

Նվիրվում է Հրաչյա Թամրազյանին

The Institute of Ancient Manuscripts after Mesrop Mashtots
“MATENADARAN” and “Friends of the Matenadaran”
Benevolent Fund express their gratitude to “JTI ARMENIA”
CJSC for sponsoring the publication of this book

Մերոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանը և
«Մատենադարանի բարեկամներ» բարեգործական հիմնադրամը
երախտագիտություն են հայտնում «ՋԵՅ ԹԻ ԱՅ ԱՐՄԵՆԻԱ»
ՓԲԸ-ին սույն գրքի հրատարակությանն աջակցելու համար

«ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ»
ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ
«ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ «ՈՂ Է ԴԱ»-Ի» ԵՐԿԸ

ԵՐԵՎԱՆ
«Նաիրի» 2019

ՀՏԴ 80

ԳՄԴ 80

Թ 207

Տպագրվում է Մաշտոցի անվան
Մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագիրներ՝ Աբրահամ Տեղյան
Գոհար Մուրադյան

Թամրազյան Արուսյակ

Թ 207 Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող «Մեկնութիւն Ո՞վ է դա»-ի»
երկը / Արուսյակ Թամրազյան. - Եր., Նաիրի, 2019. - 512 էջ:

ՀՏԴ 80

ԳՄԴ 80

ISBN 978-5-550-01834-7

© Արուսյակ Թամրազյան, 2019

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Գրիգոր Նարեկացու անունով մեզ հասած Հոբի գրքի «Ո՛վ է դա» հատվածի մեկնության բնագիրն իր մտահղացքով, խորհրդապատկերների հագեցվածությամբ ու խնդրի նման արտահայտիչ լուծումով հայ մեկնողական ավանդույթի բացառիկ օրինակներից է:

Այն մեզ է հասել Վենետիկի Մխիթարյան Միաբանությունում պահվող միակ ձեռագրով, խիստ խաթարված վիճակում, հրատարակվել «Մատենագիրք Հայոց» մատենաշարի՝ Գրիգոր Նարեկացուն նվիրված համարում (ԺԲ հատոր): Մեր ուսումնասիրության սկզբում նպատակ ունեինք ևս մեկ անդրադարձով հնարավորինս քննել այս ոչ ամբողջական բնագիրը, փորձել շոշափել ու ի մի բերել նրա հյուսվածքի կապերը, վերլուծել պատկերները Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործության ծիրում՝ տեղադրելով նրա ստեղծագործական տարբեր շերտերի (մեկնությունից Մատեան ու տաղերի տեսիլներ) որևէ հանգույցում, վերականգնել նրա խորհրդաբանական ամբողջությունը: Ըստ այդմ, ուսումնասիրության առաջին հատվածում քննել ենք հարցեր, որ նաև «Ո՛վ է դա»-ի հիմքն ու առանցքն են: Բացի այդ, ներկայացված են ոչ միայն Հոբին, Հոբի գրքին Գրիգոր Նարեկացու բոլոր անդրադարձումները, այլև «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության մեջ հայտնվող պատկերների, բառաշերտերի քննությունը Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործություններում (ինչպես համեմատություն, այնպես առհասարակ խորհրդաբանական տարողությունը վերականգնելու, ըստ ստեղծագործական խնդրի այդ խորհրդաբանական ամբողջությունից այս կամ այն կողմը շեշտադրելու նրբությունները ցուցադրելու համար):

Սակայն աշխատանքի ընթացքում այս բնագրի, նրա հետ առնչվող մյուս բնագրերի ուսումնասիրությունը վեր հանեց ավելի ընդլայնվող մի պատկեր, որ պահանջում էր մի շարք ճշտումներ: Հայ մատենագրության մեջ տարբեր հեղինակների անուններով շրջանառվել են «Ո՛վ է դա»-ի մեկնություններ, որ հետապնդել են

ծիսական-կիրառական նպատակներ. սրանք նորից ու նորից ձևավորվել ու վերակերպվել են նույն սկզբունքի, մեկնողական առանցքի շուրջ:

Հորի գրքի պատկերների շուրջ հայեցողության, հոգևոր վարժանքների ամբողջությունը, ըստ այդմ նրանցից կազմված ամենամբողջական ու կատարյալ բնագիրը վերականգնելու համար անհրաժեշտ էր նշված գրվածքների մանրամասն քննությունը, համեմատությունն ու հեղինակային հարցերի, նրանց փոխազդեցությունների խճողված հարցերի ճշտումը: Անշուշտ, մեր բոլոր ուսումնասիրությունները հիմնված են առաջիմ մեզ հայտնի բնագրերի վրա, որից ելնելով աշխատանքի ընթացքում նորից ու նորից ստիպված էինք պատկերել ու վերապատկերել «մայր-բնագիրը», որ հաճախ փոխում էր իր կերպարանքը, ճյուղավորումների ցանցն ու երկու բնագրերի միջև ազդեցության ուղղությունը նոր աղբյուրի լույսի ներքո: Եվ հնարավոր է՝ այն հիմնովին փոխվի մեկ այլ նորահայտ աղբյուրի համապատկերում: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ «Մվ է դա»-ի ո՛չ Եղիշեին, ո՛չ Համամ Արևելցուն (երկու տարբերակով), ո՛չ Հովհան Ոսկեբերանին, ո՛չ վերջապես (անուղղակիորեն) Կյուրեղ Երուսաղեմացուն վերագրվող մեկնությունները չեն առնչվում այս հեղինակների հետ և ավելի ուշ՝ Նարեկացուն հաջորդող շրջանի գրվածքներ են: Հավելվածի բաժնում բերում ենք բոլոր այն մեկնությունների բնագրերը, որոնք հրատարակված չեն՝ ներկայացնելով նրանց աղբյուրները, մեկնողական միտվածությունը, տարբերակումները, կենցաղավարման պայմանները՝ բնագրային միջավայրն ու հոգևոր-ծիսական գործառույթները, հայ մեկնիչների առանձնահատկությունները: Սրանք բոլորը վերաձևված են նույն նյութի վրա՝ կրճատելով, վերատեղագրելով, երբեմն վերջաբաններ հավելելով: Բոլոր այս մեկնություններից էականորեն տարբերվում է (դարձյալ՝ հատկապես իր վերջին՝ մեկնությանը հաջորդող հատվածով) Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող ծավալուն բնագիրը:

Միաժամանակ հնարավորություն ունեցանք Վենետիկի Մխիթարյան Միաբանությունում վերընթերցել Գրիգոր Նարեկացու այս մեկնությունը և համալրել այն ոչ միայն առանձին բառերով, այլև ամբողջական բացակայող էջերով, ճշտումներով, նաև էջերի ջնջված հատվածների նոր ընթերցումներով ու կռահումներով (ըստ համատեքստի, Գրիգոր Նարեկացու բառապաշարի) առավել որակյալ լուսապատճենի և անմիջական ձեռագրի ընթերցանության շնորհիվ (որի հնարավորությունը չունեք առաջին աշխատասիրողը):

Ըստ այդմ, անհրաժեշտություն է առաջացել ևս մեկ անգամ հրատարակել բնագիրը՝ մանրամասն վերլուծությամբ ու ծանոթագրումներով: Բնագրի վերականգնման փորձերի վրա տեական աշխատանքը, նրա համեմատաբար ամբողջականացումը մեզ ի վերջո բերեց այն համոզման, որ ստեղծագործությունն անկասկած իր մտահղացքով (հատկապես վերջին՝ «զենումն»-երի հատվածով, ճառական եզրափակումով) և լեզվով կրում է Գրիգոր Նարեկացու և Նարեկյան դպրոցի ստեղծագործության դրոշմը: Միաժամանակ որոշ անհարթություններ, առանձին բառեր (Մատենանում չվկայված) մտածել են տալիս, որ գուցե մեզ հասած վիճակով այն գերծ չէ հետագա միջամտություններից (ինչն առհասարակ հատկանշական է «Ո՛վ է դա»-ի մեկնությունների համար):

Այն, ինչ այս մեկնությունը հարազատ է դարձնում Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործությանը, ձեռնմտահղացքի յուրօրինակությունն է, որոշ հատվածների բառային հյուսվածքի հարստությունը, մեկնության մեջ բառախաղերի՝ այսպես կոչված «մեկնողական» ստուգաբանության կիրառությունը, վերջապես մեկ բառահանգույցի կամ պատկերի մեջ մի քանի խորհրդաբանական մակարդակների առկայությունը: Այս երեք կողմը եթե ամբողջովին չեն լուծում Գրիգոր Նարեկացու հեղինակության հարցը, ապա առնվազն՝ Գրիգոր Նարեկացու անունով հայ միջնադարում այս երկի շրջանառության օրինաչափությունը: Այս տեսակետից առավել ևս կարևոր է բնագրի վերականգնումը, որ էականորեն և սկզբունքորեն՝ թե՛ նպատակով,

Թե՛ նյութով լեզվով ու պատկերաշարերով, Թե՛ ստեղծագործական լուծմամբ մեկնողական բոլորովին այլ մակարդակի վրա է գտնվում:

Այս աշխատանքի կայացման համար առանձնահատուկ և խորին շնորհակալություն ենք հայտնում Մխիթարյան Միաբանությանը՝ հանձին գերաշնորհ Տ. Լևոն Արքեպիսկոպոս Զեքիանի: Հատուկ շնորհակալություն ենք ուզում հայտնել Վենետիկի Մխիթարյան Միաբանության ձեռագրապահոցի պատասխանատու հոգեշնորհ Տ. Վահան Ծ. Վրդ. Օհանյանին, Ս. Ղազարի վանահայր հոգեշնորհ Տ. Համազասպ Ծ. Վրդ. Քեշիշյանին մեր ողջ ուսումնասիրության ընթացքում ձեռագրեր տրամադրելու, նրանց պատճենները հասանելի դարձնելու, վերջապես անգնահատելի մարդկային և գիտական աջակցության համար:

Խորին շնորհակալություն ենք հայտնում Գոհար Մուրադյանին խորհուրդների և աջակցության համար: Եվ մեր խորին երախտագիտությունն ենք հայտնում Աբրահամ Տերյանին օգնության, Գրիգոր Նարեկացու, Նարեկացուն առնչվող որևէ մասնիկի կյանքի կոչման մեջ, դրա շուրջ ծավալվող երկխոսությունների մեջ այնքան բացառիկ և խորունկ ներկայության համար:

ԳԼՈՒԽ I

**ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ԱՍՏՎԱԾԱՅԻՆ ԽՈՍՔԻ ՊԱՐՈՒՆԱԿ, ԲԱՆԱՎՈՐ
ԶՈՀԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ**

ԲՆԱԳՐԻ ՎԵՐԱԾՈՒՄԸ ԿԵՆԴԱՆԻ ԳՈՅՈՒԹՅԱՆ (ՏԱՂԵՐ)

Գրիգոր Նարեկացին բացառիկ մի կամքով ու ոգու ընդգրկումով վերածում է իր ստեղծագործությունը կենդանի, ամբողջական էություն¹, շնչավոր էակի, զոհաբերության տիեզերքի սրտում: Սա արտահայտվում է «գոյաբանական»՝ լեզվաստեղծության, գեղագիտական և խորհրդաբանական մակարդակներում:

Այս ճանապարհին կարևորագույն կենսակիր մասնիկ է դառնում բառը՝ որպես բառ-խորհրդապատկեր, բառ-երաժշտություն, բառ-տարածություն և միջավայր (տաղեր)², բառ-միջնորդ և փոխա-

¹ Իր ստեղծագործության՝ որպես մի ամբողջության ընկալման վկայությունն են նաև Մատեանում Նարեկացու հղումներն իր իսկ տոնական ստեղծագործություններին. Բան Զ, Ա.-ում, որ բարեխոսության աղոթք է Մարիամին, ակնարկում է նրան նվիրված իր ներբողի մասին («եվ մոտեցրու՛, ընծայի՛ր՝ խառնելով սրան խոսքն իմ նախկին մեծ ներբողի Քո պաղատանքներում»), Բան ԶԲ, Ա.-ում՝ առաքյալներին նվիրված ներբողի մասին («Արդ, սուրբ առաքյալների միջնորդությամբ... որոնց արժանավորության գովքը քո փառքի համար, Տե՛ր ամենայնի, ըստ իմ կարողության, այլ խոսքի մեջ պաշտեցի, և ի՛նձ ողորմիր...»): Իսկ Մատեանի Բան ԼԳ, Ժ.-ում մատնանշում է իր բոլոր տոնական ստեղծագործությունները. այս հղումները տե՛ս *A. Terian, The Festal Works of St. Gregory of Narek* [Annotated Translation of the Odes, Litanies, and Encomia], Collegeville, Minnesota, 2016, Introduction, p. XVIII.

² Այս մասին տե՛ս Հ. Թամրազյան, *Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան դպրոցը*, Գիրք Բ, Երևան, 2016, էջ 270-271, նույնի՝ *Նարեկյան դպրոցը*, Երևան 1999, էջ 105-112 (հմտ. *Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան դպրոցը*, Գիրք Գ, Երևան, 2017, էջ 75-85) և այլուր: Վերջինս օգտագործում է «բառ-հրեշտակ», «գերլեզու» արտահայտություններ: Բառի գոյաբանական զորության, նոր ոգեղեն տարածություններ բացելու և միաժամանակ տարերայնության վերաբերյալ Հ. Թամրազյանը նշում է. «Լեզուն ճյուղավորվում է, բացում է նոր հուններ, ստեղծում է նոր կառուցվածքներ, վերածվում է ինֆնարաիչ ուժի, ստույգ գիտելիք, ներքին հսկումը, ներհաստատությունը տարրալուծվում են կարծես զանգվածեղ կառույցների մեջ, բանական, ռացիոնալ տարերքը զուգակցվում է հուզական տարերքի, էփատգի, լեզվական հափշտակության հետ» (Հ. Թամրազյան, *Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան դպրոցը*, Գիրք Գ, էջ 80): Գրիգոր Նարեկացու Մատեանում շուրջ 700 նորակազմությունների փաստը, հիմնվելով նոր Հայկազյան Բառարանի վրա, նշել է Վ. Առաքելյանը (*Վ. Առաքելյան, Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը*, Երևան, 1975): Հ. Միրզոյանն ընդլայնել է այդ ցանկը՝ նույն

կերպության գործիք (մեկնություն): Լեզվի հանճարը բանաստեղծին այցելում է բառերի գեղեցիկ շղարշների, սրան զուգահեռ նրանց ավելի ու ավելի խորքը տանող, նորանոր խորհուրդների ծավալներ բացող ու բառագոյացումներով դրանք իրար կապող ենթիմաստների, վերջապես արտաքին հեղման՝ արտաքին տարածություն բացող նույն բառաբարդումների, բառի «քանդակման» տարերքի մեջ:

Բնագրի՝ կենդանի գոյության վերակերտման մյուս աստիճանը խորհրդաբանական մակարդակն է՝ պատկերի ու իմաստի (որպես գոյության ու Լոգոսի) հնարավորինս խտացված միմյանցով հագեցվածությունը՝ մինչ նույնականացում:

Այդպես տաղերում բնապատկերները պայծառակերպվում են՝ ամեն պահի ճառագեղով հոգևոր գուներանգներ, և այդ հոգևոր իմաստներին էլ ներարկվում է կյանքի, կենսանյութի ողջ խտությունը³:

Երրորդ կողմն ինքնին խորհրդաբանական միավորների՝ Գրիգոր Նարեկացու մեկնության սկզբունքն է. սրանք օժտված են հնա-

բառաւանից փաղելով նորաբանություններ Նարեկացու բոլոր ստեղծագործություններում, այնուհետև Նարեկյան դպրոցի մյուս ներկայացուցիչների ստեղծագործություններում (Հ. Միքայան, Գրիգոր Նարեկացու բանաստեղծական արվեստը, Երևան, 2006, Հավելված, էջ 50-55):

³ Տաղերի մեջ տեսիլների, թափառող պատկերների ու նրանց ներհյուսվող բնապատկերների վերաբերյալ Հ. Թամրազյանը նշում է. «Նարեկացու տաղերը... նորավատնական գոյաբանության էական գաղափարներից մեկի՝ բանական և զգայական աշխարհների էությունական կապի, «վերնթաց և վայրընթաց» հոգևոր շարժման գեղարվեստական բացատրիկ արտահայտություններ են... ներշնչանք, ներմատեսությունը, տեսիլաշարերը «շրջում» են, «նամփոռում» են զգայական և իմանալի աշխարհներում, որոնք իրար են հարում, ներհյուսվում են բանաստեղծական կառույցի մեջ» (Հ. Թամրազյան, Գրիգոր Նարեկացին և նորավատնականությունը, Երևան, 2004, էջ 131-132): Տաղերի պատկերների այլաբանական խորքերի, սրանց սուրբգրային մախաթիների ներկայացման տեսակետից անգնահատելի են Նարեկացու տաղերի, գանձերի ֆրանսերեն (Ժան-Պիեռ Մահե) և անգլերեն (Աբրահամ Տեյան, վերջինս՝ նաև ներբողների) ուսումնասիրություն-թարգմանությունները (Annie et Jean-Pierre Mahé, *Trésor des fêtes Hymnes et Odes de Grégoire de Narek* [Introduction, traduction et notes], Leuven, 2014, A. Terian *The Festal Works of St. Gregory of Narek* [Annotated Translation of the Odes, Litanies, and Encomia], Collegeville, Minnesota, 2016):

րավոր խտությամբ, նույնականացումների առավելագույն «ծավալով» և ամեն պահի իմաստից վերաճում են կենդանի սուբստանցիալ գոյության բնագրի մեջ՝ ամեն անգամ ըստ խնդրի նոր ու բացառիկ լուծումով: Բոլոր նշված կողմերը Նարեկացու ստեղծագործության մեջ հասցված են իրենց արտահայտչականության վերջին սահմաններին:

Իր ստեղծագործության գոյաբանական ողջ խորքը լավագույն կերպով արտահայտել է Գրիգոր Նարեկացին «Մոնղեան» տաղի ավարտին.

եկայք նոր մեք նորագուարճ,
Վառ ի վառեալ, տիպ ծալ ի ծալ,
Թըփոյն տերև յարինեսցուք⁴:

Տաղն ամբողջությամբ պատկերում է ցող- լոգոսի էջքը, որ պսակվում է թփի մեջ կյանքի՝ «բանի» նորագվարճ փթթումով⁵: Թուփն էլ ակնարկում է Մարիամին. պատկերն անկիզբի մորենուց է, որ քրիստոնեական ավանդույթում ամենուր աստվածային հուրն իր արգանդում կրած և չայրված էության խորհրդանիշն է⁶: Թե՛ ցող-լոգոսի, թե՛ Մարիամ- թփի կամ ծաղկի խորհրդանիշը հայտնվում է առհասարակ ամենուր՝ ոչ միայն տաղերում, գանձերում (որ, ամենայն հավանականությամբ, Գրիգոր Նարեկացուց հետո են գրվել), այլև

⁴ **Գրիգոր Նարեկացի**, «Գանձտետր», աշխատասիրությամբ Ա. Քեօղէրեանի, տե՛ս Մատենագիրք հայոց, ԺԲ հատոր [այսուհետև ՄԶ ԺԲ], Անթիլիաս-Լիբանան, 2008:

⁵ Այս տաղի մեկնությունը տե՛ս **A. Terian**, *The Festal Works of St. Gregory of Narek*, p. 16: Այս բացառիկ ուսումնասիրությունն առհասարակ տաղերի, գանձերի թարգմանությունից զատ, ամփոփում է նրանց մեկնությունները, կառուցվածքային ֆնությունը, այնտեղ զետեղված պատկերների այլաբանական ենթաշերտերը՝ սուրբգրային նախատիպեր:

⁶ **A. Terian**, *The Festal Works of St. Gregory of Narek*, p. 19, n. 13. պատկերն առկա է նույն տոնին նվիրված Նարեկացու փառգում (ՄԶ ԺԲ, էջ 627-628), Քրիստոս-ցողի կամ անձրևի պատկերը՝ ինչպես Նարեկացու տաղերում, այնպես Մատենում (Բան Գ, Ա, Բան ԼԲ, Գ):

շարականներում՝ բոլոր այն դեպքերում, երբ անդրադարձ կա Մարիամին ու Քրիստոսի ծնունդին՝ այսպիսով Ծննդյան, Աստվածածնի Ծննդյան, Ավետման, Հայտնության, Զրօրհնեքի կանոններում, «Մեծացուցե՛լ» շարականներում: Առհասարակ վերջիններս ամենաշատն են հագեցած բնության տեսարաններով: Քանի որ այս կանոններում պետք է պատկերանա հոգևորի՝ նյութի միջոցով ծնունդը (մարդեղացումը), [մարդկային] բնության նորոգությունը, մարմնի և հոգու կատարյալ միաձուլումը: Ըստ այդմ, այս տաղերն ու շարականներն առատ են բնության ճոխության ու փթթումի երկու կարևորագույն արտահայտիչներով՝ կենագործ ջրի ու բուսականության խորհրդանշիչներով: Եվ այս կանոններն են տրամաբանորեն հագեցվում գարնան, պտղաբերության ետին պլաններով՝ օգտագործելով սուրբգրային բոլոր այն բնապատկերները, որ կարող են բանաստեղծության մեջ վերածվել հոգևոր ծննդագործության այլապատկերի: Ամենից հարուստ են այս տեսակետից «Երգ երգոցի» տեսարանները, որով հագեցած են նաև Գրիգոր Նարեկացու Հարության տաղերը (տե՛ս ՄՀ ԺԲ, Զ, Զբ, Զգ, էջ 647-654)՝ որպես դարձյալ բնության մաքրագործման, զարթոնքի ու հարության պատկերակիրներ⁷:

Եվ ուրեմն՝ Գրիգոր Նարեկացին Մարիամ- թփի խորհուրդը կրկնակի խտացնում է ստեղծաբանության՝ «Բանի» մարմնում շրջանաւորող երկրորդ «բանի» տարողությանը: Տաղն իր մեջ ամփոփում է գոյության ծնունդի ոգեղեն ու նյութական պատկերը: Եվ վերջում այդ պատկերի խորքում հառնում է իր իսկ ծննդյան տեսիլը. թփից «հորինվում» է ոչ թե Քրիստոսը, այլ բանաստեղծի քերթվածը: Նյութեղացող խոսքը կրկնում է տիեզերական խոսքի հրաշքը՝ ներհյուսվում բնապատկերների հոսքին ու էջքի վերջին կետում իր ստեղծածի, իր ամփոփածի մեջ/միջից (խոսքի դեպքում՝ բանաստեղծության, Լոգոսի դեպքում՝ աշխարհի) վերադառնալով ծնունդի:

⁷ Գրիգոր Նարեկացու Երգ երգոցի մեկնության, ինչպես նաև համապատասխան պատկերներով տաղերում առանձնապես կրում են եկեղեցու խորհրդանշը, սակայն հետագա տաղերում՝ Մարիամի, ինչպես նաև Քրիստոսի և եկեղեցու:

էին աջոյ աջոյ ձեռին,
 Աջոյն իւրոյ աջ ընդ աջմէ
 Հաւր յահեկէ լուսոյն փառաց:
 Ի ծոց ծնողին ծագումն անուն,
 Յարփույն ծագեալ, եկեալ ի սէր
 Կուսին ծնեալ զծոցոյ ծաղիկն:
 Ծաղիկ ծոցոյ, ծոց հայրենի,
Ամպոյ նման իջեալ յերկնից,
Զսեւ իւր ի մեզ փաղցրիկ
ցաղեալ:
Սեւ ի յամպոյ, ամպ սիրաշարժ,
Աւոյն հոսեալ ի նոյն գեղման,
Վայր իջուցեալ կաթս
անձեւաց...

Ի սիրոյ սէր ծանուցեալ,
 Սիրաբողբոջ տարփմամբ լցեալ,
 Սիրով ընդ սէր միաբանեալ:
Առաւատուն ցաղիկն իջեալ
Ի նոր Սիոն, զծայրսն տուեալ
 Քաղցր արեւուն, արուսեկին:
 Գարունաբեր, գարունահրաշ,
 Գեղ գովելի երփնազարդեալ,
 Նոր հարսանեաց միաբանեալ:
 Եկայք նոր մեք նորագուարճ,
 Վառ ի վառեալ, տիպ ծալ ի ծալ,
 Թըփոյն տերեւ յարինեսցուք:
 (Նարեկացի, «Տաղ Ծնեղեան»,
 ՄՀ ԺԲ, էջ 633-634)

Եվ այստեղ դարձյալ պետք է նշել՝ առհասարակ տաղերի ավարտին գրեթե որպէս կանոն պատկերվում է տաղի մեջ արտահայտված խորհուրդներին «հակադարձումը», սրանք միացող, սրանք գովերգող հավատացյալ հոտի փառաբանությունը կամ փառաբանության հորդոր⁸ (տաղի և իր փոխի վերջին տներում, իսկ եթե տաղին հաջորդող փոխն առավել սեղմ է և պակաս ինքնուրույն՝ ամբողջ փոխում⁹): Բայց Գրիգոր Նարեկացին սա հասցնում է գոյաբանական

⁸ Հմմտ.՝ «Նոցին համաձայնեալ եւ մեք ցընծութեամբ երգեմք ընդ հովիւսն... գովեմք նոր երգով զնորածին արքայն...» (Մատենագիրք Հայոց, Գանձարան, ԺԳ հատոր, Գիրք Ա [այստուեալ ՄՀ ԺԳ], աշխատասիրութեամբ Վ. Դերիկեանի, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008, էջ 56), «Նոր երգս արհնութեան աննառ Բանին մարմնացելոյ մատուցում այժմ եւ յափտեան» (էջ 42), «Սիրով երկրպագեա՛, եկեղեցի, ծնեալ արքային փառամբ զքեզ պըսակողին մատո՛ ըզփառս միշտ յափտեան» (էջ 41), «Այսար ընդ հովիւսն երգս առեալ գոչեմք ասելով՝ ըզփառս ի բարձունս» (էջ 38, և այլուր, այս բոլորը տաղերի վերջին տներն են):

⁹ Առաջինը տե՛ս ՄՀ ԺԳ, էջ 38 (այս տաղի փոխը հաճախ ձեռագրերում ներկայանում է որպէս ինքնուրույն տաղ՝ «Նոր ծաղիկ բոլիս՝ այսաւր յարմատոյն Յեսեայ»), էջ 39, 41, 42, 54, 57, 60, 79, 80, 82, 83, 85, 112, 128, 129, 154,

խտության՝ փառաբանությունն ու քերթությունն էլ վերածում «գործող անձի» և ներմուծում՝ որպէս հավասարազոր դեմք, մյուս պատկերների մէջ (Մարիամ- ծաղիկ, Քրիստոս- ցող և այլն):

Սրանով Ծննդյան տաղի ընթացքի մէջ իսկ տպավորված է ծննդյան էությունը, մտքի հղացումը, որ հայտնաբերում է իրեն կիզակետում՝ որպէս հանկարծագրուտ հրաշք, բանաստեղծության մէջ ծնունդ առնող բանաստեղծություն- էակ, որ միանում է այլևս քերթվածի տեսիլների հավերժական շառավիղներին և իրենից հետո թողնում խորունկ լռության հետագիծը (սա ևս՝ խոսքի լռությամբ խոսքի ծնունդի իրագործումը, զուտ բանաստեղծական խորագգացության արտահայտութիւն է):

Այս ամբողջ խորհրդաբանությունը՝ նաև Ծննդյան տաղի երեք կարևորագույն հանգույցները (էջք, բնության փթթում- մարդեղացում, քերթության ծնունդ), ամփոփված են նարեկացու Վարդավառի տաղում¹⁰ տիեզերական վառղի, նրանից բռնկվող, վառվող կյանքի տեսիլի մէջ, որ ալիքվում, տարածվում է բնության զարթոնքի՝ բազմաթիվ վարդաձնունդների, Քրիստոսի արյամբ «վարդագույն» ոստերի՝ հոգիների մէջ: Եվ դարձյալ՝ նյութեղացման ճանապարհի ոսկե հանգույցում Քրիստոսի մարդեղացումն է և զուգահէտ՝ քերթության ծագումն ու ծավալումը՝ սրանք տարանջատված չեն. ճշուղ-

156, 180, 184, 186, 189, 191, 201, 202, 203, 205, 207, 214 և այլն: Երկրորդի օրինակներ են *ՄԶ ԺԳ*, էջ 56, 96 և այլն: Այս տիպի՝ տաղին առավել ներհասկացված փոխերը հաճախ ունեն իրենք էլ իրենց փոխերը: Սրանք երբեմն նաև սովորեցնում են երկրպագության և փառաբանության ձևեր:

¹⁰ Տաղի անգլերեն թարգմանությունն ու վերլուծությունը տե՛ս *A. Terian, The Festal Works of St. Gregory of Narek*, pp. 138-144, տե՛ս նաև *A. Terian, "Biblical Imagery in the 'Ode for the Transfiguration' by Grigor Narekac'i", Հանդէս ամսօրեայ*, 2014, էջ 233-244: Այս, վերոնշյալ Ծննդյան և այլ տաղերի մասին տարփողական աստվածաբանության տեսանկյունից տե՛ս *Հ. Թամրազյան, Դրիգոր Նարեկացին և նորալատոնականությունը*, էջ 165-179 (հմմտ. *Հ. Թամրազյան, Դրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան դպրոցը*, Գիթի Գ, էջ 244-260):

Մարիամից է պտղավորվում կյանքը և նրա տերևից միաժամանակ ծնունդ առնում երկրորդ բանը Դավթի տավղի (սաղմոսների և նմանօրինակ ստեղծագործությունների) մեջ: Սրանից՝ այս նույնացումից կամ փոխադարձ ծնունդից հետո են միայն վարդից ճառագում նոր ծաղիկների գույներ, վարդագույն ոստեր (Երգ երգոցի հարասություններում պատկերանում է եկեղեցին՝ բազմացող հոգիները), հայտնվում է հովտի շուշանը (Մարիամից ծնված Քրիստոսը¹¹): Եվ այստեղից հեղինակը համբառնում է՝ շուշանի մեջ երկնային ցողով ամպ, ամպից՝ արեգակ, արեգակից՝ տիեզերական երկու աստեղային շրջաններ: Բանաստեղծական բացառիկ այս պատկերառիթմական շրջապտույտի մեջ բացվում, մոտենում, փթթում, բուրում, ձայնում է կյանքը և վերստին տարածվում ձուլվում տիեզերական հեռաստաններում. պատկերվում է Լոգոսի էջքը, մարդեղացումը, քարոզչությունը (եկեղեցու միջոցով իր ուսմունքի դրվագումը՝ ծաղիկների՝ ցողով լցվելը) և կրկին համբարձումը: Այստեղ խոսք-տեքստի միահյուսումը գոյությանը, ըստ տաղի խորհրդի ու բանաստեղծական կառուցի (վայրէջք-վերելք), ոչ թե նրա ավարտին է, այլ պատկերաշարերի կենտրոնում՝ փարոզչության և ուսմունքի տարածման տեսարանում: Եվ նրա սերտանածությունը գոյությունը արտահայտվում է նաև բանաստեղծական շարահյուսությունում ու պատկերային անոթողության կամ բազմիմաստության մեջ (տերևը, որից սնվում են պտուղները [հավատացյալները], միաժամանակ տավղի տվողի տերևն է՝ այն տավղի, որով [տավղով] կամ որը [տերևը] գովերգում էր Դավիթը):

Դոհար վարդըն վառ առեալ
Ի վեհից վարսիցն արփենից.

Ի փունջ խուռներամ վարդից
Գոյնզգոյն ծաղկունք ծաղկեցան,

¹¹ Մատենում Քրիստոս՝ շուշանների հովտի ծաղիկը համադրվում է Խաչը կրելու տեսարանին. Բան Հե, Գ. «Ուրպես ծաղիկ հովիտների շուշանների՝ ուսով բերելով կյանքի գեներ, որ պահպանի մարմնեղեն գոյությունը գիշերային արհավիրքներից...»:

Ի վեր ի վերայ վարսից
Ծաւալեր ծաղիկ ծովային:
Ի համատարած ծովէն
Պղպջէր գոյնըն այն ծաղկին.
Երփին երփնունակ ծաղկին,
Շողշողէր պըտուղն ի նղին:
Քրֆում վակասիր պտուղն,
Սնանէր խուռն տերեւով.
Տերեւն տափղ տոտղին,
Զոր երգէր Դափք հրաշալին:

Այդ սաւս եւ տաւալի ծառերդ
Վարդագոյն ոստս արձակեցին:
Այդ նոճ ու բողբոջ ասրաւսդ
Զարդ առեալ վարդն շուշանին.
Շուշանըն շողէր ի հովտին,
Շողշողէր դէմ արեգականն:
... Շուշանըն շաղով լցեալ,
Շող շաղով եւ շար մարգարտով.
Ծաղկունդ ամէն շաղ առին,
Շաղն՝ յամպէն, ամպն՝
յարեգակնէն¹²»

(«Տաղ Վարդապառին», ՄՇ ԺԲ,
էջ 704-705):

¹² Ա. Տերյանն այս վարընթաց-վերընթաց շարժումների արտահայտությունը նկատում է գույների խորհրդանշներում, տաղը սկսվում է մարդեղացման ու զոհաբերության կարմիր (վարդ), ավարտվում աստվածության սպիտակ (շուշան) գույներով. այս երկուսի հանգույցում բանաստեղծության կենտրոնում Խաչ-դրախտ-ծառերի վրա վարդագույնն է (*A. Terian, The Festal Works of St. Gregory of Narek*, pp. 139-140):

ՄԱՐԳ-ԲՆԱԳԻՐ (ՄԱՏԵԱՆ)

Կենդանի բնագրի մյուս վերափոխությունն է մարդո՛ւ ներաճու-մը նրան՝ որպես ապաշխարության կիզակետ:

Հոգու վերածումը տիեզերական ձայներն ընդգրկող անոթի՝ տիեզերական ձայնարկուի, մյուս կարևորագույն հանգույցն է Նարե-կացու ստեղծաբանական հյուսվածքներում: Այն արտահայտված է խորհրդապատկերով, որ հավանաբար առավելագույնս թաքցնում է այս վերակերպության ողջ խորքը: Մատեանի հայտնի տեսարանում նա կուլ է տալիս Աստծո երկարած գիրքը, որ ամփոփում է աշխարհի բոլոր հեծեծանքները: Պատկերի հիմքում ընկած է եզեկիելի տե-սիլը (եզ. Բ. 8-9. Գ. 1,2): Վերջինիս Աստված հրահանգում է ուտել մագաղաթը, որի վրա ներքևում ու վերևում գրված են ողբեր, աղա-ղակներ ու վայեր: Նրան երկրորդում է բանաստեղծը, կլանում աշ-խարհի բոլոր ողբասացությունների գիրն ու նույնանում սրանց հետ. «Մատեանս շնչական, բարդեալ ի յինքեան ներքոյ և արտաքոյ ողբս եւ վայս եւ ձայնս» (Մատեան, Բան ԼԹ, Բ)¹³:

Մատեանում բազմաթիվ են տեսիլները, որտեղ հեղինակը ոգե-կոչում է առ Աստված աղաղակող ձայները, նույնանում սրանց հետ և իրեն հնչեցնել տալիս սրանցով կամ նույնանում իր բնագրին՝ հա-րահնչելով սրանով¹⁴ (տե՛ս օրինակ Բան ԼԳ, Գ.՝ «ի մարգարէիցն տառից բերեալ համառաւտս՝ ի սոյն յարկ մուծից սաստիկ դատա-խազ՝ ընդ ողբոց նոցին լծակցեալ», Բան ԶԸ, Գ.՝ «Սոյն գիր իմովս ձայնիւ, իբր գիս, ընդ իմ աղաղակեսցէ», Բան Գ, Բ և այլն. ԻՃ, Բ.-ում իրեն անվանում է համայն աշխարհի «պատգամաւոր աղաւթա-նուէր»): Բան ԿԶ, Ա.-ում պատկերում է ազդեցիկ տեսարաններ՝ ինչ-

¹³ Բան ՀԲ, Ա.-ում և այլուր նույն կերպ պատկերում է՝ ինչպես է ստանձնում համայն մարդկության մեղքերը, որպեսզի իր Մատեանը յուրաքանչյուրի հա-մար կերակուր ու սպեղանի դառնա (ստորև):

¹⁴ Այս մասին տե՛ս Հ. Թամրազյան, «Բանաստեղծության հարակայության խորհուրդն ըստ Գրիգոր Նարեկացու», ԲՄ 22, էջ 35-47, Հ. Թամրազյան, Գրի-գոր Նարեկացին և նորալատոնականությունը, էջ 344-346 և այլուր:

պես է այս մաղթանքների դեղերով յուրաքանչյուր աղոթողի ձայնին միախառնվելու ի՛ր ձայնը, ինչպես է այն հնչելու իր փոխարեն և վերջապես՝ ինչպես է շարունակվելու հարահնչել իր քանդվող ոսկորների անմոռնչ հեծովթյամբ, հողապատյան շիրմի վերարկուի մեջ լուծվող մարմնի «անազդելի» բարբառով, ծածկատեսին հասնող պաղատանքով¹⁵:

¹⁵ Այս պատկերն ավելի ազդեցիկ է, քանի որ նախապատրաստվում է Կե. գլխի նկարագրությամբ՝ ինչպես է իր բոլոր մեղքերը Մատեանի նախորդող աղոթքներում հավաքել-թվարկել, սրանք կուտակել ու դուրս ժայթքեցրել (Բան Կե, Ա. նշում է՝ գաղտնիքն հրապարակեցի, ծածուկը հայտնեցի, թափվածը ցույց տվեցի, ամփոփվածը տարածեցի, դառնության մաղձը ժայթքեցի, չարի գործակցությունը մատնեցի, վերին ամբարված թարախը ֆամեցի... մահվան մուրը փսխեցի), որին՝ այս «փսխումին» հաջորդում է Քրիստոսի՝ իր մեջ մուտքը, իր մարմնի ու հոգու տարբեր հատվածներին Նրա միացման աղերսը (Բան Կե, Բ. խնդրում է իր երեսի գորացում՝ Նրա խաչի նշանով, իր տեսակի գեղեցկություն՝ Նրա լույսի կնիքով, այտի պատկերին կենաց փայտի «երեսակի» ամրացում, նակատի շուրթն արվեստի հրաշխի նշանակում... սրտի զգայարանին երկրպագելի պահպանակի միացում, մարմնի չորս նյութերի վրա ֆառաքն աստվածության ներգործություն, ձեռքերի կարկառմանը Փրկչի իշխանության օժանդակություն, մատների կազմությամբ Աստծո խորհրդարանի համարձակության բարեգործություն): Եվ ցնցող այս անկասելի ընթացքով, նույն թվարկումների ուղիով պատկերներն իջնում են իր մահվան հետ գերեզման: Եվ ասացողն աղերսում է Փրկչին իր հետ լինել այնտեղ՝ որ թշվառ մարմնի ծորելու ժամանակ իր հետ մնա նրա օծության (մկրտության) յուզը (հոգևորականների հուղարկավորության ժամանակ նրանց հակատներն ու ձեռքերը, ինչպես ձեռնադրվելիս, դարձյալ օծվում են յուզով՝ Ա. Թ.), օրհնվի զթաժի անվամբ իր հանգստյան վիճը, նրա ողորմությամբ լցվի իր գերության գուրը, նրանով ընդարձակվի իր թշվառության վայրը, անդորր լինի իր բարկության բանտը, որ սնուցի նրան անելու համար մթության արգանդում, նրա հույսով անձկության հարկում «շտեմարանվի»՝ պահպանվի, նրա ձեռքով պահվի իր տարտամության խշտիում, նրա թևերով վերցվի իր տագնապի տնից (Բան Կե, Գ): Հաջորդ ենթագլխի ինֆանտալիզմների ու ապաշխարության խտացումով (Բան Կե, Գ) եզրափակվում է ողջ գլուխը մահվան գիշերում հույսի նրագի, Քրիստոսի [մահվամբ] նրա մարմնին հաղորդության և այնտեղից դեպի հավիտենական կյանք ապագա ելի՝ Կե, Գ-ում նախանշված հարության հույսի ու աղերսի տեսարանով (Բան Կե, Ե): Եվ ահա այս ամենից հետո է հառնում բոլոր ապաշխարողների մեջ մահվանից հետո իր ձայնի խառնվելու, նրանց հետ աղաթելու, բոլոր ժամանակներում իր անձի փոխարեն առանց լուելու, անդադար հե-

եվ հակառակ շարժումով էլ մարդն է իրեն դրվագում բնագրի մեջ՝ նրա հարահնդդ բանավոր հանգույցներում դրոշմելու և հավերժացնելու համար իր պատկերը: Մարիամին նվիրված ներբողում նա-րեկացին իր անվանատառերը հյուսում է իր մարմնի «մրաշար գրից» հյուսված բնագրի մեջ, որպեսզի այն վերանկարվի կենաց Գրքում:

«Պերագանցեալդ ի կշիռ չափոյ երկրածին բնութեանս... Բոպէից յոգնաթիւ մասանց բերկրութիւն... Ի յերկրաւորացն նիւթոց ազգակից անկցորդ վարուց մարդկայնոց... Պլխաւորեալ աստանաւ ի քեզ զիմա-նալեացն փարթամութիւն... Ունող հրճուանաց անթիւ խրախութեանց աստուածային տնկոյ տիրական տնաւրէնութեանն... Բոտեմք ի քէն, սրբուհի՛, աղերսիւ բանի ի ձեռն կենդանակիս մերոյ գոյութեան...»

Եւ արդ, ընկալցի՛ս զբան երգութեան բերանոյ շրթանց մերումս լեզուի քեզ ի հաճութիւն, մաքրութիւն կուսից եւ սկզբնաշաւեղ, սրբոյ միայն ճշմարտի տաղաւոր անաղտ, վերանկարեա՛լ զ՛առ ի յաւագանէն անախտ արգանդէ կարդացեալս անուն ի գիր մատե-նի վերին դպրութեանն եւ զերգագրութիւն սակաւամասնեայ մերս գովեստի անջնջական տառ արձանացո փոխատրեալ մարմնոյս զմրաշարս զիժ, եւ զգայական շնչոյս զբանիս պատկեր, զի իբր ի գոյիս երկուց զուգելոց ի մի խառնութիւն միոյ կենդանոյ միշտ փառատրեսցիս սովին արհնութեամբ...» («Ներբող ի Սուրբ Կոյն», ՄՀ ԺԲ, էջ 961-962):

Սա լեզու- ձայն- գրի մի բացառիկ ոգեկոչում է, սրբազնացում:

Վերը նշված «օծումը» Նարեկացին հետևողականորեն կիրա-ռում է ողջ Մատեանի ընթացքում՝ աստվածահեծության իր ուղու մեջ անցկացնելով իրեն սուրբգրային բոլոր պատկերների միջով, նույնա-նալով առ Աստված բոլոր աղաղակումներին (Հոբ, Սողոմոն և այլն),

ծությամբ իր ձայնի աղաղակելու տեսարանը (Բան ԿԶ, Ա): Նախորդող պատ-կերներից հետո Մատեանի այս տիեզերադղանջ տարածումը ազդեցիկու-թյան մեծ ուժգնություն է ստանում:

քաղելով ու Աստծուն հղելով դառնալով բոլոր այն արձագանքների բնականաբան, որ տարածվել էր բաժանվել են նախնական հոսքից ու հավերժորեն փնտրում են տիեզերքում իրենց ակունքը:

Եվ մենք ամեն անգամ ականատես ենք լինում ինչպես շրջելով պատկերների ու հարասությունների միջով, հեղինակը ջնջում է իրեն՝ մարմինը, զգայարանները, ավելի ու ավելի ուժգնացող, ավելի ու ավելի ահեղ գորովյալ: Ինչպես է բոլոր հոգեկոթեղեն շերտերը վերածում հնարավոր բացասական՝ զրկվածություն, լքվածություն արտահայտող անգույնությունների ու դատարկությունների: Որքան ավելի ուժգին է այս համատարած ինքնառնչացումը, այնքան ասես ավելի ահեղ է սկսում հնչել մարմնի պաշտպանությունից զրկված ռիթմավորված ձայնը: Որպեսզի հոգին գոյի անծայրածիր դատարկ տարածության մեջ, ուր կարող են արձագանքել միայն իր ողբերը, և դառնա տիեզերական տարածությունների ընդգրկումներին հասած իր իսկ ողբի միակ հսկողը, որպեսզի, զրկված բոլոր նյութական թաղանթներից, այն ունենա միայն սրտի խորհ, որից պետք է հառնի Ձայնը:

Հորի գիրքն իր հեծեծանքներով այս խորհրդանշիչ սուրբգրային թերևս ամենավառ արտահայտիչն է, ամենամոտը Մատանին, որտեղ հեղինակը կուլ է տալիս ոչ թե գիտելիքը, այլ աշխարհի ողբերը:

Եվ նրանից մնում է միայն Ոչինչ, որից Բանը պետք է ծնունդ առնի վերստին:

Եվ այստեղ են միանում լեզվի ծիսականացման և հոգու՝ աստվածաորոնման ճանապարհին իրեն ձայնի վերակերպող հանգույցները:

Եվ «բանի»՝ բառի ծեսի իր տաճարում Բանի այցելության հավերժ ու հարաժամ ակնկալիքով հոգին հեղեղում է տիեզերական սպասման իր սրահները բառաստեղծության անվերջանալի խրախճանքներում՝ փորձելով հագեցնել «Բանի»՝ Լոգոսի իր անհազ քաղցր¹⁶: Եվ իր միակ սրբազան դարձած գործիքով բառով փորձում է արտահայտել անարտահայտելին, բառեղեն հսկայական զանգվածների մեջ ընդգրկել անընդգրկելին, բառաբարդումների մոգական փոխակերպությունների մեջ դիմավորել անդամը, իրեն խճողել իմաստ-

¹⁶ Տե՛ս Հ. Թամրազյան, Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան դպրոցը, Գիրք Գ, էջ 288:

ների առատաբուխ լաբիրինթոսների մեջ, որպեսզի շոշափի այնտեղ անճառելիի հետքերը, ստեղծել զորեղ ութմեր, որպեսզի փորձի պահել հսկումի, անընդհատ մերձեցողի անվերջանալի հեռացման լարումը¹⁷:

Նարեկացու ստեղծագործությունն այն բացառիկ կամքի արտահայտիչն է, ուր Բանից զրկվածության ողբակրությունն իր ծավալների ահռելիությանը ձգտում է հասնել Բանն ամփոփելու ծավալներին՝ ի հակակշիռ տիեզերական իր կարոտի, և բացված տառապանքի խոռոչի խորքը՝ առատության եղջյուրների բխումների բարձունքներին:

¹⁷ Տե՛ս Մատեան, Բան ԻԳ, Ա. «անմատչելի հեռաւոր եւ անընդմիջելի մերձաւոր» (ՄՀ ԺԲ, էջ 167), Բան ԺԷ, Գ. «Աստուած մերձաւոր, այլ ի բացեայ գոլով միջոցաւ մեծաւ» (ՄՀ ԺԲ, էջ 137), «անհասանելի հեռաւոր եւ անընդմիջելի մերձաւոր» («Քարոզ Խաչի», ՄՀ ԺԲ, էջ 717):

ԲՆԱԳԻՐ-ԶՈՀԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԲԱՆԱՎՈՐ ԽՆԿԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ, ՃԱՇԱԿՈՒՄ

(«Մատեան ողբերգութեան», «Մեկնութիւն «Ո՞վ է դա»-ի»)

Մատեանն առհասարակ հագեցված է բնագրի կենդանացման՝ տարատեսակ կենդանի գոյացութիւնների վերակերտման ազդեցիկ պատկերներով: Եվ նրա՝ որպէս «կամաւորական» ընծայի առ Աստված վերառաքման պատկերի համար ներհշուտում է խնկարկութեան խորհուրդը:

Մատեանի ամենաառաջին տեսարանը բացվում է սրանով: Բանաւոր խնկարկութեան խորհրդապատկերի հիմքը «Ուղիղ եղիցին աղաւթք իմ, որպէս խունկ առաջի քո, Տէր» սաղմոսատողն է (Ճն. 2): Այն առանձնահատուկ ուշադրութեան է արժանացել հայ մատենագրութեան մեջ՝ նկարագրվելով որպէս անձի բոլոր մասերով ու պարունակներով (բուրվառ), այդ պարունակների առաքինութիւնների (խունկ) այրումով առ Աստված խնկարկութիւն¹⁸: Գրիգոր Նարե-

¹⁸ Տե՛ս **Յովհաննէս Երզնկացի**, «Ի ձեռն սաղմոսն», *Մատենագրութիւն, Ա, Ճառեր և քարոզներ*, աշխատասիրությամբ Ա. Տեր-Սրապյանի և է. Բաղդասարյանի, Երևան, 2013, **Վարդան Արևելցի**, «Մեկնութիւն սաղմոսաց», բնագիրը հրատարակված է Վարդան Բարձրբերդցու անվամբ՝ «Մեկնութիւն... յօրինեալ սփանչելի Աստուածաբանութեամբ սուրբ եւ երջանիկ տեառն մեծին Վարդանայ Բարձրբերդցայ...», Աստախան, 1797: Մեկնվում է խնկարկության գործիք՝ բուրվառն իր կազմությամբ (հոգու երեք մասեր, կամ՝ բուրվառ՝ սրտի սրբություն, նրանից բարձրացող սանձեր՝ չորս նյութից բաղկացած մարդու բնություն, շղթայի վերին ագույց՝ իմացական գործություն, ներքին ագույց՝ մարմնի բնություն, «բռնելիք»՝ «հիշողական» գործություն, փանսա՝ խնկանվեր միտք, արարչական Բանի իմաստությամբ է կառուցված խորանը՝ սեղանը, տաճարն ու բեմը, ուր խնկարկությունն է լինում. «Եւ որ հոտոտի ի հոտ անուշից Հայր եւ Որդի եւ Հոգին Սուրբ»։ տե՛ս Երզնկացի, էջ 47, հմմտ. Արևելցի, էջ 473): Մեկնվում են բուրվառի մեջ դրվող փառանյութ խունկը՝ արդեն հոգու երեք մասերի չորս առաքինությունները, որ վերառաքվում ու անուշահոտում են Աստծո առաջ, հուրը՝ բոցավառությունն Աստծո սիրով, որ նյութը վերածում է աննյութ գոյորշու (հմմտ. Ներսէս Լամբրոնացի՝ ինչպէս խունկը չի անուշահոտում, մինչ հրի մեջ չի նետվում, այնպէս սաղմոսը չի անուշահոտում, մինչ չի բոցավառվում Աստծո առաջ բռնկվող մեր սիրո հրով և այդժամ անուշ բուրմունք տարածում

կացու մեկնությունն այստեղ, ինչպես ամենուր Մատեանում, թանձրացված է ամենաներքին զգայառգեկրության պարունակներում. բոլոր նյութական բաղկացուցիչներն ու արտաքին երևույթները վերապրվում են որպես հոգևոր զգայություններ ու զգացմունքներ: Եվ սա Մատեանի բացառիկության դրոշմներից մեկն է. ամենուր ոչ միայն շեշտված է ներքին, հոգևոր իրողությունը, (սա առհասարակ քրիստոնեական մեկնությունների, ինչպես վերոնշյալ սաղմոսատողի մեկնության հիմքն է. տե՛ս ծան. 18), այլև այդ իրողության ընկալման հոգևոր զգայարանը/զգայարանները, յուրացումը սրան-

մինչ երկինք. «Մեկնութիւն սաղմոսաց», ՄՄ 1526, 813բ): Մանրամասն նկարագրվում է աղոթքի «ուղիղ» ընթացքը. ինչպես այրվող ծանր նյութերից թեթևորեն և ուղիղ վեր է ելնում ծխի գոլորշին, այնպես մեր մտքի իմանալի հայեցումը, «ցանկականի» շարժումն ու սրտի խորհուրդները, նետվելով աստվածային սիրո հրի մեջ, վերառավվում են Աստծո մոտ՝ ծանր մարմնով ուղիղ աղոթք հղելով (Երզնկացի, էջ 45): Այսպիսի հոգու աղոթքը ուղիղ բուրում և անուշ խունկ է Աստծո առաջ: Աղոթքի ուղիղ լինելը բացատրվում է նաև բոլոր արարածներին նրան կցորդելու խորհրդով՝ պետք է բոլոր արարածներին վերցնել ձեռքերի՝ որպես սկուտեղի (հմտ. Սաղմ. Հե. 2. «Համբարձումն ձեռաց իմոց...»): և լեզվի բարբառի՝ որպես ողջակեզի սեղանի վրա և այդպես բոլորի հետ միասին ու բոլորի համար պարզևների շնորհ հայցել, որ Աստված տալիս է լիպպես այսպիսի՝ ուղիղ աղոթքի դեպքում: Սրանով անուշահոտությամբ ենթյցնում երկինքն ու երկիրը՝ հայցելով մեր մասնակցությունը վերին ու ներքին եկեղեցու լրմամբ (Երզնկացի, էջ 46): Մեկնվում է խնկարկության գործողությունը՝ աղոթքը բարձրանում է առ Աստված, երբ զգայարաններն արտաքին աշխարհին ուղղված լինելուց ներամփոփվում են անձի մեջ, և այդժամ առ Աստված են պատարագվում հոգու երեք մասերը՝ բանականի օրհնաբանությամբ, «ցասմնական» մասի խոնարհությամբ և «ցանկականի» սրբությամբ: Աղոթքը խունկն է, ինքնին այս գործողության՝ հոգու երեք մասերի՝ Աստծուն պատարագման խորհրդանիշն էլ ձեռքերն են (Երզնկացի, էջ 44-45, Արևելցի, էջ 473): Մեկնություններում օգտագործվում է և «սրտի սենյակ» արտահայտությունը (հմտ. Նարեկացի). խոսքերին պետք է լծակցել բարի գործերն ու աղաչել իրենց մեջ ամփոփված զգայություններով՝ սրտի սենյակից անուշահոտ խնկով ուղիղ առ Աստված ելնելով (Երզնկացի, էջ 45, Արևելցի, էջ 472-473): Վերոնշյալ մեկնությունների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Ա. Թամրազյան «Մարդու կազմության տեսության վերաիմաստավորումը հայ միջնադարյան մեկնողական ավանդությամբ», *Հասկներ և Ուսումնասիրություններ*, Երևան, 2013, էջ 304-305, 485-488՝ ծան. 621-626:

ցով, հոգևոր ճաշակումը բոլոր գունավորումներով: Մատենանը հղացված է այս զգացումների կուտակումների, բռնկումների ու ներսուզումների, հուզական հնարավորինս խտացումների վրա ապաշխարության ու մաքրագործման համար (ի հակադրություն տաղերի, որ հյուսված են ավելի ու ավելի նրբացող հայեցողությունների, տեսիլների ըմբռնումների ու ճանաչումների համար):

Այսպես՝ Նարեկացու մեկնությամբ վերընծայվող խունկն իր ձայնն է, հուրը, որ այն այրում է անձի թախիժը, այդ այրումից բարձրացող գոլորշին՝ տարուբերվող մտքի տենչանքների պտուղը (նշում է իր սրտի աղաղակի հառաչանքների ողբերի հեծության ձայնն է վերընծայում, և մատուցելով, դնելով անձի տոչորման թախծության հրում, սասանվող մտքի գոլորշու իղձերի պտուղը կամքի բուրվառով առաքում է Աստծուն): Սա՛ պետք է հոտոտի Աստված: Սրան՝ խնկարկությանը, միացվում է գոհարանի վրա այրվող ողջակեզի խորհրդանիշը: Այն դարձյալ վերապրվում է սրտի խորքի զգայությունների խորհրդակիր սենյակում. այստեղից առ Աստված ժամանել շտապող բանական զոհի կամավորական նվերը ողջակիզվում է անձի պարարտության ճարպով: Սիրտն այստեղ օժտվում է ծավալային երեք չափումի շնորհով՝ մարմնով՝ որպես սենյակ, զգայություններով՝ որպես հոգի և խորհուրդներով՝ որպես ոգի (կամ միջնադարյան մեկնություններում՝ միտք):

Ձա՛յն հառաչանաց հեծութեան ողբոց սրտից աղաղակի
Քեզ վերընծայեմ, տեսողդ գաղտնեաց,
եւ մատուցեալ եղեալ ի հուր թախծութեան անձին տոչորման
Զպտուղ ըղձից ճենճերոյ սասանեալ մտացս՝
Բուրվառաւ կամացս առաքել առ քեզ:
Այլ հոտոտեսցի՛ս, հայեսցի՛ս, գթած,
Քան ի պատարագն բոլորապտուղ,
Մատուցեալ ծխոյն բարգովթեան:
Ընկա՛լ զսակաւամասնեայ յաւդուածս բանից
Քեզ ի հաճութիւն եւ մի՛ ի բարկութիւն:
ելցէ՛ ի խորոց աստի զգայութեանց խորհրդակիր սենեկիս՝

Վաղվաղակի ժամանել առ քեզ՝
Կամաւորական նուէր բանական զոհիս,
Ողջակիզեալ զաւրութեամբ ճարպոյ,
Որ յիսն է պարարտութիւն... (Բան Ա, Ա):

Ապարանքի Սուրբ Խաչի պատմությունից իր եռագրութեան մյուս երկու մասին՝ ներբողներին անցնելիս (Խաչի և Աստվածածնի) նարեկացին պատկերում է բազմահավաք, բազմապիսի այս «պատմաբանությունից» հետո իր խոսքին միախառնվելիք բերկրալիր շուրթերի անուշահոտող երգը (շուիշը), հաճութեան պտղի մատուցվող ընծան¹⁹:

Մատենանում հաճախ է հայտնվում խնկացող աղոթքի տեսարանը՝ Բան ԺԱ, Բ. «խունկ հաճութեան», որ «մեծապէս հոտոտի Աստուած, քան յամենայն բուրումն անուշից»։ Վերջին պատկերը ևս Սուրբ Գրքից է²⁰:

Հմմտ. Բան ԾԵ, Բ.

Եւ արդ, զի՞նչ աղերս հաճոյական ի յայսմ եւ ի սոյն

¹⁹ Տե՛ս **Գրիգոր Նարեկացի**, «Պատմութիւն Ապարանից Սուրբ Խաչին», սա և ներբողները՝ աշխատաւորութեամբ *Մարթա Արաբեանի. ՄՀ ԺԲ*, էջ 929:

²⁰ Նոյի զոհաբերության անուշ բույրը հոտոտում է Աստված (Ծննդ. Ը. 21): Հին Կտակարանում ամենուր զոհաբերություն պատկերող տեղիներում ընդգծված է նրա անուշահոտությունն Աստծո առաջ՝ Ահարոնի և նրա որդիների սրբազործման համար մատուցվելիք պատարագի Աստծո հրահանգների մէջ (Ելից ԻԹ. 25, ԻԹ. 41-42), Մովսէսի մատուցած ողջակեզի պատկերում (Ղեւտ. Ա. 13): Ղևտացիների զոհում այդ բուրումը յուղով ու կնդրուկով անուշահոտված արի անաւոյն զոհից է (Ղեւտ. Բ. 2, 12, Զ. 15, 21, ԻԳ. 13), նույն զոհում աստվածային գոթթե բոլոր հրահանգներում նշվում է զոհի, ճարպի անուշահոտությունը (Ղեւտ. Գ. 16, Գ. 31, Ը. 21, ԺԷ. 6, տե՛ս նաև Բ. Եզր. 2. 10, Եզեկ. Ի. 41): Ըստ այդմ, Առաքելական թղթերում Քրիստոսն է պատկերվում որպէս անուշահոտ պատարագ (Եփ. Ե. 1), ինչպէս նաև Բրիտանյանների մատուցած զոհաբերությունները (Փիլ. Գ. 18): Պողոսը նկարագրում է Բրիտանյաններով զիտության բուրմունքի սփռումն ամենուր՝ նրանք Քրիստոսի բուրմունքն են Աստծո առաջ («Քանի որ Քրիստոսի բուրմունքն ենք Աստծո առաջ՝ եւ փրկուածների մէջ, եւ կորստեան մատնուածների մէջ»։ Բ. Կորնթ. Բ. 15):

Եւ ծուխ անուշից ընդունելի խնկոց մատուցից,

Գովեալ թագաւոր երկնաւոր Քրիստոս...

Բան ԺԲ, Դ.

Եւ սթափեալ վերստին

Ի ննջմանէ ծանրութեան

Ջայս ձայն մաղթանաց բուրմամբ հաւատոց

Քեզ, ամէնաւրհնեալ թագաւոր փառաց անճառից,

Փառաբանողաց երկնագոմար խմբից երգակցեալ՝

Յերկինս առաքել:

Բան. ՂԲ, Գ. Գովեստ ներբողից բուրմամբ խնկոց վերառաքեմ Քեզ:

Բան ՁԱ, Բ.-ում որպէս Աստծո հոտոտելիքին արժանի խնկարկուծյուն է ներկայացված հրեշտակների բարեխոսությունն իր համար.

Արդ, ընդ գոհաբանութեան ձայնիցն

Խնդրուածոց անմահականացն վեհից

Եւ ի մեր հեծութիւնս հոտոտեսցիս, բնաւից Արարիչ:

Խնկարկուծյան նույն անուշ բուրմունքը տարածվում է մարտիրոսների պաղատանքներից.

Որովք զայս ձայն աղերսական յարգեալ՝

Ընկալցի՛ս մարտիրոսացն պաղատանաւք

Ի հոտ հաճութեան բուրման անուշից» (Բան ՁԷ, Բ):

ՀԵ, Բ. ենթագլխում քերթողը խնդրում է, որ ցրիվ չտրվի իր զոհաբերությունը.

«Մի՛ անպտուղ լիցի տեսականութիւն պատկերին եւ մի՛ աննշոյլ՝ կերպարանին սքանչելութիւն: Մի՛ անհուր ողջակիզին սպանդ մոռասցի, եւ մի՛ պատարագ ուխտի այս ճառի արտաբոյ ցրեսցի: Մի՛ ճաշակդ լուսոյ ինձ մահու լիցի, եւ մի՛ բաժակ քո կողիցդ արեան ի դատապարտութիւն լիցի»:

Հաջորդ ենթագլխում պատկերում է հոգեւոր խնկարկուծյան տեսարանը՝ այս անգամ համբարձվող ձեռների (հմմտ. Սաղմ. ՃեԱ. 2.

«գհամբարձումն ձեռաց իմոց»)՝ որպես տարածվող սրտի ու խոսքի կնդրուկի ծիսապատկերներում:

«Տարածեալ զսիրտս ձեռաց համբարձմամբ՝ զայս կնդրուկ բանի բնակողիդ ի սմա՝ տիրողիդ բնաւից, երեք-սրբենիդ մատուցեալ, յաւէժ ընծայեցուցանեմք այսու բարբառով բարեշնորհութեան» (Բան Հե, Գ):

Մատեանի շորրորդ գլխում բանավոր խոնկին խառնված է ինքը՝ ամենը պարունակողը, ու խնկում է ինքն իրեն նարեկացու ստեղծագործության հետ միասին և ինքն է բաշխում իրեն մատուցվելիք ողորմությունը:

Եւ արդ, տո՛ւր, բարեգութ, աղաչեմ գրեզ, տո՛ւր ինձ ողորմութիւն,
Որ զայստակ դու ինքնին քեզէն քոյովդ բանիւ մեզ սահմանեցեր՝
Ասելով, թէ՛ Տո՛ւք զայս նուէր յանուն փրկութեան ձերոյ Աստուծոյ
Եւ սուրբք եղերուք, զի զողորմութիւն կամիմ եւ ոչ զպատարագ

(հմմտ. Ովսէ 2. 6, Մատթ. Թ. 13):

Ահա բարձրացի՛ր՝ վերստին խնկեալ այսր յիշատակաւ,
Որ ունիս զամենայն, եւ ի քէն է ամենայն,
Եւ քեզ փա՛ռք յամենեցունց.

Ամէն (Բան Դ, Գ):

Նույն կերպ Մարիամին նվիրված բանաստեղծության մեջ («Տաղ եկեղեցւոյ», երկրորդ տարբ.՝ «Մեղեդի Ծննդեան») Լոգոսով լեցուն էակը՝ Մարիամն անվանվում է խնկացող բուրվառ, միաժամանակ կարծես այն և Մարիամի երգն է.

Խնկեալ ի կնդրկէ բուրուառ՝ հրով աստուածայնով լցեալ,
Ջայն քաղցրանուագ, որ ի նմանէ հնչէր
(ՄՀ ԺԲ, էջ 714, հմմտ. էջ 716):

Վերջապես Մատեանի ներքին ծեսերի շարաններում խոսքով իրազործվում է ոչ միայն հաղորդության ընդունումը, այլև (մկրտության) օծումն ու բժշկումը, մարմնի օծումը գերեզմանում ու հառնումը:

Բան ԼԳ, Ժ.-ում պատկերված է՝ ինչպես Աստված ինքն իրենով փառավորված է միշտ, բայց փառավորել է տալիս իրեն, որ մարդը խոսքի միջոցով հաղորդվի, ճաշակի Աստծուն և միաժամանակ Աստծո սեղանին մատուցի իր խոսքը՝ որպես պատարագ, Աստծո կերակուր: Խոսքն այսպես մարդու ու Աստծո սնունդն է և նրանց կերպարանքը՝ մարդն ինքը պատկերանում է որպես ոսկեղեն տախտակներ, որոնց վրա Աստված գրել է իր պատվիրանները:

«Արդ, այս մատյանում ծածուկ խորհուրդների կերպավորվելիքն ընծայեցի մեծ Աստծուդ ամենալուր ականջին. սրանով սպառազինված ապա մտա հանդիսարան: Սակայն ոչ թե իմ ձայնին կարոտ՝ դրանով ես մեծանում, որ դեռ երբ ամենայն ինչ չէիր ստեղծել, դեռ նախքան երկնի ծնունդն իր անմահ փառաբանիչներով ու երկրաստեղծները բանական էակներով, քեզանից քո լրուծյան մեջ իսկ փառավորված էիր, այլ որպեսզի մերժվածիս՝ ի՛նձ մեծացնես՝ ճաշակելու անճառ քաղցրությունը՝ քե՛զ, խոսքիս հաղորդությունմբ... որ ինձանից (իմ պատճառով Ա. Թ.) իսկ ինձ եղծեցի՝ Քո պատգամներին նվիրված, Քո՝ Աստծո մատով գրված խոստուն ոսկեղեն տախտակներս²¹... եվ արդ, քանի որ բազում խանդաղատական դրվատանքներով, որ գրված չեն ստեղծագործության այս կարգի մեջ, պաղատեցի, լսի՛ր, բարեգու՛թ, այս խոսքի հետ նաև այն ամենը²²: Թող և այս հայցման աղոթքի բարբառման աղերսը միակցված լինի նրանց, գուցե մաքուրներից ու կամարար-

²¹ Ելից ԼԱ. 18, Ծննդ. Ա. 27-ի՝ տախտակների վրա գրված Աստծո պատվիրանների ու մարդու՝ որպես Աստծո պատկերի խորհուրդների միավորմամբ՝ Նաբեկացին պատկերում է իր խոսքի պատարագումն Աստծուն:

²² Այստեղ ակնարկում է իր բոլոր ներբողներն ու տաղերը (տե՛ս ծան. 1)՝ տոնական ֆերվածները, որոնք դրված չեն (ֆանի որ պատշաճ չեն) այս ստեղծագործության «կարգի»՝ ողբական ու ապաշխարողական երգերի մեջ:

ներից յուզով խառնված հացի բլիթի բաղարջի այս ըն-
ծան²³ մատուցվի քո փառքի սեղանին»²⁴:

Բնագրի՝ կենդանի էություն, վերափոխելու կարողության ողջ
գործությունն առավել ազդեցիկությամբ, ներապրումի այլևս
չկրկնվող խորությամբ է հառնում Մեռնի յուզին նվիրված գլխում:
Անձը նույնանում ու անցնում է Քրիստոսի ճանապարհը՝ թաղումից
հարուխյուն/համբարձում, և նրան դրա միջով անցկացնում է ինքը՝
Քրիստոս՝ օծելով ասացողի մարմինն ու պատանքի մեջ դնելով՝ և այդ
ամենը Մատենի բնագրի, նրա սուբստանցիայի տարակերպություն-
ների ու դրանց հետ նույնականացումների միջոցով:

Դարձյալ Նարեկացուն հատուկ՝ պատկերները հնարավոր հագեց-
վածությամբ ու գոյության խտությամբ օժտելու արդյունքում այստեղ
յուզով օծվում է հեղինակի անձը և միաժամանակ բնագիրը: Ըստ այդմ
իր վերքերը բժշկվում են Քրիստոսի յուզով, որ միաժամանակ դառ-
նում են Քրիստոսին օրհնեգող, ուրեմն նրա էության մասնիկը կրող
ու նրա զորությամբ ասացողին անդրադարձող անուշահոտող իր
բնագրերը՝ այս երկուսը տարանջատված չեն: Նարեկացին իր աղա-
չանքները բնորոշում է որպես «յուզավորական», «խնկապատար»
(մահացածի մարմնի օժման յուզերը)՝ խնկալից և զմռսալից, որ միա-
ժամանակ Քրիստոսին ուղղված լինելով, դրոշմվում են նրա մկրտու-
թյան նշանով ու վերադառնում իրեն՝ օծում իր մարմնի [խաչելու-
թյան] վերքերը: Ասացողն աղերսում է Որդուն ցողել իր վերքերն
այս գրերի հիշատակների յուզով (սրան միախառնվում է մաքրագոր-
ծող մյուս հեղուկը՝ արյուն/գինին) ու պատել պատանքի խնամքով, որ-
պեսզի այն այնուհետև իր կարգը գտնի Հոգու թևերի վրա (այսինքն՝
Քրիստոսի պես համբարձվեն իր բնագրերը Հոգու թևերի վրա):

²³ Զոհաբերության յուզոտ մասերի, յուզով խառնված ալրի մասին տե՛ս ստորև:

²⁴ Այս և հետագա թարգմանությունները՝ մերը: Ուսումնասիրության մեջ թարգ-
մանել ենք բնագրային ծավալուն մեջբերումներն ու դժվարին հատվածները:
Փոփոխում ենք մեջբերումները, ինչպես և Նարեկացու չափաձոն, եղնելով վեր-
ջինիս բանաստեղծականությունից, ներկայացված են բնագրով՝ մանրամասն
վերապատմությամբ:

«Եվ արդ, քանի որ Քոնն են շնորհները, և քեզ են վայել գոհաբանությունները՝ օրհնաբանյալ Որդի՝ Աստծո, դո՛ւ էլ յուղավորական, խնկապար և զմուսալից իմ այս աղաչանքները՝ Քո փառքի պատճառն ու իմ բժշկության առիթը, ներդաշնակի՛ր»²⁵ բարենշմար դրոշմումով: Մոտեցրո՛ւ, Տէր Հիսուս, այս լուսանյութ ձեթն աներևույթ վերքերիս և լցրո՛ւ սիրուդ անապակ գինիով մահացու այս խոցերի խարանդերի վրա փրկության յուղիդ օրհնության կաթիլները՝ արարչական միությունը պատսպարելով խնամքների պատանքով, որպեսզի այս ալլաբանական խոսքերի («Թարգմանաւրէն բանիս») մաղթանքների հիշատակարանը վայելուչ ներդաշնակությամբ իր կարգը գտնի Հոգու թևերի վրա (Բան ՂԳ, Զ):

Մատեանի ԼԳ. գլուխը հյուսված է երկու՝ զոհաբերության և Սուրբ Հոգու առանցքի շուրջ: Երկրորդին համահունչ ողջ հատվածը ներդաշնակվում է կնոջ, եթերայուղի, զգեստավորման տարբեր խորհուրդների ենթախորքի վրա: Բոլոր զուգադրապատկերները կնոջը վերաբերող իրեղեն միջավայրից են և ընթանում են դրա հետ համեմատություն- փոխարկումներով (նաև՝ քանի որ Աստվածությունն օծվում է կանանցից): Գլխի սկզբում ներկայացվում է զոհաբերությունն ու օծման յուղը, այնուհետև ոգեկոչվում են կանանց օծելու խորհրդատեսարանները: Իսկ հեծության, ապաշխարության երգերին միախառնվում են կանանց զգեստավորում-աստվածահանդերձում հակադիր խորհրդանիշները: Ինչպես վերը բերված օրինակում, նույնանում են մկրտության ու թաղման՝ հարության նախապատրաստման օծումները:

Դարձյալ՝ բոլոր սրբազան ատրիբուտները նաբեկացին փոխարինում է իր ստեղծագործությամբ: Զարմանալի «համարձակություն» իր Մատեանը նույնացնում է անուշահոտ յուղի հետ (սրա-

²⁵ Տե՛ս ՄՀ ԺԲ, էջ 571, բնագրում նշված է «յամարեա՛», իսկ տարընթերցումներում «յարմարեա՛»:

նով Ղազարոսի քույրը կամ մի կին Սիմոնի տանը օծում են Քրիստոսին), որով պետք է օծի Աստծո գլուխը²⁶, և քիչ հետո էլ պատկերում իր քերթության բուրմունքի աշխահածավալ տարածումը: Սա էլ վերցված է Պողոսի թղթերից. վերջինս նշում է քրիստոնեության քույրը սփռվում է ամենուր նրան ծառայողների շնորհիվ. նրանք Քրիստոսի բուրմունքն են Աստծո առաջ (Բ. Կորնթ. Բ. 15): Եվ դարձյալ՝ նարեկացին այս դերում տեղադրում է ի՛ր բնագիրը՝ այն պետք է սփռվի, ազգի բոլորի հոտոտելիքների վրա՝ համապատասխան նրանց հիշատակմանը («ըստ աւրինակի համեմատութեան նոցայն յիշատակի»)»²⁷:

Բնագիր-գոհաբերությունը պատկերվում է «խայրեալ»²⁸ որպես կամավոր ընծա հոգուց Աստծուն մատուցվող խոսքի ծեսի «յարմարութիւն»՝ ներդաշնակություն (բանաստեղծություն, քերթություն) արտահայտությամբ (Բան ԼԳ, Ա. «Արդ, զյարմարութիւն պաշտաման բանիս ի խայրեաց հոգույս քեզ նուիրելոյ...»): Քերթողը խնդրում է, որ իր այս նվիրաբերությունը, կցորդվելով խնկաբերներին²⁹, խառնվի Ղազարոսի քույր Մարիամի յուզի անուշահոտությանը. հավասարվելով նույնությամբ իր (Քրիստոսի) կողմից հավերժահրաշ պատվասիրությամբ ընդունված անբարո կանանց: Այստեղ նարեկացին նկատի ունի սուրբգրային այլ հատված, որտեղ նույն ծեսն

²⁶ Այստեղ հաճախում է Մատթ. ԻԶ. 6-13, Մարկ. ԺԳ. 3-7, Յովն. ԺԲ. 1-3 տեղիներին: Առաջին երկուսում Բեթանիայում Սիմոնի տանը մի կին յուզով է օծում Հիսուսի գլուխը, երկրորդում Ղազարոսի հետ սեղան նստած Հիսուսի ոտներն օծում և մազերով շորացնում է Ղազարոսի փուր Մարիամը: Հիսուսն ինքն այս արարքը մեկնում է որպես իր թաղման օրվա համար արվող գործողության ու սրա կանխագուշակում (Յովն. ԺԲ. 7, Մատթ. ԻԶ. 12, Մարկ. ԺԳ. 8):

²⁷ Քրիստոսի գլխի, մյուս կնիքից՝ ոտների օծման դրվագը հայտնվում է Մատեանի մեռնի յուզին մվիրված գլխում՝ որպես Աստծո՝ առ մարդկանց գրոքյան խորհրդանիշ, որ հոտոտում է այն մշտափափագ բաղձանքներով (Բան ԼԳ, ԺԵ):

²⁸ «խայրի» բացատրվում է ինչպես «պտուղ, բերք, արդիւնք, արգասիք», այնպես սրա հետ կապվող «ընծայ հաճոյական»՝ *նԲՀԼ*:

²⁹ Այստեղ ակնարկում է յուզաբեր կանանց, որ գալիս են օծելու պատանձով պատված Քրիստոսի մարմինը (Ղուկ. ԻԳ. 55-56, մարմնի օծումը նաև Յովն. ԺԹ. 39-40):

իրագործում է մեղավոր կին՝ լվանալով Քրիստոսի ոտքերը ոչ թե յուզով, այլ իր արցունքներով ու սրբելով իր վարսերով (Դուկ. է. 37-48): Օծման այս երկու օրինակով՝ Աստծո ողորմության առաջ հավասար երկու կանանցով, Նարեկացին հավասարեցնում է մեղավորներին ու արդարներին:

Թո՛ղ «պարարտացվի», նշում է, Աստված իր այս նվաստ խոսքով ընդունելով այն իր անհաս ու բարեբանվող գլխին, թո՛ղ զորացնի Աստված այս Մատեանի խոստովանությունը բուրման կրկնակի բազմացմամբ, որպեսզի այն դառնա համասփյուռ, ամենատարած, ամբողջ աշխարհը լցնող և ազդի բազում մարդկանց վրա: Այստեղ նորից ներբերում է անառակ կանանց պատկերը, արդեն ըստ Ովսեի տեսիլի (Ա. 2, Գ. 1³⁰) այն այլաբանում է «եղանակում» Քրիստոսի անձառ ներգործությունը սրանց մեջ. այսինքն՝ իր մեջ Քրիստոսի ծայրագույն շնորհի իրագործումը. իր «անասնական» գարու կերակրի հետ՝ Քրիստոսի կենաց հացի ցորենի պտղի [միացումը³¹], իր ապականացու արծաթի հետ՝ նրա արքունական պատկերի, հիմարեցնող թմրության գինու հետ՝ նրա արյան բաժակի, հին ժողովրդի անառակ կնոջ յուզի հետ՝ իրեն դարձող օծման շնորհի, ապարանջանի պնդությամբ՝ Օրենքների գրքով ու Ավետարանով, գործնական առաքինություններով հանդերձ բարեմասնության թռիչքների, ականջօղի վայելուչ զարդին՝ տերունական ձայնի անսովեր հիշատակի, գլխադիր կտավի արձակման հետ՝ անապականության վերարկուի, լանջի պերճության մարգարտաշար զարդին՝ աստվածակրոն լծի քաղցրության ուղղության բազմահավաք ավանդների [միացումը,

³⁰ Այստեղ Տերը հրահանգում է Ովսեին գնալ ու անառակ կին առնել՝ ինչպես ինձն ընդունեց կոտեփին պաշտող Իսրայելը, ունենալ նրանից անառակության զավակներ: Նարեկացին սա մեկնում է որպես Քրիստոսի բազմագթություն, որ առնում, իր մոտ է ընդունում բոլոր մեղսավորներին:

³¹ Մարդու իրեղեն միջավայրին միացումը կամ սրանց փոխարկումն աստվածային իրողություններով բնագրում ներկայացված է հայցական հոլովով՝ «ընդ անասնական գաւոյն կերակոյ՝ զբազմահամբար պտուղ ցորենոյդ կենացդ հացի»:

կամ առաջինների փոխարկումը երկրորդով Ա. Թ.]: Թվարկվում են, ինչպես նշեցինք, կանացի արդուզարդի պարագաներ:

Բան ԼԳ, Ա. Արդ, գյարմարու-
թիւն պաշտաման բանիս

Ի խալրեաց հոգւոյս քեզ նուի-
րելոյ, արհնեալ բարեգութ,

Կցորդելով ընդ խնկազգեստիցն
զուգամանապէս՝

Խառնեսցէս ի յանուշութիւն
կազմութեան

Իւղոյն Մարիամու կնոջ բարե-
պաշտի,

Յոր հաւասարեալ նոյնութեամբ
ընդ երջանիկ պոռնկացն՝

Ի քէն ընկալելոց յաւետահրաշ
յարգանաւք,

Պարարեսցի՛ս մեծապէս իմովս
բանիւ նուաստիւ՝

Ընկալեալ յանհաս եւ ի բա-
րեբանեալդ գլուխ բարձրելոյդ,

Անկշտամբելի ի բամբասանաց
սաղմոսին՝

Մի՛ աւծցէ զտերեւ ոստոց գագա-
թան իւղ մեղաւորին (Սաղմ. ՃԽ. 5):

ԼԳ, Բ. Այլ արասցէ՛ս զաւրանալ
կրկին յաճախութեամբ բուրման

Խոստովանութեան այսր մատե-
նի՝ ի բազումս ազդեալ

Համասփիւռ, ամենատարած եւ
աշխարհալիւր տանն տեսակաւ...

Քանզի դու նոյն Տէր զգաստա-
ցուցիշ

Նախնի չարախորհից կանանց
մեղաւորաց,

Որոց առական զմարգարէին կեր-
պարան (Ուսէ Ա. 2, Գ. 1-3),

Քումդ ճշմարտատիպ պատկերի
յեղանակեցեր,

Անդուստ առ սոսին անճառ ներ-
գործութեամբ՝

Ի յիս վերաբերեալ զծայրագոյն
շնորհին կատարումն.

Ընդ անասնական գարւոյն կերա-
կրոյ՝ զբազմահամբար պտուղ ցո-

րենոյդ կենացդ հացի,

Ընդ ապականացու արծաթոյն՝
զարքունականդ պատկեր,

Ընդ յիմարարար թմբրութեան
գինւոյն՝ զբաժակդ արեան Արարչիդ,

Ընդ իւղոյն առելոյ ի յայրատ
կնոջէն հնոյ ժողովրդեանն՝

Զաւծումն շնորհին առ իս դարձելոյ,
Ընդ զերծման գլխաշուք կտաւոյն՝

Գանապականութեան վերարկուն,
Ապարանջանին պճնութեամբ՝

զլթուիչ բարեմասնութեան,
Արինիւն եւ Աւետարանաւն՝ հան-
դերձ գործնական առաքինութեամբն,

Ընդ ունկանն գնդի վայելչականն
զարդո՛ւ՝ զանստուեր յիշատակ տէ-
րունականդ ձայնի,

Ընդ քայոս պերճութեան լանջացն՝
զյոգնահաւաք աւանդս ուղղութեան
քոյինակրան լծոյդ քաղցրութեան:

ԼԳ. հետագա ենթագլուխները նվիրված են հեծության և սրան միահյուսվող հույսի պատկերների թանձրացմանը: ԼԳ, Գ.-ում խոսում է իր ձայնին մարգարեների ձայնը խառնելու, նրանց իր ստեղծագործության հարկի տակ մտցնելու մասին: ԼԳ, Դ. ենթագլուխը հյուսված է անառակացած երուսաղեմի զգեստի, որից կուռքեր են կարկատվում, սրան հակադրվող, ներքին ու արտաքին մարդուն հանդերձավորած Աստվածային զգեստի խորհրդատեսարանից ու սրանից բխող վերապրումներից (եթե եզեկիեկն Աստծո զգեստը ներկայացրեց որպես վարագույրի ծածկույթ, որով ժողովուրդը կարկատեց իր կուռքերին և անառակացավ, որքան առավել անմաքրության պատիժ պետք է կրի ինքը, որ հանդերձավորվել է Աստծով ներքուստ և արտաքուստ, զարմանում է՝ ինչպես չի կիզվում, հիանում է՝ ինչպես չի այրվում... և այլն): ԼԳ, Ե.-ն նվիրված է փրկագործության, զոհաբերության մեջ երրորդության մասնակցությանը, ԼԳ, Զ.-ում խոսում է այս երկի պատարագման մասին Սուրբ Հոգուն:

Փրկող եւ հաստատող, խնամող եւ խաղաղարար, Հաւր հզար Հոգի,
Հայցեմք բազկատարած մաղթանաց գոչմամբ հեծութեան՝
Յանդիման եղեալ քեզ՝ ահաւորիդ:

Մատչիմք մեծաւ դողութեամբ, սաստիկ երկիւղիւ

Մատուցանել նախ զբանականս զայս պատարագ

քում անզնին զարութեանդ,

Իբր աթոռակցի, փառակցի եւ արարչակցի հայրենի

անկապուտ պատուոյդ,

եւ քննողի ծածկութեան խորոց խորհրդոց...

Վերջապես, վերջին ենթագլխում նարեկացին ամփոփում է զոհաբերության ու խնկարկության պատկերը՝ աղոթքի զոհաբերման, սրան աստվածայինի միախառնման, տիեզերական զոհաբերության մեջ երրորդության ամեն դեմքի գործառույթի, մարդու՝ այս զոհի ճաշակման մեծ խորհրդատեսարանով:

Բանավոր զոհի, խնկարկության ընդունման և հակառակ ճանապարհով Քրիստոս-զոհի ճաշակման միջնորդն ու իրագործողն է Սուրբ Հոգին:

Քերթողն աղերսում է, որ Հոգին իր լույսի շնորհների փայլատակումը չիջեցնի իրենց իմաստների տեսության աչքերից, քանի որ նրանից (Սուրբ Հոգուց) են սովորել, որ միանում է հավատացյալներին աղոթքների և ընտիր վարքի խնկարկության միջոցով: Քանի որ մեկը երրորդությունից պատարագվում է, մյուսը՝ ընդունում, հաճելով մարդկանց հանդեպ իր Անդրանիկ գավակի հաշտարար արչամբ, իսկ Սուրբ Հոգին ընկալում է մարդկանց պաղատանքները և նրանց համար պատվական օթեաններ հարդարում երկնավոր Գառի ճաշակման համար՝ ընդունելու համար նոր կյանքի փրկության այս անմահացնող մանանան:

Որպես այս ամենի խտացում, նարեկացին ներհյուսում է Եսայու մարգարեացումը, որտեղ պատկերվում է զոհասեղանից ունելիով կայծ վերցնող ու այն մարգարեի շուրթերին մոտեցնող սերովբեն, որ ասում է՝ այդ հուրը կհանի մարգարեի միջից անօրենություններն ու կսրբի մեղքերը (Ես. 2. 6-7. հմտ. Նարեկացի, ԼԳ, 2. «եւ հալեսցի՛ ի հրոյս յայսմանէ գայթակղութիւնս մեր, որպէս մարգարէին կենդանախարոյկ կայծակամբն ի ձեռն ունելեացն մատուցման»): Նույն կերպ Մատեանի այլ գլխում, որտեղ պատկերված է ձայնի, առ Աստված աղաղակումների փոխակերպությունների շարանը, Գրիգոր Նարեկացին մեջբերում էր Եսայու տեսիլների մեկ այլ տեղի՝ երբ

Աստված նրան հրահանգում է կուլ տալ աշխարհի բոլոր վայերի ու հեծեծանքների գիրքը և նույնանալ սրանց հետ (վերը³²):

Բնագրի բանավոր զոհաբերության բացարձակացման բացառիկ օրինակ է Մատեանի ՁԸ, Բ գլուխը (ստորև):

[Աղոթքի, օրհներգության] անուշ բույրի խորհուրդը հայտնվում է «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության մեջ, սրանով է սկսվում պահպանված բնագրի հատվածը, որ բավական խաթարված է: Մեկնիչը խոսում է անուշահոտության ու ցնծության, սրա ընդունման բերկրանքի մասին՝ ի հակադրություն մեղքի մառախուղի ու խավարի, որ խավարեցնում է միտքն ու զգայությունները և դառնություն է ճաշակողների համար: Ըստ երևույթին, խոսքն ամբարիշտներին հակադրվող սրբերի ու հրեշտակների ցնծագին փառաբանության մասին է, որ խնկարկություն է Աստծո առաջ: Հոբի գրքի մեկնության ավարտին (ԼԹ. 28 անգղը կեր է փնտրում) Աստծո կերակուր համարվում է հրեշտակների և մարդկանց հանապազօրյա փառաբանությունը: «Ձենումն»-երի շարքում հայտնվում է արդեն նույն աստվածային սննդի ճաշակման հակադրությունը մեղավորների ու սրբերի դեպքում (ճշմարիտ ու սրբասեր ճաշակողների համար՝ լույս մշտնջենավոր, անարժան ճաշակողների համար՝ խավար թանձրության):

³² Այս գլխի վերլուծությունը նշված տեսանկյունից տե՛ս Ա. Թամրազյան, «Ձայնի, երաժշտական հնչողության փոխակերպումները Գրիգոր Նարեկացու պատկերային համակարգում», ԲՄ 23, էջ 97-98:

2. ԲԱՆԱՎՈՐ ՈՂՋԱԿԵԶ ԲՈՅԱՎԱՌՎՈՂ ՈՒ ԱՆՈՒՇԱՀՈՏՈՂ ՃԱՐՊ-ՄԵՌՈՒՆԻ ՅՈՒՂ

Ներկայացված խորհրդապատկերներում միախառնված են երկու՝ զոհասեղանի վրա մատուցվող ողջակեզի առ Աստված բարձրացող ծխի և բուրվառով խնկարկության խորհրդանիշները: Ըստ այդմ, պատկերի ամբողջացման համար անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև առաջինին՝ բանավոր ողջակեզին: Եթե խնկարկությունը կապվում է նրա հետ, ինչ արտածվում է մարդուց, ապա բանավոր ողջակեզի նախապատկերն ավելի առնչվում է այդ խնկարկության համար անհրաժեշտ ինքնին մարդո՛ւ փոխակերպության հետ: Նարեկացին անձի ողջակեզի առնչությամբ ամենուր շեշտում է պարարտությունը, անձի «ճարպը», որոնց նախատիպը ևս Սուրբ Գիրքն է:

Զոհաբերվող կենդանու մեջ Աստված միշտ առանձնացնում է նրա փորոտիքը ծածկող ճարպը, լյարդի տակի բլթակը, երկու երիկամներն իրենց ողջ ճարպով, որ դրվում ու այրվում են զոհասեղանին և սրբազան նվիրագործության նյութն են (Ելից Իթ. 13, 22. մյուսները՝ միսը և այլն ուղղակի այրվում են, իսկ կենդանու արյունը շաղ է տրվում զոհասեղանի շուրջ): Կենդանու այս հատվածները, ելնելով նկարագրությունից, ընտրվում են նախ որպես պարարտության նշան, այնուհետև կրակից անուշահոտություն արձակող մասեր: Ղևտական գրքում ճարպային նույն հատվածներն են ընծայաբերվում Տիրոջը որպես անուշահոտ զոհաբերություն (Ղևտ. Գ, 4, նույնը՝ Գ. 10, 25, Դ. 8-9, է. 4, 30, Ը. 25, Թ. 10, 19, Սիրաք է. 35. երբեմն այս հատվածներին, կախված կենդանիներից, ավելացվում են այլ մասեր, ինչպես գառի դեպքում՝ դմակն ու զիստերը՝ Ղևտ Գ. 10, խոյի դեպքում՝ դմակը, աջ թևը և այլն, բայց վերը նշված հատվածներն անփոփոխ են): Երիկամների՝ պարարտության խորհրդանիշը շեշտված է նաև Բ. Օր. ԼԲ. 14 տեղիում («ընդ ճարպոյ երիկամանց ցորենույ, եւ զարիւն խաղողոյ ըմպէին գինի»): Նույն խորհրդաբանությամբ սրան հղում է արվում «Ո՛վ է դա»-ում):

Այս համատեքստում է Գրիգոր Նարեկացին իր բանավոր գոհաբերության տեսարաններում հիշատակում ճարպը, իսկ «ճենճերեկ» արտահայտությամբ շեշտում տենչանքների ու տառապագին հույզերի եփումը, տոչորումն ու բուրումը (Նոր Հայկազյան բառարանում «ճենճերը» բնութագրվում է որպես ճարպավոր գոլորշի, ծուխ, որ դուրս է գալիս եփվող մսից «սաստիկ» բուրմամբ, նաև որպես գոհի ծուխ ու հոտ): «Ճենճեր» բառը Նարեկացին օգտագործում է տարբեր ալլաբանական նույնացումներով՝ մտքի իղձերի սասանման ճենճեր, շնչի բոցի ճենճեր (Բան ԿՁ, Բ), զվարթության ճենճեր (Բան ՂԳ, Գ), կենարարի հիշատակով ճենճերում (Բան ԺԲ, Բ), մտքի խղճի հուզումների ճենճերում (Բան ԻԳ, Բ), Բան Բ, Գ-ում հոգու պատարագի տեսարանում աղետ է համարում «գոհելը» և ոչ ճենճերելը (այս համատեքստում՝ վառվելը բայց ծուխ, բուրում չարձակելը Աստծո հոտոտելիքին բարձրանալ հասնելու համար): «Մ՛վ է դա»-ի մեկնության մեջ հանդիպում է «հոգիների ճենճեր» արտահայտությունը:

Մատենի սկզբի վերը բերված խորհրդատեսարանում միակցված են ողջակեզի ճենճերի ու բուրվառով վեր բարձրացող խնկարկության պատկերները.

Մատեն Բան Ա, Ա.

Եւ մատուցեալ եդեալ ի հոր թախծութեան անձին տոչորման

Զպառով ճենճերոյ սասանեալ մտացս՝

Բուրվառաւ կամացս առաքել առ քեզ:

Այլ հռտոտեսցի՛ս, հայեսցի՛ս, գթած,

Քան ի պատարագն բոլորապտուղ,

Մատուցեալ ծխոյն բարդութեան...

Ողջակիզեալ զարութեամբ ճարպոյ,

Որ յիսն է պարարտութիւն...

Տվյալ դեպքում կրակը վառվում է անձի թախծից, իսկ ողջակիզվում են նույն անձի այրվող պարարտ, Աստծո առաջ անուշահոտող ու խնկելի հատվածները:

Քրիստոսի պատարագման անուշահոտությունը պատկերված է Գրիգոր Նարեկացու «Ճառ լուսոյ հաշի» ներբողում (հմմտ. եփ. ե. 1): Որդին իր պարարտական ընտրությամբ, սնուցված, պարարտացված նվիրումով կնդրուկի անուշ հոտով մատուցվում է Աստծուն.

«Եւ եղ զոգի մարդկութեան Իւրոյ ի կամս Նորին, եւ պարարտական ընտրութեամբ, պարարակաւրէն նուիրմամբ ի բուրումն անուշից հոտոյ կնդրկաց մատուցաւ հաճութեան փառաց էակցին» (ՄՀ ԺԲ, էջ 933):

Զոհաբերության այս խորհուրդները հետաքրքիր փոխակերպություն են առել մեռոնի յուզին նվիրված Մատեանի ՂԳ. գլխում: Այստեղ, ելնելով համատեքստից, հավելվում է նաև ճարպի լուսավառելու կողմը, այն նույնանում է մեռոնի օծության յուզի հետ. զոհի լավագույն պարարտ հատվածների այրումը միաժամանակ նրա յուզով օծված հատվածների բոցավառումն է:

Դ. ենթագլխում ճարպի պարարտությունն առանձնացվում է հողեղեն մասից՝ մսեղիից: Սրա սուրբգրային նախահիմքն է ելից ԻԹ. 10-14 տեղին (գարձյալ՝ Աստված հրահանգում է զոհասեղանին դնել կենդանու ճարպն ու ճարպային հատվածերը, հեղել շուրջը արյունը, իսկ միսը, մորթն ու կղկղանքն այրել բանակատեղիից դուրս): Ղեւտ. է. 22-25-ում, որ նույնպես հարասում է Նարեկացին, Աստված հրահանգում է չուտել իրեն զոհաբերվող կենդանիների ճարպն ու արյունը (ենթադրվում է՝ քանի որ սա իր ուտելիքն է): Նարեկացին սրա նմանությամբ նշում է. Աստծուն նվիրագործվող լավագույն՝ լուսավառվող հատվածները չեն պարունակվում մարմնի մեջ, չեն սպառվում (այրվում) սրա հետ (հմմտ. ելից ԻԹ. 10-14), այլ բոցավառվում են Աստծո սեղանի վրա: Անձի պարարտության-ճարպի և մյուռոնի յուզի մեջ թափափված հոգու հատվածների նույնացմանը միանում է ևս մի խորհրդաբանական հանգույց՝ ճրագի ձեթը: Վերջին պատկերը տասը կույսերի Քրիստոսի պատմած առակից է

(Մատթ. Իճ. 1-10³³): Այս առակով (սրան գումարվող Աստծո թաղման/հարուխյան հիշատակի յուղի, Հարուխյան առավոտյան յուղաբեր կանանց այցելուխյան օրինակներով) այս նյութը դառնում է հանդերձյալ կյանքում կամ նյութականից անդին՝ երկինքներում (Փեսայի սրահում), հոգուն անձի ճրագի բոցավառման խորհրդանիշ:

Այստեղ նարեկացին հակադրում է մարմնի մսեղիի սպառումն այրմամբ ու յուղեղեն պարարտության անսպառ լուսավառումը (յուղի փոխակերպումն աննյութ ու անսպառ լույսի):

«Այս նյութի խառնուրդը պանծալի պատկեր է երկնի արարչիդ³⁴, քանի որ [սա ցույց տվեցին նրանք], ովքեր կրեցին այս յուղի օգտակարությունը, որի օգուտը ողորմությունից է ընծայվում: Եվ Դու քո գովեստի համար սահմանեցիր այս բանը, թե՛ «Ողորմած եմ ես՝ Տէրը» (Երեմ. Գ. 12): Քանզի ինչպես սիրո անվանն ես կցորդ (Ա. Յովհ. Դ. 8), Աստված, այնպես [այս] հատվածից (անձի օծված հատվածներից՝ Ա. Թ.) ու սրանով իջնելով գծագրվում ես ըստ տնտեսության, որ մեր մեջ է՝ վեհագույն մեծության խորհրդի ներդաշնակ «գիմակերպությունը», պարարտության երկրի թանձրության հողանյութ գոյացության այս ճարպը³⁵: Քանի որ, ինչպես, ըստ Օրինաց գրքի, կենդանու այս մասը հրամայեցիր, չօգտագործել որպես կերակուր, այլ անշատեցիր որպես արարչությանդ պտուղ՝ բոլոր մասերով, նույն նմանությամբ և այստեղ՝ այս կյանքում որպես Աստծուն հաճելի գորություն, այս ավանդով Աստծո էիդ հաճությանը վայելչապես տալով նվիրեցի Արարողիդ

³³ Նրանք բավականաչափ յուղ պետք է վերցրած լինեն ճրագները միշտ վառ պահելու՝ այն օրվա համար, երբ անսպասելի կայցելի Փեսան հարսի հետ, և կդիմավորեն ու կմտնեն նրա հետ խնջույքի սրահ:

³⁴ Այստեղ «զանգուած» բառն է, որ բնորոշվում է որպես խառնուրդ, խմոր (ալրի ու ջրի խառնուրդ), մարդու կերտվածքը հոգու ու նյութի խառնուրդից, գուղձ՝ նթշխ:

³⁵ Այստեղ նկատի ունի հոգևոր կերպարանք առնելը մկրտության մեռնի յուղով՝ ողորմության՝ մեռնի յուղ՝ ճարպի իջնելն ու միանալը մարդու երկրային ճարպին:

պահված ու նրան ուխտած հոգուս հարազատ զուգահեռ-
նապարհը: Քանի որ ո՛չ արյան շունչը, ո՛չ զվարթության
նենհերումը՝ իմ հոգու ու կարողությունների խորհրդանի-
շը, չեն սպառվում անդամատված մսեղիիս հետ: Այլ այս
«ջահալորական», մշտաբորբոք ու երբեք չաղոտացող
նյութն» արքայությանդ վերին վիճակի տերունական
խրախճանքի սեղանին [է] ձոնված [որպես] ճաշակելիք:

Մենդի, միաժամանակ լուսավորելու կողմը միակցված է «բազ-
մարան» բառի շնորհիվ, որ ինչպես խրախճանքի սեղանի, այնպես
արքայական գահի նշանակությունն ունի: Ըստ սրա ողջակիզվող
անձը պատկերանում է միաժամանակ որպես սեղանին դրված կե-
րակուր և Փեսայի գահի մոտ՝ այն լուսավորող ճրագ, որ յուզալի՛ յու-
զով օծված ու Աստծո առաջ այրվող է դարձել մկրտությանը³⁶:

Նույն գլխի Ը. ենթագլխում յուզի կամ արյան մեջ ընծա/զոհի
թաթախումը Քրիստոսի օծման խորհրդանշն է (Ելից Իթ. 2-ում
Աստծուն նվիրաբերվում են յուզով հունցված բաղարջի բլիթներ,
Ղեւտ. Բ. 2-ում՝ անուշահոտող յուզած ալյուր ու կնդրուկ, Ղեւտ. ԺԴ.
5-7-ում բորոտությունից մաքրման ծեսում կենդանի թռչունը թա-
թախվում է զոհաբերված թռչնի արյան մեջ ու բաց թողնվում): Ըստ
այս օրինակների, Նարեկացին խոսում է հին օրենքում տաճարի մեջ
խորանի վրա «ամենընտել» կրթությանը սովորաբար մատուցվող
ընծայի, սրանով Որդու զոհաբերության կանխագուշակման մասին.
«բաղարջընծա» բլիթներն ու յուզախառն ալյուրը, եզների պարար-
տացված զվարակները, թռչունների թաթախումը ճարպին ազգակից
արյան մեջ, խորհրդի բոլոր այս հայտնի տեսակներն ու «նշանա-
կիչները» ներդաշնակ են օրհնաբանվող Աստծո Միածնին, որ միակ
նորոգ ու զարմանալի օծյալն է:

³⁶ Լուսավառում/ողջակիզում նույնացումը պատկերաճում է և Ս. Խաչի ներբո-
ղում. Խաչը պայծառ, անսովոր բոցով փայլատակող անշեշ նրագ է, Բանի որ
նրա վրա «ամենաժախ» հրով կիզվեց մարդեղացած Աստված, հաշտության
աստվածային հոգին, Հոր հնազանդության հարպը նենհերելով, երկինք ա-
ռակեց նույնին ախորժելի կնդրուկի անուշ բուրումը (ՄՉ ԺԲ, էջ 949):

ԺԲ. Էնթազլխում պատկերվում են այս մեռուների ճարպի աներևույթ լույսով կենագործվող ներքին տարածքները, այն թափանցում է խառնվելով հոգեպես մեր գոյություն թանձրությանը, մտնելով անցնում նրանով³⁷: ԺԷ. Էնթազլխում նշում է ինչպես ճարպի մեջ թրջված պատրույզը չի երևակում որևէ բոցի նշույլ, մինչ չվառվի, այնպես մեր մեջ հեղված այս լույսի օծությունը (այստեղ այն անվանվում է նաև «հյութ լուսակիր»), հանդերձյալ կյանքում է ջահավորվելու: ԻԳ. Էնթազլխում պատկերում է յուզի պողի փայլատակումը նորոգ, բազմաճաճանչ ծավալումով («ծայրարձակութեամբ») բազմատեսիլ ու զարմանահրաշ ընդարձակության տարածման համար, այն լույս է ընծայում ի փառս ապագա հարդարվածների (իմա՝ յուզով փոխակերպվածների. «ապառնեացն հանդերձելոց»): Այս հոգևոր երջանիկ և վերին լույս ունեցող («վերնանշոյլ») ճարպը թո՛ղ ջահավորվի, նշում է, Քո նշանով իմ դեմքի պատկերի վրա:

Բոլոր վերը նշված հանգույցները՝ մյուռոնի յուզի ու անձի ողջակիզման խորհուրդները միահյուսված են «ՄՎ է դա»-ի Նարեկացուն վերագրվող մեկնության մեջ: Անձը ճաշակում է աստվածային Գառան կենդանի ու անսպառ զոհաբերությունն ու բոցակերպվում լեզվով, լուսավորվում ու ճշմարտում կարմրալար շուրթերով, արյան սոսկալի խորհրդով արբելով խնկում անուշահոտ երկամներով ու ողջակիզվում բոլոր անդամներով³⁸ որպես կենդանի պատարագ Քրիստոսի երկնավոր սեղանի վրա (Բն. 266):

³⁷ Մրան նախորդող ԺԱ. Էնթազլխում պատկերանում է Տիրոջ բուրմունք՝ ըստ Երգ երգոցում Փեսայի փառաբանության (Երգ Ա. 2): Սա Մատեանում վերակերտվում է մտքերի իղձերով Քրիստոսի յուզերի բույր համբուրելու և, ըստ Ավետարանի, այդ յուզի բուրմունքի հետքերով ընթանալու այլապատկերի (Յովն. 2. 69, Մատեան, Բան ԳԳ, ԺԱ):

³⁸ Անձի ողջակիզման ու անուշահոտման պատկերը հայտնվում է Երգ երգոցի Նարեկացու մեկնության մեջ (Երգ Երգոցում հիշատակվում է «կնդրուկ» բառը)՝ Աստծո պատարագը, որի անուշ բույրը նա հոտառում է, իրենց կամքը, խորհուրդները, մարմինը որպես ողջակեզ մատուցողներն են («Մեկնութիւն «Երգոց երգոյն», աշխատասիրութեամբ Լ. Յովսէփեանի, ՄՇ ԺԲ, էջ 806), ովքեր

Այսպիսով երիկամներն ամենուր զոհաբերության մեջ հիշատակվում են որպես ամենապարարտ ու անուշահոտող մասեր: Նաբեկացին Մատեանում սակայն՝ հոգու հեծության տեսարաններում, այլ համատեքստում է օգտագործում երիկամները՝ ըստ սուրբգրային այլ նախատիպի, իսկ զոհի ճենճերումի առնչությամբ բերում է միայն «ճարպ», «պարարտություն» խորհրդաբառերը: «Ո՛վ է դա»-ի այս հատվածում օգտագործված են երիկամների երկու խորհրդանիշներն էլ:

Այստեղ հետևելով Հոբի գրքին (արյան մեջ թաթախված անգղի ձագերին՝ ԼԹ. 30) հոգին ճաշակում է զոհի արյունն ու ինքն էլ զոհաբերվում այդ զոհի սեղանին՝ այրվում իր բոլոր անդամներով ու անուշահոտում երիկամներով: Իսկ լեզուն բոցավառվում է այս անդամների զոհաբերության կրակից (ենթադրվում է՝ ինչպես ճրագի պատրույզը [մարմնի անդամների] յուղից) և ինքն էլ իր հերթին ծնում ի՛ր զոհաբերության պտուղը՝ նորասացիկ երգը: Տեսարանում միավորված են, ինչպես վերը, հաղորդության ու մկրտության խորհուրդները: Եվ միավորող հանգույցը անձի նորագործությունն է և այդ նորագործության արդյունքի, նոր «բանի»՝ ստեղծագործության ծնունդը:

Եվ վերջապես, զոհաբերությունը փոխակերպվում է նրա ճաշակմանը մյուս մարդկանց կողմից (այս նույն փոխակերպությունն է հաջորդում «Ո՛վ է դա» մեկնության վերոնշյալ տեսարանին), բանավոր կերակուրի պատրաստման ու այն եղբայրակիցներին բաշխման, այսպիսի տեսարան է հայտնվում Մատեանում: Եվ քանի որ սա հեծեծանքների աղոթագիրք է, ապաշխարության համար օգտակար այդ ուտելիքն այստեղ պատրաստվում է մեղքերի թվարկություններից:

Այսպես նարեկացին նշում է՝ հույսի պարգևներին սպասող [ըմբիշների պես] մերկամարմին մատների ձեռքերով միանձնացյալ-

նրան են մերձենում, նաև նրա մահվանն են կցորդ դառնում ու կնդրուկի օրինակով անուշահոտությամբ առնում (նույն տեղում, էջ 802):

ներին ու վանքերի աշակերտներին, Տիրոջ անբավ բարիքներով զին-
վածներին նվիրում է իր խոսքի խորտիկների սեղանը: Այս մասնա-
վոր պտղի նվազությունը, որով իրենց կերակրեց, ինքը ստեղծեց իր
անձի արատների կամավոր հայտնաբերումով, բազմաթիվ մեղքերի
մեղադրանքները կամավոր հանձն առնելով՝ առաջին մարդուց
սկսած մինչև նրա [մարդկություն] ծննդի սպառումը:

Այլ ահա ձեզ ասեմ, ո՛վ եկեղեցիք	Քանզի եւ ես իսկ, որ զայս
միանձանց	նուազութիւն
եւ աշակերտութիւնք կրանաս-	Մասնաւոր պտղոյ ձեզ ջամբե-
տանաց,	ցուցի,
Որք մերկամարմին մատանցդ	Վկայեալ զանձնէ կամաւորական
ձեռաւք	ստգտանք
Առ ականլալութիւն յուսոյն պար-	Բիւր բամբասանաց անբժշկա-
գեւաց	կան մեղանաց
Բարեացն անբաւից Տեառն զի-	Ի սկզբնահայրն սկսեալ մինչեւ ի
նուորեալք,	սպառումն ծննդոց նորա՝
Որոց զայս սեղան հանդերձանաց	Կամայական յանձնառութեամբ
խորտկաց բանից ընծայեցուցի:	հաստեցի, եդի
Ընկալարո՛ւք զայս աւանդութիւն	Զիս ամենայնիդ պարտական չա-
խոստովանութեան	րեաց:
Ի շինուած փրկութեան հոգւոց...	(Բան ՀԲ, Ա):

Անձը տարածում է իր հոգին բոլորի մեղքերի վրայով, որպեսզի
դրանց թվարկումների սպեղանիով կերակրի ու բուժի բոլոր այդ
հոգիները: Աստծո ուտելիքի ճաշակման աղերսը հայտնվում է Լե, Դ.
գլխում: Մատենանի հիշատակարանում նարեկացին դիմում է իր պատ-
րաստած բազմօրինակ («յոգնաւրէն»), ախորժահամ սեղանի ճաշա-
կողներին. նույնը պատկերանում է «Ո՛վ է դա»-ի մեկնություն մեջ,
որ, ինչպես նշեցինք, միավորում է զոհաբերության նշված բոլոր
հանգույցները:

3. «Ո՛վ է դա» ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ. ՆԱՐԵԿԱՅՈՒՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ ՄԵԿՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆԳՈՒՅՅԸ

Վերը փորձեցինք բերել ամենաբնորոշ օրինակները՝ ինչպես է Գրիգոր Նարեկացին օժտում իր բնագիրը գոյություն բոլոր շնորհներով որպես Բանին ձգտող կենդանի էակ, ինչպես է այն վերակերտում զոհաբերության ու Աստծո առաջ խնկարկություն:

«Ո՛վ է դա»-ն իր «մարմնում», իր ծավալման ընթացքի մեջ իսկ իրագործում է սա՝ այն, ինչ հազարամյա մշակույթի երազանքն է՝ բնագրի վերակերտությունը երկրորդ բանի, սրա ճաշակումն ու ճաշակել տալը: Սա կապված է առաջին հերթին Հոբի գրքի «Ո՛վ է դա» անունը ստացած հատվածի ծիսական գործառույթի հետ: Մեկնիչի մոտ այս հիմքն էլ բնագրի խորությունմբ ու բացարձակացմամբ գերազանցում է կիրառական-ուսուցողական բոլոր սահմանները: Եվ դարձյալ՝ նա այս մեկնությունն ընդլայնում է վերածելով աստիճանաբար ճառի (*homily*) եզրափակիչ կոչով:

Հոբի ԼԸ.2-ԼԹ.30 «Ո՛վ է դա» կոչվող տեղին ընթերցվում է եկեղեցում Զատիկին նախորդող պահքի շրջանում (չորրորդ շաբաթվա երեքշաբթի օրը): Ըստ դրա, այս հատվածի մեկնություններում շեշտված է հոգևոր սնունդը (սնունդից պահքը, որ նախապատրաստում է Գառան արյան ճաշակումը): Եվ «ո՛վ է դա»-ի հայերեն մեկնություններն ավարտվում են աստվածային կերակուրի տեսարանով՝ խորհրդավոր ընթրիքին Քրիստոսի ասած խոսքերով: Սրա մեջ է դրվագվում արյան մեջ թաթախված անգղի ձագերի՝ Հոբի գրքի մեկնվող տեղիի վերջին հատվածը (Յոբ. ԼԹ. 30. «Իսկ նրա ձագերը զոհի արեան մէջ են թաթախուած: Ուր որ դիակ գտնեն՝ իսկոյն այնտեղ են յայտնուած»): Այն ակնարկ է Քրիստոսի, այնուհետև Քրիստոսի և հետո էլ իրենց արյան մեջ թաթախվող առաքյալների:

«Մեկնութիւն
ընթերցուածոց».

Համամ Ա.

Եղիշէ.

«Եւ ձագ[ք] նորա արեամբ թաթաւին» (ԼԹ. 30). զորդիացեալսն Քրիստոսի աւագանան, եւ անապական արեամբն կերակրեալք: Նախ զառաքեալսն ասէ, որք տէրունեան արեամբն թաթաւեցան, եւ ապա աշակերտք նոցա վարդապետութեամբն հետեւեալք նորափետուր զարդարեցան ծննդեամբ սուրբ աւագանին արժանացեալք հաղորդին կենդանացուցիչ մարմնոյ եւ արեանն Տեառն, որպէս ասաց Տէրն. «Որ ուտէ զմարմին իմ»՝ աստուածութեամբս միացեալ, «նա յիս բնակեցցէ եւ ես՝ ի նա» (Յովհ. 2. 57)³⁹:

«Եւ ձագ[ք] նորա արեամբ թաթաւին» (ԼԹ. 30). զորդիացեալսն Քրիստոսի աւագանան, եւ անապական արեամբն զառաքեալսն ասէ, նախ ի տէրունեան արիւնն թաթաւին, եւ ապա յիւրեանց: Եւ որք նոցա վարդապետութեամբն հետեւեալք նորափետուր զարդարին արժանացեալք հաղորդին կենդանացուցիչ մարմնոյ[յ] եւ արեանն Տեառն, որպէս ասաց Տէրն. «Որ ուտէ զմարմին իմ եւ ըմպէ զարիւն իմ, նա յիս բնակեցցէ եւ ես՝ ի նա» (Յովհ. 2. 57):

«Արեամբ թաթաւեալ».

Զմարմինն Քրիստոսի «արեամբ» ասէ, քանզի «Որ ուտէ զմարմին իմ եւ ըմպէ զարիւն իմ, նա յիս բնակեցցէ, եւ ես՝ ի նա» (Յովհ. 2. 57):

³⁹ Մեկնութիւն ընթերցուածոց Կիրդի Երուսաղեմացոյ, Կ. Պոլիս, 1727-1728, էջ 113:

Պահքի ու Զատիկի սննդի ճաշակման կապը նշվում է «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի առաջաբանում: Պահքի առաջին կիրակին կոչվում է բարեկենդան և վերջին կիրակի օրը՝ պահքի, սրանք դրախտի փափկությունն ու բարի կենդանությունն են խորհրդանշում: Պահքի սկիզբը դեռ դրախտում է հաստատվել՝ երբ Աստված պատվիրեց դրախտի բոլոր ծառերից ուտել (սա է բարեկենդանությունը), բայց չուտել բարու և չարի գիտության ծառից (սա է պահքը⁴⁰): Երկու բարեկենդանների միջև հաստատված են պահքի քառասուն օրերը, որոնք (բերվում են քառասուն թվի տարատեսակ խորհուրդներ) պսակվում են բարիքի գիտության ծառի վրա խաչված Քրիստոսի մարմնի ճաշակմամբ, պարարտ կերակուրներից պահքով մաքրագործված որովայնից Աստվածորդու ծնունդով, «Քառասուն օր հողաթաւալ զհոգի և զմարմին ստեղծանէ, վերստին մտանէ յեկեղեցի Քրիստոսի խաչելութեամբ, որ է երկինք յերկրի, և ճաշակէ զՅիսուսի մարմինն ի Խաչին, որ է ծառ գիտութեան բարեաց հաւատացելոց և գայթակղութիւն հրէից և հեթանոսաց յիմարութիւն, այսր աղագաւ քառասուն օր ոչ ճաշակեմք զպարարտութիւն կերակրոց պահոց որովայնն ծնանի զմարդն որդի Աստուծոյ»⁴¹:

Ճաշակման այս նախապատրաստությունը ևս «Ռ'վ է դա»-ի մեկնիչը վերակերտում է հոգևոր ամենաներքին փորձառությունների ծիրում՝ միաժամանակ հնարավոր հագեցվածություն հաղորդելով մի քանի մակարդակներում: Բնագրի ոսկե հատման կետում անգղի արնաթաթախ ձագերի տեղիի մեկնության ավարտից հետո նա ներմուծում է աստվածային Գառի զոհաբերման տիեզերական տեսարանը՝ որպես առանձին ներբող իր հարակրկնություն-թվարկումներով (վերջում բերում ու նորից հյուսում է սա Հոբի գրքի արյան մեջ թաթախված ձագերի պատկերին): Եվ այն պսակվում է, ինչպես նշել ենք, այս արյամբ մաքրագործված մարդու բոլոր անդամների ողջակիզվող ու խնկարկվող զոհաբերությամբ և այս մաքրա-

⁴⁰ Այս գրվածքը տպագրվել է Գրիգոր Արշարունու անվամբ. նրա հեղինակությամբ մասին տե՛ս ստորև:

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 4:

գործումով կարմրալար շուրթերի բանեղեն պտղաբերություն մատ-
ծո ճաշակման համար.

«Ձոհը («զենումն»), որ բացեց երկնքի դռները և
հրավիրեց մարդկանց գերաշխարհիկ փառավորության:

Ձոհը, որ մարդկանց հաղորդ դարձրեց իր Աստվա-
ծությունը...

Այս երկնային ու աստվածային զոհը՝ լույս մշտնջենա-
կան ճշմարիտ ու սրբասեր ճաշակողների...

Այս աստուածային և երկնային զոհը՝ քահանայական
դասի երկնային գեղեցկության <զ>արդը և աստվածային
մեծությամբ հավաքված գանձը, երկնային հրամանի իշ-
խանությունը՝ կապել անարժանների հոգիները:

Այս է արյունն աստվա՝ ծային Գառի, որի ձա՝ գերն
արյան մեջ՝ թաթախվեցին (Յոթ ԼԹ. 30), և ժողովվեցին
ար՝ դարները՝՝ սրբերի դասը, <որ ճաշա՝ կեն զոհը և <վ՝ ե-
ր՝ աջան> երկինք: Այս մշտական ու հանա՝ պագ՝ կենդանի
ու չսպառվող նորոգիչ զոհը թող և ինձ նորոգի՝ նորոգված
հոգով, բոցակերպ՝ ված լեզ՝ վով, լուսավորված, <ճշմար-
տաբանող («ճշմարտեալ») կար՝ մրալար շուրթ՝ երով>, և
<արյան սոսկալի> խորհրդով արբելով, <խնկելով ան> ու-
շահոտ երկամներով և ողջակիզվելով բոլոր անդամներով
կենդանի և սուրբ պատարագ մատուցելու երկնքում ու
երկրի վրա Քրիստոսի զոհի երկնային սեղանի առաջ»:

Տիեզերական զոհը ճաշակելով մարդն է նորագործվում՝ արբե-
լով ողջ անձով, արտածելով ի՛ր զոհաբերությունը՝ նորասացիկ եր-
գը բոցամման լեզվով ու կաւմաւնեւել շուրթերով (շեշտված է հրի
աստվածությունը և արյան զոհաբերության գույնը): Վերջապես,
այս խորհրդավոր փոխարկությունը՝ զոհի և նրա առաջ, կամ նրան
փոխարինող, կամ նրանով զոհ դարձած, կամ նրանով իրեն զոհ
դարձրած մարդու անձի հոգևոր պտղագործությունը, հանկարծ
կրկնափոխարկվում է եղբայրակիցների ճաշակմանը նվիրաբերվող

հոգևոր սեղանի՝ զոհաբերությունը վերստին դառնում է ինքն իր ճաշակումը: Այստեղ էլ միակցված են խորտիկների սեղանի, մեղրի, Տիրոջ ձեռքով մատուցվող աստվածային ոսկեպատյան բաժակի արյան («արտաշիկագոյն հրախառն») դարձյալ ներկված աստվածությունն ու զոհաբերության գույներով՝ անունդի հետ կապվող բոլոր հնարավոր տարողությունները: Զոհաբերություն- զոհի ընդունում ճաշակումն ստանում է իր տարակերպությունների եռակի ծավալը⁴²:

«Մնունդ» դառնում է նաև բուն բնագիրը՝ ոչ սոսկ վերոնշյալ խորհրդաբանությամբ, այլև ողջ ընթացքով ու աստիճանական վերափոխությամբ: Այսպես՝ մեկնությունը պսակվում է «գենումն»-երի շարք-ներբողով, որի ավարտին վերստին կցվում է Հոբի գրքի վերջին պատկերը՝ արյան մեջ թաթախված անգղի ձագերը (սրբերի դասը) ճաշակում են արյունն ու թեթևանում սլանում երկինք: Ահա այս թռիչքին հետևում է իր՝ մեկնիչի փոխակերպությունը («մշտնջենական և հանապազ կենդանի և չսպառվող այս նորոգիչ զոհը թող և ինձ նորոգի...») ու իր մեկնության վերածումը բանավոր ընծայի, որ ուղղում է եղբայրակիցներին, հյուրասիրում նրանց: Եվ սրան հետևում է նրանց հետ միասին նորոգված ու մաքրագործված վերամբարձումը՝ հեղինակը հյուսում է իր եզրափակիչ ասք-աղոթասացութ-

⁴² Այս եռակի հոգևոր կերպարանքն է, ինչպես տեսանք, Գրիգոր Նարեկացին, հաղորդում Մատեանում ապաշխարության ընթացքին ու իրագործմանը՝ ի՛ր աղոթքի մեջ բոլոր մեղքերի ընդգրկմամբ՝ իրեն ամենի բնականեղի դարձնելով (Բան ՀԲ, Գ, Բան Բ, Զ), այնուհետև՝ բոլոր մարդկանց ապաշխարության ձայներին խառնվելով և բոլորի հետ ոգեկոչվելով, այնուհետև՝ ապաշխարության յուրաքանչյուր հանգույցին, անգոյության ամեն կետին Աստծո գոյության սպեղանին խառնելով (Մատեանի լարումը հյուսված է կա՛մ այս երկուսի հակակշիռների վրա, կա՛մ սրանց միաձուլման՝ իր տարբեր հատվածներին Աստծո համարժեք հատկանիշների միակցման տենչամբների թվարկությունների վրա):

Այս գործնական կողմին զուգահեռ Նարեկացին նույնն իրագործում է բնագրի գոյաբանական ոլորտում՝ կենդանությամբ է օժտում բնագիրը՝ ներհյուսելով իր անձը բնագրին, այնուհետև՝ ներհյուսելով, կամ տեղաշարժել ներհյուսել Աստծո, Սուրբ Հոգու շնորհն այս բնագրին, այնուհետև՝ ներհյուսելով բոլոր աղոթողներին այս բնագրին, և այս երեքը կարող են իրողություն դառնալ միմյանցով:

յունը Հորի գրքի նույն պատկերներով, որպես վերակերտված՝ «ճաշակած», իր սեփականությունը դարձած տեսիլներ, որոնցով նա այլևս ճամփորդում է տիեզերական հոգևոր մաքրագործման շղթաներով: Այս ենթախորքի շնորհիվ նման կրկնակի վերասլացքն ու ճախրանքը Հորի պատկերներով առանձնահատուկ ուժգնություն է ձեռք բերում:

«Արդ, ո՛վ երանելի ժառանգներ և զավակներ Վերին Երուսաղեմի և մանուկներ լուսեղեն ու պանծալի առագաստի, <եկե՛ք, լսեցե՛ք⁴³> այս նորասացիկ խոսքն ու նոր օրհնությունը... և բանական ընծան ու հոգևոր շուրթերի պտղաբերությունը և մեր խորհուրդների <հովիտների> աստվածային ծաղիկը, ամենօրյա <բարոյ>թյամբ պատրաստված <մեղրը>՝ լցված աստվածային առա՜տաբուխ> բաժակի ոսկեպատյան ամենահրաշեկ («արտաշիկագոյն»), հրախառն սուրբ արյամբ, որ մատուլակվում է Տիրոջ կողմից... քանի որ մենք, որքան զորություն և կարողություն ունենինք, մեր մտքի շտեմարաններում հոգևոր պտղաբերության այս հանդեսը մատուցեցինք ձեր մտքերի սեղանին Ամենասուրբ Հոգու շնորհներից... Արդ, ինչ որ Հոգու շնորհներից բաշխվեց և եկավ մեր մտքին, այն պտղաբերեցինք և դրեցինք ընդունող ճաշակողներիդ սեղանի առաջ...⁴⁴

⁴³ <> Փակագծերում նշել ենք անընթեռնելի հատվածների մեր վերականգնումը:

⁴⁴ Այսպիսի պատկերով է բացվում Եփրեմ Ասորու Հորի գրքի մեկնությունը. «Արդ, հարդարում եմ այսուհետ ձեր առաջ սեղանը՝ լի անուշահոտ ամսմահացնող և երկնային կերակուրներով: Դասավորե՛նք նրա վրա պատրաստված խորտիկները, որ ճաշակվում են հավատացյալների մտքով: Կերե՛ք և դուք հոժարությամբ այս կերակուրից, **որ չի ծանրանում, քանի որ բարձունքներ է ելնում ու բարձրացնում ճաշակողներին**: Արդ, թող իմ խոսքը սեղանի լինի ձեզ համար, և թող մտնեն [ձեր մեջ] հատերը խորտիկների փոխարեն, և ուտեն ականջները բերանի փոխարեն, և որովայնի փոխարեն ժողովվեն մտքերն, ու կերակրվի հոգին մարմնով հանդերձ» (տե՛ս Հանդէս ամսօրեայ, 1912, էջ 667. այս և հաջորդող թարգմանությունները՝ մերը. հմմտ. Վանական վարդապետ, Մեկնություն Յոբայ. «Ժողովեալս ի Հոգ[ւ]ոյն, ընդարձակեցարո՛ւք զշտեմաբանս ականջաց եւ պատրաստեցո՛ւք զամսնս մտաց, քննեսցո՛ւք զօրէնս Աս-

Արդ... եկեք մեզ հետ <արթնա>ցած փառավորէ՛նք երկնի եւ երկրի հիմնարկողին (հմմտ. Յոբ ԼԸ. 4), շար խորհուրդների հարդատեսակ եւ միին փականքներն (ԼԸ. 6) Աստծո հաղթական զորությամբ ոտքով կոխէ՛նք, իբրեւ հրեղեն լար սուրբ աղոթքները երկի՛նք առաքենք» (ԼԸ. 5. և այլն՝ Հոբի գրքի հաջորդող պատկերներով. ԲՆ. 267-288):

Այսպես է բնագիրը վերաճում հոգևոր կերակուրի պատրաստման ու ճաշակման միատերիայի: Հեղինակը մեկնում է՝ միջնադարյան խորհրդաբանությամբ ծամում, մասնատում (ստորև) Հոբի գրքի պատկերները, վեր հանելով սրանց հոգևոր խորհուրդների համե-

տուծոյ»։ ՄՄ 1167, 25ա)։ Հոգևոր սեղանի օրինակը բազմիցս բերում է, Բարսեղ Կեսարացին Աստծո վեցօրյա արարչությանը նվիրված իր ինը ճառերի մեկնություններում՝ նրանց սկզբին կամ ավարտին. «Այլ իմ այս տկար խոսքերը նման են զարեղեն հացի, որ մի փոքր փարատում են ձեր փաղցի փափագը։ Որպեսզի նա, ով կարող է պատվել ու մեծացնել, բազմացնի ամեն օր ձեր կերակուրը և, ըստ ձեր հավատի չափի, լուսավորող գիտություն տա ձեզ Սուրբ Հոգու հայտնությունից» (տե՛ս **Բարսեղ Կեսարացի**, *Յաղագս Վեցարեայ արարչութեան*, աշխատասիրությամբ **Կ. Մուրադյանի**, Երևան, 1894, էջ 215-216), «Այն, ինչ լսեցիք մեզանից առավոտյան և ինչ ընկալեցիք մեր խոսքերից երեկոյան, թող հանապազ բնակվի ձեր մեջ, և թող խառնվի ձեր փաղցր ու անուշ ճաշակումը՝ այն, ինչ ընկալեցիք մտքով առավոտյան արթնության մեջ, ձեր քնին» (էջ 247)։ «Գնացե՛ք այսուհետ խաղաղությամբ, եկեղեցու՝ մանուկներ, սիրելիներ՝ Քրիստոսի սիրո՝ լցված անուշահամ կերակուրներով ու զմայլված մեծամեծ խորտիկներով, պատմված այս ճառերի հիշատակմամբ ուրախ դարձե՛ր ձեր սեղանը» (էջ 322)։ Պատկերվում է փոխանցված խորհուրդների շուրջ օրվա ընթացքում մտածությունը՝ «որոհումը»՝ մինչ վերստին երեկոյան հոգևոր խնջոյքին հաղորդությունը. այն, ինչ հանելի ու փաղցր է թվում, պետք է հիշել ու օրվա ընթացքում միտք անել սրա շուրջ, քանի որ դադարեցնելու դեպքում մտքերը կհանգչեն այս փաղցրությունից, որ պետք է ծամեն, հալեցնեն ի շահ արդարության, և դարձյալ հոգին կփաղցի այլ ախորժելի [խոսքեր] ունկնդրելու։ Քանի որ աշխարհը զբաղված է այլևայլ կարիքների պետքերի հոգսերով, օրվա մեջ պետք է ժամանակ տալ հոգուն՝ միաժամանակ հոգալով, որ ամեն իր մտքում խնամք տաժի մեր կյանքի սկիզբ ու շարժիչ («պատմառ») հանելի հոգսերի հանդեպ՝ պատրաստվելով հաջորդ անգամվա աստվածային խոսքի խորտիկներին, որ հոգևոր սեղանի է հրավիրում երեկոյան ժամին (էջ 98-99 տե՛ս նաև էջ 286, 287 և այլուր)։

րը⁴⁵, այնուհետև ներհյուսում տիեզերական զոհի ճաշակումն ու այս ճաշակումից, փոփոխություն հրաշակերպումից դուրս հորդեցնում «նորասացիկ երգը»՝ ողողված Հոբի գրքի վերածնված ու արյամբ մաքրագործված պատկերներով:

Վերջապես՝ այդ նորագործումը ևս ներկայացված է եռակի: Այն հառնում է փոխակերպության սկզբում, Հոբի գրքի մեկնություն ավարտին, մինչև սկսվեն «զենումն»-երը (արծիվները՝ եկեղեցու զավակները թևարկում են աշխարհից աշխարհ ծարավի արյան Նոր Ուխտի նոր և նորոգիչ զենմամբ): Այն վերադառնում է «զենումն»-երից հետո, ձագերի վերասլացքի պատկերի հետ ու սփռվում նաև մեկնիչի վրա, որ ճաշակում է նույն արյունը (սրբերի դասը՝ անգղի ձագերը ճաշակեցին զենումն ու վերացան երկինք, այս միշտ և հանապազ, կենդանի ու անսպառ⁴⁶ նորոգիչ զոհը թո՛ղ և ինձ նորոգի, նորոգված հոգով): Եվ սա էլ հեղվում է, բաշխվում, սրան էլ միահյուսվում է եղբայրակիցներին ուղղված նորասացիկ խոսքն ու նոր օրհնությունը (ամեն անգամ «նոր» արմատը կրկնվում է երեք անգամ, այստեղ էլ՝ Դավթի սաղմոսի մեջբերմամբ. Բն. 267⁴⁷):

Այսպես, ինչպես Մատեանում, հեղինակի անձն ու ստեղծագործությունն է դառնում տիեզերական ու ծիսական իրագործումների կիզակետը. ճա՛ռն է միախառնվում ու մատուցվում պատարագի զոհասեղանին ու նրանից՝ ունկնդիր-հաղորդվողների մտքերի սեղանին: Եվ սա կարևորագույն առաջին հանգույցն է, որ միանում է «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության ենթախորքին:

⁴⁵ Գիտելիքի ճաշակման, այն մյուսներին բաշխելու պատկերը Գրիգոր Նարեկացին յուրացրել է Նյուսացու խորհրդաբանության միջոցով դեռևս երգ երգոցի մեկնության մեջ:

⁴⁶ Հանապազ իրագործվող, այրվող, բայց չսպառվող («անծախ») զոհի պատկերը հայտնվում է Մատեանում՝ Բան ԼԳ, ԺԳ. «պատարագ անմահ, սպանդ անվախման, նուր մաքրության, ողջակէզ անծախ, բաժակ անսպառ»:

⁴⁷ Այստեղ և այսուհետև ներկայացնում ենք հրատարակվող բնագրի նախադասությունների համարակալումը, որ նույնն է «Մատենագիրք Հայոց»-ի հրատարակության հետ տրոհման, նախադասությունների այլ բաժանման դեպքում ևս (հմմտ. ՄՀ ԺԲ, էջ 885-910):

ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆ

Եվ դարձյալ՝ ո՞ր պահից կարող է մեկնությունը պարզ համապատասխանեցումից ու համադրությունից վերածվել աստիճանական վերափոխության ընթացքի⁴⁸, կրկնաբնագրերի ներդաշնակությունների գեղագիտական ըմբռնումների և նոր «գուգադրաբնագրի» ոգեղեն պատկերի: Եվ որտե՞ղ է այն նուրբ ենթաշերտը, որ կապում է երկու բևեռները՝ համակարգված մտահայեցումից, գիտելիքի ճգնաճիգից դեպի տարերային թվացող հոգևոր երևակայության ազատ հոսքեր, հոգևոր տարփանքների մեջ հեղվող տեսիլաշղթաներ, պատկերի մեկնությունից՝ «մանրատումից» դեպի նրա բացարձակ, ծավալային «ամբողջացում», գոյություն- տեսիլ: Երբեմն միմյանցից այնքան հեռու են թվում նարեկացու առաջին ստեղծագործության՝ «Երգ երգոցի»՝ որոշ առումով Գրիգոր Նյուսացուն հետևող մեկնությունն ու տաղերի տեսիլների բռնկումները⁴⁹:

Բնագրի ոգեղենացման, բանավոր զոհաբերության յուրօրինակ լուծում է, ինչպես տեսանք, արդեն մեկնության ընձեռած հնարավորությունների դաշտում, «Մեկնութիւն «Ո՞վ է դա»-ի» երկը, որ շարժվում է պատկերների մանրատում- վերլուծումից, բացատրությունից ու «վերամշակումից» դեպի նրանց վերստին ամբողջացում և ներհյուսում հոգևոր տեսիլներին: Եվ այս փոխարկումը՝ բնագրից երկրորդ խոսք- լոգոսի ու բանավոր պտղագործության, իրագործվում է մի քանի մակարդակներում:

⁴⁸ Մենք տարանջատում ենք մեկնությունը բառի խորհային իմաստով՝ բնագրի վերափոխությունն ու վերակերտումը այլաբանական պարզ համապատասխանեցումների շարանից, որին պայմանականորեն տալիս ենք «համադրական թվական» բնորոշումը (ստորև): Առաջինի և երկրորդի տարբերությունն, օրինակ, Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող «Ո՞վ է դա»-ի և հայ մատենագրության մեջ պահպանված մյուս «Ո՞վ է դա» համառոտ մեկնությունների տարբերությունն է: Այս առումով մեկնության՝ նոր բնագրի վերակերտման բացառիկ արտահայտություն են Հովհաննես Պլուզ Երզնկացու հառական մեկնությունները:

⁴⁹ Այս «հակադրությունը» մեկնության ու ներբողների միջև նշում է և արք. Կ. Գուշերոստին (տե՛ս «Նարեկացու ծիսական պատկերներու վերաբերեալ որոշ դիտարկումներ», *ՔՄ* 23, էջ 30):

Դիտելիքի յուրացման՝ մեկնությունը՝ որպես կոշտ ուտելիքն աղալու-մանրելու, ծամելու ընթացք, միջնադարյան կայուն խորհրդապատկերներից մեկն է: Այս ըմբռնումների առանցքային նախադրյալներն են Քրիստոսի խոսքերը՝ «Առէ՛ք, կերէ՛ք, այս է մարմինն իմ» (Մատթ. ԻԶ. 26, Մարկոս ԺԴ. 22), նրա՝ որպես երկնային հացի պատկերները (Յովհ. Զ. 48-58), եգեկիելի տեսիլը, ուր նա Աստծո հրահանգով գիրք է ուտում (եգ. Գ. 1-3. վերը): Սրանք այն օրինակներն են, որտեղ իմաստը, Լոգոսը նույնացված է հացի, իսկ նրա կամ առհասարակ որևէ բովանդակության յուրացումը՝ ճաշակման հետ:

Արդեն մեկնության համար հիմք ծառայած նախապատկերներն են երգ երգոցի բոլոր այն հատվածները, որտեղ նկարագրվում են սիրեցյալի ատամները, ծնոտը, որովայնը (երգ. Դ. 2, Ե. 13, Է. 2, 13 և այլն), առհասարակ ուտելիքի, ուտելու ձևի վերաբերյալ որևէ աստվածային հրահանգ, ինչպես Ծննդոց գրքում դրախտային ծառերի պտուղներն ուտելու Աստծո պատվիրանը («ուտելով կերիցես», Ծննդ. Բ. 16), հրեական Զատիկի զոհը եփելու, ճաշակելու Աստծո տարատեսակ ցուցումները ելից գրքում (ելից ԺԲ. 8-11⁵⁰):

Անկախ մեկնվող տեղիից, մեկնությունն ենթակա ուտելիքը մեկնել-ծամելու պատկերը հայտնվում է Դիոնիսիոս Արիոպագացու «Յաղագս երկնայնոցն քահանայապետութեանց» երկում⁵¹, Գրիգոր Նյուսացու՝ երգ երգոցի մեկնության նախադրության մեջ⁵² և ողջ

⁵⁰ Այս տեղիի՝ Հովհաննես Պլուզ երգնկացու մեկնությունները տե՛ս Ա. Թամրազյան, «Մեկնության չորս եղանակների կիրառությունը Հովհաննես Պլուզ երգնկացու ստեղծագործություններում», *ԲՄ* 24, էջ 142-148:

⁵¹ Գլուխ XV. «Զինչ են կերպատրականն պատկերք և հեշտակականացն զարուբեանց» (տե՛ս *The Armenian version of the works attributed to Dionysius the Areopagite*, ed. by R. Thomson, Louven, 1987, pp. 47-48):

⁵² «Եւանելոյ տեառն Գրիգոր Նիսացոյ եպիսկոպոսի եղբար Բարսղի թուղթ յաղագս երգոյ երգոցս». տե՛ս Օ. Вардазарян, *Филон Александрийский в восприятии армянского средневековья*, «Յաւելում» քնագրեր», Եր. 2006, Կ. 206.

երգ երգոցի վերոնշյալ տեղիների մեկնության հատվածներում⁵³;
Հայ ոչ թարգմանական գրականության մեջ՝ եղիշեի մոտ⁵⁴;

Մեկնություններում շեշտված է ամբողջական, հոգևոր մանուկների համար կոշտ, դժվարամարս՝ անհասանելի գիտելիքի մանրատումը, փափկեցումը, բ. նրա բազմացումը, ողջ մարմնին, մարմնի անդամներին բաշխումը, գ. երկարատև ծամելով մարմնի ուժեղացումը (Փիլոն⁵⁵), հոգևոր ուտելիքի համերի ճաշակումն ու յուրացումը:

Երգ երգոցի մեկնության մեջ Գրիգոր Նյուսացու հետևությանը այս պատկերը բազմիցս վերարծարծում է Գրիգոր Նարեկացին⁵⁶:

⁵³ Տե՛ս Գրիգորի Եպիսկոպոսի Նիսացոյ Յաղագս երգոյ երգոց, ՄՄ 1013, 86ա-87ա, 115բ և այլն:

⁵⁴ Տե՛ս Եղիշե, «Արարածոց մեկնութիւն». *ՄՀ Ա*, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003, էջ 891. այս և վերը նշված օրինակները տե՛ս Ա. Թամրազյան, «Մեկնութեան չորս եղանակների կիրառութիւնը Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացու «Ի ԾԹ. սաղմոսն» ճառական մեկնութեան մեջ», *Բազմավէպ*, 2016, 1-2, էջ 113-163, օրինակները՝ 116-125:

⁵⁵ Փիլոնի Հերայեցոյ ճառք թարգմանեալք ի նախնեաց մերոց, որոց հելլեն բնագիրք հասին առ մեզ, աշխատասիրութեամբ Հ. Գ. Զարգհանալեանի, Վենետիկ 1892, [տե՛ս «Աստուածային արինացն այլաբանութիւն», էջ 139-140, հուն.՝ Philo, *Legum allegoriae*, 1.98-1.99):

⁵⁶ Տե՛ս Գրիգոր Նարեկացի, «Մեկնութիւն «Երգոց երգոյն», *ՄՀ ԺԲ*, էջ 799, 802, 806, 828, 850-851: Այստեղ Նարեկացին անդրադառնում է սուրբ հայրերի և իր մեկնողական մեթոդին՝ որդեգրելով «միջակ ուսուցումը», որ այն ո՛չ չափազանց խորությամբ իրողությունն անհասանելի, ո՛չ էլ չափից ավելի պարզությամբ դյուրահասանելի դարձնի, որ աշակերտը շահամարհի խորհուրդը պարզության պատճառով, ոչ էլ հուսահատության մատնվի բարդության դեպքում (*ՄՀ ԺԲ*, էջ 828. Երգ. Ե. 13. տեղիի մեկնությունը. հմմտ. «Գրիգորի Եպիսկոպոսի Նիսացոյ Յաղագս երգոյ երգոց», ՄՄ 1013, 115բ-116ա): Այստեղ ևս նշում է իր համատոտ քննությունը՝ հակադրելով այն մյուս վարդապետների մանրակրկիտ մեկնություններին (*ՄՀ ԺԲ*, էջ 806): Ի. Թումանյան անդրադարձել է այս ստեղծագործությանը՝ հատ-հատ, հակիրճ ներկայացնելով Երգ երգոցի յուրաքանչյուր տեղիի նարեկացիական մեկնությունն ու նշելով սկզբնաղբյուրները՝ այդ թվում Գրիգոր Նյուսացուն (օգտվելով վերջինիս Երգ երգոցի մեկնության հունարեն բնագրից. տե՛ս R. Thomson, “Gregory of Narek’s Commentary on the Song of Songs”, *Studies in Armenian Literature and Christianity*, Variorum, 1994, pp. 453-496, նաև՝ R. Thomson, “Gregory of Narek and the Song of Songs”, «Հասկ» հայագիտա-

Նկարագրվում է ուտելիքի մանրումը, արածող կենդանիների նմանությամբ նրա կրկնակի ծամումը՝ որովայնից վեր բերելն աշակերտներին կերցնելու համար:

Նարեկացին նշում է՝ ատամները ոչ միայն քեզ են «որոճողությամբ» մաքրություն վարդապետում, այլև մյուսներին են ծնում՝ վարդապետական խուսքով մանրամասն խրատելով ու Սուրբ Գրքերի մանրակրկիտ մեկնությամբ «որոճողաբար» ուսուցանելով (մեկնվում է Երգ Դ. 2. տեղին, ուր ատամները նույնացվում են զույգ-զույգ խուզած ոչխարների հետ. ՄՀ ԺԲ, էջ 799): «Ատամները» որոճալից մանրում են որովայնից վեր բերվող Սուրբ գրքերի խոսքերը՝ անհայտը հայտնի դարձնելով ու մարդկանց որպես գիտելիք բաշխելով, լուսավորելով նաև եկեղեցու մարմնի մյուս անդամները (ՄՀ ԺԲ, էջ 802): Երգ երգոցի «Նրա ծնօտները նման են խնկէ անօթների, որոնք, ինչպէս օժման իւղեր, անուշահոտութիւն են բուրում» (Երգ Ե. 13) տեղիի առնչությամբ նշում է՝ այս խոսքերը նման են վարդապետների՝ եկեղեցու առաջնորդների «մանրապատում որոճալից» խոսքերին, որ ծնօտների հարաժամ անաշխատ շարժմամբ անուշ յուղերով քաղցրացնում են մարդկանց միտքն ու խորհուրդները, սուրբ սրտերի՝ որպես տաշտի մեջ ժողովվածը, փռում են նրանց առաջ՝ ո՛չ չափից ավելի խորությամբ ծածկելով, ո՛չ էլ շատ հեշտալուր ակնհայտությամբ Տիրոջ խորհուրդները ներկայացնելով, այլ միջակ ուսմամբ գիտություն տալով... Այնուհետև ինչպես արածող ու որոճացող անասունները, որ կերակուրը վեր

կան տարեգիրք, Նոր շրջան, Ժ. տարի, էջ 35-44): Նարեկացու Երգ երգոցի մեկնության անգլերեն թարգմանիչ և ուսումնասիրող Ռ. Էրվինը, համեմատելով Նյուսացու և Նարեկացու մեկնությունները, նկատում է, որ վերջինս շատ ավելի շեշտում է Քրիստոսի փրկագործության խորհուրդը (R. Irvine, *Gregory of Narek's Commentary on the Song of Songs*, Kalamazoo, Michigan, 2007, p. 60, n. 4):

են բերում, վարդապետները սրտում ժողովված Սուրբ Հոգու իմաստները մտքից վեր են բերում, և դարձյալ մանր ծամելով «անաշխատ» ծնոտների շարժմամբ, Սուրբ գրերի լուսավորությունը բերանից տալիս են մարդկանց մտքերին՝ նման խոսկերի և օծանելիք պատրաստողների (ՄՀ ժԲ, էջ 828): Այսպես և տկար մարդիկ, ընկալելով որովայնում Հոգու շնորհները, դիզում են այն, ինչ-պես ցորենի շեղջ⁵⁷ (հմմտ. Երգ է. 2. «քո որովայնը ցորենի շեղջ է»), աղալով վարդապետությունների ատամներով, [որ] հաց են դառնում կերակուր քաղցածների և այդ հոգևոր կերակուրներին կարոտ մարդկանց համար (ՄՀ ժԲ, էջ 851)⁵⁸:

Մատեանի Բան Ե, Գ-ում մարմնի բոլոր անդամներով Աստծուն մերձենալու տենչանքների թվարկումներում, ատամներն Աստծո ըմբռնչանումի խորհրդակիրն են.

«Ո՛չ կիզեր զբերանս, լցեալ նանրութեամբ, ի ժառանգակիցն կարդալ զքեզ...

Ո՛չ ստուերացուցեր զտեսիլ աչացս ի քումդ ակնարկութիւն...

⁵⁷ Այս տեղիում Գրիգոր Նարեկացին շեշտում է աստվածային անսահման իմաստները եզերող կաղապարների՝ ամանների սահմանափակությունը (տկար հիմքի վրա անսասան տիեզերք, Բանն ամփոփած Աստվածածնի մարմին): Փոքր տիեզերքում այս սկզբունքն արտահայտվում է մարդու հոգում մեծ տարողությունների՝ Սուրբ Հոգու շնորհների ամփոփմամբ: Ինչպես են ամփոփվում այդ շնորհները՝ այս անընդգրկելի ընդգրկումը Նարեկացին բացատրում է ծամելու այլաբանությամբ, ատամների «աղալով»՝ որպես այդ «անպարագելի» շնորհների դասդասում, վերամշակում մարդկային տարողություններում:

⁵⁸ Խորհրդական խոսքի, մեկնության՝ որպես հոգևոր կերակուրի մյուս մեկնությունները (Բարսեղ Կեսարացի, Եփրեմ Ասորի, Գրիգոր Նարեկացի) տե՛ս վերը (ծան. 44):

Ոչ խորտակեցեր զդաստակ բազկիս, որ անմաքրապէս
առ քեզ համբառնայր,

Ոչ մանրեցեր զոստս իմոց մատանց ի շաւշափելն
զբանդ կենաց...

Ոչ փշրեցեր զպարս ատամանցս յըմբոշխնելն զքեզ, Ան-
սահմանելի՛...»:

Աստվածային խոսքի կերակուրը «ջամբելու» (պատառ- պատառ
կամ ծամելով, փափկացնելով կերցնելու) պատկերը հայտնվում է
Բան ԺԻ, Գ.-ում.

«Ի ձեռն երկաքանչիւրոց միջնորդաց՝ նախնեաց եւ երկ-
րորդաց,

Տուչութեան կտակաց կենդանականաց, մարդասիրա-
պէս դարմանատրեցեր...

Եւ զբանին կերակուր ջամբել հրամանատրեցեր վար-
դապետութեանց»:

Բան Ե, Բ.-ում խոսում է Աստծո՝ իր կերակուրը «ջամբելու»
մասին. «Հացիւդ երկնայնով ջամբեցեր, Աստուածային արեամբդ
արբեցուցեր», իսկ ՀԲ, Ա.-ում ի՛ր եղբայրակիցներին մասնավոր
պտուղը «ջամբելու», մատուցելու մասին:

ԳԼՈՒԽ II

**ՀՈՐԻ ԳԻՐՔԸ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՅՔՈՒՄ**

ՆԱԽԱՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՈՐԻ ԳԻՐՔԸ ԵՎ ՄԱՏԵԱՆԻ ՄՏԱՀՂԱՅՔԸ

Հորի գիրքն առանցքային նշանակություն ունի ողջ սուրբգրային պատմության մեջ. այստեղից սկսվում է աստվածաճանաչության շրջադարձը: Հորը տառապում և զրկվում է ամենայն ինչից՝ լինելով արդար Աստծո առաջ, մատնվում է ունեցվածքի, ընտանիքի կորստյան, սոսկալի տանջանքների և խենթախոսում է, աղաղակում առ Աստված, ում «նետերը խոցել են իր ողջ մարմինը», «մարմնի մէջ են» և «ու՜մ զայրոյթը ծծում է իր արիւնը», նրա հեծեծանքներն իրենց ուժգնությամբ երբեմն այնքան հիշեցնում են Մատեանը.

«Իմ որովայնը եռեւեփվում է ու չի հանդարտւում, թշուառ օրերն են հասել ինձ վրայ: Պիտի շրջեմ ես նեղացած սրտով, անսանձ բերանով ու հավաքոյթի մէջտեղում կանգնած՝ ձայնս բարձրացնեմ: Համբարոնների եղբայր եմ դարձել, ջայլամին՝ ընկեր: Սաստիկ սեւացել է մորթա հիմա, ու ոսկորներս այրուել են տոթից» (Յոբ Լ. 27-31)⁵⁹. «Խօսքերս կարծես խենթ-խելառ լինեն, զի նետերն Տիրոջ մէջն են իմ մարմնի, զայրոյթը նրա արիւնս է ծծում. բերան բացելիս կտրտում են ինձ», «գերեզմանս թող լինի քաղաքն իմ, որի պարսպի վրայ ճեմում էի» (Յոբ Զ. 3-4. 10):

Հորի գրքի բազում հանգույցներից մեկը, որ հատկապես կապում է այն Մատեանի հետ, տառապանքի իրական պատկերի հառնումն է ողջ ծավալներով ոչ մեղքերի հատուցման տանջանքների, այլ հենց տառապանքի՝ մի մարդու, որը չի ողբում իր կորուստները, այլ փորձում է հասկանալ Աստծուն: Եվ նրան այցելում են երեք թագավորները. ողջ գիրքը Հորի առ Աստված աղաղակի և նրան ուշաբերել փորձող ու Աստծո հավերժ արդարությունը վկայակոչող այս

⁵⁹ Այսուհետև բոլոր քաղգամանություններն ըստ՝ Աստուածաշունչ մատեան Հին և Նոր Կտակարանների, էջվիածին, 1994:

Թագավորների մեջընդմեջ մենախոսությունների շարան է (քանի որ նրանք չեն երկխոսում չեն տալիս միմյանց ոչինչ): Հոբբը նշում է քանի անգամ այն ամենը, ինչ դուք կարող եք ասել, ես գիտեմ շատ ավելի լավ, և շարունակում է իր հեծեծանքը: Նրա իմացությունը, սիրտը ամենայն մարդկայինի ու բարեգլխության շավղից դուրս ընկած կյանքը չեն փնտրում տրամաբանական՝ ըստ մեղքերի դատող և ըստ առաքինությունների պարզեցատրող Աստծուն, որի խորհրդանիշն են բարեպաշտ և իմաստուն թագավորները (աստվածաճանաչության նախկին կերպը՝ ըստ Բ. Օրինաց գրքի):

Իմացաբանորեն այս շմարող ողբակրությունմբ Հոբբն իրականում նոր տարածքներ է բացում նոր Աստվածություն ալյեկություն համար. քանի որ «հոգեբանորեն» տառապանքի նման ծավալների մեջ Աստծո, նրա հատկանիշների՝ այդ թվում արդարության մասին խորհրդածությունը չէ, որ ամոքում է, այլ նրա ձայնին, նրան մի ակնթարթ գոնե փարվելու սպեղանին, և իմացությունը չէ, որ կերակրում է հոգին, այլ անծանոթի հետ մերձեցման փորձառությունը: Աստվածականության այս լարումը Հոբբի գրքում հասցված է իր հնարավոր ծայրասահմաններին.

«Իսկ ո՞վ կ'իմացնի, կը գտնե՞մ նրան, եւ ես վերջապէս կը հասնե՞մ նրան, կներկայացնե՞մ ես նրա առաջ դատու ու փաստեր, ու կ'իմանա՞մ ես բուժիչ խօսքերը, որ ինձ կ'ասինա, լավ կը հասկանա՞մ, ինչ որ խօսի ինձ... Ճշմարտութիւնն էլ, յանդիմանանքն էլ գալիս են նոյնից, ուստի վերջապէս իրաւունքներս մէջտեղ կը հանի: Թէ առաջ գնայ, ու ես չլինեմ ինչպէ՞ս կ'իմանամ դէպքերը վերջին: Իր ձախ ձեռքը, որ ստեղծեց նրան, ես չբռնեցի, թէ որ իջեցնի աջն էլ ի՞նձ վրայ՝ դա, միեւնոյնն է, չեմ նկատի ես... Կ'ըմբռնե՞մ նրա պատուիրանները... Խօսքերը նրա ծոցումս կը պահե՞մ: Հապա եթէ նա այսպէս դատ անի՝ էլ ո՞վ կ'լինի, որ դիմադարձի... Ահա թէ ինչու կը փութամ մօտը ու խրատուելով կը մտմտամ ես միայն իր մասին... Սիրտս Տէրն էր, որ հիւանդացրեց» (Յոբ ԻԳ. 3-16):

Գոյաբանորեն այս «անհաշտ» ու համառ վշտակրությունը, անհասկանալին հասկանալու ուժգին պահանջը ենթադրում են Աստծո հետ ավելի խոր կապ. ես գիտեմ, նշում է Հոբբը, այնքան, որքան դուք, անմիտ չեմ ձեզնից, բայց հիմա պետք է խոսեմ Աստծո՝ հետ (Յոբ ԺԳ. 2-3), այո՛, ես մոլորվեցի, ասելով անարժան խոսքեր, մոլորությունն իմ ներսում է հանգուցվել, բայց ի՛մ Տերն է տակնուվրա արել ինձ (Յոբ ԺԹ. 4-6):

Աստծո ներկայության ու դատի պահանջի մեջ Հոբբը մի քանի անգամ մարգարեանում է Քրիստոսին՝ միջնորդին, ով հասկանալի կդարձնի նրան:

«Ո՛ւր էր, թէ մի միջնորդ լինէր, դիմացս գար ու դատ անէր երկուսիս միջեւ: Նա անպայման կը հեռացնէր ինձանից խարազանը, եւ դրա ահն ինձ չէր սարսափեցնի. էլ չէի վախենայ, այլ կը խօսէի...» (Յոբ Թ. 33-35): «Ի՛նչ կը լինէր, որ կարողանայի ես գրել խօսքերս յաւիտենական մի մատեանի մէջ գրանցել դրանք... քանի որ գիտեմ՝ յաւերժական է նա, ով երկրի վրայ պիտի փրկի ինձ՝ յարութիւն տալով մարմնիս, որ այս բոլորը համբերեց, տարաւ» (Յոբ ԺԹ. 23- 26): «Եւ ինքը դէպի գերեզման ուղղուեց, անքուն անցկացրեց-մնաց տապանում. ձորի խիճերը քաղցր թուացին: Նրա յետեւից կ'երթան բոլորը, իսկ առջեւից էլ՝ մարդիկ բիւրաւոր» (Յոբ ԻԱ. 32-33):

Վերջապես, հավիտենական մատչանում իր աղաղակումները գրելու, դրանք հավերժացնելու՝ որպէս Տիեզերքի ու նրա Արարչի հայացքի առաջ իր ամենօրյա հեծության, գոյության ապացույցի Հոբբի տենչն ուղղակի Գրիգոր Նարեկացու Մատեանի մտահղացքի հիմքն է և, թերեւս, նրա ամենաազդեցիկ պատկերի նախօրինակը.

«Ի՛նչ կը լինէր, որ կարողանայի ես գրել խօսքերս յաւիտենական մի մատեանի մէջ գրանցել դրանք... քանի որ գիտեմ՝ յաւերժական է նա, ով երկրի վրայ պիտի փրկի ինձ՝ յարութիւն տալով մարմնիս» (Յոբ ԺԹ. 23-26):

Հմմտ.՝ «Վերանկարի՛ր ավագանի անախտ արգանդից ստացած անունս վերին դպրոցիդ մատյանի գրում:

Եվ այս սակավամասն գովեստի երգագրությունը հաստատի՛ր միշտ անկործան՝ որպես արձան, սրբիդ առաջ...»

(Գրիգոր Նարեկացի, «Ներբող ի Սուրբ Կոյսն», ՄՀ ԺԲ, էջ 974):

Սրա ծավալներն ու արտահայտչականությունը Նարեկացին հասցնում է պաթոսի բարձրակետին Մատեանում: Այն պետք է դառնա հավերժ հնչող, ընտրյալների ու հրեշտակների շուրթերով բարբառող, սրբության սրահում ընծայվող, Աստծո անվան տաճարում խնկարկվող, նրա փառքի սեղանի վրա բուրդող, գանձարանում պահվող, ստացվածքի մեջ համբարվող, ազգերին պատմվող և ժողովուրդներին քարոզվող, իմաստների դռներին նկարվող և զգայությունների տպավորվող (հմմտ. ելից ԺԲ, 7), կենդանի կերպով իրեն հղացողի անօրենությունները բարբառող մատյան. թեև, իբրև մահկանացու ինքը վախճանը կրնդունի, բայց իր այս գրքի հարակայությունը կմնա՝ կենդանի: Եվ սրան կրկին անգամ Նարեկացին միահյուսում է զոհաբերության պատկերը:

Եվ դարձյալ՝ ապշեցնում են հոգևոր փորձառության այն խորքերը, որ կարող են հասցնել մարգարեական համարձակության այսպիսի շեմերի: Աստվածաշնչի ելից գրքում պատմվում է իսրայելացիների ելքի մասին, ովքեր զատվում են եգիպտացիներից իրենց դռների վերին հատվածում և սեմերին մատաղ արված գառան (քրիստոսաբանական մեկնությամբ՝ Քրիստոսի) արյան նշանով: Այդ նշանը, ըստ Նարեկացու, ի՛ր Մատեանն է՝ բոլոր իմացությունների դռներին և զգայությունների սեմերին հավերժ դաշվող կենդանի զոհաբերությունը, ի՛ր անարյուն զոհն է դրոշմվելու տիեզերքների պարունակներում ու հավերժ աղաղակելու՝ միշտ, բոլոր ժամանակներում, իրեն հղացողի մեղքերի մասին.

Եւ արդ, ընկա՛լ զայս հիւսուած բանի աղիողորմ հեծեծանաց,

Եւ հոտոտեսցի՛ս յայս նուէր բանի անաբիւն զոհի, թագաւոր երկնի,

Եւ աւրհնեալ սրբեա՛ զտառ մատենի այսր ողբերգութեան,
 Եւ գրեալ դրոշմեսցէ՛ս յարձան յաւիտեան...
 Կացցէ՛ առաջի քո մշտնջենաւոր
 Եւ յիշատակեսցի՛ ի լսելիսդ քո հանապազ (Թուոց ԺԵ. 39),
 Բարբառեսցի՛ շրթամբք ընտրելոց քոց
 Եւ խաւսեսցի՛ բերանովք հրեշտակաց քոց (Ա. Կորնթ. ԺԳ. 1),
 Տարածեսցի՛ հանդէպ աթոռոյ քոյ
 Եւ ընծայեսցի՛ ի սրահ սրբութեան քոյ,
 Խնկեսցի՛ ի տաճար անուան քոյ
 Եւ բուրեսցի՛ ի սեղան փառաց քոց,
 Պահեսցի՛ ի գանձարանի քում
 Եւ համբարեսցի՛ ի ստացուածս քոյ,
 Պատմեսցի՛ ի յականջս ազգաց
 Եւ քարոզեսցի՛ ի լուր ժողովրդոց,
 Նկարեսցի՛ ի գրունս իմաստից
 Եւ տպաւորեսցի՛ ի սեամս զգայութեանց,
 Իբր կենդանեալ գի՛մս պատմեսցէ
 Խոստովանեալ զանաւրէնութիւն:
 Եւ թեպէտ վախճան ընկալայց իբր զմահացու,
 Այլ յարակալութեամբ բանի այսր սոփերի
 Գրեցա՛յց կենդանի (Բան ԶԸ, Բ):

Հորի և Նարեկացու հոգիներն ու ձայները միախառնւում են տիե-
 դերական այս կետում. միայն ապրումի նման ընդգրկումը կարող է
 կանչել Աստծուն, աղաղակի նման ուժգնությունը՝ այդքան լսելի
 դարձնել իրեն: Մատենան հղացքը բացարձակացնում է այս վերապ-
 րումը, հոգին ինքն է տրվում անվերջանալի հեծեծանքներին, ուժգ-
 նացնում դրանք հնարավոր բոլոր գոնգերով, որպեսզի մի օր լսի,
 հասնի Նրա խաղաղեցնող լուսնային, ինքն է նետում իրեն տառա-
 պանքի հնոցը, որպեսզի այդ բռնկումի մեջ մի օր գուցե տեսնի Նրա
 արտացոլանքը, ինքն է դնում իրեն գերեզման, որպեսզի հավի այն-
 տեղ եղած Փրկչի հետքերին, որպեսզի այդ անձուկ վիհում շոշափի

աղոտ ցուքն այնքան կարոտած այցելության, որով մի օր հառնելու է հոգին, հառնելու է բարբառը, որով մի օր այդ անվերջ բառահեղումների մեջ վերջապես մերձենալու ու համբուրելու է Բանը...

Եվ ի վերջո, այս ոգեկոշումներից հետո Հոբի գրքում հայտնվում է Աստված և հարցնում՝ իսկ ո՞վ է հարցեր տվողը. այս կետից սկսվում է աստվածաճանաչության շրջադարձը:

Այստեղից են սկսում մեկնել հայ հեղինակները Հոբի գիրքը: Եվ մեկնությունները ստացել են «Ո՞վ է դա» անունն այս հատվածի սկզբնատողերից:

2. ՀՈՔԻ ԳՐՔԻ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՆԵՐԸ ՄԱՏԵԱՆՈՒՄ ⁶⁰, ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որպես ողբասացության բացարձակացում, այդ տարածքներում Աստծո ձայնը որոնելու ծիսական անոթ, Մատեանի ողբական երգերի սուրբգրային նախօրինակն է Հոբի գիրքը: Այն, սակայն, ըստ էության, շատ չի հարասվում Մատեանում (երեսուն անգամ, իսկ Հոբը հիշվում է տասն անգամ. ամենաշատը մարգարեներից Նարեկացին օգտագործում է Սուրբ Գրքի ամենախորհրդագրած տեղիներն ամփոփող Նսայու տեսիլները): Իսկ «Ո՛վ է դա»-ի ԼԸ.-ԼԹ. գլուխներին հղում չկա առհասարակ:

Մատեանում Հոբի տառապանքի, Աստծուն ուղղված հարցադրումների վկայակոչումներում հեղինակն իրեն է դարձնում բոլոր համաղետների բնակատեղին ու պատասխանատուն, նույնացնում սրանց սեփական անձը, նյութազգայական և ոգեղեն թաղանթներն այդ ամենին ու իր վրա վերցնում բոլոր հարվածները. սրանք իրեն, միայն իրեն և ոչ արդար Հոբին ուղղված ակնարկներ ու խորհրդանիշներ են⁶¹: Սա Նարեկացու կերպն է. ամենուր նա իրեն տեղադրում է պատկերների կիզակետում կամ դրանցից արտանետված արտացոլանքներում, սերտաճում սրանց ու ամփոփում-քափում իր մեջ⁶²: Սա թերևս աղոթքով ապաշխարության զգացումի կրթության

⁶⁰ Հոբի գրքի հաճախորդումների ամբողջական ցանկը տե՛ս *Paroles à Dieu de Grégoire de Narek*, introduction, traduction et notes par *Annie et Jean-Pierre Mahé*, Leuven, 2007, p. 464.

⁶¹ Նարեկացու մեկնողական այս մեթոդի մասին տե՛ս **A. Terian**, “Narekac‘i: The Exegete in His Exegesis.” In *Saint Grégoire de Narek et la liturgie de l’Église*. Colloque international organisé par le Patriarcat Arménien Catholique à l’Université Saint-Esprit de Kaslik (USEK), Liban. Actes publiés, ed. **Jean-Pierre Mahé, Paul Rouhana, and Boghos Levon Zekiyan**. Revue Théologique de Kaslik 3-4 (2009-2010) 213-228.

⁶² Մատեանի ԽԶ, Ա. տեղիում, օրինակ, նույն կերպ Նարեկացին նշում է՝ երգ երգոցի խոսքերն իրականում ի՛ր մասին են. «Հովիս տաժողական զհաւառնս ուլոցն ամայաբնականաց ի վրանս հովնացն, ըստ երգոյն երգոց **առ իս առակին**, որ ոչ իսկ ծանեայ զիս երբե՛ք զիտել, թէ յո՛վ եւ յո՛ր եւ վասն ո՞յր գոյացայ

գագաթնակետն է: Ըստ սրա, Գրիգոր Նարեկացին ոչ միայն Հոբին վրա հասնող արտաքին աղետներն անդրադարձնում է որպես իր հոգու ապականություններ, այլև իր անձով փոխարինում այն ամենը, ինչ Հոբը մերժում ու առանձնացնում է իր արդար հոգուց ու կյանքից՝ որպես չարիք: Այդ չարիքը ևս ինքն է:

(հմմտ. Երզ. Ա. 7)» (ՄՀ ԺԲ, էջ 294): Այս հատվածը բացատրվում է Երզ երգոցի նույն տեղիի Նարեկացու մեկնությամբ: Փեսան, ըստ Երզ երգոցի, ասում է հարսին՝ եթե չհանաչես քո անձը, ո՛վ ամենագեղեցիկը կանանց մեջ, բարձրացի՛ր հոտերի ոտնահետքերով և արածեցրո՛ւ քո ուկերը հովիվների վրանների մոտ (Երզ Ա. 7): Ըստ Նարեկացու, փեսա Քրիստոսը հիշեցնում է հոգուն գեղեցկության մասին, որով օժտել է նրան, հորդորում մարգարեի պես հայել իր անձին (Բ. Օրին. Ը. 11): Եթե հոգին սրա շուրջ չխորհի, չհիշի առաջին պարգևներն ու դախար, սրանցից զրկվելուց հետո Աստծո ողորմությունը, շխտնարհեցնի իր անձը սրանով կամ կամ ուղիղ վարձով ու բարի գործերով, դուրս կգա Աստծո հոտից, որ կաթ ու բուրդ են տալիս, ու կխառնվի անպտուղ, Աստծո վրաններից հեռու ու բարի Հովիվ չունեցող ուկերին (Նարեկացի, «Մեկնութիւն Երզոց երգոյն», ՄՀ ԺԲ, էջ 776-777): Եվ ահա Մատեանում էլ նշվում է վրանների մոտ այս ուկերին արածեցնող հովիվներն ի՞նձ են «առակում» (ակնարկում, խորհրդանշում), որ երբեք չհանաչեցի ինձ՝ չիմացա՝ դեպի ուր, «որտեղի մեջ» ու որտեղի համար ստեղծվեցի: Շեշտված է ուղղությունը, քանի որ Երզ երգոցում պատկերված է հարսի գնալն այլ հոտերի ոտնահետքերով: Եվ սրան հաջորդող մարդու ներքողի հայտնի ենթագրության էլ (ԽԶ, Բ) բացվում է հրեշտակների նմանությամբ կառուցված, վեր **բարձրանալու** ու առ երկինք՝ հայրենիք հայելու հնարավորություն ստեղծող **երկու ոտքերի** ու ասես **թոփշի քևերի** պես կառուցված **բազուկների** պատկերից, որից (աստվածային ուղիղ այդ կեցվածքից ու սլացքից՝ Ա. Թ.) կորանում է մարդն առ երկիր այսկողմնային իրողությունների մասին հոգալով (դարձյալ շեշտված է ընթացքն ու ուղղությունը): Նույնացման այս զգացողության գերագույն խտացումն է Մատեանի ՀԲ, Գ. հատվածը, ուր Նարեկացին նշում է՝ չկա իր չափ մեղավոր մեկը, ինքն է ամենայնը, և ամենն իր մեջ է.

«Ո՛վ նո մեղատու իբրեւ զիս, ո՛չ նո անարէն, ո՛չ նո ամբարիշտ,

Ո՛չ նո անիրաւ, ո՛չ նո չարագործ, ո՛չ նո վրիպեալ,

Ո՛չ նո սխալեալ, ո՛չ նո մոլեգնեալ, ո՛չ նո խարդախեալ,

Ո՛չ նո շաղախեալ, ո՛չ նո ամաչեցեալ, ո՛չ նո դատապարտեալ.

Ե՛ս միայն, եւ այլ ո՛չ ոք, ե՛ս ամենայնն, եւ յիս ամենեցունն» (ՄՀ ԺԲ, էջ 446):

Հոբի գրքի բնութագրումը. Այսպես Մատեանի *ԽԸ*, գլխի հայեցողությունն նախօրինակ է ընտրվում Սողոմոն իմաստունը⁶³: Իր բանեղեն ճամփորդության մեջ միակ բանական գործիքով՝ ձայնով նարեկացին ներառում է Սողոմոնի բարբառը: Նշում է՝ իր աղոթքներին ներհյուսում է նրա՝ Աստծուն ուղղված դիմումնաձևերը (Բան ԽԸ, Ա.), որպեսզի նրա հույսի աղերսանքներն առնելով որպես նախատիպ (Բան ԽԸ, Բ.), «համակցորդ զուգաձայնութեամբ» իբրև կենդանի, «նրանով, նրա հետ, նրա համար» աղերսի Աստծուն (Բան ԽԸ, Է.): Հոբի գիրքն այստեղ անվանվում է «բազմահրաշաւոր մարգարէ-աճառ պատմագրութիւն» (Բան ԽԸ, Է), որ ևս վերագրվում է Սողոմոն իմաստունին («Էւ Աւստացոյն⁶⁴ ի նմանէ ստեղծեալն»)⁶⁵: Նա իր լուսազարդ կտակի մատչանում քարոզելով աստվածությունն «ամենահամ», «ախորժաճաշակ», «բազմապաճոյճ առակագրութեամբ», այն եկեղեցուն է ընծայում՝ խոստովանութեամբ Հորը մերձենալու համար: Քանի որ սրանից իմացվում է նա հեռու չէր ողորմությունից, անհուսություն կաթիլը չէր ընկել նրա սրտի իղձերի եռքի մեջ, և դույզն ինչ չկասեցրեց նրա զղջման փութեռանդությունը (Բան ԽԸ, Զ): Հոբի գիրքը ողորմության արժանացած Սողոմոնն է կարգել նույն բանը՝ հույսի, չարչարանքների մեջ աղոթել սովորեցնելու համար (Բան ԽԸ, Է):

Սա է ուրեմն, ըստ Նարեկացու, Հոբի գրքի գործառույթը:

Դերափոխություն. Հոբի փոխարեն մեղքերի ստանձնում. Մատեանում սերտաճումների երկրորդ տարբերակն է, երբ ասացողը, ինչպես նշեցինք, նույնանում է այն ամենի հետ, ինչ մարգարեները չէ՛ն, այլ նրանց մատնանշած հակառակ երեսները: Հոբի գրքի ամե-

⁶³ Ժան Պիեռ Մանեն Մատեանի ֆրանսերեն քաղմանության մեջ խորագրով է օժտել նրա յուրաքանչյուր գլուխ, և այս մեկը կրում է Սողոմոնի անունը (*Paroles à Dieu de Grégoire de Narek*, introduction, traduction et notes par **Annie et Jean-Pierre Mahé**, p. 218):

⁶⁴ Հոբը Օստա երկրից Է՝ Յոբ Ա. 1, ԽԲ. 17:

⁶⁵ *Ibid.* p. 226, n. 558.

նաազգեցիկ մասերից է Գ. գլուխն իր անեծքների շարանով⁶⁶։ այս տեղին երկու անգամ Մատեանում հարասում է Գրիգոր Նարեկացին։ Բան ԿԸ, Բ. հատվածում նշում է իմ օրն է իրականում նգովվում, այլ ոչ Հոբի կամ Երեմիայի (Երեմ. Ի. 14), քանի որ նրանք այն տառապած մարդկանցից էին, որոնց այս աշխարհն արժանի չէ (Եբր. ԺԱ. 38)։ Եվ սկսում է թվարկել այն բոլոր [առաքինության ու իմացությունների] բերքերը, որմերն ու տանիքը, շտեմարանները, որոնք չի կառուցել ու պահպանել, անդամներն իր, որոնք չի ամրացրել և սպառազինել (Բան ԿԸ, Բ-Գ)։

Հորը թվարկում է մեղքերի շարան և ասում՝ եթե ես արել եմ այս ամենը, և իմ պատճառով հեծեծում է հողը, թո՛ղ ուրեմն ցորենի փոխարեն եղինջ բուսնի այնտեղից և գարու փոխարեն՝ մորենի միայն (Յոբ ԼԱ. 40)։ Գրիգոր Նարեկացին նույնացնում է իրեն այս հոգերին՝ եթե, նշում է, ցորենի «բարեսերմության» փոխարեն, բուսեցրել, տնկել է հոգու մեջ այդ խայթող, «ինքնաթոյն», ընդարմացնող խոտը, ինչո՛ւ չկոչի իր անձը մեղքերի անիծաբեր փշերի մեջ խեղդված գարշելի անդաստան (Բան ԶԳ, Գ. հմմտ. նաև Ես. Ե. 6)։

Այլուր պարզապես հակադրում է իրեն Հոբին. «Քանզի թէ էի իբրեւ զՅոբ, ասէի զանձն իմ իբրեւ զնա արդար եւ անարատ» (Բան ԾԹ, Բ. Յոբ ԼԳ. 9)։

Հոբն աղաղակում է. «Մ՛վ բարեկամներ, ողորմեցէ՛ք ինձ, ողորմեցէ՛ք ինձ, Տիրոջ ձեռքն է վրաս բարձրացել» (Յոբ ԺԹ. 21)։ Նարեկացին շրջասում է այս պատկերն ու խտացնում՝ աղերսելով Արարչին, որ մխրճի՛ իր ձեռքը (որով ստեղծել է մարդուն՝ Ա. Թ.) մեղ-

⁶⁶ Յոբ Գ. 1-26. «Կորչի թող օրն այն, երբ ես ծնուեցի, ու գիշերն էլ, երբ ասացին ինձ, թէ՛ արու մի գաւակ է սաղմնատրուել։ Խաւար թող դառնայ այն գիշերը, եւ Տէրը վերելից չփնտրի թող այն... Անիծեալ լինի այն օրն, գիշերն էլ. խաւարը տանի։ Զլինի թող այն տարուայ օրերում, ու շրուարկովի նաեւ օրերում այն ամիսների... ու չտեսնի թող երբեք ծագելը Առուսեակի, քանզի չփակեց իմ մօր արգանդի դռները, որով գուցէ եւ վանէր ցաւերն իմ աչից։ Ինչո՞ւ չմեռայ ես էլ արգանդում, դուրս եկայ այսպէս եւ տեղնուտեղը չչացայ գէթ... Ինչո՞ւ է տրոււմ լոյսը այն անձանց, որ դառնացած են, կեսանք՝ ցաւագնած այն հոգիներին, որ մահ են տեսնում...»։

քերի փշերով խոցոտված հոգու մեջ՝ վերցնելու, թեթևացնելու այդ մեղքերի ծանրությունն իր պարգևների քաղցրությամբ (Բան ԽԹ, Գ)⁶⁷:

Հորի գրքի պատկերների հետ նույնացում մարդաբանական մեկնություն. Հորի գիրքը Նարեկացին մեկնում է «բարոյական» եղանակով⁶⁸ հիմնականում նույնացնելով ամենն իր պարունակներին.

Հմմտ. Յոբ ԺԷ. 2. «գողացան օտարներն ինչքերս», Մատեան՝ ԾԵ, Զ. «Գողացան աւտարք՝ չարին գումարք, զստացուածս սրտիս իմաստից»:

Աստված Հորին հարցնում է՝ արդյո՞ք շղթա կկապի վիշապի քթին ու սանձ կանցկացնի նրա կզակին (Յոբ Խ. 21): Այլուր Նարեկացին սա մեկնում է այլաբանորեն (Քրիստոսը Խաչի վրա սանձում է վիշապին): Այստեղ պատկերը ներառում է ինքնանույնացումների ձաղկումների շարանի մեջ, ներհյուսում սրան Ովսեի տեսիլը (Թ. 11), Երեմիայի պատմությունը (ԺԳ. 7⁶⁹): Եվ պատկերում է ինչպես

⁶⁷ Հմմտ. նաև Յոբ ԺԳ. 15. «Թէ որ իջեցնի Ամենագօրը ձեռնն ինձ վրայ (սկսել էլ է)՝ չե՞մ խօսելու ես Նրա առաջին եւ պաշտպանուելու փորձեր անելու», Յոբ ԻԳ. 9. «Ժր ձախ ձեռքը, որ ստեղծեց նրան, ես չբռնեցի, թէ որ իջեցնի աջն էլ ի՛նձ վրայ, դա, միեւնոյնն է, չեմ նկատի ես»:

⁶⁸ Այս աշխատանքի մեջ «բարոյական» բառը մեկնության կերպի առնչությամբ օգտագործում ենք ինչպես իր անմիջական, այնպես այլաբանական մեկնության շորս տեսակներից մեկի՝ տրոպոլոգիական մեկնության նշանակությամբ (իտոլոպոլոմների բնությունը հոգու ոլորտում. մեկնության այս եղանակը «բարոյական» է անվանվում Հովհաննես Պլուզ Երզնկացու «Ի ՄԹ. սաղմուն» հատում, տե՛ս Ճառեր և քարոզներ, էջ 89): Երկրորդ դեպքում բերում ենք նաև «տրոպոլոգիական» համընդհանուր եզրույթը:

⁶⁹ Վերջինն այն հատվածներից է, որ մեկնության է ենթարկվում հենց Սուրբ Գրքում, Աստված Երեմիային ականատես է դարձնում դեպքերի շարանի, որպեսզի սրա միջոցով մեկնի ու բացահայտի կատարվելիքը: Նրան հրահանգում է գտաի ձեռք բերել ու փաթաթել մեջքին, այնուհետև թափցնել Եփրատի ափին՝ ժայռի խոռոչում, ժամանակներ անց՝ վերցնել նորից ու տեսնել ինչպես է ամբողջովին փտել ու անպիտան դարձել: Այդպես է ապականվելու Հուդայի երկրի հպարտությունը, որով Աստված՝ ինչպես գոտիով, պատել էր իր իրանը,

երեմիայի պես՝ որպես վայրի հավք, սլացել է առ նախկին սովորույթները (Ովսէ Թ. 11), աղոթարանի վայրում այս կյանքի դեգերումներով հեղաշրջվել, ինչպես մտքերի երիվարին ոտքի վրա չի պահել բանականության երասանակով, ինչպես է, ըստ Հոբի, որպես երկաթե լուծ, օղակ («անուրս»), ինքն իրենով իրեն՝ [իր] ծանր [լինելն] ու կրել հնարավոր չլինելը սաստկացրել, որպես չկարկատվող ծածկույթ⁷⁰ ըստ երեմիայի, դարձրել է իր անձը վիժածի պես, «կոշում»՝ անուն ունենալու համար ոչ գրելի («անգրելի»)՝ ոչ ենթակա:

Մատեանի ԿԳ, Գ. ենթագլխում նույն համատեքստում վերակերտում է Հոբի գրքի ԽԱ. 15 տեղին («որովհետեւ նրա [վիշապի] սիրտն ապառաժ քար է կտրել եւ դարբնի սալի նման անշարժ, հաստատուն է»), այդ վիշապի սիրտն ի՛ր սիրտն է՝ դարբինների սալի նման, և մեծատան առակի հինգ անհավատ եղբայրները (Ղուկ. ԺԶ. 28) իր հինգ զգայարաններն են: Այստեղ առհասարակ Սուրբ գրքերը նույնացնում է իր տարբեր հատվածների մեջ գրողմունների հետ (մարգարեական «տառերը»՝ գրված հոգու մեջ, առաքելական թղթերը՝ ագուցած մտքի մատներին⁷¹): Ամբողջ գլուխը հյուսված է հարասուլթյունների շարանից՝ Քրիստոսի խոսքից մարգարեների միջոցով, որոնց չի անսացել (ԿԳ, Բ), սրանք բերում միացնում է իր այս փոքր աշխարհի մեջ գրված գրերի, զգայարանների ու քարե սրտի պատկերին: Եվ վերջին ենթագլխում աղերսում է երկամների հիմարությամբ ու այս սրտի անպտուղ վայրերով ամայացած հոգու անբեր անդաստանի կակղացումը իր որոտացող հոգուց բխած արցունքի անձրևներով (ԿԳ, Գ). սրանով փակվում է աղոթքը:

բայց որն անպիտան դարձավ, երբ ընթացավ օտար աստվածների ետևից (Երեմ. ԺԳ. 1-11):

⁷⁰ Նարեկացին օգտագործում է «առիգած» բառը (մերկ մարմնի վրա ձգվող ծածկույթ, ծածկույթ մեջֆից վար, գոգնոց. տե՛ս Ս. Մալխասեանց, Հայերէն բացատրական բառարան, Ա, Երևան, 1944):

⁷¹ Վերջին պատկերն Առակաց գրքից է (հմմտ. Առակ. է. 2-3). «Որդեա՛լ, պահի՛ր իմ պատուիրանները... կապի՛ր դրանք քո մատներին եւ գրի՛ր սրտիդ տախտակի վրայ»:

Ունիմ զՄովսէս իւրովքն արինաւք, եկեալ ի մեռելոց,
 եւ զտառս մարգարէիցն՝ գրեալ ի յոգի,
 եւ զմատեանս առաքելոցն՝ ընդ մտացս մատն յեռեալ (Առակք է. 3)...
 եւ անհաւատագոյն, քան զհնգեսին եղբայրակցութիւնս
 այնր մեծատան (Ղուկ. ԺԶ. 28),
 Որ է առակ իմն յարմարական՝
 նմանեալ զգայականացն մասանց անողորմիցն յղփացելոց,
 Մնացի իբրեւ զսալ դարբնաց՝ անընդոստ,
 Յամառեալ, քարացեալ սրտիւ (Յոբ ԽԱ. 15),
 Որպէս արինակն է Բելիարայ, _
 եւ ոչ ապաշխարեցի:

Այլաբանական մեկնութիւն. Հոբի վերոնշյալ Խ. 21. տեղին («Եթէ վիշապը խոյս տայ, կծակե՞ս նրա ունեղները: Կարո՞ղ ես կարթով բարձրացնել նրան, նրա դնչին պախուրց կդնե՞ս») ներգրվագվում է Քրիստոսի հաշիւության, բեւեման՝ սրանով վիշապի կործանման ու փրկագործության տեսարանի մեջ: Վիշապի ծակելուն, կարթով որսալուն, դունչկալ դնելուն հակադրվում են հաշի վրա Քրիստոսի պրկումը, մեխերի «հիշատակով» (ծակել) ու տերունական արյամբ մահվան գործիքին «մածուցումը»: Ըստ սրա նաև պատկերներն ու փոխակերպութիւնները պատվում են բերանից դուրս եկող կամ այնտեղ մտնող համերի, շունչի այլաբանութիւնների շուրջ:

Քրիստոսը, հաշի վրա պրկվելով, որսում է վիշապին լեղիի դառնութեամբ (հաշի վրա Քրիստոսին լեղի խմեցնելու տեսարանը՝ Ա. Թ.): Սրանով դուրս է թափվում կորուսչի «դեղատվութիւնը», իր սարսափելի շարշարանքների «ըզձական ճառերի պատմաբանությամբ», հակառակորդի լրբութիւնն է ամաչեցնում՝ «ըմբերանելով» (պապանձեցնելով, բերանը փակելով): Թո՞ղ, նշում է, այս շնորհների բոլոր պարգևները խոստովանողիս պաշտպանության համար լինեն... և մահաբեր դառնաթոյն օձին սատկեցնեն, թո՞ղ մատնվի նա սրանցով տանջանքների, կապվի և բռնվի, թո՞ղ ստեղծողիդ ողորմութիւնն ինձ հետ լինի, և իմ հոգու շունչը՝ քեզ հետ՝ անբաժանելի կապով միացված:

Սրան նախորդող Դ. ենթագլուխը *Խաչի արվեստի զորության մասին էր, իսկ հաջորդող եզրափակիչ ենթագլխում արդեն Նարեկացին խոսում է իր այս գրվածքով բոլորի ազատագրման մասին, (որ ներշնչավել էր Քրիստոսի շնչին):*

Մատեան, Բան Ղ, Ե.
Վասն փայտիդ արհնութեան կենաց,
Յորում պրկեցար Աստուածդ անըմբռնելի,
Յիշատակաւ բեւեռացդ,
Որով ի գործի մահուն մածուցար Արարիչդ երկնի եւ երկրի
Արեամբդ տէրունականաւ,
Որով զվիշապն մեծ կարթիւ որսացար,
Լեղւոյն դառնութեամբ,
Զոր արբեալ՝ զգեղատուութիւն կորուսչին արտաքս հեղէր
Պատմաբանութեամբ ըղձական ճառիւք կրիցն սարսափելեաց,
Որով զլրբութիւն հակառակողին ըմբերանեալ՝ ամաչեցուցեր...
Եղիցի՛ն այս ամենայն պարգեւք շնորհաց
Խոստովանելոյս ի պաշտպանութիւն,
Ի բժշկութիւն եւ ի քաւութիւն:
Եւ մահաբեր դառնաթոյն աւձին...
Ի սատակո՛ւմն լիցի նորին:
Նոյն ինքն ի կորուստ եւ յանբժշկական հարուած տանջանացն
Սովաւ մատնեսցի, կապեսցի եւ ըմբռնեսցի:
Եղիցի՛ ողորմութիւն ստեղծողիդ ընդ իս,
Եւ շունչ ոգւոյս իմ ընդ Քեզ
Անբաժանաւրէն կապաւ միացեալ ի մի:

Հորի գիրքը ոգեկոչվում է նաև Մարիամին նվիրված ներբողում, որտեղ խորազգաց մեկնություններ է 14. տեղին միահյուսվում է Մարիամի տիեզերքում «անտանելին» տանող միակ էություն փառաբանությանը (Յոբ ԻԸ. 12.-ում Հորը հարցնում է՝ որտեղի՞ց է իմաստությունը, ո՞րն է խելք ու հանճարի տեղը, ԻԸ 14-ում անդունդն ասում է՝ «ինձ մոտ դա չկա», և ծովը՝ «իմ խորքում չէ դա»): Նարեկացին նշում է՝ երկնի բարձրության, երկրի լայնության ու ծովերի

խորուխան անդնդալին մթուխան համար անտանելին, տերութիւնը մարմնացաւ Մարիամից՝ բանական բույսի հոգու երկրից և կենաց հացի զգայական անդաստանից («Ներբող ի Սուրբ Կոյսն», ՄՀ ԺԲ, էջ 954. այստեղ Հոբին անվանում է «երջանիկ»՝ ի հակադրութիւն նրա կրած տառապանքների):

Ապաշխարութիւն-ազոթք՝ ուղիղ մեկնութիւն. Մատեանի ազոթքներին ներհյուսվում է, առանց մեկնութիւն, պարզապէս ուժգնացնելու, խտացնելու համար հեծութիւն և ապաշխարութիւն զգացումը, Հոբի ձայնը տառապանք, ինչպէս նաև Աստծո զորութիւնը պատկերող հատվածներում:

Յոր ԺԲ. 25. «Խաւարի միջին միշտ կը խարխափեն ու չեն տեսնի լոյս». Մատեան՝ ԿԳ, Բ. «Շաւշափեցի ըստ Գրոյն, զխաւար եւ ոչ զլոյս» (ՄՀ ԺԲ, էջ 397):

Յոր Թ. 16. «Իսկ եթէ աղաղակեմ իրեն, ու լսի՝ հաւատալս էլ չի գալու, որ հէնց լսել է ինձ». Մատեան՝ ԻԸ, Գ. «Քանզի չհաւատամ, թէ լսես ինձ, ըստ Յորայ ձայնին» (ՄՀ ԺԲ, էջ 200):

ԿԶ, Ա. Ենթազլխում Նարեկացին օգտագործում է Հոբի գրքի հարցադրումը՝ միահյուսելով այն Սողոմոնի առական գրքի նույն հոետորական հարցին.

Առակք, Ի. 9, Յոր ԺԳ. 4. «Իսկ այն ո՞վ է, որ մաքուր է ախտից՝ ո՛չ ոք, թէկուզ եւ կեանքն երկրի վրայ մեկօրեայ լինի». հմմտ.՝ «Բայց յիշեսցէ նա զՍողոմոն⁷² եւ զբանս նորին հոգեշունչս, թէ՛ ո՞վ ոք վստահացի սիրտ սուրբ ունել, եւ կամ ո՞վ պարծեսցի մաքուր լինել ի մեղաց»:

Նաև՝ Յոր ԺԹ. 8. «Շրջապատուած եմ, չեմ կարող խոյս տալ: Խաւարն է չոքել համակ ինձ վրայ». Մատեան՝ ԻՅ, Ե. «Եւ քանզի, ըստ բանին Յորայ, շուրջ պատեալ են չարեացն հնարք, ընդ որ ոչ կարացից անցանել» (հաջորդող պատկե-

⁷² Ինչպէս տեսանք, Հոբի գիրքը Նարեկացին վերագրում է Սողոմոն իմաստունին:

րում համապատասխանաբար ցույց է տրվում ինչպես հոգու առաջ Աստծո գթության դուռը կբացվի, նրա փառքի ճառագայթը կծավալվի ու կենաց Արեգակի օրը կտարածվի, կողահոս արյամբ սերը կհեղվի ու պարգևների ծառը կծաղկի, օրհնված մարմինը կբաշխվի և այլն):

Հորի գրքի ամենածանր՝ սեփական անձի ծնունդի անեծքների շարանը պատկերող գլուխը (Գ. տե՛ս վերը՝ ծան. 66) Գրիգոր Նարեկացին հարասում է Մատեանի Բան Դ, Գ.-ում՝ փոխակերպելով այն մարդու ծննդյան, անցած ուղու փուլերի՝ մինչ բանականությամբ օծվելը՝ արդյոք ավելի ցանկալի չէր լինի, եթե այս ամենը եղած չլիներ՝ «ո՛չ ստեղծանիլն երբեք յարգանդի եւ ո՛չ նկարիլն յորովայնի, ո՛չ ի ծնունդ յառաջագայիլ եւ ո՛չ ի լոյս կենաց հասանիլ, ո՛չ ի թիւս մարդկան գրիլ եւ ո՛չ ի հասակ աճման ամբառնալ, ո՛չ ի պատկեր գեղոյ զարդարիլ եւ ո՛չ բանիւ հանդերձաւորիլ...»):

Հորի գրքի նույն գլխին հարասում է այլուր.

Յոր. Գ. 22 «Մահն մարդու համար հանգիստ է», Մատեան ՄԵ, Ե. «Իսկ հանգիստ ասել երջանկին Յոբայ զվախճան մարդոյ»:

Մատեանի Ե. գլխի Ե. ենթագլխում նույնանում է մարգարենե-րի՝ նաև Հորի բոլոր այն տեսիլների հետ, որտեղ պատկերված են մարդկային անկման, չգոյության տեսարաններ:

Նշում է՝ ինձ են հասնում Աստծով ներշնչված բոլոր մարգարենների խոսքերը, քանի որ ինձանից խաղող սպասեցիր, իսկ ես դրա փոխարեն փուշ բուռեցրի, օտարացած ալգիս, փոխարկվեցի պտղի անախորժ դառնության (Ես. Ե. 2-4, Երեմ. Բ. 21): Անհաստատ հոգմերին ենթակա՝ տատանվելով միշտ այս ու այն կողմ եմ տարուբերվում: Ըստ երանելի Հորի խոսքի, իմ անդարձ ճանապարհով գնացի (հմմտ. Յոբ ԺԶ, 23. «Իմ տարիները հաշուուած են արդ. բռնել եմ արդէն անդարձի ուղին»):

Վերջապես, ելնելով մեզ հետաքրքող Հոբի գրքի ԼԸ. գլխից, նշենք, որ երբ Մատեանի աղոթասացության ծիրի մեջ են առնվում բնապատկերներ (ներշնչված նաև Հոբի գրքից՝ առանց ԼԸ. տեղիին անմիջական հղումի), միախառնվում են ապաշխարությունների ու գրանք ընդմիջող օրհներգությունների շրջապատչտին՝ որպես Աստծո զորության, նրանով սքանչացման զգացումների պատկերակիրներ:

Աստծո զորության պատկերումը Հոբի գրքում. ուղիղ մեկնություն. Մատեանի ԿԲ. գլուխը բացվում է Աստծո հրաշագործությունների շարանով (տարրերի՝ հատկապես ջրի վրա, քարի, մարդու մարմնի վրա ազդեցության թվարկումներով⁷³): ԿԳ. Բ.-ում «հրաշագործությունները» շարունակվում են անբան արարչության ամենօրյա բանական ընթացքի մեջ՝ նյութի վրա աննյութի ազդեցության օրինակներով՝ սկսվում մարդու աշխարհով՝ մարմնի (և ոչ հոգու), սրա փոփոխությունների, անբան տարերքի ու տարրերի վրա Աստծո զորության նկարագրությամբ (անարգ արգանդից նա դուրս է բերում իր պատկերակցին, վարսերի սևության սաղարթը փոխում ձյան կերպարանքի և այլն) և ավարտում բանականության հետ առնչվող պատկերով. այստեղ է հեղինակը հարասում Հոբին:

Յոթ ԺԲ. 20. «Փոխում է խօսքը հաւատարիմի, ծերունիների խելքը ճանաչում». հմմտ. Մատեան՝ ԿԳ. Բ. «Ուր փոփոխես զըրթունս բնաւորականս, ըստ բանին Յոբայ, ի կամս հաւատարիմս»:

Հաջորդում են մեծ աշխարհի՝ բնության մեջ Աստծո զորության նկարագրությունները՝ դարձյալ շրջանակված Հոբի խոսքերով: Ըստ էության, բնապատկերները հիմնված են Հոբի Թ. 6-10. տեղիի վրա, որի հարակրկնությունները հիշեցնում են Մատեանի աղոթասացու-

⁷³ Խառոյկի շիջեցում անձևով (Գան. Գ. 50), կնոջ՝ արձանի վերածում (Ծննդ. ԺԹ. 26), ծովի բաժանում ու փառացում (Ելից ԺԳ. 21-22, Ժե. 8), վեմից աղբյուրի բխեցում (Ելից Ժե. 6), երիճովի դարպասների տապալում (Յեսու Զ. 20) և այլն:

թյան շղթաներն այլուր⁷⁴: Այս երկրորդ ալիքը դարձյալ ավարտվում է բանականության պատկերով: Ենթագլխի վերջում Նարեկացին տալիս է գեղեցիկ մեկնություն: Այն այնքան կապված է լեզվի, քերթության Նարեկացու ընկալումների հետ. անբա՛ն՝ խոսքից զուրկ բնության բանական, կարգավորված շարժումը (տվյալ դեպքում աստղերի բույլը) «խորհրդաբերում է» կյանքի հույսը, քաղցրահայաց տեսությունը, որ նույնիսկ աղաչանք չհղող («անաղաչավոր») լեզուներին Քրիստոս կարող է ողորմություն շնորհել: Այսպես պատկերում է՝ ինչպես Աստված սասանում է երկիրն ու նրա սյուները՝ ցույց տալով, որ միայն ինքն է անկորնչելի, հուղվում է տարրերն անցավորի պես ու վերստին կապում՝ որպես հարակա բան, ցույց տալով (մարդկանց) մեղքերի բազմությունն ունենալու ու թողնելու իր կարողությունը, Արուսյակին ասես երասանակով վարելով՝ բնության չար ընթացքն ուզած դեպքում հանդարտեցնելու զորությունը, լուսնի անբարբառ բոլորակի «ունայնացմամբ» ու լրմամբ՝ բարիքների նվազությունից «պարտավոր» մարմնի «հարստության» առաջնաստեղծ լրությանը բերելու կարողությունը: Եվ վերջում բերում է անխոս աստղերի՝ աղաչանք ու աղոթքներ չհղող լեզուների օրինակը: Այսպես պատկերները շրջանակված են լեզվի հետ կապվող երկու հանգույցներով՝ լեզվից զուրկ բնության մեջ համակ թա-

⁷⁴ Յոթ Թ. 6-10. «Նա՛ է, որ երկնքի ներքոյ շարժում է գետինը հիմքերից, եւ նրա սիւները դողում են: Նա՛ է, որ հրամայում է արեգակին, ու սա չի ծագում, փակում է աստղերի դէմը: Նա՛ է, որ մենակը տառածել է երկինքը եւ ծովի վրայ այնպէս է շրջում, ինչպէս ցամաքի վրայ... Նա՛ է, որ արարում է մեծամեծ ու անհմնելի, փառասուր ու հրաշակեալ բաները, որոնց թիւ ու համար չկայ» (այս վերջինը, ըստ Նարեկացու, ակնարկում է երկրորդ արարչագործությունը. «Որ յետ նախակարգ յարիմուածոյն առաջնաստեղծ լինելութեանն **արարէր զփառաւորեալսն մեծամեծս հրաշակերտիցն հանդիսից**, ըստ Գրոյն եղանկութեան կանխանիացն զարմացման, այլ իմն գոյացութիւն տաւնելի տեսակի անեղծ աշխարհագործութեանն եւս Բան զտոյն՝ ի մարդամալոյ Բո, **որոց ոչ գոյ թիս**»): ԿԳ, Գ): Հոբի գլխի այս հատվածին արձագանքում, այն հակադարձ անդրադարձնում է Հոբի մեզ հետաքրքրող ԼԲ. գլուխը: Հոբն ինքն է այստեղ թվարկում Աստծո գործություններն արարչության մեջ (նշվում են ԼԲ. հաճախ նույն պատկերները), և ասում ու հաստատում այն, ինչ իրեն պետք է հաճցնի Աստված:

փանցում է բանականության գործունեությունը, և անգո՝ Նարեկացու ընկալմամբ անլեզու, աղաչանքներ չհյուսող հոգիների վրա՝ Աստծո ամենասփյուռ ողորմությունը: Այս գլուխը հավասարակշռում է ամբողջովին հեծության ու ապաշխարության սուրբգրային հարասությունների վրա հյուսված Կ., ԿԱ. գլուխները, որ այս լարման տեսակետից Մատեանի-աղոթքների կիզակետն են⁷⁵:

Վախճանաբանական մեկնություն. ՁԸ. գլուխը սկսվում է տիեզերքում Մատեանի դրվագումով, մարդկանց հոգիներում ու զգայություններում նրա զոհաբերության տպավորումով (վերը՝ Բան ՁԸ, Բ) և ավարտվում Մատեանով հետագայում բոլոր որսերը շոշափելու, գայթակղությունները գտնելու, չարի մնացորդները քամելու և այլն՝ թվարկությամբ ու Մատեանով հարություն առնելու մտապատկերով: Սրա մեջ է Նարեկացին առնում ու վերակերպում Հոբի ԺԴ. 7-10 տեղին, որտեղ Հոբը ողբում է հակառակը՝ մահացած մարդու գոյություն չունենալը՝ ի հակադրություն հառնող բնության մեջ տպավորված մշտակա հույսի. կտրված ճյուղերով ծառը նորից է շիվեր տալիս, ի տարբերություն մահացած մարդու, սկսում ծաղկել, հողի խորքում ծերացած արմատը, քարերի մեջ խեղդված բունը ջրի հոսից անգամ ծաղկում է ու նորատունկի պես պտուղներ տալիս: Սրա վրա Նարեկացին պատկերագործում է իր ցամաքած ոսկորների հոգևոր գարնան, Աստծո ցողով հոգու աճելու, «անցամաքելի վերամբարձության» (ջրի ներգործությունը), իմանալի բարիքների շառավիղների տարածման, փթթելու ու ծաղկելու հանդերձյալ հույսի տեսարանը: Եվ այդ ամենին կրկին ու կրկին ներհյուսվում է իր գիրը, որ միջնորդ է բոլոր հանգույցներում, որով հառնելու է մարմինը:

Շաւշափեսցին սովաւ որսքն...

Ի գանձս պահեստի ոսկերացն ցամաքելոց,

Որով ի ժամանակս կենդանականս

Սկզբնաւոր լուսոյ մտի գարնայնոյն՝

⁷⁵ Այս գլուխների մասին տե՛ս Հ. Թամրազյան, Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան դպրոցը, Գիրք Գ, Երևան, 2017, էջ 113-127:

Նորոգման աւուրն պայծառութեան՝
 Քոյովդ ցաւով յոգի աճեցեալ
 Այսու փրկութեամբ անմահականաւ
 եւ անցամաքելի վերամբարձութեամբ
 Շառաւիղս ձգեալ իմանալեացն բարեաց՝
 Դարձեալ դալարացայց եւ կրկին ծաղկեցայց,
 Ըստ քոյինաշունչ Գրոյն յուսադրութեան (Ես. ԻԶ. 19, եզեկ. ԼԷ,
 Յոր ԺԴ 7-12, Մատեան, Բան ԶԸ, Գ⁷⁶):

Հորի գիրքը՝ որպէս անմիջնորդ աստվածահայեցողության եւ աստվածաճանաչողության նախատիպ. Վերջապէս, Հորին նարեկացին հղում է Մատեանի ամենակիզակետային գլուխներից մեկում (Բան ԺԲ, Բ.), երբ նշում է՝ ոչ թե պարզեաների համար է անվերջ իր ողորջանքներում դեգերում, այլ՝ շնչառության պէս, առանց որի չի կարող շարժվել, ոչ այնքան հույսի հանգույցով, որքան սիրո կապանքով է գալիս առ Աստված, ոչ տուրքերը, այլ տվողին հավետ կարոտում, ոչ կյանքի փափագի, այլ կենարարի հիշատակով է միշտ ճենճերում, ոչ հարսնարանի խնջույքի, այլ Փեսայի կարոտով է միշտ մաշվում... որի համար հույս ունի ոչ միայն ֆալուքյան հասնել, այլև իրեն՝ Աստծուն տեսնել: Մատեանի ֆրանսերեն թարգմանիչ եւ աշխատասիրող Ժան-Պիեռ Մահեն վերն ընդգծված տողի համար հղում է անում Հորի ԺԹ. 27. տեղիին (հմմտ. Յոր. «25. Քանի որ գիտեմ՝ յաւերժական է Նա... Տիրոջ կողմից են հասել բոլորը, 27. որ ինքս անձամբ փաջ գիտակցում եմ, ինչ որ տեսել եմ ես իմ աչերով, ոչ թէ ուրիշը») ⁷⁶:

Հորը նշում է՝ երանի չլիներ մարդկանց մխիթարությունը, մի՞թե իր կշտամբանքը նրանց կողմից է, տագնապում է ինքը մարմինը պատած ցավերից (Յոր ԻԱ. 4-6): Նարեկացին թանձրացնում է սա սրտի խորունկ բեմերում Աստծո ամենատես աչքի մխրճման՝ ներքին

⁷⁶ Մատեանի այս հատվածն անդրադարձնում է ԿԵ, ԿԶ գլուխները (վերջ):

⁷⁷ St'e Paroles à Dieu de Grégoire de Narek, introduction, traduction et notes par Annie et Jean-Pierre Mahé, p. 80.

մարդու խղճի տագնապների ու երկյուղների հարուցման տեսարանով (ի հակադրություն մարդկանց կշտամբանքի և մարմնի ցավերից Հոբի տագնապի)։

Մատեան՝ Լէ, Գ. «Արդ չեւ իմ կշտամբանքս, ըստ ձայնին Յոբայ, ի մարդկանէ իցեն, այլ յամենատես աշաց վերին հրամանիդ, մտեալ ընդ խղճիս տագնապ երկիւղիս, սոսկամ սասանեալ յամենայն կարծեաց»։

Այսպես Հոբին վրա հասած դժբախտությունները ինքնահայեցողության բեմերին, մեղսագործությունների թվարկումների ու ապաշխարությունների անվերջանալի շղթաներում փոխակերպվում են ներքին աղետների։ Հոգին ձգվում է հեծությունների վրայով ու սաստկացնում սրանք։ Նա նաև շրջասում է Տիրոջ պատիժների տեղիները՝ ուղղելով իրեն ու վերակերտելով դրանք Աստծո հետ կապի, տենչանքի նոր հանգույցների։ Այս նույն հնարանքն ընկած է Հոբի գրքի ԼԸ.-ԼԹ. գլուխների «Ո՞վ է դա»-ի մեկնության հիմքում։

3. ՀՈՔԻ ԳՐՔԻ ԼԸ.- ԼԹ. ԳԼՈՒԽՆԵՐԸ

Ողբերգականություն, պաթոսի խտացման տեսակետից ԼԸ.-ԼԹ. գլուխները, որոնց նվիրված են «Ո՞վ է դա»-ի մեկնությունները, կիզակետն են Հոբի ողջ գրքի: Միաժամանակ այս հատվածը Աստծո պատասխանը Հոբին, խորհրդանշական է. այն բացվում է տողերով, ուր պատկերանում է արարչությունը.

«Որտե՞ղ էիր դու, երբ ես երկրի հիմքերն էի գցում... ո՞վ է սահմանել դրա չափը... ինչի՞ վրայ է հաստատուել օղակը դրա... երբ աստղերը ցիրուցան եղան, աստղերի բոլոր հրեշտակները մեծածայն օրհնեցին ինձ... ծովը փակեցի դարպասներով, երբ այն իր մօր որովայնից ծնուեց դուրս եկալ... սահմաններ դրեցի նրա համար՝ փականքներ ու դարպասներ» (Յոբ ԼԸ. 4-10):

Եվ ավարտվում է անգղի, արյան մեջ թաթախված նրա ձագերի արտառոց խորհրդապատկերով, որ, բնականաբար, մեկնվում է որպես Քրիստոսի արյամբ մաքրագործում:

«Իսկ անգղն էլ քարանձաւներում ու ծածուկ տեղերում նստում հանգստանում է իր բոյնի վրայ, մնում է այնտեղ եւ կեր է փնտրում, նրա աչքերը դիտում են հեռուից, իսկ նրա ձագերը զոհի արեան մեջ են թաթախուած. ուր որ դիակ գտնեն՝ իսկոյն այնտեղ են յայտնւում» (Յոբ ԼԹ. 27-30):

Մեկնությունն, ըստ այդմ, սկսվում է Հոր արարչությամբ՝ նրա հիմերը դնելուց ու Հոբի գրքի բազմաթիվ զորեղ պատկերների միջով անցնելով ու սրանցից այլապատկերներ կերտելով, ավարտվում Քրիստոսի փրկագործությամբ. անգղը խորհրդանշում է աստվածային մեզի, անհաս խավարի մեջ թաքնված, երբեք չիջնող, բայց իր Որդու զոհաբերությունը տեսնող աստվածությունը, ում ձագերը՝ սրբերն ու մարտիրոսները, հավաքված են մեռյալի՝ Քրիստոսի մարմնի շուրջ և թաթախվում-մաքրագործվում են նրա արյամբ:

ԼԸ.-ԼԹ. գլուխները նախապատրաստվում են Հոբի ողջ գրքով: Սրանք Աստծո հակադարձումն են Հոբին, նրա պատասխան հարցումը տառապանքների մեջ հեծող հոգու ոգեկոչումներին Աստծո ով լինելու, նրա արարքների մասին, որ ստիպում է իրեն անասելի չարչարանքներ կրել: Սրան ի պատասխան վերջապես հայտնվում է Նա և կանչում նույն կերպ՝ իսկ ո՞վ է հարցեր տվողը («Այդ ո՞վ է, որ իր խորհուրդները թաքցնում է ինձանից, խոսքերը հավաքելով իր սրտում, կարծում է, թե ինձնից պահում է դրանք»), որին հետևում են Աստծո ահեղությունն ու Հոբի նվաստությունը ցուցանող «հոե-տորական» հարցերը. և Աստված անցկացնում է նրան արարչութ-յան պարունակներով.

Յոթ ԼԸ. «Որտե՞ղ էիր դու, երբ ես երկրի հիմքերն էի գցում: Ասա՛ ինձ, եթէ խելամիտ ես ու իմաստուն: Ո՞վ է սահմանել դրա չափը... կամ ո՞վ է լար գցել դրա վրայ... Թէ՛ քո՞ կողքին կարգեցի լոյսն առաւօտեան, Արուսեակը տե-սավ իր համար սահմանուածը... Կամ թէ՛ դո՞ւ ես, որ կանն առնելով ստեղծեցիր կենդանի արարածին եւ խօսուն գե-տեղեցիր երկրի վրայ: Մերժեցի՞ր լոյսն ամբարիշտներին, խորտակեցի՞ր բազուկներն ամբարտաւանների, հասա՞ր ծովի ակունքին, շրջեցի՞ր խորքերն անդունդների: Քո առաջ ահով բացուելու՞ են դռները մահուան, դժոխքի դռնա-պանները սարսելո՞ւ են քեզ տեսնելով: Վերահասու լինե-լու՞ ես երկնքի ներքոյ եղած տարածութեան. ասա՛ ինձ տեսնեմ՝ որքա՞ն է այն: Ո՞րն է այն երկիրը, որ լոյսն է օթեւանում կամ ո՞րն է տեղը խավարի: Տանելո՞ւ ես ինձ նրա սահմաններին, եթէ գիտես ճանապարհները դրանց: Գուցէ գիտե՞ս կամ ա՛յն ժամանակներում ես ծնուել, քո օրերը բազո՞ւմ են: Գնացե՞լ ես շտեմարանները ձեան կամ տեսե՞լ ես պահեստները կարկտի: Կուտակե՞լ ես դրանցից՝ քո թշնամիների վրայ հասնելու, մարտի ու պատերազմի օրուայ համար: Որտեղի՞ց է դուրս գալու եղեամբ կամ

տարածուելու է հարաւային հողմը երկնքի ներքոյ: Ո՞վ է պատրաստել սաստիկ անձրեւների հոսանքները եւ ճանապարհներն ամպրոպների... Ո՞վ է հայրն անձրեւի եւ ո՞վ է, որ ծնունդ է տուել ցօղի շաղերին: Ու՞մ արգանդից է դուրս գալիս սառույցը, եւ ո՞վ է երկնքում եղեամ ծնել, որ ջրի պես հոսելով իջնում է, ո՞վ է հալեցնում երկնքի երեսը: Վերահասու եղե՞լ ես Բազմաստեղեանի կարգին, բացե՞լ ես քօղը Հայկ համաստեղութեան: Կամ Մազարոթը կարո՞ղ ես բացել իր ժամանակին, Գիշերավարն իր շառաւիղներով հանդերձ կարո՞ղ ես տանել նրանց հետ: Կ'իմանա՞ս երկնքի բարեշրջութիւնները կամ առհասարակ երկնքի ներքոյ տեղի ունեցածները: Զայնովդ կը կանչե՞ս մէզը, նա էլ, սարսուռով համակուած, ջրի հորդութեամբ կը լսի՞ քեզ: Շանթեր կ'արձակե՞ս, ու կը սլանա՞ն դրանք եւ կ'ասե՞ն քեզ՝ թէ ինչ է սա: Ո՞վ է կանանց տուել ոստայնանկութեան հմտութիւն եւ երփներանգ գործուածքներ ստեղծելու շնորհ: Ո՞վ է հաշուում ամպերն իմաստութեամբ, ո՞վ է խոնարհեցրել երկինքը երկրի վրայ, հողը փոշու պէս թափել... Կերակուր կ'որսա՞ս առիւծների համար, վիշապների մարմինը կը կշտացնե՞ս, երբ դրանք կուչ են եկած... Ո՞վ է ագռաների համար կեր պատրաստել, որ նրանց ձագերը ձայները Տիրոջն ուղղեն, մոլորուած՝ ուտելիք խնդրեն»:

Յոբ ԼԹ. «Գիտե՞ս քարայծների ծննդաբերութեան ժամանակը կամ լաւ հետեւե՞լ ես եղնիկների երկունքին, կարո՞ղ ես լրիւ թուել նրանց ծնելու ամիսները ...մեղմացնել երկունքը... առանց երկիւղի... կերակրել ձագերին... Ո՞վ է վայրի էշին բաց թողել ազատ, ո՞վ է արձակել կապանքները նրա... Միեղջերուն յօժար կը լինի՞ ծառայելու քեզ կամ հանգստանալու քո մսուրի մէջ, չուանով նրան լուծ կը կապե՞ս կամ նա ահօս կը քաշի՞ քո դաշտում: Յոյսդ կը դնե՞ս նրա վրայ, քանի որ նրա զօրութիւնը մեծ է, եւ նրան կը թողնե՞ս գործերդ քո բոլոր: Կը հավատա՞ս, որ սերմանուելիք-

*ներդ հատուցելու է ու հաւաքելու քո կալում... Դո՛ւ ես մի-
թէ օժտել ձիուն զօրութեամբ, պարանոցին զրա՛հ հագցրել,
վրան սպառազինութիւն գցել, նրա լանջը փառաւոր դարձ-
րել ու խիզախութիւն տուել նրան... Քո խելքի՞ց է, որ բա-
զէն թեւերը տարածելով կանգնած է մնում օդում՝ անշարժ
դիտելով հարաւի կողմը, կամ քո հրամանո՞վ է արծիւը
բարձրանում, իսկ անգղն էլ քարանձաւներում ու ծածուկ
տեղերում նստում հանգստանում է իր բոյնի վրայ, մնում է
այնտեղ ու կեր է փնտրում...»:*

*Առաջին գլուխը տիեզերական տեսարանների ու ժամանակնե-
րի, բնապատկերների շարան է, երկրորդը՝ տարատեսակ, նաև ա-
ռասպելական ու անիրական կենդանիների: Այստեղ հառնում են
տեսիլներ, որ միանգամայն կարող են աշխատել խորը գիտակցու-
թյան հետ:*

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ «ՈՂ Է ԴԱ»-Ի ՄԵԿՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՆԳՈՒՅՑԸ

«ՈՂ է դա»-ի մեկնության Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող բնագրի սկզբի թերթերը միակ պահպանված ձեռագրում բացակայում են: Մեկնությունը վերականգնվում է ԼԸ. 7.-տեղիի («Երբ աստղերը ցիրուցան եղան, աստղերի բոլոր հրեշտակները **մեծաձայն օրհնեցին ինձ...**») երկրորդ կեսից՝ պատկերվում է **տիեզերական օրհներգությունը**, որն ուղեկցում է Քրիստոսի կյանքի բոլոր իրադարձությունները (ծնունդից մկրտություն, խաչելություն ու Համբարձում), աստվածամերձեցման բոլոր ահեղ պահերը:

«Արդ, խոսում է բարերար Աստուած արդար Հոբի հետ քաղցր սիրով ու բազում գթություն՝ ասես ավետիս տալով և ուսուցանելով նրան հրեշտակների ցնծությունը, որ մարդկանց համար է, քանի որ սքանչելի զարմանքով սոսկաց հոգեղեն զվարթունքների բազմությունը Արարչի իր <արարածների> հանդեպ անքնին սիրուց ու խնամքից ...

...Արդ, այս սերը տեսնելով, **օրհնեցին** երկնային հրեշտակները, **երբ նա եկավ մտավ կուսական արգանդ**⁷⁸, **օրհնեցին մեծաձայն**, երբ ծնվեց Բեթղեհեմում, և սարսելով սպասավորում էին մսուրի մեջ և փարվում էին և ավետում հովիվներին ուրախությունը՝ «փառք բարձունքներում», բարձր ձայնով «մեծաձայնությամբ» աղաղակում էին բարձունքներում «և խաղաղություն երկրի վրա» (Ղուկ. Բ. 13-14)... Դարձյալ՝ **հրեշտակների բոլոր զորություններն օրհնեցին մեծաձայն**, երբ մարմնացյալ լույսն ու անարատ Գառը մկրտվում էր մեզ համար Հորդանանում⁷⁹... Դարձյալ՝ **ահավորությամբ ու մեծ սոսկումով օրհնեցին**, երբ մեզ համար կամավոր **խաչի վրա բարձրացավ**, երբ սասան-

⁷⁸ Մատթ. Ա. 18, Ղուկ. Ա. 26-38:

⁷⁹ Մատթ. Գ. 13-17, Մարկ. Ա. 9-11, Ղուկ. Գ. 21-22:

վելով դրոգացին արարածները (Մատթ. ԻԷ. 51-53), և սուգ առնելով խավարեցին լուսատուները (Ղուկ. ԻԳ. 44): **Դարձյալ՝ օրհնեցին մեծաձայն, երբ հարուժյուն առավ մահացածներից՝ տապալելով դժոխքն ահեղ զորությամբ, և ավետիս էին տալիս կանանց մեծ ցնծությամբ, և կանայք՝ առաքյալներին, և գերեզմանի շուրջն ու ներսում փողի ձայնի պես օրհնության երգ էին հնչեցնում**⁸⁰: **Օրհնեցին դարձյալ մեծաձայն, երբ ամպով երկինք էր համբառնում (Գործք Ա. 9), և հազարները հազարների ու բյուրերը բյուրավոր հրեշտակների ու հրեշտակապետերի առաջից ու ետևից աղաղակում էին, թե՛ «Վե՛ր քաշեք, իշխաննե՛ր, ձեր դռները» (Սաղմ. ԻԳ. 7), ինչպես Նսային ու Դավիթն են Հոգով կանչում (Հմմտ. Նս. ԿԳ. 1-6): Օրհնվում է դարձյալ հավիտյանս հավիտենից Սուրբ երրորդությունը բոլոր արարածներից՝ հրեշտակներից ու մարդկանցից երկնքում և երկրի վրա անլուելի մեծաձայնությամբ» (Բն. 2-7):**

Մեկնության վերջին հատվածը հեղինակն ավարտում է աղոթքով, ուր դարձյալ վերադառնալով ԼԸ. գլխին, ինչպես նշել ենք, մեկ առ մեկ կրկնում է սրա պատկերաշարերը՝ մինչ ավարտը (ԼԹ. 30). սրանք արդեն թարթում են աղոթասացության ուղիքով՝ ավելի արագ ու առանց մեկնողական ընթացքի, նույնացում-թվարկումներով, ինչպես Մատեանում: Այս կրկնամեկնությունը սկսվում է ԼԸ. 7-ի փառաբանության տեսարանով, որի մեջ են դրվագվում ԼԸ.-ԼԹ. մյուս պատկերները: Այսպես մեկնությունը հրեշտակների փառաբանությունից անցնում ու պսակվում է սրան արձագանքող, մարդուց հառնող ասք-աղոթքով, և արարչության վրա գցված լարը փոխակերպվում առ Աստված նետված մարդու աղոթքի ոսկե լարի.

Հմմտ. Յոբ ԼԸ. 4-7. «որտե՞ղ էիր դու, երբ ես **Երկրի հիմ-
քերն էի գցում...** ո՞վ է սահմանել դրա շափը, կամ ո՞վ է լաբ

⁸⁰ Մատթ. ԻԸ. 5-10, Մարկ. ԺԶ. 5-7, Ղուկ. ԻԳ. 5-10:

զցել դրա վրայ: Ինչի՞ վրայ է հաստատուել օղակը դրա: Երբ [ծեր] ասաղերը ցիրուցան եղան, բոլոր [ասաղերի] հրեշտակները մեծաձայն օրհնեցին ինձ... Մովը փակեցի դարպասներով... Թէ քո՞ կողքին կարգեցի լոյսն առաւօտեան»:

«Ո՛վ է դա».
«Արդ, այս նոր ոսկեճաճանչ պսակը ղներով ձեր գլխին՝ գոհացե՛ք պսակողից և եկեք մեզ հետ միասին արթնանալով փառավորե՛նք (Յոբ ԼԸ. 7) երկնի և երկրի նիսքը դնողին (ԼԸ. 4.), հարդատեսակ ու մի՞ին չարի խորհուրդների փակամբները (ԼԸ. 6) ոտքով կոխենք Աստծո հաղթական զորությամբ, իբրև հրեղեն լարեա, սուրբ աղոթքները երկի՛նք առաքենք (ԼԸ. 5), <ծածկատ>ես Քրիստոսին ապավինելով, փակե՛նք մեղքերի ծովը, և քաջությամբ վերառաքվելով, նայե՛նք ակնկալվող կյանքին (ԼԸ. 8)... փայլե՛նք իբրև պայծառ ասաղ», հրեշտակների հետ օրհնե՛նք Աստծուն, պատրաստե՛նք սրբությամբ լցված մեր անձերը՝ տեսնելու մեծ ու անվախճան առավոտը (ԼԸ. 12)» (Բն. 274):

Սա երկի ստեղծաբանական երկրորդ հանգույցն է: «Ո՛վ է դա»-ի հեղինակը միակն է բոլոր մեկնիչներից, ով անգղի ու նրա ձագերի (ԼԹ. 27) Աստծո և հրեշտակների կերակուր է համարում մարդկային փառաբանությունը, միակն է, ով ընդարձակ կերպով մեկնում է տիեզերական փառաբանության տեսարանը՝ բացելով սրա մեջ նաև Աստծո՝ Հոբին դիմելու իրական կերպը՝ նրա անսահման սերը մարդու հանդեպ և հրեշտակների զարմանքն այդ սիրուց, փառաբանությունն այդ սիրո դրսևորման՝ տնօրինական խորհրդի իրագործման պահերին: Եվ տիեզերական ու երկնային փառաբանությամբ պսակվում է ողջ ստեղծագործությունն ու վերասլացքը.

Բազեի <քաջու>թյամբ և <արծ>վի իշխանությամբ ժամանե՛նք ահեղաչ ուք ու ամենակալ անգղի նմանվող Աստվածության մոտ, որի ձագերը՝ արչամբ թաթախված ա-

վազանի ծնունդները, գիշեր-ցերեկ վերին սրբասաց զորքի հետ անուելի «մեծաձայնությամբ» անընդհատ աղաղակում են Սուրբ Երրորդության փառքը, որի հետ ներդաշնակելով և մենք հուշակենք «Երեքության» անբավությունն ու մի Աստվածությունը... (Բն. 288)⁸¹:

⁸¹ Հորի գրքի հրեշտակների փառաբանության տեսարանով է սկսվում նաև Նարեկացու Աստվածածնի ներքողը (արարչությունը հիմք է փառաբանելու արարչի գոյությունը). երջանիկների խմբի դասերի բազմությունը բազմառատ («բիրաբեղուն») գովեստի խոսքերով, ըղձական երգեցիկ բառերի միացումով («ի կիցս բանից ըղձաձայնութեանց») մեծարում է կյանքի սկզբնալույսը և շարժելով զգայական սրտի գործիքը՝ ասես փողերով, տավիղներով ու ֆնարներով, ուրախությամբ վերադրվատում է Գերագանցյալին անմատույց լույսի մեջ: Եվ անհատ արարչության հրաշագործ և ամենաստեղծ տերությունն օրհնելով՝ ստեղծողի խկության փառաբանության հիմքը վերցնում է ստեղծվածներից, ինչպես հշմարիտ խոսքն է ցուցանում. «Արարման ժամանակ բոլոր այս գործությունների դասերի բույլերն «օրհնեցին ինձ մեծաձայն, և իմ բոլոր հրեշտակները գովեցին ինձ» (Յոբ ԼԲ. 7. տե՛ս **Գրիգոր Նարեկացի**, «Ներքող ի Սուրբ Կոյսն», *ՄՀ ժԲ*, էջ 965):

«Ո՛վ է դա» ՀԱՐՅԻ ՏԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՈՒՄՆԵՐԸ ՍՈՒՐԲ ԳՐՔՈՒՄ

«Ո՛վ է դա» հարցը հայտնվում է Սուրբ Գրքի կիզակետային պահերին:

Այն արտահայտում է կարողություններից վեր հրաշագեղություն առաջ սքանչացում սիրեցյալի (խորհրդաբանորեն Քրիստոսի, Քրիստոսի և եկեղեցու միաբանություն) առաջ.

Երգ երգոց Գ. 6.

(փեսան հարսի մասին).

«Ո՛վ է սա, որ ելել գալիս է

անապատից,

Բարձրանալով, ինչպես

ծառացած ծուխ,

Ինչպես զմուռսի եւ կնդրուկի եւ
ամէն տեսակ իւղերի փոշու սիւն»:

Երգ երգոց. Ը. 5. (դուստրերը եւ
թագուհիները)

«Ո՛վ է սա, որ գալիս է սպիտակ

հագած,

Գալիս է յենած իր

սիրեցեալին»:

Երգ երգոց. Զ. 9. (դուստրերը եւ

թագուհիները հարսի մասին).

«Ո՛վ է սա, որ ելնում է ինչպես

առաւօտ,

եւ գեղեցիկ է, ինչպես լուսին,

Ընտիր, ինչպես արեգակ՝

Զարմանալի յօրինուած»:

Երգ երգոցի այս պատկերներում, ինչպես «ո՛վ է դա» խոսքերի շուրջ հյուսված եսայու և Դավթի տեսիլներում, շեշտված է հառնումն ու ժամանումը: (Գրիգոր Նարեկացին այս տեղիների մեկնություններում պատկերում է հրեշտակների սքանչացումը հողեղեն մարդու պայծառակերպմամբ, Քրիստոսի հետ երկինքներ՝ անկյալ հրեշտակների վայր ժամանումը)⁸²:

⁸² Երգ Գ. 6.-ում փեսան (Նարեկացի՝ Քրիստոսը) իր հաւցադրումով կամենում է ցուցանել օրիորդներին (Նար.՝ հրեշտակներին), հարսի (Նար.՝ հավատացյալների) գեղեցկությունը: [Այն օրիորդներին, որոնք առում էին] թե՛ սև գիտեի ես

«Մ՛վ է դա» հարցը հնչում է պատժի ահեղության՝ եգիպտոսի դատաստանի տեսարանում.

«Մ՛վ է սա, որ բարձրացել է գետի ջրերի պէս, և ջրեր կուտակած գետերի պէս յորձանք տալիս... Դա եգիպտոսն է, որ ասում է.-«Ես կ'եղնեմ, կը ծածկեմ երկիրը, կը կործանեմ քաղաքներն ու նրանց բնակիչներին» (Կեմ. ԽԶ. 7-8):

Այն հնչում է եգիպտոսի թագավորի տարակուսանքի մեջ, որ չի ճանաչում Մովսեսի ու Ահարոնի Աստծուն և չի ուզում ազատ արձակել հրեաներին (մեկնություններում՝ մարդու բնությունը՝ չարի կապանքներից).

«Այսպէս է ասում Իսրայէլի Տէր Աստուածը. «Արձակի՛ր իմ ժողովրդին, որ իմ պատուին տօն կատարի անապատում»: Փարավոնն ասաց. «Մ՛վ է նա, որի ձայնին անսալով՝ պիտի ազատ արձակեմ իսրայէլացիներին: Այդ Տիրոջը ես չեմ ճանաչում եւ իսրայէլացիներին էլ չեմ արձակում» (Ելից Ե. 1-2):

հարսին (Երգ Ա. 4. «Սեւա եմ ես եւ գեղեցիկ») իր կերպարանքն ու անուշահոտությունը դրախտում կորցնելուց հետո: Որտեղի՞ց է ուրեմն հարսի այս անուշահոտությունն ու կերպարանքը, որին անապատից (չար գործերից անապատացումից) վերցրել ու գալիս է երկնի բարձունքներ (ՄՀ ԺԲ, էջ 793-791): Երգ Ը. 5. տեղին պատկերում է հրեշտակների զարմանքը մեր աղետված բնության մաքրությամբ ու լուսավորությամբ: Զարմանում են նրանք, տեսնելով հարսի՝ նման անմեղելի շնորհին հանդիպելը, և եղբորորդուն՝ Քրիստոսին միանալով ու նրան հենվելով, հրեշտակների բնակատեղին բարձրանալը նրա ուղեկցությամբ, որ ձեռքից բռնած տանում մտցնում է հարսին այնտեղ, ուր անկյալ հրեշտակների վայրն էր (ՄՀ ԺԲ, էջ 866):

Մեկնության այս երկու կողմն էլ առկա են և «Ո՞վ է դա»-ի Նարեկացուն վերագրվող բնագրում. անկյալ հրեշտակների քափուր տեղը զբաղեցնելն ու այլևս չիջնելը պատկերվում է Հոբի գրքի ԼԹ. 4. տեղիի շուրջ՝ «ազատություն կ'ունենան նրանց ձագերը, ծնելով կը բազմանան, **կը բարձրանան ու այլևս չեն վերադառնայ»** (Յոբ ԼԹ. 4, Բն. 118): Իսկ հրեշտակների սփռնչացումը, երբ տեսնում են մարդու հանդեպ աստվածային սերը, արտահայտված է նրանց օրհներգության տեսարանում (Յոբ ԼԸ. 7. Բն. 1-7):

Այն ուղեկցում է Քրիստոսի երկրային կյանքի ճանապարհը, հայտնվում մի քանի անգամ Ավետարաններում՝ որպես սքանչացում, զարմանք, տարակուսանք՝ երբ Քրիստոսը մտնում է Երուսաղեմ ավանակի վրա, և նրան դիմավորում են ճշուղերով ու օրհնաբանությամբ:

«Եւ երբ նա մտաւ Երուսաղէմ, ամբողջ քաղաքը դղրդաց, եւ ասում էին՝ ո՞վ է սա»: Իսկ ժողովրդի բազմութիւնն ասում էր. «Սա Յիսուս մարգարէն է...»: (Մատթ. ԻԱ. 10-11):

Այն հնչում է, երբ իր կատարած հրաշքերին զուգահեռ Քրիստոսը մարդկանց անհասանելի կամ օրենքից դուրս խորհուրդներ է իրագործում:

Հարցը տալիս են օրենսգետներն ու փարիսեցիները, երբ Քրիստոսը թողություն է տալիս իր բուժած հիվանդի մեղքերին. «Ո՞վ է սա, որ հայհոյանքներ է ասում. ո՞վ կարող է ներել մեղքերը, եթէ ոչ Աստուած միայն» (Ղուկ. Ե. 10): Հարցնում են սեղանակիցները, երբ Քրիստոսն իր ոտքերը լվացող և յուղով օծող՝ իր մահն ու հարությունը մարգարեացող կնոջ մեղքերին թողություն է տալիս. «Եւ նրանք... սկսեցին ասել իրենց մտքում. «Ո՞վ է սա, որ մեղքերին թողութիւն է տալիս» (Ղուկ. Է. 49):

Հարցնում է Հերովդեսը՝ «Յովհաննէսին ես գլխատեցի, իսկ սա ո՞վ է, որի մասին այսպիսի բաներ եմ լսում» (Ղուկ. Ը. 9): Տարակուսում են աշակերտները, երբ Քրիստոսը խաղաղեցնում է հողմը ծովի վրա. «Եւ նրանք սաստիկ վախեցան եւ միմեանց ասում էին. «Ո՞վ է արդեօք սա, որ թէ՛ հողմը, թէ՛ ծովը հնազանդւում են սրան» (Մարկ. Զ. 41. հմմտ. Ղուկ. Ը. 25):

Այս կանչը հառնում է Սուրբ Գրքի կիզակետում՝ մահվան ու կյանքի՝ Քրիստոսի մահվան և միայն մահվամբ հարություն ու համբարձման խորհրդի առաջ տարակուսանքից.

«Եւ երբ ես բարձրանամ երկրից, ամենքին դէպի ինձ կը ձգեմ»: Այս ասում էր նշելու համար, թէ ի՛նչ մահով էր մեռնելու: Ժողովուրդը նրան պատասխանեց. «Օրէնքից մենք լսել ենք, թէ Քրիստոս յաւիտեան կը մնայ, իսկ դու ինչպէ՞ս ես ասում, թէ Մարդու Որդին պէտք է բարձրանայ. ո՞վ է այդ Մարդու Որդին» (Յովհ. ԺԲ. 32-33):

Երգ երգոցի սքանչացումից, Հոբի դեգերումներից, Աստծո Որդու խորհուրդների առաջ երկյուղածությունից հարցը վերաճում է տիեզերական իրազործումներից սոսկումի ու կանչի:

«Ո՛վ է դա»-ն հայտնվում է Եսայու տեսիլներում և Դավթի սաղմոսում.

Հմմտ. Ես. 63.1-6. «Ո՛վ է սա, որ ելել գալիս է Եդոմից. նրա հագուստների կարմիրը Բոսորայից է, նա գեղեցիկ պատմուճանով է եւ հուժկու զօրութեամբ: Ես խօսում եմ արդարութեան եւ փրկութեան իրաւունքի մասին:

- Քո հագուստներն ինչո՞ւ են կարմիր, քո հագուստներն, ասես, հնձանահարի հագուստներ լինեն, որ տրորում է լեցուն հնձանը:

- Ես մենակ ճմլեցի հնձանը, հեթանոսներից ոչ ոք ինձ հետ չէր. զայրոյթով տրորեցի նրանց, բարկութեամբ ճմլեցի նրանց եւ գետնին հավասարեցրի ու իմ բոլոր զգեստներն արինաթաթախ արի, քանզի հասել էր նրանց հատուցման օրը, փրկութեան տարին եկել հասել էր: Նայեցի, բայց օգնող չկար, մտածեցի, թէ ինչու ոչ ոք չկար, որ թիկունք դառնար ինձ: Իմ բազուկը փրկեց նրանց, եւ միայն իմ բարկութիւնն ինձ զորավիգ եղավ...»:

Սաղմ. ԻԳ. 7. - Համբարձէ՛ք, իշխա՛նք,
 - Համբարձէ՛ք, իշխա՛նք, զգրունս ձեր ի վեր.
 զգրունս ձեր ի վեր. Համբարձցին դրունք յաւիտե-
 Համբարձցին դրունք յաւիտե- նից, եւ մտցէ թագաւոր փառաց.
 նից, եւ մտցէ թագաւոր փառաց: - Ո՛վ է սա թագաւոր փառաց,
 - Ո՛վ է սա թագաւոր փառաց, Տէր զաւրութեանց.
 Տէր հզար զաւրութեամբ իւրով - Սա ինքն է թագաւոր փառաց:
 Տէր հզար ի պատերազմի:

Եսայու եւ Դավթի այս երկու տեղիները հիմք են դարձել քրիս-
 տոնեական ավանդույթում Համբարձման երկնային տեսարանի հա-
 մար, որ բացակայում է Նոր Կտակարանում (մեկնություններում, ի
 տարբերություն եսայու տեսիլի, Հնձանահարն ավելի հաճախ ճմլում
 է իր իսկ արյունը)⁸³: Վերջինում Քրիստոսն իր երկրային կյանքի ա-

⁸³ Երկնայինների եւ ավելի ստորին դասի այս երկխոսությունը վերակերտվում է նաև Քրիստոսի ծննդյան տեսարանում, որ սկիզբ է առել հրեշտակների զարմանքի սուրբգրային պատկերից.

«Երկնավորներն այս էին հարցնում. - Մե՛ծ ավետիս.

Ո՞վ է սա, կամ որտեղից է եկել, ավետի՛ս,

Նորասփանչ իր ծնունդով հայտնելով մե՛ծ ավետիս:

Հրեղեն զորքի զվարթումներին, ավետի՛ս,

Հոդեղեն հովիվներին պատմում էին, մե՛ծ ավետիս:

- Սա երկնից եկած թագավորն է, ավետի՛ս,

Անսահմանելի Հոր սահմանը, մե՛ծ ավետիս» (ՄՉ ԺԳ, էջ 155):

Նույն հարցադրումը հայտնվում է Խաչեղոյան պանին (Աշխարհամատրան կիրակիի կանոնի «Տեր յերկնից»-ներից մեկը).

Խաչանիշ փայտից դրոցաց դժոխք,

Սուրբ Հոգու զորությամբ նորոգվեց երկիրը.

- Ո՞վ է սա, որ խափանեց մահը:

Հրեշտակն ավետում էր կույս Մարիամին.

- Սա է Բանն ի սկզբանե, որ

Հավիտենությունից էլ առաջ էր, Որդին.

Սա է թագավորը, որ խափանեց մահը:

Հարություն առավ երրորդ օրը,

Վեմերը պատովեցին, երկիրը շարժվեց,

Սասանվեց դժոխք.

վարտով անհետանում է մարդկանց տեսադաշտից՝ ծածկվելով ամպով (Գործք. Ա. 10), և այլևս անհասանելի են մնում հեռավոր օրրաններում ծավալվող գործողությունները: Հետաքրքիր է, որ Ավետարանում կամ առաքյալների թղթերում հատկապես Համբարձումը ներկայացնող Գործք-ում, որևէ հղում չկա այս տեղիներին այն դեպքում, երբ նոր Կտակարանի հեղինակների և Քրիստոսի հետևորդների համար միշտ այնքան կարևոր է նրա հետ կապված բոլոր իրադարձությունների հիմնավորումը մարգարեություններում, սրանով նրա աստվածայնության հաստատումը: Գուցե պատճառն այս տեսիլների խորհրդագրած և զուտ երկնային գործողությունների առավել թատերականության հասնող արտահայտչականությունն է:

Փոխարենն այս հարասություններով են հագեցած Համբարձման տոնին նվիրված շարականները, տաղերն ու գանձերը (դեր է խաղում նաև սաղմոսի «Համբարձէք» կոչը)⁸⁴: Սքանչացում և սոսկում

- Սա է կենդանին հավիտենից» (տե՛ս Շարական, Մատենագիրք հայոց, Ը հատոր [այսուհետև ՄՀ Ը], կազմողներ Վ. Ներսիսեան, Գ. Մադոյան, Անթիլիաս-Լիբանան, 2007, էջ 224): Հմմտ. Մենդյան տաղ՝ «ո՛վ է սա, Մանուկը ծնված, ծեր և հինավուրց» (ՄՀ ԺԳ, էջ 195):

⁸⁴ Համբարձման կանոնի հետ կապվում են Քրիստոսի խաչելության, դրանից հետո դեպքերի շարանի բոլոր երեք ոլորտները՝ խաչելությունը, գեղարդով խոցումն ու էջբը դժոխք, այնուհետև՝ Քրիստոսի գերեզմանի մոտ հրեշտակին տեսնելը, նրա խոսքերը Հիսուսին հանդիպելու համար Գալիլեա գնալու մասին, այնուհետև՝ Հիսուսի հետ հանդիպումը, նրա խոսքը Մարիամներին, հայտնվելն աշակերտներին (Մատթ. 28. 3-7, 9-10, 16-20, Մարկ. 16. 6-7, 9-10, 15, 19-20, Լուկ. 24. 6, 36, 49-53, Յովհ. 20. 17, 19, 21): Առաջին դրվագն առավել հատկանշական է Հարության շարականների ու տաղերի համար, այն սակայն ներկայացված է նաև Համբարձման կանոնի ԴԶ հարցում և «ողորմեա»-յում, «Տե՛ր յերկնից»-ում (ՄՀ Ը, էջ 239-240) և այլն: Վերջինի վրա են հիմնված Համբարձման կանոնի գիշերային օրհնությունները (ՄՀ Ը, էջ 236-237): Այս տեսարանների շուրջ են ձևավորվում Աշխարհամատուրան կիրակիի շարականները, որ համախմբված մի ամբողջություն են վերոնշյալ հաջորդական դրվագների շուրջ. Քրիստոսի խաչելությունն են պատկերում հիմնականում «Հարց»-երը (ՄՀ Ը, էջ 212, 215-216, 220, 225, 234, 235 և այլն), հրեշտակապետի ավետումը կանանց՝ նույն կանոնի «Տե՛ր յերկնից»-ները (ՄՀ Ը, էջ 222, 225, 227, 228, 230, 232, 233, 234, 236, էջ 235-ի «Տե՛ր յերկնից»-ը միակն է, որտեղ այս տեսարանը բիշ է արտահայտված): Այս տեսարաններն

արտահայտող Դավթի և Եսայու երկխոսությունները միահյուսվում են՝ կիրառվում են մեկնության ձևով կամ միայն որպես մեջբերում, երբեմն՝ տեղիների պարզ կրկնությամբ, երբեմն բանաստեղծական ուղիվներում ու տեսարաններում ավելի ազատ շարադրանքով ու պատկերավոր լեզվահյուսվածքով:

արտացոլված են նաև Ծաղկազարդի կանոնների շարականներում (ՄՀ Ը, էջ 245, 246, 247, 248, 249-250): Մյուս պատկերները Գործի-ից են՝ Քրիստոսի խաչելությունից հետո: Գործի Ա. 1-11 տեղիում հայտնվում է Քրիստոսը, սովորեցնում աշակերտներին, Սուրբ Հոգու գալստյամբ պատվեր տալիս առաքյալներին ու երկինք համբառնում: Աստվածաշունչն ավարտվում է սրանով (Գործի Ա. 10. տե՛ս Համբարձման ԴԶ օրհնություն): Ըստ Եսայու և Դավթի, արդեն բուն Համբարձման երկնային տեսարանը, ինչպես նշեցինք, հետագա մեկնությունների արդյունք է:

ՀԱՄԲԱՐՁՄԱՆ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐԸ, ՏԱՂԵՐՆ ՈՒ ԳԱՆՁԵՐԸ

Շարականներում, ինչպես ԴՋ. Համբարձման «Հարց»-ում և ԴԿ. «Տէր յերկնից»-ում, հաճախ ներառված են թե՛ նսայու, թե՛ Դավթի տեսիլները⁸⁵.

Ջարմացան վերինները մարդկային քո կերպարանքով,

Հարցնելով ըստ նսայու՝

- Ով է սա, որ ելնելով գալիս է երկրից արյունագգեստ դարձած...

Երգում էին հրեշտակները դավթյան խոսքերը⁸⁶

երկնի դռների դարպասապահներին

Ասում. - Վե՛ր քաշեք, իշխաննե՛ր, ձեր դռները,

եվ թող մտնի Արքան... (ՄՀ Ը, էջ 237):

«Տէր յերկնից».

Երկնի իշխանությունները զարհուրեցին՝ տեսնելով քո բարձրանալը,
Քրիստո՛ս,

Ընկերն ընկերոջը սարսելով ասում էր.

- Ով է սա, փառքի Թագավորը:

- Սա է մարմնացյալ Բանն Աստված,

որ խաչի վրա մեղքերը սպանեց... (ՄՀ Ը, 237-238):

Երբեմն շարականները հիմնված են սրանցից միայն մեկի վրա. Համբարձման Ճաշու ԱՋ. շարականն ամբողջովին Դավթի սաղմոսի կրկնորդումն է գրեթե առանց հավելումի՝ երկնայիններին ուղղված կոչի դարձերով.

Որ համբարձվեց այսօր աստվածային իշխանությամբ,

հայրական կառքով՝

⁸⁵ Շարականները, տաղերն ու գանձերը ներկայացված են աշխարհաբար քարգմանությամբ՝ հավատարիմ մնալով բնագրին ու նրա հնարավորինս բառացի վերարտադրությամբ:

⁸⁶ Բնագրում՝ «առած»։ բացի «առակ», «գրույց»-ից այն ունի «գուշակություն», «հայտնություն», «տեսիլ» իմաստները՝ նՅՀԷ:

Սպասավորվելով հրեշտակների դասից, որ նվագում էր՝ ասելով.

- Վե՛ր քաշեք, իշխաննե՛ր, ձեր դռները, և թո՛ղ մտնի

փառքի թագավորը:

Ջարմացան վերին իշխանությունները և սոսկալի ձայնով

աղաղակում էին միմյանց՝

- Ո՛վ է սա, փառքի թագավորը, որ եկել է մարմնով ու սքանչելի

զորություններ:

- Վե՛ր քաշեք, իշխաննե՛ր, ձեր դռները, և թո՛ղ մտնի

փառքի թագավորը:

Եղանակում էին վերին տերությունները, հրաշալի ձայնով

երգում էին Նոր երգը⁸⁷, ասելով՝

- Սա ի՛նքն է՝ փառքի թագավորը, փրկիչն աշխարհի ու ազատագրողը
մարդկային ազգի,

- Վե՛ր քաշեք, իշխաննե՛ր, ձեր դռները, և թո՛ղ մտնի

Փառքի թագավորը (ՄՀ Ը, էջ 238):

ԴՁ Համբարձի-ի երկրորդ կեսը հիմնված է միայն նսայու տե-
սիլի վրա (առաջին կեսը պատկերում է Խաչելությունը).

Եվ համբարձվեցիր լուսավալ ամպերով, հայտնվեցիր

իշխանություններին ու տերություններին,

Որ զարմացած հարցնում էին, թե՛ - Այս ո՞վ է, որ ելել գալիս է եղոմից...

(ՄՀ Ը, էջ 238-239):

Քրիստոսի Համբարձման պատկերները թափանցել են Ծաղկա-
զարդի կանոնի ԴԿ Աւրհնություն մեջ. այստեղ Հնձանահարի (Քրիս-
տոսի) պատասխանը վերափոխվել է առավել մարդկային, իր
փրկագործումը շեշտող Քրիստոսի խոսքերով.

Որը տեսավ Ամովսածինը⁸⁸ վերինների զարմանքի մեջ,

Միմյանց բարբառելիս, թե՛ - Այս ո՞վ է եկել երկրից,

Տիգախոց կողից բխած [արյունից] կարմրած հանդերձներով:

⁸⁷ Հմմտ. Սաղմ. ՂԵ. 1, ՂԵ. 1, ՃԽԹ. 1:

⁸⁸ Այս անունով կոչվում է Ամովսի որդի նսայի մարգարեն:

Որտեղից լսեցին արժանապես վրա հասած պատասխանը նրա,

Թե՛ - Գերված մարդկային ազգն արյամբ գնեցի գերողից:

Սրա համար օրհնություն [թող մատուցվի] նրան նրա արյամբ փրկվողներից (ՄՀ Ը, էջ 242):

Իսկ Գործք-ում Քրիստոսի այցելությունն ուղեկցող երկնային հարցուպատասխանի բազմաձայնությունը հյուսվում է ոչ թե հրեշտակների երկու դասերի կամ հրեշտակների ու Հնձանահար-Որդու, այլ նրանց ու Հայր Աստծո միջև (հարասվում են Քրիստոսի մկրտության պահին Հոր խոսքերը)։

Համբարձվեց Աստված օրհնությամբ, և երգում էր երկնային զորքը՝

- Ո՛վ է սա, փառքի Թագավորը...

- Սա նա է, ում համար հովանի լուսեղեն ամպից ձայն հնչեց.

- Դա՛ է Որդին իմ սիրելի⁸⁹.

Մեծարե՛ք նրան հավիտյան (ՄՀ Ը, էջ 242):

Հնձանի վրա ճմլվող արյան պատկերը հայտնվում է այլուր՝ օրինակ Ավագ օրհնության ԲԿ «Նայեցարուք» շարականում, և քանի որ այստեղ Հնձանահարն ինքն իր զոհաբերության ի՛ր արյունը «ճմլելու» մասին է խոսում, նրա կերպարին վրադրվում են սուրբգրային Որթի ու Ողկույզի խորհրդանիշները.

Որ տնկեցիր երկրի վրա Որթ ճշմարիտ (Յովհ. Ժե. 1)

Եվ ճմլեցիր Խաչին քո անսպառ ողկույզը

Ի ուրախություն բոլոր տրտմողների.

Քեզ ենք բարեբանում հրեղեն օրհնաբանների հետ (ՄՀ Ը, էջ 452):

Տասներկու առաքյալների կանոնում պատկերանում է Խաչ-հնձանից ճմլված այս արյան հրեղեն գինիով արբեցումը՝ նաև Աբրահամի ծաղկած գավազանի ականարկով (որպես անկենդան փայտի՝ Խաչի վրա մահվամբ նոր կյանքի բխեցման օրինակ. տե՛ս Թիւք Ժէ. 1-8):

⁸⁹ Մատթ. Գ. 17, Ժէ. 5, Մարկ. Թ. 6:

Ողկույզ՝ ծաղկած Հոգու հրաշքով.
Որ ճմլվեցիր Խաչի քառաթև հնձանի վրա.
Եվ արբեցրիր հրեղեն գինով երանելի Թադեոսին.
Որով զմայլվելով անճառապես, արբեցրեց Թորգոմի որդիներին
(ՄՀ Ը, էջ 503):

Հետաքրքիր է, որ սա հայտնվում է նաև «Տնարէնութեան և անուանադրութեան» կանոնի Մարիամին նվիրված ԴԶ պարականոն «Մեծացուցէ»-ում. ողկույզը գինու է վերափոխվում՝ ողկույզից գինի է ստացվում Մարիամի միջոցով.

Յնծա՛... քանի որ քեզանից [ծնված] Ողկույզը գինի դարձավ,
Երկինք համբարձվեց բոսոր գույնով.
Եվ երկնի զարմացած զորքերը երգով քեզ են մեծարում:
(ՄՀ Ը, էջ 489):

Պատկերները թափառում են Համբարձման կանոնի բոլոր տաղերում ու քարոզներում՝ վերածվելով տիեզերական հիմներգություն⁹⁰.

Վաղուց ի վեր նախաձայնած մարգարեների գուշակությունք
Երգում էր դասապետ Դավիթը Սուրբ Հոգուց իմացածը:
Եսային է գոչում [ինչպես նրան] արյունազգեստ տեսնելով,
Անմարմին հոգեղենների զարհուրած զորքը
Եղանակում էր՝ նվազելով դավթյան խոսքերը⁹¹,
Նրա հետ երգում են երկնի դռների դարպասապահներին...
Անմահների ժողովն է երգաբանում հարցնելով.
- Երկրից մարմնով առաջ ընթանալով. Ո՞վ է այս Թագավորը,
Լույսը Հոր փառքի, սա է Փրկիչն ու ազատագրողը ... (ՄՀ ԺԴ, էջ 895):

⁹⁰ Այս կանոնի զանձեռն ու տաղերը տե՛ս Մատենագիրք հայոց, ԺԴ հատոր, Գիրք Բ, աշխատասիրութեամբ՝ Վ. Դերիկեանի, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008 (այսուհետև ՄՀ ԺԴ):

⁹¹ Բնագրում՝ «առած», տե՛ս վերը:

Տաղերում նրանք ունեն առավել ընդարձակ շարադրանք. պարուրվում են գուներանգներով, նկարագրաբառերով, որ երկնային տեսարանին հատուկ տարածականություն են հաղորդում նրանց: Երկխոսությունները շարադրվում են ազատ տարբեր շեշտերով:

Նարեկացու Համբարձման տաղերից մեկում շեշտված է Աստվածություն համբառնալու ահեղությունը⁹²:

Ընդունելու⁹³ հարմար ժամի հասավ ահա
հաչի դիտանոց բարձրանալու
Հոր մոտ համբարձվելու իրագործման ժամանակը,
Համբարձվեց սրբաբանող երամից⁹⁴ վերասլացիկ զայրացմամբ:
Թևատրոհաթև⁹⁵, ը՛, շառաշումով ոգու⁹⁶ ճոխարանի խումբը, ը՛, դասի
Մի առ մի հրավիրում էր, ը՛. - Արա՛գ, հանդիսարանին մերձեցե՛ք:
Ո՛վ է սա սաստիկաշունչ բոսորագունազարդված⁹⁷.
- Սա այն թագավորն է քա՛ն՝ կորովաբար պատերազմից եկող:
- Վե՛ր քաշեք, իշխաննե՛ր, դռները՝ Հորը
պատմելով ավետիսը.
- Ահա քո սիրող սրտիդ սիրելին, ում մասին վկայեցիր, ը՛.
- Դա է սիրելի Որդին⁹⁸:

⁹² Նարեկացու Համբարձման մյուս տաղը՝ ստորև: Ելնելով բանաստեղծականությունից՝ Նարեկացու չափածո մյուս գրվածքները, ինչպես նշել ենք, չենք թարգմանել՝ մեջբերելով բնագիրն ու վերապատմելով այն: Որպես բացառություն՝ ընդհանուր թարգմանությունների մեջ ներկայացնում ենք և այս տաղը:

⁹³ Բնագրում՝ «ընդունակ»: այս բառով արտահայտվում է ինչպես հարմար, նիշտ, այնպես [Որդուն] ընդունելու հարմար նշանակությունը:

⁹⁴ Բնագրում՝ «յերազգայից»: Նոր Հայկազյան բառարանի հավելվածների բաժնում (տե՛ս Հատոր Բ՝ «Մնացորդի նորագիտ բառից եւ վկայութեանց յատուս տպագրութեան ի վեր երեւելոյ»), բառը համարվում է անստույգ, նշանակությունն է «սրբազան (հուն. ἱερός), սրբերգենի, երեսրբեան»:

⁹⁵ Ըստ Հայկազյան բառարանի («Մնացորդի նորագիտ բառից...»)՝ ունակ թևերի և թևերի տրոհման՝ օրինակ վեցթևյան:

⁹⁶ Բնագրում՝ «նիս», որի նշանակություններից են ինչպես «ոգին», այնպես «գորությունը, իսկությունը, գոյացությունը»:

⁹⁷ Բնագիր՝ «բոսորեփնազարդեալ»:

⁹⁸ Մատթ. Գ. 17, հմմտ. Ժէ, 5, Մարկ. Թ. 6, Դուկ. Թ. 35:

Հայրենի գրկում նստեց սուրբ համբույրով,
Սուրբ Հոգին սիրով պատվելով իմ գնդի հետ:
(«Տաղ Համբարձմանն Քրիստոսի», ՄՀ ԺԳ, էջ 887, հմմտ. ՄՀ ԺԲ,
էջ 666⁹⁹):

Գանձերում այս տեղիներն արտահայտչականություն են առնում
Ժանրի ավելի ծավալուն պատմողական բանաստեղծական շնչառու-
թյան մեջ:

Եվ հրաշալի իր տեսիլքով իմանալիներին էր զարմացնում,
Ովքեր աղաղակում էին ասելով. «Այս ո՞վ է, որ ելել գալիս է եդոմից
Գեղեցիկ պատմուճանով արյունաներկված
Եվ բուռն զորությունք օխոյանին վանած...
Հնձանը հարած առանց օգնականի՝ մահվան իշխանին
Բարկությունք ճմլած, կոխելով նրան երկրի վրա, հեղեց դառնությունը:
(«Քարոզ Համբարձմանն Քրիստոսի», ՄՀ ԺԳ, էջ 880):

Սոսկալի ահով երկյուղեց բոցեղենների խմբերի հույլը՝
Տեսնելով ձևով մեզ նման ¹⁰⁰ երկինք համբարձվող Տիրոջը,
Երկնաթռիչ ամպերով, լույսի հրակերպ կառքով ճեմելով,
Հանդերձի կարմրագույն բոսոր ցուլքի փայլով վառվելով:
Ծաղկերանգ արյամբ պճնված, մահվանից վեր իրեն ցուցանելով,
Նոր մի ահավոր տեսիլ՝ խոցված նիզակի ծայրով:
- Ո՞վ է սա, - Եսային էր գոչում, ձայնում, - ընթանալով երկրից,
Սլացմամբ, հզոր փառքով երկինք՝ Հոր մոտ է ելնում...
(«Տաղ Համբարձման», ՄՀ ԺԳ, էջ 893):

Հովհաննես Պլուզ Երզնկացին Համբարձման քարոզում օգտա-
գործում է այս տեսիլների պատկերային բոլոր մանրամասներն ու
հնարավորությունները.

⁹⁹ ՄՀ ԺԳ-ի համեմատական բնագիրը, ըստ մեզ, նախընտրելի է երգեցողու-
յան հավելյալ վանկերի «ը»-երը պահպանելու համար, որ արտացոլել են
քարզմանության մեջ:

¹⁰⁰ Բնագիր՝ «մեռունակ կերպիս»:

Բոսոր հանդերձ հագած, սիրելիի տանը վիրավորված,
 Խաչի կառքին բարձրացած, երկու կենդանի էակների մեջ
 հայտնված¹⁰¹,
 Համբարձված երկրից ահավոր և սոսկալի զորությամբ,
 Ներկված կարմրահանդերձ պատմուճանով, ոտքերին ու ձեռքերին
 վերք ունենալը [տեսնելով],
 Զարհուրած վերին տերությունները հրաշալի ձայնով գոչում էին
 միմյանց.
 - Այս ո՛վ է, որ ելնելով գալիս է երկրից նորահրաշ ու չքնաղ
 կերպարանքով,
 Այսօր փառքով համբարձվեցիր երկինք,
 նստեցիր Ծնողի աջ կողմում...
 Բարձրացար փառքով երկինք, զարմացրիր վերին
 տերություններին՝
 Սաստիկ զարմանքով սքանչացած և զորագույն
 ահով համակված,
 Կարմրած, արյամբ շաղախված կուսածին մարմինդ տեսնելով,
 Եղանակելով [եղանակող] օրհնությամբ տերությունների զորքի
 նորահրաշ նվազը.
 - Վե՛ր քաշեք, իշխաննե՛ք, ձեր դռները, և թո՛ղ մտնի Արքան
 ահավոր զորությամբ:
 Ահագին գոչմամբ աղաղակելով. - Ո՛վ է սա, որ ելել գալիս է եդոմից,
 եվ երկրից¹⁰² հրաշալի ձայնով վերերգում էին դավթյան խոսքը.
 - Սա ինքն է, փառքի Թագավորը՝ զորավոր և պատերազմում հաղթող
 (ՄՀ ԺԷ, էջ 888):

¹⁰¹ Այստեղ երկու հոգու հետ, նրանց միջև Քրիստոսի խաչվելը (Յովն. ԺԹ. 18) համադրվում է երկու գազանների միջև Աստվածության հայտնության Ամբակումի տեսիլի հետ (Ամբ. Գ. 2): Խաչ-կառք խորհրդապատկերի մասին տե՛ս ստորև՝ «Ո՞վ է դա»-ի մեկնության մեջ:

¹⁰² Բառացի՝ «որտեղից»:

Երբեմն սրանք դեպքերի բավական ազատ վերաշարադրանք են՝ առանց երկխոսությունների.

Վերինների թագավորն այսօր Հոր մոտ է մտնում՝
Արյան կարմրությունք ներկած մաքուր մարմինը,
Բաբբիների առաջնորդ Հիսուսը՝ օծյալ Միածինը,
Դղրդացնելով զորացրեց վերիններին անձանով՝ կերպարանքով:
Ահով սարսափով լցված հոգեղենների բազմությունը
Խմբով¹⁰³ ցնծությունք երգում է սրբասաց երգեր...
(«Տաղ Համբարձման», փոխ, ՄՀ ԺԴ, էջ 893):

Համբարձման տաղերից մեկում երկխոսությունները վերակերտված են Քրիստոսի մենախոսության, նրա խաղաղարար խոսքերով, որ հորդորում է երկնայիններին հակառակը՝ չզարհուսել, ավետում է իր հարսանիքը, հարսի՝ եկեղեցու՝ հետ մուտքը երկնային դարպասներով, հորդորում պատրաստվել խնջույքին (հմմտ. Երգ երգոցի Նարեկացու մեկնությունը, ծան. 82), այս համատեքստում արյուն/եկեղեցու գինի նույնացումով այն կարծես անուղղակիորեն կապվում է հարսանյաց խնջույքին մատուցվելիք գինու հետ.

Փոխ՝ Լցված հնձանը հարեցի, Խաչի վրա ողկույզը ճմլելով՝
Գինին՝ ամփոփված Սուրբ եկեղեցու հարկի տակ...
Պատմունճանիս գույնը ներկված Խաչի վարդագույն արյամբ...
Դուք մի՛ զարհուրեք, հրեղեններ, բարձր և լուսեղեն հոգիներ:
Իշխաններին հրամայե՛ք վեր քաշել դարպասները:
Մեծ հարսանիքի հանդեսի խնջո՛ւյք պատրաստեք հրաշքներով...
(ՄՀ ԺԴ, էջ 894):

Ավելի ազատ այս շարադրանքը ենթարկվում է բանաստեղծական հանգին.

¹⁰³ Կարող է լինել նաև «պար բոնած», բնագիրը՝ «պարոմ»:

Թագավոր օրհնված, երկինք բարձրացած, փառքով համբարձված,
երբ այն տեսնելով, հրեշտակները զարմանալով և ընդառաջ գալով,
Ոմանք երկմտելով, թե՛ այս ո՞վ է եկել, արչամբ թաթախված,
երբ այս լսեցին, ներքիններից ասված, թե ինչո՞ւ է ուշացած,
- Իշխաններ կարգված, դռները փակված, բացե՛ք վեր քաշելով,
Քանի որ Աստված եկավ նույն ինքը Տերը զորացյալ, Թագավորը
բարձրյալ...

Եվ նրանք հարցրին, - Նա, որ այստեղ է բարձրացել, բուռն զորացած,
Ինչո՞ւ է կարմրած, արչամբ թաթախված պատմունճան հագած,
Եզոմից եկած, ինքնազոր ելած, բոսորագունած
Նա պատասխանեց. - Հնձան եմ հարել, զգեստովս բոսորած...

(ՄՀ ԺԳ, էջ 897):

Բնագրում բոլոր միավորները նույն վերջավորություններով են.

Թագավոր արհնեալ, յերկինս վերացեալ, փառաք համբարձեալ,
Յորժամ զայն տեսեալ, հրեշտակք հիացեալ, եւ ընդառաջ ելեալ,
Ոմանք յերկւացեալ, թէ՛ այս ո՞վ եկեալ, արեամբ թաթաւեալ,
Երբ որ զայն լրեալ, ներքնոցն ասացեալ, թէ ընդէր յամեալ,
- Իշխանքըդ կարգեալ, զգըրունսրդ փակեալ, բացէ՛ք համբարձեալ,
Զի Աստուած եկեալ, սա Տէր զարացեալ, թագավոր բարձրեալ...
Եւ նոքա հարցեալ. - Զնա որ անդ ելեալ, բուռն զարացեալ,
Վասն է՞ր կարմրացեալ, պատմունճանդ զգեցեալ, արեամբ թաթաւեալ,
Յեզոմայ եկեալ, ինքնազար ելեալ, բոսորայգգունեալ
Նայ պատասխանեալ. - Հընձան եմ հարեալ, զգեստովս բոսորեալ...

(ՄՀ ԺԳ, էջ 897):

Այսպէս բանաստեղծական հայեցումներում տեսիլները վերա-
կերտվում են նոր երկխոսությունների ու մանրամասների մեջ:

Գրիգոր Նարեկացու Համբարձման տաղում, ինչպէս «Ո՞վ է
դա»-ի Համբարձման տեսարանում, ներհյուսվում են ոչ միայն նսա-
յու և Դավթի, այլև նսայու և Զաքարիայի տեսիլները:

Այսպես «Ո՞վ է դա» հարցը տալիս են հրեշտակները, որ սոսկում են, տեսնելով այն, ինչ իրենց մինչ այդ հասու չէր՝ ոգեղենների աշխարհում զոհաբերության վերքերի բոսորափայլ հանդերձներով էակի հայտնվելը, ով ոգի է, եթե հասել է այդ կայաններ, և մարմին, եթե ունի իր զոհաբերումի հագուստը¹⁰⁴:

Այս հարցն անդրադառնում է տիեզերքի բոլոր պարունակներում՝ մարդիկ հարցնում են՝ տեսնելով երկնային փեսային, երկնայիները՝ տեսնելով արնաթաթախ Աստծուն: Մարդիկ ազդարարում են՝ սոսկալով իրենց մեջ հայտնվող Աստծուց, աստվածայիները՝ իրենց մեջ հայտնվող Մարդուց:

Այն ինքն իրենով դառնում է ողջ տիեզերքը, որ վերածվում է համակ, անպատասխան, անճառելի ու խորունկ մի հարցականի, և ամենուր այն արձագանքում է հեռավոր արվարձաններում, անհամընկնումների շարաններից ձգվող երազանքի հորիզոններում, սրտերի մերձեցումներում և համընկնումների կիզակետերում... Եվ որքան անլուծելի կարող են լինել հանգույցները, որից ծնունդ են առնում հարցերը, որքան՝ ինչպես Հոբի հոգում, նրանց լարումները կարող են հասնել անհնարինության ծավալների, որքան՝ ճանապարհ կարող է նրանցով անցնել սիրտը տիեզերքներում. այդ մասին գիտեն միայն խորքերը, որ ամենախորունկ կապերին են պատկանում...

¹⁰⁴ Հմմտ. «Մեկնութիւն «Ո՞վ է դա»-ի». Բն. 200. «<Եւ յա>լիտենից ոչ ոք լուաւ, եթէ երկնաւոր թագաւոր ոք, մարմնով եւ անմարմնական զաւաւք վերացեալ, եմուտ ընդ այս դրունս՝ երկնաւոր եւ աստուածային հրամանաւքն կնքեալ»:

**«Ո՛Վ Է ԴԱ» ՀԱՐՅԸ ՀՈՔԻ ԳՐԳՈՒՄ.
ՄԵԿՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԿԱՌՈՒՅՅՆ ԱՅՍ ՀԱՐՅԻ ՀԱՆԳՈՒՅՅԻ
ՇՈՒՐՋ**

«Ո՛վ է դա» խոսքերը թեաժում են ողջ Հոբի գրքով, անցնում Աստծուն ուղղված նրա բոլոր աղաղակների, հասկանալու ճիգերի մեջ:

Հարցը հնչում է Եղիուսի միջոցով. «այն ո՛վ է, որ նրա պես ուժեղ է կամ այն ո՛վ է, որ քննում է նրա գործերը կամ այն ո՛վ է, որ կ'ասի...» (Յոբ ԼԶ. 22-23), Հոբի միջոցով «այդ ո՛վ է նրա դէմ յամառել ու յաջողութիւն գտել» (Յոբ Թ. 4), «ո՛վ յետ կը պահի նրան, կամ ո՛վ նրան կ'ասի՝ ի՞նչ արեցիր» (Յոբ Թ. 12), Սոփար Մինացու միջոցով «ո՛վ կ'ասի նրան՝ այդ ինչ արեցիր» (Յոբ ԺԱ. 10) և այլն:

Այս խոսքերը հրահրում են Աստծո գալուստը՝ այն հոգու համար, ով չհասկանալու իր համառ կամքով նոր ըմբռնումների շեմերին է կանգնեցնում իրեն, այն հոգու համար, ով չի փոխարինում իր հարցի տարողութիւնն ու անհնարինութիւնը, այն կրելու հոգու տոկունութիւնը պատրաստի պատասխանների հետ:

Յոբ ԼԷ. 18-19. «Այդ Տերն է հաստատել երկինքը եւ նրա մեջ գտնվող ջրալի ամպերը, որոնք իր գորութեամբ ցած է թափում: Բայց հենց ինչո՞ւ, դե հասկացրո՞ւ ինձ, ի՞նչ ենք ասելու նրան»:

Ըստ էութեան, դեռ Աստծո գալուստից առաջ Հոբն ինքը, որ իրականում գիտի ամենը, ասում է այն, ինչ իրե՛ն պետք է ասի Աստված: Թ. գլխում Աստծո կողմից ինքն իրեն է հարցնում «ո՛վ է դա» ու շարունակում ԼԸ.-ԼԹ. գլուխների՝ Աստծո խոսքերի հար և նույն պատկերներով (ընդգծված բառերը):

«...Այդ ո՛վ է նրա դէմ յամառել ու յաջողութիւն գտել: Չեն իմանում, թէ՛ նա, որ մաշեցնում է լեռները, բարկու-

Թեամբ կտապալի էլ դրանք... Նա է, որ ստեղծել է Բագմաստղն եւ Գիշերաստղը, Սայլն ու Մագարոթը: Նա է, որ արարում է մեծամեծ ու անմննելի, փառաւոր ու հրաշակեալ բաները, որոնց թիւ ու համար չկայ, եթէ ոչնչացնի՝ ո՛վ յետ կպահի նրան, կամ ո՛վ նրան կ'ասի՝ ի՞նչ արեցիր... Իսկ եթէ աղաղակեմ իրեն, ու լսի՝ հաւատալս էլ չի գալու, որ հէնց լսել է ինձ... Եւ հիմա այն ո՛վ է. որ նրա դատաստանին հակառակ կը կանգնի» (Յոբ Թ. 4-19):

Հոբի այս գլխի թավ տառատեսակով նշված տեղիներն է Գրիգոր Նարեկացին հարասում իր Մատենանի՝ ԿԳ, Բ, Գ. հատվածներում (վերը): Աստծո ներկայացրած հարցադրումներին նույնական պատկերներ հայտնվում են և Հոբի գրքի այլ հատվածում՝ Սուփար Մինացու շուրթերով. «Կը գտնե՞ս Տիրոջ ճանապարհը կամ վերահասու կը լինե՞ս... երկար են երկրի չափերը. լայն է ծովը: Եվ եթէ Աստված կործանի այդ բոլորը, ո՛վ կ'ասի նրան՝ այդ ինչ արեցիր» (Յոբ ԺԱ. 7-10): Վերջապես Հոբը նույն լճ. գլխի Աստծո հարցերը տալիս է և հետո՝ ԽԲ. 3-ում. «Այն ո՛վ կը ծածկի քեզնից իր միտքը, խօսք կը խնայի ու կը կարծի, թէ կարող է պահել: Այն ո՛վ կ'ասի ինձ, ինչ որ չգիտեմ մեծ ու ապշելի բաներ, որոնց ես իրազեկ չէի» (տե՛ս նաև ԻԶ. 6-14 և այլն):

Եվ վերջապես Հոբի գրքի լարման բարձրակետում՝ Աստծո այցելության պահին, ձևակերպվում ու հնչում է հարցը՝ արդեն Աստծուց ուղղված մարդուն: Սրանից բխում են Աստծո մյուս բոլոր հարցերը, որ պետք է ցույց տան այն ամենը, ինչ մարդը չէ, և Աստված է:

«Ո՞վ է դա»-ի մեկնիչը հանճարեղ մի շրջադարձովթյամբ իր մեկնության արդյունքում այս ամենն էլ վերածում է նրան, ինչ մարդն է՝...

«Ո՞վ է դա» հարցն այստեղ ստանում է խորհրդաբանական բոլոր տարողությունները՝ մարդուց հավերժորեն Աստծուն ձգված և

նրանից անդրադարձող ու մարդուն վերադարձող, մերձեցումներ փնտրող տիեզերական ճակատագրի մեջ:

Եվ այս հարցի արձագանքներում է սկսում ծավալվել անճանաչելի Աստծո ճանաչողություն ընթացքը, որ ձգվում է Աստծո գծած տեսարանների լայնություն: Այստեղ, ինչպես Մատեանում, հոգին ի վերջո նույնանում է բոլոր այն պատկերների ու ընդգրկումների հետ, որ մեկնում է: Եվ Հոբի գրքում նշագծված բոլոր արարչական շառավիղները դառնում են փորվածքներ հոգու մեջ և առ Աստված տանող ճանապարհներ:

Բայց «ո՞վ է դա»-ում այս հնարանքը հատուկ արտահայտչականություն է ստանում, քանի որ ինքնին այս հարցումներն ընդդեմ էին մարդուն: Եվ ուրեմն նույն պատկերների մեջ, որ կոչված են նրա և Աստծո միջև անհաղթահարելի անդունդ բացելու, բացվում է մարդու և Աստծո նույնացման հանգույցը (Քրիստոսի միջոցով. բնագրի մեջ՝ «զենումն»-երի շարքից հետո):

Սրան մեկնիչը հասնում է, ինչպես նշել ենք, ոչ միայն մեկնությունամբ, այլև ինքնին բնագրի կառույցով՝ պատկերների մանրագնին քննությունից մինչ Քրիստոսի երկրային կյանքի տարիքի չափով 33 զենումները, և արդեն արյամբ օծված տիեզերական փառաբանությունը՝ մարդուց Աստծուն վերառաքվող աղոթքի ոսկե լարի, կարմրալար շուրթերի բանավոր պատարագը: Եվ արդեն ներքին իրողություն դարձած ներտիեզերական պատկերներով հոգին անցնում է տիեզերական ճանապարհներով՝ օծված Քրիստոսի պայծառ զոհաբերությամբ, և մարդու կարողություններից վեր գործողությունները վերափոխում մարդու կարողությունների հնարավորությունների:

Եվ Աստծո նախնական՝ «ո՞վ ես», «կարո՞ղ ես», «դո՞ւ ես արել» հարցադրումներին մեկնության ավարտին պատասխանում է՝ «կկարողանամ», «կանեմ» հավատամբ-աղոթասացությամբ...¹⁰⁵

¹⁰⁵ «Ո՞վ է դա»-ն եզրափակող աղոթքը առաջին դեմքի հոգնակի հորդորական՝ ստորադասական եղանակով է շարադրված (կոխեսցո՛ւմ, առաֆեսցո՛ւմ, փաֆեսցո՛ւմ և այլն. ստորև):

ԳԼՈՒԽ III

**«Ո՛Վ Է ԴԱ»-Ի ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅ
ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

**ՆԱՐԵԿԱՅՈՒՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ «Ո՛Վ Է ԴԱ»-Ի ՄԵԿՆՈՒԹՅԱՆ
ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆՆԵՐԸ ԵՎ ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ՊԱՏԿԱՆԵԼՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՅԸ**

«Ո՛Վ Է ԴԱ»-ի՝ Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող մեկնությունը պահպանվել է միակ գրչագրով (Վեն. 339, 1299 թ., 3ա-72ա¹⁰⁶), բավական եղծված հատվածներով:

Ձեռագրի նկարագրությունը ներկայացված է Վենետիկի ձեռագրացուցակի Զ. հատորում¹⁰⁷: Առաջին երկու թերթերը կորսված են, առաջինից փոքրիկ ծվեն է մնացել, որի վրա էլ «յիշէ Թորոս» բառերի տակ կարդացվում է Գրիգոր Նարեկացու անունը («Գրիգորի Նարեկացու»):

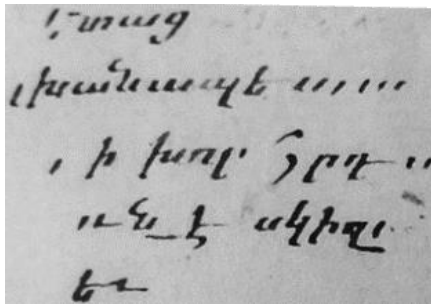
Սրա վերաբերյալ ձեռագրի նույն էջի վրա Հ. Մ. Ավգերյանը թողել է գրություն, ըստ որի պահպանված կտորտանքը ձեռագրի սկիզբն է, եղել է փտած թղթերի մասերի մեջ՝ կապած մատյանի հին կողմին, ուր փակցվել է չկորսվելու համար. թղթի մյուս կողմում եղել են Նարեկացու «Ո՛Վ Է ԴԱ»-ի առաջաբանից առանձին բառերի հատվածներ, որ զգուշությամբ տառ առ տառ արտագրել է Հ. Մ. Ավգերյանը.

¹⁰⁶ Գրիչն անհայտ է, գրչության վայրը՝ «ի գաառփս Կիդիկեցոց, հուպ անառիկ դղեակս Բարձր կոչեցեալ»:

¹⁰⁷ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց ի Վենետիկ, Զ, աշխատասիրութեամբ Հ. Ա. Վրդ. Ճեմճեմեանի, 1996, էջ 509-510 (ըստ ձեռագրացուցակի՝ Վեն. 1030), ձեռագիրն անկոփում է նաև Հոբի գրքի Իսիֆիոս Նուսադեմացու մեկնությունը:

«Զայս թղթիկ, որ է սկզբնաճակատ մատենիս, գրեալ է ի մէջ կոտորակաց փտելոց՝ մածեալ ընդ հին կողմն գրոցս. մածուցած ի սկզբան անդ՝ առ անկորուստ պահելոյ: Եւ զի ի միւս կողմն թղթոյս կային մնացուածք բառից ինչ ի յառաջաբանութենէ անտի նարեկացւոյն վասն առաջիկայս մեկնութեան «Ո՛վ է դայ»-ին Յոբայ, զայն թերատ բառս դրոշմեցաք ի թիկանց թղթոյս տառ առ տառ զգուշութեամբ օրինակելով...»¹⁰⁸:

Այդ առանձին տառակապակցութիւնները ձեռագրի հաջորդ էջում են (1բ):

Գրիգոր նարեկացու անունը վկայված է նույն ձեռագրի հիշատակարանում¹⁰⁹:

«Ո՛վ է դայ» բնագիրը հրատարակվել է «Մատենագիրք Հայոց»-ի՝ Գրիգոր նարեկացու երկերի լիակատար ժողովածուն ամփոփող հատորի մեջ¹¹⁰: Աշխատասիրող Հ. Քյոսեյանը շեշտում է հեղինակի

¹⁰⁸ Նույն տեղում, տե՛ս նաև ՄՀ ԺԲ, էջ 884:

¹⁰⁹ «Այլ գնարեկացոյն Գրիգորի բանն, որ յ«Ո՛վ է դայ»ն է խառնեալ եւ սուղ ինչ յիսիփոսի բանիցս՝ գրեալ յայլոյ ումեմէ, մատոյց մեզ ի ձիր շնորհի ֆահամայ ոմն Կարապետ անուն, եւ մեր գրերին լցեալ, ընծայեցաք զկնի եկելոցդ» (Վեմ. 339, 393ա):

¹¹⁰ **Գրիգոր Նարեկացի**, «Մեկնութիւն «Ո՛վ է դայ»-ի», աշխատասիրութեամբ Յ. Քէսեյանի, Մատենագիրք Հայոց, ԺԲ հատոր, Գրիգոր Նարեկացի, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008, էջ 885-991:

մյուս երկերին հատուկ «բազմաբարդ ածականների», «բայերի հարակրկնությունների» առկայությունը, հարուստ բառագանձը, որ լայնորեն օգտագործել են Հայկազյան բառարանի հեղինակները (օր. «քրորէատոշոր», «ծածկապատել» և այլն¹¹¹)»:

Հ. Թամրազյանը ևս նշում է. «Այս երկին հատուկ են բառատեղծման ինքնաբույս տարերքը, ներքին ուժմը, վառ արտահայտչականությամբ օժտված պատկերաշարերը»¹¹²: Հ. Թամրազյանն անդրադառնում է «Ո՛վ է դա»-ին՝ լրացուցիչ փաստարկներով Գրիգոր Նարեկացու հեղինակությունը հաստատելու նպատակով: Զուգահեռ է անցկացնում «Ո՛վ է դա»-ի և Անանիա Նարեկացու «Ներբողեան ասացեալ ի Սուրբն Կաթուղիկէ եկեղեցի» երկերի, սրանց պատկերների և բառաշերտերի միջև Քրիստոսի մաքրագործող արյան բնորոշումներում, կարևորագույն դեր է հատկացնում Դիոնիսիոսի աղոթքի՝ որպես երկնային լարի տեսության արձագանքներին Նարեկացու ստեղծագործության մեջ (ստորև)¹¹³:

Նոր Հայկազյան բառարանում բարձր է գնահատվում «Ո՛վ է դա»-ի բնագիրը. «Մեկնութիւն ո՛վ է դա ընթերցուածոյն Յոբայ՝ Խորին իմաստիւմ, ուր քանի մի տողք բանից ի հին մատենի տեսանին, յօտար ձեռանէ կցկցեալ»¹¹⁴: Այն կազմողները վստահ են երկի հեղինակային պատկանելության հարցում:

Հակառակ սրան, Հ. Գ. Զարպհանալյանը երկը քննում է Գրիգոր Նարեկացուն անհարազատ գրվածքների բաժնում փաստարկելով ո-

¹¹¹ Նույն տեղում, «Առաջաբան», էջ 884:

¹¹² Հ. Թամրազյան, «Գրիգոր Նարեկացու «Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա»- երկը», *ԲՄ* 20, էջ 45:

¹¹³ Տե՛ս Հ. Թամրազյան, «Գրիգոր Նարեկացու «Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա»-ի երկը», *ԲՄ* 20, էջ 45-49, նույնը Հ. Թամրազյան, «Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող երկերի հեղինակային պատկանելության հարցը», «Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա»-ի», տե՛ս Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան դպրոցը, Գիւրգ Ա, Երևան, 2013, էջ 310-315:

¹¹⁴ Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի, Հ. Գ. Աւետիսեան, Հ. Խ. Սիւմլեան, Հ. Մ. Աւգերեան, հատոր Ա, Վենետիկ, 1836, էջ 16:

ճական տարբերությունը, որևէ պատմիչի կողմից վկայված չլինելը¹¹⁵:
 Հ. Ք. Զրաքյանը և Կ. Կոստանյանը (երկրորդն առանց բնագիրը ձեռ-
 քի տակ ունենալու) կարծիք են հայտնում, որ սա գուցե «Ո՞վ է դա»-ի
 մեկնության այն թարգմանությունն է, որ Ստեփանոս Ասողիկը վե-
 րագրում է Համամ Արևելցուն¹¹⁶: Կ. Կոստանյանը պարզապես
 փաստարկում է՝ անտրամաբանական է մեկ դար հետո արդեն գոյութ-
 յուն ունեցող Հորի գրքի նույն տեղիի մեկնությունը («Ո՞վ է դա»-ի
 այժմ մեզ հայտնի վեց մեկնություն գոյություն ունի հայ մատենա-
 գրության մեջ): Հ. Ք. Զրաքյանն առհասարակ հակված է մտածել, որ
 մեկնությունը թարգմանություն է հունարենից, ըստ այդմ վկայաբերում
 է Ասողիկի օգտագործած «Թարգմանել» բառը (ինքն էլ սակայն ան-
 միջապես նշելով, որ թարգմանությունն այս դեպքում կարելի է հաս-
 կանալ նաև մեկնություն իմաստով)¹¹⁷:

Այնուհետև որպես հունարենից թարգմանության ապացույց, բե-
 րում է Աղեքսանդրոս, Ոմերիտ՝ անունների հունարեն վերջավորութ-
 յունները և Աղեքսանդրի վերաբերյալ մեկնության հատվածը: Վերջինն
 էլ իրականում Կեղծ-Մեթոդիոսի երկից է¹¹⁸: Ինքը՝ Հ. Ք. Զրաքյանը,

¹¹⁵ Տե՛ս Հ. Գ. Զարպհանալեան, Հայկական հին դպրութիւն, Վենետիկ, 1932, էջ 547:

¹¹⁶ Հմմտ. «Եւ Համամ Արևելցի, որ զվերլուծութիւն Առական գրեաց եւ գնով-
 բայ զ«Ո՞վ է դա»ն թարգմանեաց, եւ զաւրհնութիւնսն, որ ի գլուխս Սաղմո-
 սացն ասացեալ գիրս մի, եւ զԱմբիծսն գիրս մի եւ վերլուծութիւն Բերականին»
 (Ստեփանոսի Տարօնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, աշխատասի-
 րութեամբ Գ. Մանուկեանի, ՄՀ ԺԵ, Գիրք Բ, Երևան, 2011, էջ 741): Տե՛ս Կ. Կոս-
 տանեանց, Համամ Արևելցի, Վաղարշապատ, 1896, էջ 26, Իսիֆիոսի Երիցու Ե-
 րուսաղեմացոյ Մեկնութիւն Յորայ, աշխատասիրութեամբ Հ. Ք. Զրաքեանի, Վե-
 նետիկ 1913, «Ներածութիւն», էջ ԽԵ:

¹¹⁷ Տե՛ս Իսիֆիոսի Երիցու Երուսաղեմացոյ Մեկնութիւն Յորայ, «Ներածութիւն»,
 էջ ԽԴ:

¹¹⁸ «Ո՞վ է դա»-ի մեկնիչը «զանձ կարկտի» տեղիի վերաբերյալ խոսում է «խս-
 մայելացիների» ազգի, այնուհետև հյուսիսային ցեղերի արշավանքների մա-
 սին, որոնց ներխուժումը ժամանակին կասեցրել էր Ալեքսանդր Մակեդոնա-
 ցին, և որոնք «յետին» ժամանակներում ելնում են, հափշտակում ու կործա-
 նում (իմա՝ ելնելու են, հափշտակելու և կործանելու. տե՛ս Բնագիր 57-62) եր-
 կիրը: Հ. Ք. Զրաքյանը, ինչպես Մեթոդիոսը, նույնացնում է «խսմայելացիներ-

հաշվի առնելով նարեկացուն վերագրվող «Ո՞վ է դա»-ի մեկնության գեղեցիկ և հարուստ լեզուն, նշում է. «Ճարտար գրչի մը հանդիպելով, լաւ հայացուցած է յունարէն բնագիրը՝ ճոխ բարդութիւններով և ընտիր հայկաբանութեամբ»¹¹⁹, և հավելում նման կերպ շարա-

րին» և հյուսիսային ազգին ու մեկնության հեղինակին համարում այդ ազգերի արշավանքների ժամանակներում ապրող մեկը. «հաւանական է, որ Սկիւթացին ըլլայ հիւսիսային այդ ազգը, որուն արշաւանքը մեծն Աղեքսանդր արգիլել է ծովով, եւ մեկնութիւնս գրողին շատ մօտ ժամանակները կրկին խուժել են իր աշխարհը՝ կոտրելով իրենց առջեւ կառուցուած թումբը» (նույն տեղում՝ «Ներածութիւն», էջ ԽԶ-ԽԷ): «Ո՞վ է դա»-ի մեկնիչը սակայն, ի տարբերություն Մերոդիոսի, անշատում է «խամայեղացիներին», որոնց ներխուժումն արդեն իրագործված է համարում՝ սրանց անվանում է նաև Հագարի որդիներ, և վերջին օրերի հյուսիսային ցեղերին (նկատի ունենալով «խամայեղացի» ընդհանուր հորջորջումը՝ մեկնիչը կարող է նկատի ունենալ նաև արաբական արշավանքները):

Հյուսիսային ցեղերը պատկերվում են Կեղծ-Մերոդիոսի «Յայտնութիւն»-ում, իսկ Իսմայելացիների ազգը՝ նույնի «տեսիլ սրբոյն Մերոդի» միավորում (բնագրերը՝ *ՔՄ* 23, էջ 344-353, աշխատասիրությամբ *Ա. Թոփչանի*): Իսմայելացիների առնչությամբ հիշատակվող «յետին ժամանակներն» էլ իրենց հերթին ոչ թե հեղինակի օրերն են, այլ վերջին ժամանակները՝ վրա հասնելիք աղետներով: «Յայտնութիւն»-ում մանրամասնորեն նկարագրվում է ինչպես է Ալեքսանդրն իր նվաճած հողերի ծայրամասում՝ ծովի մոտ հանդիպում պիղծ վարձ ու բարձ ունեցող ազգերի, հավաքում և տանում հյուսիսային կողմը, որպեսզի չխառնվեն այլոց, աղոթքով իրար է մոտեցնում երկու լեռները, սրանց մեջ էլ պղնձե դարպասներ տեղադրում՝ արգելելու համար նրանց մուտքը: Սակայն վերջին օրերում դուրս են գալու Գոգն ու Մագոգը (հմմտ. Եզեկ. ԼԸ.)՝ բացվելու են հյուսիսի դռները, և ամենուր ներխուժելու ու ամենը կործանելու են այս ազգերը: Թե՛ «Ո՞վ է դա»-ի մեկնիչը, թե՛ Կեղծ-Մերոդիոսը պատկերում են սրանց արյունոտչությունն ու ամենակերությունը («Ո՞վ է դա»-ի մեկնիչը՝ «խամայեղացիներին» առնչությամբ. տե՛ս Բն. 57-62 ծանոթագրություններով. ըստ Հ. Ք. Զրաֆանի, Ալեքսանդրի պատրաստած հյուսիսային դռների մասին պատմվում է և Դուրանի ԺԸ. գլխում տե՛ս նշվ. աշխ., «Ներածութիւն», էջ ԽԷ): Ինչպես կտեսնենք, Հոբի գրքի նույն հատվածի առնչությամբ հյուսիսային դռների բացվելու և վերջին ժամանակների մասին խոսում են նաև Վանական վարդապետը, նրան համառոտող «Ո՞վ է դա»-ի հեղինակը (Համալ Բ.)՝ օգտվելով արդեն «Աշխարհացոյց»-ից:

¹¹⁹ Նույն տեղում, «Ներածութիւն», էջ ԽԵ-ԽԶ:

դրված ու ճոխացված բնագրի մեջ դժվար է վերականգնել նախնական հունարեն սկզբնագիրը: Այստեղ միայն նշենք՝ բնագրի թարգմանված չլինելն են ապացուցում ոչ միայն լեզվի նշված ճոխությունը, այլև մեկնություն մեջ բառախաղերը (Գիշերավար-գիշերավառ, ամուր-յամուր, Հոգու հրեղեն բաժակով, նրա բխման քաղցրությունից քաղցուալից [արբած] առաքյալներ և այլն):

Է. Սարիբեկյանը որպես նարեկացու «Ո՛վ է դա» մեկնությունն ամփոփող նորահայտ աղբյուրներ առաջարկում է ՄՄ 1138 և ՄՄ 1426 ձեռագրերի համապատասխան միավորները, որ «նույնությունը կրկնում են մեկը մյուսին»¹²⁰: Այս հետաքրքրական անանուն

¹²⁰ Է. Սարիբեկյան, Գրիգոր Տաթևացու «Լուծմունք Յոբայ» երկը, Սեղմագիր, Երևան, 2015, էջ 13, նաև՝ Է. Սարիբեկյան, «Ո՛վ է դա»-ի մեկնությունները հայ մատենագրության մեջ (համեմատական վերլուծություն)», «Մատենադարան» Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ, Երիտասարդական երրորդ գիտաժողովի գեկուցումներ, Երևան, 2018, էջ 21:

ՄՄ 1138 ձեռագիրն ընդօրինակված է Սիսում (1347 թ.) Դաթի և Մկրտիչ դպրի ձեռամբ: Այստեղ հերթականությամբ զետեղված են Աստվածաշնչի բոլոր գրքերի մեկնությունները՝ Հնգամատենի և Սաղմոսների՝ Վարդան Արևելցու, Երզ երգոցի՝ Նարեկացու, Սողոմոնի գրքերի և ԺԲ. մարգարեից՝ Ներսես Լամբրոնացու, Երզ երգոցի՝ Հիպպոլիտոս Բոստրացու լուծմունքներ և այլն: Հոբի «բաժնում» ներկայացված են «Ի բանէն Յոբայ, Բարսղի ասացեալ», «Մրբոյն Եսիմիոս Երուսաղեմացոյ երիցոյ ի Յոբայ մեկնութենէն» և «Ո՛վ է դա»-ի մեկնությունները (այս նյութերի մեջ կան նաև Փիլոնի մասին, Դիոնիսիոսին վերագրվող, Ամանիա Շիրակացու ստեղծագործություններից և այլն): Մեզ հետաբերող բնագիրը զբաղեցնում է 225բ-228բ երեսները:

Նույն բնագիրն ամփոփող մյուս՝ ՄՄ 1426 ձեռագիրը (69ա-70բ. ԺԴ. դար, տեղ. գրիչ՝ անհայտ) ևս Սուրբ Գրքի տարատեսակ մեկնությունների՝ Երզ երգոցի, Սողոմոնի իմաստության, Ավետարանների և այլն, շտեմարան է, նույնպես ունի հատված Խիֆիոս Երուսաղեմացու Հոբի մեկնությունից: Գրությունը խիստ համառոտված է, հիշեցնում է սղագրություն (առանձնահատկություններից մեկն է գրեթե ամենուր «օ»-ի կիրառությունն «ա»-ի փոխարեն՝ «ասացա», «ասացօ». նաև խառը՝ «աւետեալ»՝ «օտեալ»): Բնագիրը տառացի կրկնում է առաջին ձեռագիրը՝ անգամ «Բան»- «մեկնություն» լուսանցային նշումներով կամ անհրաժեշտ տեղում այս նշումների բացակայությամբ: Առժեհավոր է նրանով, որ հետագայում գրիչը լուսանցներում մի քանի նախադասություն է հավելել Նարեկացու ընդարձակ մեկնությունից (70 արբ), որ բացակայում են

գրվածքը «Ո՛վ է դա»-ի ամբողջական բնագրի խիստ համառոտված, պարզեցված տարբերակն է՝ հաճախ միայն մեկնության միավորների թվարկումով, վերջաբանի, նաև առաջաբանի կամ նրա որոշ մասերի հավելումով (այսուհետև այն անվանում ենք «Ո՛վ է դա»-ի համառոտ տարբերակ. վերջաբանում օգտագործված են «Նախադրուծին Յոբայ» և Ստեփանոս Սյունեցու «Մեկնութիւն եւ սկիզբն Յոբայ» գրվածքները)¹²¹: Վերցված է Նարեկացու ստեղծագործության մեկնողական մասը (առանց «զենումն»-երի շարքի և եզրափակող աղոթքի)՝ խտացված բանաձևային շարադրանքի: Այսպիսով բացակայում են ոչ միայն երկրորդ՝ ճառական հատվածը, այլև մեկնության բաժնում պատմողական-նկարագրական՝ այս գործը Նարեկացուն մերձեցնող հատվածները: «Գործնական-համադրական» շարադրանքով այն ավելի հիշեցնում է «Եղիշեի» և «Համամի» մեկնությունները:

Համեմատության համար բերում ենք «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության սկզբի հատվածներից Նարեկացու անունով հասած բնագիրը և նրա համառոտված տարբերակը, «Եղիշեի» ու «Համամի» մեկնությունները. սուրբգրային միավորը հաճախ ներկայացված է նույն կերպ, Նարեկացու շարադրանքը սակայն հիմնովին տարբերվում է մյուս երեքից: Նա սոսկ չի բացատրում հինկտակարանային տեղին քրիստոսաբանական համատեքստում, համապատասխանեցնում նրա խորհուրդներին,

մյուս ձեռագրում: Մրանցից երեք մասամբ են պահպանված Նարեկացու մեկնության մեջ և հնարավորություն են տալիս լրացնել այն:

Այսպիսով, Աստվածաշնչի սերտմանը կցվող նրա բոլոր գրքերի մեկնություններում Հոբի գրքի համար վերցվում է Իսիֆոսի մեկնությունը, որ հասնում է մինչև Հոբի Ի. գլուխը (ձեռագրերում սա ծայրահեղ կրճատված է՝ ՄՄ 1138-ում՝ 216բ-228բ, ՄՄ 1426, 63ա-70բ էջերն է զբաղեցնում), այս պակասը լրացվում է «Ո՛վ է դա»-ի ԼԸ.-ԼԹ. գլուխների մեկնությամբ, որ ունի Հոբի անձին վերաբերող եզրափակիչ հատված: Այս առավել խորհրդաբանական մեկնությունն է լրացվում է Հոբի նույն՝ ԼԸ.-ԼԹ. գլուխների որոշ տեղիների վերաբերյալ «բնախոսական»-առասպելաբանական տեղեկություններով (Բարսեղին վերագրվող բնագիրը՝ ստորև):

¹²¹ «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության պահպանված բնագիրը զբաղեցնում է Վեն. 339 ձեռագրի 5ա-72ա թերթերը, համառոտված տարբերակը՝ միայն ՄՄ 1138-ի՝ թեև շատ ավելի խիտ գրված և առավել մեծ, 225բ-228բ երեսները:

այլև աշխատում է այդ բնագրի վրա, վերամշակում, ներհյուսում այլ պատկերներ և այդ պատկերների շուրջ՝ բառակերտվածքներ:

«Եղի նմա զմէզ ի հանդերձ եւ զմառախուղ...». ի ջրոցն առեալ արէնսդիր մարգարէն մտանէր յամպն, անցանէր ընդ հուրն եւ ընդ մէզն եւ ընդ մառախուղն՝ զարհուրեալ եւ դողացեալ ի շանթաձիգ նետիցն հրեղինաց, յահաւոր բորբոքմանէ անբաւութեան հրոյն, որ ծախէր զլեռոնն, եւ <ո>րոտագոչ փողոցն հնչումն, զի առաջի փառացն Տեառն մտեալ՝ զարհուրանաւք ասէր, եթէ՛ «զահի հարեալ եմ եւ <դող>ամ», զի այնպէս ահագին էր տեսիլն, եւ զգեցեալ երեսաց նորա զփառս անմարմնոցն, եւ լուսաւորեալ դիմաւք իջանէր յաստուածաբնակ լեւանէ ահեղ տեսակաւ, աստուածային լուսով փառաւորեալ, զտախտակն կտակարանացն գրկաբերեալ աստուածագիծ արինացն տպաւորմամբ եւ քողածածուկ առագաստիւ ծածկեալ զփառս աստուածազարդ երեսաց լուսոյ, զի ոչ կարէին հայել աչք անարժանիցն՝ տեսանել զփառս երեսաց արդարոյն» (Բն.13):

համառոտ՝ «Եղի նմա զմէզ ի հանդերձ».

Մկ.՝ մտանէր յաւան եւ ի մէզն, ի հուրն եւ մառախուղն» (ՄՄ 1138, 226բ):

Եղիշէ՛ «Զմէզ ի հանդերձ». վասն զի ծածկեալ կայր խորհուրդ տնաւրէնութեան ի յաւտեան» (ՄՀ Զ, էջ 1006):

Համամ Ա. «Եղի նմա զմէզ ի հանդերձ». վասն զի ծածկեալ կայր Քրիստոսի տնաւրէնութիւն յարէնս եւ ի մարգարէսն» (ՄՀ Թ, էջ 522):

Նույն կերպ սրան նախորդում է հրեշտակների փառաբանության մեծ տեսարանը, որ մեզ հասած ընդարձակ մեկնության սկիզբն

է (Բն. 1-7). համառոտված տարբերակում միայն նշված է՝ «եւ արհնեն զԱստուած հրեշտակք միշտ ի բարի գործս մարդկան, եւ յորժամ ծնաւ Քրիստոս, արհնէին հրեշտակք եւ ասէին. «փառք ի բարձունս Աստուծոյ»։ Եւ արհնեցին, յորժամ մկրտեցաւ եւ յորժամ յարեաւ» (ՄՄ 1138, 226բ)։

Կարևոր փաստ է սակայն «Ո՛վ է դա»-ի համառոտումը, ձևափոխումն ու հետագա շրջանառությունը։ Նույն կերպ Վանական վարդապետի Հոբի գրքի ամբողջական մեկնությունից առանձնացվում են ԼԸ.-ԼԹ. գլուխները, համառոտվում՝ որպես առանձին «Ո՛վ է դա» բնագիր։ Համառոտվել է «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի համապատասխան միավորը և մտել Տոնապատճառի մեջ՝ որպես «Ո՛վ է դա»-ի առանձին մեկնություն, սա էլ իր հերթին համառոտվել՝ վերջաբանի կցմամբ, ու շրջանառվել Հովհան Ոսկեբերանի անունով։ Նույնը կենցաղավարել է մեկ այլ առաջաբանով՝ որպես ևս մեկ ինքնուրույն բնագիր, և այլն։ Բոլոր այս տարբերակներն առաջացել են նույն տրամաբանությամբ՝ վերցվել է մեկնության «ատաղձը»՝ հանելով մնացյալն ու հավելելով վերջաբաններ, երբեմն նաև կարճ նախադրական խոսք։ Նույնն արել է այս հեղինակը՝ տեղաշարժեր արել նոր վերջաբանի կառուցման համար, հավելել նյութ, ամենայն հավանականությամբ ձևափոխել նաև առաջաբանը (Նարեկացու բնագրի սկիզբը, ինչպես նշեցինք, չի պահպանվել)։ Առաջաբանն ու վերջաբանը միաժամանակ «Ո՛վ է դա»-ի բոլոր մեկնություններում միանման՝ կրճատված կամ ընդլայնված, մեկնողական նյութը շրջանակող քիչ թե շատ «հեղինակային», պատմողական մասերն են։ Վերջաբանը ցուցանում է մեկնության նպատակն ու դիմագիծը (հմմտ. «Եղիշեի», «Ոսկեբերանի»), համառոտ «Ո՛վ է դա»-ի բնագրերը)։ Եվ այն, ինչ «Ո՛վ է դա»-ի ծավալուն մեկնությունը հարազատ է դարձնում Նարեկացուն ու զատում մյուսներից, որակական բոլորովին այլ մակարդակի վրա տեղադրում, առաջին հերթին դարձյալ վերջին հատվածն է՝ «զենումն»-երի շարքն ու հաջորդող փառաբանություն-հորդորը, որ բացակայում է Համառոտում։

Առավել կարևոր է սակայն, որ այս համառոտ տարբերակը երբեմն հնարավորություն է տալիս վերականգնելու նարեկացու ամբողջական բնագրի առանձին բառեր, մի քանի դեպքում՝ նախադասությունների համառոտված հատվածներ (միայն առաջին՝ մեկնություն մասից, ինչպես նշեցինք), երբեմն՝ մեծ հատվածների կորսված լինելու պարագայում՝ Հոբի գրքի տեղիում հիշատակվող պատկերների համարժեքը նարեկացու մեկնության մեջ¹²²։ Յավոք սակայն խիստ կրճատման արդյունքում հնարավոր չէ սրա միջոցով վերականգնել վերջինիս բուն բնագիրը։

Մինչ «Ո՞վ է դա»-ի այս ամենաարժեքավոր ու ամբողջական մեկնությանն անցնելը անդրադառնանք Հոբի ԼԸ.-ԼԹ. գլուխների մյուս մեկնություններին և նրանց կենցաղավարման պայմաններին՝ արդ թվում՝ վերոնշյալ համառոտ տարբերակին, որ մեկնողական, բնագրային աշխատանքի և լեզվի նույն՝ ավելի գործնական-կիրառական մակարդակի վրա են գտնվում։

¹²² Այս լրացումները նշել ենք «Ո՞վ է դա»-ի հրատարակվող բնագրի տողատակերում (ՄՄ 1426 ձեռագրի տարբերակները աստղանիշով*)։ Օրինակ՝ Վեն. 339 ձեռագրում բաց են թողնված 27ա-28բ թերթերը (որոնց վրա պետք է փակցվեին՝ ինչպես ամբողջ ձեռագրում, բնագրին ամփոփող նախնական վնասված ձեռագրի համապատասխան երեսները)։ Այստեղ պետք է լինե՛ր Հոբի ԼԸ. 38-39-ի մեկնությունը («Ես եմ կպցրել դա, ինչպես խորանարդ փառերը՝ իրար։ Կերակուր կ'որսա՞ս առյուծների համար, վիշապների մարմինը կը կշտացնե՞ս»)։ Համառոտված տարբերակի շնորհիվ իմանում ենք խորանարդ, կպցնել, առյուծ, վիշապ արտահայտությունների ամենաընդհանուր մեկնությունը (որն այս ձեռագրի շնորհիվ ամենաարժեքավոր լրացումներից է)՝ առանց նկարագրությունների, հարատվությունների և այլն (ՄՄ 1138, 227բ)։

«Ո՛վ է դա»-ի ՀԱՄԱՌՈՏ ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հորի գրքի «Ո՛վ է դա» հատվածը (ԼԸ. 2 -ԼԹ 30), ինչպես նշել ենք, Պահքի շրջանում է ընթերցվում: Ըստ այդմ՝ «Ո՛վ է դա»-ի մյուս մեկնությունները զետեղված են ոչ թե Աստվածաշնչի կամ միայն Հորի գրքի մեկնություններն ամփոփող ձեռագրերում¹²³, այլ Տոնապատճառներում (եկեղեցական տոների, այդ տոների ընթերցվածների՝ «պատճառներ», բացատրություններ) կամ Ճառերնախնդրում (այստեղ ճառերն ու քարոզները դարձյալ հիմնականում դասավորված են ըստ տոնացույցի):

Սա բնագիրը զուտ մեկնողական կամ մեկնողական ուսուցողական նյութից վերածում է ծիսական կիրառություն ունեցող միավորի (ենթադրելի է, որ ինչպես այս կամ այն ընթերցվածի հիման վրա կառուցված ճառն ու քարոզը, այնպես այդ ընթերցվածի «բացատրություն»-մեկնությունն անմիջականորեն կարող էին հաջորդել բուն ընթերցմանը՝ որպես քարոզ. ճառական բնույթը, ինչպես նաև ծիսական տարրերը հատկապես վառ են արտահայտված Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող բնագրի մեջ):

Մինչ այժմ «Մատենագիրք Հայոց»-ի համապատասխան հատորներում հրատարակվեն են «Ո՛վ է դա»-ի ևս երկու մեկնություններ Եղիշեի (Ե. դար)¹²⁴ և Համամ Արևելցու (Թ. դար)¹²⁵ անուններով:

Համամ Արևելցու բնագիրը կազմվել է Տոնապատճառների համար ու շրջանառվել այն ամփոփող ձեռագրերում Պահոց շրջանի մյուս ընթերցվածների մեկնությունների հետ: Ձեռագրերում սակայն այս բնագրի առնչությամբ որևէ հեղինակային նշում չկա, և

¹²³ Վերը՝ ծան. 107, 120:

¹²⁴ Տե՛ս Եղիշե, «Վասն բանիցն Յոբայ, զոր խաւսեցաւ Աստուած ընդ Յոբայ եւ առողջացոյց զնա», «Նորին այլաբանութեամբ եկեղեցոյն», աշխատասիրութեամբ Յ. Քէօսէեանի, ՄՀ Զ, Անթիլիաս-Լիբանան, 2007, էջ 1006-1011:

¹²⁵ Տե՛ս «[Համամայ ասացեալ] «Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա»-ի», աշխատասիրութեամբ Յ. Քէօսէեանի, ՄՀ Թ, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008, էջ 522-527, նույնը՝ էջ 528-533:

Համամ Արևելցու անունը վկայված չէ¹²⁶: Դեռևս Ա. Օհանջանյանը նկատել է, որ Տոնապատճառի այս միավորներն իրականում Պահլավ շրջանի ընթերցումների մեկ այլ մեկնությունն են համառոտում են («Մեկնություն ընթերցուածոց»): Վերջինս սխալմամբ տպագրվել է Գրիգորիս Արշարունու անվամբ¹²⁷, բայց Հ. Ք. Զրաքյանը, Հ. Աճառյանը, նրանց հետևությունները Ա. Օհանջանյանը սրա՝ այդ թվում «Ո՞վ է դա»-ի մեկնության հեղինակ են համարում Գրիգոր Գանձակեցուն (մահ. մոտ 1139 թ.)¹²⁸: Գանձակեցու այս մեկնությունները հետագայում կրճատվել ու մտցվել են Տոնապատճառների՝ Սամուել Կամբջաձորեցու (մոտ 940-1010) խմբագրության ավելի ուշ ընդօրինակում-

¹²⁶ Տե՛ս ՄՄ 1007, 162ա-166ա, ՄՄ 3795, 1190բ., Այրիվանք, 110բ-113բ, սրանց վրա է հիմնված «Մատենագիր հայոց»-ի հրատարակությունը: Նույն միավորը տե՛ս նաև ՄՄ 2039, 1357 բ., 108ա-110բ, ՄՄ 2042, ԺԳ, 68բ-71բ, ՄՄ 2757, 121ա-125բ, ՄՄ 4853, ԺԵ, 98բ-103ա:

¹²⁷ Տե՛ս *Տոնապատճառ ժողովածու Վարդան Հաղբատեցու, Վարդան Արևելցու և Հովհաննես Գանձակեցու խմբագրությունները, Բնագիր, Մաս Ա*, աշխատասիրությամբ Ա. Օհանջանյանի, «Ներածություն», էջմիածին, 2016, էջ 11: **Գրիգոր** վարդապետի **Արշարունեաց** եպիսկոպոսի արարեալ *Մեկնություն ընթերցուածոց Կիրդի երուսաղէմացոյ*, Կ. Պոլիս, 1727-1728: Հավանաբար այս շփոթության հիմք է դարձել Գրիգորիս Արշարունու (Բ. դար) համանուն երկը. տե՛ս **Գրիգորիսի Արշարունայ** Քոռեպիսկոպոսի *Մեկնություն ընթերցուածոց*, աշխատասիրությամբ Հ. Ք. Զրաքեանի, Վենետիկ, 1964:

¹²⁸ Տե՛ս Հ. Աճառյան, *Հայոց անձնանունների բառարան*, հատոր Ա, Երևան, 1942, էջ 537: Հ. Ք. Զրաքյանը վկայակոչում է Հ. Ա. Ղազիկյանին («Հայկական նոր մատենագիտություն»՝ «ԶԸնթերցուածոց մեկնությունն տպեալ ի Կ. Պոլիս ընդ Կոչումն Ընծայութեան գրոց, վրիպակաւ ընծայեալ են Գրիգոր Արշարունայ, զի Արշարունայն ա՛յլ բան է, եւ սորա եւս գրչագիր կայ ի գրատանս ի միասին ընդ գրոցն Կիրդի», «Այս գործս ոչ է Գրիգոր Արշարունայ, այլ Գրիգոր կամ Յովհաննես Գանձակեցայ, որք յիշատակին որպէս մեկնիչք ընթերցուածոց: Ի ձեռագրին չիք վերնագիրն»): Հ. Ք. Զրաքյանը շարունակում է առանց հստակ սահմանելու՝ նշված Գանձակեցիներից որ մեկին է ընծայում այս երկի հեղինակության ավելի մեծ հավանականությունը. «Գանձակեցի իր այս մեկնությունը գրած առեն աշխ առչու ունեցած է Արշարունիի գոյքինը» (տե՛ս **Գրիգորիսի Արշարունայ** Քոռեպիսկոպոսի *Մեկնություն ընթերցուածոց*, «Ներածություն», էջ 14. տե՛ս նաև Ա. Օհանջանյան, *Տոնապատճառ ժողովածու*, «Ներածություն», էջ 10-11):

յունների մեջ¹²⁹: Այսպիսով մեզ հետաքրքրող Պահոց շրջանի «ՄՎ է դա»-ի այս մեկնություն կրճատված տարբերակն է տպագրվել «Մատենագիրք հայոց»-ում (ըստ ՄՄ 1077, ՄՄ 3795 ձեռագրերի)՝ վերագրվելով Համամ Արևելցուն (այս բնագիրն անվանում ենք Համամ Ա.):

Մյուս մեկնությունը վերագրվում է Եղիշերին: Վերջինիս անունը, ի տարբերություն Համամ Արևելցու, արտացոլված է ստեղծագործության խորագրում: Այս երկի բնույթը մի փոքր այլ է. ըստ խորագրի, այն նպատակ ունի բացատրել եկեղեցու խորհուրդները և հանդիպում է Ճառնտիրներում՝ դարձյալ Պահոց շրջանի բաժնում¹³⁰: Նրա ճառական կամ ճառական-մեկնողական սկիզբն արտահայտված է սեղմ բանաձևային մեկնության հետ անհամաչափ ծավալուն վերջաբանի, նաև Հոբի գրքի մեկնությունը երկու մասի բաժանելու՝ երկու փուլով քննելու ընթացքի մեջ¹³¹:

Սակայն զուտ մեկնողական մասով իրար հետ ուղղակիորեն առնչվում ու հաճախ միմյանց կրկնում են Համամ Ա. և Եղիշեի բնագրերը: Երկրորդը հաճախ թողնում է առաջինի համառոտված տարբերակի տպավորություն: Միաժամանակ նշեցինք Համամ Ա.-ի կապը «Մեկնություն ընթերցուածոց»-ի (ըստ ոմանց՝ Գրիգոր Գանձակեցու) միավորի հետ: Ըստ այդմ, հնարավորինս ամբողջական ու հստակ այս աղբյուրների ու ճյուղավորումների պատկերը ներկայաց-

¹²⁹ Տե՛ս Ա. Օհանջանյան, նույն տեղում:

¹³⁰ Ի տարբերություն Տոնապատեանների, Ճառնտիրներն ունեն ավելի տարատեսակ բովանդակություն ու դասավորություն, համալրվում են այս կամ այն տոնի հետ առնչվող այլևայլ խորհուրդներին նվիրված հատերով: Եղիշեի հառը զետեղված է Պահոց շրջանին նվիրված Բարսեղ Կեսարացու, Հովհան Ոսկեբերանի, Եփրեմ Ասորու և այլ հեղինակների, նաև այս շրջանի հետ առնչվող որոշ երևույթներին նվիրված հատերի (խոստովանություն ու ապաշխարություն, ընդունելի ու անընդունելի ողորմություն և այլն) ու վկայաբանությունների (Կյուրեղ Երուսաղեմացու և նրա մայր Աննայի, Ոսկեբերանի) մեջ:

¹³¹ «Եղիշեի» բնագիրն ամփոփող Ճառնտիրներից են ՄՄ 933-ը, ԺԵ. դ., 408ա-412ա (սրա վրա է հիմնված «Մատենագիրք հայոց»-ի հրատարակությունը), ՄՄ 4774-ը, ԺԶ. դ., 291բ-296բ, ՄՄ 4789-ը, ԺԶ. դ., 361բ-365բ, ՄՄ 5334-ը, ԺԵ. դ., 13ա-19բ:

ներու համար զուգադիր գետեղել ենք եղիշեի և Համամ Ա. բնագրերը, իսկ «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի տարբերակները կամ բաց թողնված հատվածները ներկայացրել տողատակերում:

Բացի այդ՝ «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի խորագրում արտացոլված է նաև Կյուրեղ Երուսաղեմացու անունը («Մեկնութիւն ընթերցուածոց Կիրղի Երուսաղեմացուց»): Ըստ այդմ անդրադառնում ենք նաև Երուսաղեմացու Հոբի գրքի ԼԶ. տեղիի վրա հիմնված ճառին: Այն սակայն որևէ աղերս չի հայտնաբերում «Ո՞վ է դա»-ի հայերեն մեկնությունների հետ, առհասարակ զերծ է այլաբանություններից, որ հայերեն մեկնությունների հիմքն ու նպատակն է:

Այսպիսով՝ Համամ Ա. բնագիրը շատ ավելի ուշ շրջանի մի երկի իր հերթին ավելի ուշ համառոտումն է և նրա գրչին չի կարող պատկանել: Միաժամանակ պահպանվել է Ստեփանոս Ասողիկի վկայությունն այն մասին, որ Համամ Արևելցին թարգմանել է «ո՞վ է դա»-ի ինչ-որ մեկնություն¹³²: Արդյո՞ք հավանական է նման պարագայում

¹³² Տե՛ս վերը՝ Ստեփանոսի Տարօնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 158-159: «Թարգմանություն»՝ որպես ընթերցվածի մեկնություն, եզրը հանդիպում է դեռ Պողոս առաքյալի թղթերի մեջ. «Յորժամ ի մի վայր ժողովիցիք, իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ եթէ սաղմոս ունիցի, եթէ վարդապետութիւն ունիցի, եթէ յայտնութիւն ունիցի, եթէ լեզուս ունիցի, եթէ քարզմանութիւն ունիցի, ամենայն ի շինած լինիցի» (Ա. Կորնթ. ԺԳ. 26): Հ. Շահեն Մ. Վրդ. Անանյանը «թարգմանելու»՝ որպես մեկնելու, վերլուծելու նշանակության հետ մեկտեղ (հղում անելով ՆԲՀՀ-ին, բառի աստրական արմատին, Ժան Պիեռ Մահեի ուսումնասիրությանը՝ J.-P. Mahé, « Traduction et Exégèse: Réflexions sur l'exemple arménien », *Melanges Antoine Guillaumont [Cahiers d'Orientalisme 20]*, Genève, 1988, p. 243-255) նաև եզրի ավելի մեղ կիրառության մի վարկած է առաջարկում՝ հիմնվելով Երուսաղեմի 121 ձեռագրում երուսաղեմյան ծեսի առանձնահատկության մի տեղեկության վրա (նշելով, որ այս փաստը չի հավակնում սպառիչ լուծում տալ հարցին). «յետ սաղմոսին ի քարզմանութիւն նստին եւ արձակին երախայքն»: Կյուրեղ Երուսաղեմացու Պահոց շրջանի հատերն ուղղված են այս «երախայք» երկրորդ՝ «լուսավորվածների» դասին, «ովքեր քիչ թե շատ հոգևոր պատրաստվածություն ունեին հիմնականաբանական տողերի ենթահենքում քարզմանությամբ բացահայտվող Քրիստոսի խորհուրդն ըմբռնելու և հասկանալու համար» (Շահեն արդ. Անանյան, «Համամ Ա. րևելցի՝ մեկնիչ Սուրբ Գրոց», *էջմիածին*, 2006 5, էջ 53):

Պահոց շրջանի այս մի ընթերցվածի մեկնության թարգմանությունը կամ հեղինակումը, որից հետագայում կարող էր օգտվել Գրիգոր Գանձակեցին՝ մտցնելով իր կազմած ամբողջական, Պահոց մյուս օրերի ընթերցումների մեկնությունների մեջ, այնուհետև սա էլ Գանձակեցու մյուս մեկնությունների հետ կրճատեր մեկ այլ հեղինակ՝ մտցնելով Տոնապատճառների մեջ: Համեմատությունը ցույց է տալիս, որ Համամ Ա.-ն է օգտվել «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ից ու կրճատել այն և ոչ հակառակը՝ վերջինը նախնական բնագրի վրա կազմել ավելի ծավալուն մեկնություն: Ըստ այդմ, եթե անգամ որևէ մեկնություն Համամ Արևելցունն է, ապա միայն «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի միավորը, այլ ոչ նրա կրճատված տարբերակը: Վերջապես, գուցե Ասողիկի վկայությունը վերաբերում է արդեն Համամ Արևելցու անունով մեզ հասած «Ո՞վ է դա»-ի մյուս մեկնությանը: Այն (անվանում ենք Համամ Բ.) պահպանվել է առայժմ մեզ հայտնի Վենետիկյան միակ ձեռագրով (Վեն. 1244, 1307 թ., գրիչ՝ Եգեկիէլ): Թվում է՝ սրա գոյությունը կարող էր որոշ պարզություն մտցնել առաջին տարբերակի հարցում՝ վերհանելով նրա հետ որևէ առնչություն: Այս երկու մեկնությունների սկիզբն ունի ընդհանուր հատված: Բայց սրանից զատ նրանք բոլորովին տարբեր շեշտադրումով ինքնուրույն միավորներ են:

Համամ Բ.-ն առհասարակ ուրույն տեղ է զբաղեցնում «Ո՞վ է դա»-ի մյուս մեկնությունների մեջ, որոնք բոլորը նույն մեկնողական տրամաբանության ու հենքի վրա են ճյուղավորվում: Այն ընդգծված առասպելաբանական-«բնագիտական» միտվածություն ունի (աղբյուրներից է «Բարոյախօս»-ը): Այս բնույթն արտահայտված է նաև ժողովածուի մեջ, որտեղ այն զետեղված է¹³³: Դեռևս Հ. Ք. Ջրաբ-

¹³³ Ի տարբերություն «Ո՞վ է դա»-ի մյուս գրվածքներն ամփոփող ձեռագրերի, Վեն. 1244-ը հանաչողական-հանրագիտարանային բնույթի ժողովածու է՝ «բնագնմական», թվաբանական, ֆերականական, մարդաբանական (Գրիգոր Նյուսացի), բժշկական (Գաղիանոս), պատմական (Ժամանակագրություններ), ուղեցույց բառարանների (Փիլոնի գրվածքների, ֆերականության դասագրքերի համար), բանաստեղծներին օգնող հոմանիշների բառարանի և այլ նման նյու-

յանն այն նույնացրել է Հոբբի գրքի Վանական վարդապետի (1181-1251 թթ.) մեկնություն համապատասխան հատվածի հետ¹³⁴: Համեմատությունը ցույց է տալիս, որ սա էլ իսկապես Վանականի բնագրի կրճատումն է (և ոչ հակառակը՝ Վանականինը՝ սրա ընդարձակումը) առանձին տարբերություններով ու առաջաբանի հավելումով, որ վերցված է Համամ Ա. բնագրից և հաստատապես ուրեմն գրված է թե՛ Համամից, թե՛ Նարեկացուց հետո: Այս նույնանման սկիզբն էլ հավանաբար հիմք է դարձել, որ այն շփոթվի և համարվի Արևելյունը: Համամ Բ. բնագիրը մինչ օրս չի հրատարակվել, ուստի, ի տարբերություն նախորդ երկուսի, ներկայացնում ենք ամբողջական շարադրանքով հավելվածի բաժնում (Հավելված Գ): Վանական վարդապետի հետ առնչությունը, կրճատման չափը, միտվածությունն ըմբռնելու համար ներբերել և համեմատել ենք նաև նրա մեկնությունը (Հավելված Դ):

Վերջապես համեմատությունը ցույց է տալիս, որ եղիշեին վերագրվող երկի հեղինակն էլ օգտվել է Համամ Ա. բնագրից (և ոչ հակառակը), ըստ որի այն ևս ավելի ուշ շրջանի գործ է: Այսպիսով, եթե մեզ հետաքրքրող «Մվ է դա»-ի ամենաընդարձակ մեկնությունը Գրիգոր Նարեկացուն է, ապա նրանից առաջ որևէ «Մվ է դա»-ի մեկնություն չենք հայտնաբերում հայ մատենագրության մեջ: Վերջինս, ինչպես կտեսնենք, իսկապես շատ ավելի մշակված է իր պատկերների մեջ, և հաճախ թվում է՝ նրանից միայն կցկտուր ակնարկներ ու ձևակերպումներն են անցել «Մվ է դա»-ի մյուս մեկնիչներին: Նարեկացու բնագրից զգալիորեն օգտվել է Վանական վարդապետը: Այնուամենայնիվ Համամ Ա.-Համամ Բ. նախաբանների ընդ-

բերի: Նրա միտումն ավելի «գիտական» է: Այլ կարգի բնագրերից են Աթանասի հարցումները, դարձյալ ամենաընդհանրացված կիրառական-համաշոգական բնույթի Վանական վարդապետի՝ Հին և Նոր կտակարանների համեմատությունը (նկարագրությունը տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց ի Վենետիկ, Զ., աշխատասիրութեամբ Հ. Ս. Վրդ. Ճեմճեմեանի, Վենետիկ, 1996, էջ 19-30):

¹³⁴ Տե՛ս Իսիֆիոսի երիցու ՆՐԱՍԱՊԵՄԱԳԱՅ Մեկնութիւն Յոբայ, աշխատասիրութեամբ Հ. Քերոբէ Զրաքեանի, «Ներածութիւն», էջ ԽԴ:

հանրությունը, Ասողիկի վկայությունը ենթադրել են տալիս հավանական մի սկզբնագրի մասին, որ կարող էր լինել Համամ Արևելցունը, և որից կարող էին օգտվել մյուս բնագրերի հեղինակները:

Վերոնշյալ երեք միավորներին («Նղիշե», Համամ Ա., Համամ Բ.) կցվում են ևս երկու մեկնություններ: Մեկը վերագրվում է Հովհան Ոսկեբերանին, զետեղված է Ճառքնտիրի մեջ (Վեն. 822, գրիչ՝ Ստեփանոս, հավանաբար ԺԳ. դար¹³⁵) և իրականում Համամ Ա.-ի համառոտումն է ընդարձակ ինքնուրույն վերջաբանով: Այն ևս ներկայացված է հավելվածի, իսկ բնագրի քննություն-համեմատությունը՝ համապատասխան բաժնում:

Երկրորդն անանուն է՝ պահպանված է տոնապատճառային միավորներում՝ Ստեփանոս Սյունեցու ժամակարգության մեկնության ու Պահոց շրջանի ընթերցվածների Գրիգորիս Արշարունու մեկնությունների միջև, նաև զանազան նյութերի հետ (տե՛ս ՄՄ 1888, ձեռագիր Բ, ԺԲ. դար, գրիչ՝ Անդրիաս, 130ա-353բ, և այն կրկնող ՄՄ 1851, ԺԳ. դար, 1ա-236ա, գրիչ՝ Պետրոս քոյ¹³⁶): Սրա հեղինակն էլ

¹³⁵ Աշխատասիրողը նշում է այս ձեռագրի բացառիկությունը՝ հին նախագաղափար օրինակից արտագրված լինելն ու հազվագյուտ, այլու չհայտնաբերվող բնագրեր պարունակելը. «Մատեանս է Ճառքնտիր միջակադիր, հնագոյն երկաթագիր եւ հաւանօրէն կիսեղծ գաղափարէ մ'ընդօրինակուած, զի ոչ միայն ի տողամիջի մէկ երկու տեղ դատարկ միջոցներ թողուած են, այլ եւ երբեմն բառերն իրարու հետ միացուած են, եւ յաճախ անգամ ալ սխալագիր: Մատեանս անոր համար յարգի է, զի կը պարունակէ - ի միջի բազմաթիւ մեկնաբանական, պատմական եւ վարդապետական գրուածներու - նաեւ ինչ ինչ նաւեր, որոնք ուրիշ տեղ չեն գտնուիր» (տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց ի Վենետիկ, Բ, աշխատասիրութեամբ Հ. Բ. Սարգիսեանի, Վենետիկ, 1924, էջ 158, ձեռագրի նկարագրությունը՝ էջ 155-166):

¹³⁶ ՄՄ 1888 հիշատակարանում ձեռագրի այս բնույթի մասին խոսում է գրիչը. «... գոր յո՞ւնմ առքեցին, սիրալիւր սիրոց սրբայնեալ ըստ աստուածայհանոյ վաճեալ, զբանն աստուածային խոհեմայգոյն լրացուցին իմաստիւ գգիտնականաց եւ զհանճարեղաց միտս, առ որս եւ խնդիր ելեալ՝ առ ի հաւաքեալ... յո՞ւնակի եւ մեծ ջանիւ... իբրեւ զխճնեալ ծաղիկս հովտաց եւ ի լեռանց զանոշարարս եւ զգուարեացուցիչս, հաւաքեցաւ ի զիրս յայս, որով **անըջիոյթ դուքեամբ** զ[յ]իշատակ Տէրունական տանից տարեկանաց տաւմախ[մ]բութեամբ՝ սկսեալ ի Դարթէ Յակովբայ եղբարն Տեառն, մինչեւ զտաւն Սրբոյ

վերաձևել է «եղիշեի» գրվածքը (առանց վերջաբանի)՝ կրճատել այն, դարձյալ, ինչպես «եղիշեն», բաժանել երկու մասի և առանձին հատվածներում՝ հատկապես երկրորդ բաժնում, ներառել նաև Համամ Ա.-ի մեկնությունները:

Բոլոր բնագրերի՝ միմյանց հետ տարբեր աղերսները Հավելվածների բաժնում ցույց են տրված տարատեսակ ընդգծումներով կամ ծանոթագրումներով, որոնց սկզբունքն առանձին ներկայացված է յուրաքանչյուրի դեպքում: Մինչ այս բնագրային առնչություններին և «քարտեզագրությունն» անցնելը կամ դրան զուգահեռ, ներկայացված է մեկնությունների բովանդակությունը՝ բնագրային համատեքստը, սրա մեջ տարատեսակ ճյուղավորումների և հնարավոր ամբողջականության ի մի բերման համար: Վերջապես ունենք «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության պահպանված երկու պատահիկներ:

Թեև համեմատությունը ցույց է տալիս, որ Թե՛ Համամը, Թե՛ եղիշեն (քանի որ վերջինն, ինչպես նշեցինք, օգտվել է Թ. դարում գործող Համամ Արևելցու բնագրից, իսկ Համամ Բ.-ի հեղինակը՝ ԺԲ. դարում գործած Վանական վարդապետից) չեն կարող կապվել վերոնշյալ ստեղծագործությունների հետ, այնուամենայնիվ պայմանականորեն օգտագործում ենք արդեն ընդունված և տպագիր տարբերակում առկա անունները («եղիշե», Համամ Ա., Համամ Բ.): Մեզ հետաքրքրում են հայ միջավայրում կենցաղավարած «Ո՛վ է դա» մեկնությունները, այդ պատճառով քննում ենք առաջին հերթին սրանք և սրանց միջոցով միայն՝ իրենց նախատիպերը: Եվ համեմատությունը ցույց է տալիս, որ իրար հետ առնչվում են հենց այս արդեն համառոտված-հարմարեցված միավորները, այլ ոչ նախօրինակները (ինչպես Համամ Ա.-«եղիշե» բնագրի դեպքում. «եղիշեն»

Խաչին, դարձեալ եւ Ընթերցուածոց Մեկնութիւն բոլոր Աղումացիցն եւ այլ եւս հարցումն[Բ] զանազան եւ պատասխանիք բան առ բան...» (ՄՄ 1888, 354ա, հմմտ. Մայր Յուզակ հայերէն ձեռագրաց, Զ, իւմբ. Գ. Տէր-Վարդանեանի, Ե-րևան, 2012, էջ 402-412, Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-ԺԲ դդ., աշխատասիրությամբ Ա. Մաթևոսյանի, Երևան, 1988, էջ 309-310):

օգտվել է Համամ Ա.-ից, այլ ոչ առավել ամբողջական «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ից):

Բացի սրանից, մինչ Գրիգոր Նարեկացին հայ մատենագրութեան մեջ շրջանառվում է Իսիքիոս Երուսաղեմացու (մոտ 400-433) Հոբի գրքի մեկնութեան թարգմանությունը¹³⁷, այն պահպանվել է մասամբ, միայն հայերեն¹³⁸: Իսիքիոսի մոտ բացակայում է Հոբի ԼԸ.-ԼԹ. գլուխների մեկնությունը (հասնում է մինչ Յոբ Ի. 29 տեղիին. աշխատանքը բաժանված է 24 ճառերի): Մեկնությունները հիմնականում պատմական և բարոյական ոլորտում են, մինչդեռ հայ հեղինակների գործերն ընդգծված քրիստոսաբանական, փրկչագործական միտվածություն ունեն: Սա, անշուշտ, բխում է նախ Հոբի գրքից, որի առաջին գլուխները հիմնականում նրա տառապանքների նկարագրությունն

¹³⁷ Առաջին հրատարակությունը Հ. Ք. Ջրաֆյանի վերոնշյալ աշխատասիրությունն է (Իսիքիոսի երիցու երուսաղեմացու Մեկնութիւն Յոբայ, Վենետիկ, 1913): Տե՛ս նաև Hésychius de Jérusalem *Homélies sur Job, version arménienne*, *Patrologia Orientalis* 42.1-2, ed. Ch. Renoux, transl. Ch. Renoux, Ch. Mercier, Turnhout: Brepols, 1983):

Իսիքիոսի մեկնության պահպանված հատվածում հղումներ կան Հոբի ԼԸ.-ԼԹ. գլուխներին (ԼԸ 10-11, 12, 17. ԼԹ 13)՝ որպես երկրորդական կամ երրորդական մեջբերումներ: Մրանց մեկնությունները ևս ուղիղ իմաստով են. ծովի՝ իր սահմանները չանցնելը (ԼԸ. 10-11) աստվածային զորության արտահայտությունն է (Իսիքիոսի երիցու երուսաղեմացու Մեկնութիւն Յոբայ, էջ 108), մահվան դռների (ԼԸ. 17) միջով պետք է անցնի Հոբը (հայ մեկնիչների մոտ սա խորհրդանշում է Քրիստոսի դժոխք իջնելը):

¹³⁸ Նարեկացու «Ո՞վ է դա»-ի և Իսիքիոսի մեկնությունն ամփոփող ձեռագրի գրիչը նշում է. հայտնի չէ՝ արդյո՞ք Իսիքիոսի մեկնությունն այդ գլուխներով է սահմանափակվում, թե միայն սա է պահպանվել, և ամբողջական մեկնության համար հղում է անում Վանական վարդապետին, որ ներառել է մյուս մեկնիչներին. «Այլ վասն քերութեան տառիս յայտ լիցի ընթերցողաց, զի բանս Իսիքիոսի մինչեւ ցայս վայր սպառեցան: Եւ թէ այս մինչեւ ցայս վայր միայն եղել քննեալ ի նմանէ, եւ թէ ի թարգմանութենէ քերին մնացեալ եղել, չէ՛ յայտ: Այլ բովանդակ գրոցն Յովբայ մեկնութեան, թէ ո՞ք փափագէ, խնդրեսցէ զժողովածոյ մեկնիչն՝ զարարեալն ի վարդապետէն Վանականէ Տաուշեցոյ» (Վեմ. 339, 393ա): Հոբի գրքի ամբողջական մեկնություն, հիմնվելով Վանականի երկի վրա, հեղինակել է նաև Գրիգոր Տաթևացին:

են և իր ու իրեն այցելած երեք թագավորների խոսքն են ամփոփում՝ ի տարբերություն ԼՂ.-ԼԹ. տեղիի աստվածային խորհրդական խոսքի¹³⁹: Երկրորդ պատճառը գործառույթն է՝ «Ո՛վ է դա» մեկնությունների առնչությունը Զատիկը նախապատրաստող պահքի շրջանի հետ:

Իսիբիոսի ազդեցության մասնակի հետքեր ենք հայտնաբերում Գրիգոր Նարեկացու մեկնությունը համառոտողի առաջաբանում:

Միայն հայերեն թարգմանությամբ Հոբի գրքի մեկնության պատահականներ են պահպանվել եփրեմ Ասորու հեղինակությամբ (մահ. 373 թ.) «Պատճառաց գրքում»¹⁴⁰, այնուհետև Վանական վարդապետի՝ Հոբի գրքի շղթա մեկնություններում¹⁴¹: «Պատճառաց գրքի»

¹³⁹ Այս տեսակետից կարելի է որպես օրինակ բերել Յոթ Թ. 9 տեղիի մեկնությունը, որտեղ նույն պատկերներն են, ինչ Յոթ ԼՂ. 31-32-ում (լուսատուներ, Բազմաստղ, Մագարոթ): Սակայն սրանց մասին խոսում է Հոբը, այլ ոչ Աստված, ինչպես ԼՂ.-ում, և մեկնության մեջ որևէ ակնարկ չկա նրանց այլաբանական-ֆրիստոսաբանական նշանակության՝ պարզապես ցույց են տալիս Աստծո զորությունը. «Սայլն ասացեալ եւ գիշերավար եւ զբազմաստեղս եւ շտեմարանս հարատյ, եցոյց զամենայն չափս երկնի՝ զաստեղաց եւ որ ի նմա կան» (Իսիբիոսի **Երիցու Երուսաղեմացոյ Մեկնութիւն Յոբայ**, էջ 133. ԼՂ. զլխի հայերեն մեկնություններում Բազմաստղը Սուրբ Հոգու շնորհներն են, Մագարոթը՝ Գաբրիել հրեշտակապետը): Որպես Քրիստոսի հետ կապված իրողություններ մեկնվում են առավել բացահայտ կերպով նրան առնչվող երևույթները, այլ ոչ առհասարակ բոլոր միավորներն ու բնապատկերները, ինչպես Թ. 8-ում՝ «նա, որ... ծովի վրայ այնպես է շրջում, ինչպես ցամաքի վրայ» (մեկն.՝ Քրիստոսը, որ փայլում էր ծովի վրա, նույն տեղում էջ 138), Թ. 33՝ «Ուր էր, թե մի միջնորդ լինէր, դիմացս գար ու դատ անէր երկուսիս միջեւ» (մեկն.՝ հայտնվել Քրիստոսը, էջ 144) և այլն:

¹⁴⁰ Տե՛ս «Սրբոյն Եփրեմի մեկնութիւն եւ սկիզբն Յոբայ» (Հ. Ա. Վարդանեան, *Դասական մանր բնագիրներ եւ ձեռագրական համեմատություններ*, Վիեննա, 1913, էջ 18-19): Ըստ Մաշտոցյան Մատենադարանի պահպանված հնագույն «Պատմառաց գրի» (ՄՄ 1879), Լ. Տեր-Պետրոսյանը որոշ նշտումներ է առաջարկում այս բնագրում (տե՛ս Լ. Տեր-Պետրոսյան, «Եփրեմ Ասորու «Հոբի մեկնությունը» Եզնիկ Կողբացու աղբյուրներից», *ՔՄ* 16, էջ 9-10) և հիմնվելով Եզնիկ Կողբացու «Ճոժ աղանդոց» երկի մի աղերսի վրա, նրա հայերեն թարգմանությունը տանում 440-ական թվականներից առաջ (նույն տեղում, էջ 14):

¹⁴¹ Մրանից մի հատված ֆրանսերեն թարգմանությամբ տե՛ս *Hésychius de Jérusalem Homélie sur Job, version arménienne, Patrologia Orientalis*

հատվածը պարունակում է ներշնչված նախադրական խոսք գեղեցիկ պատկերներով ու համեմատություններով և սրան հաջորդող Յոբ Ա. 1-12 տեղիի մեկնություններով և սրան հաջորդող Յոբ Ա. 1-12 տեղիի մեկնություններով: Հոգևոր կերակուրի, եղբայրակիցների հետ հոգևոր սննդի ճաշակման ու վերամբարձման տեսարանը, որով բացվում է այն, աղերսներ է հայտնաբերում նարեկացու անվամբ պահպանված «Մ՛վ է դա» մեկնության հետ (վերը՝ ծան. 44):

Հայ մեկնիչներից մինչև նարեկացին Հոբի գրքին անդրադարձել է Ստեփանոս Սյունեցին (Ը. դար). դարձյալ բնագրի միայն պատառիկներ պահպանվել են «Պատճառաց գրքում»¹⁴² և Վանական վարդապետի շղթա մեկնություններում: Դարձյալ՝ այս հատվածները չեն ներառում Հոբի մեզ հետաքրքրող ԼԸ-ԼԹ. գլուխները¹⁴³: Սյունեցուն

42.1-2, ed. *Ch. Renoux*, transl. *Ch. Renoux, Ch. Mercier*, Turnhout: Brepols, 1983, pp. 65-68: Ըստ Հ. Ա. Վարդանյանի, Վանական վարդապետը բավական փոխել մշակել է եփրեմի սկզբնագիրը (այս հատվածներին անդրադարձը տե՛ս Հ. Ա. Վարդանյան, նշվ. աշխ. էջ 64-67, 72-73):

¹⁴² Ինչպես հայտնի է, Գրիգոր Աբասի որդու հեղինակած «Պատճառաց գիրքն» Աստվածաշնչի տարբեր գրքերի, ինչպես նաև տարբեր մեկնությունների լուծմունք-«պատճառների» ամբողջություն է: Ներկայացնում է այդ գրվածքների ստեղծման նպատակը՝ պատճառը, գործառույթը, գրության հանգամանքները, բովանդակությունն ու հեղինակին: Հոբի գրքի «պատճառի» համար, օրինակ, վերցված են Իսիփոս Երուսաղեմացու Հոբի գրքի մեկնության առաջաբանը, եփրեմ Ասորու, Ստեփանոս Սյունեցու ամբողջական չպահպանված մեկնությունների առաջաբանները (տե՛ս օրինակ ՄՄ 1879):

¹⁴³ Երկուսն էլ՝ վերջինը՝ հիմնվելով Վանականի մեկնությունն ամփոփող վեներաբլյան հնագույն ձեռագրի վրա (Վեն. 1627, 1415 ք.), հրատարակել է Հ. Ք. Զրաֆյանը («Ստեփանոսի Սյունեցույ Մեկնութիւն Յոբայ ի հաամմանէ Վանականի» և «Ստեփանոսի մեկնութիւն եւ սկիզբն Յոբայ», տե՛ս **Իսիփոսի երիցու Երուսաղեմացույ Մեկնութիւն Յոբայ**, «Յաւելում Դ», էջ 304-310, մեկնության մասին՝ նույն տեղում, «Ներածութիւն», ԼԴ-ԼԸ): Ըստ Վանական վարդապետի նշումների, Սյունեցուց ունենի՝ համառոտ առաջաբանի մի հատված, այնուհետև Հոբի գրքի Ա. 1, 6, 12, Բ 10, Դ. 10, Ը. 17, Թ. 7, ԺԶ. 10, ԺԸ. 10, ԻԸ. 4-8, Լ 4, 29, ԼԱ 18, 25, ԼԲ 2, ԼԳ. 29 տեղիների մեկնության պատառիկներ: Վանականը հղում է նաև ոմն Դավիթ փիլիսոփայի. սա ևս հրատարակել է Հ. Ք. Զրաֆյանը («Դասքի (Իսիփոսի) մեկնութիւն Յովբայ». նույն տեղում, էջ 284-290). պարունակում է միայն մեկնություններ Յոբ ԻԱ. գլխից: Այս

վերագրվող նախադրական հատվածն էլ հայ միջնադարում շրջանառվող նմանատիպ գրվածքների հետ օգտագործել է Նարեկացու «Ո՞վ է դա» մեկնությունը՝ որպես վերջաբան:

Բաղումներն անշուշտ ենթակա են համալրման բոլոր ձեռագրերի համեմատությամբ (օրինակ, ՄՄ 1167-ի տվյալներով կարող ենք ավելացնել 39բ, 70բ, 71բ-72ա, 72բ, 73ա, 75, 84ա, 85աբ, 86աբ, 87բ, 88ա, 89աբ, 90բ, 91ա, 92ա, 93ա-94ա, 95բ, 97ա, 99աբ [Դավիթ], 59բ [Ստեփ.] երեսների մեկնությունները և այլն):

«Ո՞վ է դա». ՆԱԽԱԲԱՆՆԵՐ

Թե՛ եղիշեին վերագրվող, թե՛ Համամ Ա. բնագրերում ավելի ընդարձակ է մեկնվող տեղիի սկիզբը: «Ո՞վ է դա»-ի բոլոր մեկնություններում այն միաժամանակ որոշ նախաբան է, որ բխում է նաև Հոբի ԼԸ. գլխից: Այստեղ արարչության պատկերաշարերը՝ ըստ դրա և բուն մեկնությունը, սկսվում են ԼԸ. 4- ից («Որտե՞ղ էիր դու, երբ ես երկրի հիմքերն էի գցում...»): Սրան նախորդող երկու տողերը ա. Աստծո դիմումն են Հոբին հռետորական շեշտով («Այդ ո՞վ է», գրաբար՝ «Ո՞վ է դա») և բ. նրա կոչը Հոբին, որպեսզի պատրաստվի պատասխանել իր հարցերին (ԼԸ. 2. «Այդ ո՞վ է, որ իր խորհուրդները թաքցնում է ինձնից, խօսքերը հաւաքելով իր սրտում՝ կարծում է, թէ ինձնից պահում է դրանք: 3. Տղամարդու պէս պնդացրո՛ւ մէջքդ. հարցեր եմ տալու քեզ, ու պատասխան տուր ինձ: 4. Որտե՞ղ էիր դու, երբ ես երկրի հիմքերն էի գցում...»): Սրանից հետո է Աստված ոգեկոչում Հոբի հայացքի առջև մեծ տիեզերական տեսարաններ, որտեղ նա ներկա չէ և չի եղել, որոնց արարիչը կամ վերահսկիչը չէ, բայց փորձում է քննել Արարչին¹⁴⁴:

Այս երկու տողի շուրջ են հյուսվում նախադրությունները: Եվ միայն սրանք են ողջ մեկնության մեջ ներկայացվում ուղիղ՝ բարոյական նշանակության ոլորտում (այս տարբերությունը և անցումը նախադրական տիպի խոսքից Աստծո հարցերի տնօրինական խորհուրդների քննությանը ընդգծում է «եղիշեն»): Հեղինակները տար-

¹⁴⁴ Նույնիսկ այս իրողությունն է մեկնություններում հազեցվում մարդկայնության, բարոյականության շեշտերով՝ Աստված առաջ է բերում արարչության պատկերները, ըստ Հովհանն Ոսկեբերանի, որպեսզի ցույց տա՝ եթե անգամ մարդու համար ստեղծված արարչությունն այսպիսի խնամքով ու բանականությամբ է առաջնորդվում, ապա որքան առավել Աստված չի անտեսում մարդուն՝ հատկապես Հոբի պես դժբախտ մեկին: Նույն ոգով բացատրում է հարցադրումներով իր խոսքը կառուցելու Աստծո հնարանքը՝ այն համոզելու լավագույն ձևն է (տե՛ս *Ancient Christian Commentary on Scripture, Old Testament VI: Job*, ed. **Manlio Simonetti and Marco Conti**, eds. ACCS OT 6, Thomas C. Oden, Illinois, 2006, p. 196): Այս մեկնությանն ամենամոտն է համառոտված «Ո՞վ է դա»-ի առաջաբանը:

բեր շեշտադրումներով բացատրում են՝ ինչ մտադրությամբ և իրականում ինչպես, ինչ «զգացումով» ու ականարկներով է Աստված դիմում Հոբին, ինչու է խոսում արարչության մասին: «Եղիշեն» և Համամ Ա.-ն հատվում են մի կետում՝ «ո՛վ է դա» ասելով Աստված նաև Ադամին է խոսքն ուղղում և նրան ականարկում, խոնարհեցնելով հիշեցնում նրա մասին, ով ցանկանում էր Աստված դառնալ՝ շունենալով Աստծո զորությունն ու ստեղծած չլինելով արարչությունը: «Եղիշեն» շեշտում է Աստծո հետ երկխոսությանն արժանացած լինելու շնորհը:

«Եղիշեն». Աստված խոսում է Հոբի հետ առողջացնելով նրան, քանի որ առաջին մարդն արժանի չեղավ Աստծո խոսքին՝ պարտվելով սատանայից, իսկ երանելի Հոբը հաղթեց նրա բոլոր զորությունները: Այս պատճառով նախաստեղծի փոխարեն է Աստված խոսում Հոբի հետ («ի դէմս նախաստեղծին խաւսի Աստուած ընդ Յոբայ»), որ խոնարհեցնի, որ նա հիշի առաջին մարդուն ու չհպարտանա: Դատում և դնում է նրա առաջ իր ամենագոր ու անհաս արարչությունը, ըստ բոլոր երկնային գոյերի ու հրեշտակների, լուսատուների, տարերքների, երկրի և ծովի, օդի՝ նրա բոլոր փոփոխությունների, կենդանիների՝ ասես հանդիմանելով ու հեգնելով Ադամին, թե՛ «ո՛վ Ադամ, եթե ստեղծում էիր այսպիսի արարածներ և հաստատուն էիր, ապա կարող էիր և զորանալ, իշխել, ինձ նման քեզ Աստված համարել, ոչ թե իմ ստեղծածներից մի պտուղ ճաշակել ու դուրս ընկնել [դրախտից]:

Այս ամենը կարծես հակասում է հետագա մեկնությունը, երբ նույն այդ անհաս արարչության տեսարաններն իրականում դառնում են Աստծո տնօրինական խորհուրդների ականարկներ: Սա մեկնիչը լուծում է հաջորդող ձևակերպմամբ: «Եղիշեի» մեկնության նպատակը եկեղեցու հոգևոր պատկերի վերակերտությունն է: Ըստ այդմ նախաբանի

ավարտին, մեկնությունն անցնելիս նշում է՝ բայց մի փոքր նաև եկեղեցու խորհուրդը բացահայտենք այս խոսքերի մեջ, որ բարձրությամբ և մեծությամբ գերազանցում է բոլոր գոյություններին մեր փրկիչ Քրիստոսի միջոցով (ՄՀ Զ, էջ 1006):

Համամ Ա.-ն դարձյալ նշում է. Աստված Հոբին դիմելով նախաստեղծին է ասես ուղղում խոսքը: Ադամի հետ համադրության առանցքն այս մեկնիչի մոտ «թաքցնել» (Յոբ ԼԳ. 2) բառն է: Շեշտված է ավելի ոչ ամոքելու, այլ հոգևոր կրթության կողմը՝ Հոբի հոգևոր աճը Աստծո պատճառած տառապանքների միջոցով և նրա ծածուկ կարողությունների բացահայտումը:

Համամ Ա. Աստված Հոբի հետ խոսելով կշտամբում է նախաստեղծին, ով թաքցնում էր աստվածանալու իր մտադրությունը (հմմտ. ԼԳ. 2. «ով է, որ [կարծում է, թե թաքցնում է] ինձանից խորհուրդներն իր սրտում»):

Կամ Հոբն իր առաքինի վարքի համար Աստծո դատաստանը, երբ նրա հարվածներն հասան իր վրա, արդար չհամարեց, այլ անվայել կերպով խորհեց իր սրտում Աստծո մասին, թե՛ «Աստված վկայեց ինձ [իմ մասին]». «Հոբն արդար է և աստվածապաշտ հեռու ամենայն շար իրողություններից» (հմմտ. Յոբ Բ. 3¹⁴⁵): Ինչու է [այդ դեպքում] այս ամենն իմ վրա ուղարկում: Անիրավ էր համարում նրա արածը: Այս պատճառով Հոբը հանդիմանանք է կրում Աստծուց, որ ասում է՝ «Ո՞վ է դա», հեգնում է հարցուփորձ անելով, իբրև թե ասելով՝ եթե այդ գիտես քո հոգում, ապա և այս պետք է իմանաս, որ ես քո [քեզ վրա հասած] փորձանքներով կամենում եմ վարձքի արժանի դարձնել քեզ և ծածուկ համբերությունդ բացահայտել ողջ

¹⁴⁵ Աստված, դիմելով սատանային, հարցնում է՝ տեսա՞վ արդյոք իր ծառա Հոբին, որի նման ճշմարտախոս, անաբատ, աստվածապաշտ, ամեն շար գործից հեռու մնացող մարդ չկա երկրի վրա:

աշխարհի առաջ: Եվ դու անիրա՞վ ես համարում այս իրողությունները և ստանձնել ես անհաս բաների քննությունը: [Սա նաև] Ադամի և սաստանայի վերաբերյալ է ասում՝ դուք, որ ցանկանում էիք Աստված լինել, ո՞ւր էիք, մինչ ես երկրի հիմերն էի գցում (ԼՂ. 4.), ակնարկելով այս աշխարհ Որդու գալուստը, քանի որ ինչպես անկյան քարը երկու պատերն է հաստատում միավորելով, այնպես Բան Աստված, մարմինն միանալով, միավորեց հրեշտակներին և մարդկանց (ՄՀ Թ. էջ 522, նույնը՝ էջ 528):

Համամ Ա. բնագրի այս հատվածը նույնությամբ վերարտադրում է «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի համապատասխան միավորի սկիզբը՝ առանց կրճատումների: Վերջապես, Համամ Բ. բնագրի հեղինակն օգտվել է թե՛ Համամ Ա.-ից (առաջին կեսը՝ ընդգծված հատվածները), թե՛ Վանական վարդապետից: Համամ Ա.-ի հետ այս սկզբնաձևի նույնությունն էլ հավանաբար, ինչպես նշեցինք, պատճառ է դարձել, որ «Ո՞վ է դա»-ի այս մեկնությունը ևս վերագրվի Համամ Արևելցուն:

Համամ Ա. «Ո՞վ է դա, որ թաքուցանէ յինէն զխորհուրդս ժողովեալ զբանս ի սրտի, եւ համարի [յինէն թաքուցանել. Յոբ ԼՂ. 2.]». Աստուած խաւսելով ընդ Յոբա[յ]՝ զնախաստեղծն [կշտամբեաց, որ զխորհուրդ աստուածանալոյն]¹⁴⁶ թաքոյց: Կամ վասն իւր ուղիղ վարուցն Յոբ ոչ արդար համարեցաւ զԱստուծոյ դատաստանն, յորժամ հարուածք ի Տեառնէ

Համամ Բ. «Ո՞վ է դա, որ թագուցանէ յինէն զխորհուրդս ժողովեալ զբանս ի սրտի եւ համարի յինէն թաքուցանել] (Յոբ ԼՂ. 2):

Ապիրատութիւն համարեցաւ Յոբ ի մտի իւրում, յորժամ հարուածք հասին նմա ի Տեառնէ. եթէ վկայեաց ինձ Աստուած, թէ՛ «այր արդար աստուածապաշտ՝ մեկնեալ

¹⁴⁶ Տպագրի մեջ բաց է թողնված (հմմտ. ՄՄ 1007, 162ա, ՄՄ 3795, 110բ):

հասին ի վերա[յ] նորա, այլ ապիրատութիւն խորհեցաւ ի սրտի իւրում զԱստուծոյ, թէ Աստուած վկայեաց ինձ, թէ՛ «Յոբ արդար եւ աստուածապաշտ՝ մեկնեալ յամենայն իրաց շարեաց» (հմմտ. Յոբ Բ. 3): Խորհէր, թէ վասն է՞ր էւած¹⁴⁷ զայս ամենայն ի վերա[յ] իմ, անիրաւ խորհէր առնել զԱստուած: Վասն այսորիկ յանդիմանի յԱստուծոյ՝ ասելով¹⁴⁸. «Ո՞վ է դա» (Յոբ ԼԸ. 2): Հեզնէ հարցուփորձելով՝ որպէս ասելով, թէ՛ զայդ յանձին ունիս գիտել, ապա եւ զայս պարտիս իմանալ, վասն զի ես փորձանաւք քո կամիմ զքեզ վարձուց արժանի առնել եւ զծածկեալ քո համբերութիւնդ յայտնի կացուցանել ամենայն աշխարհի: Եւ դու անիրաւութիւն խորհիս զիրսդ, եւ զանհաս քննութեան բռնն հարեալ ես: Առ Ադամ, եւ ի վերա[յ] սատանայի ասէ. թէ՛ դուք, որ Աստուած կամէիք լի-

յամենայն իրաց շարաց» (Յոբ Բ. 3): Խորհէր, թէ ընդէ՞ր ած զայս ի վերա[յ] իմ, անիրաւ խորհէր առնել զԱստուած: Վասն այնորիկ ասաց Աստուած. «Ո՞վ է դա, որ թագուցանէ յինէն զխորհ[ուրդս]» (հմմտ. Յոբ ԼԸ. 2): Առ բարեկամսն ասէ, որք վասն վշտին համարէին, թէ յանցանս ունի եւ ոչ յայտնէ: Ասէ Աստուած՝ մի՞թէ զուր եւ անգիտութեամբ վկայեցի վասն արդարութեան (հմմտ. Յոբ Ա. 1): «Ժողովեալ զբանս ի սրտի եւ համարի [յինէն թաքուցանել]» (Յոբ ԼԸ. 2). ոչ է ձեզ իրաւացի առնել, այլ գիտակ զԱստուած իմանալ «սրտի եւ երկկամաց»¹⁴⁹ : «Պրնդեա իբրեւ այր զմէջ քո» (Յոբ ԼԸ. 3)՝ արիաբար կացի դիմամարտ[375ա]ութեան շարին եւ զի առաջի Աստուծոյ կաս: Իբրու զի այր մարդ ես, հարցից քեզ՝ մի հանդուգն, որպէս զնախահայրն:

¹⁴⁷ Տպագրված է «է Աստուած», սակայն այստեղ պատվո մշան չկա «ած»-ի վրա, ինչպես այս նախադրությունից օգտված բոլոր մյուս «Ո՞վ է դա»-ի մեկնություններում (ՄՄ 1007, 162 ք, ՄՄ 3795, 110 ք):

¹⁴⁸ Տպ.՝ «զասելով»:

¹⁴⁹ Սաղմ. է. 10, Սաղմ. Իե. 2, Սաղմ. Հբ. 21, Երեմ. ԺԱ. 20, Երեմ. Ժե. 10, Երեմ. Ի. 12, Յայտն. Բ. 23:

նել, ո՛ր էիք «մինչ ես հիմունս արկանէի ի դմա» (Յոբ ԼԲ. 4). զՈրդույ գալուստն ասէ յաշխարհս, զի որպէս «վէմն անկեան» (Յոբ ԼԲ. 6) զԲ. որմն հաստատէ՝ ժողովեալ ի միասին, նոյնպէս Բանն Աստուած միացեալ ի մարմնի զհրեշտակս եւ զմարդիկ միաւորեաց (ՄՀ Թ, էջ 522):

Համամ Ա. մեկնության հետ ընդհանուր է սկիզբը՝ Հոբի ներքին մենախոսությունը, որ չի հասկանում կամ ուզում է հասկանալ իր պատիժների պատճառը: Աստծո պատասխանի իրական գրգապատճառների մեջ շեշտադրումները փոփոխված են՝ բացակայում է կշտամբելու, դաս տալու Համամ Ա. մեկնության միտվածությունը: Վերջինում ԼԲ.2. տեղիի մեկնության մեջ ընդգծված է նախահոր դերակատարությունը. այս առանցքում է մեկնվում նաև ԼԲ. 4.-ը՝ իբրև թե Հոբի միջոցով Աստծո անուղղակի դիմումն Ադամին ու նրան գայթակղողին (եթե աստվածը դուք էիք [քանի որ Ադամն ուզում էր աստվածանալ], ապա ո՛ր էիք, երբ ես «երկրի հիմերն էի գցում» (Յոբ ԼԲ. 4):

Համամ Բ. բնագրում նույն «թաքնվել» բառի շուրջ հեղինակը հյուսում է այլ բարոյական մեկնություն՝ Աստծո խոսքի ակնարկները Հոբի բարեկամներին (թաքուն մտքերին) են վերաբերում, որ կարծում էին՝ Հոբը տանջվում է իր թափում մեղքերի պատճառով: Սա են մատնանշում «Ով է դա, որ կարծում է, թե թափցնում է ինձանից իր սրտում ժողովված մտածությունները» (ԼԲ. 2) խոսքերը: Վանական վարդապետը, որի մեկնությունից օգտվել է Համամ Բ.-ն, թաքցնելու արտահայտության վերաբերյալ անում է բոլոր հնարավոր դատողությունները՝ Աստծո խոսքերն ուղղված են բոլորին՝ Հոբի բարեկամներին, Ադամին, որ մտածում էր՝ Աստծուց գաղտնի է մնում իր

աստվածացման ցանկությունը (հմմտ. Համամ Ա.), Հոբին, որ անիրավ էր համարում Աստծո դատաստանը, վերջապես՝ բոլոր սրբերին՝ վարժեցնելու համար: Համամ Բ.-ն վերցրել է միայն առաջին փաստարկը, որտեղ հետաքրքիր շրջաստվածամբ Աստծո խոսքերն ուղղված են ոչ թե Հոբին, այլ նրա միջոցով նրան շրջապատող մարդկանց: Աստված ասես բարձրաձայնում է նրանց մտքերը, ովքեր Հոբի մասին են այդպես մտածում՝ մեկի, ում արդարության մասին վկայել է ինքը՝ միակ գիտեցողը սրտի բոլոր գաղտնարանների (Համամ Ա.-ում այս նույն խոսքերի շուրջ խորհրդածում է Հոբը՝ եթե Աստված վկայել է Հոբի արդարության մասին, ինչու է տանջում): Իսկ նախահորն անդրադարձ է արվում հաջորդ տեղիի առնչվածությամբ, սակայն դարձյալ՝ միայն կապված Հոբի հետ («Պնդեա՛ իբրեւ այր զմէջ քո»։ Յոբ Ա. 3). Աստված՝ հակառակ հանդուգն Ադամի, խրախուսում է Հոբին (հմմտ. Եղիշե՝ Աստված, հակառակ Ադամի, խոսում է Հոբի հետ):

Բարեկամների թաքուն մտքերի մեկնությունը վերցված է Իսիքիոս Երուսաղեմացուց. վերջինս սրա մասին խոսում է այն հատվածում, երբ Հոբին այցելում են երեք թագավորները (Յոբ Բ. 13), նստում յոթ օր ու գիշեր՝ ոչինչ չասելով (իրականում նման բաներ խորհելով իրենց սրտում ու իրար գաղտնի ասելով)¹⁵⁰:

Ադամին ակնարկելով Հոբին խոնարհեցնելու կամ նրա ծածուկ առաքինություններն ի հայտ բերելու այս մեկնություններից զգալիորեն տարբերվում է Համառոտ «Մ՛վ է դա»-ի մեկնությունը: Վերջինիս հեղինակը կարծես նույնիսկ կասկածանքով ու մի փոքր ան-

¹⁵⁰ Իսիքիոսը պատկերում է ինչպես Հոբին այցելած բարեկամներն իրենք էլ չեն խոսում լող Հոբի հետ՝ համարելով, որ խելքը թոցրել է, բայց, թերևս, միմյանց են դիմում ու հարցնում՝ արդյո՞ք իրականում ամբարիշտ չի եղել՝ արդար թվալով, Աստծուն ատող՝ աստվածասեր ձևանալով, արդյո՞ք Աստված չի մեղացրել նրա գաղտնի հանցանքներն այս չարաչարանքների միջոցով: Այսպես խորհում են, տեսնելով Հոբի բազմաթիվ ու ծանր վեճերը՝ առանց հասկանալու, որ մեծամեծ մարտերը մեծերին են վայելում, նավը փրկելը լավ նավաստիների շնորհն է՝ որքան էլ ընկնի առագաստը, փշով են դեկերը, փրթվեն չվանները և այլն (Իսիքիոսի երիցու Երուսաղեմացույ Մեկնություն Յոբայ, էջ 53-54):

հարգալից է խոսում «ո՛վ է դա»-ի նախորդ մեկնիչների՝ «կարծեց-յալ» վարդապետների մասին: Նախ նշում է՝ շատ ուսումնասիրել, փնտրել է «ո՛վ է դա»-ի հին մեկնություններ, բայց չի գտել և արտահայտում է իր զարմանքն ավելի ուշ շրջանի մեկնիչների վերաբերյալ¹⁵¹, որ, չգիտես ինչու, Աստծո խոսքերը Հոբից բացի այլ մեկին ուղղված են համարում: Սրանք Հոբին են ուղղված, և Հոբն էլ պատասխանում է հարցերին (ԼԹ. գլխի ավարտին Հոբը նշում է հանդիմանանքներ եմ կրում Աստծուց): Մեկնիչը վկայակոչում է նաև Գրիգոր Նազիանզացուն. վերջինս Զատկի ճառում նշում է Տերը խոսում է Հոբի հետ՝ ասելով. «Տղամարդու պէս պնդացրո՛ւ մէջքդ. հարցեր եմ տալու քեզ, ու պատասխան տուր ինձ» (ԼԲ. 3): Հոբի այս հատվածը մեկնիչը մեջբերում է ըստ Նազիանզացու այլ ոչ Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության բնագրի:

Նարեկացու անունով հասած «Ո՛վ է դա»-ն համառոտորը բոլորովին այլ ենթատեքստում է դրվագում Աստծո խոսքերը. սրանք իսպառ զուրկ են հանդիմանանքից, մեղքի նախապատմությունից և այլն: Մեկնությունն ունի համարձակ շեշտեր, ընդգծված է զուտ հոգևոր պատերազմի ու կրթության կողմը, Աստծո սերը:

Աստված խոսում է Հոբի հետ, ինչպես պարզևատրել ցանկացող թագավոր և ինչպես նրա հաղթանակած հոգուն իր արվեստի մեջ կրթել ցանկացող հոգատար ուսուցիչ, որ (զուտ սոկրատեսյան ոճով) իր հարցերով վիճաբանություն է հրահրում (Հոբի հաղթանակից հետո Աստծո այցելության մասին տե՛ս նաև ստորև՝ Վանականի մեկնությունը): Այսպես սկսվում է և մեկնության առաջին նախադասությունը՝ Աստված համարձակություն է տալիս չարիքին, որ Ադամի անկումով հպարտանում էր մարդու բնության վրա իր հավերժական հաղթանակով, արդար Հոբի դեմ դուրս գալ՝ վերջինիս իբրև քաջ զորական դուրս բերելով թշնամու դեմ: Հոբը նմանատիպ մեկ-

¹⁵¹ Այս վկայությունը ևս փաստում է գոմե եղիշեի հեղինակության անստույգ լինելը:

նություններում դառնում է Աստծո արարչության անպարտելիության միակ մարդկային օրինակը:

Նրա՝ որպես ախոյանի դեմ կովող Աստծո զինվորի պատկերը շեշտված է Իսիքիոս Երուսաղեմացու Հորի գրքի առաջին գլխի մեկնության մեջ (որտեղ նկարագրվում են Հորին վրա հասնող աղետները) և ամենուր հոնարեն մեկնություններում: Յուրաքանչյուր փորձություն հաղթանակ է թշնամու դեմ ավելի ու ավելի ծանրացող մրցության մեջ, նույնիսկ Հորի հագուստներ պատառոտելն ու մագերը կտրելը (Յոբ Ա. 20) նրա մերկացումն է թշնամու հետ դեմադդեմ արդեն առանց զենքի, գիրկընդխառն մարտնչելու համար (նույն պատկերը տե՛ս Հովհան Ոսկեբերանի մեկնության մեջ և այլուր)¹⁵², և Աստված Հորին «հանձնում» է փորձչին՝ որպես իր ամենասիրելի զինվորի, նորանոր մրցությունների հաղթանակից հետո նրան նորանոր փառքի պսակներ շնորհելու, յուրաքանչյուր հաղթանակով թշնամուն ավելի ու ավելի տապալելու համար: Տառապանքները

¹⁵² Տե՛ս **Johannes Chrysostomos**, *Kommentar zu Hiob/Commentarius in Iobum* (*Patristische Texte und Studien*, Bd. 35), herausgegeben und übersetzt von **Ursula und Dieter Hagedorn**, Berlin, 1990, p. 26: Հմմտ. **Իսիփիոսի երիցու Երուսաղեմացու Մեկնութիւն Յոբայ** (էջ 10-11, 28): Մարտիկները միմյանց դեմ դուրս գալով նախ սակավ առ սակավ միմյանց հարվածում են (կամ նետահարում), ապա՝ գիրկընդխառն մարտնչում, այդպես սատանան փորձում է Հորին նախ իր ունեցվածքի, ապա երեսանների կորստյամբ (նույն տեղում, էջ 26. վերականգնված է ըստ Վանական վարդապետի մեկնության): Թշնամիները չեն ընկրկում, այլ մարմնի ճիգերից հոգնած, սկսում են մափառել եղունգներով ու ատամներով, անամոք կանանց պես ախոյանի մագերը փետելով՝ մինչ «ճգնադիրը» դատավորը, չփողի ու չդադարեցնի մրցությունը (էջ 88): Վանական վարդապետը սրա նմանությամբ Հորի մարմնի թարախով պատվելը համեմատում է ըմբշամարտիկների՝ յուրով օծվելու հետ (Վիեն. 289, 22ա): Հաղթելով առաջին մրցության մեջ, բազում նետեր ընդունելով՝ Հորն իմբը չի վիրավորվում, այլ խոցոտում է նետեր արձակողին, բազում վերֆերով պատում աղեղնավորի մերկ մարմինը: Թշնամին դարձյալ որոնում է նրան մրցելու համար ու հորդորում հանդիսատեսին նորոգել մրցության ասպարեզը (նույն տեղում, էջ 33, նույնը՝ էջ 23. թշնամու շարաշար գույքերն ու նետերը չեն հասնում Աստծո զորական Հորի հոգուն, որ հանդերձավորված է համբերության զրահով):

վերակերտվում են մեծ հանդիսարանի առաջ փառահեղ մրցութ-
յան¹⁵³: Եվ նույնիսկ Հոբի խոսքերը, որ տենչում-պահանջում է Աստ-
ծո՛ հայտնվելն ու դատ անելը, դարձյալ թշնամուն ահաբեկող հա-
մարձակ ու հավատարիմ մարտիկի խորհրդանիշն են (նույն տեղում,
էջ 21):

Համառոտ «ՄՎ է դա»-ի մեկնություն մեջ ևս, հաղթելով, կապո-
տելով («ձեռքակալ արարեալ») իր թագավորի թշնամուն, Հոբը
սկսում է խորհել նրա անքնին ահեղ դատաստանի շուրջ և սպասում
պարգևին: Այդժամ հայտնվում է թագավորն ու բացում խորհուրդ-
ները՝ վերցնելով Հոբի իսկ մտքերը, նրան ուղղում որպես հարցեր:
Բուն Աստծո հարցերը, ըստ «ՄՎ է դա» մեկնությունը համառոտողի
կամ Նարեկացու, ցուցանում են ամեն ինչ՝ թե՛ իր անքնին «մարմն-
առիկ» գալուստը, թե՛ իր արարածների առաջացման կարգը և այլն:
«Քաջագոտի» ասորիների մասին խոսում է Գրիգոր Նազիանզացին
իր ճառում՝ մեջբերելով Հոբի գրքի հենց այս տեղին, որից էլ «ՄՎ է
դա»-ի մեկնիչը վերակերտում է ավելի ընդարձակ պատկեր: Նույն
տրամադրություն մեջ է մեկնվում Աստծո «ո՛վ է դա» հարցն ու
մեջքը պնդացնելու հորդորը՝ առաջինն ուղղված է արդար մարդու
սրտին, երկրորդ հրահանգն առավել է մերձեցնում իրեն այդ հոգին:
Մյուս երեք մեկնությունների համեմատ այս առաջաբանն ավելի
ծավալուն է: Ստորև բերում ենք նրա բնագիրը:

¹⁵³ Պետք չէ անպատրաստ լինել մարտին, քանի որ չգիտենք՝ երբ է հանդիսա-
տեսը նախատեսել մրցությունները (**Խսիփոս**, *Մեկնություն Յորայ*, էջ 10, նաև՝ էջ
18): Աստված չարիքին է հանձնում իր գորականին, միաժամանակ ցանկա-
նալով, որ սատանան խնդրի երկրորդ մրցությունը, որպեսզի բազում անգամ
հաղթված լինելով, բազում անգամ ամոթահար լինի, իսկ Հոբը, բազում ան-
գամ ճիգ գործադրելով, բազում անգամ պսակավորվի՝ ըստ մրցությունների
փառակի իր հաղթության պսակն առնելով հանդիսատեսից (էջ 19): Արդարեւե-
րի ճգնաճեղքներ խնդրության պատճառն են ու ցնծության սկիզբը. նրանք բերկ-
րում են, երբ իրենց ստացած վեճերի փառակով պսակ են առնում (էջ 22): Ա-
ռափնությունը փորձում է մրցողին. մշակն այսպես պայծառ ակնկալությամբ
տեսնում է իր հունձի պտուղը, իսկ գորականը պսակված տուն դառնում
պատերազմից (էջ 96):

**Մեկնութիւն. «Ո՛վ է դա, որ թափուցանէ յիմէն զխոր-
նուրդս՝ ժողովեալ զբանս ի սրտի»**

[Նախադրութիւն¹⁵⁴]

Արդ, թէ վասն որոյ պատճառի ետ համարձակութիւն Աստուած թշնամ[ւ]ոյն ի վերայ Յոբա[ւ], քննողաց յայտնի է՝ զի մեծ պարծանաւք հպարտանայր չարն ի վերայ բնութեանս մարդկան յետ ձգելոյն զԱդամ, կարծեր, թէ մինչեւ ցլաւիտեան յաղթող երեւեցոյց (*երեւեցայց) ազգի մարդկան: Վասն այնր հան զարդարն իբրեւ զքաջ զաւրական ընդդէմ ախոյանին:

Յամաւթ առնելով զհպարտութիւն նորա ասէ կինն. «Ասա բան ինչ ի Տէր» (Յոբ Բ. 9): ՄԿ.՝ Յոբ ասէ. «ո՛վ անզգամ կին. եթէ յարդարութեան ճանապարհս, յոր գնացի, այսպիսի սոսկալի շարեաց հանդիպեցայ, եթէ զամբարշտութիւնդ քո գործեմ, ո՛րքան աններելի անցս անցուցանէ ընդ իս Աստուած» (հմմտ. Յոբ Բ. 10):

Արդ, բազում անգամ յուզեալ եւ քննեալ իմ յառաջագոյն յԱստուածախաւս վարդապետաց ի ճառս հանդիպել (* հանդիպեալ) «ո՛վ է դա» ընթերցուածոյն Յոբա[ւ] եւ ոչ կարացի հանդիպել: Եւ որ ի մեր ժամանակիս անուանեալ իմաստունքս էին եւ կարծեցեալ վարդապետքս, անգիտացան զ՝ ի սկզբան (*սկզբանքն) ընթերցուածիս, թէ՛ առ ո՛վ ասացաւ բանդ «ո՛վ է դա»: Եւ տարեալ ի դէմս նախաստեղծին հանին, եւ այլք՝ ի սատանայի: Եւ զարմանամ, թէ ընդէ՞ր ոչ կարացին իմանալ զճշմարիտն, եթէ առ Յոբ ասացաւ ի Տեառնէ եւ ո՛չ առ այլ ոք, զի ի կատարել ընթերցուածիս Յոբ ցուցանէ՝ ընդ ինքեան խաւսելով Տեառն. «զի՞ր եւս տակաւին յանդիմանիմ ի Տեառնէ», եւ «զինչ

¹⁵⁴ ՄՄ 1426 ձեռագրի տարբերակները, ինչպես նշել ենք, ներկայացված են փակագծում * նշանով:

տաց, առ այդ պատասխանի» (հմմտ. Յոբ ԼԹ. 34): Եւ Աստուածաբանի Ճառին, որ զՊասէքն մեկնէ, յայտնի ցուցանէ ընդ Յոբա[յ] խաւսելով Տեառն. «ա՛յս է, որպէս եւ ասորիք քաջագաւտիք եւ միագաւտիք¹⁵⁵ ոմանք անուանին, որպէս ընդ Յոբայ խաւսի Տէր, եթէ՝ «ոչ այդպէս, այլ ա՛ծ գաւտի արիական ընդ մէջ եւ տո՛ւր ինձ պատասխանի»¹⁵⁶:

Արդ, իմանալի է այս, եթէ յորժամ յանգեաց եւ կատարեաց զմարտն ընդդէմ սատանայի, ապա զմտաւ ածէր մեծաւ զարմացմամբ զանքննութիւն ահեղ դատաստանացն Աստուծոյ եւ ըստ նմանութեան քաջ զաւրականի, որ առաջի թագաւորի բազում քաջութիւն ցուցեալ եւ զթշնամիս թագաւորին ձեռքակալ արարեալ, յետ այնր պսակացն (*պսակաց ակն) ունի ի թագաւորէն, այսպէս եւ Յոբ ածէր զմտաւ: Իսկ Աստուծոյ կամեցեալ զսա անքննին խորհրդեանն տեղեակ առնել եւ յինքն առեալ զխորհուրդս նորա, ըստ նմանութեան վարդապետի, որ սիրէ զաշակերտսն, յառաջ կոչէ վէճս, իբրեւ պատճառս հարցման առնէ ընդ նոսա առ ի կրթել ի վարժս իւրոյ արուեստին: Այսպէս եւ Աստուծոյ զանքննին զմարմնառիկ զգալուստն իւր աւետէ նմա՝ երբեմն զկարգ լինելութեան արարածոց ուսուցանէ նմա, եւ երբեմն կշտամբէ ի ձեռն նորա զանիմաստ միտս մարդկան, վէճս առնէ ընդ արդարոյն Յոբա[յ] առ ի վարժել զնա եւ ուսուցանել (*ծանուցանել) նմա աւետեալք զամենայն խորհուրդ»:

¹⁵⁵ ՄՄ 1138-ում «աւ»-«օ» խառն գրութիւն է (մասնավորապէս այստեղ՝ «քաջագօտիք եւ միագաւտիք»), ՄՄ 1426-ում, ինչպէս նշել ենք՝ հիմնականում «օ», որ բերել ենք միօրինակութեամբ:

¹⁵⁶ Հմմտ.՝ **Գրիգոր Նազիանզացի**, «Ի սուրբ Պասպայ». «զգինոտրականն ասել եւ զարիական, ըստ որում քաջագաւտիք ասորիք եւ միագաւտիք ոմանք անուանին, որպէս ընդ **Յովբայ խաւսելով** ասէ Աստուած. «ոչ այսպէս, այլ ա՛ծ գաւտի ընդ մէջ եւ տո՛ւր պատասխանի արիական» (ՄՄ 946, 114բ-115ա):

[Մեկնութիւն]

Արդ, գիտեա՛, ո՛վ սիրելի, զի զբանս առաջին երկադիմակ եղանակաւ ամենաՏէրն ընդ Յոբա[յ] զ«Ովէդայն» ասելով: Եւ յայտ է, թէ զսկիզբն հարցմանն ի սիրտս արդարոյն ձգէ, որ քննաւոյն (* քննողն) է «սրտից եւ երիկամանց»¹⁵⁷, ասելով, եթէ [Բն]՝ «ժողովեալ զբանս ի սրտի եւ համարի յինէն թաքուցանել (* թաքուցանել)» (Յոբ ԼԸ. 2), ապա բոլորովիմք առ ինքն դիմաւորէ, թէ՛ «պնդեա՛ իբրեւ այր զմէջ քո. հարցից զքեզ (* ցքեզ) տո՛ւր ինձ պատասխանի: Ո՛ւր էիր մինչ ես հիմունս արկանէի երկրի...» (Յոբ ԼԸ. 3-4. տէս ՄՄ 1138, 225բ-226ա, ՄՄ 1426, 69 ա-բ):

Ինչպես Համամ Բ.-ի մեկնիչն է ավելի ազատորեն շարադրել իր առաջաբանը՝ օգտվելով մի քանի աղբյուրներից, այնպես Նարեկացու «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության համառոտողն է հավանաբար վերածեւել առաջաբանը կամ նրա որոշ հատվածներ՝ ելնելով այս հատվածի ոճական տարբերությունից, իր ժամանակի կարծեցյալ «վարդապետներին» ուղղված հեգնական ակնարկից:

Այսպես են ներկայացված նախադրություններում Աստծո դիմելու իրական «հոգեբանական» շեշտերը, նրա դիմումների հասցեատերերը կամ Հոբին ուղղված խոսքերի նախապատմությունները: Ամենաընդհանուր ձևակերպումներով եղիշեի մեկնությունն առավել «մարդկային» է՝ Հոբի հոգու ամոքմանն ու իմացությունը ուղղված, Համամ Ա.-ն՝ հանդիմանական-ուսուցողական, Համամ Բ.-ն՝ խրախուսական (ի հակադրություն Հոբի շրջապատի) և վերջապես Նարեկացու բնագիրը համառոտողինը՝ հոգևոր անձնական և իմացաբանական՝ հոգևոր մարտի շեշտադրումով ամենամոտր հունարեն մեկնություններին (միայն Հոբի հոգու ու Աստծո միջև ծավալվող երկխոսություն, կամ Աստծո, պարտվող սատանայի ու Հոբի միջև կայացող ի-

¹⁵⁷ Ստորև՝ հմմտ. Սաղմ. Է. 10, Սաղմ. Իե. 2, Սաղմ. ՀԲ. 21, Երեմ. ԺԱ. 20, Երեմ. ԺԷ. 10, Երեմ. Ի. 12, Յայտն. Բ. 23:

րագործում, Հոբի ու Աստծո՝ սիրո մեջ արտահայտված գրեթե հավասարը հավասարի հարաբերություններ):

Վերջապես, թեև «ո՛վ է դա» մեկնությունների շրջանակից դուրս է, սակայն Հոբի գրքի շուրջ ձևավորված կրկնաբնագրերի ամբողջացման համար անդրադառնանք Վանական վարդապետի նախադրությունը:

Հոբի գրքի մեկնության որոշ գլուխներ Վանական վարդապետն օժտում է փոքր նախադրական խոսքով՝ գործող անձանց վերաբերյալ դիտարկումներ, այլ հանգամանքներ ներկայացնելով: Վիեննայի 289 ձեռագրում սրանք կոչվում են «նախաշաւիղ»¹⁵⁸: Այսպիսի

¹⁵⁸ Մինչև Հոբի Ի. գլուխը Վանական վարդապետի մեկնությունը հիմնված է Իսիֆիոսի աշխատության վրա (ինչպես նշեցինք, Իսիֆիոսի պահպանված հայերեն թարգմանված մեկնությունը հասնում է մինչև այստեղ): Վանականը բավական կրճատում է նրա գրվածքը: Մեջընդմեջ հայտնվում են ինֆնուտյոն կամ այլ աղբյուրներից ներբերվող հատվածներ (սրանց մասին տե՛ս նաև ստորև՝ ծան. 269)՝ օրինակ այլաբանական «շեղումներ», որից հիմնականում զուրկ է Իսիֆիոսի աշխատանքը: Այդպիսիք են օրինակ Հոբի յոթ դուստրերի առնչությամբ յոթ թվի մեկնությունը, որ Դավիթ Անհաղթից սկսած ամենուր հայտնվում է հայ մատենագրության մեջ, կենդանիների՝ մարդու զգայարանների մեկնությունը), հատկապես պարզ պատկերավոր համեմատությունները՝ ինչպես շարֆ-հոդմի, նավավար-վահառական Հոբի (Վիեն. 289, 14ա), ընդարձակ երևակայական երկխոսությունները սատանայի և իր հպատակների միջև Հոբին տապալելու յուրափանշուր անհաջող փորձից հետո (14բ, 19բ, 22բ-23ա), Հոբի խոսքի՝ որպես պայծառ արեգակի պատկերումը, որ ամեն անգամ արեգակի պես խավարի մեջ է թաղվում՝ ընդմիջվելով երեք թագավորների խոսքով, ու նորից հայտնվում (66ա) և այլն: Հատվածները, որտեղ Իսիֆիոսը խոսում է առափնության մասին (համբերություն, հեզություն), կամ մտածություն է անում գլխի սկզբում որևէ այլ բարերար երևույթի շուրջ, Վանականը դարձնում է գլուխներին նախորդող «յորդորակներ» (41 աբ, 65բ-66ա և այլուր): Իսկ գլխին ընդհանուր անդրադարձն ու իր անհրաժեշտ բացատրություններն էլ (գուցե գրիչը) անվանում է «նախաշաւիղ»-ներ:

Ի. գլխին հաջորդող մեկնության երկրորդ կեսը, ըստ ձեռագրերի խորագրի, հիմնված է Դավիթ Քոբայրեցու Հոբի գրքի չպահպանված մեկնության վրա

առաջաբան է նախորդում նաև ԼՂ. գլխի մեկնությունը. այն չի օգտագործել Համամ Բ.-ի հեղինակը: Այստեղ քննարկվում են նույն հարցերը, ինչ մյուս մեկնություններում: Սրանք, սակայն, չեն հյուսվում Հոբի ԼՂ. առաջին երկու տողի շուրջ, որոնց մեկնիչն անդրադառնում է առանձին (նա միակն է, ով մեկնում է նաև ԼՂ. 1. տեղին՝ Աստծո ամպով ու մրրիկով հայտնվելը): Վանական վարդապետը փորձում է ներառել Աստծո Հոբին դիմելու դրդապատճառների բոլոր՝ իմացաբանական, բարոյական ու գոյաբանական կողմերը (իմացություն ընդլայնում, համբերություն կրթություն, խոնարհեցում, Աստծո պատկերի ցուցադրություն, Քրիստոսի շարժարանքների նախապատկերում):

Առաջին մեկնությունը հետևյալն է՝ Հոբն անարատ էր, այդ պատճառով ձգտում էր հասկանալ Աստծո դատատանն ու տանջվում, որի համար Աստված ի՛նքն է սկսում նրան հարցուփորձ անել անիմանալի մասին՝ ցույց տալով, որ այդքան իմացողն ավելին էլ պետք է իմանա:

Այստեղ հարց է ծագում՝ ինչի մասին Հոբն իմանա ավելին (Համամ Ա.-ն ավելի պարզունակ բացատրություն է տալիս՝ եթե այդքանը գիտես, ասում է Աստված, ապա պետք է և այս իմանաս, որ քո տառապանքներով քեզ վարձքի արժանի ցանկացա դարձնել...)՝ անիմանալի՞ մասին, իմացության սահմանների՞, իր ոչինչ չիմանալու՝ «գիտական անգիտություն» մասին: Վանականի այս մեկնությունն անշուշտ գալիս է Հոբի գրքի իմացաբանական

(«վնարեցաւ եսիւիմն, եւ այծմ Դաւիթ վարդապետիմ, որ Քոբայրեցի կոչիւր»՝ տե՛ս օրինակ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց ի Վենետիկ, է, աշխատասիրութեամբ Հ. Ս. Վրդ. Ճեմմեմեանի, Վենետիկ, 1996, էջ 683-687՝ Վանական վարդապետի մեկնության երեք ձեռագրերը [տպագիր համարներ՝ 1355-1357]): Բացի սրանից, Վանականի երկը կազմված է այս երկու հիմնական արքայութի մեջ ներթերվող այլ փաղումներից: Այս դեպքում Վանականի անունը հաճախ բավական պայմանական կարող է լինել:

խորքից: Աստված չհասկացող Հոբին, էլ ավելի մեծ անհասկանալիություն մե է հակադարձում: «Ամոքելու» նման ոճը՝ առավել սաստկացնելով նրա ծավալները, ինչ տանջում է հոգին, որևէ անտանելի երևույթի ընդլայնումով իսպառ ջնջումը նրա նախկին, ճնշող «փոքր» սահմանների, միանգամայն բնորոշ է բոլոր աստվածությունների պատասխաններին և դիցաբանական երկխոսությունների առանցքը կազմող պաթոսին. երբ հոգին թվացյալ դժվարինից կանգնեցվում է բացառակ ահմնադինի առաջ: Բոլոր նման երկխոսությունները հար և միշտ ընթանում են խոսելով ոչինչ չասելու գերմարդկային կամ անմարդկային տրամաբանությամբ, որ, ենթադրվում է, պետք է մարդուն կանգնեցնեն գոյության այլ սեմերի առաջ:

Երկրորդը բարոյական մեկնություն է Հոբի գիրքը համբերության կրթություն է բոլոր մարդկանց համար: Այս գրքի գործառույթի նմանատիպ մեկնություն ունի Նարեկացին Մատեանում (վերը):

Վերջապես Վանական վարդապետը շեշտում է հոգևոր կրթության էությունը՝ հաղթելով թուլանալու կամ պարտվելով ուժեղանալու հավասարակշռության անհրաժեշտությունը: Սատանայից հետո Հոբին պետք է այցելի Աստված, որպեսզի հեծեճանքների մեջ առաջինի վրա տարած հաղթանակին հաջորդի Աստծո առաջ պարտվելու խաղաղությունն ու բերկրանքը: Հոբը, նշում է, կովում էր չարիքի դեմ մարտիկի պես (հմմտ. Իսիքիոս), սակայն հաղթությունից հետո, որպեսզի չընկնի հպարտության գիրկը, Աստված է սկսում կովել նրա հետ: Աստծո հետ մարտը այլ ոլորտում է. նա պարտության է մատնում հաղթած Հոբի միտքը:

Գոյաբանական ոլորտում Վանական վարդապետը հետևում է «Ո՛վ է դա» համառոտ տարբերակի մեկնությանը: Սրա սահմանները մեկնիչն ընդլայնում է կեղծ արարման՝

կեղծ աստվածանմանություն (անկյալ հրեշտակ՝ նրա «ստեղծած» անկյալ արարչություն), Հոբի մարդկային բնությամբ այս պատրանքի բարոյական շտկման և հետագայում Աստվածամարդկային բնությամբ գոյաբանական շտկման պատկերներով: Հոբի տառապանքներով ու չարիքի դեմ հաղթանակով ա. պսակազերծվում է նրա պատրանքը՝ թե Աստծո պես կարողացել է ստեղծել՝ բայց մարդու մահկանացու պատկերը, բ. բացահայտվում, նախանկարվում է հետագա իրագործվելիքը՝ Աստծո պատկերի, մարդու առաջին փառքի վերականգման համար Քրիստոսի «աղքատացումը» հաշի վրա:

**«Ո՛Վ Է ԴԱ». ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆ
(«ԵՂԻՇԵ», ՀԱՄԱՄ Ա.)**

Եղիշեին վերագրվող և Համամ Ա. մեկնություններն ունեն շատ ընդհանրություններ: Երկուսն էլ շատ սեղմ են. հիմնականում ամփոփում են Հոբի գրքի պատկերների ու սրանց այլաբանական համարժեքների թվարկումը՝ երբեմն սուրբգրային հարասությունների ներհյուսմամբ: Բնագրի հետ աշխատանքի այս ամենանախնական մակարդակին պայմանականորեն տալիս ենք համադրական թվարկում անունը¹⁵⁹:

Այսպես «Եղիշեն» մեկնում է.

«Քակեցի գծով դրամբք» (Յովբ ԼԸ. 8)՝ զՄովսէս եւ զարէնսն ասէ կամ զչափ ամենայն գոյից: «Զմէզ ի հանդերձս» (Յովբ ԼԸ. 9)՝ վասն զի ծածկեալ կայր խորհուրդ տնաւրէնութեան ի յաւիտեան»: «Յայդ վայր եկեսցես» (Յովբ ԼԸ. 11)՝ զգաղարումն աւրինացն եւ զգենումն զլուցն եւ զգուարակացն նշանակէ» (ՄՀ Զ, էջ 1006), և այսպես շարունակ:

¹⁵⁹ Նման բնագրերն ավելի շուտ ոչ թե մեկնություն են, այլ զուգահեռում, եթե մեկնությունը ձևակերպենք որպես աշխատանք նախապատկերի հետ՝ համապատասխանեցման ընթացք, որոշակի գեղագիտական մեթոդով, որ պետք է բնագրի մեջ «տարածություն» ստեղծի նախապատկերի ու նրան վրադրվող խորհրդի միջև՝ բառերի, այլապատկերների միջոցով:

Չուտ համադրական թվարկումների ծայրահեղ արտահայտությունն է Վանական վարդապետի «Համեմատութիւն ի հին կտակարանացն ի նորս» գրվածքը, որտեղ այբբենական կարգով տրվում են հինկտակարանային անուններ, վայրեր, երևույթներ և սրանց բխստոսաբանական համարժեքները: Միջնադարյան բազմաթիվ մեկնություններ սոսկ այսպիսի մի ուղեցույցով առաջնորդված ձեռնարկի տպավորություն են թողնում, որտեղ ստեղծագործական սկիզբը հասցված է նվազագույն չափի: Սրանք հիմնական բնագրի ընթերցանությանը կցվող նյութ են և առանց նրա անհասկանալի են, հիշեցնում են այդ բնագրի (տվյալ դեպքում Հոբի գրքի) ծանոթագրություններ կամ լուսանցում արված բացատրական գրություններ՝ միայն երբեմն տվյալ այլաբանությունն «ապացուցող» սուրբգրային հարասություններով:

Կառուցելու համար իր տնօրինական, եկեղեցագործական խորհրդաբանությունը Հոբի գրքի մեկնությունից նա վերակերտում է երկմասանի կառույց. առաջին մասը մեջբերված հատվածի ոճով ԼԸ-ԼԹ. տեղիների համառոտ լուծմունքն է, երկրորդ միավորն իր խորագրով վերհանում է մեկնության բուն նպատակը՝ Հոբի գրքի պատկերների մեջ եկեղեցու խորհրդի բացահայտումն ու բացատրությունը («Այլաբանութեամբ եկեղեցւոյն»): Այստեղ ներկայացված են Հոբի այն տեղիները որոնց հեղինակը չի անդրադարձել առաջին կեսում (վեմ, բազմաստեղ, մազարոթ և այլն), կամ որոնք մեկնում է վերստին: Մի քանի դեպքում սրանք կրկնություններ են կամ նույն իմաստային դաշտում տարբեր շեշտադրումներ, ինչպես.

«Արուսեակն ետես զկարգ իւր հասանել» (ԼԸ. 12). «Արուսեակ» զՔրիստոս ասէ եւ «կարգ»՝ գալստեան ժամանակն» - «Արուսեակ»՝ զՈրդի ասէ մարմնով»:

«Ուսայցե՛ս առիծուց կեռակուր» (ԼԸ. 39). զառաքեալսն ասէ աստուածեղէն զարութեամբ ուռկանին ածել ի հաւատս» - «Ուս առիծուց» զառաքեալսն ասէ»:

«Անկղ ի վերայ բունոյ իւրոյ նստեալ դադարէ» (ԼԹ. 27). զՀայր նշանակէ, քանզի ոչ ասի խոնարհեալ...» - «Անկղ» (ԼԹ. 27) զանշարժելի բնութիւն Աստուծոյ նշանակէ»:

Ավելի հաճախ, սակայն, մեկնությունները տարբեր ոլորտից են՝ համապատասխանաբար այլաբանական և տրոպոլոգիական (ԼԸ. 36 «կանանց իմաստություն»՝ եկեղեցու իմաստություն, երկրորդ միավորում՝ մտքերի զգաստությունը պատվիրանների մեջ, ԼԹ. 8 «լեռնոտ արոտավայրեր»՝ եկեղեցի, երկրորդում՝ սրբեր), կամ այլաբանական ու «վերածական»՝ անագոգիկ (ԼԹ. 23. «Նեսա»՝ խաչ բարձրացող Քրիստոս և մարդկանց հարություն, տե՛ս նաև ԼԸ. 19, ԼԹ. 25): Սովորաբար այլաբանական մեկնությունն առաջին միավորում է, մյուսները՝ երկրորդ: Այս վերջինի մեկնողական մասը շատ ավելի կցկտուր է: Թե՛ առաջին, թե՛ երկրորդ հատվածում հեղինակն օգտագործում է Համամ Ա. բնագիրը:

Եկեղեցու այլաբանությունը Համամ Ա.-ի համեմատ այստեղ շեշտված է մի քանի միավորների մեջ. ԼԸ. 7-ում «ծեր աստղերը» լուսատու եկեղեցին է, ԼԸ. 31-ում «Բազմաստեղք»-ը՝ եկեղեցու առաքինության կարգը հոգեկիր առաքինի անձերի մեջ, իսկ «Հայկի ծածկույթը»՝ Քրիստոսից հետո եկող հավատացյալները: «Կինը» եկեղեցին է բոլոր մեկնություններում, Եղիշեն այստեղ մանրամասնում է կնոջ «բազում» շնորհների «բազում» բառի մեկնությամբ՝ այն եկեղեցու առաջնորդների բազմությունն է, որ գթություն (բազում) հովվում են կեղեքվածներին: Վերջապես ձիու դաշտ դուրս գալու տեղին (ԼԹ. 21) փոփոխում է «դաշտ արաւախ» արտահայտությամբ, որպեսզի դաշտ դուրս գալ՝ հաշ բարձրանալ ընդհանուր նույնացումից հետո էլ հաշը նույնացնի հովվական գավազանի հետ, որով Քրիստոսն արածեցնում է իր գրոշմը կրող հավատացյալներին:

Երկրորդ հակիրճ անդրադարձից հետո, որ միայն մեկ էջ է զբաղեցնում, «Եղիշեն» եզրափակում է ստեղծագործությունն անհամեմատ ընդարձակ Հոբի և Աստծո երևակայական երկխոսությամբ՝ հիմնված Հոբի գրքի հետագա գլուխների վրա՝ նրա իմաստության ու բարության, բարգավաճման ու տկարների ոգնելու նկարագրությամբ: Սա բոլորովին դուրս է նախորդող նյութի թե՛ մեկնողական, թե՛ շարադրման ուղիքի, ոճի ծիրից իր անշտապ պատմողականությամբ և ստեղծագործությունը դարձնում է ոչ միատարր (համահունչ է նախաբանի հետ), ուղիղ նշանակության բարոյախրատական մեկնությամբ մոտենում է Իսիդորոսին: «Եղիշեն» շարունակում է Աստծո հարցերը՝ տեղափոխելով սրանք մարդու, նրա արարման առեղծվածի ու կյանքի ոլորտ, երկար անդրադառնում նրան, որ Հոբը հակառակ չէ Աստծուն, միայն խոսել է բարեկամների նախատինքի պատճառով, այնուհետև Աստծո ողորմությանն ու Հոբի ապրած հետագա տարիներին (ՄՇ 9, էջ 1010-1011)¹⁶⁰: Գրվածքը սկսվում է Հոբին

¹⁶⁰ Մեկնությունից այս մասին անցնելիս «Եղիշեն» օգտագործում է նույն դիմելանք, ինչ Նաբեկացու բնագրում է (մեկը՝ համառոտված տարբերակով): Հմմտ. «Եղիշե»։ «Բայց ըստ միտս առեալ զհամառատ այսպէս քաջ տեսցես եւ գայլն ամենայն, ո՛վ սիրելի ընթերցասէ» (ՄՇ 9, էջ 1010). հմմտ.՝ «Առդ, գի-

բժշկող Աստծո հայտնությամբ, թափանցում եկեղեցու պատկերագործության ոլորտներն ու դառնում Հոբին՝ նրա մարմնի, հոգու, կյանքի կատարյալ «բուժման» ու բարերշանկության տեսարանով:

Այս հատվածը, ինչպես «Մվ է դա»-ի մյուս վերջաբանները, առավել ինքնուրույնության դրոշմ կրողն է: Համամ Ա.-ի հակիրճ եզրափակումը, սակայն, թեև առանցքային է ինչպես երկաթնակների դեմ իր հատվածով, այնպես Պահոց շրջանի՝ Զատկի (Քրիստոսի մարմնի) ճաշակումը նախապատրաստող իր վերջին տեսարանով, միայն քիչ թե շատ ավելի ծավալում է ԼԹ. գլխի վերջին այլապատկերները՝ դուրս չգալով իր մեկնողական, պատկերառիթմական դաշտից: Սա բնական է, քանի որ այն տոնապատճառային միավոր է, հետևում և նախորդում է Պահոց մյուս ընթերցվածների մեկնություններին: «Եղիշեի», «Ոսկեբերանի», Նարեկացուն վերագրվող և այն համառոտող մեկնություններն ունեն քիչ թե շատ ծավալուն ճառական վերջաբաններ՝ լինելով ավելի առանձին միավորներ՝ տեղադրված ճառընտիրներում կամ մեկնողական նյութերի ժողովածուներում (նույն սկզբունքով որպես տոնապատճառային միավոր վերաձևվել է «Եղիշեի» մեկնությունը՝ զանց առնելով նրա վերջաբանը):

Ստորև ներկայացնում ենք «Եղիշեի» և Համամ Ա. Հոբի գրքի համապատասխան տեղիների մեկնությունները հաջորդաբար՝ «Եղիշեի» երկու միավորներն էլ («Վասն բանիցն Յոբայ, զոր խաւսեցաւ Աստուած ընդ Յոբայ», «Նորին՝ այլաբանութեամբ եկեղեցւոյն») միասին՝ ըստ ԼԸ.-ԼԹ. տեղիների հաջորդականության, ավելի տեսա-նելի համեմատության համար (երկրորդը միավորը՝ փակագծերի մեջ¹⁶¹): Քանի որ, օրինակ, երբ «Եղիշեն» Հոբի գրքի որևէ տեղի քննում է երկու անգամ՝ բուն մեկնության և եկեղեցու այլաբանության մասում, սրանցից միայն երկրորդը կարող է համապատաս-

տեա՛, ո՛վ սիրելի, զի զբանս առաջին երկադիմակ եղանակաւ Ամենատէն ընդ Յոբայ[.] զ«ովէլայ»ն ասելով» (ՄՄ 1138, 226ա, ՄՄ 1426, 69ա), «Եւ գիտ[ե]լա՛, սիրելի՛, <զի նայք>ումն ե՛ւ ոռոտումն, ե՛ւ թնդիւն յոյժ լինէք» (Բն. 202):

¹⁶¹ Բնագրում էջահամարը նշում ենք միայն էջի փոփոխության դեպքում, ըստ այդմ, փակագծերում ներկայացված «Եղիշեի» երկրորդ միավորից հետո առաջինին վերադառնալիս էջը նորից չենք նշում:

խանել Համամ Ա.-ին (օրինակ *ԼՂ. 31, 32. մեկնությունը*), կամ Համամ Ա.-ն կարող է համատեղել «Եղիշեի» երկու մեկնությունները (օրինակ՝ *ԼՂ. 36, ԼԹ. 1, 9-10*): Ընդգծված են նույն հատվածները:

Զուգահեռ տողատակերում զետեղված են «Մեկնություն ընթերցուածոց»-ի հետ բնագրային տարբերությունները՝ համառոտման չափն ու բնույթն արտացոլելու համար՝ այն հատվածները, որոնք տարբերակված են Համամ Ա.-ում (* նշանով), այն հատվածները, որ բացակայում են Համամ Ա.-ում (+ նշանով)¹⁶²: Իմաստային որևէ փոփոխություն կամ նոր երանգ չհավելող տարբերությունները ներկայացված չեն:

Եղիշե

Համամ Ա.

[էջ 1009. «Վէմ անկեան» (ԼՂ. 6) զՈՐՂԻ ասէ, զի «հիմն ալ ոք ոչ կարէ դնել, քան զեղեալն, որ է Յիսուս Քրիստոս» (Ա. Կորնթ. Գ. 11): Եւ «վէմն, զոր անարգեցին շինողքն, նա եղեւ գլուխ անկեան»¹⁶³: Եւ թէ՛ «Ես դնեմ ի Սիոն վէմ ընտիր զգլուխ անկեանն պատուական» (Ես. ԻԸ. 16)]:

էջ 522. Ո՛ր էիք «մինչ ես հիմունս արկանէի ի դմա» (ԼՂ. 4). զՈՐՂՈՅ զալուստն ասէ յաշխարհս, զի որպէս «վէմն անկեան» (ԼՂ. 6) զԲ. որմն հաստատէ ժողովեալ ի միասին, նոյնպէս Բանն Աստուած, միացեալ ի մարմնի, զհրեշտակս եւ զմարդիկ միաւորեաց:

էջ 1006. Արդ, «աստեղք ծերք» (ԼՂ. 7) եկեղեցի լուսատու է նշանակումն, նուազ՝ նախահարցն գուշակէ»:

Յորժամ եղեն «աստեղք ծերք» (ԼՂ. 7) զմահապետսն ասէ¹⁶⁴:

¹⁶² Տե՛ս **Եղիշե**, «Վասն բանիցն Յորայ, զոր խաւսեցաւ Աստուած ընդ Յորայ եւ առողջացոյց զնա», «Նորին՝ Այլաբանութեամբ եկեղեցւոյն», ՄՀ Զ. Անթիլիաս-Լիբանան, 2007, էջ 1006-1008, 1009-1011: **Համամ Արևելցի**, ՄՀ Թ, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008, էջ 522-527, էջ 528-533: «Մեկնություն ընթերցուածոցն Կիւրղի երուսաղէմացւոյ», Կ. Պոլիս, 1727-1728:

¹⁶³ Մարկ. ԺԲ. 10, Գործք. Գ. 11:

¹⁶⁴ Մեկն.՝ + «զԱբել, զնոյ եւ զԱբրահամ, զԻսահակ եւ զՅակոբ» (էջ 104-105):

«Քակեցի զծով դրամբք» (ԼԸ. 8). զՄովսէս եւ զարէնսն ասէ կամ զչափ ամենայն գոյից:

«Զմէզ ի հանդերձս» (ԼԸ. 9), վասն զի ծածկեալ կայր խորհուրդ տնտեսականութեան ի յաւիտեան»

«Յայդ վայր եկեացես» (ԼԸ. 11)՝ զգադարումն արիւնացն եւ զգենումն զլուցն եւ զզուարակացն նշանակէ:

«Փակեցի զծով դրամբք»՝ արինաւ՝ զմարդիկ, «յորժամ ծնաւ յորովայնէ մար իւրով» (ԼԸ. 8)՝ ելանել զՄովսէս ասէ¹⁶⁵:

«Եդի նմա զմէզ ի հանդերձս» (ԼԸ. 9), վասն զի ծածկեալ կայր Քրիստոսի տնտեսականութիւն յաւրէնս եւ ի մարգարէսն¹⁶⁶:

«Յայդ վայր եկեացես եւ այլ մի՛ անցանիցես» (ԼԸ. 11), որպէս ասէ Առակողն՝ «Ծագէ արեգակն» (Ժող. Ա. 5). ծագեաց Բանն ի հայրական ծոցոյ. «Եւ մտանէ արեգակն»՝ յարգանդ սուրբ Կուսին¹⁶⁷, «Եւ ի տեղի իւր ձգի» (Ժող. Ա. 5) յետ յարութեան համարածամբ յերկիրն¹⁶⁸:

¹⁶⁵ Մեկն.՝ *«զՄովսէս մարգարէից պետն ասէ» (էջ 105):

¹⁶⁶ Մեկն.՝ + «Եւ ի սկզբանէ երկրի սկիզբն արարածոց եւ գեր ի վերոյ, քան զամենայն սկզբունս» (էջ 105):

¹⁶⁷ Այս տեղիում տրամաբանական կապերը մի փոքր անհասկանալի են՝ մինչև որոշակի սահմանի գալու և առաջ շանցնելու խոսքերը վերաբերում են Քրիստոսի մարդեղացմանը: Վանականի բնագրում տողերը մատնանշում են օրենքների ու մարգարեների՝ մինչև որոշ սահման՝ Քրիստոսի գալուստ, հասնելը և առաջ շանցնելը, իսկ արեգակի ծագելու՝ Քրիստոսի հայտնվելու հարաստությունը վերաբերում է արդեն հաջորդ տեղիին՝ Առուայակի կարգին. Վանական.՝ «Ասացի՛ցայդ վայր եկեացես եւ այլ մի՛ զանց արասցես» (ԼԸ. 11)... եւ արէնք եւ մարգարէ՛ք մինչև ցնովաննէս, զի լրումն արինացն Քրիստոս է... «Եւ Առասեակն ետես զկարգ իւր» (Յոր ԼԸ. 12). զՈրդոյ անհատ ծնունդն ասէ, զի զամենայն ըստ կարգի կատարեաց... ըստ Ժողովողին. «Ծագէ արեգակն...»: Սա կարող է «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի բնագրի գրչի սխալ լինել, որից անցել է Համամ Ա. տարբերակին:

¹⁶⁸ Մեկն.՝ *«որ յետ յարութեան համբարձաւ առ Հայր» (էջ 105): «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի հեղինակն այնուհետև վերադառնում ու մեկնում է Հորի

«Առ քե՞զ կարգեցի զլոյսն առաւատու» (ԼԸ. 12). առաւատ զմարմնացեալն Քրիստոս կոչէ:

«Արուսեակն ետես զկարգ իւր՝ հասանել [ի վերայ թեւոց երկրի]». «Արուսեակ» գՔրիստոս ասէ եւ «կարգ»՝ գալստեան ժամանակն:

[էջ 1009 Դարձեալ՝ «Արուսեակ» զՈրդի ասէ մարմնով]:

«Առ քե՞զ կարգացի զլոյս առաւատուն» (ԼԸ. 12). զմարդեղութեան ժամանակն, ըստ մարգարէին. «Իբրեւ զառաւատ տարածեսցի ի վերայ լեռանց» (Յովէլ Բ. 2):

«Արուսեակն ետես զկարգ իւր». զՈրդոյ զաննառ ծնունդն նշանակէ¹⁶⁹, որ կարգաւ կատարեաց զբան մարգարէիցն ի ժամանակի մարդեղութեան:

«Կամ թէ քո՞ առեալ զհողն կաւ ստեղծեր կենդանի» (ԼԸ. 14.) զԱդամա[յ] լինելութիւն:

ԼԸ. 5 տեղին, որ բաց է թողել համառոտողը. «Ո՞վ եղ զչափ դորա, թէ գիտիցես, կամ ո՞վ էարկ ի վերայ դորա զլար»՝ մարդկօրէն բարբառի աստուածային բանն իբրեւ կարօտ չափոյ եւ լարաց որմոյ եւ հնարից գիտութեանց, որ օտար են յաստուածային հանճարիցն այսոքիկ, այլ որպէս առ Եսայեալ դնէ չափս ծովու եւ լեռանց կշիռս եւ բլրոց (հմմտ. Ես. Խ. 12): Կամ որպէս Քրիստոս աշակերտացն ասէր, թէ՝ «Ձեր ամենայն հեր գլխոյ թւեալ է» (Մատթ. Ժ. 30, Դուկ. ԺԲ. 7): Արդ, զայս ամենայն կարծել յոյժ յիմարութիւն է, այլ սոփօ զստոյգ գիտութիւնն Աստուծոյ նշանակեն գիրք, զի մեր գիտութիւնս չափով եւ կշռով լինի, զի զստոյգն կարծեմք իմանալ: Իսկ Աստուծոյն գեր ի վերոյ է այս աւմենայնի, բայց այսպիսի սովորութեամբ վարին Գիրք վասն մտաց թանճագունից լսողացն: Իսկ Աստուած անկարօտ է ամենայն պիտոյից եւ զոր ինչ կամեցաւ, եւ արար յերկինս եւ յերկրի, ի ծով եւ յամենայն խորս ի պէտս պիտոյից: Եւ չիք ի նոսա ի բաց ընկեցիկ, թէպէտ եւ մեք անգիտամաւք, որպէս վկայէ մարգարէն. «զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր» (Սաղմ. ԺԳ. 4. էջ 105): ¹⁶⁹ Մեկն.՝ + «գեր ի վերոյ քան զսովորութիւն մարդկան եւ անիմանալի, զոր միտք տկարանան հրեշտակաց եւ մարդկան առ ի բննել, քանզի առանց ամուսնութեան ի Հոգւոյն Սբոյ ծնաւ ի սրբոյ Կուսէն, որ կարգաւ կատարեաց... » (էջ 106):

«Թաւթափել զամբարիշտս ի նմանէ» (ԼՂ. 13)՝ զիշխանն սատանայ եւ զգեւս նորա:

«Մերժեցե՞ր զլոյսն յամբարշտաց» (ԼՂ. 15). հրեայք եւ հեթանոսք, որք ոչ հաւատացին տնաւորէնութեան Քրիստոսի:

«Զբազուկս ամբարտաւանից խորտակեցեր» (ԼՂ. 15). զդեան եւ զշար բռնաւորսն ասէ, «լոյս»՝ զԱւետարանին:

«Հասեա՛լ իցես յակն ծովու» (ԼՂ. 16). «ակն ծովու» անհասանելի բնութիւն Աստուծոյ է եւ ծնունդն Որդի[ւ]ոյ ի Հայրէ:

«Ընդ հետս անդնդոց շրջեցա՞ր» (ԼՂ. 16). այսինքն՝ անհասական էութեան նախախնամութիւն:

«Բանայցե՞ն քեզ ահիւ դրունք մահու» (ԼՂ. 17)՝ դժոխք եւ մահ եւ ապականութիւն:

«Թաւթափել զամբարիշտն» (ԼՂ. 13)՝ զհրեայսն եւ [էջ 523] զհեթանոսսն, որ մնային¹⁷⁰ ո՛չ հաւատալ ի Քրիստոս:

«Մերժել զլոյս յամբարշտաց» (ԼՂ. 15). «լոյս»՝ Քրիստոս¹⁷¹ եւ Հոգի[ւ]ոյն շնորհն ի հրէից եւ ի հեթանոսաց, որք ոչ հաւատացին ի Քրիստոս:

«Զբազուկս ամբարտաւանից խորտակեցե՞ր» (ԼՂ. 15)՝ զդիւաց¹⁷² իշխանութիւն՝ Խաչիւն:

«Հասեա՛լ իցես յակն ծովու» (ԼՂ. 16)՝ յանհաս բնութիւն Աստուծութեան¹⁷³, թէ ուստի՞ կամ ո՞ր հպէս պատւիրանքն Աստուծոյ բաւանդակեցան:

«Ընդ հետս անդնդոց շրջեցա՞ր» (ԼՂ. 16) ընդ խորին միտս գրոց իմանայցե՞ս¹⁷⁴:

«Բանայցե՞ն քեզ ահիւ դրունք մահու» (ԼՂ. 17). զյաղթող զաւրութիւն Քրիստոսի առ մահ եւ առ դժոխս նշանակէ¹⁷⁵:

¹⁷⁰ Մեկն.՝ *«որք ի խաարի մնային» (էջ 106):

¹⁷¹ Մեկն.՝ չիք (էջ 106):

¹⁷² Մեկն.՝ + «եւ զսատանայի» (էջ 106):

¹⁷³ Մեկն.՝ + «Սուրբ Երրորդութեան» (էջ 105), նաև «բաւանդակեցան»-ի փոխարեն՝ «աւանդեցան»:

¹⁷⁴ Մեկն.՝ * «Զմիտս գրոց սրբոց ասէ, զխորինս գիտե՞ս եւ քննեալ իմացի՞ս» (էջ 106):

¹⁷⁵ Մեկն.՝ * «Ի վերայ մահուն եւ սատանայի եւ դժոխոց» (էջ 106):

«Բարապանաց տեսեալ զքեզ սարսեցի՞ն» (ԼԸ. 17.).¹⁷⁶ ահիւ եւ դողովթեամբ արձակեաց զհոգիսն:

«Զի՞նչ երկիր իցէ, յորում լոյսն ազանիցի» (ԼԸ. 19). «Երկիր»՝ կոյսն Մարիամ եւ «լոյս»՝ Քրիստոս՝ բնակեալն ի նմա:

«Տեղի խաւարի» (ԼԸ. 19) կամարարք սատանայի, մեղաւորք եւ անհաւատք:

[էջ 1009. «Տեղի խաւարի», զնեռն գուշակէ]:

«Երթեա՛լ իցես շտեմարանս ձեան» (ԼԸ. 22)՝ պատրաստեալ տանջանսն սատանայի եւ կամարարաց նորա:

[էջ 1009. «Գանձ կարկտի» (ԼԸ. 22) զարգելեալսն ի դժոխսն ասէ]:

«Զի՞նչ երկիր իցէ» (ԼԸ. 19). Աստուածածին կոյսն, «յորում լոյսն ազանիցի»՝ Քրիստոս, որ բնակեցաւ Թ. ամսեա[յ] ի տիրոհին, անսուեր լոյսն:

«Կամ զի՞նչ տեղի խաւարի» (ԼԸ. 19). զնեռինն¹⁷⁷ բնակութեան վայրսն:

«Երթեա՛լ իցես շտեմարանս ձեան» (ԼԸ. 22). դժոխոց եւ զսատանա[յ]ական սրտմտութիւն եւ զդառնութեան շտեմարանս ցուցանէ, կամ զսատանայի տանջանացն տեղիսն¹⁷⁸:

«Զգանձս կարկտի տեսեա՛լ իցես» (ԼԸ. 22). իբր զկարկտի հարք մեղաւորք արգելեալ իցեն ի դժոխս եւ ընդ մահու ծառայութեան առ հասարակ արդարք եւ մեղաւորք¹⁷⁹:

¹⁷⁶ Մեկն.՝ + «բանսարկուն» (էջ 106):

¹⁷⁷ Մեկն.՝ + «զնեռինն խաւարային միտս ասէ» (էջ 106):

¹⁷⁸ Մեկն.՝ * «զդժոխս սանդարամետական շտեմարանս ցուցանէ եւ զսատանայական սրտմտութեան դառնութիւնն կամ զսատանայի եւ զգիւացն տանջանաց տեղիսն ասէ» (էջ 107):

¹⁷⁹ Մեկն.՝ * «Իբր զկարկտահար մեղոքն Ադամայ եւ Եւայի՝ ընդ մահուն ծառայութեամբն մեղաւորք եւ արդարք արգելեալ էին ի դժոխս» (էջ 107):

«Համբարեա՞լ կայցեն քեզ ի ժամանակս թշնամեաց մարտի եւ պատերազմի» (ԼԸ. 23). զՔրիստոսի յաղթութիւն յայտնապէս ցուցանէ, զի զթշամին կապեաց եւ զարգելեալսն կորզեաց ի դժոխոց եւ ի մահուանէ¹⁸⁰:

«Կարկուտ» եւ «ծին» եւ «Ուստի՞ ելանիցէ եղեմն» (ԼԸ. 24). զՀոգ[ւ]ոյն շնորհսն առ մարգարէսն ազդել¹⁸¹:

«Կարկուտ» եւ «ծին» եւ «Ուստի՞ ելանիցէ եղեմն» (ԼԸ. 24) են «եղեամն սփռեալ» (ԼԸ. 24) են հոգս աշխարհականք եւ նոցին կրթութիւնքն, որ հեղձուցանեն զնոցին սիրողսն:

էջ 1007. «Իսկ հարաւ», «հոսանս սաստիկս» (ԼԸ. 24, 25) զՀոգւոյն Սրբոյ շնորհսն ասէ, եւ «հոսանս»՝ զՔրիստոսի վարդապետութիւն՝ եղեալ գետս ի բնակարանս հոգ[ւ]ոյն:

«Կամ սփռեացի հարաւ ի ներքոյ երկնի» (ԼԸ. 24). Հոգ[ւ]ոյն Սրբոյ շնորհսն յառաքեալսն¹⁸² եւ նորաւք՝ ընդ տիեզերս: «Զհոսանս սաստիկս անձեւաց»՝ (ԼԸ. 25). զՔրիստոսի վարդապետութիւն¹⁸³:

«Ճանապարհ ամպրոպաց» (ԼԸ. 25) զմարգարէից փարոզութիւն գուշակէ:

«Զնանապարհս ամպրոպաց» (ԼԸ. 25)՝ զմարգարէիցն փարոզութիւն:

«Յագեցուցանել զանկոխն եւ զանշէնն» (ԼԸ. 27). այս-

«Յագեցուցանել զանկոխն եւ զանշէնն» (ԼԸ. 27)՝ զնեթա-

¹⁸⁰ Մեկն.՝ * «ի մահու իշխանութեանց» (էջ 107):

¹⁸¹ Մեկն.՝ * «որ հեղաւ ի մարգարէսն լուսոյ» (էջ 107):

¹⁸² Մեկն.՝ + «եւ յաշակերտս նոցա» (էջ 107):

¹⁸³ Մեկն.՝ * «զՏեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի առատապէս վարդապետութիւն առ ժողովեալսն» (էջ 107):

իմֆն՝ հեթանոս, որ եւ մարգարէիւքն շինեցան ի Քրիստոս:

նոսաց կռապաշտութիւն, որ մտին ի հաւատս Քրիստոսի¹⁸⁴:

«Բխեցուցանել զբոյս դալարի» (ԼԸ. 27)՝ զհաւատս՝ մաքուր վարիւք¹⁸⁵:

[էջ 1009. «Սառն» (ԼԸ. 29)՝ սատանայ, «Իբրեւ զջուր ծորեալ» (ԼԸ. 30)՝ զանկեալսն յերկնից նշանակէ]:

«Յո՞յր արգանդէ ելանէ սառն» (ԼԸ. 29). զսատանայ] նշանակէ: «Իբր զջուր ծորեալ իջանէ» (ԼԸ. 30)՝ զանկանէլն նոցա յերկնից ասէ¹⁸⁶:

«Խելամո՞ւտ իցես կարգի բազմաստեղն» (ԼԸ. 31). զամենայն կարգս առաքինութեան եկեղեցւոյ ի հոգեկիր առաքինիսն ասէ, «պատրուակ Հայկին» (ԼԸ. 31)՝ զկնի եկեալսն ուսմամբ արիւնակի ի սէրն Աստուծոյ:

«Խելամո՞ւտ իցես բազմաստեղացն» (ԼԸ. 31). Զառափեալսն եւ զեալսնարփի շնորհս Հոգ[ւ]ոյն Սրբ[յ] ի նախահարսն, կամ ի մարգարէսն, կամ զարն է. երորդ: «Պատրուակ Հայկինն» (ԼԸ. 31)՝ զոնարէնութիւն Տեառն¹⁸⁷:

[էջ 1009. «Բազմաստեղֆն» եալքն են. զեալսնարփի շնորհս Հոգւոյն ասէ կամ զաւուրս արարչութեան եւ կամ զարն եալքներորդ: «Պատ-

«ԶՄազարովքն ի ժամանակի» (ԼԸ. 32) զԳաբրիէլ նշանակէ¹⁸⁸:

¹⁸⁴ Մեկն.՝ * «որ մտին ի հաւատս Քրիստոսի կրօնիցն» (էջ 107):

¹⁸⁵ Մեկն.՝ * «զհաւատս նշմարիտ եւ մաքուր վարիմ պայծառացեալ» (էջ 107):

¹⁸⁶ Մեկն.՝ * «Իբրեւ զջուր ծորեալ իջանէ»՝ որպէս Քրիստոս ասաց. «Տեսի զսատանայ իբրեւ զփայլակն հոսեալ յերկնից անկեալ ի փառաց» (Ղուկ. Ժ. 18. էջ 107):

¹⁸⁷ Մեկն.՝ * «զոնարէնութեան ժամանակն Քրիստոսի» (էջ 107):

¹⁸⁸ Մեկն.՝ * «զԳաբրիէլի անտարբերութիւն առ Տիրուհին նշանակէ» (էջ 108):

րուակէ Հայկին» զանտեսութիւն Տեառն ասէ: «Մագորովթ» զհրեշտակապետն Գաբրիել նշանակէ]:

«Գիշերավարն ի վերայ վարսից իւրոց» (ԼԸ. 32)՝ սատանայ, որ մարտեաւ ընդ Աստուծոյ եւ ընդ սրբոց նորա եւ յաղթեցաւ:

[էջ 1009. «Շրջանակս երկնից» (ԼԸ. 33) զմարգարէսն ասէ]:

Իսկ «մէգ» (ԼԸ. 34) զդէսն ասէ, որ հանապազ մարտնչէին ընդ մարդկան:

[էջ 1009. «Սաստիկ ջրով» (ԼԸ. 34)՝ զվարդապետութիւն շնորհաց Հոգւոյն Սրբոյ յառաքեալսն]:

էջ 524. «ԶԳիշերավարն» (ԼԸ. 32)՝ զՈրդ[ւ]ոյ իշումնն յերկնից: «Ի վերա[յ] վարսից» ածցէ ընդ նմա՝ զսատանայի մարտնչելն ընդ Քրիստոսի:

«Գիտասցէ՛ս զշրջանակն երկնից» (ԼԸ. 33)՝ զմարգարէսն յիրաքանչիւր ժամանակի յարուցեալ քարոզ¹⁸⁹:

«Կոչեսցէ՛ս[ւ] զմէգ բարբառով» (ԼԸ. 34)՝ զդէսն հանելով ի մարդկանէ:

«Սաստիկ ջրով» (ԼԸ. 34) զՔրիստոսի վարդապետութեան շնորհսն ասէ¹⁹⁰, զի ի ծագել աստուածային ճառագայթիցն փարատեցոյց զխաւարն, զթանձրութիւն ստուերամած ջրոցն եւ յանդիման երեւեցոյց մերկ խայտառակեալ զիշխանութիւն սատանայի:

¹⁸⁹ Մեկն.՝ * «զմարգարէսն յիրաքանչիւր ժամանակս յարուցանել անտաքեր փարոզութեամբն Քրիստոսի» (էջ 108):

¹⁹⁰ Մեկն.՝ + «անտարանան սփռել ընդ ամենայն երկիր» (էջ 108):

«Արձակեսց՞ես զշանթս, եւ զնայցեն» (ԼԸ. 35). զհրեշտակսն ասէ, որք յԱստուծոյ պահապանս կարգեալ են մարդկան:

«Արձակեսցեն՞ս զշանթս, եւ զնասցեն՞ն» (ԼԸ. 35). Զհրեշտակս ասէ, եւ զառաքեալսն: Վկայէ մարգարէն՝ ասելով. «Եւ դից յաւուր յայնմիկ զհազարապետսն Յուդա իբրեւ զղամբարս ի մէջ փայտից դիզելոց, եւ այրեսցեն յաջ եւ յահել իւրեանց» (Զաք. ԺԲ. 6):

«Ո՞վ ետ կանանց իմաստութիւն» (ԼԸ. 36). «Կին» զեկեղեցի ասէ, որ իմաստութեամբ յինքն ժողովէ զցրուեալսն՝ որպէս զմայր: Իսկ «բազում»՝ վասն առաջնորդաց եկեղեցիոյ, որ հովուեն գթով զկեղեքեալսն, եւ «հանճար»՝ զպէսպէս շնորհս Հոգւոյն Սրբոյ:

«Ո՞վ ետ կանանց իմաստութիւն» (ԼԸ. 36)՝ զեկեղեցի ասացեալն ըստ առաքելոյ բանին¹⁹¹, իսկ «հանճար»՝ սգաստութիւն եւ զներգործութեան տեսակս, որպէս շնորհաւր լցոյց Քրիստոս¹⁹²:

[էջ 1009. «Կանանց իմաստութիւն» (ԼԸ. 36) զգաստութիւն մտաց մերոց ի պատուիրանս Տեառն ասէ]:

[էջ 1009. «Ո՞ր թուէ զամպս սաստիկս» (ԼԸ. 37). զսուրբսն ասէ, զթեթեւան յերկրէ՝ լցեալս ի Հոգոյն]:

«Ո՞ր թէ զամպս իմաստութեամբ» (ԼԸ. 37)՝ զսուրբս¹⁹³:

¹⁹¹ Մեկն.՝ + «այր զուխ է կնոջ, որպէս Քրիստոս՝ եկեղեցոյ» (Ա. Կորնթ. ԺԱ. 3. էջ 108):

¹⁹² Մեկն.՝ * «իսկ «հանճար»՝ զգիտութիւն պէտքէ շնորհացն ասէ, զոր Քրիստոս լցոյց զգաստութեան եւ զներգործութեան տեսակս» (էջ 108):

¹⁹³ Մեկն.՝ * «զսուրբ վկայսն եւ նահատակսն» (էջ 108):

«Ձերկինս յերկիր խոնարհեցոյց» (ԼԸ. 37)՝ զհրեշտակս ընդ մարդկան միատուրեալ, *արարեալ փառաբանիչս իւրոյ տէրութեան:*

«Եւ հեղեալ կայ իբրեւ զջուր» (ԼԸ. 38) զառատաշնորհս Հոգւոյն ասէ, ըստ այնմ թէ՛ «Հեղից յոգոյ իմոյ ի վերայ ամենայն մարմնոյ» (Յովվէ Բ. 28):

«Մածուցի զնա խորանարդ» (ԼԸ. 38)՝ զհիմունս եկեղեցւոյ, ըստ այնմ. «Ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ» (Մատթ. ԺԸ. 18):

«Որսայցե՛ս առիծուց կերակուր» (ԼԸ. 39). զառաքեալսն ասէ *աստուածեղէն զարութեամբ ուռկանին ածել ի հաւատս: Իսկ «կերակուր» զհեթանոսաց ասէ՝ մկրտել զամենայն հեթանոսս:*

[Էջ 1009. «Որս առիծուց» զառաքեալսն ասէ]:

«Ձերկինս յերկիր խոնարհեցոյց» (ԼԸ. 37)՝ զհրեշտակս եւ զմարդիկ միատուրեաց:

«Հեղեալ կա[յ] իբրեւ զջուր» (ԼԸ. 38). զշնորհս Հոգւոյն Սրբոյն ասէ, ըստ այնմ, թէ՛ «Հեղից յոգւոյ իմմէ ի վերայ ամենայն մարմնոյ» (Յովվէ Բ. 28):

«Մածուցի զնա իբրեւ վիմամբ խորանարդ» (ԼԸ. 38)՝ զեկեղեցի¹⁹⁴ եւ զԺուժկալութիւն հաւատացելոց ի Քրիստոս¹⁹⁵, քանզի «Ի վերայ այսր վիմի շինեցից զ[ե]կեղեցի» (Մատթ. Է. 25):

«Որսայցե՛ս առուծուց» (ԼԸ. 39). զառաքեալսն ասէ, *իսկ «կերակուր»՝ զհաւատս առաքելոցն եւ զհեթանոսաց կոչումնն:*

¹⁹⁴ Մեկն.՝ + «զեկեղեցի, իբրեւ երկինք յերկրի». արան հաջորդում են Քրիստոսի խոսքերը, ապա նոր՝ հավատացյալների ժուժկալության այլաբանությունը (էջ 108):

¹⁹⁵ Մեկն.՝ «մարտիրոսական հանդիսիւմ եւ նահատակացն եւ ճգնատուրացն կրօնիւմ բարեպաշտութեան» (էջ 108-109):

«Ձանձինս վիշապաց» (ԼԸ. 39)՝ զգեւան սաստիկս զայրա-
ցեալ ի կլանել:

«Սարսեցին ի խշտիս իւ-
րեանց» (ԼԸ. 40). այսինքն՝ ի
դժոխս: «Եւ նստիցին դարա-
նակալս». այսինքն՝ մարդկան,
որ իբրեւ «գառիժ գոչ սա-
տանայ եւ խնդրէ, քէ զո կլա-
նիցէ» (Ա. Պետ. Ե. 8):

[«Ի խշտիս» (ԼԸ. 40)՝ ի ժամ
խաչելութեան թողին զնա եւ
փախեան]:

«Ո՞ր պատրաստեաց ագոա-
ւուց կերակուր» (ԼԸ. 41). «ագ-
ռաւ»՝ սեւացեալ հեթանոսք եւ
«կերակուր»՝ պատուիրանք
Սուրբ Հոգւոյն:

«Ձագք նոցա առ Տէր» (ԼԸ. 41). եւ ապրեցան արեամբ նո-
րա եւ զարգացան նորին պա-
տուիրանաւքն, իբրեւ կաթամբ:

«Յամուրաց փարանձաւաց»
(ԼԹ. 1)՝ որպէս թոշումք ի փա-
րանձաւս ամրացեալք. այս-
ինքն՝ մարդիկ՝ յեկեղեցիս:

[Էջ 1009. «Յամուրաց փա-

«Եւ զանձինս վիշապաց յա-
գեցուցե՞ս» (ԼԸ. 39)՝ զՀոգ-
[ւ]ոյն Սրբոյ] շնորհս ի նոսա
տպաւորել):

«Սարսեցեն ի խշտիս իւ-
րեանց» (ԼԸ. 40) ի ժամանակի
խաչելութեան: «Նստիցեն դա-
րանակալք ի մայրիս»՝ դարա-
նակալ մարդկան ի սատանայ
է, որ իբրեւ գառիժ գոչէ
(հմմտ. Ա. Պետ. Ե. 8):

«Ո՞վ պատրաստեաց ագ-
ռաւուց» (ԼԸ. 41)՝ հեթանո-
սաց, «կերակուր»՝ քարոզու-
թիւն առաքելոցն:

«Ձագք նոցա առ Տէր աղա-
ղակեն» (ԼԸ. 41)՝ մարդկան
ծնունդ, որ հաւատացին ի Տէր եւ
ապրեցան արեամբ նորա, եւ
զարացան նորին կաթամբն:

«Յամուրաց փարանձաւաց»
(ԼԹ. 1)՝ ամրացեալ, որպէս
թոշունս ի փարանձաւս. այս-
ինքն՝ յեկեղեցի, կամ զմոդ-
[ւ]ոյն զանհաս տնաւընու-

րանձաւաց». զանհաս տնա-
րէնութիւն եւ զկուսածին
ծնունդն Որդ[ւ]ոյ ասէ]:

«Զգուշանայցե՛ս երկանց ե-
ղանց» (ԼԹ. 1). նախ զանա-
րատ յղութիւն սրբոյ Կոսիւն
ասէ, եւ «երկունս»՝ զանցաւ
ծնունդն Քրիստոսի: Եւ «եղն»՝
զԿոյսն սուրբ ծննդովք, զոր
ասէ. «Սնուցանիցես զման-
կունս նոցա» (ԼԹ. 3). այս-
ինքն՝ զծնեալսն աւագանաւն՝
աճեցուցանել առ Աստուած:

«Փրծանիցի՞ն որդիք նոցա»
(ԼԹ. 4)՝ զերծանին ի կռապաշ-
տութենէ աւագանին ծննդեամբ
[էջ 1008] եւ ոչ դառնան ի
հայրենի շատուածսն, որպէս
ասէ. «Ելանիցեն եւ անդրէն ոչ
կրկնեսցին» (ԼԹ. 4):

էջ 1008. «Ո՛րվ եթող զցիռ
ազատացեալ» (ԼԹ. 5). զմի-
անձնացեալսն ասէ զառանգսն

թիւն ասէ զկուսածին
ծնունդն¹⁹⁶:

«Զգուշանայցե՛ս երկանց ե-
ղանց» (ԼԹ. 1). «եղն»՝ Կոյսն՝
ոչ յարենէ եւ ոչ ի կամաց
մարմնոց, այլ աստուածային
ծնունդ¹⁹⁷, որպէս Սուրբ Հոգին
գիտէ:

էջ 525. «Սնուցանիցես
զմանկունս» (ԼԹ. 3)՝ զսուրբ
աւագանին ծնունդն ասէ:

«Փրծանիցի՞ն որդիք նորա»
(ԼԹ. 4)՝ աւագանին շնորհաւ
ապրեալքն ի կռապաշտութենէ:

«Ելանիցեն եւ անդրէն ոչ
կրկնեսցեն» (ԼԹ. 4)՝ ոչ դառնա-
ցեն ի հայրենի աստուածսն¹⁹⁸:

«Ո՛րվ եթող զցիռ ազատա-
ցեալ» (ԼԹ. 5). զմարդկան հոգ-
[ւ]ոց զիշխանաբար արձա-

¹⁹⁶ Մեկն.՝ * «անհաս տնօրէնութիւնն կոտորեամբ ծնունդ եւ անլուծանելի մնալ
ի կոտորեանն» (էջ 109):

¹⁹⁷ Մեկն.՝ +« եւ Բանն ի մարմին միացաւ» (հմմտ. Յովն. Ա. 14. էջ 109):

¹⁹⁸ Մեկն.՝ * «ոչ դառնան ի հայրենի պաշտօն կոոցն» (էջ 109):

ի գբազմացն աշխարհիս: Իսկ «հարկահան» (ԼԹ. 7)՝ սատանայ, որք ոչ երբէք հարկին ի նմանէ մեղս գործել:

[էջ 1009. «Ծաղր արասցէ գբաղաքաւ եւ զերիւարաւ» (ԼԹ. 7). այսինքն՝ զսատանայէ եւ զհպարտացեալ զաւրաց նորա]:

«Դիտէ զլերինս արաւտի իւրոյ» (ԼԹ. 8). ի լեառն եկեղեցւոյ եւ ի Սուրբ Գիրս ասէ, ըստ մարգարէին. «Եկայք ելցո՛ւք ի լեառն Տեառն» (Ես. Բ. 3):

[էջ 1009. «Դիտէ զլերինս»՝ զսուրբսն Աստուծոյ]:

Իսկ «արաւտ»՝ պատուիրանն Աստուծոյ, ըստ այնմ, թէ՛ «Դաւարացան դաշտն անապատի» (Յովել Բ. 22): Եւ դարձեալ՝ «Ի վայրի դաւարով եւ առ ջուրս հանգստեան» (Սաղմ. ԻԲ. 2) զինքն ախորժէ

կռւմն¹⁹⁹ եւ զմիանձնացեալսն ասէ:

«Ծաղր առն[է] գբաղաքաւ» (ԼԹ. 7). ոչ կարաց ըմբռնել զհոգի նորա ի դժոխս եւ ոչ մարմին նորա ետես զապականութիւն, կամ սուրբքն ոչ ըմբռնէին ի կենցաղոյս վատթար իրս: «Զբամբասանս հարկահանաց ոչ լսէին» (ԼԹ. 7)՝ ոչ կարաց սատանա[յ] տալ հարկաւ մեղս գործել:

«Դիտէ զլերինս արաւտի» (ԼԹ. 8). զսուրբսն ասէ, զկրօնաւորաց, ըստ մարգարէին. «Եկայք ելցո՛ւք ի լեառն Տեառն» (Ես. Բ. 3), որ է եկեղեցի սուրբ:

Իսկ «արաւտ»՝ պատուիրանն Աստուծոյ. ըստ այնմ, թէ՛ «Դաւարեցան դաշտն անապատի» (Յովել Բ. 22). եւ այլ մարգարէ՝ «Ի ջուրս հանգստեան սնուցանել եւ ի դաւար վայրս» (Սաղմ. ԻԲ. 2), եւ

¹⁹⁹ Մեկն.՝ «կամաց» (էջ 109):

լինել, գոր եւ յայտնի ասէ.
«Բնակիլ ինձ ի տան Տեառն
ընդ երկայն ատուս»:

«Եթէ կամեսցի քեզ միեղ-
ջերուն ծառայել» (ԼԹ. 9). այս-
ինքն՝ Քրիստոս, որով բարձ-
րացաւ ի հաշին վասն ազգի
մարդկան:

[«Միեղջերու» (ԼԹ. 9)՝ գՏէրն
ասէ, եւ «մտուր»՝ զմարմինն,
«ակաւս» (ԼԹ. 10)՝ զմիտս
հաւատացելոց]:

«Կապեսցե՛ս սամեոիմ զլուծ
նորա» (ԼԹ. 10). այս է՝ «լուծ»՝
հաշն, եւ «սամեոիմ»՝ բեւեոմն:

[«Հատուցանել զսերմանիս
ի կալ իւր» (ԼԹ. 12). զհան-
դերձեալ դատաստանին զհա-
տուցումն նշանակել]:

«Բնակել ինձ ի տան Տեառն
ընդ երկայն ատուս»²⁰⁰:

«Թէ կամիցի քեզ միեղջերին
ծառայել» (ԼԹ. 9)՝ Քրիստոս
ինքն կամաւ եւ յաւժարութեամբ
եկեալ առ մեզ. «Ես եմ ի միջի
ձերում իբրեւ սպասաւոր» (Ղուկ.
ԻԲ. 27), որ մտադիւրն ծառա-
յեաց բազմաց:

«Կամ հանգչել առ մտուրս
քո»՝ զանապական մարմինն:

«Կապե՛ս լուծ ի նմա» (ԼԹ.
10)՝ զհաշն, «սամեոիմ»՝ բեւե-
ոամ հաշին:

«Զգեսցե՛ ակաւսս» (ԼԹ. 10)՝
զմիտս եւ զսիրտս հաւատա-
ցելոց:

«Հատուցանե՛ք քեզ յսերմա-
նիսն» (ԼԹ. 12)՝ ըստ հաւատոցն
զպտուղս հատուցանել²⁰¹, եւ «ի
դալար վայրս», եւ «բնակել

²⁰⁰ Սաղմ. ԻԲ. 6, հմմտ. Սաղմ. ԻԶ. 4: Վերջին մեջբերումը բացակայում է «Մեկ-
նուրսին ընթերցուածոց»-ի տպագիր տարբերակում (էջ 110):

²⁰¹ Մեկն. * մատուցանել: Հաջորդող Սաղմ. ԻԲ. 6 (հմմտ. Սաղմ. ԻԶ. 4) նույն
մեջբերումը, ինչպես վերը, բացակայում է «Մեկնուրսին ընթերցուածոց»-ի
տպագիր տարբերակում (էջ 110):

²⁰¹ Մեկն.՝ + «արդարութեամբ» (էջ 110)

ինձ ի Տեառն ընդ յերկայն ա-
տուս» (Սաղմ. ԻԲ. 6): «Ամ-
փոփեսցէ՞ զկալ քո» (ԼԹ. 12)
զհանդերձեալ դատաստանն
հատուցանել ժողովել զցո-
րեանն²⁰² յշտեմարանս երկնից
եւ զյարդն այրեսցէ անշէջ
հրով²⁰³ զմեղաւորսն:

«Նէղասաց», որ է մարախ
(ԼԹ. 13) եւ ցուցանէ զնորո-
գեալսն ի հողոյ զարդարսն:

«Թեւ բոուցելոց նեղեսաց»
(ԼԹ. 13)՝ մարախ կամ զհոգ-
[ւ]ոց վերամբարձումն ի Քրիս-
տոսի գալստեանն՝ զեղեալսն
նորոգելով²⁰⁴:

«Ասիդն եւ Նեսայն» (ԼԹ. 13)
զիրեարսն ծնանին այլանման ի
կենդանեաց: «Ասիդն» սողուն
է ի փղշտացոց երկրին, փսխէ
եւ զծուս իւր յերկիր արկանէ,
եւ բուսանի ծառ ի փսխածէն
ոսկի, եւ անդի ծնանի «Նե-
սայն», որ բարձրանայ ի բար-
ձունս. այսինքն՝ Քրիստոս ի

«Յղասցի ասիդն» (ԼԹ. 13)
սողուն է սեւագոյն կերպի ի
փաղշտացոց երկրին²⁰⁵ :
«Արկցէ յերկիր զծուս իւր» (ԼԹ.
14) եւ ջեռուսցէ ընդ հողով:

«Եւ գազանքն անապատի կո-
խեսցեն զնա» (ԼԹ. 15), ասիդն
յորժամ արկանէ զծուն ընդ
բերանն, փսխէ, եւ բուսանի

²⁰² Մեկն.՝ + «արդարութեամբ» (էջ 110):

²⁰³ Հմմտ. Սաղմ ԻԲ. 2, Դուկ. Գ. 7:

²⁰⁴ Մեկն.՝ * «Զմարախն ասէ կամ զհոգւոցն արդարոց վերանալն ամպօք ընդ
առաջ Քրիստոսի ըստ առաքելոյն՝ յափշտակեալ ամպօք (հմմտ. Ա. Գործք. 9)»
(էջ 110):

²⁰⁵ Մեկն.՝ +* «Առանց սերման երկու իրս լինի ի նմանէ, սողուն է նա յերկիրն
փղշտացոց սեւագոյն կերպի: Զերկու ազգս արդարոց եւ մեղատուաց
նշանակէ» (էջ 110): Մարդկանց երկու ազգերի խորհրդանշը Համալ Ա.
բնագրում ասիդին վերաբերող հատվածի վերջում է:

հաշիւն, որ ոչ ըստ այլ մարդկան ծնեալ:

[էջ 1009. «ԶԱսիդն եւ զՆե-
սայն» (ԼԹ. 13) զամենեցունց
յարութենէն ասէ՝ յապականու-
թենէ անապական յառնել ի ժա-
մանակի, յորում բարձրասցին
արդարքն առաջի Տեառն]:

ծառ: Եւ ի փսխածէն ոստֆ
գործին եւ տերեւ ոսկե[էջ 526]
կերպ, ոսկեթելֆ, ստորմա-
կերպ²⁰⁶, որ ի թագաւորաց
տունս հազիւ գտանի: «Յղաս-
ցի ասիդն» (ԼԹ. 13) զձուն, որ
արկ յերկիր, որ բուսանի ծառ,
որ կոչի նեսա²⁰⁷: Եւ անդի կեն-
դանակերպի ասիդն, եւ ասիդն,
որ արկ զձոյն, մոռացաւ, թէ ուր
ցրեաց (ԼԹ. 15), զի ոչ ետ նմա
Աստուած բաժին ի հանճար
(հմմտ. ԼԹ. 17):

«Ուծացաւ յորդոց իւրոց՝ իբ-
րեւ ոչ յիւրմէ» (ԼԹ. 16). զի զոր-
դիս ինքն ոչ սնուցանէր, այլ ի
ձուան, զոր արկանէր, անդի բու-
սանի ծառ, որ ասի նեսա: Եւ ան-
դի կենդանակերպի ասիդն²⁰⁸:
Նոյնպէս անսերմ²⁰⁹ Բանն Աս-
տուած յղացաւ յարգանդի Կու-
սին, եւ անդի ծնաւ Աստուած

²⁰⁶ Մեկն.՝ * «սմակերպ»: «Սմակերպ» բացատրվում է որպէս «ոսկեմամ», իսկ Համամ Ա.-ի «ստորմակերպ»-ը՝ «պէսպիսակ, բազմագունի»՝ ՆԲՀ: Վա-
նականը, օգտագործելով բառը Համամ Ա.-ի ձևով, բացատրում է. «ստորմա-
կերպ՝ այսինքն խառնագոյն»:

²⁰⁷ Մեկն.՝ * «Ծառ, որ կոչի ասիդ» («Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ում ե՛ւ ձուն
դնողը, ե՛ւ ծառը կոչվում են ասիդ, որոնցից «կենդանակերպվում է» նեսան):

²⁰⁸ Մեկն.՝ անունները հակառակ են. «Ասիդն զձուն ընդ բերանն փսխէ, եւ
բուսանի ծառն, որ կոչի ասիդ, եւ անտի կենդանակերպի նեսայն» (էջ 110,
նաև էջ 111. երկու բնագրում էլ երկու անգամ կրկնվում է նույն միտքը): +
«անտի կենդանակերպի նէսայն առանց սերման ամուսնութեան» (էջ 111):

²⁰⁹ Մեկն.՝ * անմարմին (էջ 111):

միացեալ ի մարմնի անքակ եւ
անապական: Բ. ազգ՝ արդարք
եւ մեղաւորք:

«Արկցէ յերկիր զձուս իւր»
(ԼԹ. 14)՝ զմարմնոյն²¹⁰ թաղելն
յերկիր, «ու մոռացաւ, թէ ուր
ցրւեաց» (ԼԹ. 15)՝ զտեղի
մարմնոյն²¹¹:

«Ի ժամանակի բարձրացի ի
բարձունս» (ԼԹ. 18). այսինքն՝
Որդին Աստուծոյ՝ ի հաշին, եւ
արդարքն մարմնով՝ ի վերա[յ]
ամպոց²¹²:

«Ծաղր արասցէ երիվարաւ»
(ԼԹ. 18). այս է՝ զսատանայէ:

«Ծաղր արասցէ զերիվարեաւ
եւ զհեծեղեաւ» (ԼԹ. 18). զսա-
տանայ եւ զնորին շարութեան
հեծեալսն առաջի Տեառն²¹³:

[էջ 1009. «Ծաղր առնել» Տե-
րաւմբ՝ զշարինն սատանայի]:

«Եթէ դո՞ւ ագուցեր ձիոյ զաւ-
րութիւն» (ԼԹ. 19). երիվար
զհաշն նշանակէ: «Եւ առաքեաց ի

²¹⁰ Մեկն.՝ + «զհասարակաց մարմնոյն ասէ թաղիլ յերկիր, ըստ այնմ՝ «հող էիր
եւ ի հող դարձցիս» (Ծննդ. Գ. 19. էջ 111):

²¹¹ Մեկն.՝ *«զմարմնոցն»:

²¹² Մեկն.՝ +*«այսինքն՝ Որդին Աստուծոյ ի խաշն եւ յարուցեալ յերկինս վերա-
ցաւ: Իսկ արդարքն ի վերայ թեթեւ ամպոց կակուղ զարշապարօք թոշին ընդ-
ստաշ փեսային Քրիստոսի» (էջ 111):

²¹³ Մեկն.՝ *«զսատանայ եւ զնորին սպասաւորսն, զհեծեալսն ի շար արւեստսն
անօրէն վարով առաջի Տեառն, ըստ այնմ՝ «ես ծիծաղեցայց զկորստեամբ
ձեր» (Առակ Ա. 26): Եւ զձեռն լասցեն յարեանն մեղաւորացն եւ ասեն, թէ
«գուցէ՞ պտուղ արդարոցն եւ է Աստուած, որ դատէ զմեղացն ըսպասաւորս
յերկրի (Սաղմ. Ծէ. 12)» (էջ 111):

վերա[յ] ծովու զերիվարս քո, եւ
հեծելութիւն քո փրկութիւն եղեւ
մեզ» (հմմտ. Ամբ. Գ, 8)²¹⁴;

[էջ 1009. «Եւանէ ի դաշտս»
(ԼԹ. 21) արաւտի իւրոյ. զեւան
նշանակէ, որ է գաւազան ճշմա-
րիտ հով[ւ]ութեան՝ արածել
զհատ դրոշմի իւրոյ] :

«Եւանէր ի դաշտ զարու-
թեամբ» (ԼԹ. 21). արտաքո[յ]
քաղաքին զխաչիւն²¹⁵ :

«Զպատահել նետից արհա-
մարհէ եւ ոչ դառնա[յ] յերկա-
թոյ» (ԼԹ. 22)²¹⁶. համբերու-
թեամբ հաշին հիացոյց աս-
տուածային զարութեամբն
զերկինս եւ զերկիր²¹⁷ : «Բար-
կութեամբ ապականեաց զեր-
կիր» (ԼԹ. 24). բարկութեամբ
զարթուցեալ ի վերա խաւարա-
սէր իշխանին՝ պատառեաց
զգիր մեղաց²¹⁸ եւ անարէնու-
թեան մերոյ :

[էջ 1009. «Բարկութեամբ
ապականէ զերկիր» (ԼԹ. 24)
խրախոյս տուեալ հաւատացե-
լոց հաշի իւրոյ. «Ես յաղթեցի
աշխարհի» (Յովհ. ԺԶ. 33)]

«Իբրեւ փող հարկանի, նա վաճ
վաճ կարգա[յ]» (ԼԹ. 25). այս է
«հաշալեւեցարո՛ւմ, ես յաղթեցի
աշխարհի» (Յովհ. ԺԶ. 33) :

²¹⁴ Մեկն.՝ + «գառափեալսն, որպէս Դաիթ ասէ, «այս ծով մեծ» (Սաղմ. ԺԳ. 25), որ է աշխարհս» (էջ 111) :

²¹⁵ Համամ Ա.՝ սխալմամբ տպագրված է «զխաչիւն» :

²¹⁶ Մեկն.՝ + «այր մի՛ ի հարածս եւ գիտէ համբերել ցառց» (էջ 111-112) :

²¹⁷ Մեկն.՝ + «Ոչ դառնայ յերկաթոյ» (ԼԹ. 22)՝ հեղոյս բեւեռացն ի ձեռս եւ յոտս, եւ խոցումն տիգիւն ի կող կենագործողին» (էջ 112) :

²¹⁸ Մեկն.՝* «զձեռագիր յանցանաց» (էջ 112) :

«Ի հեռաստանէ առնէ զհոտ պատերազմի» (ԼԹ. 25), քանզի գիտէր զամենայն յառաջագոյն, զոր ինչ առնելոցն էր:

[էջ 1009. «Ի հեռաստանէ առնէ զհոտ պատերազմի»՝ զնեռնէն ասէ, որ պատերազմի ընդ սուրբս իւր, որ հանգերծեալ են կշտամբել զստուրթիւն նորա, որ են ենովք եւ եղիայ»]:

«Եկաց բազէ՝ տարածեալ զթեւս» (ԼԹ. 26)՝ Քրիստոս բազում համբերութեամբ ի հաշին տարածեալ զձեռս իւր, ըստ այնմ՝ «տարածեաց զթեւս» իւր, եւ ընկալաւ զնա:

«Կամ թէ քո՞ հրամանաւ վերանայ արծուի» (ԼԹ. 27). զԱստուածութիւն ասէ՝ վերացեալ մարմնով առ Հայր:

[էջ 1009. «Անկղ» (ԼԹ. 27) զանշարժելի բնութիւն Աստու-

«Ի հեռաստանէ առնու զհոտ պատերազմի» (ԼԹ. 25). Կանխաւ յառաջագոյն գիտէ զգալուստ նեոխնն:

«Եկաց բազէ՝ տարածեալ զթեւս, դիտէ ընդ հարաւ» (ԼԹ. 26). Քրիստոս բազկատարած ի հաշին ընդ հարաւ խաչեցաւ, ըստ այնմ, թէ՝ «տարածեաց զթեւս»²¹⁹:

«Կամ թէ քո՞ հրամանաւ վերանա[յ] արծուի» (ԼԹ. 27). աստուածային զաւրութեամբն վերացաւ յերկինս²²⁰: «Ուր գէշն իցէ» (ԼԹ. 30)՝ մարմինն աստուածային, «անդր ժողովին

²¹⁹ Մեկն.՝ +* «վկայէ զմեծն ի մարգարէս Մովսէս. «տարածեաց զթեւս իւր եւ ընկալաւ զնա եւ բարձեալ» (Բ. Օրին. ԼԲ. 11) բերէր ի փրկութիւն աշխարհի» (էջ 112):

²²⁰ Մեկն.՝ +* «ըստ մարգարէին՝ Աստուած զօրութեամբ համբարձաւ յերկինս առ Հայր (հմմտ. Սաղմ. ԻԳ. 7-9), որ իբրեւ զարծիւս սկսեալ էջ ի հայրական ծոցոյ ի Կոյսն եւ անտի՝ ի հաշն եւ ի գերեզմանն եւ յարուցեալ թողցեալ ամպօ՛ւ էլ յերկինս: Այս յայտնի ցուցանէ զթաղումն...» (էջ 112): «Մեկնութիւն ընթերցումածոց»-ի տպագիր տարբերակում բացակայում է միջանկյալ մահացած թագավորի շուրջը խմբավորների պատկերը:

ծոյ նշանակէ: «Գէշ» (ԼԹ. 30) զմարմնոյն ասէ, ուր ժողովումն աստուածազանից արծուեաց լինի] (հմմտ. Մատթ. ԻԴ. 28):

«Անկղ ի վերայ բունոյ իւրոյ նստեալ դադարէ» (ԼԹ. 27). զՀայր նշանակէ, քանզի ոչ ասի խոնարհեալ եւ մարմին զգեցեալ, որպէս զՈրդի:

«Ի ծածուկ խնդրէ կերակուր» (ԼԹ. 28-29). այսինքն՝ զփրկութիւն մարդկան. «Իմ կերակուր այն է, զի արարից զկամս Հաւր» (Յովհ. Դ. 34):

Իսկ «քարանձաւ վիմաց» (ԼԹ. 28) զքաֆնութիւն եւ զոչգտանելին յայտ առնէ վասն Աստուածութեան, քանզի «մէջ եւ մատախտոլ շուրջ զնովալ»²²²:

արծլիք»²²¹: եւ ուր անկած թագաւորին է, անդ եւ զարք գումարին: Այս յայտնի ցուցանէ զթաղումն տէրունական մարմնոյն անորոշելի Աստուածութեամբն, Համբարձումն յերկինս՝ զերկրորդ գալուստն:

«Անկղ ի վերայ լ բունոյ լ նստեալ դադարէ» (ԼԹ. 27)՝ Հայր՝ յարո՞ւ փառաց, քանզի ոչ ասի նմա խոնարհիլ եւ մարմին զգեանոյ, զի այս Որդոյն է:

էջ 527. «Ի քարանձաւս վիմաց» (ԼԹ. 28)՝ զի աստուծական զարուրթիւն եւ մեծութիւն լեառնական²²³ եւ անհասական է²²⁴, քանզի «մէջ եւ մատախտոլ շուրջ զնովալ»:

²²¹ Հմմտ. Մատթ. ԻԴ. 28, Գով. ԺԷ. 37:

²²² Բ. Օր. Դ. 11, Ե. 22:

²²³ Համամ Ա.՝ սխալմամբ տպագրված է «լեռնական»:

²²⁴ Մեկն.՝ + «սեպացեալ անտանելի արարածական բնութեան եւ անհասական եւ անհայելի, որ զքաֆնութիւն եւ զանգիտելին յայտնէ, քանզի ամպ եւ մէջ...» (էջ 112):

«Ծածուկ, եւ անդր է կերակուր» (ԼԹ. 28-29). զհաւատս ի նոցանէ ²²⁵ եւ զփրկութիւն նոցա:

«Ի հեռաստանէ դիտեն աչք նորա» (ԼԹ. 29). զկանխատեսութիւն ամենայնի²²⁶, «ուր գէշ վաղվաղակի, անդր հասանէ» (ԼԹ. 30):

Կարկեսցին բերանք հերձուածողացն, որք զմահն եւ զհաշն տէրունական²²⁷ մարմնոյն ասեն եւ զԱստուածութիւն զատ եւ որոշ խոստովանին, զի թէ զմահն տէրունական մարմնոյն «գէշ»²²⁸ համարին, ապա մեռելոյն աչքն ո՛չ ի մաւտ եւ ո՛չ ի հեռուստ տեսանէ, եւ ո՛չ խնդրէ ինչ կերակուր, ապա զիս²²⁹ որ ասէր ի հաշին՝ «Ծարաւի եմ ես» (Յովհ. ԺԹ. 28), եւ ի գերեզմանին խնդրէր կերակուր ²²⁹: եւ զկլեալսն մահու վերածեր ի կեանս եւ ի փրկութիւն²³⁰:

²²⁵ Մեկն.՝ + «եւ զգործս բարիս» (էջ 113):

²²⁶ Մեկն.՝ + * «ամենայն իրի յառաջ, քան զգործն» (էջ 113):

²²⁷ Մեկն.՝ չի:

²²⁸ Մեկն.՝ * «գարշ» (էջ 113):

²²⁹ Մեկն.՝ + «որպէս ասէր. «Իմ կերակուր այն է, զի արարից զկամս այնորիկ, որ առաւեացն զիս» (Յովն. Գ. 34), զի ոչ ասաց՝ Աստուածութեանս, որ յիս բնակեալ է, այլ միութեան Աստուածութեանն ընդ մարմնոյն» (էջ 113):

²³⁰ Մեկն.՝ + «որ է կերակուր Աստուծոյ» (էջ 113):

«Ձագք նորա արեամբ թա-
թաւին» (ԼԹ. 30). «ձագք» ան-
մեղ զհաւատացեալս ասէ՝ աշ-
խարհիս՝ հիմար եւ Աստուծոյ՝
իմաստուն:

«Արեամբ թաթաւեալ» (ԼԹ.
30) զմարմինն՝ Քրիստոսի,
«արեամբ» ասէ, քանզի «Որ
ուտէ զմարմին իմ եւ ըմպէ
զարիւն իմ, նա յիս բնակեցէ,
եւ ես՝ ի նմա» (Յովն. Զ. 57):

«Եւ ձագ[ք] նորա արեամբ
թաթաւին» (ԼԹ. 30). զորդիա-
ցեալսն Քրիստոսի աւագանան
եւ անապական արեամբն²³¹ զա-
ռաքեալսն ասէ. նախ ի տէրու-
նեան արիւնն թաթաւին, եւ ապա
յիւրեանց: Եւ որք նոցա վարդա-
պետութեամբն հետեւեալք նո-
րափետուր (հմմտ. եւ. Խ. 31)²³²
զարդարին²³³ արժանացեալք հա-
ղորդին կենդանացուցիչ մարմ-
նոյ] եւ արեանն Տեառն, որ-
պէս ասաց Տէրն. «Որ ուտէ
զմարմին իմ եւ ըմպէ զարիւն
իմ, նա յիս բնակեցէ եւ ես՝ ի
նմա» (Յովն. Զ. 57):

Համամ Ա. համառոտողը հավատարմորեն հետեւում է «Մեկնու-
թիւն ընթերցուածոց»-ի բնագրին, հիմնականում պահում է բուն
մեկնութիւնը՝ երբեմն շրջանցում որոշ բացատրութիւններ, մանրա-
մասներ ու հարասութիւններ: Միայն Համամ Ա. երեք հատվածներ
չկան սկզբնագրում (երկու սուրբգրային մեջբերում, որոնցից մեկը
կրկնութիւն է, մյուսը մահացած թագավորի շուրջ խմբվող զորա-
կանների պատկերն է. հնարավոր է՝ այս բացակայութեան հարցն էլ
լուծվեր «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի քննական բնագրի հրատա-
րակութեամբ):

Նախաբնագրի այս հստակեցումից և «Եղիշե»-Համամ Ա. բնա-
գրերի համադրումից պարզ է դառնում, որ Եղիշեին վերագրվող

²³¹ Մեկն.՝ + «կերակրեալ» (էջ 113):

²³² Հմմտ. եւ. Խ. 31. «բայց որ սպասեն Տեառն, նորոգեսցին զարուպեամբ, նո-
րափետուր զարդարեսցին իբրեւ զարծոփս, ընթացին եւ մի վաստակեսցին,
զմասցեն եւ մի քաղցիցեն»:

²³³ Մեկն.՝ + «ծննդեամբ սուրբ աւագանին» (էջ 113):

բնագիրը (համենայն դեպս, ըստ մեր ձեռքի տակ եղած աղբյուրների) ստեղծված է ավելի ուշ և վերջինս է օգտվում Համամ Ա.-ից: Քանի որ՝ ա. այն ավելի համառոտ է, օգտվում է Համամ Ա. համառոտումներից, այլ ոչ Գանձակեցուն վերագրվող երբեմն ավելի ընդարձակ սկզբնագրից (ԼԹ. 1, 4 և այլն): Ըստ սրա, այստեղ արտացոլվում են այն տարբերությունները, որ կան Գանձակեցի-Համամ Ա. բնագրերի միջև (ԼԸ. 15 թե՛ «Եղիշեն», թե՛ Համամ Ա.-ն ասիդից ծնված ծառը համարում են նեեսան, ԼԹ. 8-ում «Եղիշեն» հետևում է Համամ Ա.-ին. այս երկուսն ունեն Գանձակեցու մոտ բացակայող սուրբգրային մեջբերում, ԼԹ. 26-ում սուրբգրային հարասվող տեղին անորոշություն հասցված աստիճանի կրճատված է), բ. «Եղիշեն» օգտագործում է այս տեղիներն իր մեկնությունների հետ մեջընդմեջ՝ որպես երկմասանի իր մտահղացքի հիմք:

Դարձյալ՝ «Եղիշեն» որևէ լրացում անում է Համամ Ա. բնագրի հիմքի վրա. երբեմն այս հավելումները նուրբ դիտարկումներ են, որ մոտեցնում են բնագիրը նարեկացու «Ո՛վ է դա»-ին: Այսպես ԼԸ. 37 ամպերի պատկերում ավելացնում է ամպի պես թեթև սլացող սրբերի այլաբանությունը («զսուրբսն ասէ, զթեթևսն յերկր՝ լցեալս ի Հոգւոյն»), երկինքը երկիր խոնարհեցնելու պատկերում՝ հրեշտակների և մարդկանց համախառն փառաբանությունը (ԼԸ. 37):

Երկու տեղ միայն նա ընդգրկում է բառեր, որ բացակայում են Համամ Ա.-ում և գալիս են «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ից (ԼԸ. 36 Հոգու «պէս-պէս» շնորհներ. ԼԹ. 28 Աստվածություն «քաբնութիւն»):

Այժմ անցնենք բնագրերի բովանդակությանը՝ պայմանականորեն, ինչպես նշեցինք, պահելով հեղինակային անունները (պետք է հաշվի առնել, որ «Համամ Ա. բնագիր» ասելով միշտ նկատի ունենք նաև «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի հեղինակին: Օգտագործում ենք Համամ Ա. անունը, քանի որ մեր բաղդատությունը, ինչպես նշել ենք, հիմնականում «Եղիշե»-Համամ Ա. բնագրերի շուրջ է, իսկ վերջինում բացակայում են «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի համապատասխան միավորից շատ հատվածներ):

Այս երկու մեկնությունների զգալի մասը համընկնում է՝ հաճախ նաև բառացի: Միավորները հիմնականում կամ նույն կերպ են մեկնվում՝ Համամ Ա.-ում առանձին մանրամասնումներով, կամ տեսանկյուններից մեկով են նույն կերպ մեկնվում՝ որոշ դեպքերում նույն բառերով:

Այսպես **ԼՋ. 6** «վեմ անկյան» արտահայտության մեջ վեմը բնականաբար Քրիստոսն է, սակայն Համամ Ա.-ն շեշտել է միավորումը (անկյունաքար Քրիստոսի միջոցով պատերի՝ հրեշտակների և մարդկանց), «եղիշեն»՝ հիմք լինելը (ելնելով եկեղեցու այլաբանության իր խնդրից՝ «վեմի» վերաբերյալ մարգարեական և ավետարանական ավելի շատ հարասություններով): **ԼՋ. 7, 8.** Աստծուն օրհնող աստղերի, դռներով փակվող ծովի տեսարանի մեկնությունը նույնն է՝ սրանք վերաբերում են նախաքրիստոսյան ժամանակներին. ծովը բնականաբար առնչվում է Մովսեսի հետ (այս պատկերը բավական մանրամասնում է նարեկացին՝ ջուրը նետված, ջրերն անցած Մովսեսի պատմությամբ. «եղիշեն» ու Համամ Ա.-ն միայն տալիս են Մովսեսի անունը՝ առանց հոգևոր զուգադրաշղթաները բացահայտելու, առաջինը նաև հավելում է զուտ գոյաբանական բացատրություն՝ խոսքերը խորհրդանշում են բոլոր գոյությունների չափը): **ԼՋ. 9.** «Մեզը» մեկնվում է նույն կերպ (թաքնված տնօրինական խորհուրդ):

ԼՋ. 11. Մեկնությունը տարբեր է «մինչև այդ վայր կգաս» ջրերին ուղղված խոսքն ըստ «եղիշեի» օրենքների համար հաստատված ժամանակն է, Համամի Ա.-ի համար՝ Քրիստոսի գալստյան ժամանակը. երկուսի մոտ համընկնում է ժամանակի հանգույցը, բայց մեկնակետերն են տարբեր: **ԼՋ. 13.-ի** «ամբարիշտների» մեկնությունը ևս տարբեր է ըստ «եղիշեի» սա դեբերն են, ըստ Համամի՝ հրեաներն ու հեթանոսները: **ԼՋ. 16.** Անդունդների հետ շրջել՝ ըստ «եղիշեի», անդունդը նախախնամության անհաս էությունն է, Համամ Ա. շեշտում է իմացաբանական կողմը՝ գրերի խորին իմաստների մեջ շրջելը:

ԼՋ. 12. Ինչպես «առավոտի լույսը», այնպես «Արուսյակը» Քրիստոսն է ըստ «եղիշե»-Համամ Ա.-ի: **ԼՋ. 15.** Ամբարիշտներից լույ-

սի մերժման մեկնությունը նույնն է երկուսի մոտ՝ նույն բառերով որպես Քրիստոսի տնօրինությանը չհավատացող հրեաներ և հեթանոսներ: **ԼՋ. 16.** «Ծովի ակունք» արտահայտության հետ կապված ներկայացվում է աստվածության նույն ձևակերպումը, հիմնականում նույն բառերով: **ԼՋ. 17.** Մահվան դռների առնչությամբ պատկերվում է դժոխքը, Համամ Ա. շեշտում է Քրիստոսի հաղթանակը: **ԼՋ. 19-**ի դեպքում համապատասխանում են նաև բնագրերը՝ լույսը ծածկող երկիրը Քրիստոսին օթևանած Մարիամն է: «Խավարի վայրի» մեկնության մեջ համընկնում են Համամ Ա. և «Եղիշեի» մեկնության երկրորդ («Այլաբանութեամբ եկեղեցւոյն») հատվածները: **ԼՋ. 22.** նույն մեկնությունն է նույն բառերով, Համամ Ա.-ն ավելի ընդարձակ է «ձյան շտեմարանը» դժոխքն է և մարդկանց տանջանքները, «գանձ կարկտի»-ն՝ մեղավորները դժոխքում: Բնության այս նույն ոլորտը ներկայացնող հաջորդող միավորներից՝ **ԼՋ. 24.** «կարկուտ, ձյուն, եղյամ» (առաջին երկուսը չունի Համամ Ա.-ն), «եղյամը» Համամ Ա.-ն, ի տարբերություն մյուս մեկնիչների, պատկերում է ոչ որպես չար ուժերի մարմնացում, այլ որպես Սուրբ Հոգու շնորհ (բայց, ի տարբերություն անձրևի, իջնող ոչ առաքյալների, այլ մարգարեների վրա): «Մ՛վ է դա»-ի նարեկացու անունով հասած բնագիրը բոլորը մեկնում է որպես չար ուժերի, նրանց ենթակա հոգիների մարմնացում՝ հյուսելով եկեղեցու վրա եղյամի հարձակման, այն վտարող վարդապետության ջերմ հարավի այլաբանական գունեղ բնապատկեր, «Եղիշեն» ավելի մեղմ է՝ սրանք աշխարհիկ հոգսերով ապրող մարդիկ են: Հաջորդող «հարաւ»-ն արդեն Սուրբ Հոգու շնորհն է առաքյալների վրա: Այստեղ համապատասխանում են ոչ միայն մեկնությունները, այլև բնագրերը: **ԼՋ. 25.** Դարձյալ համապատասխանությունը բնագրային մակարդակով է՝ «ամպրոպների ճանապարհը» մարգարեների քարոզությունն է: **ԼՋ. 27.** մեկնությունը նույնն է. անկոխ և անշեն հողի հագեցումը խորհրդանշում է առ Քրիստոս եկած հեթանոսներին («Եղիշեն» հավելում է՝ մարգարեներով): նույն բնագրերն են **ԼՋ. 29. 30.** տեղիի մեկնության մեջ. «սառնությունն» ու «ծորացող ջուրը» խորհրդանշում են սատանա-

յին ու նրա անկումը (նույնը՝ Նարեկացի): **ԼՁ. 31. 32.** Համամ Ա.-ն տարբերվում է «Եղիշեի» առաջին միավորի մեկնությունից և համապատասխանում երկրորդին: «Բազմաստեղք»՝ Հոգու յոթնարփի շնորհն է («Եղիշեի» մյուս միավորում՝ եկեղեցու առաքինության կարգը), «Հայկի ծածկույթը»՝ տիրոջ տնտեսությունը/տնօրինությունը («Եղիշեի» առաջին միավորում՝ Աստծո սիրո մոտ եկածները), «Մազարոթը»՝ Գաբրիէլ հրեշտակապետը, այստեղ համապատասխանում են նաև բնագրերը: «Գիշերավարը», ի տարբերություն Նարեկացու, երկուսի մոտ էլ ունի շար ուժի մեկնություն՝ այն սատանայի մարտնչելն է Քրիստոսի հետ (համապատասխանում են և բնագրերը): **ԼՁ. 33.** Երկնի շրջանակ, նրա ներքո տեղի ունենալիքներ՝ մարգարեների իմացությունն է. Համամ Ա.-ի բնագրին համապատասխանում է «Այլաբանություն»-ը:

ԼՁ. 34. Մեկնությունները համընկնում են մասամբ. «Կկանչե՞ս մեզը» ակնարկ է դեբրին («Եղիշե»՝ մարդկանց դեմ մարտնչող, Համամ Ա.՝ մարդկանցից հանվող): «Սաստիկ ջրեր»՝ Քրիստոսի վարդապետությունն է, «Եղիշե»՝ Սուրբ Հոգու վարդապետությունն առաքյալներին. այստեղ Հոբի բնագիրը երկակի է (ջրերը կենարար նշանակություն չունեն, այլ Աստծո առաջ երկյուղած են պատկերանում. «կկոչե՞ս մեզին բարբառով, և դողովձամբ լի սաստիկ ջրերով կլսի՞ քեզ»): Ըստ սրա, Համամ Ա.-ն վարդապետություն համարում է ոչ թե ջրերը (ոռոգող), որ միշտ նույնացվում են Սուրբ Հոգու շնորհի հետ, այլ այն աստվածային ճառագայթները, որ փարատում են խավարը և այս ստվերամած ջրերի թանձրությունը:

ԼՁ. 35. «Արձակվող շանթերը» հրեշտակներ են, Համամ Ա.-ում նաև առաքյալները, հավելում է և րստ Զաքարիայի՝ Հուդայի երկրի այն հազարապետները, որոնց մասին Աստված ասում է՝ նրանց իբրև կիսախանձ ձողեր ու հրավառ ջահեր պետք է դնի եղեգի մեջ, որ աջ ու ձախ այրեն շրջակա բոլոր ժողովուրդներին (ու Երուսաղեմը դարձյալ բնակելի լինի իր տեղում. Զաք. ԺԲ. 6): **ԼՁ. 36.** «Կանանց իմաստություն և հանճար» (երկու մեկնության մեջ էլ չի ճշգրտվում իմաստություն և հանճար ինչի մեջ, Հոբի գրքում նշվում է՝ «ո՞վ

տվեց կանանց ուստայնանկության իմաստութիւն և նկարակերտության հանճար»։ սրա վրա «Ո՛վ է դա»-ի՝ Նարեկացու անունով բնագիրը եկեղեցու, մարդկային հոգիների հյուսման ու գունազարդման ամբողջ ալլապատկեր է կառուցում նրբին բառացանցով)։ «Եղիշեի» երկու բնագրերը միավորում են Համամ Ա. և Գանձակեցու մեկնությունները. «կին»-եկեղեցի խորհրդապատկերը ներկայացված է «Եղիշեի» առաջին միավորում։ «Հանճար»-ը, ըստ «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի, Սուրբ Հոգու պես-պես շնորհների իմացութիւնն է, որ Քրիստոս լցնում է զգաստության ու ներգործության տարբեր տեսակներով։ Համամ Ա.-ն կերպարփոխում է «հանճար»-ը ներգործութիւնն է և զգաստության տեսակները, ինչպես Քրիստոս լցրեց շնորհներով։ «Եղիշեն» սա բաժանում է իր երկու միավորների և Հոբի գրքում հիշատակվող կանանց արվեստի երկու զորութիւն՝ «իմաստութիւն» և «հանճարի» միջև։ Առաջին միավորում «հանճարը» Հոգու պես-պես շնորհներն են, երկրորդում «իմաստութիւնը» մտքի զգաստութիւնն է պատվիրանների մեջ։ **ԼԳ. 37.** «Ամպը» սրբերն են։ Հաջորդող շարադրանքում համընկնում է նաև բնագիրը՝ «երկինքը երկիր խոնարհեցնել»-ը հրեշտակների ու մարդկանց միավորումն է. «Եղիշեն» հավելում է փառաբանության համար։ **ԼԳ. 38.** Բնագրերը համապատասխանում են՝ «հեղվող ջուր»-ը Սուրբ Հոգու հեղվող շնորհն է։ «Վեմը» եկեղեցու հիմքն է. Համամ Ա.՝ նաև հավատացյալների ժուժկալութիւնը։ **ԼԳ. 39.** Նույնն է առաջին կեսը՝ «առյուծների կերակուր» արտահայտության մեջ առյուծներն առաքյալներն են, կերակուրը՝ հեթանոսների մկրտումը (Համամ Ա.՝ հեթանոսներին հրավիրելը՝ «կոշելը»)։ Տարբերվում է «վիշապների» մեկնութիւնը՝ ըստ «Եղիշեի», նրանց «հագեցնելը» դեբերի կլանումն է, ըստ Համամ Ա.-ի՝ նրանց մեջ Հոգու շնորհների տպավորումը։ **ԼԳ. 40.** [առյուծները] «Կսարսեն իրենց խշտիներում և կնստեն դարանակալ»՝ չար ուժերի նույն մեկնութիւնն է նույն մեջբերումներով։ «Եղիշեն» դարձյալ երկփեղկում է այս հատվածի Համամ Ա. մեկնութիւնն իր երկու միավորներում։ Համամ Ա.-ն նշում է «սարսեցին» խաչելութիւնն ժամին, և միայն հաջորդող՝ մարդուն դարանակալող էակների մեկնութիւնը։

յունից է պարզ դառնում, որ խոսքը չար ուժերի մասին է: Իսկ «եղի-
շեն» նշում է՝ «սարսեցին» դժոխքում, ու շարունակում դարանակալ
չար ուժերի մեկնությունը: Իսկ եկեղեցու ալլաբանություն հատվա-
ծում տեղին մեջբերում է անմիջապես առաքյալ-առյուծերի (ԼԲ. 39)
պատկերից հետո, և հետևելով Համամ Ա.-ին՝ «սարսեցին» խաչելու-
թյան ժամին, հավելում է լեկով Տիրոջը: Ըստ այդմ, սարսուղները
դառնում են առաքյալները:

ԼԲ. 41. Ագռավների կերակուրի պատրաստման պատկերում
երկու մեկնության մեջ էլ ագռավները հեթանոսներն են, կերակուրը՝
բնականաբար աստվածային խոսքը, բայց մի տեղ շեշտված է տվողը,
մյուսում՝ միջնորդը (Համամ Ա.՝ «կերակուր»- առաքյալների քարոզ-
չություն, «եղիշեն»՝ «կերակուր»- Սուրբ Հոգու պատվիրաններ):

ԼԹ. 1. Բնագիրը նույնն է. երկուսն էլ «յամուրաց քարանձաւաց»
բառակապակցության մեջ «յամուրաց»-ը հասկանում են ամրու-
թյունների, այլ ոչ «յամուր» կենդանու իմաստով. ըստ այդմ, տեղին
պատկերում է քարանձավում՝ եկեղեցում ամրացած թռչուններին՝
մարդկանց²³⁴: «եղիշեի» երկու միավորների մեկնություններում ար-
տացույցված են «Համամ» Ա. մեկնության տարբեր հատվածներ՝ վեր-
ջինում ներկայացված է նաև Որդու կուսածին ծնունդն ու անհաս
տնօրինությունը: **ԼԹ. 2.3.** Նույնն են և բնագրերը. «եղնիկների եր-
կունքը» կույսի անարատ հղությունն ու ծնունդն է, «ձագերին սնե-
լը»՝ ավագանի մեջ քրիստոնյաների ծնունդը: **ԼԹ. 4.** Ձագերի հեռա-
ցումն ու չվերադառնալը կռապաշտությունից հեռացումն է ավա-
գանի ծննդյամբ՝ ղառնալով այլևս հայրենի աստվածներին («ե-
ղիշեն»՝ շատվածներին): **ԼԹ. 5.** «Ազատ ցիւրը» միանձնացյալներն
են, որ մեղքեր չգործելով ազատ են սատանայի հարկերից: **ԼԹ. 8.**
(«[ցիւրը] դիտում է արոտի լեռները») նույնն է բնագիրը, նույնն են

²³⁴ Նման մեկնություն, ինչպես նշել ենք, հնարավոր է միայն հայերեն քաղմա-
նության մեջ: Յոթամասնից հունարեն բնագրում այստեղ τραγέλαψων πέτρας
(բառացի՝ ժայռի «աղծեղյուրների») արտահայտությունն է. τραγέλαφος-ը
բացատրվում է որպես այծի ու եղջերուի խառնուրդ առասպելական կենդանի,
նաև հավանաբար՝ այծեղյուր:

սուրբգրային մեջբերումները լեռ- եկեղեցի, արոտ- Աստծո պատվիրաններ, դիտողներ- սրբեր համադրումով (Համամ Ա.-ի հետ համընկնում է «եղիշեի» «Այլաբանութիւն»-ը): **ԼԹ. 9.** «Միաեղջյուրը» Քրիստոսն է, Համամ Ա.-ն շեշտում է ծառայելը, «եղիշեն»՝ հաշ բարձրանալը, հաջորդող համադրությունները ևս նույնն են՝ միաեղջյուրի «մսուր»- մարմին (Համամ Ա.՝ անապական), նրա փորած «ակոս»- հավատացյալների միտք (Համամ՝ նաև սիրտ. Նարեկացու անունով մեկնությունն ավելի ազդեցիկ է՝ Քրիստոսի գերեզման): Միաեղջյուրին «փոկով լուծ կապելու» պատկերում (**ԼԹ. 10**) «լուծը» հաշն է, «փոկի» կապիչը՝ Քրիստոսի [ձեռքերին ու ոտքերին արված] բեռները, «սերմերի հատուցումը» (**ԼԹ. 12.**)՝ հանդերձալ դատաստանի հատուցումը (Համամ Ա.- «եղիշե»՝ «Այլաբանութիւն».) միաեղջյուրի բոլոր այս մեկնություններն ընդհանուր են Նարեկացու հետ): Այստեղ Համամ Ա.-ն վերադառնում է **ԼԹ. 8**-ի արոտավայրերի խորհրդապատկերին, սուրբգրային նույն մեջբերումներին: Այս կրկնությունը, ինչպես նշեցինք, բացակայում է «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ում: **ԼԹ. 13.** Նույնն է «նեեղաս» թռչնի բացատրությունը: «Ասիդի» և «նեեսայի» պատմությունը շատ գունեղ է՝ ասիդը փսխում է ու ձուն նետում հողի մեջ, և այնտեղից բուսնում է ոսկետերև ոսկե ծառ նեեսան, ինչպես Քրիստոսն է հաշ բարձրանում («եղիշե»), ինչպես հարություն են առնում բոլոր արդարները («եղիշե»՝ «Այլաբանութիւն»): Այս պատմությունը «եղիշեի» առաջին մեկնության տարբերակով հայտնվում է սուրբգրային և առասպելական կենդանիների վարք ու բարքը ներկայացնող հայ միջնադարյան թարգմանական «Բարոյախօս» ժողովածուում՝ որպես ավելի ուշ հավելում²³⁵: Այն ներառել են բոլոր մեկնիչները: Համամ Ա.-ն,

²³⁵ Հմմտ. «Ասիդն եւ նեսայն ծնան զիրարս, այլ ամնման կենդանեաց. ասիդն սողուն է ի փղշտացոց երկիրն, զի փսխէ եւ զձուս իւր երկիր արկանէ, եւ բուսանի ծառ ի փսխածին ոսկիտերեւ: Անտի ծնանի նեսայն, որ բարձրանայ ի բարձունս. այսիքն՝ Քրիստոս ի հաշին, որ ոչ ըստ այլ մարդկան ծնեալ, բայց նա՛ միայն» (ՄՄ 2285, 286բ. շնորհակալություն եմք հայտնում Գ. Մուրադյանին այս աղբյուրը տրամադրելու համար): Սա միակ պատմությունն է «Բարոյախօս»-ից, որ կա «Ո՛վ է դա»-ի բոլոր մեկնություններում:

նկարագրելով ասիդի ծնելու ընթացքը, ընդգրկում է այս հատվածի Հոբի բոլոր տեղիները, որ բաց են թողնում «Ո՛վ է դա»-ի մյուս մեկ-նիշները (ասիդը ձուռն հողի մեջ դնելուց հետո այլևս չի հիշում նրա տեղը, և գազանները կոխում են այն, նա մոռանում է իր որդիներին, քանի որ Աստված նրան իմաստություն և հանճար չի տվել. **ԼԹ. 14-17**): Ըստ այդմ, եթե «Եղիշեի» մոտ շեշտված է հառնումը՝ ծառ-հաշ բարձրացումն ու հոգու հարությունը, ապա Համամ Ա.-ում՝ հղացումն ու թաղմամբ հարությունը: Ասիդի՝ իր ձուռն հողում դնելն ու մոռանալը, այլևս չանելը, ծառի ինքնուրույն աճելը Քրիստոսի «անսերմ» հղությունն է խորհրդանշում: Այնուհետև՝ կարծես թե մեկնիշն ակնարկում է նաև Քրիստոսի մարմինը գերեզման դնելն ու այն չգտնելը (քանի որ պարզապես նշում է՝ «ու մոռացաւ, թէ ուր ցրւեաց» [**ԼԹ. 15**]՝ «գտեղի մարմնոյն»): «Մեկնութիւն ընթերցութեան»-ի համատեքստը փոխվում է, քանի որ հեղինակը մարմինը հոգնակի թվով է օգտագործում, ըստ այդմ խոսում է մարդկանց մարմինների մասին՝ մինչ նորագործումն ու հարությունը. «զհասարակաց մարմնոյն ասէ թաղիլ յերկիր, ըստ այնմ՝ «հող էիր եւ ի հող դարձցիս»: Վերջինս քիչ թե շատ բացատրում է Համամ Ա.-ում արտացոլված մյուս կցկտուր արտահայտությունը՝ «Բ. ազգ՝ արդարք եւ մեղաւորք» («Մեկն.»՝ ասիդից սկզբնավորվող երկու իրողությունները): Վերջապես Վանականը մշակում ու ամբողջացնում է այս մեկնությունը՝ որպես բարի կամ չար գործերի թաղում մարմնի հետ՝ մինչ նրա հետ հարություն առնելը, որի ժամանակը «մոռացված» է, քանի որ հետո է լինելու: **ԼԹ. 18.** տեղին՝ «Ի ժամանակի բարձրացի ի բարձունս», ըստ Համամ Ա.-ի, մատնանշում է Քրիստոսի հաշ բարձրանալը և հավատացյալների՝ թեթևացած ամպի պես հառնելը («Մեկնութիւն ընթերցութեան»-ը նաև նշում է՝ կակուղ գարշապարներով): Սա Եղիշեն օգտագործում էր ասիդի ու նեեսայի պատմության սկզբում (**ԼԹ. 13**): **ԼԹ. 21.** «[Զին] դուրս է գալիս դաշտ»՝ Քրիստոսը հաշ է բարձրանում. «դաշտ» բառի վերաբերյալ Համամ Ա.-ն շեշտել է քաղաքից դուրս խաչվելը, «Եղիշեն»՝ որ հաշը «արածեցնող» հովվական գավազանի նշան է (ըստ սրա, ինչպես

նշեցինք, սուրբգրային տեղին լրացնում է՝ «եւանէ ի դաշտս» առաւ-
ախ իւրոյ): Համամ Բ.-Վանական բնագրում խաչվելուն հավելվում է
քարոզությունը տիեզերքի դաշտում: Հաջորդ՝ ԼԹ. 24.-ի մեկնությու-
նը համընկնում է մասամբ՝ «եղիշեն» այն ունի միայն «Այլաբանու-
թեան» մեջ: Վերցրել է հաջորդ տեղիի Համամ Ա. մեկնությունից (ոչ
թե ձիու բարկությունը, այլ «վաշ-վաշ» ասելն է նույնացվում Քրիս-
տոսի խոսքերին՝ քաջալերվե՛ք, որովհետեւ ես հաղթեցի աշխարհին):

ԼԹ. 25. Ձին հեռաստանից դիտում ու առնում է պատերազմի
հոտը: «եղիշեն» միայն նշում է՝ Աստված գիտեր լինելիքը, Համամ
Ա.-ն՝ գիտեր հակառակի գալուստը: Հաջորդող պատկերները, ինչ-
պես միանդջուրինը, միանշանակ են և նույնն են բոլոր մեկնիչների
մոտ՝ ԼԹ. 26. Թևերը տարածած բազեն Քրիստոսն է հաշի վրա, ԼԹ.
27. վեր սլացող արծիվը «եղիշեի» բնագրում խորհրդանշում է մի-
այն համբարձվող Քրիստոսին: Մյուս բոլոր մեկնիչների մոտ այն
հիմք է դարձել տիեզերական հառնումի ու էջքի, վերջին կետում այս
երկուսի՝ միմյանց փոխակերպման տարբեր խորության մեկնութ-
յունների համար՝ հարստացված համապատասխան հարասություն-
ներով (ամենածավալուն տեսարանը՝ Նարեկացու բնագրում):

ԼԹ. 27-30՝ վերասլաց արծվի, քարանձավում նստող ու հեռուն
դիտող անգղի, նրա կեր փնտրող ու զոհի արչան մեջ թաթախվող
ձագերի տեղիները «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»- Համամ Ա. բնա-
գրում մեկնվում են միմյանց սերտաճած, վերադարձներով:

Ինչպես նշեցինք, Համամ Ա. բնագրի վերջին տեղիների մեկնու-
թյունը նվիրված է Քրիստոսի մեկ բնությանը, նրա մեջ Աստվածու-
թյան և մարդկության անտարանջատ միությանը, որ պսակվում է
նրա մաւմնի ճաշակման տեսարանով:

ԼԹ. 27 Արծիվ. Արծիվ-Քրիստոսի համբարձմանը հակադրվում
է նրա գերեզման իջնելը: Ավետարանում Քրիստոսն ինքն է իր հե-
տևորդներին համեմատում արծիվների հետ: (Երբ աշակերտները
հարցնում են՝ որտե՞ղ է լինելու իր պատմած Աստծո արքայության
գալուստն ու դատաստանը, պատասխանում է՝ «ուր որ դիակն է,
այնտեղ կհավաքվեն արծիվները».) այսինքն՝ հանդերձյալ կյանքի

սկիզբն իր մահվան, խաչելության վայրն է՝ խորհրդաբանական իմաստով՝ վերափոխության նույն տիեզերական կիզակետը): Մեկնության ավարտին սրան ներհյուսվում է նսայու մարգարեությունը՝ Տիրոջն ապավինողները նոր ուժ պիտի ստանան ու զարդարվեն՝ ինչպես արծիվներ, նոր փետուրներով²³⁶ (Ես. 31): «Եղիշեն» Քրիստոսի խոսքերն օգտագործում է դիակի շուրջ անգղի ձագերի հավաքվելու տեղիում (ԼԹ. 30)՝ «գէշ»-ը (դին) Քրիստոսի մարմինն է, որի շուրջ ժողովվում են աստվածորդի՝ «աստվածազն» արծիվները («Ալլաբանութիւն»): Արծվի հատվածը Համամ Ա.-ն լրացնում է ազդեցիկ պատկերով. ուր ընկած թագավորն է, այնտեղ նրա գործն է հավաքվում, սա ցույց է տալիս տերունական մարմնի թաղումը, համբարձումը երկրորդ գալուստի համար (իմա՝ այս բոլոր վայրերում մարդկանց հոգևոր ներկայությունն ու շրջադարձը): Եվ այստեղ խոսում է այս նույն վայրերում Աստծո մեկ բնության մասին. «զթաղումն տէրունական մարմնոյն, անորոշելի Աստուածութեամբն Համբարձումն յերկինս»:

Նույն՝ մեկ բնության ապացույցման ծիրում օգտագործում է հեռվից դիտող անգղի պատկերը (ԼԹ. 28-29): Եթե սկզբում անգղը միանշանակորեն Հայր աստվածությունն է (այդ պատճառով չի ասվում՝ ի՞նչում է՝ այսինքն մարդեղանում է, այլ՝ «իր բնում նստած է մնում»՝ ԼԹ. 27), ապա մեկնության շարունակության մեջ այն դառնում է Որդին: Եվ այդ նույն անգղն էլ՝ ոչ թե նրա ձագերը, փնտրում է դիակը («Մեկնութիւն ընթերցուածոց»- Համամ Ա. բնագիրը փոփոխված է մեջքերում Հորի տեղին²³⁷):

Հաջորդող մեկնությունը, ինչպես հաճախ առհասարակ մեկնություններում, եթե կաղում է տրամաբանության ու հետևողականու-

²³⁶ Այս հարասությունն օգտագործել է «Բարդախոս»-ի հեղինակը՝ ստեղծելով վեր հանող, այնուհետև իջնող ու ջրի մեջ իր փետուրները նորոգող արծվի պատմությունը:

²³⁷ Հմմտ.՝ Յոթ. ԼԹ. 29-30. «Ի հեռաստանէ դիտեն աչք իւր, եւ ձագք նորա աւրեամբ թաթաւին, ուր ուրեք իցէ գէշ, անդր վաղվաղակի գտանին»- Համամ Ա. «Ի հեռաստանէ դիտեն աչք նորա... ուր գէշ վաղվաղակի, անդր հասանէ»:

թյան տեսակետից, ապա զուրկ չէ ազդեցիկությունից: Արտացոլում է զոհի և զոհի ճաշակման, զոհվողի ու զոհաբերողի միաժամանակյա գզացողությունը: «Հեռվից դիտող» ու կեր փնտրող էակը Քրիստոսն է հաշի վրա՝ Աստվածությունը, որ իր համար ջուր խնդրեց (ուրեմն այն բաժանված չէր մարմնից, մարմնի ծարավից): Սրանով փակվեցին նրանց բերանները, ովքեր մահն ու տերունական հաշը վերագրում են մարմնին, իսկ Աստվածությունը սրանից զատված են համարում: Եթե տերունական մարմնի մահը «գիակ» են համարում (այսպիսով կարծես ԼԹ. 30-ի «գիակ»-ը Քրիստոսի մարմնի ակնարկ չի համարում)²³⁸, ապա մահացածի աչքը ո՛չ մոտիկից, ո՛չ էլ հեռվից չի կարող տեսնել և ոչ էլ կերակուր խնդրել, այդ դեպքում ինչպես էր հաշի վրա ասում՝ «ծարավ եմ» (Յովհ. ԺԹ. 28) և ինչպես էր գերեզմանում կերակուր խնդրում: Երկրորդ մշուշոտ հատվածը հասկանալի է դառնում «Մեկնություն ընթերցուածոց»-ի շնորհիվ, որ մեջբերում է Քրիստոսի խոսքերը. «Իմ կերակուրն այն է, որ կամքը կատարեմ նրա՛, ով ինձ ուղարկել է» (Յովհ. Դ. 31-35. սա ասում է իրեն ուտելիք բերած աշակերտներին): Դարձյալ, ըստ մեկնիչի, Քրիստոսը չասաց՝ ուղարկել է իմ մեջ բնակվող Աստվածությունը, այլ Աստվածության՝ մարմնի հետ միությունը: Եվ մահվան մեջ ընկղմվածներին էլ նա կյանքի ու փրկության էր կոչում: Հետաքրքիր է, որ այստեղ հակառակ ճանապարհով իմաստներին համապատասխանեցված, «այլաբանականացված» տեղիների միջոցով ապացուցվում են նույն այդ իմաստները (նույն հնարանքը նարեկացին կիրառում է միաեղջյուրի մեկնության մեջ, նշելով չի ասվում «երկու միաեղջյուր», այլ պարզապես «միաեղջյուր»՝ սրանով հերքելով Աստվածությունն ու մարդկությունը բաժանող հերձվածողներին): Վերջապես այս ամենը եզրափակվում է արյան մեջ թաթախվող անգղի ձագերի՝ Վերնատանը Քրիստոսի, այնուհետև [մարտիրոսու-

²³⁸ Ըստ Համամ Ա.-ի («գէշ»), որ համապատասխանում է Հոբի բնագրին. Կյուրեղին վերագրվող տպագիր ոչ ֆննական տարբերակում «գէշ»-ի փոխարեն «գարշ» է:

[Թյամբ] իրենց արյան մեջ թաթախված առաքյալների, հանապազ Թրիստոսի արյունը ճաշակող ու վեր սլացող «արծիվների» տեսարանով:

«Եղիշե», Համամ Ա. մեկնողական մասերը զետեղվում են մեկ ընդհանրական բնագրի մեջ՝ բառացի քաղումներով ու նույն սուրբգրային մեջբերումներով (միայն յոթ-ութ տեղիներում Համամի և Եղիշեի մեկնությունները լիովին տարբեր են): Երկու բնագիրն էլ ընթանում են մեկնողական նույն շառավղի մեջ՝ պարբերաբար ճյուղավորվելով և վերստին միավորվելով («Եղիշեի» մոտ բացակայում են Համամ Ա. ընդարձակ պատմությունները ասիդի և անգղի հատվածներում): Նարեկացու անունով մեզ հասած բնագիրը բավական ընդհանրություններ է ի հայտ բերում այս երկուսի հետ, բայց այս ընդհանրություններն էլ ցույց են տալիս վերջինի բացառիկությունը: Մինչ այս համեմատությանն անցնելն անգրադառնանք ևս երկու մեկնիչի, որոնց անունները կապվում են «Եղիշե»-Համամ Ա. բնագրի հետ:

ԿՅՈՒՐԵՂ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅՈՒ «ԿՈԶՈՒՄՆ ԸՆԾԱՅՈՒԹԵԱՆ» Թ. ՃԱՌԸ

«Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի խորագրում որպէս հեղինակ նշված է Կյուրեղ Երուսաղեմացին (315-386 թթ.): Նրա 23 ճառերը բաժանված են երկու մասի՝ առաջին 18-ը (*Catecheses illuminandorum*) վարդապետութիւն են դեռևս մկրտութեան պատրաստվողների համար («կոչումն ընծայութեան»), մյուս 5-ը (*Catecheses mystagogicae*) Մկրտութեան և Հաղորդութեան խորհուրդների բացատրութիւնն են: Հոբի՝ մեզ հետաքրքրող ԼԲ. գլխի որոշ տեղիների վրա հիմնված է Թ. ճառը²³⁹, այն սկսվում է «Ո՛վ է դա» խոսքերով (Յոբ ԼԲ. 2-3), հարասում նույն գլխի որոշ հատվածներ (ԼԲ. 7, 11, 12, 28, 37) և ակնարկում մյուսներին, քանի որ ամբողջ երկը հյուսվում է բնութեան տարակերպումների, սրա մեջ Վարպետի իմաստութեան, նրա ստեղծագործութեան մտածվածութեան հայեցողութեան շուրջ: Աստծո հայտնութեան կերպը (մեզով՝ ամպի միջից, ԼԲ. 1) ևս ցույց է տալիս նրա անհասանելի լինելն ու միայն արարչութեան բանական կարգի մեջ ճանաչվելու հնարավորութիւնը (անդրադառնում է հերետիկոսներին, ովքեր նյութական արարչութիւնը չարիքի ծնունդ են համարում): Հոբի գրքի բնապատկերները հեղինակը նկարագրում է մանկական ապշանքով՝ հայելով ամենին որպէս հրաշագործութիւն ու ինքը տալով Աստծո հարցերը, ինչպէ՞ս է, որ ամպը չի պատռվում, պահում է իր մեջ ջրերը, ջուրը երբեմն փոփոխվում է քարեղեն գորութեան, երբեմն վարում է մոխրի պէս մեզն ու մառախուղը, փոխակերպվում գինու, ձեթի, մարդու սիրտն ամբողջով հացի, մեկ բնութիւնից՝ ծառից, ծնունդ են առնում տարբեր նյութեր՝ մի մասից ճյուղեր, մյուսից՝ պտուղ և այլն: Երբ ծովի ալիքներն ափ են դուրս գալիս (հմտ. ԼԲ. 11, Աստծո խոսքը ծովին՝ կգաս մինչև այս վայրն ու առաջ չես անցնի), հետո ետ դառնալով

²³⁹ Հունարեն բնագիրը տե՛ս MPG 33, p. 648: Հայերեն վաղագույն թարգմանությունների թվին պատկանող նրա 18 ճառերը, հրատարակվել են «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի հետ միասին (տե՛ս Կիւրեղ Երուսաղեմացի, «Կոչումն Ընծայութեան», Կ. Պոլիս, 1727-1728, Գլուխ Թ., էջ 143-157):

ավագի վրա իրենց հետքն են թողնում՝ ասես ցույց տալով, որ երբեք չեն անցնում իրենց սահմանները և այլն: ԼԹ. գլխի վերաբերյալ միայն ընդհանուր դիտարկում է անում Բարսեղ Կեսարացու ոճով՝ բուլոր կենդանիները մատնացույց են անում մարդկանց բարքերն ու դրանով սովորեցնում նրանց: Ամենը պսակվում է մարդու մարմնի մտածվածության հայեցողության: Միայն այս վերջին հատվածից է ազդված «եղիշեն», որ ևս Աստծո հարցադրումների շարանը եզրափակում է երևակայական անցումով մարդու փոքր աշխարհին:

«Արդ, զի՞նչ ստգիւտ է ի մարմնի քում ստեղծեալ՝ ամփոփեալ²⁴⁰ անձն քո ի քեզ եւ ոչ ինչ տգեղ յանձին քո անդամս²⁴¹ գտանի... Ո՞ է, որ պատրաստեաց որդեծնութեան աման զարգանդ: Ո՞ է, որ զանշունչն ի նմա շնչաւորեաց, ո՞ է, որ նեարդիւք եւ ջլօք եւ ոսկերօք զմեզ հանեաց, մորթով, մարմնով եւ մազով զմեզ զգեցուցեալ զարդարեաց... Զիա՞րդ մանուկն ի հասակ աճեցեալ²⁴², ապա յերիտասարդութիւն փոխեալ, ապա յայր կատարեալ, ապա ի ծերութիւն դարձեալ... Ո՞ է, որ զմի մի աւուր²⁴³ շունչն

«Հետ այսր ամենայն բանից ասէ Տէր Յոբայ. «Գիտիցե՞ս արդեաւք, թէ զիա՞րդ նկարեցի զքեզ յորովայնի կամ զիա՞րդ յաւդեցի զքոյդ մարմին ի ծոց խաւարտշին: Գիտե՞ս արդեաւք, թէ յոտիցդ սկսայ շինել զքեզ թէ՞ ի գլխոյդ: Գիտե՞ս թէ ուստի մուծանէ ի քեզ աւդ առանց դրանց: Գիտե՞ս թէ զիարդ արարի քեզ զմարմինդ իբրև զտուն եւ բնակեցուցի ի դմա զհոգիդ իբրեւ զբնակիչ: Գիտե՞ս թէ քանի՞ են կեանք քո յաշխարհի կամ քանի՞ են թիւք աւուրց քոց: Եւ թէ զայս ամենայն ոչ գիտես, ծանիր զբնու-

²⁴⁰ Օգտվել ենք ՄՄ 975-ի ընթերցումից, հրատարակության մեջ՝ «ամփոփ կալ» (տե՛ս Կյուրեղ Երուսաղեմացի, «Կոչումն Ընծայութեան», էջ 155):

²⁴¹ ՄՄ 975՝ «անձին քո հանդիման». ներկայացնում ենք ֆիշ քե շատ իմաստային տարբերություններ հավելող տարբերցումները:

²⁴² ՄՄ 975՝ «ի հասարակ աճել».

²⁴³ Հրատ.՝ «զմի միաւոր», էջ 156:

ընդ ամենայն մարմինն սփռէ: Թիւն քո, թէ տկար ես: Եւ եկ
 Տեսանէ՞ս այր դու զՃարտա- ձգեաց զձեռն քո եւ առ զվարձ
 րապետն, տեսանէ՞ս զանձին վաստակոց քոց»
 քո զՁեռնապետն²⁴⁴...» (ՄՀ 2, էջ 1010):
 (ՄՄ 975, 84ա-85ա):

Կյուրեղ Երուսաղեմացին, ինչպես Հովհան Ոսկեբերանը, զար-
 դարում է նախնական՝ մեկնության ենթակա բնագիրը նկարագրու-
 թյուններով ու պատկերավոր զուգահեռներով, կրկնորդում ու
 խտացնում այն՝ նրա շուրջ ձևավորելով ստեղծարարության հիացքի
 ու զարմանքի հոգևոր զգացումները: Հայ մեկնիչների նպատակը
 Պահքի շրջանում ԼԸ.-ԼԹ. գլուխների արարչության պատկերների մեջ
 երկրորդ՝ նորագործված ու փրկագործված արարչության հայտնա-
 բերումն է:

²⁴⁴ ՄՄ 975՝ «զձեռագէտն», էջ 156: ՆԲՀԼ-ում ձեռնապետը բնորոշվում է որպես
 ավելի բարձր աստիճան՝ «գլուխ ձեռագիտաց, արաչապետ», իսկ ձեռագե-
 տը՝ «գիտակ ձեռագործութեան, ճարտար ձեռնարուեստ, արուեստատու»։ Բու-
 նարեն բնագրում համապատասխանաբար՝ τεχνίτης և Δημιουργός.
 “ἀνθρῶπε τὸν τεχνίτην, βλέπεις τὸν σοφὸν δημιουργόν” (*Catecheses
 ad illuminandos 1-18, Cyrilli Hierosolymorum Archiepiscopi Opera quae
 supersunt omnia*, 2, ed. by W.-K. Reischl, J. Rupp, Munich, 1860, 9.15).

ՀՈՎՀԱՆ ՈՍԿԵՔԵՐԱՆԻՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վենետիկի 822 Ճառընտիր ձեռագրում պահպանվել է «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության ևս մի տարբերակ Հովհան Ոսկեբերանի անունով (տե՛ս Հավելված Ա.): Ձեռագիրը նկարագրող Հ. Բ. Սարգիսեանը նշում է. «Թուի երկբայական, այն է կամ Նանայի Ասորույ, եւ կամ Իսիքիոսի Երուսաղեմացույ»²⁴⁵», այն Ոսկեբերանին անհարազատ է համարում նաև Հ. Ք. Զրաքյանը²⁴⁶: Բնագիրն իսկապես որևէ եզրեր չի հայտնաբերում Հովհան Ոսկեբերանից մեզ հասած Հոբի գրքի մեկնությունների հետ՝ ոչ միայն բովանդակությամբ, այլև ոճով ու մեկնության միտվածությամբ²⁴⁷: Ոսկեբերանը, ինչպես Անտիոքի դպրոցի ներկայացուցիչները, գրեթե որևէ հատված չի մեկնում այլաբանորեն, նրան հետաքրքրում է բարոյական մեկնությունն ու խրատը: Նա ճարտասանական հնարանքների ոգեշունչ կառուցներով ասես դաջում է որևէ պատկեր (տվյալ դեպքում՝ Հոբի տառապանքների կամ համբերության) ունկնդրի մեջ, համադրաշղթաներով շղարշված ձգվող հայեցողությամբ, մանրազնին նկարագրություններով կենտրոնացնում, սրում ու ծավալում ունկնդրի ապրումներն այդ պատկերի շուրջ, հնարավորինս արթնացնելով հո-

²⁴⁵ Տե՛ս Մայր Յուզակ Հայերէն Ձեռագրաց ի Վենետիկ, Բ, աշխատասիրութեամբ Հ. Բ. Սարգիսեանի, Վենետիկ, 1924, էջ 158:

²⁴⁶ Իսիքիոսի երիցու Երուսաղեմացոյ Մեկնութիւն Յոբայ, «Ներածութիւն», էջ Լ, ծան. 5:

²⁴⁷ Հովհան Ոսկեբերանից պահպանվել են Հոբի գրքի ամբողջական մեկնությունը (Johannes Chrysostomos, *Commentarius in Iobum*. սրա առաջաբանն ընդհանրություններ ունի Իսիքիոսի մեկնության և Ստեփանոս Սյունեցու նախադրության հետ), ինչպես նաև Հոբի մեկնության պատառիկներ (հանված շրթա մեկնություններից. տե՛ս Joannes Chrysostomos, *Fragmenta in Job (in catenis)*, MPG, 64, pp. 505-656, երկրորդը համարվում է երկրայական): Վեջինում երբեմն անանջատ են ներկայացված Ոսկեբերան-Ոլիմպիոդորոս, Ոսկեբերան-Պոլիֆրոնիոս, Ոսկեբերան-Բարսեղ, Ոսկեբերան-Պոլիֆրոնիոս-Ոլիմպիոդորոս, Սեբեդիանոս-Գրիգոր Աստվածաբան մեկնությունները: Ինչպես Իսիքիոսը, բնագրի ըմբռնման համար Ոսկեբերանը զուգահեռում է Ակյուլասի, Սիմաֆոսի, Թեոդոտիոնի թարգմանությունները:

գևոր-հուզական ջերմեռանդությունը: Այստեղ մեկնության առաջ-նային առաքելությունը դառնում է բնագրի հոգեբանական նրբե-րանքների մեջ թափանցումը²⁴⁸ այնտեղից Հորի տառապող հոգու,

²⁴⁸ Նրա մեկնողական սկզբունքներն արտահայտված են Հորի գրքի մեկնու-թյունների մի ֆանի հատվածում. այսպես օրինակ՝ Իսիֆիոսը, նրան հետևող հայ մեկնիչներն այլաբանորեն են մեկնում Հորի ունեցվածքը՝ կենդանիներին (Յոր Ա. 13՝ ոչխարներ, եզներ, ուղտեր, էշեր. ըստ Վանական վարդապետի՝ մարդու զգայարաններ. օգտվելով Փիլոն Ալեքսանդրացուց [հմմտ. օրինակ Philo Abr. 149-150, **Փիլոնի Հեքայեցոյ ճառք**, «Կեանք իմաստնոց», էջ 72] Վանականը մանրամասն ներկայացնում է զգայարանները՝ ըստ բնույթի հա-մապատասխանեցնելով կենդանիների հետ. տե՛ս Վիեն. 289, 8ա: Նույն կերպ ներկայացվում է այս ամենի կորստի՝ Հորի պատիժների այլաբանությունը. հմմտ. **Իսիֆիոսի երիցու Նրուսաղեմացոյ Մեկնութիւն Յորայ**, էջ 23-25, **Վա-նական վարդապետ՝ 17բ**): Հովհան Ոսկեբերանը նշում է՝ անիմաստ է այս հատվածին հոգևոր իմաստ վերագրելը, դա նման է երազահանության (**Chrysost. In Job.** p. 520): Մեկնողական սկզբունքի կարևոր հատված է Խ. 10՝ ա-ռասպելական անեղ զորությամբ գետածիռն նվիրված մասը: Դարձյալ՝ Ոսկե-բերանը նշում է՝ շատերն այս խոսքերի տակ հասկանում են սատանային՝ մեկնելով այլաբանական իմաստով (κατὰ ἀναγωγὴν. եզրույթը կապ ունի այլաբանական մեկնություններից վախճանաբանական՝ «վերածական» եղա-նակի հետ՝ Ա. Թ.), բայց պետք է առաջին հերթին մտածել բուն պատմության մասին, իսկ երբ ունկնդրին կարելի է օգուտ բերել՝ չխորշել նաև այլաբանա-կան բացատրությունից (**Chrysost. In Job.** p. 653. տեղին ցույց է տալիս միայն կենդանիների վրա Աստծո իշխանությունը): Հազվագյուտ օրինակնե-րից, երբ նա օգտագործում է այլաբանություն և ինքն էլ նշում այդ մասին, Յոր ԺԳ. 7-11-ի մեկնությունն է, ինքը՝ Հորն այստեղ մարդուն համեմատում է ծառի հետ (Յոր՝ քեև ծառի ճյուղերը կտրվում են, բայց նա նորից է ծաղկում, ջրից նորից պտուղներ տալիս, իսկ մարդը վախճանվելուց հետո այլևս գոյություն չունի. ծովը ծանծաղում է, գետերը՝ ցամափում): Ըստ այլաբանության (κατ’ ἀλλογορίαν), եթե մարդն ընկնի, բայց ապաշխարի վերածնության ջրով ու զոջման արտաստմենով, կհառնի. հաջորդ դարում մեղքը, որ այլաբանորեն (τροπικῶς) «ծով» է անվանվում, կվերանա (**Chrysost. In Job.** p. 616. այս հատվածի մեկնությունը Մատեանում տե՛ս վերը): Նույնատիպ վախճանաբա-նական մեկնության է ենթարկվում Լե. 10 տեղին («գիշերը» այս դարն է՝ մինչ հանդերձյալ պայծառությունը. **Chrysost. In Job.** p. 644): Վերջապես, ԼԸ.-ԼԹ. գլուխների բոլոր բնության տեսարաններն ու բոլոր՝ նաև առասպելական կեն-դանիները մեկնվում են ուղիղ նշանակությամբ. արաշության պատկերներով Աստված ցույց է տալիս՝ չէ որ այն այսֆան մտածված և իմաստությամբ, ման-

վերքերի գեղեցկության, առաքինությունների հայեցողությունների շուրջ հորդորների ու ներշնչված ներբողատիպ ճառասացության շղթաներ գուրս բերելու համար²⁴⁹:

Հովհան Ոսկեբերանին վերագրվող այս բնագրի մեկնողական հատվածն իրականում Համամ Ա.-ի, այսինքն «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»-ի կրճատված տարբերակի իր հերթին կրճատումն է: Այն արդեն բոլորովին «սեղմված» է՝ Հոբի գրքի տեղիների առանձին բառերի ու սրանց համարժեքների թվարկումներով օրինակ.

րակրկիտ ստեղծված է միայն մարդու համար, ուրեմն ինչու պետք է այդ մարդուն Աստված պատահական տանջանքների մատնել: Այդ պատճառով էլ Աստված սկսում է (հարցեր) ոչ թե մարդուց, այլ նրա համար կառուցված արարչությունից (**Chrysost. In Job**, p. 645): Աստծո՝ «երկրի հիմքեր գցելը» (ԼԹ. 4) երկրագունդը կանգուն պահելու նրա հատուկ արվեստն է մատնանշում, «չափն» ու «լարը» (ԼԹ. 5)՝ երկրի կատարելությունը, որին ոչինչ չի կարելի ավելացնել, ոչ էլ նրանից պակասեցնել և այլն (**Chrysost. In Job**, pp. 645, 648): Արուսյակի՝ ամբարիշտներին թափ տալու պատկեր (ԼԹ. 13), ըստ մեկնիչի, ցույց է տալիս բոլոր շարիֆների գաղտագողի իրագործումը՝ գողերը մութ ժամանակ են գործում և լույսով «թափ տրվում» երկրի երեսից (**Chrysost. In Job**, p. 648): Իսկ ամենախորհրդապաշտ՝ վիշապ-առյուծներին վերաբերող հատվածում (ԼԹ. 39) մեկնիչը նշում է՝ եթե նույնիսկ նման անպետք, մարդկանց համար անօգուտ կենդանիներին է Աստված խնամում, ապա որքան ևս առավել՝ մարդուն (**Chrysost. In Job**, p. 649): Նույնը եզրակացնում է տարատեսակ առասպելական կենդանիներ պատկերող ԼԹ. 40-ի մեկնության ավարտին՝ Աստված չի խոսում եզների, ոչխարների և մարդուն օգտակար նման կենդանիների մասին, ցույց տալու համար, որ եթե այս կենդանիների մեջ անգամ երևում է նախախնամությունն ու իմաստությունը, ապա որքան ևս առավել՝ մյուսների մեջ (**Chrysost. In Job**, p. 649. ԼԹ. 40-ից այս շղթա մեկնություններում ներառված են 1-5, 10, 13-14, 22-23, 35-36, 39-40, իսկ ԼԹ.-ից միայն 1-3, 5, 19, 24, 26 տեղիները):

²⁴⁹ Այս մտապատկերներից է Հոբի տառապած, ալ կարմիրց առավել փայլուն արնաթաթախ մարմնի, փրկելից առավել թանկագին վերքերի, արեգակից առավել լուսավոր հառազող խոցերի հայեցումը (հմմտ. Յոբ Բ. 8. սաստնան հարվածում է Հոբի մարմնին, պատում այն թարախով ու վերքերով. **Chrysost. In Job**, p. 552): Յոբ Ա. 1 մեկնության մեջ հանգամանորեն վերակերտում է մարդկային առաքինությունների, սրանց ամբողջականության՝ որպես մեկ մարմնի մտապատկերը (հմմտ. Յոբ. «այդ մարդը նշմարտախօս էր ու անարատ, արդար էր ու աստուածապաշտ».
Chrysost. In Job. pp. 509, 512-513):

Համամ Ա.

«Ոսկեբերան»

«Որսայցե՛ս առուծուց» (ԼՔ. 39). զառաքեալսն ասէ, իսկ «կերակուր»՝ զհաւատս առաքելոցն զհաւատսն»:
եւ զհեթանոսաց կոշումնն»:

Կրճատումներից երբեմն միտքը «սղագրվել», ոչ հստակ է դարձել, «Ոսկեբերանը» երբեմն բաց է թողնում Հոբի գոքի տեղիները, և մի քանի տեղիների մեկնության միավորումից փոխվում են շեշտերը, ինչը բնորոշ է նման համառոտումներին:

Համամ Ա.

«Ոսկեբերան»

«Եթէ դու ագուցեր ձիոյ զաւրութիւն» (ԼԹ. 19). երիվար զհաշն նշանակէ: «Եւ առաքեաց ի վերա[յ] ծովու զերիվարս քո, եւ հեծելութիւն քո փրկութիւն եղեւ մեզ» (հմմտ. Ամբ. Գ. 8): «Ելանէր ի դաշտ զաւրութեամբ» (ԼԹ. 21). արտաֆո[յ] ֆաղաֆին զխաչիլն: «Զպատահել նետից արհամարհէ եւ ոչ դառնա[յ] յերկաթոյ» (ԼԹ. 22). համբերութեամբ հաշին հիացոյց աստուածային զաւրութեամբն զերկինս եւ զերկիր: «Բարկութեամբ ապականեաց զերկիր» (ԼԹ. 24), բարկութեամբ զարթուցեալ ի վերա խաւարասէր իշխանին: Պատառեաց զգիր մեղաց եւ անա-

«Երիվար» (ԼԹ. 19)՝ զհաշն, «եյանէ ի դաշտ զաւրութեամբ» (ԼԹ. 21)՝ զխաչելն արտաքո[յ] քաղաքին եւ հիացուցանող զաւրութիւնսն յերկինս յերկրի: «Բարկութեամբ ապականէ» (հմմտ. Յոբ ԼԹ. 24) զմեղս եւ զանաւրէնութիւն: Ասէ՝ «Քաջալերեցարո՛ւք, ես յաղթեցի թշնամ[ւ]ոյն աշխարհի»:

ռէնուրեան մերոյ: «Իբրեւ փող
հարկանի, նա վա՛շ վա՛շ կար-
դա[յ]» (ԼԹ. 25), այս է՝ «քաջա-
լերեցարոմ, ես յաղթեցի աշ-
խարհի»:

Նույն կերպ կրճատման արդյունքում երբեմն մեկնության տար-
բերակ է առաջանում. Ոսկեբերանին վերագրվող բնագրի հեղինակը
միակն է, որ «կանանց իմաստությունը» (ԼԸ. 36) վերաիմաստավո-
րում է որպես մարդու զգայությունների ներգործություն. այստեղ
նա կրճատել-միավորել է Համամ Ա.-ի այս և հաջորդող տեղիի՝
«հանճար»-ի մեկնությունը, որ վերջինս ձևակերպում է որպես
Քրիստոսի տեսակ-տեսակ շնորհների ներգործություն, որոնցից
մեկն է զգաստությունը (Ոսկ. ընթերցել է որպես «զգայություն»):

Հմմտ. Համամ Ա.

Ոսկ.

«Ո՛ր վ ետ կանանց իմաստու-
թիւն» (ԼԸ. 36)՝ զեկեղեցի ասա-
ցեալն ըստ առաքելոյ բանին,
իսկ «հանճար»՝ սգաստութիւն
եւ զներգործութեան տեսակս,
որպէս շնորհաւք լցոյց Քրիս-
տոս:

«Կանանց իմաստութիւն» (ԼԸ.
36)՝ սգա[յ]ութեանց ներգոր-
ծութիւնսն»:

Հիմնականում ողջ մեկնությունը վերածված է բնագրի առան-
ձին բառերի ու սրանց համարժեքների «ցանկի».

«Ուստի՞ ելանիցէ եղեամն» (ԼԸ. 24) զՀոգ[ւ]ոյն շնորհն: «Հա-
րաւ ի ներքո[յ] երկնից» (ԼԸ. 24) զմարգարեաւսն: «Ձանկոխն եւ
զանշէնն» (Ը. 27) զկռապարիշտս: «Բխեցուցանել զբուս դալա-
րո[յ]» (ԼԸ. 27) զհաւատս... «Բազմաստեղս» (ԼԸ. 31) զառաքեալսն,
«պատրուակ Հայկին» (ԼԸ. 31) զտնարէնութիւնն Տեառն: «Մագո-
ր[աւ]դ» (ԼԸ. 32) զԳաբրիէլ, «Գիշերավար» (ԼԸ. 32) զՈրդի: «Շրջա-

նակ երկնից» (ԼԸ. 33)՝ զմարգարէաս, «սաստիկ ջրով» (ԼԸ. 34)՝ զվարդապետս, «արծակել զշանթս» (ԼԸ. 35)՝ զհրըշտակս» և այլն:

Այս մեկնութիւնը Համամ Ա.-ի հետ ունի որոշ տարբերութիւններ.

Յոր ԼԸ. 4 (երկրի հիմքեր)՝ Համամ Ա. «զՈրդւոյ գալուստն» - «Ոսկեբերան»՝ «զՈրդ[ւ]ոյ զիջումն»:

ԼԸ. 16 (ծովի ակունք)՝ Համամ Ա.՝ «յանհաս բնութիւն» - Ոսկ.՝ «անիմանալի յէութեանն»:

ԼԸ. 29 (ում արգանդից է ելնում սառույցը)՝ Համամ Ա. «զսատանաւ[յ] նշանակէ» - Ոսկ. հավելում է՝ «զսատանաւ[յ] ի պեղծ կուսէ»:

ԼԹ. 30 (արյան մեջ թաթախված ձագեր), Ոսկ.՝ «Զորդիացեալքն աւազանին եւ ներկեալքն անապական արեամբն»:

Համամ Ա.-ն չունի «ներկեալ» բառը, իսկ Գանձակեցու մոտ «կերակրեալք» է:

Նման դեպքերում մեկնիչը սովորաբար հետևում է Վանական վարդապետին (ավելի ճիշտ՝ մի բնագրի, որից օգտվել է Վանական վարդապետն իր շղթա մեկնութիւններում):

ԼԸ. 6 (վեմ անկյան), Համամ Ա.՝ «ի մարմնի զհրեշտակս եւ զմարդիկ միաւորեաց» - Ոսկ.՝ «զերկուան միաւորեաց զազգս»-Վան.՝ «միացոյց զերկուս ազգս»:

ԼԸ. 16 (անդունդներում շրջել), Համամ Ա.՝ «ընդ խորին միտս գրոց իմանայցե՛ս» - Ոսկ.՝ «զխորս աստուածային խորհրդոյն» Վան.՝ «ընդ խորս աստուածային խորհրդոցն»:

ԼԸ. 17 (ահով դռների բացվել), Համամ Ա.՝ «զյաղթող զարու-թիւն Քրիստոսի առ մահ եւ առ դժոխս նշանակէ» - Ոսկ.՝ «յորժամ ի դժոխս Որդի ժամանէ» - Վան. «յորժամ ի դժոխս ժամանեաց»:

Համամ Ա. «արծակեաց զհոգիսն» - Ոսկ.՝ «ահիւ արծակել զգերեալսն» - Վան.՝ «զարհուրեալ ակամայ արծակեցին զարգեւեալսն (տարընթ.՝ զգերեալսն)»:

ԼԸ. 22 (ձյան շտեմարաններ), Համամ Ա. «դժոխոց եւ զսատանաւ[յ] ական սրտմտութիւն եւ զգառնութեան շտեմարանս ցուցանէ...» - Ոսկ.՝ «զբնակութիւնս դիւացն» - Վան.՝ նույնը:

ԼՂ. 34. («սաստիկ» ջրեր) Համամ Ա. «գՔրիստոսի վարդապետության շնորհան ասէ» - Ոսկ.՝ «զվարդապետ» - Վան.՝ «սոյնպէս յարինէ զվարդապետ եկեղեցւոյ»:

ԼՂ. 38 (իրար կայգված խորանարդ քարեր). Համամ Ա.՝ «զժուժկալութիւն հաւատացելոց»- Ոսկ.՝ «զժուժկալութիւնսն մարմնոյ»- Վան.՝ «զժուժկալութիւն մարմնոց»:

ԼԹ. 13-ում (ասիդ, նեեսա) միավորում է Համամ Ա. ու Վանականի մեկնությունները, ինչպես առաջաբանում: Այս հեղինակը միակն է, ով բաց է թողնում ասիդի ու նեսայի մասին առասպելը. Ներառում է Համամ Ա.-ի՝ երկու ազգերի և Վանականի՝ բարի ու չար գործերի (Վան.՝ որոնք թաղվում են մարդու հետ մինչ հարության օրը) մեկնությունները՝ որպես երկու ազգերի բարի ու չար գործեր:

Երբեմն Համամ Ա.-ի հետ տարբերություններն առաջացել են կրկնության արդյունքում. այսպես այս հեղինակը կրկնել է նույն մեկնությունը ԼԹ. 7 տեղիի երկու հատվածներում.

Համամ Ա.

Ոսկ.

Ծաղր առն[է] զքաղաքաւ» (ԼԹ. 7). ոչ կարաց ըմբռնել զհոգի նորա ի դժոխս եւ ոչ մարմին նորա ետես զապականութիւն, կամ սուրբքն... «Զբամբասանս հարկահանաց ոչ լսէին» (ԼԹ. 7)՝ ոչ կարաց սատանա[յ] տալ հարկաւ մեղս գործել»:

«Ծաղր արասցէ զքաղաքաւ» (ԼԹ. 7)՝ ոչ կարաց ըմբռնել զհոգի նորա դժոխք: «Զբամբասանս հարկահանաց ոչ լսէ» (ԼԹ. 7)՝ ոչ կարաց սատանա[յ] ըմբռնել»:

ԼԹ. 8 մեկնությունն այս բնագրում անհասկանալի է՝ «Դիպէ զլերինս» (ԼԹ. 8)՝ զհոգի սրբոցն, որ ի դժոխս»: Համամ Ա.-ում այդ սրբերը եկեղեցում են՝ «Դիտէ զլերինս արաւտի» (ԼԹ. 8). զսրբոց ասէ, զկրանաւորաց, ըստ մարգարէին. «եկայք ելցուք ի լեառն Տեառն» (Ես. Բ. 3), որ է եկեղեցի սուրբ»: Հաջորդող տեղին բացակայում է Համամ Ա.-ում Ոսկ. «Զհետ ամեն դաւարո[յ] շրջի» (ԼԹ. 8)՝ զբովանդակ արդարոցն»:

Ավելի հետևողական է այս տարբերակը *ԼԸ. 40.-ում*՝ հետևելով Վանականի մեկնությունը: «[Առյուծները] սարսելու են իրենց խշտիներում» բառերն այլաբանում են Վերնատանը թաքնված՝ պատսպարված առաքյալներին խաչելության ժամին (Ոսկ.՝ «Նստցեն ի խիշտս»՝ ի ժամ խաչելութիւնն զաւղեալք ի Վերնայտան»): Ինչպես տեսանք, Համամ Ա. բնագրում կերակրվող առյուծները (*ԼԸ. 39*) դարձյալ առաքյալներն են, բայց հաջորդող շարադրանքում իրենց խշտիներում սարսող առյուծները (*ԼԸ. 40*) դառնում են խաչելության ժամին սարսող ու իրենց բներում դարանակալ նստած հակառակ ուժերը: «Եղիշեն» օգտագործում է երկու մեկնություն իր գրվածքի երկու մասերում (չար ուժերի ու առաքյալների): Վանական վարդապետը միահյուսում է սրանք՝ փոխելով դժոխքում սարսելը դժոխքից սարսելու պատկերով, այսպիսով հետևողականորեն պահպանելով «առյուծի» դրական նշանակությունը կրկնակի մեկնության մեջ. նրանք Վերնատանը սարսող առաքյալներն են խաչելության ժամին (բայց ոչ նրան լքելու պատճառով) և գեհենից սարսող ու եկեղեցուն ապավինած հեթանոսները:

Երկու հատվածում գրչի սխալները վերածվել են բառախաղի, ինչպես «բարկութեամբ ապաականէ» (թեև միայն «ապտակել» բառ գոյություն ունի), «բազկէ տարածեալ զթեւս» (*ԼԹ. 26. պետք է լինի «բազէ»*) Տէրն ի հաշին տարածեալ զբազուկն»:

Այս հակիրճ մեկնությունն ավարտվում է Քրիստոսի բնության մասին ընդարձակ վերջաբանով (թեև ծառայի կերպարանք է առնում, բայց երբեք ծառա չէ, մեղավոր մարմինն է ընդունում, բայց երբեք մեղավոր չէ և այլն), նրան երկու բնության բաժանող, մարմինն Աստվածությունից անջատող և ապականացու համարող աղանդների դեմ նգովքով: Քրիստոսի՝ Աստվածության ու մարդկության, Աստվածության ու մարմնի միավորման կերպին էլ նվիրված և Համամ Ա.-ի մեկնության վերջին հատվածը:

Այս գրվածքում միահյուսված են Համամ Ա. ու Վանականի մեկնությունները, ինչը մտածել է տալիս մեկ այլ նախաբանգրի գոյության մասին: Միաժամանակ, ինչպես կտեսնենք, Վանականի մեկնությունն էլ իր քրիստոսաբանական հատվածներով հիմնված է Հա-

մամ Ա.-ի վրա. այս երկու բնագրերն էլ սերտորեն կապված են: Պատկերն ամբողջանում է «Ոսկեբերանի» առաջաբանի ներդրվագումով այս երկու բնագրերի միջև. շատ հակիրճ նախաբանն առաջին հայացքից Համամ Ա.-ի հիմքի, նրա համառոտման վրա է կառուցված, բայց միաժամանակ շատ ավելի մոտ է մանավանդ սկզբի հատվածով, Վանական վարդապետին՝ ընդ որում, ԼՂ. գլխի նրա մեկնության առաջաբանին (Նախաշաւիղ): Այստեղ ներհնչված են երկու բնագրերի հանգույցներն էլ, որոնք իրենց հերթին առնչվում են միմյանց հետ: Համեմատության համար բերում ենք յուրաքանչյուրի հետ ընդհանուր հատվածները: «Ոսկեբերանի» բնագրի՝ որպես միջանկյալ օղակի շնորհիվ երևում է Համամ Ա. և Վանականի ընդհանրությունը (նույն պատկերը տե՛ս Համամ Ա.-Համամ Բ. առաջաբաններում):

Ոսկ. «Մ՛վ է դա, որ...»: Եւ վասն զի անարատ էր եւ ամբիժ իւրոյ գնացիմ, ոչ ուղղայլէս յԱստուծոյ զդատաստանսն ի վերա[յ] հասեալ վարկանէր, այլ ապիրատութեամբ ի սրտի իւրում զայնոսիկ խորհուրդ ածէր: Կշտամբեալ յԱստուծոյ՝ յանդիմանի ի ձեռն այ[ն]քան անճառ խորհրդոց՝ հեզնկանալ վարեալ հարցափորձութեամբ, որպէս զի ասել, թէ՛ զայ/Յոսիկ յանձին ունիս գիտել, ահա եւ զայսոսիկ պարտիս իմանալ: Վասն զի ես առաւել զքեզ վարձուց կամիմ արժանատրել եւ զծածկեալդ ի քեզ զհամբերութիւն յանդիման կացուցանեմ առ ի վարդապետութիւն բազմաց:

Վանական. «Խաւսեցաւ ... եւ ասէ՛ «Մ՛վ է դա» եւ որ ի կարգին ինչ: Վասն ամբիժ եւ անարատ ունէր զիւր զգնացսն, ոչ ուղղակի վարկանէր զդատաստանն Աստուծոյ եւ ի խորհուրդս իւր տարակուսէր եւ վասն որոյ տանջէրն, անգիտանայր զեղանակն: Սակս որոյ կշտամբեալ յանդիմանէր յԱստուծոյ յաղագս անճառելաց արարեալ հարցափորձութիւն, որպէս զի ասել, թէ՛ զայսոսիկ բան ունիս գիտել, ապա եւ զայսոսիկ պարտիս իմանալ: Վասն զի ես առաւել վարձուց կամիմ զքեզ արժանատրիլ եւ զծածկեալդ ի քեզ համբերութիւն կամիմ վարժարան լինել

Եւ դու պատրաստութիւն համարիս զխորհուրդդ զանհասից, բռնոն հարեալ ես զքննութեանց:

բազմաց, եւ դո՛ւ անվայելո՛ւշ համարիս զխորհուրդ անհասիցդ իրաց:

Իսկ ահա ընդհանրութիւնները Համամ Ա.-ի հետ.

Ոսկ. «Ո՞վ է դա... վասն զի անարատ էր եւ ամբիժ ոչ ուղղայլէս յԱստուծոյ զդատատանսն ի վերաջլ հասեալ վարկանէր, այլ ապիրատութեամբ ի սրտի իւրում զայնոսիկ խորհուրդ ւծէր»²⁵⁰: Կշտամբեալ յԱստուծոյ յանդիմանի ի ձեռն այլն/քան անճառ խորհրդոց՝ հեզնկամաւ վարեալ հարցափորձութեամբ, որպէս զի ասել, թէ՛ զայ/թոսիկ յանձին ունիս գիտել, ահա եւ զայսոսիկ պարտիս իմանալ: Վասն զի եւ առաւել զհեզ վարձուց կամիմ արժանատրել եւ զծածկեալդ ի հեզ զհամբերութիւնն յանդիման կացուցանեմ առ ի վարդապետութիւն բազմաց: Եւ դու պատրաստութիւն համարիս զխորհուրդդ զանհասից բռնոն հարեալ եւ զքննութեանց:

Համամ Ա. «Ո՞վ է դա...». Աստուած խաւսելով ընդ Յոբա՝ զնախաստեղծն կշտամբեաց... վասն իւր ուղիղ վարուցն Յոբ ոչ արդար համարեցաւ զԱստուծոյ դատաստանն, յորժամ հարուածք ի Տեառնէ հասին ի վերա նորա, այլ ապիրատութեամբ խորհեցաւ ի սրտի իւրում զԱստուծոյ, թէ Աստուած վկայեաց ինձ... Վասն այսորիկ յանդիմանի յԱստուծոյ՝ զասելով. «Ո՞վ է դա»: Հեզնէ հարցոսփորձելով՝ որպէս ասելով, թէ՛ զայդ յանձին ունիս գիտել. ապա եւ զայս պարտիս իմանալ, վասն զի եւ փորձանաւք քո կամիմ զհեզ վարձուց արժանի առնել, եւ զծածկեալ քո համբերութիւնդ յայտնի կացուցանել ամենայն աշխարհի: Եւ դու անիրաւութիւնն խորհիս զիրսդ, եւ զանհաս քննութեան բռնոն հարեալ եւ: Առ Ադամ, եւ ի վերա սատանայի ասէ...

²⁵⁰ Թաւ տառատեսակով նշված են տարբերակները:

Այսպես ամեն կերպ տարբերակվում, ներդաշնակվում են «ՈՐվ է դա»-ի բնագրերն ու առաջաբանները, հորինվում վերջաբանները:

Պահպանվել է այս բնագրի հետ առնչվող ևս մի «ՈՐվ է դա»-ի մեկնություն: Այն հավելագրություն է ուշ շրջանի ձեռագրում (ՄՄ 3342, 1756 թ., տեղի՝ Վարագ), զետեղված է առաջին էջում (1ա. շարունակության համար էջեր են թողնված, բայց լրացված չեն): Վերագրվում է ոմն Հովել քերթողահոր (Քերթողահարն Յովելեայ Մեկնութիւն սակաւ բանիս Յոբայ): Պահպանված է միայն նախաբանն ու ԼԸ. 4-14 տեղիների մեկնությունը և այս հատվածով նույնությունյամբ կրկնում է վերոնշյալ բնագիրը՝ թե՛ մեկնվող տեղիների ընտրությամբ (ԼԸ. 4, 6, 7, 12-13, 14), թե՛ Համամ Ա.-ի համեմատ իր կրճատումներով: Իսկ նախաբանը նույնությունյամբ արտածում է Վանական վարդապետի Հոբի ԼԸ-ԼԹ. գլուխների մեկնության առաջաբանը՝ ավելի ճիշտ ընդարձակ առաջաբանի առաջին երկու նախադասությունները (տե՛ս Վանական վարդապետ, «Նախաշաւիղ», Հավելված Դ): Ըստ Վանական վարդապետի, այն նաև սկսվում է ոչ թե բուն «ՈՐվ է դա» խոսքերից (ԼԸ. 2), ինչպես մյուս բոլոր մեկնությունները, այլ Աստծո՝ ամպով հայտնվելու տեսարանից (ԼԸ. 1), որ սակայն մեկնության չի ենթարկվում (ինչպես Վանականի առաջաբանում. վերջինս սրան անդրադառնում է բուն մեկնության մեջ): Այսպիսով «Ոսկեբերանի» բնագրին հավելվել է նախաբանի ևս մի տարբերակ, որն արտածում է, կամ սա է արտածում Վանականի առաջաբանի սկիզբը: Ըստ երևույթին, վերջաբանն ամբողջությամբ տարբերվում է և ինքնուրույն է՝ ինչպես սովորաբար «ՈՐվ է դա»-ի մեկնություններում:

Բնագրի պահպանված պատառիկը, որն ինքնին արժեք չունի, զետեղել ենք «Ոսկեբերանի» բնագրից հետո՝ որպես հավելում (Հավելված Ա) : Այն ևս անուղղակիորեն ցույց է տալիս Համամ Ա.-Վանական բնագրի (Վանականի օգտագործած նախնական մի բնագրի) կապերը:

«Ո՞վ է դա»-ի ԱՆԱՆՈՒՆ ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆ

Պահպանվել է «Ո՞վ է դա»-ի մեկնության հետաքրքիր մի տարբերակ՝ դարձյալ գետեղված Տոնապատճառային միավորների մեջ Այս բնագիրը պարունակող ձեռագրերից մեկը (ՄՄ 1888) ժԲ դարի է (ունի 1192 թ. ստացողի հիշատակարան, 270բ): Հեղինակը երեք տեղ օգտագործել է Վանական վարդապետի մեկնությունը՝ դարձյալ ուրեմն իրականում ոչ Վանականի (1181-1251 թթ.), այլ մեզ անհայտ այլ մի սկզբնագրի՝ առնվազն Դավիթ Քոբայրեցու (մոտ 1150-1220 թթ.), որի վրա է հիմնված, ինչպես նշեցինք, Վանականի աշխատանքի երկրորդ մասը: Սա ևս մեկ անգամ ցույց է տալիս, որ կան «Ո՞վ է դա» մեզ անհայտ բնագրեր, որոնցից օգտվել են ավելի ուշ շրջանի հեղինակները:

Այս միավորը հետաքրքիր է նրանով, որ՝ վերաձևած «Եղիշեի» մեկնության վրա, սրա պես բաժանված է երկու մասի, երկուսն էլ սկսվում են նույն տեղիների մեկնությամբ (առաջինը՝ «աստեղք ծերք»՝ ԼԲ. 7, երկրորդը՝ «Վէմ անկեան»՝ ԼԲ. 6. ձեռագրում այս երկուսը, ինչպես նաև Եղիշեի բնագիրը, գետեղված են որպես առանձին միավորներ²⁵¹): Հեղինակը մեկնում է ու բաց թողնում, տեղափոխում երկրորդ մաս նույն տեղիները, ինչ «Եղիշեն» (օրինակ, եզրափակիչ անգղի տեսարանում անգղի նստելը, կերակուր փնտրելը, քարանձավը, ձագերի արյան մեջ թաթախվելը մեկնվում են առաջին միավորում, իսկ բուն անգղն ու «գէշ»-ը՝ երկրորդ միավորում. միայն մեկ բացառություն՝ այս մեկնիչը բաց է թողել «նեղաս» թռչնի «Եղիշեի» մեկնությունը, որի Համամի մեկնությունը ներառել է երկրորդ մասում):

Իր նախադրության համար սակայն հեղինակն օգտվում է ոչ թե «Եղիշեից», այլ Համամ Ա.-Համամ Բ.-ի նախադրությունների ընդհանուր հատվածից («ապիրատութիւն խորհեցաւ...Վասն այսորիկ ա-

²⁵¹ Տե՛ս ՄՄ 1888, 244բ-247ա՝ Մեկնութիւն Յոբայ - Վասն Է՛ր ասէ, եթէ՛ «Ո՞վ է դա, որ թագուցանէ յինէն...», 247ա-248ա. «Այլ մեկնութիւն Յոբայ կա՛րճառաւ տի ասէ - «Վէմ անգեան» զՈՐՈՅ ասէ, «աստեղս ծեսս...»: ՄՄ 1851, 127ա-129բ, 129բ-131ա:

սաց Աստուած՝ Ռ՛վ է դա»։ առանձին բառերի մեջ օգտվում է երկուսից էլ կամ նախնական մի բնագրից)։ Սա բոլոր նախադրությունների ամենապարզ մասն է, արտահայտում է Հոբի տարակուսանքը։ Ամենակրճատված մոտաբան հետո սկսվում է մեկնությունը՝ դարձյալ ամենահամառոտը «Ռ՛վ է դա»-ի մեկնություններից։

Կրճատման սկզբունքն առավել քան պարզ է. հեղինակը հիմնականում վերցնում է զուտ այլաբանությունը, եթե դրանք մի քանիսն են՝ դրանցից միայն մեկը և հանում նկարագրությունն ու բացատրությունը, օրինակ (ուղղագրիժ փակագծերում նշված են «եղիշեից» բաց թողնված հատվածները)։

«Մէգ» (ԼԸ 34) զդեւն ասէ [որ հանապազ մարտնչէին ընդ մարդկան]։

«Շանթս» (ԼԸ, 35) զհր[ե]շտակս ասէ [որք յԱստուծոյ պահապանս կարգեալ են]։

«Կին» (ԼԸ, 36) զեկեղեցի ասէ [որ իմաստութեամբ յինքն ժողովէ զցրուեալսն որպէս զմայր]։

«Հանճար» (ԼԸ, 36) զպէսպէս շնորհսն [Հոգւոյն Սրբոյ]։

«Զերկինս յերկիր խոնարհեցոյց» (ԼԸ, 37)՝ զհրեշտակս ընդ մարդկան միաւորեաց [արարեալ փառաբանիչս իւրոյ տէրութեան]։

Այսպես առաջին մասը քայլ առ քայլ հետևում է «եղիշեին»՝ նրա ընտրած տեղիներին, մեծ մասամբ նաև մեկնություններին՝ թողնելով միայն համադրություն-այլաբանությունը (առանցքային կետերում, ինչպես ԼԹ, 8, ԼԹ, 27-ում, պահում է նաև հարասությունները)։ Երբեմն հետևում է Համամ Ա.-ին կամ կրճատում ու միավորում այս երկուսի մեկնությունը (օրինակ ԼԹ, 8, 13, 18)։

Պատկերն ավելի բազմազան է երկրորդ մասում. օգտագործված են «եղիշեի» երկրորդ մասի բոլոր տեղիները, գումարած Համամ Ա. դուրս մնացած մեկնությունները (օրինակ՝ ԼԸ, 6 «վեմ անկյան» ու ԼԸ, 12՝ Արուսյակի միջև տեղադրում է ԼԸ, 7, 8 Համամի մեկնությունները, մեկ բացառությամբ ԼԹ, 2Դ՝ ձիու դաշտ ելնելու պատկերում շրջանցում է ըստ «եղիշեի» խնդրի եկեղեցու այլաբանության նրա մեկնությունը [արոտ- հովվության գավազան] և ներա-

ռում Համամ Ա.-ինը): Այսպես մի խճանկար է կազմվում երկու բնագրերի համախառնուրդից, ինչն էլ այս դեպքում ցույց է տալիս «Եղիշե»-ի ու Համամ Ա.-ի հարազատությունը: Վերջապես, ինչպես նշեցինք, երեք միավորների մեկնություն մեջ պահպանվել են Վանական վարդապետի օգտագործած այլ աղբյուրի հետքեր: Բոլոր կարգերն ու կրճատումները մանրամասնորեն ներկայացրել ենք բնագրի նշումներում և տողատակերում (Հավելված Բ): Մեջբերելով «Եղիշե»- Համամ Ա. համապատասխան տեղիները՝ չենք խուսափել կրկնությունից՝ ամենամատչելի կերպով ցույց տալու համար այս երեք գրվածքների համապատկերը:

Դարձյալ՝ այն արժեքավոր է Հոբի գրքի «Ո՞վ է դա» հատվածի շուրջ ձևավորվող մեկնությունների ու կրկնամեկնությունների, տարբեր լուծումների ու ծավալների, առնչությունների, վերջապես հնարավոր այլ «նախաբնագրերի» գոյությունը ցույց տալու համար: Եվ կրկին՝ հնարավոր է, որ «Եղիշեն» ու Համամ Ա.-ն օգտված լինեն սրանից՝ մանավանդ եթե նկատի ունենանք «Եղիշեի» բնագրի վերը նշված էկզեկտիզմը՝ այլաբանական սեղմ մեկնությունն ու երկարաշունչ վերջաբանն այլ ոճով (մոտավորապես նույն պատկերն է «Ոսկեբերանի» մեկնության մեջ):

Նկատի ունենալով Անանուն հեղինակի կրճատման վերոնշյալ սկզբունքն ու այն, որ հենվել է Եղիշեի մտահղացքի վրա, մեկնությունն առաջին մասում ներառել «Եղիշեի» մեկնության տեղիները՝ հետևելով հիմնականում նրա մեկնություններին, երկրորդ մասում՝ նրա տեղիներն ու մեկնությունները՝ հավելելով լրացնելով Համամ Ա. Բնագրով (հաճախ մեկ նախադասության մեջ միավորելով երկու մեկնության հատվածները) «Եղիշե»-Համամ Ա. բնագրի նախնականությունն ավելի հավանական է թվում:

**ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ «Ո՛Վ Է ԴԱ»-Ի
ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ «ԵՂԻՇԵ»-ՀԱՄԱՄ Ա. ԲՆԱԳՐԻ ՀԵՏ**

«Եղիշե»- Համամ Ա. և սրանց հարակից բնագր(եր)ի՝ հետ Գրիգոր Նարեկացու անունով պահպանված մեկնություն զուգահեռներն են՝ վեմ- Քրիստոս (ԼՂ. 6.), աստղ- նահապետներ (ԼՂ. 7), ծովերի փակում- օրենքների կարգում Մովսեսով (ԼՂ. 8. Համամ), առավոտ- Քրիստոս (ԼՂ. 12), ամբարտավանների բազուկ- հրեաներ - հեթանոսներ (ԼՂ. 15), ծովի ակունք- Հայր (ԼՂ. 16.), մահվան դռների բացվել- Քրիստոսի առաջ դժոխքի բացվել (ԼՂ. 17): ԼՂ. 18.-ը համապատասխանում է «Եղիշե»- Համամ Ա. ԼՂ. 19. տեղիի մեկնությանը. ԼՂ. 18՝ երկնի ներքո լայնություն (ԼՂ. 19՝ երկիր, որ լույսն է թաքցնում)- Մարիամի մեջ բնակվող Քրիստոս, ԼՂ. 22՝ ձյան շտեմարան, գանձ կարկտի- հակառակին ծառայող մարդիկ (տարբեր շեշտադրումներով), անձրևների հոսանք- Սուրբ Հոգու շնորհ, ջուր ծորացող- անկյալ հրեշտակ (ԼՂ. 30), Մազարոթ- Գաբրիել (ԼՂ. 32), երկնի շրջան, նրա ներքո կատարվելիքների իմացում- մարգարեների կանխագուշակում (ԼՂ. 33), կին- եկեղեցի (ԼՂ. 36), առյուծներ- առաքյալներ (ԼՂ. 39), ագռավներ- սևացյալ հեթանոսներ (ԼՂ. 41. ագռավների կերակուրը նրանց բաշխվող աստվածային կերակուրն է. այստեղ դարձյալ՝ տարբեր մեկնիչների մոտ կան շեշտադրումների տարբերություններ՝ ագռավները մաքրվում են կա՛մ ավազանով, կա՛մ Սուրբ Հոգու պատվիրաններով, կա՛մ առաքյալների քարոզությամբ), լեռներ բարձրացող ու չվերադարձող եղնիկների ձագեր- իրենց կռապաշտական աստվածներին չվերադարձող հեթանոսներ (ԼԹ. 4. Նարեկացուն վերագրվող մեկնությունն ավելի խորհրդագրած է՝ անկյալ հրեշտակների նախկին բնակության վայր բարձրացող ու չվերադարձող եկեղեցու զավակներ): Նույնն են մասամբ ցիռի (միանձնացյալներ), միաեղջյուրի և նրան շրջապատող իրեղեն միջավայրի մեկնությունները (ԼԹ. 9-10՝ վերը. բացի «ակոս»-ից, որ, ըստ Նարեկացու անունով բնագրի, հավատացյալների հոգին կամ միտքը չէ, այլ Աստծո գերեզմանը): ԼՂ. 14-ում Համամը ծավալուն պատմութ-

յուն է անում նեեսա թռչնի մասին (ԼԹ. 14), այն հակիրճ վերաշարադրել է և Նարեկացին (մեկնելով ըստ Համամի)՝ հղում անելով Սեբերիանոսին: Հաջորդող ընդհանուր միավորներն են՝ երկվար- Խաչ (Նարեկացի, Համամ Բ.՝ որին հեծնել է Քրիստոսը, ԼԹ. 19.), բարձրացող արծիվ- Քրիստոս (ԼԹ. 27), Անգղ- Հայր Աստված, «գէշ»- Աստվածորդու մարմին:

Ինչպես տեսնում ենք, մեկնությունն ամբողջական իր գծերով (մեկնությունն բանաձևային մասով ու նրբագծերի տարբերությամբ կամ մեկնության եղանակներից մեկով) ընդհանրական է: Կան մի շարք տեղիներ (ԼԸ 4,5, 6-ի կեսը²⁵², 10, 11-ի կեսը, 14 և այլն), որոնց մեկնությունը չունեն «եղիշեն» ու Համամ Ա.-ն: Առհասարակ այս հեղինակը նախնական, մեկնության ենթակա տեղիից, նրա ողջ հյուսվածքից մանրակերտում է մեծ, ավարտուն տեսարաններ. այդ պատճառով տեղիները մեջբերում է խոշոր հատվածներով ու առանց կրճատումների՝ ներառելով ու վերամշակելով նրանց բոլոր մանրամասները, ամեն բառի շուրջ հյուսելով իր զարդարանքները նոր խորհուրդների ծիրում: Եղիշեն»- Համամ Ա. բնագրում Հոբի գրքի մեջբերումները կցկտուր են, երբեմն համատեքստից դուրս ու անհասկանալի՝ որպես գրքի ընթերցանությունն ուղեկցող լրացուցիչ ձեռնարկ- բառարան: Իսկ «Ո՞վ է դա»-ի ընդարձակ տարբերակի մեկնիչը նախ տալիս է ամբողջ այն տեղիի բնագիրը, որը պետք է մեկնի ընդհանուր համատեքստում, այնուհետև որպես ենթախորք գրվագվող այս մեծ մեջբերումից հետո միայն հատ-հատ «մանրատում» ու քննում է նրա առանձին միավորները: Այս առումով նրա բնագիրն ինքնուրույն միավոր է, որ կարիք չունի «մայր-բնագրի» ընթերցանության: Ամբողջական տեսարան ստեղծելու միտումից են բխում այն տարբերությունները, որ տեսնում ենք Նարեկացուն վերագրվող և «եղիշեն»- Համամ Ա. մեկնությունների միջև: Վերջիններս ամեն առանձին միավորը ծառայեցնում են իրենց անմիջական նպատակին՝

²⁵² Ըստ համառոտ տարբերակի՝ «Ո՞վ է դա»-ի Նարեկացուն վերագրվող բնագրում անդրադարձ կա սրանց:

քրիստոսաբանական պատրաստի խորհուրդ ստանալուն: «Ո՞վ է դա»-ի ընդարձակ մեկնություն հեղինակն ամենը ծառայեցնում է համատեքստին՝ կա՛մ մեկ միասնական տեսարանում դրվագում առանձին միավորները, կա՛մ մեկ միավորից կերտում մեծ տեսարան ու նրա մեջ դրվագում ամբողջը²⁵³:

Այսպես «Եդի նմա զմէգ ի հանդերձս» (ԼԸ. 9) պատկերը տեղադրվում է նախորդ հատվածի խորհրդաբանական ծիրում (ծովի փակում մոլիսիական օրենքների սահման, Մովսես- ծով բոլոր զուգահեռումներով): Ըստ սրա մեզը ոչ թե աստվածային անհասկացողությունն է (որին դեռ կանգնողառնա այլուր), այլ մեզի ու հրի մեջ մտած Մովսեսը: Այս համատեքստի մեջ է դրվագում և հաջորդող հատվածները (ԼԸ. 10՝ ծովի փականքներ և դռներ, ԼԸ. 11՝ ջրերի գալ ու առաջ շանցնել, ալիքների խափանում իրենք իրենց մեջ [«Եդիշե»- Համամ Ա.-ն այս երկուսից ունեն միայն ջրերի առաջ շանցնելու պատկերը]). կապվում են հին օրենքի, նրա սահմանի ու խափանման հետ, որ բերում հասցնում են Քրիստոսին, ալիքների խափանումը՝ փարիսեցիների մոլեգնություն ու իրենք իրենց մեջ խորտակվելու): ԼԸ. 34. «Մեզին բարբառով կոչելը» ևս մեկնվում է հինկտակարանային իրողությունների դաշտում (ընդարձակ շարադրվում է եղիա մարգարեի հետ կապված պատմությունը), որին համապատասխանեցվում է հաջորդ տեղին՝ այլաբանելով այս պատմության ընթացքով (շանթերի արձակում ԼԸ. 35. [մեկն.՝ եղիայի կողմից]): Եղնիկների զավակներն (ԼԹ. 1) ակնարկում են ոչ թե Քրիստոսի ծնունդը («Եդիշե»- Համամ Ա.), այլ դարձյալ՝ ըստ հաջորդ պատկերների, ավազանով ծնվածներին, որ սնվում, զորանում, երկիրքներ են բարձրանում անկյալ հրեշտակի վայրը, ու ետ չեն դառնում (ԼԹ. 3-4. «Եդիշե»- Համամ Ա.-ում մեկնությունը հետևողական չէ՝ եղնիկների ձագերը Քրիստոսին):

²⁵³ Այս առանձնահատկությունից ելնելով՝ նաև մի շարք պատկերների անդրադատում է մի ֆանի անգամ («դարձեալ» նշումով. հմտ. *ցիռ*, ձի խորհրդանիշները քրիստոսաբանական և հրեաների պատմության համատեքստում. սրա արդյունքում նույն միավորը, ինչպես *ցիռը*, կարող է մեկնության տարբեր շերտերում ստանալ դրական ու բացասական նշանակություն):

տոսի ծնունդն է, բայց հաջորդող պատկերում նույն ձագերը դառնում են ավազանով ծնվածները): ԼԸ. 37-38 տեղիները (ամպերի հաշվում, երկնքի խոնարհեցում, հողը փոշու պես թափել, քարերի մածուցում իրար) դրվագվում են մեկ՝ ահեղ դատաստանի տեսարանում (Քրիստոսը հայտնվում և հաշվում է սրբերի ամպերը): Ըստ այդմ՝ համապատասխան նշանակություն են ստանում «մածուցի զնա իբրև վիմա խորանարդ», «հեղեալ իբրև զփոշի» (ԼԸ. 38) հատվածները. առաջինը՝ որպես դժոխքի անելանելիություն, երկրորդը՝ ձախակողմյան դասի անկում: «եղիշեն» և Համամ Ա.-ն կենտրոնանում են միայն առանձին բառերի վրա՝ սրանց շուրջ մեկնություններում Սուրբ Գրքի հիմքի վրա արդեն հաստատված համադրություններով՝ «վէմ»- եկեղեցի, «հեղում»- Սուրբ Հոգու հեղում: Այսպես և «եղյամը» (ԼԸ. 24) մեկնվում է «եղիշեն»- Համամ Ա.-ից տարբեր՝ ամբողջական խորհրդական բնապատկերի մաս կազմելով՝ եղյամի հարձակման և հարավ- վարդապետության քաղցրաշունչ բխման նկարագրությունը: Մեկնությունները հավաքվում են առանձին հանգույցների շուրջ՝ ինչպես ցիռի, նրան առնչվող պատկերների (ԼԹ. 5-8) որպես հրեաների պատմության, նրանց ղեգերումների զուգադիր նկարագրությունները (քանի որ ցիռն ապրում է անապատում):

Երկնային լուսատուների հատվածում նույն ամբողջականության զգացումով այլաբանությունը ստեղծվում է ըստ լուսատուների կապի՝ Արուսյակը ոչ թե միաժամանակ Արև Քրիստոսն է, այլ արևի գալուստը կանխող Մկրտիչը, որին էլ ներդաշնակում է հաջորդ տողերի մեկնությունը (ԼԸ. 12-13. Արուսյակի՝ իր կարգը տեսնելը, երկրի թևերի վրա հասնելը որպես Հորդանանի կողմերում Մկրտչի քարոզություն և այլն)²⁵⁴: Մազարոթ-Փիշերավար (ԼԸ. 32) լուսատուների կապն արտահայտվում է հոգևոր համարժեք զույգերով՝ Գաբրիել- Մարիամ (ըստ սրա, նախորդող «Հայկի ծածկույթը» Մարիամի որովայնում Բանի մարմնացումն է), Եղիա- Ենովք, Պետրոս- Պողոս: Մինչդեռ «եղիշեն»-

²⁵⁴ Համամ Բ.-ում որոշ հակասություն կա. Արուսյակի հետ համեմատվում է Քրիստոսը, սակայն Արուսյակի՝ իր կարգը տեսնելու տեղիում այս մեկնիչի պես մեքերվում են Հովհաննես Մկրտչի խոսքերն իր՝ Քրիստոսը շլինելու մասին:

Համամ Ա. բնագրում գիշերավարը չարքն է խորհրդանշում: Հավանաբար այս դեպքում դեր է խաղացել նրա անունը՝ գիշեր բառից. «Ո՞վ է դա»-ի ընդարձակ տարբերակի մեկնիչը, հակառակը՝ գիշերավար՝ գիշերավառ բառախաղով ստեղծում է հոգևոր բռնկման այլապատկերը: Այսպես նա բխեցնում է առանձին միավորներից իր մեկնողական ընթացքը, ստեղծում մեկնողական ամբողջական զանգվածներ և ոչ կտրտված միավորներ:

Մեկնիչը նաև աշխատում է պատկերների հետ, վերածում հայեցողության առարկաների, որի լույսի ներքո նրանք բռնկվում են ու կերպափոխվում: «Ծովի ակունք» արտահայտությունը սկիզբ է աստվածության եռյակ միասնության ու անտարանջատվածության, միաժամանակ անհունության, «վեմերի քարանձավները»՝ աստվածային սրբազան խավարի վերապրումների համար (ԼԹ. 28): Զիու (ԼԹ. 19-25) խորհրդապատկերին հաղորդվում են հնարավոր բոլոր տարողությունները հոգևոր պատմության մեջ՝ հինկտակարանային պատմությունների ու աստվածային զորության հառնող տեսիլներում («Երգ երգոց», աստվածային կառքի, հափշտակության տեսարաններ և այլն), որ հասցվում է իր գազաթնակետին՝ Քրիստոսի ձի- իսաչը հեծնելով:

Մեկնիչը հաճախ բնագրի ամեն բառին համապատասխանեցնում է այլասացություն ու սրա շուրջ մանրագրագրում, բառաստեղծում նոր հոգևոր ակնարկների ներդաշնակություններ: Այստեղ հատկապես ի հայտ է գալիս նրա հոգևոր բանաստեղծականության զգացումը: «Բազմաստեղք»-ը մեկնելիս «Եղիշեն» և Համամ Ա.-ն համաստեղծության յոթ աստղերը նույնացնում են Սուրբ Հոգու յոթ շնորհների հետ, այս մեկնիչը բազում աստղերի մեկնակետից ոգեշնչվելով մանրագրագրում է անթիվ անհամար լուսափայլ հրեշտակների տիեզերապատկերը: Նույնն առկա էր գիշերավար՝ գիշերավառ մեկնության մեջ:

Այսպես մեկնությունը թափանցում է լեզվի, լեզվի միջոցով պատկերակերտության խորքերը և բնապատկերի հոգու խորքերը,

որի հայեւիներից պետք է արտացոլի նրա առավել խորունկ հոգևոր գուներանգները:

Այսպիսին է «Եղիշե»- Համամ Ա. և Նարեկացուն վերագրվող բնագրերի ամենաընդհանուր համեմատությունը: Տարբերությունները բխում են գլխավորապես խորհրդապատկերի ամբողջականության այս մեկնիչի միտումից, նաև՝ առավել զգայունությունից բնագրի մանրամասների հանդեպ: Նարեկացուն վերագրվող բնագիրը տարբերվում է իր պատկերների մշակվածությամբ, խորհրդաբանական «լարումով»:

«Ո՞վ է դա» ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԱԳԱ ՀԱՄԱՌՈՍՏՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԸ

ՎԱՆԱԿԱՆ- ՀԱՄԱՄ Բ. ԲՆԱԳԻՐԸ

«Ո՞վ է դա»-ի բոլոր վերոնշյալ գրվածքներից օգտվել և իր՝ ամբողջությամբ քաղումներից հյուսված Հոբի գրքի մեկնության մեջ է ներառել Վանական վարդապետը: ԼԸ.-ԼԹ. գլուխների նկատմամբ առանձնահատուկ ուշադրության արդյունքում իր հերթին մեկ այլ հեղինակ էլ վերցրել է Վանականի մեկնության այս հատվածը, համառոտել ու կազմել «Ո՞վ է դա»-ի ևս մի բնագիր, որ շրջանառվել ու մեզ է հասել Համամ Արևելյու անունով (այստեղ՝ Համամ Բ.):

Համամ Բ.-ն կրճատելով Վանականին՝ տեղ-տեղ խոտորում է նրանից ու հետևում «Եղիշեին»: Հավելվածում (Գ) Համամ Բ. բնագրում տարատեսակ կերպերով նշված են «Եղիշեի» և Համամ Ա.-ի հետ նրա զուգահեռները, Վանական վարդապետի բնագրում (Դ) հստակության համար սրանք արտացոլված են տողատակերում, իսկ բնագրում՝ միայն Համամ Բ.-ի հետ առնչությունները: Քանի որ Վանականի մեկնության հիմնական մասը համապատասխանում է Համամ Բ.-ին, ընդգծված են այն հատվածները, որոնք բացակայում են Համամ Բ.-ում, կամ որոնց մեկնությունը տարբեր է:

Վանական վարդապետի մեկնությունը (փաղումների սկզբումբը)

Մեկնության բոլոր հնարավոր կողմերը ներառող Վանական վարդապետի աշխատության համապատասխան հատվածը շատ ավելի ծավալուն է «Եղիշեի», Համամ Ա. և Բ. բնագրերի համեմատ: Ուրոշ մասեր ավելի ամբողջական են և հասկանալի կրճատված տարբերակից: Նշենք Վանականի աշխատանքի կարևորագույն կողմերը:

ա. Վանականի գրվածքն առատ է բնության երևույթների, կենդանիների մասին դիտարկումներով՝ մինչ նրանց այլաբանությանն անցնելը:

բ. Այլաբանական մեկնության հատվածում Վանական վարդապետը ներառում է նախորդների փորձը՝ ընդլայնում, լրացնում ու

միմյանցով ամբողջացնում՝ մասնավորապես, ինչպես տեսանք, *ԼԹ. 13-15-ում* ասիդի ու նեսայի պատմության վերաիմաստավորմամբ: Միավորում է *ԼԲ. 39-ի* վիշապների դրական ու բացասական մեկնությունները՝ ըստ Համամ Ա.-ի, սրանց կերակրումը Սուրբ Հոգու տպավորումն է նրանց մեջ, ըստ «եղիշեի», վիշապները դեերն են. Վանականը վերափոխում է. սրանք զղջացող ու Սուրբ Հոգու կերակուրներին վերադարձող մեղավորներն են: Առհասարակ նա տրամաբանական հանգույցների ու անցումների միջոցով մեկ միասնական լուծում է տալիս հակասական մեկնություններին: Այսպես միացրել ու «տարրալուծել» է եղյամի (*ԼԲ. 24*) Համամ Ա. դրական (մարգարեների վրա իջնող Սուրբ Հոգու շնորհ) ու նարեկացու բացասական (եկեղեցու մանուկների դալարության վրա հարձակվող շար հերձվածներ) մեկնությունները և ցող-եղյամ փոխակերպված յամբ պատկերել մարգարեների վրա քաղցր ցողի պես իջնող Սուրբ Հոգու շնորհը, որ սատանան շրջում է սուտ մարգարեների ու հերձվածողների վրա իջնող եղյամի պես ցուրտ խոսքի:

գ. Վանական վարդապետը ոչ միայն միակցում է բոլոր նախորդ մեկնությունները, այլև լրացնում սրանց մեջ բացերը՝ ներառում Հոբի գրքի՝ մյուս բոլոր մեկնություններից դուրս մնացած հատվածները (օրինակ՝ *ԼԲ. 1*. Աստծո՝ փոթորկի ու ամպի մեջ երևալը, *ԼԲ. 7-ի* երկրորդ կեսը և այլն), իսկ մեկնված տեղիներն էլ լրացնում նույն խորհրդից բխող այլ համադրություններով: Այսպես՝ ծովը դռներով փակելը (*ԼԲ. 8*), ըստ նարեկացու, որոշակի սահման ունեցող հրեական օրենքներն են, Վանականը շարունակում է նույն տրամաբանությունով՝ նաև հոգևոր օրենքներով «փակվող» պահանջվող նոր ժողովուրդը: Մեզն ու մառախուղը որպես ծովի հանդերձ սահմանելը (*ԼԲ. 9*), ըստ նարեկացու, Մովսեսի մտնելն է մեզի ու ամպի մեջ. Վանականն ամբողջացնում է՝ նաև օրենքների մեջ ծածկված տնօրինական խորհուրդները, Աստվածությունը ծածկած կույսի մարմինը, ավազանի շնորհներով ծածկվող եկեղեցու որդիները: Լույսն օթևանող երկիրը (*ԼԲ. 19*) Քրիստոսին օթևանած Մարիամի մարմինն է, Վանականը շարունակում է՝ Քրիստոսին երեք օր օթևանած գերեզ-

մանր: Անդունդների խորքերում շրջելու (ԼՂ. 16) տեղիում պատկերանում են Աստվածության անդունդներ ընկղմվելու բոլոր օրինակներն ու նախօրինակները (Հովնանը կետի փորում, Քրիստոսի էջքը դժոխք, Աստծո՝ բարձունքներից անդունդներին նայելը) և այսպես շարունակ:

Ե. Նույն կերպ, ինչպես «լցվում» են բացերը մեկ միավորի մեկնության մեջ, այնպես կապեր են ստեղծում մեկնվող տեղիների միջև ու մեկնության մեջ՝ մի ոլորտից մյուսին անցնելիս (սրանք բաց է թողնում Համամ Բ.-ն):

զ. ԼՂ. գլխի ալլաբանական մեկնության հատվածներում, Վանականն օգտվում և իրար է ներհյուսում Համամ Ա. և Նարեկացու անունով հասած բնագրերը: Նա զգալիորեն ազդված է Նարեկացուց և վերջինիս մեկնություններն օգտագործում է, երբ սրանք առավել ամբողջական են ու ներառում են համադրության մի քանի օրինակ (ԼՂ. 13՝ ամբարիշտների թոթափման, ԼՂ. 5՝ լարի մեկնությունը և այլն): Վանականին, ի տարբերություն Նարեկացու, հետաքրքրում է ոչ թե պատկերի ամբողջական աստիճանական ծավալումը հայեցողի առջև, այլ նրա համակողմանի հակիրճ ալլաբանականացումը մի քանի շերտերում ու մեկնության եղանակներում: Ըստ այդմ, Նարեկացուց օգտվել է ոչ բառացի քաղումներով, այլ ներմուծել է նրա առանձին համեմատություններն իր մյուս քաղումների մեջ: Հիմնականում Նարեկացուց վերցնում է հարասություններն ու համադրությունները՝ զանց առնելով նկարագրությունները (ԼՂ. 13, 15, 33, 34), իսկ Համամ Ա.-ից՝ ալլաբանական պարզ ձևակերպումները: Բոլոր այս կապերն արտացոլված են բնագրի ծանոթագրություններում. այստեղ միայն բերենք մի քանի օրինակներ: ԼԹ. 8 լեռների արոտավայրեր փնտրելու տեղիում Նարեկացին խոսում է իսրայելացիների ու նրանց ուղարկված մանանայի, Համամ Ա.-ն՝ սրբերի ու նրանց արոտավայր Աստծո պատվիրանների մասին, ըստ սրա է ասվում. «դալարեցին անապատների դաշտերը» (Յովել Բ. 22): Վանականը միախառնում է այս երկուսը, միաժամանակ Համամ Ա. մեկնության առաջին ու երկրորդ կեսի մեջ էլ հավելում եղիայի, եղիսեի

ու Հովհաննեսի Նարեկացու համեմատությունը, որով կարծես նաև վերջիններիս են դառնում դալարիք, ինչպես Նարեկացու մեկնության մեջ (Բն. 139). «Եւ Իսրայել զհետ էր մամանային յանապատին (Եւ լից ժԶ. 32), այնպէս ամենայն սուրբ՝ զհետ պատուիրանին: Յայս տեսցես զեղիա եւ զեղիսէ եւ զՅովհաննէս, ըստ այնմ, թէ՛ «դալարացան դաշտմ անապատի» (Յովել Բ. 22): Գիշերավարին (ԼՂ. 32. Մազարոթի բացվել, Գիշերավարի ու նրա շառավիղների ընթացք Մազարոթի ետեից), ի տարբերություն Նարեկացու, մյուս մեկնիչներն օժտում են բացասական նշանակությամբ: Այս տեղին Վանականի առավել բարդ մեկնություններից է, որ շրջանցում է Համամ Բ.-ն՝ հետեւելով «եղիշեին»: Վանականը Մազարոթը ներկայացնում է ըստ Նարեկացու, Գիշերավարը՝ ըստ Համամ Ա.-ի: Միաժամանակ Համամ Ա.-ում, ինչպես նշել ենք, հակասություն կա՝ Գիշերավարը խորհրդանշում է Որդու էջքը, բայց շառավիղներով Մազարոթի հետեից նրա ընթանալը՝ սատանայի մարտնչելը Քրիստոսի հետ: Վանականը սա լուծում է բնագրի փոփոխմամբ. «վարսերը»՝ շառավիղները, ոչ թե Գիշերավարինն են, այլ Մազարոթինը (Վան.՝ «ի վերայ վարսից Մազարոթին»), «ածել»-ն էլ փոխում է «քաշել» բայով՝ տեսարանն ավելի պատկերավոր ու համոզիչ դարձնելու համար (հմմտ. ԼՂ. 32 «Եւ զգիշերավարն ի վերայ վարսից իւրոց ածիցե՞ս ընդ նոսայ», Վան.՝ «զԳիշերավարն ի վերայ վարսից իւրոց քաշիցէ»): Եվ նկարագրում է՝ ինչպես է Որդին Մազարոթի վարսերի՝ Հովհաննեսի քարոզչության վրա մտնում ժողովրդի մեջ՝ մեղքերի վերակացու սատանա-Գիշերավարին քաշելով՝ հաղթելով անապատում և համբարձվելուց հետո Պողոսին կանչում վրեժխնդրության (Հովհաննեսն ու Պողոսը, այսպես մտցվում են ըստ Նարեկացու համադրության, բայց այլ համատեքստում): Դարձյալ՝ Համամ Ա.- Նարեկացի մեկնությունները միավորում ու սրանց սկզբունքները զարգացնելով լրացնում է ԼՂ. 35-ում (շանթերն արձակել, նրանց գնալն ու Աստծուն ասելը, թե ինչ է): Վանականը բերում է Սողոմոն Նարեկացու օրինակը, անցնելով Համամ Ա.-ին, ընդլայնում ու մանրամասնում նրա առաջին մեկնությունը (Համամ Ա.՝ շանթերը

հրեշտակներն ու առաքյալներն են, Վան՝ հրեշտակները հնազանդվում են Աստծուն, իսկ առաքյալները լսում նրանց հրահանգները, գնում որպես փայլակ ու ետ գալով ասում՝ «ահավասիկ եմ»։ հմմտ. Ղուկ. Ժ. 17-18)։ Նորից վերադառնալով Նարեկացու մեկնությունը՝ սա փոխարինում է նմանատիպ առաջին օրինակով ոչ Նդիայի, այլ Աբելի ու մյուս բոլոր զոհաբերությունների վրա Աստծո իջեցրած կրակով մինչ Բանի գալուստը, և եզրափակում Համամ Ա. արդեն վախճանաբանական մեկնությամբ (շանթեր՝ Հուդայի երկրի հազարապետներ- ջահեր, Զաք. ԺԲ. 6)։

է. ԼԹ. գլխի տարատեսակ կենդանիների առնչությամբ Վանականն օգտագործում է «Բարոյախօս» թարգմանական գրվածքը, որ կենդանիների (Աստվածաշնչում հիշատակվող կամ երևակայական) վարք ու բարքի նկարագրությունների ու սրանց այլաբանական (հիմնականում բարոյախրատական) մեկնությունների ժողովածու է։ Վերցնելով հրաշապատում պատմությունները՝ Վանականը փոխում է սրանց մեկնությունները, փոխարինում քրիստոսաբանական խորհուրդներով։ Այս պատմություններին դարձյալ միահյուսում է Համամ Ա. ձևակերպումները (միաեղջյուրի Համամ Ա.-ի մեկնության մեջ դրվագում է «Բարոյախօս»-ի պատմությունն իր մեկնությամբ, սրա վրա ավելացնում սեփական տրոպոլոգիական մեկնությունը [միաեղջյուր-սուրբ մարդ], արծվի «Բարոյախօս»-ի պատմության մեջ մտցնում է Նարեկացու ել և էջքի ու Համամ Ա.՝ արծվի շուրջը ժողովվելու հարասությունները, անգղի ու նրա կերակուրի հատվածում միավորում Համամ Ա., Նարեկացու բնագրերի, «Բարոյախօս»-ի պատմության, բայց ոչ մեկնության մասերը)։

Երբեմն Վանական վարդապետը ներհյուսում է իր մեկնություններին գեղեցիկ նկարագրություններ՝ այդպիսին է կանանց ոստայնանկության տեսարանի այլաբանումը (ԼՐ. 36)՝ որպես Փեսային առաքինության հանդերձներ հագցնող հրեշտակներ, ԼՐ. 25-ում անձրևի հոսանքների բնապատկերի մեջ, մարգարեների սերմանած, առաքյալների հավաքած ու վարդապետների եփած ցորենի հոգևոր հացի այլապատկերը։

Վանականի այս տեսարանն է զարգացնում Հովհանես Պլուզ երզնկացին՝ նկարագրելով՝ ինչպես են սուրբ հայրապետները՝ մարգարեների ու առաքյալների բանավոր բույսերի, գեղազարդ ծաղիկների որոճացողներն ու այն կաթի բնություն փոխարկողները (հմմտ. վերը՝ Նարեկացի, «Մեկնութիւն «Երգոց երգոյն»»), նախ որպես դայակներ սնուցում քաղցրաճաշակ վարդապետության հոգևոր կաթով, ինչպես են մարգարեների սերմնաձ, առաքյալների անեցրած անմահական կյանքի պտուղները հնձում, գատում Քրիստոսի ցանած սերմերը հերձվածողական որոմներից ու փշից, ինչպես են մարգարեական ցորենի խճերից հաց և զանազան խորտիկներ պատրաստում, բերրության ճառի բաժակների մեջ ճմլում ուրախարար Ողկույզը և իրենց մեկնողական խոսքերին խառնում երկնքի ու երկրի ուրախությունը²⁵⁵ (բաժակի մեջ լցված գինու և աստվածային խորտիկների ճաշակումը տե՛ս նաև Նարեկացու «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության մեջ):

Համեմատություն

Այսպիսով, Վանական վարդապետն օգտագործել է գլխավորապես Համամ Ա.-ի այլաբանական բանաձևերը, Նարեկացու համեմատություն-օրինակներն ու հարասությունները, լրացրել ու ամբողջացրել, իր կողմից բոլոր մեկնությունների սկզբում հավելել դիտարկումներ ու տեղեկություններ բնության երևույթների, կենդանիների մասին: Ահա վերջին՝ «բնախոսական»-առասպելաբանական շերտն է վերցնում Համամ Բ.-ն, իսկ այլաբանական ձևակերպումներում հաճախ շրջանցում Վանական- Համամ Ա.-ին ու հետևում «Եղիշեին»: Համառոտորեն հիմնականում խուսափում է այլաբանական մեկնության ծավալուն հատվածներից, փոխարինում սրանք տնօրինական խորհրդի կարճ ձևակերպմամբ:

Կրճատումներ. Վանական վարդապետի ընդարձակ առաջաբանը բացակայում է Համամ Բ.-ում:

²⁵⁵ Հովհաննես Պլուզ երզնկացի, «Ասացուածք ի բանն Տեառն, որ ասէ. «Ես եմ հովիւն քաջ» (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 28), ճառեր և քարոզներ, էջ 521-525: Հոգևոր կերակուրի նմանատիպ նկարագրությունների օրինակները տե՛ս վերը:

Բնագրի ուղիղ-բնախոսական և այլաբանական մեկնությունների միջև Համամ Բ.-ն ավելի հաճախ չի դնում տարբերություններ. Վանականն ամենուր նշում է՝ «թեպետ...այլ»՝ փաստարկելու համար իր կիրառած այլաբանությունը: ԼՂ. 5 տեղիում այսպես «անդունդների հետ շրջեցի՞ր» Աստծո հարցը Վանական- Համամ Բ. շարունակում են՝ «տեսա՞ր լույսը, որ ցոլում էր ջրայիններից» [ալիքների մեջ]: Վանականը նշում է թեև սա հնարավոր է, սակայն աստվածային խորհուրդների խորքերում շրջագայելը՝ ոչ: Այս հակադրումը հանել է համառոտողը: ԼՂ. 19.-ում լույսը թաքցնող երկրի մասին տեղիում, Վանականը նախ խոսում է մինչ լուսատուների ստեղծումը լույսի գոյության մասին, բայց վկայակոչելով Մովսեսին, որ այս մասին չի ասում, նշում է՝ գուցե այս տեղին այլաբանության համար է օգտագործված: Դարձյալ՝ Համամ Բ.-ն թողել է միայն արարչագործության և բուն այլաբանության մասը՝ առանց այս անցման: Վանականը ժխտում է «տեղի խաւարի» (ԼՂ. 19) արտահայտության ուղիղ իմաստը՝ ներկայացնելով ամենուր համաքրիստոնեական և հայ մատենագրության մեջ արծարծվող այն միտքը (Եզնիկ Կողբացուց սկսած), որ խավար՝ որպես էություն, գոյություն չունի. այն լույսի բացակայությունն է: Ըստ այդմ անցնում է այլաբանությանը (դժոխք): Համամ Բ.-ն շրջանցում է առաջին հատվածը:

Առհասարակ Համամ Բ.-ն հակված է կրճատել կապերը, միացնող հատվածները և թողնել բուն կմախքը (ԼՂ. 22), այսպես ասիդի ու նեեսայի մեկնության ժամանակ Վանականը մեջբերում է Ակյուղասի, Սիմաքոսի թարգմանությունները և նշում, որ սրանք սխալ են, որովհետև այս կենդանիներին հատուկ չեն նշված գործողությունները, երկրորդ կեսը բաց է թողնում Համամ Բ.-ն: Վանականը բացատրում է ԼՂ. գլխում պատկերների հաջորդման կարգը (Աստված սկսում է խոսքն անդունդներից, բարձրացնում մինչև հրեղեն երկինքներ, այնուհետև նորից իջեցնում օդային ոլորտ), որ բաց է թողնում համառոտողը: ԼՂ. 18-ում (երկնի ներքո լայնություն) նշում է՝ ծովի սքանչելիքներից Աստված խոսքը դարձնում է երկրի լայնությանն ու այն ամենին, ինչ արեգակի լույսով է տեսնվում (ԼՂ. 19). սա բաց է թողնում Համամ Բ.-ն: ԼԹ. 19-ում Վանականը բացատրում

է՝ ինչու է Աստված սկզբում թռչնի, այնուհետև ձիու մասին խոսում (քանի որ ասաց, որ թռչունն արհամարհում է երիվարներին իրենց հեծյալներով), և ձին ամենագորավորը չէ՝ միայն պատերազմում է աշգրիտին, ըստ որի այն կապվում է հեծյալ Քրիստոսի հետ, և դաշտը, որտեղ դուրս է գալիս այդ ձին ու որոտում՝ կանգնում հաշին ու ձայնում, նույն դաշտն է, որտեղ միաեղջյուրն «ակոսել» էր մարդկանց հոգիները (ԼԹ. 10. երկրորդ կապը վերցրել է Նարեկացուց): Դարձյալ՝ այս հանգույցներն իրենց մեկնություններով բաց է թողնում համառոտողը:

ա. Այսպիսով, քանի որ կրճատումները շատ քիչ են ուղիղ մեկնության ու առասպելական պատմությունների հատվածներից, գրեթե նույնությունամբ արտածված է ԼԹ. գլխի Վանականի մեկնությունը՝ կենդանիների տարատեսակ պատմություններով, իսկ ԼԶ.-ում բաց են թողնվում զգալի հատվածներ:

բ. Վանականի մի քանի մեկնություններից համառոտողը հիմնականում պահում է Քրիստոսի փրկագործությանը վերաբերող հատվածները (օրինակ՝ միավորում է ԼԶ. 10-11-ն ու պահում Քրիստոսին վերաբերող մեկնությունը և այլն), և բաց թողնում Վանականի ներմուծած բոլոր բարոյական-տրոպոլոգիական մեկնությունները (ԼԶ. 38 վեմի՝ որպես հավատացյալների ժուժկալության, ԼԹ. 13-18. ասիդի և նեեսայի՝ հոգիների ու նրանց գործերի հարության, ԼԹ. 9-ում միաեղջյուրի՝ որպես սուրբ մարդու մեկնությունը և այլն. Վանական վարդապետի բնագրում Համամ Բ.-ի բաց թողած մասերի մեր ընդգծումը բավական հստակ ցույց է տալիս Համամ Բ.-ի ընտրության սկզբունքը):

գ. Մեկնություններից պահում է պարզ, բանաձևային հատվածներն ու շրջանցում նկարագրությունները կամ այլևայլ այլաբանական նրբությունները (ԼԶ. 36-ում թողնում է միայն եկեղեցի-կին այլաբանությունը և շրջանցում հրեշտակների հյուսած զգեստի Վանականի նկարագրությունը, ԼԶ. 25-ում՝ մարգարե սերմանողների նկարագրությունը և այլն, ԼԹ. 4 սատանայի հպարտացյալ բարձունքների վրա եղնիկների խաչտանքի Վանականի պատկերը, ըստ Նարեկացու, և այլն):

Երբեմն իրար հաջորդող տեղիներից վերցնում է իր համար ամենաէական գաղափարները՝ միավորելով մեկ տեղիի մեկնություն հատվածում և բաց թողնելով մյուսները, կամ իրար հաջորդող մի տեղիի մեկնությունը փոխարինում մյուսով, հաջորդինը բերում առաջ և հակառակը.

Համամ Բ. «Ո՞վ եղ զչափ դորա» (Յոբ ԼԸ. 5)՝ զհարաւ հարթ թանձրայտակ զառիհետ եւ զհիւսւս անաւսրահող բարձրալերինա եւ զառիվեր ըստ բանի իմաստնոյն, թէ «ձգեաց զհիւսիս» ի զոչընչի եւ հաստատեաց զերկիր ի վերա[յ] ոչընչի» (հմմտ. Յոբ ԻԶ. 7), որ «բարձեալ ունի զերկիր» ն, «որ կրէ զամենայն բանիւ զօրութեան իւրո[յ]» (Եբր. Ա. 3):

Վանական վարդապետ. «Ո՞վ եղ զչափ դորա» (Յոբ ԼԸ. 5). Թէպէտ տարածումն երկրի անչափ երեւի մարդկան տկարութեան, այլ նա կշռով արար զամենայն, որպէս զտեղի շինուածոցն, այնպէս եւ զհրէայսն՝ արինաւքն: Եւ հարցմամբ Հայր զինքն ցուցանէ դնող վիմին, զոր մարգարէիւքն գուշակեաց դնել ի հիմունս եկեղեցոյ, զոր եկեալ հաստատեաց ի վերայ հաւատոյն Պետրոսի: «Կամ ո՞վ արկ ի վերա[յ] դորա լար» (Յոբ ԼԸ. 5)՝ զհարաւ հարթ թանձրայտակ զ'առ ի հետս եւ զհիւսիս անաւսրահող բարձրալերինա եւ զառիվեր: Սակայն իմաստնոյն հաւատարմացի բան, թէ «ձգեաց զհիւսիսի զոչընչի եւ հաստատեաց զերկիր ի վերայ ոչընչի»²⁵⁶» (հմմտ. Յոբ ԻԶ. 7):

²⁵⁶ Վանականի բնագրում ընդգծված են այն հատվածները, որ վերցրել միավորել է Համամ Բ. հեղինակը: Հաջորդող օրինակներում՝ այն հատվածները, որոնց տեղաշարժից փոխվել են շեշտադրումները:

Ձի «զախս» (Յոբ ԼԸ. 6). այսինքն՝ զխառնուրդս անհաս ի մարդկայնոցս երկնի եւ երկրի բարձեալ ունի. այն, «որ կրէ զամենայն բանիս զաւրութեան իւրոյ» (Եբր. Ա. 3): Նա իսկ լաւաբաժին արար ի ձեռն Յեսուայ որդւոցն Իսրայէլի զերկիրն պարգեւաց: Եւ Հոգւովն ի Վերնատանն՝ բաժանեալ լեզուաւքն ի ձեռս առաքելոցն:

«Եղի սահման եւ դր[ունս: Ասացի] ցայդ վայր եկ[եսցես] եւ այլ մի [անցանիցես]» (հմմտ. Յոբ ԼԸ. 10-11). ծովու զաւազ եւ զտարերսն եւ օրէնք եւ մարգ[արէսն], մինչեւ զՅով[հաննէս], զի լրումն օրինացն Քրիստոսի ծնունդն է:

«Այլ այդրէն ի քեզ խորտ[ակեսցին] ալիք քո» (Յոբ ԼԸ. 11). նաւորդաց ծանօթ է խստութիւն եւ հանդարտութիւն: Եւ ալէկոծիչք պատիժք օրինացն Քրիստոսի խափանեցան, յորժամ արդարացոյց նա զանցաւ[որս]»:

«Եղի սահմանս եւ ի դրումս» (Յոբ ԼԸ. 10). ծովու՝ զաւազ եւ զտարերսն: Եւ աւրինաւորացն՝ խրատս զգուշաւորս:

«Ասացի՛ ցայդ վայր եկեսցես եւ այլ մի զանց արասցես» (Յոբ ԼԸ. 11). **ծովուն յայտնի է տեսողացն եւ ատէմ եւ մարգարէ մինչեւ ցՅովհաննէս, զի լրումն արինացն Քրիստոս է:** «Այլ այդրէն ի քեզ խորտակեսցին ալիք քո» (Յոբ ԼԸ. 11). որ եւ ծանաւ է նաւորդաց խստութիւնն եւ հանդարտութիւն: Եւ ալէկոծիչ պատժիչ արինացն Քրիստոսի խափանեցան, յորժամ արդարացոյց նա զյանցաւորս»:

Համամ Բ.-ի այս կրճատումների արդյունքում երբեմն միտքն անհասկանալի է դարձել: Իրար հաջորդող արտահայտությունների կապերն այս դեպքում մի փոքր մշուշոտ կարող են մնալ, երբեմն փոխվում են շեշտադրումները:

Կրճատման արդյունքում ամբողջովին փոխվել է ԼՂ. 40.-ի համատեքստը՝ հեթանոսները ստանում են բացասական նշանակություն, սարսում են դժոխքից (Վան.՝ ապավինելով եկեղեցուն):

Համամ Բ. «Սարսեսցե՞ն ի խշտիս [իւրեանց]» (Յոբ ԼՂ. 40). ըստ այնմ, թէ՛ «ի ծագել արեւու ժողովին եւ ի մորիս իւրեանց դադարեն» (Սաղմ. ՃԳ. 22) եւ հեթ[անոսս] ի սպառնալեաց դժ[ոխքի] եւ գեհ[ենին]:

Վանական վարդապետ. «Սարսեսցե՞ն ի խշտիս իւրեանց» (Յոբ ԼՂ. 40). ըստ այնմ՝ «ի ծագել արեւու ժողովին ի տեղիս իւրեանց» (Սաղմ. ՃԳ. 22), զի մի մարդկան պատահիցեն, բայց ասէ զառաքեալսն ի ժամ խաչին ի Վերնատանն յահէ հրէիցն, այլեւ հեթանոսք՝ **ապա- փնեալք յեկեղեցի** սարսեալք ի սպառնալեաց գեհենոյն»:

Շեշտերի, բնագրերի տեղափոխութեան արդյունքում, ի տարբերություն Վանականի, Համամ Բ.-ում բացասական են մեկնվում հեթանոսները նաեւ նախորդ տեղիում.

Համամ Բ. «Յագեցուցանել զանկոխն եւ զանշէն» (Յոբ ԼՂ. 27). զամպոց յուզմունս ասէ եւ զորոտմունս: «Բխեցուցանել զբոյս դալ[արույ]» (Յոբ ԼՂ. 27) ոչ միայն ի մարդկան պէտս, այլեւ ի վերա[յ] ծովու: Եւ «յանշէն եւ յանկոխ» տեղիս անձրեւէ, զի վայելչասցի տարրն երկրի եւ ի պէտս վայրաբնակ կենդանեաց: Եւ զմուտս հեթ[անոսաց] ասէ՝ **«զկոխան եղեալսն» ի դիաց:**

Վանական վարդապետ. «Յագեցուցանել զանկոխն եւ զանշէն» (Յոբ ԼՂ. 27). Զկուսարիշտսն ասէ՝ **զկոխան եղեալսն ի դիաց**, ուր ոչ անուանին արդիւնս շահեկանս: «Ասա՛ ինձ, որո՞ւմ բերանով ըմպեն բոյսք եւ տունկք»՝ զանձրեւ եւ զառատութիւն իւր ուսուցանէ այսու: Զի ոչ միայն ի մարդկան պէտս եւ ի բնակութիւն, այլեւ ի վերայ ծովու: Եւ «յանշէն եւ յանկոխ» տեղիս անձրեւէ, մինչ զի վայել-

չասցի տարրն երկրի միաբանութեամբ ալլոցն, եւ երկրորդս՝ ի պէտս վայրաբնակ կենդանեաց: Իսկ նշանակաւ հեթանոսաց առակէ «բխեալ» ի սրտէ (հմմտ. Յոբ ԼԲ. 27. «եւ բղխեցուցանել զբոյս դալարւոյ»):»:

ԼԲ. 39՝ առյուծների համար կերակուր որսալու տեսարանում կրճատման, կապերի հանման արդյունքում ավելի անհասկանալի է մնում՝ ով է կերակրողը, ով է կերակրվողը.

Համամ Բ. «Որսասցէ՞ս առեւծուց կերակուր» (Յոբ ԼԲ. 39). սոքա ի մոնչերն իւրեանց որսան կերակուր] ըստ մարգ[արէին] (Սաղմ. ՃԳ. 21, ԻՍ. 14): Այլ նշանակէ զառաք[եալսն] եւ նոքօք զհեթ[անոսս] եւ կերա[կուր]՝ զմարմինն Տեառն»:

Վանական վարդապետ. «Որսասցէ՞ս առիւծուց կերակուր» (Յոբ ԼԲ. 39). սոքա ի մոնչելն իւրեանց որսան կերակուր, որպէս պատրաստէ խնամողն, ըստ մարգարէին (Սաղմ. ՃԳ. 21, ԻՍ. 14): Այլ նշանակէ զառաքեալսն, զորս թագաւորս եւ իշխանս կացոյց տիեզերաց եւ որսորդս, որոց կերակուր է փրկութիւն հաւատացելոց, եւ ի նոցունց կերակրիլ, զի արժան է մշակն կերակրոյ իւրոյ, եւ կերակրեցին զնոսա տէրունական մարմնովն»:

ԼԲ. 7 տեղիում կրճատվելու արդյունքում չի հասկացվում կապը սրբերի և Եգիպտոսի միջեւ, Վանականի մոտ սրանք երկու տարբեր մեկնություններ են.

Համամ Բ. «Զի «ծաղր արասցէ զքաղաքաւ» (Յոբ ԼԹ. 7). որպէս այն կենդանի՝ վասն վայ-

Վանական վարդապետ. «Զի «ծաղր արասցէ զքաղաքաւ» (Յոբ ԼԹ. 7). որպէս այն կենդա-

րենութեանն, այնպէս սուրբքն ամենայն միանձունքն ելեալք ի լերինս եւ յանապ[ատս], **զեզիպտացիսն եւ զֆաղափական ամբոխ կենցաղոյս»:**

նի՝ վասն վայրենութեանն, **այսպիս Իսրայէլ յանապատին զեզիպտացիսն եւ զայլս, որոց յաղթեաց, այսպէս սուրբ ամենայն զֆաղափական ամբոխ կենցաղն, քանզի եւ Տէր մեր ծաղր արար զմահ եւ զդժոխս, զի ոչ կարաց ըմբռնել զնա»:**

Հաճախ կրճատվում է մեկնությունն ենթակա տեղին (ընդգծված բառերը), որի արդյունքում մեկնություն մեջ ավելի դժվար է լինում որսալ համադրությունների կապերը.

Համամ Բ. «Վերասցի ի բարձունս եւ ծաղր առնէ» (Յոբ ԼԹ. 18): Նման է մարախոյ եւ ձիաձեւ իմն է դէմքն: Զի զ' օր մեծ ասէ եւ վերանալն փրկչին յերկինս յետ կատարելոյ զտնօրինականսն եւ «ծաղր արարեալ» զսատ[անայ]:

Վանական վարդապետ. «Եւ «ծաղր առնել զհեծեալսն եւ **զերիվարն»** (Յոբ ԼԹ. 18), քանզի **ձիաձեւ** իմն է ձեւադիմաց մարախոյ»:

«Եթէ դու ագուցեր ձիոյ զօրութիւն» եւ արկեր [զրահ ընդ պարանոցաւ նորա]» (Յոբ ԼԹ. 19). սա ոչ թէ քան զամենայն կենդանիս զօրաւոր է, այլ ի գործս պատերազմին... յոր հեծեալ Տէրն աւերումն դժոխոցն արար... ըստ մարգարէին՝ «Երբ դու ի կառս քո» եւ քարոզութիւն խաչելոյն ընդ «գաշտս» տիեզերաց»:

«Եթէ դո՞ւ ագուցեր ձիոյ զաւրութիւն» (Յոբ ԼԹ. 19)... ոչ քան զամենայն կենդանիս է զաւրաւոր, այլ ի գործ պատերազմին ամենայնի, որոյ նշանակաւ իմանամք զեփաղն, յոր հեծեալ Տէր, աւարտումն արար գերելոցն... ըստ մարգարէին՝ «Երբ դու ի կառս քո»:**«Ելանէ ի դաշտ»** (Յոբ ԼԹ. 21). զասպարէսն, զոր կրթեալն է նա, այլ ի

հաշն արտաքոյ քաղաքին ի Գող-
գոթայն եւ քարոզութիւն խա-
շելոյն ընդ դաշտս տիեզերաց:

Ավելի հաճախ, ինչպես նշել ենք, Համամ Բ.-ն բաց է թողնում
կապերը, որից ծնվում են մեկնությունները.

Համամ Բ. «Եւ ի վերա[յ] նո-
րա շողան աղեղն եւ սուսեր»
(Յոբ ԼԹ. 23). ի ժամ պատե-
րազմի ծանօթ է տեսողացն, այլ
Տեառն մերոյ, զի ի վերայ յա-
րեան սուսերօք եւ բրօք զին-
ւորք Պիղատ[ոսի] եւ Հեր[ով-
ղեսի⁹]: «Եւ բարկութեամբ ապա-
կանէ զերկիր» (Յոբ ԼԹ. 24):

Վանական. «Եւ ի վերայ նորա
շողայ աղեղն եւ սուսեր, եւ
շարժին վահանի եւ նիզակի»
(Յոբ ԼԹ. 23), որ ինչ յերկուցն
առ միմեանս յարձակելոյն լինի
ի ժամ պատերազմի, ծանալթ է
տեսողացն, այլ Տեառն մերոյ՝ զի
յարեան ի վերայ «սուսերաւք եւ
բրաւք» (Ղուկ. ԻԲ. 52) եւ ի հա-
շին տիգան մատեան ի կողն, **ո-
րով զինու եւ ինքն զարթեալ ի
վերայ խաւաւասէր իշխանին**
«եւ բարկութեամբ ապականէ
զերկիր»:

Վերջապես երբեմն կրճատելով կարող է միավորել երկու բնա-
գիր՝ սրանց միջև այլ տրամաբանական կապ ստեղծելով. Վանակա-
նի մեկնության մեջ ինքնիշխանություն հետ կապվում է քարանձավի
ամրությունը, համառոտողի մոտ՝ աստվածային ամպն ու մեզը.

Համամ Բ. «Ի քարանձաւս»
(Յոբ ԼԹ. 22). այսինքն՝ զթաք-
նութիւն եւ զոչ գիտելն յայտ
առնէ, քանզի «ամպ եւ մէգ
շուրջ է զնովաւ» ըստ մարգա-
րէին (Բ. Որ. Դ. 11, Ե. 22), զի
ինքնիշխան է»:

Եղիշե. «Իսկ «քարանձաւ վի-
մաց» զթաքնութիւն եւ զոչ
գտանելին յայտ առնէ վասն
Աստուածութեան, քանզի «մէգ
եւ մառախուղ շուրջ զնովաւ»
Վանական. եւ «քարանձաւ»՝
զինքնիշխան ամրութիւնն»:

Բոլոր այս համառոտումները, միավորումներն ու բացթողումները ցույց են տալիս Վանականի բնագրի նախնականությունը:

Տարբերություններ

«Եղիշե»-Համամ Բ. աղերսներ. Վանականի մեկնությունից Համամ Բ.-ի տարբերությունները, բացի կրճատումներից, ավելի սակավ են, բայց քիչ չեն: Այս դեպքում Համամ Բ.-ն հետևում է «Եղիշեին»:

ա. Համամ Բ.-ն նախընտրում է «Եղիշեի» շատ պարզ ձևակերպումները Վանականի նկարագրականությունից ու առավել բարդ մեկնություններից (ԼԸ. 12. առավոտ. «Եղիշե»՝ Քրիստոսի մարմնանալ, Վան.՝ Տեր-արեգակը՝ իբրև առավոտ, մարմնով պատրաստ գտավ հավատացյալներին): «Եղիշեի» մեկնությունն է ներառում վերոնշյալ ԼԸ. 25-ում («անձրևների հոսանք»), ԼԸ. 36-ում («կանանց ոստայնանկություն»), վերջինում միավորում է «Եղիշեի» այս և հաջորդ տեղիի մեկնությունները՝ կին- եկեղեցու պեսպես շնորհներով «երկնի խոնարհեցում դեպի երկիր» [ԼԸ. 37]՝ հրեշտակների և մարդկանց միավորում):

բ. «Եղիշեին» հետևելիս, ինչպես Վանականին կրճատելիս, հիմնականում ելնում է տնօրինական խորհուրդների մեկնություններն ընտրելու նույն սկզբունքից (ԼԸ. 16-ում անդունդներում լեխաթանի «բնախոսական» հատվածից հետո այլաբանության մեջ օգտագործում է «Եղիշե»- Համամ Ա. մեկնությունը՝ ծովի ակունք՝ Հորից ու Կուլսից Քրիստոսի անճառելի ծնունդ. Նարեկացի-Վանական՝ նաև Հայր և Սուրբ Հոգի, ԼԸ. 38.ում՝ «վեմ», բաց է թողնում Վանական-Համամ Ա. բարոյական-տրոպոլոգիական մեկնությունները և վերցնում «Եղիշե»-Համամ Ա. այլաբանական՝ վեմ-եկեղեցի մեկնությունը):

«Եղիշեին» հետևում է այլուր՝ ԼԸ. 39-ում, ԼԹ. 4, 8 և այլն:

Առավել քիչ են հեղինակի լրացումներն ու հավելումները. ԼԸ. 34 տեղիի՝ մեգին բարբառով կանչելու, նրա՝ ջրով լսելու պատկերում, օգտագործելով Վանականի բնագիրը, միաժամանակ հետևում է «Եղիշեի» երկակի մեկնությանը (վերջինիս մոտ հակիրճ ակնարկ

է Սուրբ Հոգու ջրերի վարդապետության շնորհի, միաժամանակ մեզի՝ դեւերի խորհրդանշի, Համամ Բ.-ն սա վերակերտում է Աստծո հրամանի երկակի զորության՝ դեւերի առաքում անդունդ և վարդապետների ստեղծում եկեղեցու համար. Վանականի մոտ միայն վերջինն է): Նույն զորության երկակիությունն է արտահայտում ԼԸ. 35-ում՝ հավելելով «եղիշեի» մեկնությունը (շանթերի արձակում՝ սրբերին զորացնելու և ամբարիշտներին ոչնչացնելու համար): Լույսը թաքնող երկրի կապակցությամբ (ԼԸ. 19) օգտագործում է պատկերավոր «Աստվածընկալ» գերեզման արտահայտությունը: Երբեմն փոխում է մեկնության շեշտերը: ԼԸ. 7-ում Վանականի մեկնությամբ աստղնահապետները և առհասարակ բոլոր սրբերն օրհնում են Աստծուն, ինչպես տնօրինության ժամանակ՝ ծնունդից մինչև Համբարձում: Ըստ Համամ Բ.-ի, հակառակը, հրեշտակներն են օրհնում՝ տեսնելով մարդու ստեղծումը (Նարեկացու մեկնության մեջ միահյուսված են այս երկուսը. հրեշտակները փառաբանում են, տեսնելով մարդու հանդեպ Աստծո սերը Քրիստոսի մարդեղացմամբ):

Նարեկացի-Համամ Բ. Համամ Բ.-ն մեծ մասամբ շրջանցում է այն հատվածները, որտեղ Վանականը հետևում է Նարեկացուն՝ դարձյալ, երբ սրանք չեն վերաբերում տնօրինական խորհուրդներին: Վանականը Նարեկացուց վերցրել է Մովսես մարգարեին, Հովհաննես Մկրտչին վերաբերող մասերը (ԼԸ. 8 «ջրեր, մեզ», ԼԸ 12), առաջինը բաց է թողնում ու երկրորդը պահպանում Համամ Բ.-ն: Վանականը ներառում և Համամ Բ.-ն բաց է թողնում տիեզերական լարի (ԼԸ. 5)՝ Հեսուի գավազանով միավորված ժողովրդի և բաժանված երկրի, Սուրբ Հոգով առաքյալների մեջ բաժանված լեզուների մեկնությունը: ԼԹ. 5-7-ում վայրի էջի՝ որպես անապատում Իսրայելի համադրությունն օգտագործում է Վանականն ու զանց առնում Համամը: Միաեղջյուրի շուրջ Նարեկացին ծավալում է Քրիստոսի մեկ բնության վերաբերյալ դատողություններ²⁵⁷ խոսելով հերձվածների

²⁵⁷ Այս հատվածն առնչություններ ունի «Բարոյախօս»-ի բնագրի հետ, թեև վերջինում շեշտված է կենդանու մի եղջյուր ունենալը, իսկ Նարեկացին նշում է

դեմ, Վանականի մեկնություն մեջ շեշտված է դարձյալ «մեկ» արմատը մեկ- երկու- բազում ամբողջական համադրությամբ՝ երկուսից [իմա՝ Դավթի ցեղից ու Մարիամից] ծնվում է մեկն ու ծառայում բազումներին. սա բացակայում է Համամ Բ.-ում: ԼԹ. 28 անգղի կերակուրի խորհրդապատկերում Վանականն օգտագործում է թե՛ «եղի-շեր» (Աստծո կերակուրը՝ մարդկանց փրկությունը), թե՛ Նարեկացու անունով մեկնությունները (Աստծո կերակուրը՝ ողջ տիեզերքի փառաբանությունը): Երկրորդը բաց է թողնում Համամ Բ.-ն:

Համամ Բ.-ն Նարեկացու անունով բնագրից ներառում է հիմնականում այն հատվածները, ուր ներկայացված է նաև Քրիստոսի խաչելությունը (ԼԹ. 19 «ձին»՝ հաշը հեծնում է Քրիստոսն ավերելով դժոխքը, ԼԹ. 21 «որոտում է»՝ հաշի վրա, ԼԹ. 22-23 տողերն էլ հաշի վրա Քրիստոսի հետ կատարվող դեպքերի հաջորդական շարանն են):

Վանական-Համամ Բ. «բնախոսական»-առասպելաբանական մեկնությունները

Համամ Բ. բնագրի կրճատումների արդյունքում նրա բնագրի հիմնական մասը կազմում է Հոբի գրքում պատկերված բնության երևույթների ու կենդանական աշխարհի, նրանց զարմանահրաշ պատմությունների նկարագրությունը: Վանական- Համամ Բ. բնագրում Հոբի գրքի բոլոր տեղիները մինչ մեկնվելը բացատրվում և պարզաբանվում են իրենց անմիջական նշանակությամբ, սրանից

ինքնին մեկ հատ միաեղյուրի, այլ ոչ երկուսի հիշատակումը, ինչպես նաև [եղյուրի] բարձրանալը: Հմմտ. «Մի եղջիր միեղջիրուն, զոր ասէ Քրիստոս, թէ՛ «ես եւ հայր իմ մի եմ (Յովն. Ժ. 30)» (տե՛ս *Physiologus, The Greek and Armenian Versions with a Study of Translation Technique*, by **G. Murad-yan**, Leuven-Paris-Dudley, MA: Peeters, 2005, pp. 128-129): Հմմտ. Նարեկացի. «Ամաչեսցեն աստանաւ ամպարիշտ հետճուածողացն ժողովք, որք երկուս բնութիւնսն բարձանեն զմի Որդին եւ զմի Քրիստոսն... զի միեղջիր ասացաւ ի Հաւթէ, ի Կո[ւսէ]ն զեղեալն ի մսուր, եւ ոչ երկու միեղջիր», Վանական՝ «Յուասցի՛ս ի նա...»՝ որ ի տանէ Դաւթի ծագեաց մի յերկուց եղջեր եւ մտադիւրն ծառայեաց բազմաց»:

անցումը ալլաբանական մասին երբեմն ձևակերպվում է որպես «առ ի միտս» մեկնություն (գալիս է Փիլոնի հայերեն թարգմանություններից, վերջինս սա օգտագործում է նույն անցումը կատարելիս²⁵⁸), երկու տեղ «խորհուրդ» բառն է կիրառվում («առ խորհուրդս», «բայց խորհրդաբար»), մեկ տեղ՝ «նշանակալ»։ Մի տեղ Վանականն ուղիղ իմաստի համար օգտագործում է «ըստ ճառիս» (այսինքն՝ ըստ բառացի իմաստի)՝ դարձյալ փիլոնյան արտահայտությունը, երկու անգամ՝ «առ տեղեան» («առ տեղեան յայտնի է բանս, իսկ առ ի միտս»²⁵⁹)։ Հեղինակը վկայակոչում է Աստվածաշնչի Սիմաքոսի, Ակյուղասի²⁶⁰ թարգմանությունները, ճշտում, վիճարկում է կենդանիների անունների որոշ թարգմանություններ, որ արել են նրանք (ԼԹ. 9-10. «միահեղշյուրը» Սիմաքոսը թարգմանում է «սղոց», «ասիդը» Ակյուղասը «բազե» է թարգմանում, բայց այն սև սողուն է փղշտացիների երկրում, «նեեսան» թարգմանում է «տառեխ», բայց սա «չորեակն» է²⁶¹)։

²⁵⁸ Տե՛ս Փիլոնի Երալեցոյ Մեկնութիւն Ծննդոց եւ ելից, Ճառք ի Սամփսոն, Ի Յովնան, Վենետիկ, 1826։

²⁵⁹ Այս արտահայտությունը մեկնության նախնական՝ բնագրի ուղիղ նշանակության իմաստով օգտագործում է Հովհաննես Պլուզ Երզնկացին (տե՛ս Յովհաննէս Երզնկացի, Ճառեր և քարոզներ, էջ 89, 441-442, 448)։

²⁶⁰ Ակյուղասը և Սիմաֆոսը Հին կտակարանի հունարեն թարգմանիչներ էին (2-րդ դ.)։ Նրանց անջատ և բառացի թարգմանությունները (առաջինն ավելի բառացի) համապատասխանում են երայերեն Մատթեական բնագրին և տարբերվում Յոթնասանից թարգմանությունից։ Հունարեն երեք թարգմանություններ՝ եռայուն, մտել են Ռոզենեսի «Վեցիչյանի» միակ օրինակի մեջ (մոտ 245 թ.) և այրվել 7-րդ դարում՝ պաղեստինյան Կեսարիայի արաբական արշավանքի ժամանակ։ Այս բնագրից միայն պատառիկներ են մնացել հայերի մեջբերումներում «Վեցիչյանի» սյունակներից մեկի կամ մյուսի, կամ «Քառիչյան» օրինակներից։ Հետագա հեղինակների հղումները երկրորդական աղբյուրներից են վերցվել։ Ինչպես նշել ենք, այս թարգմանիչներին հղումներ կան թե՛ Իսիֆիոսի, թե՛ Ոսկեբերանի, թե՛ Վանական վարդապետի ողջ մեկնության մեջ։

²⁶¹ «Ազգ մարախոյ փոփրիկ. ըստ ոմանց եւ անթե կամ չե թեւատրեալ՝ որպէս որդն, ճնի, չորացուցիչ դալարոյ»՝ նԲՀԷ։ Մարախ՝ «կենդանի թեւատր, որ թռչի եւ ոստոստէ, շրջի եւ երամովին եւ ծախէ զդալարիս»՝ նԲՀԷ։

«Բնախոսական» ոլորտում, երբ հեղինակը մեկնվող հատվածի վերաբերյալ որևէ տեղեկություն չունի էլ հաղորդելու, պարզապես փաստում է՝ իրոք սա այսպես է. բնությանը հատուկ է այն, ինչ նկարագրված է Հոբի գրքում:

«Մեզը որպես հանդերձ» (ԼՂ. 9) տեղին «ըստ ճառի» հայտնի է, քանի որ ծովի մակերեսն իսկապես հաճախ է ծածկվում մեզով, «ալիքների խորտակումն իրենք իրենց մեջ» (ԼՂ. 11)՝ ծովի «խստությունն» ու հանդարտությունը, հայտնի է նավորդներին, ծովի դռները (ԼՂ. 8) նախ ափերն են ու ավազները: Անձրևը տեղում է ոչ միայն մարդկանց պետքերի համար, «անկոխ ու անշեն» հողի վրա (ԼՂ. 27), երկրի տարրի վայելչացման համար, այլ նաև ծովի վրա:

Վանականի մեկնության մեջ հաճախ Աստծո հարցերը, բնապատկերները մանրամասնվում կամ գունազարդվում են նրա խոսքի երևակայական շարունակությամբ:

«Անդունդների հետ շրջեցի՞ր» (ԼՂ. 19) հարցին հետևում է՝ «տեսա՞ր լույսը, որ ճաթոռում էր ջրայինների վայելչությունից»: Ամպրոպների ճանապարհը պատրաստողի պատկերին (ԼՂ. 25) մեկնիչը միավորում է «անձրևների հոր» հարցումը և բնագիրը վերափոխում այլ պատկերի՝ «ո՞վ է հայրն անձրևի կամ ինչո՞վ է կապվում ամպերի բերանը» (հմմտ. Յոթ ԼՂ. 28. «ո՞վ է հայրն անձրևի եւ ո՞վ է, որ ծնունդ է տուել ցօղի շաղերին»), վերագառնալով ԼՂ. 27-ին՝ երկիրն անձրևներով հագեցնելու, դալար բույս բխեցնելու տեսարանին, շարունակում է հարցը. «ասա՛ ինձ, ի՞նչ բերանով են ըմպում բույսերն ու տունիկերը», բարբառով մեզը կոչելու, մեզի՝ Աստծուն սաստիկ ջրերով լսելու (ԼՂ. 34) պատկերին հավելում է՝ «ասա՛, ինչ բարբառով են նրանք խոսում կամ ինչ լարով է նրանց մեջ կապված [պահվում] ջուրը»: ԼՂ. 35-ում («Շանթեր կ'արձակե՞ս, ու կը

սլանա՞ն դրանք եւ կ'ասե՞ն քեզ՝ թէ ինչ է սա») դարձյալ հռետորական հարցադրման Հոբի գրքի ոճով շարունակում է՝ ասա՛ ինձ, կհնազանդվի՞ քեզ հրեշտակների դասը, կունկնդրե՞ն առաքյալները նրանց, կգնա՞ն փայլակաների պես և ետ գալով կասե՞ն՝ ահա ե՛ս եմ (հմմտ. Ղուկ. Ժ 17-18):

Հաճախ այս բնապատկերները շարունակվում են այլաբանությունների մեջ:

ԼՂ. 37 (ամպերը թվել, փոշու պես հեղվել, երկրորդը մեջքերում է «ջրի պես հեղվել» ձևով, ըստ որի կառուցում է պատկերը) նշում է՝ ինչպես օդն ամենուր տարածված է ու բոլորը «ծծում» են նրանից, այնպես Սուրբ Հոգու շնորհն է հեղված ամենուր: ԼՂ. 29 («ո՛ւմ արգանդից է ելնում սառույցը», փոխել է՝ «եղյամբ»), պատկերն այլակերտում է «խախաց եղեալ» արտահայտություն, որ կապվում է միաժամանակ առհասարակ մակարդման և կենդանու որովայնում կաթի մակարդման հետ (մի ընթերցումով բանասարկուի, մյուսով բանասարկության եղյամն է ելնում արգանդից ու մածուցում այն ընդունողներին. ստորև՝ ծան. 702): ԼՂ. 33-ում (երկնքի բարեշրջություններ ու սրա ներքո տեղի ունենալիքներ) Նարեկացին մեկնությունը հյուսել է երկինք-երկիր իմաստային բառախաղերի վրա (երկրից երկինք հասնելով երկնքից՝ երկրի վրա լինելիքների իմացություն), Վանականը՝ բնապատկերի վրա՝ երկնքի (և ոչ երկնքից) «բարեշրջությունների»՝ խորհուրդների պարառում (մինչ այդ խոսում է հինգերորդ «մարմնի» անդադար «շրջաբերություն» մասին):

Սրանցից զատ կան բնախոսական, կամ սրան սերտորեն կապված ստեղծաբանական հակիրճ դիտարկումներ:

Մեկնիչը ԼՂ. 4-5-ում խոսում է երկրագնդի հարավային-հյուսիսային կողմերի մասին: Երկրի հիմքերը գցելը (ԼՂ. 4)

պարզապես արարչագործության (Որդու և Հոգու հետ), այլ ոչ Որդու ծննդյան պատկերն է (երկինքը երկրի հիմքն է, այդպես կենդանու մարմնում սկզբում ուղեղն է գոյանում սաշունի Համամ Բ.-ն): «Վէմ անկեան»-ը (ԼԲ. 6), որի այլաբանական մեկնության մեջ շեշտված է միավորումը (հրեշտակների և մարդկանց), գոյաբանական ոլորտում դառնում են կցող հանգույցները՝ «միջնատարրերը»²⁶²: «Առավոտի լույս»-ի (ԼԲ. 12) առնչությամբ խոսում է առաջին և չորրորդ օրերի լույսի ստեղծման մասին, մինչ չկային «ամանները» (արեգակն ու լուսինը): Նույն կերպ լույսն օթևանող երկրի առնչությամբ (ԼԲ. 19) պատկերվում է լուսատուների ստեղծումից առաջ երեկոյան լույսի ժողովումն ու կցումը վերին արփիին, իսկ լուսատուների ստեղծումից հետո՝ ընթացքը նրանց շրջագայությամբ (երկրորդը չունի Համամ Բ.-ն): Իրականում մարդուն ոչ հասու «երկնի ներքո լայնության» (ԼԲ. 18) չափը նշել են երկրաչափները (90 000): Բազմաստեղքի (ԼԲ. 31) աստղերի սայլերն ընթանում են առանց եզների, ըստ քաղդեացիների նրանց թիվը 1500 է, որով վարում են ծննդաբանությունը, բայց իրականում ոչինչ չեն կարող ասել նրանց մասին: Բազմաստեղքն իր պայծառ լույսով ծածկվում է 40 օր, ինչպես Հայկին է մոտակա պայծառ աստղը ծածկում իր լույսով: Աստծո համար հեշտ է ըստ եղանակի պարզ ցուրտն առավոտյան ժամերին փոխել եղյամի ցողումի (ԼԲ. 24): Հյուսիսից եկող սառնությունը անձրևի շիթերը վերածում է ձյան (ԼԲ. 22. «ձյան շտեմարան», «գանձ կարկտի»), հյուսիսի

²⁶² Անտիկ-միջնադարյան տեսությամբ բնության չորս տարրերն իրար կցվում են մեկ ընդհանուր և մեկ տարբեր հատկանիշով, այսպես իրար են միանում հուրը [չոր և տափ], օդը [տափ և խոնավ], ջուրը [խոնավ և սառը], հողը [սառը և չոր]: Միջնատարրը երկու հատկադիր, ոչ մի ընդհանրություն չունեցող տարրերի միջև ընկած միջին օղակն է՝ յուրաքանչյուրի հետ մեկական ընդհանուր հատկանիշով, ինչպես օդը հրի ու ջրի միջև, ջուրը օդի ու հողի միջև և այլն:

սառնությունն ու հարավի ջերմությունը (ԼԸ. 24) կախված են արեգակի ընթացքից (Համամ Բ.-ն բաց է թողել):

Կենդանիների առնչությամբ դարձյալ, եթե հավելյալ նյութի կարիք չկա, միայն նշվում է՝ այս կենդանուն իսկապես հատուկ է հատկապես այն, ինչ ներկայացված է Հոբի գրքում:

Ըստ մարգարեի, առյուծները մոռնալով են իրենց համար կերակուր որսում (ԼԸ. 39): Յիռերն անապատներում առանձին երամակ կազմելով՝ բեռ չեն կրում («ցիռ ազատացեալ», ԼԹ. 5): Զիւերը («դո՞ւ ես ձիուն զօրութիւն ազուցել», ԼԹ. 19) ոչ թե առհասարակ, այլ պատերազմի դաշտում են ամենաուժեղ կենդանիները, նրանց հատուկ է արհամարհել նետերը (ԼԹ. 22), և տեսողները գիտեն, որ պատերազմի ժամին նրանց վրա շողում են աղեղն ու սուսերը (ԼԹ. 23), ձին նախօրոք գիտի պատերազմի ու այդ ժամ հնչող տարատեսակ փողերի մասին («եբբ հնչում է փողը, վա՛շ-վա՛շ է կանչում. հեռուից է առնում պատերազմի հոտը», ԼԹ. 25), թագավորական բարձրաթիչ արծիվը «վերանում» է արեգակի մոտ (ԼԹ. 27):

Բնագիրը հաստատող այս դիտարկումներից զատ կան ամբողջական առասպելական պատմություններ, որոնք իրենք էլ ենթարկվում են ալլաբանական մեկնության: Ագռավի, արծվի, միանդջյուրի, օձահալած եղջերուի մասին գրույցները «Բարոյախօս»-ից են՝ փոփոխված մեկնությամբ²⁶³: «Բարոյախօս»-ում կենդանիների պատ-

²⁶³ Այս բնագիրն ուսումնասիրությամբ հանդերձ տե՛ս *Physiologus, The Greek and Armenian Versions with a Study of Translation Technique*, by **G. Muradyan**, Leuven-Paris-Dudley, MA: Peeters, 2005: Հայերեն թարգմանությունն ունի երեք խմբագրություն, երկրորդ խմբագրության բնագիրը տե՛ս **Գ. Մուրադյան**, «Բարոյախօս (Physiologus) հայերեն խմբագրություններ», *ԲՄ* 23, էջ 291-328, բնագիրը՝ «Ֆուտմ իմաստասիրաց վասն գազամաց եւ տղնոց յաղագս արդարոց եւ մեղատուրաց արիմակի»՝ էջ 303-328: «Բարոյախօս»-ի մեջ հիշատակված կենդանիներն ու նրանց մեկնությունները, հեղինակի ձեռ-

մությունները հիմնականում համադրվում են մարդկային հոգիների հետ՝ վերջում հորդորական-խրատական շեշտերով նրան դիմումով²⁶⁴: «Մի վ է դա»-ի մեկնության մեջ բոլոր պատմություններն առնչվում են Քրիստոսին:

Բով արված 1157 նկարներով, ներկայացված են հետևյալ աշխատության մեջ՝ **Louis Charbonneau-Lassey, *Le Bestiaire du Christ***, Bruges: Desclée, de Brouwer, 1940, անգլերեն ամփոփ թարգմանությունը՝ *The Bestiary of Christ*, translated and abridged by **D.M. Dooling**, New York: Parabola Books, 1991: Այս առասպելական այլաբանական պատմություններն արտացոլված են հայ մատենագրության մեջ (եզնիկ Կողբացու, Ագաթանգեղոսի երկերում, Վարդան Արևելցու Սաղմոսների մեկնության մեջ, Ներսես Շնորհալու և Գրիգոր Խլաթեցի Մերենցի խորանների մեկնություններում, Մխիթար Գոշի և Վարդան Այգեկցու առակներում), թարգմանվել են մինչև 470 թվականը (տե՛ս **Գ. Մուրադյան**, «Բարոյախօս (Physiologus) հայերեն խմբագրություններ», էջ 300, *Physiologus*, **G. Muradyan**, “Introduction” p. 72-81): Ըստ աշխատասիրողի, հայերեն թարգմանությունն ունի մի շարք հավելյալ գլուխներ, որոնցից տասնչորսը վերցված են «Աշխարհացոյց»-ից: Հետաքրքիր է, որ «Բարոյախօս»-ի վեց հատվածի համար հեղինակը գուցահեռ է գտել նույն Վանական վարդապետի «Հարցմունք եւ պատասխանի»-ում, «որի մի լուսանցագրություն (ՄՄ 6106, 157 ա՝ «Աշխարհացոյց») հուշում է, որ սրանց աղբյուրն էլ կարող էր այդ երկը լինել: Այս ամենը վկայում է, որ եղել է «Աշխարհացոյց»-ի մի ավելի ծավալուն չպահպանված (կամ գուցե դեռ չհայտնաբերված) խմբագրություն, որից «Բարոյախօսը» շարունակողները տեղեկություններ են փաղել ֆանտաստիկ արարածների մասին» (**Գ. Մուրադյան**, «Բարոյախօս (Physiologus) հայերեն խմբագրություններ», էջ 298): Հնարավոր է, որ «Բարոյախօս»-ում բացակայող Հորի գրքի կենդանիների մյուս մեկնությունները այս ենթադրվող ավելի ամբողջական «Աշխարհացոյց»-ից են:

²⁶⁴ Տե՛ս օրինակ արծվի մեկնությունը. «Բարոյախօսն ասում է արծվի մասին, թե երբ ծերանում է, ծանրանում են թևերը, ու շիլ դառնում աչքերը: Եվ աղբյուրի ջուր է փնտրում ու թռչում եթեր՝ արևի բարձրավանդակ, ու այրում թևերն ու աչքերի շիլ լինելը և իջնում աղբյուրի մոտ ու մկրտվում երեք անգամ ու մանկանում: Եվ դու, եթե ունենաս հին մարդու զգեստը, և տկարանան քո աչքերը, փնտրի՛ր իմանալի աղբյուրը՝ Աստծո օրենքները... և թո՛ւր Հիսուս Քրիստոս արեգակի բարձունքներ, և նա կայրի հին հանդերձը, որ վերցրի սատանայից... և մկրավի՛ր երեք անգամ մշտնջենավոր աղբյուրի մեջ՝ Հոր, Որդու և Սուրբ Հոգու անունով և մերկացի՛ր հին մարդուց իր գործերով հանդերձ և հանդերձավորվի՛ր նորով...» (բնագիրը տե՛ս *Physiologus, The Greek and Armenian*

«Ծովի ակունքը», անդունդների աչքը (ԼԸ. 16) ծածկում է լեխաթան հրեշը: Սև ագռավը (ԼԸ. 41) ծնվելիս սպիտակ է լինում, որի պատճառով ծնողներն իրենցը չեն համարում, ագռավի կտուցից լորձ է թափվում, որի վրա մօղուկներ են հավաքվում. սրանցով նա կերակրվում է, մինչ վերադառնա մայրը (իմա՝ հեթանոսները, որ չգիտեին իրենց ծնողին, մինչ Քրիստոսի մոտ գալն ու առաքյալներից կերակրվելը): «Բարոյախօս»-ում այս պատմության մեկնությունը դարձյալ տրոպոլոգիական է (ագռավի ձագերը մեղավորներն են, որ աղաղակում են առ Աստված, և նա տալիս է սրանց Հոգու կերակուրը): ԼԹ. 9-10 Փղշտացիների աշխարհում լիճ կա (մարդու բնություն), որից ծարաված ըմպում են թունաբեր գազաններն ու սողունները, և թռչուններն ու չորքոտանիները չեն կարողանում մոտենալ, քանի որ այն թունավորված է (մեղքեր), մինչ չի գալիս միեղջյուրը (Քրիստոս) և եղջյուրով մաքրում ջուրը, նախ ինքն է ըմպում, ապա մյուսները: Երբ ցանկանում են նրան որսալ, առջևով զարդարված և անուշահոտություններով օծված կույս են անցկացնում (Մարիամը): Կույսի անուշահոտության շեշտումն այս պատմությունը մոտեցնում է «Բարոյախօս»-ի երկրորդ խմբագրությանը: Այնտեղ մանրամասն մեկնվում են կույսի քնար նվագելով երգելը (Մարիամի աղոթքների ձայն), օծման եթերայուղերը (նրա հոգևոր մաքրության անուշ բույրեր), որ բարձունքներից իրենց մոտ են կանչում ու պահում Քրիստոս՝ միաեղջյուրին²⁶⁵: Հաջորդող տողի առնչությամբ (միաեղջյուրին լուծ կապել՝ ԼԹ. 10) Համամ Բ.-ն նաև նշում է՝ Աստված ամենայն ինչ հնազանդ է արարել, միայն այս կենդանին է ա-

Versions, pp. 100-102): Հավելվածի բաժնում տալիս ենք «Բարոյախօս»-ի՝ այստեղ մեր թարգմանած կամ վերաշարադրած պատմությունների բնագրերը:
²⁶⁵ Բնագրերը տե՛ս Հավելվածների բաժնում:

զատ ամեն ինչից: Նեեղասը՝ մարախը, գեղեցիկ թռչուն է Միջագետքում: Ասիդի պատմությունը շարադրել ենք վերը: Բագեն (ԼԹ. 26) Հնդկաստանում է՝ հարավակողմյան մայրիների դիմաց թևերն օդում անշարժ տարածած, մինչ անտառի սաղարթները շարժվում են ուժգին հողմից, և երբ աղավնիներն ընկնում են ոստերից, անմիջապես վրա են հասնում («ի վերայ յարձակին»՝ հասկանալի չէ՝ նկատի ունի հարձակվող բագեններին, թե, ըստ հաջորդող այլաբանության, թշնամի այլ թռչուններին, որոնցից բագեն փրկում է աղավնիներին): Այսպես է բնությամբ անշարժ Քրիստոսը՝ շարժվելով գթով, տարածել ձեռքերը հաշի վրա: Եվ գլուխը խոնարհած աջ ուսով՝ հայում է դեպի հարավ՝ դիտելու մեր բնությունը: Այս պատմությունը չկա «Բարոյախօս»-ում: Արծվի (ԼԹ. 27) պատմության մի տարբերակը ներկայացրինք վերը. նրա՝ որպես նորոգվող թռչնի խորհրդանշը ծնունդ է առել Դավթի ՃԲ. Սաղմոսի 5 տեղիից («արծվի պես կնորոգվի քո երիտասարդությունը») և Տիրոջն ապավինող, նոր ուժ ստացող ու նոր փետուրներով զարդարվող արծիվների Նաչու տեսիլից. այս տեղին ներառող «Բարոյախօս»-ի մեկնության մյուս տարբերակում շեշտված է հոգու ծիսական-ապաշխարողական ուղին ²⁶⁶:

²⁶⁶ Ըստ «Բարոյախօս»-ի, ծերանալու, թևերի ծանրանալու և աչքերի շի դառնալու պատճառով արծիվը չի կարողանում թռչել ու որս անել, փնտրում է անուշահոտ ու բարեհամ աղբյուրների ակունքներ, նշան է բռնում այդ վայրն ու վեր պանում այնքան, մինչ արևը խանձի թևերն ու փետուրները: Ապա, իջնելով, բազում անգամ աղբյուրի մեջ լվանում է իր բազում փետուրները, այնուհետև գնում մտնում փառանձավի նեղ մի տեղ արևելյան կողմում: Երբ ելնում է արեգակը, գոհանում է Աստծուց ու խնդրում իր մարմնի նորոգումը: Եվ Աստված նրան նոր փետուր է տալիս... «Եվ դո՛ւ որդյա՛կ, երբ ծերանաս մեղհերով, բարձրացրո՛ւ մտքերդ առ աստվածային իմաստների խոկումը... և այս խոկումներով խանձի՛ր քո հպարտության թևերն ու այլ մեղհեր... և ապա իջի՛ր խոստովանության աղբյուր ու այնտեղ լվացվի՛ր արտասուքով բազում անգամ: Եվ դրանից հետո մտի՛ր ապաշխարության փառանձավն ու արևելքին նա-

«Ո՞վ է դա»-ի մեկնության մեջ արծիվը Տերն է, որ նորոգեց մեր բնությունն ու բարձրացավ նստեց քերովբեական աթոռին (արծվի էջֆը կույսի մոտ և վերելքը համբարձմամբ նկարագրում է «Մեկնությունն ընթերցումածոց»-ի հեղինակը): Անգղը (ԼԹ. 27) երկու բույն ունի՝ մեկում ձագին է ծնում, մյուսում խայծը դնում: Սրան հետևում է անգղի ձագի ծնունդի տարօրինակ նկարագրություն՝ մեկնիչը խոսում է Հնդկաց աշխարհում գտնվող ինչ-որ «վանակի» մասին, որ նա բերում դնում է իր բնում, նրա մեջ պտտվող քարից ծնվում է անգղը՝ Քրիստոսի անախտ ծնունդի խորհրդանիշը: Ըստ Բարսեղ Կեսարացու՝ «վանակն» ու «պաղպաղակն» անգին քարեր են²⁶⁷: Պատմությունը հասկանալի է միայն «Բարոյախօս»-ի միջոցով՝ «վանակ» քարն ընկուզաձև է, և նրա մեջ գտնվող մյուս քարը [բախվելով] զանգակի պես ձայն է արձակում: Սա լսելով հղի անգղը գալիս նստում է ձայն արձակող քարի վրա ու անցավ ծնում (մարդն էլ՝ հղացած բարություն, պետք է իր հոգում ընդունի այս երկու քարերը՝ Մարիամին ու Քրիստոսին. «Բարոյախօս»-ի մեկնությունը դարձյալ տրոպոլոգիական է): Վանականի վերապատմությամբ անգղի ձագը հենց ծնվում է քարից, վերջինս հավելում է՝ անգղին հատուկ է սրատեսությունը,

յելով հայցի՛ր մեղքերի թողություն և մնա՛ արդարության արեգակ Քրիստոսի վերստին նորոգման հույսին, որ մանկանաս, զորանաս... և ապա կարողանաս սլանալ լուսեղեն օդ, Քրիստոսի առաջ ելնել՝ զարդարված նորափեստուր արփիափայլ հրաշալիությամբ» (հմմտ. *Physiologus, The Greek and Armenian Versions*, pp.173-174):

²⁶⁷ Վանակ անգին քարը գոյանում է ջրերի սառցակալումից ու կարծրացումից (Բարսեղ Կեսարացի, *Յաղագս Վեցարեայ արարչութեան*, աշխատասիրությամբ Կ. Մուրադյանի, Երևան, 1894, էջ 76): «Վանակ» բառը բոլորովին այլ նշանակություն ունի բառարաններում («ոչխարների մեծ հոտ», նաև հոմանիշն է «վականակ» բառի՝ որպես հատուն ցորեն. տե՛ս Հ. Աճառյան, *Հայերեն արմատական բառարան* Դ, Երևան, 1979, Ս. Գաբամանեան, *Նոր բառգիրք հայերէն լեզուի պատկերազարդ*, Կ. Պոլիս, 1910):

նա դիտում է հեռու տեղից (ԼԹ. 29), տեսնում շավղից ընկածին, որսում բերում իր բույն ու որսով արյունաթաթավ դարձնում իր ձագերին:

Այս վառ տեսարան-մեկնությունները երբեմն դիցաբանությանը հատուկ թանձր խորքեր են հաղորդում նախապատկերին: Քրիստոսի ճանապարհն այլ երանգներ է առնում հեռուներից անուշահոտող կույսի մոտ ապաստանող ու ջրերը բուժող միանշանակ՝ որպես սիրո ու մաքրության դրսևորման տարածքում: Ինքն իրենով անշարժ հավերժ դիտող, բայց մարդու համար շարժվող բազեի տեսարանն այլ խորունկ ետին պլան է հաղորդում ինչպես շավղի հայեցողությանը՝ որպես թևատարածման, փրկագործության անընդհատականության, ինչպես իր իրավունքով նորոգումն ու Հարությունն այլ պատկերավորություն է առնում դեպի արեգակ սուրացող խանձվող ու ջրերում նորոգվող արծվի պատկերում: Սրանք խորհրդանշաններն աղերսում են առասպելաբանական շերտերի հետ, և այլաբանական-տնօրինական խորհուրդներում մեկնություններն էլ ներարկվում են սրանց արտահայտչականությամբ:

Այստեղ անհրաժեշտ է անդրադառնալ «Ո՞վ է դա»-ի մեկնության պատառիկներ պահպանած մի միավորի, որ վերագրվում է ոմն Բարսեղի (Հավելված Ե.): Սա Վանականի, այլ ոչ Համամ Բ.-ի համառոտումն է (հավելվածում ընդգծված բառերը, տեղիները բացակայում են Համամ Բ.-ում²⁶⁸): Գրվածքը կցկտուր է, չի կոչվում «Ո՞վ է դա», քանի որ չունի ԼԹ. գլխի այս սկիզբը, պարունակում է ԼԹ.-ԼԹ. գլուխների միայն 13 տեղիների մեկնություն՝ խառը, առանց հերթականության և տրամաբանության, և ավելի շուտ Հոբի գրքի այս մասի բառարան է հիշեցնում: Գրեթե ամենուր հանված են Վանականի

²⁶⁸ Միայն երկու տեղ (ԼԹ. 31, ԼԹ. 41) բնագրի մեկ բառ տարբերվում է թե՛ Վանականից, թե՛ Համամ Բ.-ից, իսկ ԼԹ. 31-ի մեկնությունը հետևում է Համամ Բ.-ին և մյուս հատվածով ինֆնուտույն է:

մեկնություններն ու պահված երևույթների, կենդանիների վերաբերյալ նրա պարզ տեղեկությունները (սա ցույց տալու համար տողատակերում ներկայացրել ենք բաց թողնված հատվածների սկզբնաբառերը՝ «իսկ Տէր մեր...», «եւ Տէր մեր...», «իսկ առ խորհուրդ...» և այլն): Մեզ առաջիմ հայտնի միակ Սուրբ Գրքի մեկնությունների ժողովածուում (ՄՄ 1138) այն Հոբի գրքի բաժնում է Իսիքիոսի համառոտված ու Համառոտ «Ո՛վ է դա»-ի հետ միասին (հավանաբար այս պատճառով զուրկ Համառոտում արդեն ներկայացված այլաբանական շերտերից):

Բնագրի միակ հետաքրքրությունը լուսանցային նշումներն են՝ Փիլ. [Փիլոն Ալեքսանդրացի], Ոգ. [Որոգենես], Յոհ. [Հովհան Ոսկեբերան], Եփր. [Եփրեմ Ասորի], Բարսղ. [Բարսեղ Կեսարացի⁹]: հավանաբար վերջինիս նկատի ունի և միավորի խորագիրը]: Վանականի շղթա-մեկնությունն ամփոփող ձեռագրերը ևս երբեմն, բայց ոչ միշտ, ուղեկցվում են լուսանցային նշումներով՝ վերոնշյալներից առկա է միայն Եփրեմի անունը²⁶⁹:

²⁶⁹ Վանականի աշխատության առաջին մասի առաղծը (մինչև Ի. գլուխը), ինչպես նշեցինք, Իսիքիոս Երուսաղեմացու զգալիորեն կրճատված մեկնությունն է (վերը՝ ծան. 158), որոնց ներհյուսվում են այլ հեղինակներից առանձին պատառիկներ: Աշխատանքի երկրորդ կեսն էլ, ուրեմն, նույն սկզբունքով պետք է որ հիմնված լինեի Դավիթ Քոբայրեցու մեկնության վրա՝ առանձին լրացումներով (սկզբնագիրը չի պահպանվել): Հեղինակների վերաբերյալ նշումները, ըստ Հ. Ք. Ջրաֆյանի, հասնում են մինչև ԼԲ. գլուխը (Իսիքիոսի երկրորդ Երուսաղեմացու Մեկնություն Յոբայ, «Ներածություն», էջ ԽԲ): ՄՄ 1167-ում սրանք հասնում են մինչև Հոբի գրքի ԼԳ. տեղին: Այսպիսով, մեզ հետաքրքրող ԼԸ.-ԼԹ. գլուխներում հեղինակների վերաբերյալ որևէ նշում չունենք: Ի դեպ, Հ. Ք. Ջրաֆյանը Վանականի մեկնության երկրորդ հատվածը ևս համարում է Իսիքիոսին, որն առանձին պարզապես չի պահպանվել (նույն տեղում, «Ներածություն», էջ ԼԸ.-ԽԱ): Վկայակոչում է, մասնավորապես, ոճական նույնությունը, այն, որ երկրորդ կեսում ևս Վանականը, ինչպես Իսիքիոսը, ճշտումների համար բերում է Աստվածաշնչի թարգմանիչներ Ակոստասի, Սիմաֆոսի, Թեոդոտիոնի տարբերակները: Վանականի մեկնության աղբյուրների ճշտումն այս ուսումնասիրության շրջանակներից դուրս է: Միայն «Ո՛վ է դա» հատվածի առնչությամբ նշենք՝ ԼԸ.-ԼԹ. գլուխների ոճական ու մեկնողական միտվածությունն էականորեն տարբեր է Վանականի գրվածքում: Իսիքիոսի մեկնությունը

Հոբի ԼԹ. 27, ԼԸ. 41, ԼԹ. 13 տեղիների Վանականի մեկնությունն աղբյուրը «Բարոյախօսն» է: Մինչդեռ այստեղ սրանք, ըստ ընդհանուր խորագրի, վերագրվում են Բարսեղին, իսկ ԼԸ 41 ագնավների կերակուրի հատվածում նաև լուսանցքում է նշված Բարսեղի անունը: ԼԹ. 13 ասիդի և նեեսայի հատվածի առնչությամբ Նարեկացին հղում է անում Սեբերիանոսին (եմեսացուն): Վերջինիս տասնհինգ ձառերը (հայերեն թարգմանությունը վերագրվում է ամենավաղ շրջանին) հրատարակել է Հ. Մ. Ավգերյանը, ըստ Վենետիկյան մի գրչագրի և ձառնտիրների: Եվ հիմնվելով Նարեկացու այս վերա-

բարոյական է, իսկ հայերեն մեկնություններին՝ խորհրդաբանական-ֆրիստոսաբանական: Ուստի Իսիփոսին վերապահվելիք ֆաղումներն այստեղ շատ փչ կարող են լինել:

Իհարկե, Իսիփոսի մեկնության մեջ կան առանձին այլաբանական անդրադարձներ՝ օրինակ եղիփազ Թեմնացու խոսքը մեկնելիս. «Հանգել են զօրութիւնն առիւծի, գոշիւնը էգ առիւծի եւ պերճութիւնը վիշապների: Սատկել է մրջնատիւծը՝ կեռ շիկնելոց. իրար են լքել կորիւններն առիւծի» (Յոբ Գ. 10-11): Սրանք Հոբի հնարավոր կարողությունների ակնարկներ են՝ առյուծը՝ թագավորական զօրության, կորյունի գոշյունը՝ հոգու փառության «հասակի», վիշապի պերճությունը՝ մտքի: Այս ամենը Հոբը, ըստ եղիփազի, չունի, այլ «մրջնատյուծի» պես է, ով երկդիմի է՝ մի մասը մրջյուն է, մյուսը՝ առյուծ, որի պատճառով որպես առյուծ չի կարող մրջնի ուտելիքով սնվել և հակառակը ու սատկում է: Մեղավոր Հոբն այսպես, իբրև թե, ներկայանում է արդարի կերպարանով, բայց չի կարող ապրել իր արդարությամբ, քանի որ մեղավոր է և խոսում է մեղավորների պես (Իսիփոսի երիցու Եռուսաղեմացոյ Մեկնութիւն Յոբայ, էջ 81): «Մրջնատյուծ» երևակայական կենդանու առնչությամբ Իսիփոսը ևս օգտագործում է «Բարոյախօս»-ի բնագիրը, որ եզակի փաստ է: Եվ մեկնում է նույն կերպ. ինչ «Բարոյախօս»-ը, այլ ոչ ֆրիստոսաբանական մեկնությամբ, ինչպես Վանականը կամ նրա սկզբնաղբյուրը «Բարոյախօս»-ի պատմությունները (ինչպես նշել ենք, սա գալիս է ոչ միայն մեկնողական մեթոդից, այլև Հոբի գրից. ԼԸ.-ԼԹ. գլուխներն Ասածո՝ խոսքն են, այլ ոչ Հոբի կամ իր ընկերների, ըստ այդմ ոչ թե Հոբի, այլ Ասածո գործերի ակնարկներ կարող են լինել): «Բարոյախօս»-ը մրջնատյուծի առնչությամբ մեջբերում է հենց Հոբի գրի այս տեղին ու վերը շարադրվածը ներկայացնելուց հետո նշում այսպես ամենայն երկակի մարդ գայթող է իր համապարհներին, նա չպետք է լինի երկմիտ և երկլեզու, այլ «այո»-ն այո լինի, և «ոչ»-ը՝ ոչ (Մատթ. Ե. 37. տե՛ս *Physiologus*, The Greek and Armenian Versions, pp. 127-128):

գրումի վրա՝ եզրակացնում է, որ սրանցից զատ Սեբերիանոսը հաստատապես պետք է ունենա դեռևս անհայտ այլ հայերեն թարգմանված Ճառեր ևս՝ նաև այդ պատմությունն ամփոփող²⁷⁰։ Բարսեղ Կեսարացին անդրադառնում է կենդանիներին իր «Յաղագս վեցօրեայ արարչութեան» գրվածքի հատկապես կենդանիների արարմանը նվիրված Ճառ Է.-ում՝ համեմատելով նրանց հետ կապված երևույթները մարդու բարքերի կամ նրան առնչվող իրադրությունների հետ (փոքր ձուկը, որին կուլ է տալիս մեծը, մեծահարուստի առաջ աղքատն է²⁷¹, մետաքսի թել պատրաստող թրթուրի՝ որպես մարդու հարսության օրինակը միշտ պետք է հիշեն կանայք, երբ նստում են մանելու կամ մետաքս հյուսելու²⁷² և այլն)։ Այստեղ չկան Հոբի ԼԸ-ԼԹ. գլուխների կենդանիները, իսկ արարչության պատկերներն առհասարակ մեկնվում են Կյուրեղ երուսաղեմացու ոգով՝ որպես աստվածային արվեստի, ուժի մտածությունների շուրջ հայեցողության ու նրա արարչական զորությանը հպվելու առիթներ։ Ավելին, մեկնիչը քննադատում է արարչության յոթ օրերի այլաբանական մեկնությունները՝ համեմատելով սա, ինչպես Ոսկեբերանը, երազները մեկնելու հետ²⁷³։ Հոբի՝ մեզ հետաքրքրող գլուխների առնչությամբ մի-

²⁷⁰ «Ի գրչագրի աստ մերում տասն միայն էին հաոֆ կարգաւ. զայլսն ի հաոբնտրաց ժողովեցաֆ ի մի, սակայն եւ այնպէս այս հնգետասան հաոֆ ոչ բովանդակեն զամենայն զիրս Սեբերիանոսի զ'առ ի հարցն թարգմանեալս։ Վասն զի Գրիգոր Նարեկացի ի մեկնութեան Յոբայ յիշատակէ բան ի նմանէ, որ այժմ շերելի ուրեմ ի միջի» (տե՛ս **Սեբերիանոսի Եմեսացոյ Գաբաղացոյ եպիսկոպոսի Ճառք Ժե**), «Յառաջաբան», Բ, Վենետիկ, 1830։

²⁷¹ **Բարսեղ Կեսարացի**, *Յաղագս Վեցօրեայ արարչութեան*, էջ 227։

²⁷² Նույն տեղում, էջ 282-283։

²⁷³ Բարսեղ Կեսարացին, մասնավորապես, հեզմանում է խոսում մարդկանց մասին, ում համար Ծննդոց գրքում հիշատակվող «ջրերը» ջուր չեն, այլ իբրև թե ուրիշ բնություն են [մատնանշում]։ Այսպիսիներին, ինչպես Ոսկեբերանը, համեմատում է երազների մտացածին պատկերներ մեկնողների հետ։ Ինչպես նրանք են խենթացած ֆնի բմրության ցնորների ետևից ընթանում, այդպես սրանք՝ համապատասխան իրենց խաբալափող մափի տառապանքների։ Բայց, նշում է, եթե ես «խոտ» եմ լսում Սուրբ Գրքերից, «խոտ» եմ հասկանում, և ամենը՝ ծառերը, անասունները, շորհոտանիները, ձկները, երկրի գետուններ-

այն նշում է՝ երբ մարդ փորձի քննել Աստծո անհաս գործերը, Աստված կպատասխանի նրան, ինչպես Հոբին²⁷⁴: Վերջապես «լեւիաթան» բառն ընդհանրապես չի հանդիպում Փիլոնի գրվածքներում (նրա վերաբերյալ այլ վկայությունները հայ մատենագրության մեջ բերում ենք բնագրի ծանոթագրություններում): Եփրեմի անունը ևս վկայված չէ «Բազմաստեղքի»՝ Վանականի՝ ինչպես Հոբի ԼԸ. գլխի, այնպես թ. 9 տեղիի մեկնության լուսանցքում: Վերոնշյալ հեղինակություններն առայժմ չեն հաստատվում նաև հունարեն բնագրերով (տե՛ս Հավելվածի ծանոթագրությունները):

րը, ամենայն ինչ՝ ինչպես գրված է արարածների պատմության մեջ, ուղիղ իմաստով եմ հասկանում (նույն տեղում, էջ 288): Մեկնության մման կերպն անշուշտ վերաբերում է հատկապես Ծննդոց գրին, բայց առհասարակ հատուկ է Կեսարացուն:

²⁷⁴ Նույն տեղում, էջ 26: Հոբին Բարսեղ Կեսարացին մի քանի անգամ հիշատակում է Պաճոց շրջանին նվիրված ճառերում՝ առաջին գլուխների՝ Հոբի տոկունության կապակցությամբ: Դարձյալ՝ նա նկարագրվում է՝ որպես ոսկու պես բովի մեջ փորձվող (հմմտ. Իմաստ. Գ. 6), հակառակորդի հեղեղին անշարժ սրտով ու խորհուրդներով դիմակայող քաջ ըմբիշ, պատկերվում նրա դիմացկունությունն ու չզայրանալը, որդիներին կորցնելիս չողբալը, նրա տանջանքներով ուրիշներին սովորեցնելու Աստծո մտադրությունը (տե՛ս **Բարսեղ Կեսարացի**, *Գիրք պահոց*, աշխատասիրությամբ **Կ. Մուրադյանի**, Էջմիածին, 2008, էջ 88, 135, 305, 330, 357, 444):

«Ո՞Վ Է ԴԱ» ԼՈՒԾՄՈՒՆՔԸ

(ՆԱՐԵԿԱՅՈՒՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ ԲՆԱԳՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏՈՒՄԸ)

Համառոտ «Ո՞Վ Է ԴԱ»-ի բնագիրն առանձին ներկայացված չէ հավելվածի բաժնում (նրա հատուկենտ ու արժեքավոր հատվածները, որ չեն պահպանվել նարեկացու «Ո՞Վ Է ԴԱ»-ում, վերջինիս տողատակերում են զետեղված, իսկ առաջաբանն ու վերջաբանը՝ այս վերլուծության բաժնում): Այստեղ այն որպես ինքնուրույն միավոր պատկերացնելու համար ներբերում ենք ԼԸ. 9-36 տեղին (ուղիղ տառատեսակով ընդգծված են բոլոր այն բառերը կամ նախադասությունները, որոնք չեն պահպանվել ընդարձակ մեկնություն մեջ²⁷⁵):

Բն՝ «Փակեցի գծով դրամբք» (ԼԸ. 8. * «դրամբք»): **Մկ՝** «Մով» կոչէ զաւրէնսն՝ փակեալ տասն պատգամաւքն գրեալս ի յաւրէնսն, «յորժամ ծնաւ յորովայնէ» (Յոբ ԼԸ. 8)՝ զՄովսէս աւրէնադիր:

Բն՝ «Եդի նմա զմէզ ի հանդերձ» (ԼԸ. 9): **Մկ՝** Մտանէր յամպն (ՄՄ 1138 յայն) եւ ի մէզն, ի հուրն եւ մառախուղն:

Բն՝ «Եդի նմա սահմանս» (ԼԸ. 10): **Մկ՝** զժամանակս արինացն, որ Քրիստոսիւ խափանելոց էր: **Բն՝** «Փականս եւ դրունս» (ԼԸ. 10): **Մկ՝** [«Փականս»]՝ Զդպիրսն եւ զվարդապետս, «զդրունս» (* «դրունս»)՝ զքահանայիցն դասս զղեւտացւոցն:

Բն՝ «Յայդ վայր եկե[սցես եւ այլ մի անցանիցես»] (ԼԸ. 11): **Մկ՝** մինչեւ ցՔրիստոսի գալն: **Բն՝** «Ի քեզ խորտակեսցին ալիք [քո]» (ԼԸ. 11): **Մկ՝** Այեաց ծովու նմանեցուցանէ զանաստուած միտս դպրացն եւ փարիսեցւոցն, յորժամ տեսանէին զնշանսն, բարձրացուցանէին զալիս հայհոյութեան եւ ասէին. «Եկայք, սպանցուք, եւ մեր լիցի ժառանգութիւն» (Մատթ. ԻԱ. 38, Մարկ. ԺԲ. 7), եւ խորտակեցան եւ փշրեցան:

²⁷⁵ Փակագծում * նշանով ներկայացված է ՄՄ 1426-ի տարբերքումը (բացառությամբ «աւ»-«օ», «է»-«ե» տարբերությունները, «յ»-ի ավելորդ բացակայությունը կամ առկայությունը):

Բն՝ «եթէ առ քե՞ն կարգեցի զլոյս առաւաւտու» (ԼԸ. 12): **Մկ.՝** «Առաւաւտ» զՔրիստոս ասէ: Որպէս առաւաւտն լուծիչ է գիշերոյն (* գիշերուոյ), նոյնպէս եւ գալն Քրիստոսի լուծիչ եղեւ մեղաց կենցաղոյս: **Բն՝** «Արուսեակն ետես զկարգ իւր» (ԼԸ. 12): **Մկ.՝** Արուսեակ զՅով[հ]աննէս ասէ, զի որպէս Արուսեակն առաւաւտուն ազդ (* ասդ) առնէ առաւաւտուն (* չիք) ծագելոյ արեգականն, նոյնպէս եւ նա յորովայնէ սկսաւ քարոզել զգալուստն Քրիստոսի: **Բն՝** «Ետես զկարգ իւր» (ԼԸ. 12): **Մկ.՝** Այս է զչափս իւրոյ քարոզութեանն, զի ասէր՝ «չեմ ես Քրիստոսն» (Յովհ. Գ. 28):

Բն՝ «Հասանել ի վերայ թեւոց երկն[ի]»²⁷⁶ (ԼԸ. 13): **Մկ.՝** «Թեւս» կոչէ զկողմն Յորդանանու, զսահմանս Հրեաստանի, յորս շրջէր Յով[հ]աննէս (* Յովհ[աննէս]) եւ մկրտէր: **Բն՝** «Թաւթափել զամբարիշտս (* զամպարիշտս) ի նմանէն» (ԼԸ. 13): **Մկ.՝** Զի ասէր. «Մնո՛ւնդք իժից», «տապար առ արմին ծառոց [դնի]» (հմմտ. Մատթ. Գ. 7, 10) եւ այսպէս դարձուցանէր զնոսա առ Աստուած:

Բն՝ «Թէ քո՞ առեալ զհողն կաւ ստեղծ» (ԼԸ. 14): **Մկ.՝** «Այս զստեղծումն մարդոյն ասէ ի կաւոյ եւ վերաբերի յառաքեալսն:

Բն՝ «Մերժեց[ե՞ր] զլոյսն յամպարշտաց» (ԼԸ. 15): **Մկ.՝** Զմերկանալն սատանայի ականարկէ յանուանէն եւ ի լուսոյն եւ ի տեղոյն (ՄՄ 1138 տեղոյն): Եւ դարձեալ՝ մերկանալն Յուդայի զառաքելութեան շնորհն: «Մերժեցեր (* մերժեր) զլոյսն յամպարշտաց»՝ զշնորհս Հոգւոյն՝ յիսրայէլէ (* յիսրայէղէ), որ խաւսէր յարէնս եւ ի մարգարէս: **Բն՝** «Զբազուկս ամբարտաւանից խորտ[ակեցե՞ր]» (ԼԸ. 15): **Մկ՝** Զհրէիցն եւ զսատանայի՝ հաչիւն:

Բն՝ «Երթեա՞լ իցես յակն ծովու» (ԼԸ. 16): **Մկ.՝** «Ակն» է իմանալ զՀայր եւ «ծով»՝ զԵրիս Անձնաւորութեանն զանչափ եւ [227ա] զահեղ փառս բնութեանն: **Բն՝** «Կամ զհետս անդնդոց շրջ[եցա՞ր]» (ԼԸ. 16): **Մկ.՝** Անդնդոց խորութեանն (* խորութեան) նմանեցուցանէ զմի բնութիւն եւ զխորհուրդ եւ զպատիւ Երից Անձնաւորութեանն՝ ան-

²⁷⁶ Պեւք է լինի «երկրի»:

տես եւ անքննին ի հրեշտակաց եւ ի մարդկանէ: Եւ դարձեալ վասն անհաս տնարէնութեան Որդւոյն Աստուծոյ:

ԲՃ՝ «Բանայցե՞ն քեզ անիւ դրոմմ մահու» (ԼԸ. 17): **ՄԿ՝** Այս զանեղ անն Քրիստոսի ասէ, որ ի Խաչին ժամանակի հասեալ ի դժոխս, փշրեաց՝ առեալ յաւարի զդասս մարգարէից եւ զարդարոցն:

ԲՃ՝ «Խելամո՞ւտ իցես լայնութեան առ ի ներոյ (* ներոն) երկնից» (ԼԸ. 18): **ՄԿ՝** Ոմանք ի սրբոց վարդապետաց զկուսական ամենասուրբ արգանդն ասացին երկիր, յորում լոյս Աստուածութեանն բոլոր բնութեամբ ազաւ²⁷⁷:

[**ԲՆ՝** «Զի՞նչ երկիր իցէ, յորում լոյսն ազանիցի, կամ զի՞նչ տեղի խաւարի» (ԼԸ. 19)]: [**ՄԿ՝**]՝ «Ի (*եւ) տեղի խաւարի»՝ սատանա[յ] եւ դժոխք եւ դաս մեղատուաց եւ անհաւատից: Դարձեալ՝ տեղի խաւարի զԵբրայեցիսն Տէրն ասէր ցաշակերտսն. «զոր ասեմ ձեզ ի խաւարի»՝ ի տանս Յակոբայ, «ասացէք ի լոյս» (Մատթ. Ժ. 27). այս է ի հեթանոսս քարոզեցէք:

ԲՆ՝ «Երթեա՛լ իցես յշտեմարանս ձեան եւ զգանձս կարկտի» (ԼԸ. 22): **ՄԿ՝** «Շտեմարանս ձեան»՝ զժողովուրդս ամպարշտաց անհաւատից մեղատուաց, իբր զձիւնս դիզացեալ սրտիւ կապեալ ի մեղս ընդ սատանայի: Եւ «զանձս կարկտի»՝ զմարդասպանս զանաւազանցսն եւ որ ընդ ալլազգիս պղծին: Դարձեալ՝ «շտեմարանս ձեան»՝ զհեղձեալսն առ Նոյիւ, «զանձս կարկտի»՝ զՍողոմոնայեցիսն:

«Եւ զանձս կարկտի իմանալի է զազգն Իսմայէլի, որ ցասմամբն Աստուծոյ աւերեցին զամենայն ազգս»²⁷⁸:

ԲՆ՝ «Համբարեա՛լ կայցէ քեզ ի ժամանակս թշնամեաց» (ԼԸ. 23): **ՄԿ՝** Չար եւ խիստ «կարկուտ» է իմանալ զհիւսիւսային ազգացն բազմութիւն, զորս ի ծովու արգել Աղէքսանդր, եւ ի ժամանակս յետինս հրամանաւ Աստուծոյ ելանեն, իբր զկարկուտ, աւերեն զամենայն երկիր մարտիւ, առաւել՝ զհրէայսն: Եւ կարկուտ է իմանալ զնեռնն (* զնեռն):

²⁷⁷ Իրականում մեկնվում է հաջորդող տեղին:

²⁷⁸ ՄՄ 1426 ձեռագիրը 70աբ լուսանցներում ունի մի քանի արժեքավոր հավելում՝ վերցված ընդարձակ տարբերակից. դրանցից մեկն այս է:

Բն՝ «Ուստի՞ ելանէ եղեամն» (ԼԸ. 24): **Մկ.**՝ «Եղեմն» եւ «ձիւն» եւ այլն՝ զբանակս սատանայի եւ զհերժուածաւդսն, որք իբրեւ զշար եղեամն յարձակեցան ի վերայ եկեղեցւոյ եւ ժողով[եցան]՝ հայրապետ[ք]ն եւ զվարդապետութիւն «սփռեցի[ն] ի ներքոյ երկնից՝ որպէս «հարաւ» (ԼԸ. 24) եւ չքեցուցին զշար եղեմն հայհոյութեան նոցա:

Բն՝ «Ո՞ր պատրաստեաց զհոսանս սաստիկ անձրեւ[աց]» (ԼԸ. 25): **Մկ.**՝ Զնորհս Հոգւոյն հոսեցին առաքեալքն ի հեթանոսս «անապատացեալ» եւ դաւարացան «յագեցուցանել զանշէնն», զի կոխէին դիւաց եւ այժմ զնոսա կոխեն (հմմտ. ԼԸ. 26, 27):

Բն՝ «Յո՞յր արգանդէ ելանէ սառն» (ԼԸ. 29): **Մկ.**՝ Ի սատանայէ ելանէ շար խորհորդ պղծութեան եւ սերմանէ (* սերմանի) ի սիրտ կամարարացն:

[**Բն՝** «Եւ զեղեամն ո՞ ծնաւ յերկինս, որ իջանէ իբրեւ զջուր ծորեալ. եւ զերեսս երկնից ո՞ հալեաց» (ԼԸ. 29-30)]: [**Մկ.**]՝ «Եղեմն» սատանայ, զի յերկինս էր ընդ հրեշտակս եւ յորժամ հպարտացաւ, իբրեւ «զջուր հոսեալ» ցրուեցաւ յանդունդս:

Բն՝ «Խելամո՞ւտ ես կարգի բազմաստեղ[աց]» (ԼԸ. 31): **Մկ.**՝ Բազմաստեղս ասէ զդասապետութիւն հրեշտակաց անքննին եւ անշափ եւ անթուական բազմութեամբ: «Կարգ» ասէ զհրաքանչիւր զդասապետութիւն զբարձրագունից (* + եւ զստորնագունից): Եւ «պատրուակ Հայկին» (ԼԸ. 31) ասէ զորովայն Աստուածածնին իբրեւ զաստղ երկնաւոր սրբեալ, յորմէ ծագեաց Քրիստոս:

[**Բն՝** «Կամ բանայցե՞ս զՄագարովթն ի ժամանակի իւրում: Եւ զԳիշերավարն ի վերայ վարսից իւրոց ածիցե՞ս ընդ նոսայ» (ԼԸ. 32)]: [**Մկ.**]՝ Եւ «Մագարովթ» (ԼԸ. 32) ասէ զԳաբրիէլ՝ հրեղէն թեւաւք սաւառնեալ յաւետիս Կուսին: Դարձեալ՝ «Մագարովթ»՝ Եղիա՝ կարապետ երկրորդ գալստեան: Եւ «Գիշերավար» է իմանալ զենոք, որ յառաջին ժամանակին որպէս աստղ փայլէր: Դարձեալ (* չիք)՝ «Մագարովթ»՝ Պետրոս, «Գիշերավար»՝ Պաւլոս, որ լուսաւորեցին (* լուսաւորին) զաշխարհս²⁷⁹:

²⁷⁹ Երկու ձեռագրում էլ վերջին նախադասությունը հավելված է լուսանցում:

Բն՝ «Գիտիցե՞ս զշրջան (* զշրջանս) երկնից» (ԼԸ. 33): **Մկ.՝** Զդասս մարգարէից, որ գիտացին զլեալսն եւ զլինելոցսն ի ներքոյ երկնից:

[Բն]՝ «Կոչիցե՞ս զմէզ բարբառով» (ԼԸ. 34): **[Մկ.]՝** Զամենակալ փառս իւր ցուցանէ Աստուած՝ ի Սինա միգախառն դղրդէր լեառն, եւ անմաքուր եւ գազանական անձինք ժողովրդեան ի փախուստ: Եւ միգով եւ շրալից ամպով ետ Եղիայ անձրեւ եւ շանթս ձգեաց ի վերայ Սողոմայ:

[Բն՝ «Արձակիցե՞ս շանթս, եւ գնայցեն եւ ասիցեն ցքեզ, թէ զի՞նչ է» (ԼԸ. 35):] **[Մկ.]՝** Եւ շանթս ի վերայ շերթիցն Եղիայ եւ ի վերայ Ծ. իցն (Գ. Թագ. ԺԸ. 18-46):

Բն՝ «[Ո՛վ ետ] կանանց իմաստու[թիւն ոստայնանկութեան]» (ԼԸ. 36): **Մկ.՝** Կին զերուսաղէմ կոչէ, զի ասէ՝ «Խնդա՛ յոյժ, դո՛ւստր Սիոնի» (Զաք. Բ. 10) ի դէմս Եկեղեցւոյ (* Եկեղեցւոյ): Զի Հայր ետ զՈրդին ի փրկութիւն Երուսաղէմի եւ Եկեղեցւոյ, զոր «իմաստութիւն» կոչէ: Եւ «հանճար նկարակերտութեան»՝ պէսպէս շնորհք Հոգւոյն» (ՄՄ 1138 226բ-227բ, ՄՄ 1426, 69բ-70ա):

Ինչպես տեսնում ենք, բնագիրն իր շարադրանքով համապատասխանում է մյուս մեկնություններին: Համառոտորը զանց է առել մեկնությունից դուրս նարեկացու հատվածները: Բացի այդ նա փոխել է կառույցն ու շեշտադրումները: Նարեկացին ընդարձակ կերպով մեկնում է ձիու պատկերը (վերը. ԼԹ. 19-25) հինկտակարանային, ապա քրիստոսաբանական համատեքստում, սակայն մեկնողական, առաջին մասի կիզակետը բազեի, այնուհետեւ անգղի՝ արլան մեջ թաթախված ձագերի տեսարանն է՝ բուն Հոբի գրքի մեկնվող տեղիի ավարտը, որից անցնում է «զենումն»-երին և այստեղից էլ՝ աղոթասացության ոլորտներ: Համառոտորը արագ անցնում է Հոբի այս հատվածների վրայով (Յոբ ԼԹ. 27-30) և կրկին վերադառնում ձիու խորհրդապատկերին, որի քրիստոսաբանական մեկնությունը զանց էր առել իր տեղում: Սրանով նա փակում է իր մեկնությունը՝

այսպիսով փոխելով նրա միտվածությունն ու նպատակը, ձիու պատկերի մեջ առավել շեշտված է խաչի հաղթանակող և Քրիստոսի Հարություն կողմը: Սա է ընտրում համառոտողը որպես կիզակետ:

Նառեկացու բնագրի հանգույցը զոհաբերությունն է, որի պատկերից սկսած պետք է բնագիրը ևս վերափոխվի զոհաբերության:

Վերջապես, համառոտ տարբերակն ավարտվում է հակիրճ վերջաբանով, որ սովորաբար այլ մեկնություններում բուն Հոբի գրքի մեկնությունը կանխող նախադրական նյութն է՝ որտեղ է ծնվել, երբ է ապրել Հոբը, ով է այս գրքի հեղինակը և այլն (հմմտ. Յոբ Խ. 16-17)²⁸⁰: Մեկնիչն օգտվել է հայ միջնադարում շրջանառվող «Նախադրութիւն Յոբայ», ինչպես նաև Ստեփանոս Սյունեցու անվամբ պահպանված «Մեկնութիւն եւ սկիզբն Յոբայ» գրվածքներից: Առաջին պարբերությունը հիմնված է Հոբի գրքի վերջին գլխի՝ Հոբի ապրած տարիների քանակի մեկնության վրա (Յոբ Խ. 16. «Յոբը այն հարուստներից յետոյ ապրեց հարիւր եօթանասուն տարի [նա ապրեց ընդամենը երկու հարիւր քառասունն եւ ութ տարի]»): Ներկայացվում է փորձություններից հետո Հոբի ապրած տարիների չափը՝ որպես կրկնապատկում-ընծա մինչ տառապանքը նրա կյանքի հատվածի: Երկրորդ պարբերությունը նվիրված է Հոբի ծննդավայրին, այս գրքի հեղինակային պատկանելության հարցին (Հոբ, Մովսես, Սողոմոն, Եզր, ըստ նախադրության նաև՝ Հոբի բարեկամներ), որին հստակ պատասխան չի տրվում:

²⁸⁰ Հայ մատենագրության մեջ պահպանվել են «Նախադրութիւն Յոբայ» (տե՛ս օրինակ Վեն. 339, 395ա-396բ), Ստեփանոս Սյունեցու «Մեկնութիւն եւ սկիզբն Յոբայ» (տե՛ս ստորև) գրվածքները, Հովհաննոս Ալիկառնացուն (VI դ.) վերագրվող նախադրությունը (վերջինիս միայն հայերեն պահպանված բնագիրը լատիներեն թարգմանությամբ տե՛ս Ferhat P., “Der Jobsprolog des Julianos von Halikarnassos in einer armenischen Bearbeitung”, *Oriens Christianus*, NS 1 (1911) 26–31): Ըստ համընդհանուր գիտական կարծիքի, Հոբի այս մեկնության հեղինակն Ալիկառնացին չէ, այլ չորրորդ դարի անանուն մի արիոսական:

Վերջին երկու հարցը շոշափված են և՛ «Նախադրութիւն Յոբայ», և՛ Ստեփանոս Սյունեցու պահպանված պատառիկում: Երկու աղբյուրներն էլ հաստատում են Սողոմոնի հեղինակութունը տարբեր կերպ. ըստ Սյունեցուն՝ քանի որ գիրքն այլաբանական է, ինչպես Սողոմոնի գրվածքները («վասն զի նկարագիրդ առական է, որպէս եւ ամենայն շարագիրքն Սողոմոնի»), ըստ նախադրութեան մեկնիչի՝ քանի որ, ինչպես Սողոմոնի գրվածքները, բանաստեղծական չափով է շարագրված («ստիքիրոն է, որպէս նորա բանքն»): Այնուամենայնիվ իր կարծիքն արտահայտելուց հետո Ստեփանոս Սյունեցին նշում է, որ այս հարցին վերջնական պատասխան տալ հնարավոր չէ (ըստ Վանական վարդապետի տարբերակի՝ այս հարցը կարևոր չէ, վերջինս իրեն բնորոշ համադրական մեթոդով միաժամանակ այլ լուծում է տալիս՝ Մովսեսը գրել է Հոբի գիրքը, իսկ Սողոմոնը բանաստեղծական չափ հաղորդել. «Մովսէս գրեաց որպէս պատմութիւն եւ Սողոմոն ստիքսեաց, որպէս իւրականսն»): Վիեննա ձեռ. 289, 5ա): Միայն այն է հաստատ, որ գիրքը գրված է Աստծո ներշնչանքով («գիտեմք, զի աստուածազգեստ արանց գրեալ է զպատմութիւնս», հմմտ. Վանական՝ «աստուածաշունչ արանց է գրեալ զպատմութիւնս»): Ինչպես տեսանք, Մատեանում նարեկացին Հոբի գիրքը հաստատապես վերագրում է Սողոմոն իմաստունին: «Ո՞վ է դա»-ն համառոտողը ենթադրվող հնարավոր հեղինակներին թվարկելուց հետո միայն նշում է՝ ստույգն այս է, որ Հոբն Օսիտ քաղաքից էր:

Ստորև բերում ենք նշված հատվածները՝ ձիու առաջին և երկրորդ մեկնությունները՝ առանց նրանց միջև ընկած ԼԹ. 26-30 տեղիների, այնուհետև վերջաբանը (դարձյալ ընդգծված են նարեկացու բնագրում չպահպանված բառերն ու նախադասությունները, բացառությամբ վերջաբանի, որ նարեկացուն էլ է):

«Բն Դո՛ւ ագուցեր ձիոյ զարութիւն] (ԼԹ. 19): Մկ.՝ Զայս աստուածային ձիոյ զարութիւն եւ Սողոմոն ասէ. «Զիոյն իմոյ ի կռու փարաւոնի նմանեցուցի]» (Երգ Ա. 8): Եւ զի հզարագոյն էին Եգիպտացուց զարուն ձիքն եւ պատերազմաւ՝ կռուքն եւ երիվարքն ուժեղք եղեալք զկնի Իսրայէլի (* Իսրայէլի), վասն այսր ճշմարիտ

զարավարն երկնաւոր զհրեշտական զաւրութիւնսն ի նմանութիւն կառաց եւ երիվարաց ընդդէմ եգիպտացւոցն զինեաց: զԻսրայէլ (* զԻսրայէլ) անցուցանէր եւ զփարաւոն ընկղմէր: Եւ ասէն եգիպտացիքն. «Փախիցուք, զի Տէր պատերազմի» (ելից ԺԴ. 25):

[Բն՝ «Որոտայ ի դաշտի եւ դափր հատանէ. ելանէ ի դաշտ զաւրութեամբ» (ԼԹ. 21):] [Մկ.]՝ եւ «դափր հար» զնոսա ի ծովն, «ելանէ ի դաշտ»՝ յանապատն ամրացոյց զԻսրայէլ (* զԻսրայէլ) հրովն եւ ամպովն (* ամպով) ի թշնամեաց:

[Բն՝ «Եւ ոչ հաւատայ, մինչեւ փող արկանիցի» (ԼԹ. 24)]. [Մկ.]՝ «փող հարկանել»՝ զթմբուկն Մարիամու դասու կանանց հարկանէր: «Փող» աւետեաց զծնունդն (* զծնունդ) Քրիստոսի ի կուռէն եւ փրկելոյ նոցա ի փարաւոնէ եւ ի դժոխոց:

[Բն՝ «Ի հեռաստանէ առնու զհոտ պատերազմի՝ վազս առնելով եւ փռնչելով» (ԼԹ. 25)]: [Մկ.]՝ «Ի հեռի առնու զհոտ (* հոտ) պատերազմի»՝ որ դիպելոց էր նոցա յանապատն ի Քանան: «Վազս առնել» ի վերայ Ամաղեկա[յ], եւ «փռնչալով» ահարկանէին ալլազգեաց:

(ՄՄ 1426 լուսանցք) «Եւ Յուդա[յ] Մակաբա[յեցի] եղբ[արք իւր] պատերազմէ[ին] ընդ հեթանոսս, յայտնապէս տեսանէին զայս աստուածային զարավարս հեծեալ ճե[ր]-մակ ձիով իջեալ յերկնից զնիզակաւն ճաւճելով «դափր հատանէր» զգորսն Անտիոքու «վազս առնել եւ փռնչել», որպէս [ի] վերա[յ] անհաւատիցն:

[Բն՝ «Եթէ ի քումմէ իմաստութենէ եկաց բազէ տարածեալ զթեւս, անշարժ դիտել ընդ հարաւ» (ԼԹ. 26)]...

Բն՝ «Եթէ դու ագուցեռ ձիոյ զաւրութիւն [եւ զգեցուցեր զրահ ընդ պարանոցաւ նորա: Արկեր զնովաւ սպառազինութիւն եւ փառս լանջաց նորա զյանդգնութիւն]» (ԼԹ. 19-20): Դարձեալ՝ իմանալի է զայս «ձի» զհաշն հեծեալ զՔրիստոս, «զրահ զպարանոցան»՝ զարիւն Աստուածորդւոյն, «փառս լանջաց»՝ զաստուածային իշխանութիւնն: [Բն]՝ «Դափր հարկանէ»: (ԼԹ. 21) [Մկ.]՝ ձայնն Քրիստոսի ի վերայ Խաչին եւ աւանդել զհոգին, զգորդելն երկնի եւ երկրի,

զխաւարոմն լուսաւորացն եւ զպատառումն (* զպատառում) վիմացն, զյարութիւն ննջեցելոցն: [Բն]՝ «Ելանէ ի դաշտ զաւրու[թեամբ]» (ԼԹ. 21) [Մկ.]՝ ի գոթսոց կործանումն: [Բն]՝ «Զնետս արհամարհէ» (ԼԹ. 22) [Մկ.]՝ զհայհոյութիւն հրէից: [Բն]՝ «Ի վերայ նորայ շողայ աղեղն» (ԼԹ. 23): Մկ.՝ Ի հաշին հրեայքն գործէին ի (ՄՄ 1138 չիք) վերայ Տեառն իւրեանց, որպէս եւ Քրիստոս ասէր. «որպէս ի վերայ աւազակի՞ ելէք սուսերաւք (* սուրաւք) եւ բրաւք» (Ղուկ. ԻԲ. 52), եւ զինուորքն պահէին զնա ի հաշին վահանաւք եւ նիզակաւք: Եւ Ղունկիանոս խոցեաց եւ ետես ի ներքս զլոյս Աստուածութեանն եւ հաւատաց եւ զինուորքն զինով պահէին զգերեզմանն: Բն՝ «Ոչ հաւատա[յ], մինչեւ փող հարկանի»...²⁸¹

[Վերջաբան]

«Եւ եկաց Յոր յետ հարուածոցն ամս ճՀ. եւ ամենայն ամբն Մեհ.», (Յոր ԽԲ. 16): Որոգինէս է. ամ ասաց լինել ի հարուածս Յորբա[յ], իսկ այլք, թէ մինչեւ ցհարուածսն լեալ են ամբ Հ.: Եւ որպէս զայլ պարգեւն ետ կրկնակ, եւ զիւր ամսն կենաց պարգեւեաց: Աստի երեւի, թէ երեսուն եւ ութ (* ԼԸ.) ամ եկաց ի հարուածսն: Եւ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ (* անդա[դա]ր) փառք յաւիտեան²⁸²:

²⁸¹ Այս բացակայող պարբերությունը տե՛ս հիմնական բնագրի տողատակով:

²⁸² Հմմտ. «Նախադրություն Յովբա[յ]». «Ըստ որում եւ ասէ աստուծային զիրն, եթէ՝ «եկեաց յետ փորձանացն ամս հայիր եւ երանասուն. եւ ամենայն, զոր եկեաց՝ երկերիւր քառասուն եւ ութ» (Յոր ԽԲ. 16): Եւ է այս ստույգ, զի [յ]աւելումք եւրն զկալն նորա ի փորձանսն եւ երանասուն եւ ութն, յորում հանդիպեցաւ սկիզբն փորձանացն, որ ի միասին լինի ութսուն եւ հինգ, զոր Աստուած կրկին ըստ այլ բարեացն, զոր ետ նմա, եւ զկեանսն նոյնպէս շնորհեաց, զի ի միասին համաձայնի ամենայն ի թիւն: Թողումք եւ յուրսուն եւ հնգէն զփորձանաց (Վեմ. 339, 396բ՝ «զեւրն զփորձանացն»), որ մնայ միայն երանասուն եւ ութ, որ մեծաւոր լինի հայրիւր եւ երանասունիցն: Ասեմ, զի աւրա զամս կենաց իւրոց յետ փորձանացն երկերիւր և. եւ ութ, քանզի երկուրդեմք զեւրն, զոր ի փորձանսն, զոր թուել ի ժամանակս կենաց իւրոց ոչ արժանացոյց, այլ առաւել կեանս իւր զայս Աստուծոյ մարդասիրութիւն համարեցաւ» (ՄՄ 3514, 146ա):

(Ասի, թէ եհաս Յոբ մինչեւ (մինչ) ի Մօսէս (Մովսէս),
 Թի, թէ եւ յելան Իսրայէլի (* Իսրայէլի) յեգիպտոսէ: Եւ
 վասն պատմութեանն ոմանք ասեն՝ Մօսէս (*Մովսէս) է
 գրել, ոմանք՝ զեզր, ոմանք (* կէսք) զՍողոմոն: Եւ այս
 (*սայ) է ստոյգն՝ յԱսիտ աշխարհէ (Յոբ ԽԲ. 17) մեծի
 կողմն (* կողմ) յԱմթա[յ] քաղաք փոքրիկ Գաւսիթ անուա-
 նեալ արաբացոց, թէպէտ եւ Դամասկոս միջէ զնոսա, բայց
 զգերեզմանն Յոբա[յ] այժմ յԱրաբիա[յ] ցուցանէ»²⁸³ (ՄՄ
 1138, 228ա 1426 70ա-բ):*

²⁸³ Հմմտ. «Նախադրութիւն Յովբայ». «Առդ, զի մի՛ մեծ իրս յայս կասկածա-
 նամ մնացեն վասն ատարութեան ժամանակի գրողին, ասացին, թէ բարե-
 կամֆն Յովբա[յ] գրեցին աստուածային շնորհիւն, որպէս եւ ինքն ըղձանայր
 յասելն. «ո՛ տայր ինձ գրել զբանս իմ եւ դնել զսա ի գիրս յափտենականս»
 (Յոբ, ԺԹ. 23): Գիտելի լիցի եւ այս, թէ ի դէպ է կարծել Մովսէսի զսա գրեալ,
 որ մերձատուր էր ժամանակին՝ ի խրատ Իսրայէլի իբրեւ նկարագիր զսա ար-
 կեալ: Իսկ այլոց եղեւ կարծիք Սողոմոնի լինել գրող, զի ստիմիւրոն է, որպէս
 նորա բանֆն: Սակայն բազում միսիքարութիւն տայ համբերողաց գիրքս՝ զայրս
 վշտագնեալ ի մէջ բերեալ, որ զջանն ընկալաւ ըստ Քրիստոսի խորհրդոցն, եւ
 նախ ունէր զվկայութիւն Աստուծոյ, թէ ժամանեալ է ի ծայրս բարեպաշտու-
 րեան...» (ՄՄ 3514, 145ա): «Սակայն զԱսիդ աշխարհն ոմանք ասեն, թէ Սի-
 րովն է, եւ այլ՝ թէ յԱրաբիայ կամ յեդովմ, զի եւ յԱրաբիայ տակալին ես էր եւ
 ի գերեզման արդարոյն, յորում եւ էր եւ կեանք երանելոյն Յովբա[յ], ըստ որում
 եւ ասէ աստուածային գիրն, եթէ՝ «եկեաց յետ փորձանացն ամս... (վերը)»
 (ՄՄ 3514, 145բ-146ա): Հմմտ. «Իսկ յաղագս շարագրելոյ զնահատակութիւն
 սորա ոմանք զՄովսէս մարգարէ ասեն թէ գրեաց զպատմութիւնն Յոբայ, եւ
 այլք թէ՛ Սողոմոն գրեաց, եւ այլք դարձեալ զեզրէ ասեն, որ զամենայն զհին
 կտակարանն յետ գերութեանն ասանդեաց ժողովրդեան, նոյնպէս եւ
 զՅոբայն: Իսկ ինձ կարծի Սողոմոն գոյ, վասն զի նկարագիրդ ատակական է,
 որպէս եւ ամենայն շարագիրք Սողոմոնի: Եւ այլք դարձեալ զերեմիայէ ասեն,
 թէ գրեաց: Իսկ զՄովսէս եւ զերեմիաս եւ զեզր ոչ գտանեմ նկարագրովս այսու
 վարել: Բայց թէ նոցա՞ եւ թէ այլոյ ուրում, ոչ է հարկ գիտել, այլ զայս գիտեմք,
 զի աստուածագետտ արանց գրեալ է զպատմութիւնս» (տե՛ս «Ստեփաննոսի
 մեկնութիւն եւ սկիզբն Յոբայ», տե՛ս **Իսիֆիոսի երիցու երուսաղեմացոյ Մեկ-**
նութիւն Յոբայ, էջ 304):

«Ո՞վ է դա»-ի բոլոր պահպանված մեկնություններն այսպիսով քիչ թե շատ նման են միմյանց իրենց համադրական թվարկության շարադրման ոճով: Ինչպես տեսնում ենք, սրանք օգտագործում են հիմնականում նույն՝ եղած նյութը՝ հավելելով սրան տարբեր վերջաբաններ ըստ մեկնության գործառույթի և իրենց մեկնության բուն նպատակի՝ եկեղեցու խորհրդի բացահայտում, Քրիստոսի մեկ բնության հաստատում և այլն:

Սրանցից բոլորովին տարբեր է, ինչպես նշեցինք, Նարեկացուն վերագրվող բնագիրն իր էությունով, ներշնչանքով և գլխավորապես մտահղացքով:

ԳԼՈՒԽ IV

**ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ
«Ո՛Վ Է ԴԱ»-Ի ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ԼԵԶՈՒՆ ՈՐՊԵՍ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԻՔ

Մեզ հետաքրքրող «ՈՐՎ է դա» ընդարձակ մեկնություն մեջ Հոբի գրքի «ՈՐՎ է դա» հատվածից կերտվում է նոր ոգեղեն հյուսվածք, «ծավալային ամբողջություն» օժտված բնագիր. այն կցված չէ Հոբի գրքին՝ որպես բացատրություն, այլ ներշնչված է Հոբի գրքից:

Այստեղ խոսքի՝ որպես բանավոր զոհաբերության, կենդանի մարմնի վերածման ծեսն իրագործված է իմաստային, ձևաստեղծական, պատկերառիթմական, մեկնողական-բնագրային մակարդակներում:

Դարձյալ՝ այս ճանապարհին այն, ինչով այս ստեղծագործությունն առանձնանում է մյուս մեկնություններից և մեկնությունը՝ կրկնաբնագիրը վերակերտում ստեղծագործության, հին բնագրի վրա հառնող «նորասացիկ երգի» («ՈՐՎ է դա» հեղինակի բնորոշումը), լեզուն է, լեզվի «ծավալայնությունը»: Եթե Մատեանում լեզուն իր ուրիշներով անվերջ ինքնարարումներում՝ որպես Բանի անհագ քաղց, հզոր բառահոսքերով նոր տարածություններ է բացում նոր իմաստների ու շնորհների այցելությունների համար, եթե տաղերում այն բոլոր հնարավոր երաժշտառիթմական թափանցումներով պարուրում է խորին ու նրբին տեսիլները, հյուսում սրանք մանրակրկիտ հայեցողի առաջ իրենց ողջ պերճությամբ ու գեղեցկությամբ և հեղում սրանց շուրջն իր բառատարփանքի եթերային լուսե միջավայրը, ապա մեկնության մեջ այն կարող է դառնալ փոխակերպության գործիքներից մեկը: Նրա զարդանախշերը պատկերների շուրջ պետք է այնպես հյուսեն այլապատկերների ցանցը, որ այդ պատկերները ոչ թե համադրվեն, այլ հիմնովին վերափոխվեն, տարրալուծվեն այս մյուս այլապատկերի մեջ: Բառեղեն միջավայրը պետք է պարուրի նախնական բնագրի «կերպարանքը», մշակի, կազմաքանդի այն, դանդաղ տեղագրի նոր ոգեղեն հյուսվածքի մեջ և համապատասխանեցնի սրան իր ամեն նրբերանգի ու հանգույցի մեջ: Այստեղ էլ բառը դառնում է միջնորդ, որ թափառում է երկու աշ-

խարհներում և տեղափոխում բնագիրն «այս կողմի»՝ սկզբնական, մեկնություն ենթակա բնագրի հասկացություններով (կանաչ, ջերմ, փթթում, սառնություն և այլն) այլ հարթություններ, հավելելով նոր արմատներ՝ ընդլայնում սրանց իմաստային ծավալները («բոյս»-«եկեղեցաբոյս» և այլն, այս բառաբարդումները կարող են և ոչ թե տեղափոխել բնագիրը իրերից հասկացությունների դաշտ, այլ մի իրեղեն միջավայրից մեկ ուրիշի մեջ, այսպես՝ ձիուն՝ պատերազմի դաշտում դուրսելը՝ «տափը հատանել»-ը, պետք է տեղափոխվի հոգևոր պատերազմի՝ Կարմիր ծովի մեջ ազատագրման վայր, ըստ այդմ նկարագրվում է դաշտաձև, կառմունքների վայրը՝ տառփացյալ [«տափը հատանել»] ալիքներով): Մյուս տարբերակում նախնական բառերի մեջ են տեղադրվում այլ առարկաներ, որոնց փակչում են սրանք (օրենքների խանձարուր, մարգարեական ու առաքելական կաթ, դառը ջրերով դառնացող ազգ, աղի ճշմարտությունն ամփոփող աղուտ վայրեր՝ պատվիրաններ, [ձիուն] լուսեղեն զրահ, հրեղեն սպառազինություն, խաչի վրա ծորացող ու կարծրացող արյան զրահ և այլն) և այսպես աստիճանաբար ուղեկցում բնագիրը դեպի այլ շերտեր:

Ստորև բերում ենք նման կերպ նախշազարգվող տեսարանների օրինակներ (ընդգծված բառերն ու արտահայտությունները):

«Սաստիկ անձրևների հոսանքը» (Յոթ ԼՃ. 25), որ ամենուր քրիստոնեական խորհրդաբանության մեջ՝ նաև Համամին ու եղիշեին վերագրվող մեկնություններում, քարոզչության, վարդապետության, Սուրբ Հոգու շնորհների էջքն է և մարդկային հոգիների ոռոգումը, այս մեկնիչը ներկայացնում է ընդարձակ նկարագրությամբ (տե՛ս Բն. 68): Ամենը վերակերտում է ներքին մարդու տարածքներում՝ որպես սրտի խորքի ընդարձակ տարածության անապատի վրա իջնող շնորհների մաղում: Սրտի խորության (որից հառնում է ձայնը) վերապրումը Գրիգոր Նարեկացու

հոգևոր թափանցումների հիմքն է: Այս աստվածային հեղումներին միանում է մկրտության մաքրագործող ավազանը:

Պատկերվում է Հոգու շնորհով երկնից որոտացող, ամպով, սաստիկ անձրևների հոսանքով անապատացած ու «անզարդ» (այս դեպքում՝ բուսականությունից զրկված) հեթանոսների հոգու վրա իջնող ավետարանական քարոզչությունը: Այդ անձրևը փոխում է նրանց հոգիների դիվական պղծությունների ողջակեզների տխրության գույներ, թափանցելով ներս իմանալի՝ բանական վերնահարկի սրտի ընդարձակության խորության մեջ արարում լույսի առագաստ, որտեղ իր բնակվելու մասին է խոսում երկնավոր թագավորը՝ Հոր և Սուրբ Հոգու հետ միասին (Յովհ. ԺԴ. 23): Լուսաշիթ և երկնաբուխ այս անձրևներով դառնում են հեթանոսների անապատները, ավազանով դառնում կանաչազգեստ և լուսազգեստ, պայծառանում եկեղեցարույս հեղեղների փառքության ճաշակովով՝ դալարելով մեղքերի ձմեռային չորությունից և զարդարվելով աստվածային զգեստով, որից մերկացել ու տգեղացել էին անհավատությունը: Եվ մարդակերպ են դառնում անմարդկային անասնաբարո գազանությունից՝ կերպարանակից ավազանով մեզ համար մարդեղացածին, և հագենում լիապես կենսական անձրևի առատությամբ, զվարթանում փրթում փշազգած թառամությունից ծաղկախիթ՝²⁸⁴ (ծաղկախիտ) պայծառությամբ:

Նմանատիպ պատկեր է հառնում Մատեանում: Այն նվիրված է հոգու կեցությանը, հոգու ապաշխարությունների տարատեսակ բանաձևներին: Ըստ սրա աղոթողը խնդրում է

²⁸⁴ Նոր Հայկազյան բառարանում կա «ծաղկախիտ» բառը. մեջբերվում է նույն բնագիրը («գուարթացան ծաղկախիտ պայծառութեամբ»), բայց սխալմամբ վերագրվում Իսիփոսին:

Սուրբ Հոգուց, որ «ցողը»՝ անձրևը, ոռոգի իր մարմնեղեն կարծրացյալ սրտի բանական անդաստանը, որպեսզի ինքն ընդունակ լինի տալ նրա հոգևոր սերմերի արգասիքը (Բան ԼԴ, Բ):

«Մ՛վ է դա»-ի մեկնիչն այստեղ ներկայացնում է փոխակերպության երեք փուլերը՝ սրտի խորություն գույնի փոփոխություն և լուսավորում, ձմեռային չորությունից դալարացում կանաչների ծնունդ, հեղեղների ճաշակամամբ ծաղկում և մարդակերպացում: Նման հնարանքը՝ իրեղեն աշխարհի ծավալման հանգույցներում այլ՝ հոգևոր պատկերներ տեղադրելը, այս երկու աշխարհների միջև արձագանքող և երկուսին էլ ծառայող բառերի պատկերախաղի միջոցով, միշտ կախարդանքի տպավորություն է թողնում:

Նույն կերպ «Մ՛վ է հաշում ամպերն իմաստութեամբ» (Յոբ ԼԸ, 37. Բնագիր, 103-104) տեղիում պատկերանում է Քրիստոս-Արեգակով լցվող ջրի ոգեղենացումը՝ սրբերի վերակերպությունը՝ ինչպես են նրանք մկրտության ավազանի լույսի ծածուկ խորհրդով աստվածային կերպարանք առնում, այնուհետև լցվում աստվածային լույսի արեգակնային ճառագայթներով և, այլևս չընկնելով մեղքերի ճաշակումով, պայծառացյալ խնկացող ամպ դառնում: Այս տեղիները հիշեցնում են Նարեկացու տաղերը²⁸⁵:

Նման պատկերներով հագեցած են բոլոր այն հատվածների մեկնությունները, որտեղ Հորի գրքում ներկայացված են բնության երևույթներ՝ «ձյան շտեմարան», «կարկուտ», «եղյամ»՝ բոլոր սառը, քարացած, պտղածնությունը՝ կենդանությունը վերացնող ոլորտները խորհրդանշում են չարը, որին հակադրվում է հոգևոր ուժերի կենսագործու-

²⁸⁵ «Եղիշեն» այստեղ միայն նշում է. «գստրբսն ասէ, զթեթևսն յերկրէ, լցեալս ի Հոգոյն» (ՄՀ 2, էջ 1009), Համամ Ա.-ն միայն նշում է. «գստրբս»:

թյունը, փափկությունն ու ջերմությունը: Դարձյալ՝ այս պատկերները նրբորեն հյուսվում են բնության այս կամ այն երևույթի հետ կապվող բառակերտվածքներում (ընդգծված են ձյան հատկանիշները):

«**Ձյան շտեմարան**» (Յոբ ԼԸ. 22, Բնագիր, 54). նկարագրվում են սատանայակիր մեղքերով կապված, անկենդան մեռելությամբ պնդացած, «դամբանագէշ»²⁸⁶ պղծությամբ երկնազարդ պտուղների բարեպաշտությունից, կանաչաբույս ու ծաղկազարդ դալարության լուսատեսակ և երկնային առաքինությունների ուղիներից մերկացած, սրտով ու մտքով սատանայի մոտ ձյան պես դիզված մեղավորները, որ պետք է հալվեն արդեն միայն գեհենի կրակից:

«**Եղյամ**» («Որտեղի՞ց է դուրս գալու եղեամբ, կամ տաքածուելու է հարաւային հողմը երկնքի ներքոյ».) Յոբ ԼԸ. 24. Բն. 65-66). հիշատակվում են բանսարկուի գործերի պղծության այգու չարարվեստ մշակները (Մատթ. ԻԱ. 33-41)՝ պիղծ հերձվածողները, որ ժանտախոս խոսքերի հիմարությամբ լցնում են սատանայի շտեմարանները և իբրև չարաթույն եղյամ հարձակվում հավատի սրբության երկնաբեր ցորենի արդարության արմատների վրա՝ կամենալով սովամահ անել եկեղեցու մանուկներին: Բայց աստվածահանդերձ («աստուածազգեստ») հայրերը, ժողովվելով նիկիայում, Կոստանդնուպոլսում և Եփեսոսում՝ որպես Բաղջրաշունչ և հոգեհնչող ջերմ հարավ, շնչելով որպես հարավ աստվածախոս իրենց վարդապետությամբ, Սուրբ Հոգու զորության աստվածային ազդումով սփռում են երկ-

²⁸⁶ Այս բառը նոր հայկազյան բառարանում բացատրվում է որպես իր տապանակի, դամբարանի մեջ նեխած մարմին. «դամբանագէշ պղծութիւն» արտահայտությունը, ըստ նույն այս բառարանի հեղինակների, վկայված է ձառընտիրներից մեկում (ցավոք, աղբյուր, ինչպես նման դեպքերում, չի նշվում):

նի ներքո ճշմարիտ հավատի երկնային քարոզությունն ու հալեցնելով չքացնում թունավոր եղյամբ:

Հատկանշական է, որ նույն՝ մեղքերի սառնամանիքի ու սրանց հալեցման խորհրդանիշն օգտագործվում է Մատեանում, և դարձյալ՝ քանի որ սրանք ապաշխարական աղոթքներ են, և բոլոր գործողություններն իրագործվում են սրտի խորքում ու հառնում այնտեղից որպես հեծուլ-յան ձայն, հարավի քաղցր շունչը դառնում է տաք հառաչանքի արձակումը: Այն հալեցնում է հուսահատության սառնամանիքը: Իսկ աստվածային անձրևների բխումն ու եկեղեցու դալարեցումը փոխարինված է արտասուքի բխումով. նրա միայն մեկ կաթիլը՝ որպես աստվածային զորեղ, ամենապարտ ու անհաղթելի ախոյան, որդի պես սպանում է հուսահատության ինքնածին ծիլերին.

«Եւ դոյզն մի հառաչումն սրտի հեծութեան, ելեալ ի հոգւոյ,

Իբր շնչումն հարաւային ջերմութեան խառնեալ յարեւու,
Ջսառնամանեաց սաստկութիւն հալէ» (Բան է, Ա):

Բան ԼԳ, ԺԱ-ում ուժգին հողմին, «կիզանողական» հրին հակադրում է Քրիստոսի քաղցր շունչը.

«Իսկ քոյդ հեզութիւն երկայնմտութեան՝
ի հանդարտութիւն մեղմութեան աւզոյն քաղցրութեան»:
Նույն այս հատկանիշները վերագրվում են սրբերին.

«Լուծանել զշունչ դառնագունի աւզոյն,
Արեգակն արդար նոցա արեւ ծագեաց՝

Հալելով զսառն երկուց մարդոց նոցա» («Տաղ սրբոց քառասնից եւ այլ վկայից», ՄՀ ԺԲ, էջ 630²⁸⁷):

²⁸⁷ Խորհրդաբանությունը կապվում է նաև քառասուն վկաների տանջանքների սառը լճում խեղդվելու հետ, տե՛ս *A. Terian, The Festal Works of St. Gregory of Narek*, pp.25-26, *Annie et Jean-Pierre Mahé, Trésor des fêtes Hymnes et Odes de Grégoire de Narek*, p. 95:

Մեկ այլ տեղ նույն երևույթին՝ «սառույց» բառի հետ կապված «Ո՞րվ է դա»-ի մեկնիչը հաշվի է առնում նրա պնդությունը, անպտղությունը: Իսկ եղյամի՝ որպես ջուր իջնելու տեսարանում ծորացող, այնուհետև նեխող, հոտող ջուրը վերապատկերում է հրեշտակի անկման տիեզերական տեսարանում («Ո՞րն արգանդից է դուրս գալիս սառույցը, եւ ո՞վ է երկնքում եղեամ ծնել, որ ջրի պէս հոսելով իջնում է»): Յոթ ԼԸ. 29-30. Բն. 72, 74): Սատանայի արգանդից դուրս են գալիս դաժան և չարագույն պղծության տարատեսակ խորհուրդները, սերմանվում իրեն հետևողների, կամարարների սրտերում, մածուցում, կարծրագույն և անլուծելի դարձնում այդ սրտերը՝ որպես սառը, պինդ քար ու երկաթ, անպտուղ դարձնում դրանք: Իսկ ծորացող ջրի պես իջնող եղյամը բանսարկուն է, պայծառագույն ճոխությունամբ նրա կենցաղավարությունը երկնքում, հրեշտակների հետ փառավորապես դասապետումը, որ, երբ կամեցավ իր աթոռը դնել գերազառլ ամպերի վրա ու նմանվել Բարձրյալին, լույսի փոխարեն խավարեց և խավար հագավ: Եվ իր առույակածև զգեստից ու աստվածային պայծառությունից զազրակեցվելով, վերամբառնալու ունակության տկարացմամբ կործանվեց ու անկում ապրեց խավարապատ տգեղությամբ՝ հոտելով շիջացող ջրի պես: Եվ զազրանալով «ցանկելով» ցրվեց խավարի անդունդի մեջ:

Դարձյալ՝ մեղքերով պաշարման հոգևոր սառնություն, սրան հակադրվող հոգևոր գարնան պատկեր է հանդիպում Մատեանում.

«Եթէ հասցէ՞ տեսանել զտագնապեալս մշտասառույց յեղանակս գարնանն մաւտ,

Եթէ տեսի՞ց զցաւդ անձրեւոյն կանաչացուցանողն հոգւոց ինձ արաւտ» (Բան ԻԵ, Դ):

Անկոխ ու անշեն հողերի պատկերում, որոնք որևէ մեկը չէր հագեցնում, և որոնցից բույս չէր բխեցվում (Յոբ ԼԲ. 27), մեկնիչը ոգեկոչում է շարիքի ոտնատակերում շարչրկվող, մեռնող և բարերար սկզբի ոտնահետքերի խորունկ ակոսներում կենդանացող ու բույսեր բխեցնող հոգու այլապատկերը (Բն. 70):

Դեերից սմբակակոխ եղած հողերը զրկված էին առաքյալների ոտքերի լուսափայլ ընթացքից: Նրանք գալով տորեցին օձերին ու կարիճներին (հմմտ. «Ահա ձեզ իշխանութիւն տուի կոխելու օձերի, կարիճների եւ թշնամու ամբողջ զօրութեան վրայ», Ղուկ. Ժ. 19) և դիվածոն ու բարիքներից ավերակ դարձած անձերի մեջ Որդու սրբության բնակարան կերտեցին, որտեղից բխեց բարության ու աստվածային առաքինության երկնագեղ դալարության բույսը:

«Ո՞վ ետ կանանց իմաստութիւն ուստայնանկութեան կամ հանճար նկարակերտութեան» (Յոբ ԼԲ. 36) տեղիի շուրջ նկարակերտում է խորհրդատեսարան՝ ելնելով այս բառի արմատների զուգահեռ երևակայական շղթաներից (Բն. 100): Բուն նշանակությամբ «նկարակերտութիւն»-ը ասեղնագործությունն է, նաև գործվածքը (սրանով համապատասխանում է «ուստայնանկությանը») ²⁸⁸: Շեշտված է ներկի՝ հեղուկ լինելու հատկանիշը, ներկելու-ջրելու կողմը. ըստ այդմ ներկացացվում են ջրով վերակերպման (այս դեպքում «ներկվելու») խորհրդաբանական տարողությունները (Սուրբ Հոգու ջրերի ոռոգումով ներկում, Քրիստոսի

²⁸⁸ «Արհեստ եւ գործ նկարակերտութեան, անկուած, կիտուած, ասղնեգործութիւն եւ նկար, գոյնգոյն բանուածք, քաղուածք»՝ ՆԲՀԼ: Աստվածաշնչի հունարեն բնագրում ևս «ուստայնանկության» և «նկարակերտության» արհեստներ են նշվում՝ «ὡψάσματος σοφίαν ἢ ποικιλιτικὴν ἐπιστήμην». ὡψάσμα՝ գործվածք, ποικιλία. նախշազարդում, ասեղնագործություն, որից ածանցյալ է ποικιλιτικός ածականը:

արյան ճաշակմամբ գունավորում, շնորհների աղբյուրների բաժանում հոսող՝ «Երկնագնաց» առաքինությունների միջոցով): Այս պատկերը կարող է ծնված լինել և թելերի ներկման արհեստի զուգահեռից:

Այսպես կանանց (եկեղեցու) հյուսելու իմաստությունն ու նկարակերտելու հանճարը նկարագրվում է որպես Սուրբ Հոգու աղբյուրացող ու երկնային զորությամբ բխող շնորհների պեսպես ու երփն-երփն զանազանությունից արբեցում՝ իբրև գեղեցիկ նկար, գունավորում ու պայծառացում հրափայլ ծիրանուց՝ Քրիստոսի մարմնի ու արյան ճաշակումով ներկում, որից բազմատեսակ շնորհների աղբյուրները սրբություն ու երկնագնաց առաքինությունների միջոցով բաժանվում են եկեղեցու մանուկներին, որ խառնվում են հրեշտակների գնդին: Հեղման միջոցով փոխակերպության այս տեսարանը, ինչպես տեսնում ենք, ներշնչված է գույների ցուլացումներով հրափայլ ծիրանիով հոգիների պայծառացման պատկերում շեշտված են արքայական (ծիրանի), զոհաբերության (կարմիր) և աստվածային (հուր) հատկանիշները:

«Ո՛վ է դա» մեկնության մեջ հանդիպում են ամբողջ պատմություն խտացնող ու ամփոփող բառագոյացումներ՝ «բառ-դիցաբանական մարմիններ» (ինչպես հրեղեն «քրովբէատոշոր»՝ քերովբեներին այրող, «գառնագէն» արյուն, «առուսեկաձեւ գգեստ», «հայկանման կույս», «լեռնաձեւ հուր», «կարմրալար» շուրթ և այլն), ինչպես նաև նկարագրաբառեր: Մեկնությունը երբեմն ստեղծվում է նմանահունչ բառերի զուգորդումով: Քարանձավներում բնակվող քարայծները («յամոյր») դառնում են սրբերը, որ հոգևոր քարանձավի՝ կամարակապ, գմբեթավոր՝ «խորանաշատ» բարձրությունների պարիսպներն են («ամուրս», «ամուր» և «յամոյր» բառերի հոգնակի սեռականը՝ «[յ]ամուրաց», նման է. հմմտ. Յոբ ԼԹ. 2. «Եթէ գի-

տիցե՞ս զժամանակ ծննդեան յամուրաց ֆարանձաւաց», մեկն՝ «զի հոգեղէն հրեշտակացն բազմութիւնք լցին զֆարանձաւս երկնից՝ աւդեղէն և ջրեղէն, և զսուրբս եղեն ամուրս խորանակապ բարձրութեանն»²⁸⁹): Գիշերավար աստղը դառնում է Քրիստոսի ընտրութեան անոթ գիշերավառ Պողոսը: Երբեմն նույնահնչուն բառերի կուտակումներով պարզապէս խտացվում է պատկերը՝ Աստվածային Հոգու շնորհների բխման ֆաղցրութիւնից՝ բաժակից արբում են՝ «Քաղցու»-ով գինիով լեցուն («Քաղցուալից») դառնում առաքյալներն ու մարդկային հոգիներից վերացնում դառնութիւնը: Դաշտածէ կարմրաներկ ծովի տաքփացյալ ջրերի վրա դոփում է («տափք հատանել») ձին: Հաճախ բառի կառուցվածքային-երաժշտական կապերի մեջ է մեկնիչը բացում նոր շերտեր՝ ինչպէս վերը՝ «նկարակերտութիւն» բառի, նաև «բազմաստեղք»-ի մեկնութեան մեջ: Վերջինում աստղեր (արարածներ)- արեգակ (Աստված) խորհրդապատկերում «Բազմ-աստղ» բառի շուրջ բացում ու հշուտում է Աստծո բերանից հորդող, աճեցվող արարածների լույսերի տարատեսակ ցոլարձակումներին՝ աստվածային լուսավառութիւնների բազմութեան անսպասելիք, աստվածային լույսի առաջ նրանց խամրումի տեսարանը: Վերջապէս մեկնողական պատկերները հշուտվում են և նույնարմատ բառերի մեջ:

Ստորև ներկայացնում ենք վերոնշյալ նկարագրաբառերն ու բառահանգույցներնը «Ո՛վ է դա»-ում:

Առաջին մաս՝ մեկնություն. հրեղեն շանթաձիգ նետեր, հրի անբավութեան ահավոր բորբոքումից վառվող լեռ, փողերի ոռոտագոչ հնչում, աստվածաբնակ լեռ, աստվածային լույսով փառավորված, աստվածագիծ օրենքների

²⁸⁹ Մեկնության այս եղանակի՝ «կեղծ ստուգաբանության» կամ «մեկնողական» ստուգաբանության մասին Նաբեկյան դպրոցի ներկայացուցիչների ստեղծագործություններում տե՛ս Հ. Թամրազյան, Գրիգոր Նաբեկացին և նոր-պլատոնականութիւնը, Երևան, 2004, էջ 231-239:

տպավորմամբ կտակարանների տախտակները գրկաբերած և աստվածազարդ երեսի լույսի փառքը փողածածուկ առագաստով ծածկած Մովսես (Յոբ ԼԸ. 9. «մէզը նրան իբրեւ հանդերձ սահմանեցի, մառախուղը՝ իբրեւ խանձարուր»։ բոլոր այս բառերով նկարագրում է Մովսեսի էջքը Սինա լեռից, Բն. 13, նույն արմատով բառակուտակումները մեկնիչի կիրառած լեզվական հնարքներից են), հեզ և քաղցրաձայն առաքյալներ, կռամոլ և դիվանվեր մեղքերի խավարից և կործանումից հառնում, պայծառակերպված և սպիտակացյալ պայծառացյալ <աստվածության²⁹⁰> լույսով իբրև արծիվ վեր սավառնում (հակադրվում է մովսիսական աթոռով ամբարտավան դարձած փարիսեցիների խորտակմանը՝ «խորտակեցի՞ր բազուկներն ամբարտաւանների»։ Յոբ ԼԸ. 15, Բն. 45-46), «դամբանագէշ» պղծություն, բարեպաշտության երկնազարդ պտուղներ, կանաչաբույս և ծաղկազարդ դալարություններ, լուսատեսակ և «երկնաւոր» առաքինության ուղիներ (Բն. 54), ժամդագործ սողոմայեցիներ, դառնագույն բարկությամբ դառն գործերի համար դառնագույն տանջանք (Բն. 56) - հմմտ. այլուր՝ Սուրբ Հոգու սուրբ և սրբարար ճառագայթ (Բն. 204), «երկնաւոր» մտքով երկրավորներից վերացած, Աստծու Հոգու «երկնաւոր» գորությամբ երկնի ներքո կատարվելիքի մասին իմացող մարգարեներ (Բն. 88), «երկնաւոր» թագավորի ձիու «երկնաւոր» անբավ գեղեցկություն, աստվածեղեն «երկնաւոր» գորություն (Բն. 168), դառը ջրեր ըմպող դառնացող ազգ (Բն. 130), նորոգիչ զենմամբ նորոգում նորոգյալ հոգով (Բն. 266)։

«Բազմաստղ»-ի մեկնության մեջ «բազում» և «աստղ»՝ լույս, իմաստների շուրջ հյուսվում են հետևյալ հարա-

²⁹⁰ < > Փակագծերի մեջ առնված բառերը մեր վերականգնածն են։

կրկնությունները՝ աստվածային լուսափայլությամբ կարգված, անքնին, անչափ, անթվական բազմությամբ Տիրոջ հոգու բերանով աճեցված և երկնի լուսեղեն կամարի օղեղեն և լուսեղեն ընդարձակության մեջ լցված հրեշտակների գեղեցիկ դասապետություն, աստղերի պես նրանց նվաղում աստվածության արեգակի փառքի սաստիկ հրի ու լույսի բոցարձակ ճառագայթներից, ահեղ և հրափայլ աստվածության շուրջ հրափայլ թևերով դեմքերը ծածկած դասապետությունների փառաբանություն (Բն. 77-78), Նոյի ժամանակ «ջրահեղձոյց» ամբարշտացածներ, բարկանայթ կարկտի պես ահագին գոշմամբ սփռվող, արյունախած ժանիքներով, գիշակեր գազանի պես սրտմտացող Իսմայելի ազգ (Յոբ ԼԸ. 22՝ ձյան շտեմարան, կարկտի գանձեր, Բն. 56-57), «Ժանդախաւս» խոսքերի հիմարություն, չարաթույն եղյամի հարձակում, հավատի սրբության երկնաբեր ցորենի արմատներ, ջերմ հարավի պես աստվածախոս վարդապետությամբ փաղջրաշունչ և հոգեհնչող թունավոր եղյամը հալածող սուրբ հայրերի շունչ (Յոբ ԼԸ. 24. «Որտեղից է դուրս գալու եղեամը, կամ տարածուելու է հարաւային հողմը երկնքի ներքոյ», Բն. 65-66), անապատացյալ և անզարդ հոգի, երկնաբուխ և լուսաշիթ անձրևներ, կանաչագգեստ և լուսազգեստ հեթանոսներ, եկեղեցաբույս աղբյուրներ քաղցրություն, կենսական անձրևի առատությամբ լիացում և ծաղկախիտ պայծառություն, փշազգած թառամություն (Յոբ ԼԸ. 25՝ սաստիկ անձրևների հոսանք, Բն. 68), առաքյալների ոտքերի լուսափայլ ընթացքի վայր (հոգիներ), դիվանոն, առաքինությունների երկնագեղ դալարության բույսեր (Յոբ ԼԸ. 27՝ անկոխ ու անշեն հողերի հագեցում, Բն. 69), գերազարդ ամպեր, արուսյակաձև զգեստից, աստվածային պայծառությունից զազրակերպում (անկյալ

հրեշտակ), խավարապատ տգեղություն, անկում՝ ջրի պես շիջում, հոտում, զագրացում (Յոբ ԼԸ. 30. «Եւ ո՞վ է երկնքում եղեամ ծնել, որ ջրի պէս հոսելով իջնում է», Բն. 75), բարեպաշտությամբ վառվող ճաճանչավոր աստղ, գիշերահաճ մտքի լուսավորում (Յոբ ԼԸ. 32 Մազարոթի բացում, Գիշերավարի ու իր շառավիղների ընթացք նրա ետեւից, Բն. 85-86), ահեղ սքանչելիքներով, ջրալից հորձանքներով և որոտագոչ թնդյունների սաստկությամբ դղրդացող միգապատ և մառախլապատ լեռ, հրադեզ կայծակների ահեղ բորբոքումից փախչող «գազանական» և անմաքուր հոգիներ (Յոբ ԼԸ. 34. «Ձայնովդ կը կանչե՞ս մէզը, նա էլ սարսուռով համակուած, ջրի յորդութեամբ կը լսի՞ քեզ», Բն. 90), հրեղեն անձրևների շանթածիգ բարկություն (Յոբ ԼԸ. 35. «Շանթեր կ'արձակե՞ս», Բն. 94), Տիրոջ մարմնի և արջան հրափայլ ծիրանի, երկնագնաց առաքինություն (Յոբ ԼԸ. 36. «Ո՞վ է կանանց տուել... երփներանգ գործուածքներ ստեղծելու շնորհ», Բն. 101), անհավատությամբ սևացում և կուռքերի պղծությամբ թխացում, մեղքերի թխության ժանտակերպություն, հավերժական հաւաճվող մշտնջենավորություն, սպիտակաթև աղավնակերպյալ հավատով սպասավորում (Յոբ ԼԸ. 41. «Ո՞վ է ագռաների համար կեր պատրաստել», Բն. 107, 114). խորանակապ բարձրության պարիսպներ, բարձրաբնակ, առաքելական վազքով երագոտն և կայքոտն եղջերուներ (Բն. 115-116), վայրենամիտ եբրայեցիներ, «Տեառնակողմն կոյս»՝ կողմ (Յոբ ԼԹ. 4 վայրի էջ. Բն. 121), <ընդ>աբույս օրենքների տեսակ-տեսակ խորհուրդների դալարություն, կապանքներից զատված և ազատված <լեռնակեցիկ> եսայի և Հովհաննես, անարատությամբ երկնից կենագործված, <աստված>ազգեստների աստվածային արոտի հացի «ճարակում» (Յոբ ԼԹ. 8.

«Դիտում է իր լեռնոտ արօտավայրերը», Բն. 139), զանազան, գեղեցկածաղիկ և բազմատեսակ առաքինության լուսազարդված, ծաղկած Ավետարանական գրեր, երկնային և անուշահոտ Սուրբ Գրեր (Յոբ ԼԹ. 8. «շրջում է ամեն դալարիք փնտրելու», Բն. 141), տղայապես խանձարրապատում (Յոբ ԼԹ. 9. «Միեղջերուն յօժար կը լինի՞... հանգստանալու քո մսուրի մէջ», Բն. 151), <մ>տքով և զգայությանմբ հրա<փայլ> ծիրանու գույնով բոցակերպված փայլում՝ ճաշակելով աստվածային հեղված արյունը, աստվածազարդ խորանների պանծալի և ցնծատեսակ բնակություն (ԼԹ. 12՝ սերմանվելիքների հավաքում կալում, Բն. 155, 158), հաշի վրա անարատ բազկի թևերի վերամբարձյալ տարածում (Յոբ ԼԹ. 13՝ թռչող նեղասների թևեր, Բն. 161), <սխրա>լի պերճություն, վ<երատարփ>իկ²⁹¹, խրոխտ, անհամեմատ գեղեցկություն, աստվածազարդ լանջի հոգեղեն փառք, թափանցիկ, թևատարած երանություն, ահեղ ու հզոր ուժգնություն, լայնաձիգ, կարմրաներկ և դաշտաձև ծովի մեջ որոտում, սրտմտած անդունդների <տա>րփացյալ և կուտակյալ հորձանքներ (Յոբ ԼԹ. 19-21, Բն. 168, 172), կառաձև «ահ<աւորութիւն>» (Բն. 178), օդաթռիչ վերամբարձյալ աստվածային կառք (Բն. 182), հաշի վրա ծիրանու գույնով հրակերպված ծորացող ու կարծրացող արյուն («Դո՞ւ ես ...[ձիու] պարանոցին զրահ հագցրել», Բն. 182ա⁺): <Հոգե>բուխ և կայծակնատարափ ցոլացումով կիզանող լեզուների բազմությունմբ բաժանված Սուրբ Հոգու էջք, Սուրբ Հոգու նորագործ զորություն, բարեհուն շնորհներ, սաստիկ, ահավոր, անպատմելի հորձանքներով հրեղեն գետի հեղում (Յոբ ԼԹ.

²⁹¹ Այս բառը փորձել ենք վերականգնել վեր տենչացող կամ վերին ոլորտների տենչանքներ ունեցող իմաստով. այն վկայված չէ նոր Հայկազյան բառաբանում: Ա. Տեյաճի ընթերցումն է «վերամարտիկ»:

27. «քո՞ հրամանով է արծիվը բարձրանում», Բն. 203, 204), «երկնաւոր» շնորհի առատաբանություն, հրեղեն դասի հրակերպ զորութիւն (Բն. 205) հրեղեն և քերով-բեական անձեռագործ և գերազանցյալ, արփիխանեմ աթոռ (Յոբ ԼԹ. 27 իր բնի վրա նստած անգղ, Բն. 209), անմատուց, լեռնաձև, դիզացյալ խավարային ամպեր, մթացյալ մեգ, թանձրացյալ մառախուղ, <անպարունակե>լի Աստվածութեամբ պատված խավարային և անճաշակելի «վերնական» ջրեր, հրափայլ և մշտաբորբոք, ահավոր Աստվածութիւնը ծածկելու համար նրանց խորհուրդների ամենիմաստ խորութեամբ կազմած ահեղ և անքնին պատրաստութիւն, խավարային օդ, ջրալից մեգ և մառախուղ, փողի պես հնչող շուրջանակի քաղցր և հեշտալի օրհնութեան ձայն (Սինայի լեռից Մովսէսի իջնելը), կիզանող անշեջ և անմեղձակա աստվածութեան հրից անախտ հարսանիքի հալերժական հարսների, սոսկացյալ, թեւաբողբոյլ և ծածկապառայալ սերովբեների ահավորութեամբ դող, արեգակի անբավ հրի բոլորակերտ գնդաձևութիւն, աստվածութեան հրի ծայրագույն և անմերձենալի լույս, ջրամած և օդատարած երկինք, լեռնաձև հուր (ԼԹ. 27 քարանձավներում ու ծածուկ տեղերում նստած անգղ, Բն. 212-213, 216, 218-219), Քրիստոսի արյան ճաշակումով արբեյալ <աստված>ացում «հրագունեալ» արյունակերպում, «լուսափայլեալ» թեթևացում ախտակիր կենցաղի ծանրութիւնից, թեթևութեամբ սլացք առ անճառելի խորհուրդների աստվածատեսութիւն (Յոբ ԼԹ. 30. «ներա ձագերը զոհի արեան մէջ են թաթախուած», Բն. 227), հրեշտակացյալ և մաւրմնով անմաւրմնացյալ սուրբ ճգնավորների դաս՝ թեւատարած և երկնավոր աղոթքներով ու պահքով, եթերանեմ երկնաբնակ աստվածամերձ հոգեղենների դասին խառնում, թեւարկում աշխարհից աշխարհ՞ ծարավի նոր ուխտի

նոր և նորոգիչ զենման, գառնազեն կողից բխող հրախառն և ֆռվբեատոչոր սուրբ արյան (Յոբ ԼԹ. 30 «Ուր որ դիակ գտնեն, իսկոյն այնտեղ են յայտնուում»²⁹², Բն. 230):

Ջենումների շարք. երկնի գերաշխարհիկ փառավորություն (Բն. 231), «ահաւորանալ» դիվական զորքերի վրա բոցակերպյալ աստվածային արյամբ (Բն. 252), հրանյութների ծիրանի (Բն. 257), պաշար անփաղցական (Բն. 261):

Վերջին՝ փառաբանության տեսարան. բոցա-կերպ-ված լեզու, լուսավորված, նշմարտող կարմրալար շուրթեր, անուշահոտ երիկամներով խնկում (Բն. 266), խոսք նորասացիկ, պտղաբերություն հոգևոր շուրթերի, աստվածային առաժափուկ ոսկեպատյան բաժակի արտաշիկագույն հրախառն սուրբ արյան մատուցակում Տիրոջ ձեռքից (Բն. 267), ոչ թե ցեխոտ, տղմոտ («խոհերական») հնարագիտության հզվական խորտիկներով, այլ պայծառացյալ և համեմյալ իմանալի ծաղիկներով արտակիսված սեղան (Բն. 272), ոսկեճաճանչ պսակ, սուրբ աղոթքի հրեղեն լար, անապատացյալ կանաչագգեստ և ծաղկածին հոգի (Բն. 274), հոգիացյալ և անոտրացյալ ուս (Բն. 285):

Այսպես «մանրագարդված» է մեկնությունը գունային ու այլաբանական երանգներով: Այս հատկանիշն ամենաշատն է մերձեցնում «Ո՛վ է դա»-ի մեկնությունը նարեկացու բնագրերին (այն չունի բառապատկերների այն գերհագեցվածությունը, որ հատուկ է նարեկացու ներբող-մեկնություններին, սակայն ավելի առատ է սրանցով «Երգ երգոցի» մեկնության համեմատ):

Եվ դարձյալ պետք է նշել՝ այս «բառահեղեղներ»-ը հատկապես պատկերավոր են ստեղծագործության ոսկե հատման կետում՝ «զե-

²⁹² Ըստ մեկնիչի մեջբերման, կերակուր անգղն է փնտրում, այլ ոչ նրա ձագերը («Ուր ուրեմ իցե գեշ, անդր վաղվաղակի հասանիցե»):

նումներին» շարքից հետո, երբ հեղինակը խոսում է իր մեկնությունը բանավոր պտղաբերության վերածելու մասին. այսինքն բնագրի փոխակերպության հատվածում, որն ամբողջությամբ հագեցած է գեղեցիկ ու ազդեցիկ խորհրդաբառերով: Սրան արդեն պետք է հաջորդի բուն «պտղաբերությունը»՝ աղոթասացությունը Հոբի պատկերների տիեզերական ուղիներով:

Առհասարակ ողջ «Մվ է դա»-ի մեկնության մեջ ամենատպալուրիչն ու ներշնչվածն են արյան, արյան ճաշակման ու պայծառակերպման տարատեսակ նկարագրությունները:

«Մվ է դա»-ի երկրորդ գլխավոր առանձնահատկությունը մեկնության միավորների հագեցվածությունն է խորհրդաբանական տարողություններով: Ստորև ներկայացնում ենք մեկնության համառոտ բովանդակությունը հստակության համար (նկատի ունենալով նաև բնագրի աղարտվածությունը) և բնագրի վերակերտման ընթացքը մինչ փառաբանություն-աղոթասացություն՝ Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործություններում նույն պատկերների մեկնության համեմատությամբ ²⁹³:

²⁹³ Բոլոր բնագրային նշումներն ու մանրամասները՝ այս կամ այն հատվածի-բառի տարբերակները ներկայացված են բուն բնագրի բաժնում: Այստեղ միայն ընդհանուր վերլուծությունն է:

**«Ո՛Վ Է ԴԱ»-Ի ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.
ԽՈՐՀՐԴԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐՆ ՈՒ ՀԱՆԳՈՒՅՑՆԵՐԸ**

Բացակայող սկիզբը՝ համառոտ տարբերակ. Հոբի գրքի միավորները հեղինակը մեկնում է սովորաբար երեք-չորս ոլորտում՝ «դարձեալ» արտահայտությունք: Այս առնչությամբ համառոտ տարբերակում սկզբից իսկ նշվում է՝ հարկավոր է սահմանել իմացականի և զգալիի տեսակներն ու տարրորոշել դրանց ոլորտները²⁹⁴:

Ամբողջական մեկնության պահպանված հատվածը վերաբերում է Հոբի ԼԸ. 7 տեղիին՝ «Երբ ասողերը ցիրուցան եղան, ասողերի բոլոր հրեշտակները մեծաձայն օրհնեցին ինձ»՝ միայն երկրորդ կեսին («բոլոր հրեշտակները մեծաձայն օրհնեցին ինձ»): Նկարագրվում է ինչպես է հրեշտակների «մեծաձայն» երգեցողությունն ամենուր ուղեկցում մարդեղացած Աստծո երկրային ճանապարհը, նրա բոլոր հանգրվանները՝ ծնունդ, մկրտություն, հարություն, համբարձում, և վերջապես, օրհնում է նրան հանապազ ողջ տիեզերքը հավիտյանս հավիտենից (օրհնության վեց տեսարան՝ «դարձյալ արհնեցին մեծաձայն» հարակրկնության վրա): Սա՝ որպես կարևոր առանցք, ամենածավալվող ու տեսարանի վերածվող միավորներից է (Բն. 2-7): Նախորդող հատվածների մեկնության ամենաընդհանուր պատկերը պահպանվել է միայն «Ո՛վ է դա»-ի համառոտ բնագրում:

Յոթ ԼԸ. 4-6. «որտե՞ղ էիր դու, երբ ես երկրի հիմքերն էի գցում... Ո՛վ է լար գցել դրա վրայ: Ինչի՞ վրայ է հաստատուել օդակը դրա»²⁹⁵ ... ո՛վ է գրել անկիւնաքարը դրա»:

Մեկնություն. Երկրի հիմքեր գցելը (ԼԸ. 4) ա. նյութական աշխարհի, բ. բանական աշխարհի (Աստծո պատկերով մարդ), գ. դրախտի եւ դ. կուսածին մարմնի ստեղ-

²⁹⁴ «Աստանաւ հարկաւոր է տեսակս դնել եւ բաժինս որոշել յիմանալիս եւ ի զգալիս» (ՄՄ 1138, 226ա, ՄՄ 1426, 69բ):

²⁹⁵ Ավելի նշգրիտ՝ «փականքները դրա» («աղխք դորա»):

ծումն է: «Յէ՛ր վերայ հաստատեցան աղիք դորա» (ԼԸ. 6). «աղիս»-երը (փականք, կապ, նաեւ՝ կահ կաւասի) օրենքների բազմատեսակ խորհուրդներն են, որ բազում զոհաբերություններով ու ընծաներով, տաճարի սպասարկման բազում նոր կահ կաւասիով, ցուլերի ու գառների արջամբ և տարատեսակ մկրտությունք մման էին հզոր և «անչափ» փականների: Երկրի հիմքերի վրա գցած լարը (ԼԸ. 5) մեկնվում է եռակի՝ երեք ոլորտում էլ շեշտված է միավորմամբ բաժանումը, կշռում-զտումը. այն Մովսեսին հաջորդող օրինապահ դատավորներն են, որ՝ որպես «ուղղակշիռ» լարեր, չափում էին հակառակ գնացողներին, դարձյալ՝ Հեսուի ժողոված ցեղերի գավազանը և երկրի բաժանումը (Յեսու ԺԳ.-ԺԹ.), դարձյալ՝ լարի պես բաժանված առաքյալների լեզուները, որոնց քարոզչության համար վիճակ են ընկնում երկրի տարբեր մասերը: Անկյան վեմը (ԼԸ. 6) բնականաբար Քրիստոսն է:

Փականների մեկնությունը տարբերվում է եզրափակիչ հատվածից, որտեղ վերադառնում են Հոբի պատկերները: Այնտեղ փականները ստանում են բացասական նշանակություն («Աստծո հաղթական զորությամբ կոխե՛նք հարգատեսակ ու մթին չարի խորհուրդների փականները»): Նույն կերպ «ծովը»՝ դարձյալ հրեական օրենքի, Մովսեսի ժամանակների արտահայտիչը, եզրափակիչ մասում նախկին մեղքերի ծովն է, որ պետք է փակել ու վերառաքվել (հմմտ.՝ Յոբ. ԼԸ. 8. «Մովը փակեցի դարպասներով»): Այս երկու միավորներն էլ արտահայտում են հրեական օրենքի որոշակի կարգավորություն, ներդաշնակություն՝ միաժամանակ սահմանափակությամբ:

«Աստղերը» (ԼԸ. 7) մեկնվում են երկակի: Մեկը մոտ է մյուս հեղինակներին (Քրիստոսի գալստյանը նախորդող գիշերում իրենց հավատով փայլող, աստղերի լուսավոր բնության նմանվող նահապետներ): Մյուս մեկնությունն

անմիջականորեն առնչվում է հաջորդող արդեն ամբողջական բնագրում պահպանված հրեշտակների փառաբանության տեսարանի հետ: Այստեղ կարծես թե ակնարկ կա «աստեղք ծեփ» արտահայտությունը (աստղերը խորհրդանշում են Քրիստոսի ծնունդով նորից մանկացած, նորոգված արարածների փայլատակումը, տե՛ս Դան. ԺԲ. 3): Տրամաբանորեն հաջորդող շարադրանքում էլ հրեշտակները հիանում են բնության այս նորոգումով ու դրա իրագործմամբ՝ Քրիստոսի մարդեղացմամբ, փրկագործությունը: Համառոտի հեղինակը սակայն Հորի գրքի տեղին մեջբերում է «աստեղք ցիրփ», այլ ոչ «աստեղք ծեփ» ձևով: «Ո՛վ է դա»-ի մյուս մեկնիչների, ինչպես Հ. Հ. Զոհրապյանի կազմած Աստվածաշնչյան հայերեն բնագրում «աստեղք ծերք» ձևն է²⁹⁶, իսկ Վանական վարդապետը պարզապես նշում է. «ծերք»՝ այսինքն «ցիրք» եւ տարածք» (հրեշտակները, ըստ վերջինիս, գովերգում են Աստծուն աստղերի այս «ցրվածություն»)՝ վայելուչ կազմության ու բազմության համար²⁹⁷):

²⁹⁶ Աշխարհաբար ևս թարգմանված է ոչ թե «ծեփ աստղեր», այլ «ցիրուցան աստղեր» (տե՛ս Աստուածաշունչ. արեւելահայերէն նոր թարգմանութիւն, Էջմիածին, 1994, այլ թարգմանությամբ՝ «ցնծացող աստղեր»։ «Առաւօտեան աստղերը միասին ցնծալիս, եւ Աստուծոյ բոլոր ողիւիքը երբոր գովաբանում էին»։ տե՛ս Աստուածաշունչ. եբրայական եւ յունական բնագիրներից թարգմանուած, Կ. Պոլիս, 1896)։ Աստվածաշնչի հունարեն Յոթանասնից տարբերակում բացակայում է աստղերի որևէ բնորոշում, ինչպես նաև հրեշտակների ու աստղերի կապը. ԾԵ ΕΓΕΝΗΘΗΣΑΝ ΑΣΤΡΑ ἤνεσάν με φωνῇ μεγάλη πάντες ἄγγελοί μου («երբ եղան աստղերը, օրհներգեցին ինձ բարձր ձայնով իմ բոլոր հրեշտակները»)։

²⁹⁷ Մյուս հեղինակները, մեջբերելով բառը, առանձին չեն անդադադնում սրան՝ միայն նշում են՝ աստղերը նահապետներն են (Համամ Ա.), կամ՝ եկեղեցին ու նախահայրերը (Եղիշե)։ Երգ երգոցի Զ. 9. տեղիի մեկնության մեջ Գրիգոր Նարեկացին պատմում է երկնայինների սփանչացման մասին արդարեւրով, որ, ունենալով հողեղեն բնություն, կարգված են առավոտի, լուսնի, ա-

Ամբողջական մեկնություն

ԼԸ. 8-11-ում նախաջրերի պատկերներն են. «ո՛վ է դա» բոլոր մեկնիչներն այս հատվածը կապում են Մովսեսի ժամանակների հետ: Նաբեկացուն վերագրվող մեկնություն մեջ բոլոր նշված միավորները՝ մեգի հանդերձներ, մառախուղի խանձարուր և այլն, Մովսեսի, նրան շրջապատող առարկայական միջավայրի խորհրդակիրներն են (Բն. 8-20):

Աստված Հոբի գրքում նկարագրում է՝ ինչպես ծովը փակել է դարպասներով, երբ այն իր մոր որովայնից է ծնվել, ինչպես մեզը նրան իբրև հանդերձ է սահմանել, մառախուղը՝ խանձարուր (մեկնություն՝ Մովսես «կայտառ»²⁹⁸ օրենսդիր մանուկը նետվել է նեղուսի ջրերի մեջ, այնտեղից դուրս գալով, մտել ամպի մեջ, անցել հրի, մեգի ու մառախուղի միջով²⁹⁹): Աստված պատմում է՝ ինչպես է սահմաններ դրել նրա համար՝ փականքներ ու դարպասներ (մեկն.՝ Մովսեսի օրենքների համար ժամանակ է սահմանվել՝ մինչ Քրիստոսի գալուստը, «փականներով ու դռներով»՝ դպիրներով, վարդապետներով ու ղևտացիներով, քահանայական դասով): Աստված հրահանգել է ծովի ալիքներին գալ մինչև սահմանված վայրն ու առաջ չանցնել, ալիքվելով խորտակվել իրենց իսկ հորձանքներում (մեկն.՝ փարիսեցիների անաստված մտքի չարությունն ալիքները, որ չար մշակների պես սպանում են այգու տիրոջը, բայց այգին չեն ժառանգում, այլ կուրանում ու անկում ապրում, խոտորում և փշրվում իրենց ալիքների մեջ ու եղջյուրներով):

րեգակի պես՝ ի հիացումն հրեշտակների: Զարմանում են նրանք, քանի որ երկրի վրա չկա ավելի մեծ պայծառություն (տե՛ս ՄՀ ԺԲ, էջ 844-845):

²⁹⁸ Ելից Բ. 2, հմմտ. Գործք Է. 20, Եբր. ԺԱ. 23: Վանական վարդապետը Սուրբ Գրքում հիշատակվող Մովսես մանուկի «կայտառությունը» բացատրում է, նրանով, որ Սուրբ Հոգին էր իջել նրա վրա:

²⁹⁹ Այս տեսարանի, ինչպես բոլոր՝ առավել կամ պակաս պատկերավոր տեսարանների բառանյութալի մեկնակայացված է վերը:

ԼՔ. 12-13. Հաջորդող պատկերները երկնային ոլորտից են՝ համադրվում են Արեգակն ու Արուսյակը: Մեկնվում են Քրիստոս-Մկրտիչ հարաբերությունը: Հեղինակը համադրում է բնության ու հոգու խավարի մեջ հայտնվող Քրիստոս-Արևի պատկերները, մեջբերում դժնդակ խավարի մեջ «գլղրդացող» Եսայու կանչը, Արեգակ-փրկչի հայտնվելու նրա նախագուշակումը (Ես. 4, 1-2. «Լուսաւորեա՛, լուսաւորեա՛ Երուսաղէմ...»), հշուսում Արուսյակ-Հովհաննեսի՝ լուսավոր խնդության պատկերավոր բանաստեղծական տեսարան, «սահմանված» բառի վերաբերյալ հարասում Հովհաննես Մկրտչի բոլոր խոսքերը, ուր մատնանշում է, որ ինքը չէ Քրիստոսը (Բն. 28-30):

Ինչպես Արուսյակն է իր գեղեցիկ վարսերով «խայտում» (խնդում, կայթում, ուստոստում), առավոտյան ժամերին, ազդարարելով արեգակի ծագումը, այնպես Հովհաննես Մկրտիչը շարժվեց որովայնում՝ սկսելով քարոզել Քրիստոսի գալուստը. Մկրտիչը «շրջում է երկրի թևերի վրա»՝ Հորդանանի կողմերում, Հրեաստանի սահմաններում՝ արթնացնելով մարդկանց և «թափ տալով ամբարիշտ» հրեաներին:

*³⁰⁰ «Ո՛վ է դա»-ի մեկնություն պատկերներն ու հարասությունները բնականաբար առկա են նաև Գրիգոր Նարեկացու՝ Հովհաննես Մկրտչին նվիրված ստեղծագործություններում: Համապատասխան քարոզում ներկայացված է Արուսյակ-Մկրտիչ խորհրդապատկերը դարձյալ թմբիրից արթնացնող իր էությունը (սակայն ոչ հրեաների՝ քանի որ չկա ամբարիշտներին թոթափելու պատկերը, այլ Քրիստոս-Արեգակին շտեսած, գիշերային խավարում քնած հոգիների արթնացումը³⁰¹).

³⁰⁰ * Աստղանիշերով ներկայացնում ենք զուգահեռները կամ պարզապես համադրությունները Գրիգոր Նարեկացու Մատենի, տաղերի ու գանձերի հետ:

³⁰¹ Հմմտ. «Ո՛վ է դա». «զարթուցանել զթմբ[ու]թիւն դանդաշեալ ազգիւն հռէից» (Բն. 29):

«Արուսեակ պայծառ եւ ճառագայթ անթաքչելի.

Արեգականն արդարութեան շառաւիղ եւ թագաւորին անմահից
զարական...

Զարթուցիչ թմբեցելոյ բնութեանս՝ ի նսեմապատ գիշերոյն՝
յառաւաւտուն լուսաբեր»³⁰²

(«Քարոզ ի Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչն», ՄՀ ԺԲ, էջ 656, 657):

Նույն քարոզում պատկերվում է որովայնում Հովհաննէս
Մկրտչի խնդուկները.

«Քահանայ Գառինն եւ յորովայնէ-յորովայն գոլ երկրպագող.

Փեսաւէր հարսնածու եւ յառաջընթաց կարապետ գործողին
զփրկութիւն տիեզերաց» (ՄՀ ԺԲ, էջ 656):

Երգ երգոցի հարս ու փեսայի այլաբանությունը ներկայացնում
և իրեն փեսայի բարեկամի հետ համեմատում է ինքը՝ Հովհաննէս
Մկրտիչը (Նարեկացին վերը բերում է «հարսնածու» բառը, որն ունի
և՛ հարսին բերող հարսնեղբոր, և՛ ավելի լայն՝ հարսանիքի միջնորդի
նշանակություն): Հովհաննէս Մկրտչի այս խոսքերը մեջբերված են
«Ո՛վ է դա»-ի մեկնության մեջ. «Եւ եթէ՝ «ոյր հարսն է, նա է փեսայ,
իսկ բարէկամ փեսային միայն ուրախ լինի» (հմմտ. Յովհ. Գ. 29.
տէ՛ս Բն. 28 ա), իսկ հարսի ու փեսայի պատկերը՝ Զորօրհնէքի տա-
ղում՝ Քրիստոսի մկրտության տեսարանում.

«Աւետի՛ս, երկրպագէր մեծ կարապետըն Յովհաննէս.

Աւետի՛ս բառնայր ի գիրկս եղիսաբեթ՝ մայրն Յովհաննու...

Աւետի՛ս քեզ կարապետ՝ «ձայն բարբառոյ յանապատէ».

³⁰² Մատենանում, ինչպես «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության ավարտին, առավոտի գա-
լուստը կապվում է նաև Քրիստոսի երկրորդ գալստյան հետ (Բան ԼԲ, Ե, Բան
ՀԵ, ԺԲ): Վերջինում Առուայակը Քրիստոսն է, այն իր դիրքով ցույց է տալիս
մարդուն խոստացված բնակության նախնական վայրը, Աստծո գալստյան
հետագիծը (բնագրում նշված է՝ «զգաստեան Աստուծոյ շալիդ»,
«զգալստեան»-ը ներկայացված է որպես տարընթեցում), ըստ Տիրոջ պատ-
մած փայլակի առակի (Մատթ. Ը. 20) վարդապետում է այնտեղից վերջին օրն
Առուայակի ծագման՝ Քրիստոսի երևման խորհուրդը:

Աւետի՛ս ինձ՝ Յովհաննու...

Աւետի՛ս հրաւիրողիս, զհարսըն մաքուր սուրբ Փեսային.

Աւետեաց եմ կոչնատէր, մի՛ հրաժարի՛ք ի հարսամեացս» (ՄՀ ժԲ, էջ 624-625):

Հովհաննես Մկրտչի՝ սաղուկեցիներին և փարիսեցիներին ուղղված խոսքերը («Իժեքի ծնունդներ, ո՞վ ձեզ սովորեցրեց փախել վերահաս բարկութիւնից: Այսուհետեւ... մի՛ յաւակնէք ասել դուք ձեզ, թէ՛ «Աբրահամը մեր հայրն է»: Ասում եմ ձեզ, որ Աստուած կարող է այս քարերից էլ Աբրահամի որդիներ դուրս բերել, որովհետեւ կացիմն ահա ծառերի արմատին է դրուած: Ամէն ծառ, որ բարի պտուղ չի տայ, կտրուում եւ կրակն է գցւում») դարձյալ մեջբերված են Մկրտչին նվիրված Նարեկացու քարոզում: Այստեղ տապաւրը ինքը՝ Հովհաննես Մկրտիչն է («ՄՎ է դա»-ի մեկնության մեջ սա բերվում է Արուսյակի՝ ամբարիշտներին թափ տալու պատկերի առնչությամբ՝ Յոբ ԼԶ. 13):

«Հսկող իսկականին եւ տապաւոր նորուն՝ տապալիչ անհաւատութեանց»

(Գրիգոր Նարեկացի, «Քարոզ ի Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչն», ՄՀ ժԲ, էջ 657):

ԼԶ. 14-15. Վերաբերում է մարդկային ոլորտին՝ կավից մարդու ստեղծմանը, լույսն ամբարիշտներին մերժելուն ու ամբարտաւանների բազուկը խորտակելուն: Առաջինը բնականաբար մեկնվում է ուղիղ նշանակությամբ: Հեղինակն ակնարկում է, որ մինչ այդ արդեն խոսել է մարդու բնության, Աստծուն պատկերակցության մասին (Բն. 34): Ոչ համառոտ տարբերակում, ո՛չ ընդարձակի պահպանված հատվածում նման մեկնություն չկա: Սրան հեղինակը կարող էր անդրադարձած լինել կա՛մ ԼԶ. 4.-ում (երկրի հիմքերը գցելու մեկնությունը՝ որպէս մարդու բնության ստեղծում, Մարիամի մեջ Քրիստոսի մարդեղացում), կա՛մ ԼԶ. 7.-ում (ծեր աստղերի մեկնությունը՝ որպէս Քրիստոսով մարդու բնության նորոգություն):

Պատկերում է աստվածային լույսի մերժման ու խավարելու երեք՝ տիեզերական, անհատական, հոգևոր պատմության օրինակները (ա. անկյալ հրեշտակի մերկացում հրեղեն զվարթունքների դասապետության տեղից և Աստծո լույսի պայծառությունից, և խավարով հանդերձավորում, բ. Հուդայի մերկացում առաքելական շնորհից և խավարում, գ. Իսրայելի մերկացում Սուրբ Հոգու լուսավորիչ շնորհից և նրա «աղբյուրացում» հեթանոսների մեջ): Վերջինի առնչությամբ հարասում է Տիրոջ փառքի տաճարի Եսայու տեսիլն ու սրա վրա երկխոսություն հյուսում այլևս հեթանոսների եկեղեցում այդ տաճարի հանգրվանելու մասին (Բն. 39. «հեթանոսների եկեղեցիներ»՝ տե՛ս Հռովմ. ԺԶ. 4): «Բազուկը», ինչպես սովորաբար մեկնություններում, խորհրդաբանական գիտակցության մեջ առաջ է բերում Քրիստոսի՝ Խաչի վրա բազկատարածման զուգահեռը և սրանով չարիքի բազկի խորտակումը: Այստեղ Նարեկացին ստեղծում է խորտակման և միաժամանակյա բարձրացման (հեզերի բարձրացում, ամբարտավանների խոնարհում) հարուստ շրջապատկերները: Նկարագրում է մի կողմից փարիսեցիների «մոլսիսական» աթոռի բարձրացումն ու խորտակումը, կամ հրեաների ու սատանայի՝ անարատ Գառի դեմ ամբարտավանությամբ ու շարունակմամբ լցված հոխորտանքն ու կործանումը, և մյուս կողմից առաջինին հակադրվող հեզ ու քաղցրաձայն առաքյալների և երկրորդին հակադրվող կռամոլ ու «դիվանվեր» հեթանոսների պայծառակերպվելը, ճերմակելն ու արծիվների պես աստվածային բարձունքներ սլանալը (Բն. 33-46):

ԱԲ. 16. Ծովի ակունքի (Հայր Աստվածություն, ծով երրորդություն) և անդունդների պատկերն ամբողջովին նվիրված է, ինչպես մյուս մեկնություններում, անքնին, անճառելի աստվածության, նրա խորքերի անհասության նկարագրությանը: Ծովի տարերքն ու երրորդությունը նույնացվում են անվերջությամբ, անտարանջատվածությամբ (երրորդություն «միաւորական», հավասար, «անորոշ», անչափ և ահեղ փառք), անհասանելի, անտեսանելի խորքերով (ա-

հագին խորքերի անբավությունն ու անքննելիություն), անդունդը (նաև՝ Որդու տնօրինության անճառ խորհուրդը)՝ խորությամբ ու ահագնությամբ, արարածների համար անքնին ու անտես բնույթով:

ԼՔ. 17. տեղիի մեկնությունը պարզ է, քանի որ Աստված Հոբին հարցնում է մահվան դռների, դժոխքի դռնապանների մասին (մեկն.՝ հաշվություններ Քրիստոսի էջքը դժոխք, այնտեղի բնակիչների ահը, դժոխքի դռների ջախջախումն ու մարգարեներին, արդարներին ավար վերցնելը): Այն պահպանվել է միայն համառոտ տարբերակում (ձեռագրում ջնջված է չորս տող, ըստ այդմ՝ հիմնական բնագիրը պետք է որ շատ չտարբերվի համառոտի այս հատվածից): **ԼՔ. 18-19.** Աստված հարցնում է երկնի ներքո լայնության, լույսը թաքցնող երկրի ու խավարի վայրի մասին՝ գիտի՞ դրանց տեղի մասին Հոբը: Պահպանվել է միայն **ԼՔ. 19.**-ի մեկնությունը մասամբ: Նախորդող բառապատկերները (**Բն. 51**) ցույց են տալիս, որ հեղինակը կերտել է խավարի ու պայծառացման, խավարի ու սրան հակադրվող աստվածային լույսի վայրերի առավել ամբողջական տեսարաններ: Համառոտում բերվում է **ԼՔ. 18** տեղին, բայց իրականում մեկնվում **ԼՔ. 19.**-ը՝ լույսն օթեանած երկիրը՝ որպես Քրիստոսին պատասպարած կուսական արգանդ (թաքցնել՝ «ազանել» բառի շուրջ. քիչ անց նույն կերպ մեկնվում է Հայկ համաստեղությունը): «խավարի վայրը» բացի չարիքի բնակավայրից նաև եբրայեցիների ժողովն է, որի խավարի մեջ Քրիստոսը քարոզում է հետագայում հեթանոսների լույսի մեջ սփռված իր ուսմունքը (**Բն. 51-52**):

ԼՔ. 22-23. Հաջորդող պատկերներն անցնում են երկրային բնությունը, նրա տարերքին՝ ձյուն, եղյամ, կարկուտ, անձրև և այլն, որ չարի խորհրդանիշն են՝ ի հակադրություն հաջորդող հոգևոր գարնան ջերմ բխումների (**ԼՔ. 25-27**): Մեկնիչը հարասում է սուրբգրային այնպիսի զուգահեռներ, որ պատկերում են հյուսիսային սառնություն, սրան հակադրվող Հոգու բերանի քաղցրաշունչ փշումի, կենդանարար հորձանքների և այրման, բոցակիզման տեսարաններ:

Միավորները տեղադրում է հոգու, պատմության, վախճանաբանական և գոյաբանական շորս ոլորտներում (Բն. 53-73): Հիշատակվում են մեղքերը, դժոխքում մեղավորների դիզված սառնությունը, այնուհետև «ձեռն շտեմարան» ու «գանձ կարկտի»-ն «դարձեալ» արտահայտությամբ տեղափոխվում են պատմության դաշտ («ձյան շտեմարան»՝ Նոյի օրոք ջրահեղձ ամբարիշտ հոգիներ, «կարկտի գանձ»՝ սողոմայեցիներ ու իսմայելացիներ), այնուհետև՝ վախճանաբանական դաշտ («գանձ կարկտի»-ն միավորվում է հաջորդող տեղիի հետ՝ Աստված ասում է, որ սրանք ժողովված են մարտի ու պատերազմի օրվա համար՝ ԼԸ. 23): Հիմնվելով Կեղծ-Մեթոդիոսի «Հայտնության», եգեկիելի, Երեմիայի տեսիլների վրա, մեկնիչը պատկերում է ապագայում ներխուժող [սառը] հյուսիսային ազգերի կարկտի պես հեղեղը: Վերջապես՝ սատանա-կարկտին ոչնչացնում է Հիսուսն իր բերանի շնչով (Բ. Թեսաղ. Բ 3):

ԼԸ. 24-30. Եղյամի, անձրևների հոսանքի, անապատի անկոխ ու անշեն հողի, երկնից ծորացող ջրի մեկնությունները՝ դարձյալ սառնության, կարծրության ու աստվածային ջերմության, կենսական բխումների հակադրապատկերները ներկայացված են վերը (Բն. 64-75):

ԼԸ. 31-32. Այս մեծ ու ամբողջական տեսարանից հետո պատկերները նորից տեղափոխվում են երկնային լուսատուների ու համաստեղությունների ոլորտներ՝ Բազմաստեղք, Հայկ և Մազարոթ, նրանց ետևից ընթացող Գիշերավար՝ բոլորը մեկնվում են որպես բարձր էություններ: Բազմաստեղքի կարգը հրեշտակային դասակարգությունն է, Հայկի քողը կույսի որովայնն է, Մազարոթն ու նրան հետևող Գիշերավարը՝ տարբեր ոլորտներում միմյանց հետևող հոգևոր երկյակները (Գաբրիել-Մարիամ, Եղիա-Ենոք, Պետրոս-Պողոս. Բն. 76-82):

Աստված հարցնում է Բազմաստեղյանի կարգի մասին (մեկն.՝ Տիրոջ բերանի Հոգով (շնչով) «անթվական» բազմությամբ աճեցված ու օգեղեն ու լուսեղեն ընդարձա-

կուլթյան կամարը լցրած հրեշտակների դասապետություն, որ խամբում են բուն Արեգակ-Քրիստոսի ծագումով, բոլոր դասերի՝ ահեղ, հրափայլ աստվածություն փառաբանություն), Հայկ համաստեղություն քողը բացելու մասին (կույսի որովայն՝ աստղի պես սրբված երկրային կրքերից և լուսավորված մարմնի անբաժան միավորությամբ արդարություն Արեգակի ծագման ժամանակ): Աստված հարցնում է Մազարոթի իր ժամանակին բացելու մասին, Մազարոթի և նրա ետևից իր շառավիղներով ընթացող Գիշերավարի հարաբերությունը մեկնիչն արտահայտում է համապատասխանաբար ավետիս բերող Գաբրիել- կույս, երկրորդ գալուստը կանխատեսող եղիա- բարեպաշտության խորհրդով վառվող աստղ ենովք (վերջին օրը միասին պետք է հայտնվեն³⁰³), եկեղեցու վեմ Պետրոս- Քրիստոսի ընտրություն անոթ գիշերավառ Պողոս զույգերով (որ իր 14 թղթերով հալածել ու վառել է գիշերներում շրջող «գիշերայած» միտքը):

* Զորությունները ստեղծած Աստծո բերանի պատկերը գալիս է ԼԲ. 6 սաղմոսատողից («Եւ բանիւ Տեառն երկինք հաստատեցան, եւ հոգւով բերանոյ նորա ամենայն զարուիթիւնք նոցա»): Մատեանի Բան ԼԵ, Գ-ում նարեկացին խոսում է Աստծո «աշխարհաստեղծ բերանի» մասին, պատկերում նրա կենսաստեղծ անձրևի մաղումը (խնդրելով զորությամբ ազդել իր վրա և թույլ չտալ սխալ խոսել)։

«Զարհնեալ քո շրթանցդ զաշխարհաստեղծ բերանոյդ զաստուածելէն անձրեացդ զկեցուցանողդ կաթուած»։³⁰⁴

³⁰³ Ըստ Մաղաթ. Գ. 5, եղիան պետք է վերադառնա (ըստ մեկնիչների, Քրիստոսի երկրորդ գալստյան ժամանակ): Նույնը վերագրվում էր Ենոֆին, որ մարգարեացել է Տիրոջ երկրորդ գալուստն ու վերջին դատաստանը (Յնդ. Ա. 14, Ա. Ենովք Ա. 9, ԺԳ. 12-ձԵ. 2):

³⁰⁴ Աստվածային բերանից հոսող խոսքի ու երկմիջ իջնող ցողի համադրության մյուս սուրբգրային նախատիպը Նսայու տեսիլներից է. «Ինչպէս որ, ա-

Նույն տեսարանն է անձրևի հոսանքների պատկերի վրա հյուսվող (Յոբ ԼԸ. 25) «Ո՛վ է դա»-ի եզրափակիչ հատվածում. «զպատրաստեալ անձրեւն երկնաւոր, հոսեալ ի բերանւոյ Որդւոյն Աստուծոյ, զաւետարանական լուսաւոր գիտութիւն արբցուք՝ իբրեւ զծարաւիս, եւ զանապատացեալ անձինս մեր կանաչազգեստս եւ ծաղկածինս արասցուք» (Բն. 274): Վերը ներկայացված էր սառնությունը վերացնող Քրիստոսի Հոգու բերանի ջերմությունը:

Երկնային լուսատուների վերոնշյալ պատկերներով Գրիգոր Նարեկացին ներշնչում է իր Ծննդյան տաղի տեսարանները. այստեղ ցողի՝ երկինքներից երկիր հասնելու, երկրի վրա «սիրաբողբոջմամբ» ծնունդ տալու նկարագրությունից հետո (սա խորհրդանշում է Հոգոսի տիեզերական էջքն ու մարդեղացումը³⁰⁵) բանաստեղծը Ծննդյան հրաշքը վերստին անդրադարձնում է երկնային ոլորտներում՝ Գիշերավար, Արև, Արուսյակ խորհրդակիրներով՝ գիշերավարը ճեմում է բարկ աստղերով, առավոտյան ցողիկն իր ծայրը տալիս է Արևին ու Արուսյակին:

Եթե Նարեկացու տաղի խորհրդաբանությունը կապ ունի «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության հետ, ապա այս բոլոր լուսատուները ևս Սուրբ Ծննդյան իրագործման տեսարանը ցուցանող «հայելիներ» են՝ լուսինը՝ օրերի լրումով, նրան հետևում է, ճեմում Մարիամ-Գիշերավարն աստղերի հետ միասին (տաղի մեջ դարձյալ շեշտված է ըն-

սենք, երբ անձրեւ կամ ձիւն է իջնում երկնից եւ կրկին այնտեղ չի վերադառնում, քանի որ չի ոռոգել երկիրը, չի ծլեցրել ու պտղաբերել այն, սերմանողին սերմ եւ ուտելու հաց չի տվել. այդպես էլ պիտի լինի իմ Խօսքը, որ ելնում է իմ բերանից. նա դատարկ չի վերադառնալու, մինչև որ չկատարի այն, ինչ կամենում եմ ես» (Եւ. ԾԵ. 10-11): Աստվածային խոսքի այս բխումին երկրորդում է մարդը՝ Մովսեսն օրհնելագու է. «Երկի՛նք, ակա՛նջ դիւր, եւ երկիրը թող լսի իմ բերանի պատգամները: Իմ Խօսքը թող ընկալուի իբրեւ անձրեւ, իմ պատգամներն իջնեն իբրեւ ցօղ, իբրեւ սէզի վրայ տեղացող անձրեւ ու խոտի վրայ տեղացող տեղատարափ, որովհետեւ Տիրոջ անունը տուեցի» (Բ. Օրին. ԼԲ. 1-3):

³⁰⁵ Տաղի մեկնությունը տե՛ս **A. Terian**, *The Festal Works of St. Gregory of Narek*, p. 16:

թացքը), ցողը՝ մարդեղացող Լոգոսն իջնում է և միաժամանակ իր ծայրն է տալիս երկնային Լոգոս-Արևին (իր մեջ ցողացնում է նրա լույսը) և Արուսյակին՝ իր գալուստը դեռ որովայնում նախագուշա-կող Մկրտչին.

Սէր ի յամպոյ, ամպ սիրաշարժ,
Աւոյն հոսեալ ի նոյն գեղման,
Վայր իջուցեալ կաթս անձրեաց:
Ի սիրոյ սէր ծանուցեալ,
Սիրաբողբոջ տարփմամբ լցեալ,
Սիրով ընդ սէր միաբանեալ:

Լուսինն ի լոյս ի լրումն եկեալ,
Ճոխ ճեմելով **գիշերավարն**
Ըզկնի ճեմէր բարկ **աստեղաւք**:
Առաւաւտուն ցաւդիկն իջեալ
Ի նոր Սիրն, զծայրսըն տուեալ
Քաղցր **արեւուն, արուսեկին**
(նարեկացի, Տաղ Ծննդեան, ՄՇ
ԺԲ, էջ 633-634):

ԼԸ. 33-34. Աստված հարցնում է երկնքի բարեշրջությունների, դրանց ներքո տեղի ունեցողի իմացության և տարրերի՝ մարդուն ենթարկվելու (մեզը կանչելու, սարսուռով համակված, ջրերի հորդությամբ ու շանթարձակությամբ այդ կանչը լսելու) մասին: Մեկնությունն այստեղ պակաս խորհրդաբանական է՝ առաջինը երկնային մտքով երկրավորներից վերացած ու երկնային զորությամբ երկնի ներքո կատարվելիքի մասին իմացող մարգարեներին է պատկերում: Երկրորդ՝ ջրի տարրի հետ կապվող երևույթների վրա իշխանության հատվածում պատկերվում են բնության տարերքի վրա ազդող մարգարեները (Եղիայի հրահանգով երաշտի դադարում, նույն մարգարեի հրահանգով շանթի արձակում ողջակեզների վրա, սողոմայեցիների պատուհասում և այլն. Գ. Թագ. Ժէ-ԺԹ, Բն. 87-96): «Եղիշե»-Համամ Ա. բնագրերը, որոնց նպատակը միայն տնօրինական խորհուրդների բացահայտումն է, բաց են թողնում այս հատվածը (Բն. 88-96):

ԼԸ. 36. Աստված հարցնում է՝ ով է տվել կանանց իմաստություն ուստայնանկության կամ հանճար նկարակերտության՝ պատկերվում

է եկեղեցու նկարակերտումը, հոգիների բոցավառումը Քրիստոսաներկ արյան ճաշակմամբ (նկարագրությունը՝ վերը, Բն. 97-100):

ԼԸ. 37-38. Հաջորդ տեսարանը երկնային այն ոլորտներից է, որ գլխավորապես առնչվում են նյութի շրջանառության, երկնային-երկրային գոտիների անցումների հետ (ամպեր, ամպերը հաշվելը, երկինքը խոնարհեցնելը, հողը փոշու պես թափելը, քարերը միմյանց կպցնելը): Ելնելով բնագրից՝ նկարագրվում է վերելքի ու վայրէջքի, հառնումի ու անկման շրջապատներ, մեկնությունները վախճանաբանական ոլորտում են՝ «թվեր» (ամպերը) բայի շուրջ կառուցվում է դատաստանի տեսարանը՝ ամպ-հոգիների երկնասլաց համբառնումն ու մյուսների՝ փոշու պես անկումը: Այստեղ բնագիրը թերի է (երկու թերթ բացակայում է): Համառոտ տարբերակում պահպանված է տեղիների մեկնությունը՝ շատ կցկտուր ու սեղմ: ԼԸ. 37-ն ու 38-ը կապված են միմյանց, այդ ժամ (երբ հայտնվում է Քրիստոսն ամպի վրա³⁰⁶ ու պսակում ամպի պես սլացող երանելիներին ու դատում ամբարիշտերին հրով՝ ԼԸ. 37) երկինքը դեպի երկիր է խոնարհվում, և փոշու պես երկրի վրա են հեղվում ծանրացած ձախակողմյան դասերը (ԼԸ. 38): Ելնելով ահեղ դատաստանի այս համատեքստից՝ ի տարբերություն «եղիշե»-Համամ Ա.-ի, բացասական նշանակությամբ են մեկնվում և հաջորդող տեղիները: «Խորանարդը» (Աստված ասում է՝ ես եմ կպցրել դա, ինչպես խորանարդ քարերն իրար) դժոխքի անբավ խորությունն է, «վեմերը մածուցելը»՝ այդ դժոխքից անեղանելիությունը (Բն. 101-105):

ԼԸ. 39. «Կերակուր կորսա՞ս առյուծների համար, վիշապների մարմինը կկշտացնե՞ս, երբ դրանք կուշ են եկած», այս հետաքրքրական մասի բնագիրը ևս ամբողջությամբ չի պահպանվել. համառոտված տարբերակից իմանում ենք, որ առյուծն ու վիշապն

³⁰⁶ Հայտնության գրքում ամպի վրա հայտնվում է Մարդու Որդին ու գերանդի-ով հնձում արդեն հասած հունձը (Յայտն. ԺԳ. 14-16):

առաքյալների դասն են՝ առաջինի դեպքում շեշտված է իմաստութ-
յունը, երկրորդի դեպքում՝ զորությունը (առաքյալները Սուրբ Հոգու
հրով ու երկնառաք հասցով հագնում են խորագետ վիշապների պես
և գոշում դեերի վրա առյուծների պես. ՄՄ 1138, 227բ): «ՄՎ է
դա»-ի ավարտին պատկերվում է՝ ինչպես են առյուծները ճաշակում
երկնային Գառի մարմինը, իսկ վիշապները՝ արյունը:

«ՄՎ է դա»-ի բնագրի վերականգնված հատվածում խոսվում է
Պետրոսի մասին, որ (Պողոսի հետ (‘)) աստվածային ուժով վստա-
հություն ձեռք բերած սլանում ու խոյանում էին արծվի պես, շրջում
ապստամբող և խոտորված հրեաների ազգի մեջ առյուծի պես
մեծամեծ ու ահավոր սքանչելիքներով: Բազմաթիվ են Սուրբ Գրքում
առյուծի հետ կապվող ինչպես չար, այնպես աստվածային սկզբի
խորհրդապատկերները³⁰⁷. այս տեղիի հետ է ուղղակի առնչվում
Թագաւորաց գրքում Սավուղի ու Հովնաթանի բնորոշումը. «Թեթեւ-
ագոյնք քան զարծուիս, զաւրացան առաւել, քան զառիծունս» (Բ.
Թագ. Ա. 23): Հոգիների նորոգման՝ արծվի վերասլացքի սուրբգրա-
յին նախատիպն է ես. Խ. 31 տեղին, որ «ՄՎ է դա»-ի իր մեկնության
ավարտին մեջբերում է և Համամ Ա.-ն³⁰⁸:

³⁰⁷ Տե՛ս Առակ. ԻԸ. 1 (արդար մարդ՝ առյուծ, որ չի փախչում), ես. ԼԱ. 4-5 (վե-
րանաս պատժող աստվածություն՝ առյուծ, նաև երեւ. ԽԹ. 19, Ծ. 44), Ամովս
Ե. 8. «Յակոբի մնացորդները կլինեն բազում ազգերի մէջ, ինչպէս առիւծը կեն-
դանիների մէջ՝ անտառում, եւ ինչպէս առիւծի կորիւնը ոչխարների հօտի մէջ»: Քրիստոս
առյուծի պատկերը կա Հայտնության գրքում. «Եւ երէցներից մէկն
իմն ասաց. «լաց մի՛ եղիւր. անա՛ յաղթեց առիւծը, որ Յուդայի ցեղից է, Դափի ար-
մատից, որ բաց է անելու գիրքը եւ Բանդելու նրա եօթը կնիքները» (Յայտն. Ե. 5):

³⁰⁸ «Իսկ նրանք, որոնք Տիրոջն են ապաւինում, նոր ուժ պիտի ստանան եւ նոր
փետուրներով զարդարուեն, ինչպէս արծիւներ, պիտի վազեն, բայց չպիտի
յոգնեն, պիտի գնան, բայց փող չպիտի զգան»: Քանի որ այս տեսարանը
հյուսված է խոնարհների բարձրացում, ամբարտապանների անկում զուգա-
դրապատկերի վրա, հնարավոր է՝ նախորդող թափված չորս տողերում էլ, ըստ
այդմ, հարասվում է ամբարտապան արծվի՝ հրեա ազգի անկման սուրբգրային
տեղին (Երեւ. ԽԹ. 16. «Բայց եթէ արծուի պէս բարձրացնես քո բոյնը, այն-
տեղից էլ կ’ իջեցնես քեզ,- ասում է Տէրը». նույնը տե՛ս Աբդիու Ա. 4):

Արծվի պատկերն ամենուր հայտնվում է վերելքի ու վայրէջքի, այս երկուսի խորհրդաբանական հանգույցի, նաև հոգիների վերափոխության ու վերասլացքի կիզակետում (տե՛ս վերը՝ ամբարտավանների բազուկների խորտակումը [ԼԸ. 15] և հեզերի վերասլացքը, հաշորդող տեղին [ԼԸ. 40]): Վերելք-վայրէջքի ամենածավալուն խորհրդատեսարանը հայտնվում է հետագա մեկնության մեջ:

ԼԸ. 40. Տեսարանը շարունակում է ծավալել աստվածային կերակուրի ճաշակման խորհուրդը՝ «Ո՞վ է ագռավների համար կեր պատրաստել, որ նրա ձագերն առ Տերն աղաղակեն, մոլորված ու տելիք խնդրեն», տարբեր բառապատկերներով, խորհրդանիշներով ու հարասություններով նկարագրվում են անգիտության թխուլթյունն ու սպիտակեցումն աստվածային կերակրով: Մեկնիչը, ինչպես միշտ, կապում է տեղին նախորդ հատվածի (առյուծի ու արծվի) հետ:

Առյուծներին (առաքյալներին) կերակրած ու նրանց հզորացրած հրեղեն հացը կարոտում, փնտրում, Տիրոջից խնդրում են ագռավ-հեթանոսները, որոնք ա. ավազանով մաքրվում են մեղքերի թխուլթյան ժանտակերպությունից, բ. լուսեղեն ու երկնային պատմուճան հագնում, ճերմակում և գ. երկնային հացի ճաշակումով արծիվներ դառնալով, թեթևացած, սպիտակած, անմեղ և սուրբ սավառնում երկինք:

Այս հատվածը հյուսված է Սուրբ Գրքի այն տեղիներից, որ առնչվում են ագռավներին կերակրելու կամ անդրադարձումով ագռավների՝ կերակուր, զոհաբերություն բերելու, աղալնակերպությանը ծառայելու, ինչպես նաև թխալմորք ազգերի կամ անձերի՝ գիտելիք փնտրելու հետ: Թխամորթներն առաջինն են հոգևոր հացին ձեռք մեկնել (Մաղմ. Կէ. 37. «և հնդիկներն ալելի առաջ ձեռք պիտի մեկնեն Աստծուն»): Ըստ սրա՝ հայտնվում է Սողոմոնի և սոմնացի

օրիորդի օրինակը, որ նախապատկերում է Քրիստոսի³⁰⁹ և հեթանոսների կապը (Գ. Թագ. 10)³¹⁰: Հարասվում է ագռավների սնուցման այլ մարգարեական տեսարան («նա ուտելիք է տալիս անասուններին և ագռավի ձագերին, որոնք դիմում են իրեն») Սաղմ. ՃեՆ. [ՃեՆ2] 9), հիշատակվում են եղիային անապատում ուտելիք բերող ագռավները, որ ավելի մաքուր էին, քան Իսրայելի տունը: Դարձյալ (սրանից առաջ մեկ թերթ թափված է)՝ ագռավն առնում է զոհաբերության քահանայական մասը (զոհաբերվող կենդանիների) և բերում որպես ճաշ եղիային՝ ցույց տալով հեթանոսների դարձի լուսավորության խորհրդրդը, որ առնում է քահանայական իշխանությունն Իսրայելի տնից և հավատի սրբությունը սպիտակաթև աղավնակերպված Քրիստոսին սպասավորում (Գ. Թագ. Ժէ, 2-6. Բն. 106-114):

* Ագռավի և աղավնու հակադրությունը կա Մատեանում. «Յորս է տեսանել ի մէջ արջնատես ագռաւուց՝ սպիտականիշ երամս աղաւնեաց» (Բան ԼԱ, Դ):

Մեկ հոգու մեջ այս երկուսի զուգորդումը, ինչպես «Ո՛ր է դա»-ում՝ որպես հոգու փոխակերպության խորհրդանիշ, ներկայացված է Բան ՀԱ. Բ.-ում. սակայն ինքնաձաղկումների շարանի մեջ հակառակ ընթացքով՝ աղավնիից ագռավ անցումով.

³⁰⁹ Սողոմոն- Քրիստոս համարությունը Գրիգոր Նյուսացու հետևությամբ բերում է Նարեկացին երգ երգոցի մեկնության մեջ. հղում է Պողոս առաքյալին, ով Քրիստոսին խաղաղություն է անվանում (Եփ. 2. 14): Ըստ մեկնիչի՝ «Սողոմոն» քարգմանվում է «խաղաղություն», որով խորհրդանշում է Քրիստոսին (ՄՀ ԺԲ, էջ 771), որ խաղաղություն եղավ մարդկանց համար, քանզի միջնորմն ու Աստծուն հաշտեցրեց մարդկանց հետ (ՄՀ ԺԲ, էջ 794): Տե՛ս նաև Մատեան, Բան ԽԸ, 2. «Այցելութիւն խնդրոցս դիցի քո ընտրեցեալ վեհ արքայորդւոյն, զոր Միածնիդ արիւնակեցեալ»:

³¹⁰ Այս խորհրդանիշը ստեղծում է իմքը՝ Քրիստոսը՝ հղում անելով հինկտակարանային նշված տեղիին. սա մեջբերում է մեկնիչը («Հարափ դշխոն դատաստանի ժամանակ վեր պիտի կենայ այս սերնդի մարդկանց հետ... որովհետև նա երկրի ձագերից եկաւ լսելու Սողոմոնի իմաստութիւնը, և անա Սողոմոնից մեծը կայ այստեղ»։ Դուկ. ԺԱ. 31):

«Մտեմ ի բոյնն աղանի, եւ անդուստ ագռաւ ելանեմ,

Գամ սակաւ մի սպիտակ, եւ սրանամ դառնամ բնաւին սեւա-
ցեալ»:

«Ո՛վ է դա»-ում մեկնիչն ունի «ագռաւանալ», «աղանակեր-
պել» խորհրդաբառերը, որ Նոր Հայկազյան բառարանում վկայված
են որպէս Գրիգոր Նարեկացու ստեղծած բառեր (այս ստեղծագոր-
ծության մեջ):

Այստեղ ավարտվում է Հոբի գրքի ԼԸ. գլուխը: Անցումը հաջոր-
դին կատարվում է առանց ընդմիջման՝ արդեն ԼԸ. գլխի վերջին պատ-
կերն ավելի մոտ է հաջորդողներին, որ ամբողջութեամբ կենդանինե-
րի, նրանց բարքի խորհրդապատկերներ են: Մեկնության մեջ ամենա-
տարողունակն են միանգլջուրի, ձիու, արծվի, անգղի խորհրդատեսա-
րանները: Կենդանիներից յուրաքանչյուրը խորհրդանշում է մեկ էութ-
յուն կամ ոլորտ՝ ինչպէս միանգլջուր-Քրիստոս, վայրի էջ-հրեաներ,
արծիվ-Որդի, անգլ-Հայր:

ԼԹ. 1-4. Հոբի գրքում Աստված խոսում է քարայծների և եղջե-
րունների ծննդաբերության, երկունքի ցավերի, երկունքի ժամանակն
իմանալու, ձագերին կերակրելու, նրանց ազատ լինելու ու բազմա-
նալու, վեր՝ ժայռերը բարձրանալու ու այլևս չվերադառնալու մա-
սին: Բնագիրը բավական աղարտված է, պարբերաբար տողեր ու
բառեր են ջնջված, սակայն ընդհանուր իմաստը վերականգնվում է:
Համատեքստը հոգևոր ծննդաբերությունն է ու հոգևոր տիեզերքի
արարչագործությունը: Կերտվում է «խորանակապ բարձրություն-
ների» պատկերը, որի պարիսպներն են սրբերը («[զսուր]բս եղեն,
ամուսս խորանակապ բարձրութեանն». հմմտ. ԼԹ. 1. «գիտիցե՞ս
զժամանակ ծննդեան յամուսաց փառանձաւաց». «ամուր»-«յա-
մոյր» բառախաղի մասին՝ վերը): Միաժամանակ Հոբի գրքի տեղին
մեջբերվում է այլ կերպ՝ «գիտիցե՞ս զժամանակս ա<մո>լ <ե>րա-
<մոց> եւ քարանձաւաց» (ԼԹ. 1): Ըստ երևույթին այստեղ համապա-
տասխանաբար պատկերվում է սրբերի, անապատականների բազ-

մության նյութական ամլությունը, միաժամանակ հոգևոր ծննդագործությունը, նորանոր ծնունդներով բազմացումը, քանի որ նկարագրվում է հոգևոր քարանձավը լցնող էակների անթիվ բազմությունը, թվարկվում են տարբեր ազգեր՝ սկյութացի, հնդիկ և այլն՝ բազում արդարներ, տղամարդիկ ու կանայք, «ծննդաբերության ժամանակի» հետ կապված՝ Հոգու բերանով երկնային զորությունների ծնունդը՝ օգեղեն և ջրեղեն քարանձավը լցնող հրեշտակների զորքը և տիեզերքի ծագերը լցնող «մարմնեղեն հրեշտակների»՝ սուրբ ճգնալիորների դասը (Բն. 115):

***Հղումներ «Երգ երգոց»-ին, համեմատություն նաբեկացու «Երգ երգոց»-ի մեկնության հետ.**

Եղջերվի ձագերի սնուցման ու աճի, գնալու ու ետ չդառնալու տեղիում (ԼՂ. 3-4) պատկերվում է Հոգու անսերմ ու անարյուն հղացմամբ հոգևոր ծննդագործությունը, առաքելական կաթով սնուցումը, օրենքների խանձարուրով, վարդապետական դաստիարակությամբ աճը, որից հետո ձագերը բարձրանում են լեռներ, ու էլ ետ չեն դառնում: Լեռներ բարձրանալը շեշտված է երկու փուլով, առաջինում բարձունքները միաժամանակ սատանայի ամբարտավանության վայրերն են, որտեղ եղջերվի ձագերը կոխում են նրա զորությունը՝ օձերին ու կարիճներին: Վերացնելուց կոխկրտելուց հետո նրանք ավելի վեր են բարձրանում՝ այն գոյաբանական տարածքը, որտեղից սկսվել է հրեշտակի անկումն ու խորաակումը (մեկնության մեջ սրանք նշվում են որպես «բարձրագույն լեռներ») ու զբաղեցնում այդ թափուր մնացած վայրը:

Այս հատվածում հարասվում է Երգ երգոցի համապատասխան տեղին (Երգ Բ. 9. «Իմ սիրեցալը նման է այծյամի կամ եղնիկի հորքերի, որ լինում են Բեթելի լեռներում») և օձերին ու կարիճներին կոխելու Քրիստոսի հրահանգն աշակերտներին (Ղուկ. Ժ. 19): Նույն պատկերն առկա է Երգ երգոցի համապատասխան տեղիի, իսկ մարդու նորագործմամբ անկյալ հրեշտակի բնակության վայրը բարձրա-

նալու ու այնտեղ բնակվելու ուսմունքը՝ հայ մատենագրության մեջ բավական տարածված³¹¹ մեկ այլ տեղիի մեկնության մեջ (Երգ. Ը. 5. «Ո՛վ է սա, որ գալիս է սպիտակ հագած, գալիս է՝ յենած իր սիրեցեալին»։ ՄՀ ԺԲ, էջ 866, ՄՀ ԺԲ, էջ 791. վերը)։ Այն արտացոլված է և Մատենանում (Բան ԼԴ, ԺԲ)։

«Ողորմեա՛ Երուսաղեմի, որ է լուսաւոր խորհուրդ յայց ելանելոյ մեծիդ յայտնութեան

Առ հրեշտակականն թափուր տեղի ստորանկեցելոյ ի ձեռն մարդկան՝

Քո կցորդութեամբ աւետարանեալ առական այսր աւրինակաս Երուսաղեմի»։

«Ո՛վ է դա»։ «Զարգացան զաւրութեամբ մեծաւ ծնեալքն ի Հոգւոյն եւ ի ջրոյ որթք՝ եղանց եւ զաւակք եղջերուաց երագոտք եւ կայթոտք, վազիւք առաք՝ ելական ելանիցեն կայթելով ի վերայ լերանց Բեթլեւ<յ>։ այսինքն՝ ի սատանայ<ի	«Մեկնութիւն «Երգոց երգոյն»։ «Նման է եղբարորդին իմ այծեման կամ որթուց եղանց ի վերայ լերանց խնկաբերաց» (Երգ. Բ. 17). այսինքն թէ՛ տե՛ս զամբարշտաց զգործուածս սրահայեաց ականբղ, որ նստիս ի բարձունս, եւ առ ոտն հար կո-

³¹¹ Տե՛ս Դուկ. 20. 36 տեղին, **Որոգենեսի** վախճանաբանական ուսմունքը (*De principiis*, 1.8.4), հայ մատենագրության մեջ «Յանախապատում» հառեր և այլն. այս եւ հետագա աղբյուրներին հղումը տե՛ս **A. Terian, Armenian Moralia: The Oft-repeated Discourses**, Disc. 16, n. 4. անտիպ)։ Այս խորհրդաբանությունն առկա է *տասնադի* սաղմոսարանի հայ միջնադարյան մեկնություններում՝ որպես մարդու շնորհիվ թափուր մնացած երկնային *տասներորդ դասի լրման* խորհրդանիշ (Մովսես Սյունեցի, Վարդան Արևելցի, Հովհաննես Պլուզ Երզնկացի, Գրիգոր Տաթևացի. տե՛ս Ա. Թամրազյան, «Մարդու կազմության տեսության վերաբնագրությունը հայ միջնադարյան մեկնողական ավանդույթի մեջ», *Հասկեր եւ ուսումնասիրություններ*, Երեւան, 2013, էջ 248-249, ծան. 522, 524, էջ 456), տե՛ս նաեւ Ներսէս Լամբրոնացի, «Մեկնութիւն սաղմոսաց», ՄՄ 1526, 5ր, 753 ար։

ա>նաւրէն բարձրացեալ ամ-
բար<տ>աւանութեանն <բնա-
կու>թեան ընդ ինքեան <ուն>ե-
լով, զերագընթաց նմանեալ այ-
ծեման եւ որթոց եղանց եղբաւ-
րորդին, «վազս առնելով ի վե-
րայ լերանց Բեթելայ» (հմմտ.
երգ. Բ. 9), <կոխելով> զաւնս
եւ զկարիճս եւ զամենայն զաւ-
րութիւն թշնամոյն» (Բն. 116):

խել զաւնս եւ սպանանել» (ՄՀ
ԺԲ, էջ 791):

Երգ երգոցին հղում և երգ երգոցի նարեկացու մեկնության
հարասություններն են «Ո՛վ է դա»-ում օգտագործվում նաև ձիու
խորհրդանշի կապակցությամբ (ԱԹ. 19), որին ներհյուսվում են
Փեսայի՝ իր հարսին փարավոնի ձիուն նմանեցնելու (Երգ Ա. 8),
Կարմիր ծովի բացման (Ելից ԺԴ. 21), եգիպտացիների ձիերի կաշ-
կանդման տեսարանները (Ելից ԺԴ. 25³¹²): Այս երեք հարասու-
թյունների մեկնության շեշտադրումները սակայն տարբեր են՝ ըստ երգ
երգոցի և «Ո՛վ է դա»-ի համատեքստի: Եթե առաջինում առանցքը
«իմ» բառն է («Ձիոյն իմոյ ի կառսն փարաւոնի նմանեցուցից քեզ»,
Երգ. Ա. 8), և նարեկացին բացատրում է՝ ինչու է փեսան հարսին՝
մարդկային հոգին անվանում միաժամանակ թե՛ իր, թե՛ մեղքերի
պատճառով սատանա-փարավոնինը դարձած ձին, ինչպես է
Աստված փարավոնի կառքը կործանելով, կրկին այս կառքին լծված
ձիու պատկերն առնում ու ամփոփում ի՛ր մեջ, և վերջապես՝ ինչպես
առհասարակ ամենայն ինչ՝ նույնիսկ թշնամու ձին իրենն է՝ Աստ-
ծունը, և նրանից է կառավարվում, ինչպես է բռնությամբ վարում
այդ ձին, որի համար եգիպտացիներն ասում են՝ «փախչենք...», ա-

³¹² Սուրբ գրքում պատմվում է՝ ինչպես եգիպտացիների ձիերը չեն կարողանում
շարժվել և ինչպես են նրանք խուճապի մատնվում՝ տեսնելով, որ ուրեմն Աստ-
ված է կոչվում իսրայելացիների հետ:

պա «Մ՛վ է դա»-ում նույն երեք հարասությունների մեջ պետք է շեշտվի փեսայի ձիու և եգիպտացիների ձիերի զորությունը (Յոբ. «Դու՛ ես օժտել ձիուն զօրութեամբ»): Վերջիններից զորեղ է նրանց կերպարանքով նրանց դեմ կռվելու դուրս ելած երկմային զորքի երիվարը, ըստ որի՝ եգիպտացիներն ասում են. «փախչենք...»: Սրան հետևում է այդ երկնային լուսե նժույգի շատ պատկերավոր նկարագրությունը: Երգ երգոցի մեկնություն մեջ առհասարակ չի նշվում եգիպտացիների դեմ կռվող աստվածային այրուծին³¹³.

«Ով է դա». «Ձայս աստուածային ձիոյ զարույթիւն եւ զտեսակ վայելուչ <գե>ղոյ զքնաղ կերպարանս, <նոյն>պէ՜ս» արդարեւ ց՛անկա՞լի պերճութիւն³¹⁴ եւ զվ՛ե՞րա<տարւի>իկ եւ զխրոխտ եւ զանհամեմ<ատ> գեղեցկութիւն <մե>ծ արքայն Սողոմոն առակա՛բա՞նէ խորհրդիւ՜ ասելով, եթէ՛ «Ձիոյն իմոյ

«Մեկնութիւն «Երգոց երգոյն». «Ձիոյն իմոյ ի կառսն փարատնի նմանեցոցից զեզ, մերձաւոր իմ» (Երգ Ա. 8)... Ձին Աստուծոյ՝ է՛ մարդկային բնութիւնս, վասն զի հանգստարան եւ բնակարան էր Աստուածութեանն, որ պարծէր խրոխտանալով իբրեւ գծի խստերախ, եւ դարձեալ՝ ի ձեռն մե-

³¹³ Երգ երգոցի բուն Ա. 8 տեղիի մեկնության մեջ սրա բացատրությունը շատ համառոտ է. Նարեկացին հղում է Գրիգոր Նյուսացուն. «Թէ՛ ընկղմեալ զկառս նորա՝ մերձաւոր իմ արարի զեզ՝ անցուցեալ ընդ ծով մեղաց: Արդ, ես ի համառատսն եմ ի փութալ, եւ եթէ երկայն կամիս լսել, է՛րբ առ Նիսացին Գրիգոր» (ՄՀ ԺԲ, էջ 777): Հաջորդող շարադրամբում սակայն՝ փեսայի՝ հասրին իր գիրկն առնելու տեղին մեկնելիս («Մինչեւ արեայ ի գիրկս իւր ընկացի զեզ»։ Երգ. Ա. 11), ցույց տալու համար այս երկու փուլերը՝ Աստծո համար բազմաբան՝ նրա ձի լինելուց մինչեւ Աստծո գիրկը մտնելը, դարձյալ վերադառնում է «փարավոնի ձի» խորհրդապատկերին. «Այլ ինձ այսպէս թուի, թէ կատարեալ մեկնութեան բանիցս հասու ոչ եղեր, վասն որոյ հարկիմ դարձեալ համառատել» (ՄՀ ԺԲ, էջ 778):
³¹⁴ Հմմտ. Նարեկացի «Մեկնութիւն «Երգոց երգոյն». «Նոյնպէս եւ զարդարեալ մանեկաւ եւ որով համարեաց ի կարգի՝ արար իւր երիվար, ընկղմեալ զանեղայն փարատսն ի ծովն հրեղէն, եւ զեզ այնչափ պերճացոյց առաքինութեամբ՝ առեալ յինքն, որ նորա երիվար էիր, որ փոխանակ նստելոյն ի վերայ քո, ի գիրկս իւր ընկալաւ զեզ» (ՄՀ ԺԲ, էջ 778-779):

ի կառսն փարատնի նմանեցուցից զԲեզ, սիրելի իմ» (Երգ Ա. 8), <քան>զի հզարագոյն էին եգիպ<տացւոցն զարուն ձիք եւ պատեր<ազմող>կառքն եւ երիվարքն ահեղութեամբ ուժովք... Վասն այնորիկ ճշմարիտ զարավարն երկնաւոր եւ նախանձոտ հրեշտակական զարութիւնսն ի նմանութիւն կառաց եւ երիվարաց ընդդէմ եգիպտացւոցն զինեաց՝ զանդունդս ծովուն հերձեալ... եւ ընդ փարաւոնի պատերազմեալ՝ ընկղմեաց ի խորս (Ելից ԺԴ): Այս հրեշտակական զարութիւնս, որ յաւգն ժողովրդեանն առաքեալ յերկնից եւ զյաղթութիւնն ի ծովուն գործէր հակառակ եգիպտացւոցն, եւ զգացեալ եգիպտացւոցն, եթէ՝ «Տէր յերկնից պատերազմի ընդ մեզ փոխանակ Իսրայէլի»: Ասեն, «փա<խ>իցուք յերեսաց նոցա» (Ելից ԺԴ. 25, Բն. 168-171):

դանաց եղեւ կառաւար սատանայի, որ առակի ի փարաւոն, ընդ որում Փրկիչն Յիսուս մարտեաւ Խաչին, որ արինակ էր Խաչին գաւազանն Մովսէսի, որով եհերձ զծովն եւ ընկղմեաց զփարաւոն... Արդ, այն զարդարեալ ձիոյն իմոյ նմանեցուցի զքեզ, զոր վարեցի բռնութեամբ, որք ասէին. «Փախիցուք յերեսաց Իսրայէլի». (Ելից ԺԴ. 25, ՄՀ ԺԲ, էջ 778-779):

Ձիու խորհրդապատկերին, որ «Մ՛վ է դա»-ի մեկնության համառոտողը վերածել է լուծմունքի գլխավոր հանգույցի, ամբողջութեամբ կանգրադառնանք համապատասխան բաժնում:

ԼԹ. 5-8. Հաջորդ մեծ տեսարանը պատկերում է «ցիռ» կենդանուն³¹⁵ վայրի էշին՝ վայրենամիտ ու ապստամբող հրեաներին, երկրորդ շերտում՝ սուրբ անապատականներին (Քրիստոսից առաջ և հետո, ըստ այդմ, ամբողջը մեկնվում է Մովսեսի, այնուհետև անապատականների ժամանակներում): Եվ այս կենդանու հետ կապված բոլոր երևույթները՝ նրան բաց թողնելը, կապանքներից արձակելը, ապառաժոտներում բնակեցնելը, նրա՝ դալարիք փնտրելը, քաղաքի խաժամուժին ծաղրելը, հարկահանների մեղադրանքներն անտեսելը՝ ամենն արտացոլում է հրեաների քառասնամյա կենցաղավարությանն անապատում նաև անապատասեր ճգնաժամներին՝ աշխարհիկ քաղաքներից ու չարիքի հարկերից ազատագրված կեցույթյունն այնտեղ, նրանց դիտելը եկեղեցու լեռնային հացի արոտավայրերը և անուշահոտ Սուրբ Գրքերի ու ծաղկած ավետարանական գրերի մեջ արածելը (Բն. 119-140): Հետաքրքիր է, որ Քրիստոսի գալուստին նախորդող ժամանակներում սնունդ՝ «դալարիք» են ինքնին անապատացյալ անձինք (որպես անապատի համեմված ու խնկացող բույսեր), իսկ Քրիստոսի գալուստից հետո՝ այլևս եկեղեցու միջոցով տարածվող ավետարաններն ու այլ Սուրբ գրերը, մեկնիչների՝ մարդկանց համար հարմարեցված՝ «ընտելացված» հացը:

Աստված հարցնում է՝ ով է բաց թողել վայրի էշին (իմա՝ հրեաներին ազատագրել Եգիպտոսից, Ելից Ա. 14), ով է արձակել նրա կապանքները (Մովսեսի լեզվի կապանքները, և փարավոնի բռնության կապանքները), նրան իբրև կայան ինքը՝ Աստված սահմանեց ապառաժուտ տեղերը (իմա՝ Սինա անապատը, որտեղ շրջում էին հրեաները քառասուն տարի) և իբրև բնակավայր՝ աղուտները (բազում անգամ նրանց հանդիպած անապատի աղի ու դառն ջրերը,

³¹⁵ Մատեանի Բան ԽԶ, Բ գլխում, թվարկելով իր մեղքերը, Նարեկացին իրեն համեմատում է ցիռի հետ. «զաստեացս միշտ հոգացեալ դիպուածս՝ ընդ ցիռս անապատականս համարեցա»:

որի համար Մովսեսը գավազանով զարկելով վեմին՝ վտակներ բխեցրեց «զընպումն դառնացող ազգին», նաև հրեաների օրենքների մեջ ամփոփված, կնքված «աղի»՝ Քրիստոսի թաքցված ճշմարտության մեջ բնակեցումը): Այդ ցիռը ծաղրում է քաղաքների խաժամուժին և չի լսում հարկահանների մեղադրանքները (հրեաների հակառակորդների ահը): Նա դիտում է իր լեռնոտ արոտավայրերն ու շրջում դալարիք (իմա՝ երկնքից իջնող մանանա, նաև՝ ընտանի օրենքների բազմազան խորհուրդների դալարություն և Սուրբ Հոգու կանաչություն) փնտրելու:

«Յիռեր» են նաև երկրային զբաղմունքներից, սատանայի կապանքներից զատված և ազատված անապատականները, համեմված ու խնկացող «աղիւնճ»-ները³¹⁶ Քրիստոսի գալուստից առաջ (Եսայի, Եղիսե, Հովհաննես), Քրիստոսի գալուստից հետո՝ հոգեղեն հրեշտակների երամակից ճգնավորները: Նրանք «ծիծաղում են» աշխարհիկ հոգսերով «քաղաքների» վրա, «ենթակա չեն» բանսարկուի «հարկերին», վերամբարձվել են իմանալով «արոտի լեռները» (իմա՝ երկինքը կամ եկեղեցին. այստեղ փոխված է «դիտելով զլերինս արատի»-ն՝ «գիտելով զլերինս արատի»), ճարակելով երկնից կենսագործված ու աստվածակիր այրերի ընտելացրած հացը, «փնտրելով» աստվածախոս պատվիրանների ու վարդապետությունների, կամ լուսազարդված ավետարանական գրերի զանազան գեղեցկածաղիկ առաքինությունների, անուշահոտ Սուրբ գրքերի «դալարիքը»:

³¹⁶ Ադինն՝ եղինջ (տե՛ս *Միջին հայերենի բառարան*, Ռ. Ղազարյան, Մ. Ավետիսյան, Երևան, 2009): ՆԲՀ-ում կա միայն «աղին» ձևը՝ որպես եղինջ: Սուրբ Գրքում այս բառը վկայված չէ: Հավանաբար այս օրինակը բերվում է որպես անապատային բույս:

ԼԹ. 9-12. Պատկերաշարը միաեղջյուրի շուրջ է, որ բնականաբար մեկնվում է որպես Քրիստոս՝ շեշտված են միաեղջյուրի միականությունը և զորությունը (չի ասվում երկու միաեղջյուր, այլ մեկ միաեղջյուր՝ որպես Քրիստոսի մեկ բնություն): Միաեղջյուրին շրջապատող բոլոր առարկաները համահունչ են Քրիստոսի խորհրդաբանությանն ու կյանքի փուլերին՝ ծնունդից խաչելություն և գերեզման (մսուր, չվան, լուծ, ակոս, դաշտ): Այս տեղիում են նաև հայտնվում քրիստոնեության անկյունաքարը կազմող հույսի և հավատի հասկացությունները (Աստված հարցնում է՝ Հոբբ հույսը կդնի՞ միաեղջյուրի վրա, կհավատա՞, որ իր սերմանվելիքները հատուցելու է և հավաքելու կալում): Սա էլ մեկնվում է վախճանաբանական տեսիլներում, իսկ շտեմարաններում ուտելիք ժողովելու պատկերը վերաճում է աստվածային մարմնի՝ հոգևոր մաքրագործող հացի զոհաբերության՝ հոգու շտեմարանները լցնելու մեծ տեսարանի (Բն. 143-159):

Աստված հարցնում է միեղջերուն հոժար կլինի՞ ծառայել Հոբբին (մեկն. Աստծո խոնարհում), հանգստանալ նրա մսուրի մեջ (ծնունդ մսուրում), չվանով (Քրիստոսի մեկ բնությունը, աստվածության և մարդկության անանջատ՝ «անորոշ» միավորությամբ խաչին բարձրանալը) լուծ կկապի՞ նրան (մարմնի մեջ բեռների գամումը), ակոս կքաշի՞ (Քրիստոսի գերեզման) Հոբբի դաշտում (Երուսաղեմ), Հոբբ հույսը կդնի՞ նրա վրա (միաեղջյուրի կենարար արևային երկրորդ գալստյան վրա), կհավատա՞, որ միաեղջյուրը սերմանվելիքները հատուցելու ու հավաքելու է Հոբբի շտեմարանում (մեծ կալապետ միաեղջյուրն ամփոփելու է աջակողմյան դասին երկնքի շտեմարանում, իսկ հարդատեսակ սատանայական մեղքերով թեթևամտացած ձախակողմյան բազմությունն իբրև հարդ կամ փոշի այրելու է հարդի պես անշեջ հրում):

Ինչպես նշեցինք, սամեստով չվանով լուծ կապելու պատկերում շեշտված է հաշի վրա, գերեզմանում, դոխքում Աստվածություն ու մարդկության անանջատ միավորումն ու ներկայությունը³¹⁷: Այստեղ կան բացակայող տողեր, մարմնի մեջ Աստվածության բնակության վերաբերյալ մեկնիչը բերում է մարմին մարգարտի՝ Աստվածության ահագին ծովի մեջ ընկղմվող պատկերը³¹⁸:

³¹⁷ Ըստ Նոր Հայկազյան բառարանի, «սամեստ»-ն լծի փոկն է, կապիչը, իսկ «սամիք»-ը՝ լծի օղակը: Այստեղ շեշտված է երկու մասերի միացումը («անուր լծոյ՝ միապաղաղ ոլորեալ, եւ ի ստորէ կապեալ սամեստօք, եւ կամ երկմասնեայ ընդ միմեանս զօդեալ կապով սամեսեաց»)՝ *ՆԲՀ*), ըստ որի մեկնիչը խոսում է Աստվածության ու մարդկության միավորման մասին:

Հետաքրքիր է, որ սայլի այս մասերի՝ այդ թվում չվանների մանրամասն նկարագրությունը ներկայացված է Նարեկացու Հարության տաղում: Այն պատկերում է սայլ-կառփի էջը, որի վրա նստած է Աստծո Որդին (մարդեղացում) և տաղի կենտրոնական հատվածում, երբ սայլը չի շարժվում, նշվում են լուծն ու սամիքը ևս.

Եթէ սամիքն են արծաթի, լուծն է ոսկի,

Եւ սամոտիքն՝ ապրիշիմի,

Փոկերն՝ ի կերպասոյ հիւսեալ,

Եւ խարազանն՝ փնջեալ ծաղիկ.

Եւ անա շարժէր սայլիկն այն,

Եւ անա չխաղայր անիւն այն» (*ՄՀ ժԲ*, էջ 729):

Սայլին լծված եզների եղջյուրները խաչանման են: Այս խորհրդապատկերը ևս, թվում է, ակնարկ է պարունակում արհայի սայլ-կառփի և միաժամանակ սայլ- լուծ- խաչելության երկվության, այս բանաստեղծության ավարտին սակայն, երբ Նարեկացին խոսում է իր տաղի պատկերների այլաբանության մասին («Սայլն... երկրորդ արեւնն է Մովսէսի, եւ այն հարիւր բարդ խորհանն՝ այն նահապետն են, մարգարէք...», էջ 730), մեզ հետաքրքրող «սամեստ»-ին ու «սամոտիք»-ին չի անդրադառնում:

³¹⁸ Ցավոք, այս հատվածն ամբողջությամբ չի պահպանվել: Հետաքրքիր է, որ Հովհաննես Պլուզ Երզնկացին «Մհանջելի եղև գիտություն քո յիս» ճառում Բանի ու մարմնի միավորման համար բերում է փոխթափանցման նյութական օրինակներ չորս ոլորտից՝ երկնից (արաչության առաջին օրվա լույսն ու չորրորդ օրն աննյութ լույսի ամփոփումը նյութական արեգակի մեջ), երկրից (երկաթի՝ հրով այրման հայտնի օրինակը՝ ինչպես է այն ընդունում հրի հատ-

ԼԹ. 11-ի մեկնությունն մեջ իրականում ներառված է նաև հաջորդող՝ ԼԹ. 12 տեղին (11. կհուսա՞մ Հոբբը միաեղջյուրի զորությունն վրա, 12. կհավատա՞մ իր սերմանվելիքների հատուցմանն ու հավաքվելուն շտեմարանում): Բուն ԼԹ. 12-ը մեկնվում է միայն ահեղ դատաստանի պատկերում (վերը): ԼԹ. 11. մեկնությունն մեջ միաեղջյուրի զորությունն վրա հույս դնելու, սերմանաձևերը հավաքելու ու կալը լցնելու հարցումը վերակերպվում է Քրիստոսի արյան/մարմնի՝ հոգևոր հացի/գինու շտեմարանման մարդկանց հոգիների կալում: Քրիստոս միաեղջյուրն իր զորությամբ խաչի վրա ճմլում է իր ճշմարիտ Որթի ողկույզը հեթանոսների տները գինիով լցնելու համար: Բերվում է նաև երկնային մանանայի օրինակը («Լցվեցին մեր մարմնի շտեմարանները կենարար և աստվածային ցորենով»³¹⁹, որ իջավ երկնից՝ պարարտացած հոգևոր լիությամբ, որ սրա ճարպի («երիկաման») նմանությամբ կերավ [Իսրայելն] անապատում ու այլ վայրերում»): Մանանայի զուգահեռն իրական հացի՝ Քրիստոսի մարմնի հետ կամ

կանիշները ոչ «փոխարկաբար» այլ «փոխատրաբար»), ծովից ու կենդանական աշխարհից (մարդու հոգու, մտքի ու մարմնի միացումը մեկ անձի մեջ): Ծովի հետ կապված հեղինակը բերել է մարգարտի օրինակը, որը, ցավով, չի արտագրել գրիչը, ինչի մասին նշում է ձեռագրում. «Այս յիշէ արինակ եւ զմարգարտին՝ որպէս Աստվածոյթյունն ամփոփած անոթի, մարմնի հետ, համեմատում է Մարիամին. «Նախագիծ ի ծովէ **ԲԱՐՆ ԱՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ՀՐԱՓԱՅԼ** եւ **ՍԱՅԻՏԱԿ ՄԱՐԳԱՐՏԻՆ ՄԱՐԴՈՒ ԿԵՐԱՐԱՆ**... Քանզի դու ես **ակն պատուական** ի յաշխարհիս ծովէ ընտրութեան, որ զաստուածային հոյ տարար կերպարան... ի ծովային բերմանց **շնորհարոյս մարգարիտ**» (Գրիգոր Նարեկացի, «Ներքող ի սուրբ Կոյսն», *ՄՀ ՃԲ*, էջ 969, 970): Այլու մարգարիտը Քրիստոսն է, Մարիամը՝ նրա պատյանը. «գործարան գոյութեան լուսոյ մարգարտին» («Ներքող ի Սուրբ Կոյսն», էջ 954): Այս խորհրդանիշները պատկերում են նաև հոգին, եւ սրանց բացակայությունը՝ հոգու անկումը «Նաւս ընկղմեալ, **մարգարիտս մանրեալ, ակնս պատուական սուզեալ...**» (*Մատեն*, Բան ԿԵ, Բ):

³¹⁹ Այս երկուսի զուգորդումը գալիս է նաև Առակաց գրքից. «Պատուի՛ր քո Տիրոջը... քո արդար բերքից պտո՛ւղ յատկացրու նրան, որպէսզի քո շտեմարանները լցունեմ առատ ցորենով, եւ քո հնձաններն աւելի յորդ գինի բխեն» (Առակ. Գ. 10):

փոխարինումը նրանով գալիս է Սուրբ Գրքից³²⁰: «Ո՞վ է դա» մեկնության մեջ հարասվում են սիրելիի տանն իրեն զոհաբերած էակի Զաքարիայի մարգարեությունը (հմմտ. Զաք. ԺԳ. 6. «Այդ ի՞նչ վերքեր են քո ձեռքերի մէջ», «Դրանք այն վէրքերն են, որ ես ստացել եմ իմ սիրելի ազգի տանը»), Քրիստոս-հնձանահարի տեսիլը: Մեկնիչը Զաքարիայի միջոցով հարցնում է՝ «Այդ ի՞նչ վերքեր են քո ձեռքերի մէջ» և նսայու շուրթերով պատասխանում՝ «ես միայնակ ճմլեցի հնձանը»³²¹, հեթանոսներից ոչ ոք ինձ հետ չէր» (Նս. ԿԳ. 3): Տարբեր տեղիների այս հարասություններից հշուսված երևակայական երկխոսության վրա է կառուցված և Գրիգոր Նարեկացու Համբարձման տաղը (այստեղ միահշուսվում են նաև Դավթի ու Նսայու տեսիլները, որ արդեն, ինչպես տեսանք, սովորական են բոլոր Համբարձման տաղերի ու շարականների համար): «Ո՞վ է դա»-ում պատկերվում է հրեաների՝ ուրացող այգեգործների ու հեթանոսների հարաբերությունն այս զոհաբերումին ու զոհի ճաշակմանը. այգեգործները կանգնեցնում են խաչը՝ Աստծո Որդու արյան հնձանը, կթում ճշմարիտ Որթի ողկույզը³²², ճմլում ու ժողովում գուբի մեջ, բայց չեն

³²⁰ Հմմտ. Յովն. Զ. 32. «Մովսէսը չէ, որ ձեզ երկնից հաց տուեց, այլ իմ Հայրն է, որ տալիս է ձեզ նշմարիտ հացը երկնից». Յովն, Զ. 50-51. «այս է երկնից իջած հացը, որպէսզի ով որ սրանից ուտի, չմեռնի: Ես եմ կենդանի հացը, որ երկնից է իջած. թէ մէկն այս հացից ուտի, յաիտենապէս կ'ապրի. եւ այն հացը, որ ես կը տամ, իմ մարմինն է»:

³²¹ Հմմտ. Մատթ. ԻԱ, 33-45, Մարկ. ԺԲ. 1-9, Դուկ. Ի. 9-16: Երգ երգոցի մեկնության մեջ Գրիգոր Նարեկացին հնձանը *միայնակ* նմկելու խորհրդի հետ նույնացնում է ցերեկվա անցնելուց հետո փեսացուի *միայնակ* նամապարհվելը դեպի գմուտսի լեռ և կնդրուկի բլուր (Երգ. Դ. 6)՝ գմուտսի լեռը մահն է, որ միայն մեզ համար «մենամարտիկ» պատերազմելով կրեց, իսկ կնդրուկի բլուրը՝ Աստվածությանը միացած հնձանի կոխումը խաչի վրա (*ՄՀ ԺԲ, էջ 802*): Այս նույնացման մեջ դեր է խաղում կնդրուկի՝ ծառից ծորացող խեթի՝ որպես կյանքի ծառ- խաչից ծորացող արյան գուգադրումը:

³²² Հմմտ. Յովն. ԺԵ. 1 («Ես եմ նշմարիտ որթատունկը, եւ իմ հայրը մշակն է»): Հայտնության զբնում Մարդու Որդին ամպի վրա հնձում է երկրի բերբը (Յայտն. ԺԴ. 14-16), իսկ հրեշտակը սրած գերանդիով փաղում խաղողի հասած ող-

արժանանում այն ճաշակելուն, սա տրվում է հեթանոսներին: Վերջիններիս՝ արյան ճաշակումն ու պայծառակերպումը դարձյալ հյուսված է գունեղ բառապատկերներում: Արյան գույնի ու որակի մեջ շեշտված է հրի ու լույսի հատկանիշներով աստվածայնությունը: Ճաշակման մեջ շեշտված է ա. ամոքումը (քանի որ Զաքարիայի տեսիլում նշված են հնձանահարի «վերքերը»), ըստ այդմ [քանի որ Քրիստոսը հեթանոսների վերքերը վերցրել է իր վրա] հեթանոսները բժշկվում են սեփական վերքերից Քրիստոսի վերքերով, բ. շեշտված է փոխակերպությունը՝ պայծառակերպումը, նկարագրվում է մտքի ու զգայությունների բոցակերպումը հրափայլ ծիրանու գույնով, գ. շեշտված է սրա մեջ կեցությունը՝ գեղեցիկ խայտալն ու ճաճանչելը արեգակի պես: Հաջորդող հատվածն աղարտված է առանձին պահպանված պատառիկներում ակնարկներ են երկնային հեծյալի, աստվածային կառքի մասին (սա պետք է պատկերի հաշվելությանը հետևող Համբարձումը, որ ամենուր առնչված էր հաշվելության վերոնշյալ տեսարաններին): Պահպանված պատառիկներում մեկնվում են նաև «տուն», «սիրելի» բառերը (վերը՝ «սիրելիի տանը») հնձանը հարելը ըստ Զաք. ԺԳ. 6) Աստծո տուն, աղոթքի տուն, երուսաղեմ, Աստծո Որդի Իսրայելի՝ եգիպտոսից ազատագրում (Աստծո տուն ժամանելու համար⁶), «սիրելի»՝ <հարս՝ Աստվածա> մայր (նկատի ունի Քրիստոսին նրա օթևանելը), «սիրելի»՝ Քրիստոսի հաշվելությունը նախանկարող Իսահակ մեկնություններով:

* Հմմտ. Գրիգոր Նարեկացի. «Տաղ Համբարձմանն Քրիստոսի Աստուծոյ»

Զբոսությունս վայր անկեալ նորոգ	- Հնձանն ի հաշին հաւեալ,-
յարութեամբն իւրով,	ասէ,-
Ընդ իւր վեր յարուցեալ փառաք՝	Կոխեցի գրչնամին կենաց՝

կույզներն ու գցում Աստծո մեծ հնձանի մեջ: Այս ամենի հակապատկերն է Երեմ. Բ. 21, ուր Իսրայելը համեմատվում է Աստծո տնկած ու դառը պտուղներ տված որթատունկի հետ:

Վեհից գերագոյն նստոյց յաթոռ
 փառաց:
 Փառաց թագաւորն հարեալ
 ըզպատերազմ,
Ըզգերողին առեալ զաւար,
Ի բարձունս ելեալ՝ բաշխեաց
պարգեւս մարդկան:
 Մարդկային մարմնով, ի գոյն
 արեան՝
 ԸզՏէր անմարմնական տեսեալ
 զուարթնոց,
 Ընկեր առ ընկեր հարցեալ, թէ՛
 Ո՛վ իցէ:

Ո՛վ է սա, դիմեալ գայ յեղով-
մայ,
Կարմրաձորձ ի բոսորայ (եւ. ԿԳ.
 1),
 Գեղեցիկ պճնեալ աստուածա-
 զարդ լուսով...
 Զերկնային գունոյ պատմուճա-
 նին գտարակոյս
 Դարձեալ լուծանել հարցեալ.
- Զի՞ կարմիր հանդերձ ք՞ն ըստ լի
կոխեալ հնձան (եւ. ԿԳ.2):

Յերկիր ըզմեղաց հեղեալ ըզ-
 մաղձ նորա (հմմտ. եւ. ԿԳ. 3):
 Նոր անդրէն ի նոյն հարցաբա-
 նեալ վեհիցն.
- Զի՞ այդ վեհի ի ձեռքս քն
 (հմմտ. Զաք. ԺԳ. 6),
 Որ ի հողոյ ստեղծէր զպատկեր քո,
 Տէր:
 Տէրն զիւրականս ազգեալ բարե-
 կամացն զկիրս.
- Զոր վիրավորեալ եղէ
Ի տան սիրելոյ իսրայէլեան դա-
սուն (հմմտ. Զաք. ԺԳ. 6):

Դասուց հրեշտակացն ծանու-
 ցեալ, թէ՛ ու՛
 Առ գերագոյն կայիցն հոյլս
 Աղաղակելով գոչեն.
- Բացէ՛ք ըզգրուս:
 Դրունք յաւիտենից փակեալ յեր-
 կինս,
 Այսար վեր համբարձցին հիմամբք,
 եւ մտցէ ի փառս փառաւք եկեալ
 Արքայ (հմմտ. Սաղմ. 24.7-10)»
 (ՄՀ ԺԲ, էջ 662-663):

Հաջորդող ցորենի հավաքման և անպետք հարզն այրելու մեկ-
 նությունը ոչ միայն Սուրբ գրքից է (Մկրտչի խոսքերը Քրիստոսի
 մասին)³²³, այլև հայտնվում է բոլոր մեկնություններում, որ կառուց-

³²³ Հմմտ. Մատթ. Գ. 12. «որի փամփառը իր ձեռներում է, եւ կը մաքրի իր կալը, ցորենը կը հաւաքի իր շտեմարանում եւ յարդը կ' այրի անշէջ կրակով» (հմմտ.

վում են ցորենի ամբարման, ցորենի աճեցման ու հասունացման (միայն հունձֆի հասունացման [իմա՝ հանդերձյալ դատաստանի] ժամանակ հավաքելու ու զատելու) տեսարանների շուրջ:

ԼԹ. 13. Նեեղասների գեղեցիկ թևեր. բազուկ կամ քև արտահայտություն մը բոլոր պատկերները, ինչպես նշել ենք, մեկնություններում կապվում են Քրիստոսի խաչված-մեկնած բազուկների հետ. այստեղ նկարագրվում է Աստվածորդու անարատ բազկի «վերամբարձեալ» թևերի տարածումը՝ «էլի, էլի» ասելով (Մատթ. ԻԷ. 26. Մարկ. ԺԵ. 34): **ԼԹ. 13-14**-ում ներկայացվում է վերոնշյալ ասիդի ու նեեսայի պատմությունը: Այստեղ այն ամենակրճատ տարբերակով է՝ հասկանալի չէ, որ նեեսան ծառ է. ասիդը ձուռն բերանն է դնում, բերանից դուրս բերում «ործին» (անմարս կերակուր), և սրանից ծնվում է Քրիստոսի անախտ ու անսերմ ծնունդը՝ նեեսան (Բն. 160-164. մյուս մեկնիչների մոտ կենդանին փսխում է [ձուռն]՝ և ձուռն տաքացվում ու ծնունդ է տալիս հողից, այլ ոչ բերանից): Հաջորդող հատվածները (**ԼԹ. 15-18**) ասիդի՝ ձագերին մոռանալը և այլն, այս համատեքստից դուրս են և չեն մեկնվում (Բն. 160-162):

ԼԹ. 19-25. Ձիուն նվիրված մեծ տեսարանում երգ երգոցը հարասելուց (փարավոնի ձի), սրան առնչվող խորհրդաբանությունից հետո մեկնիչն անցնում է այս աստվածային նժույգի զորություն ու ճոխություն այլևայլ դրսևորումներին՝ Հոբի գրքի պարանոց, զրահ,

նաև Դուկ. Գ. 17): Քրիստոսն իմեք խոսում է հունձֆի, նրա հասունացման ժամանակի («տեսլիք արտեր, որ սպիտակել են եւ հասել հնձի համար»), հնձողի ու սերմանողի՝ հավիտենական կյանքում իր պտուղը կուտակելու մասին (Յովհ. Գ. 35-37): Յորենի հավաքելը վախճանաբանության հետ է կապվում՝ եղնելով Քրիստոսի պատմած որմների առակից. թշնամին եկել ու գաղտնի ցանել է որմները ցորենների մեջ. սրանք չեն հանվում, որ ցորենները չվնասվեն՝ մինչև նրանց հասունացումն ու հունձը, երբ կհավաքվեն շտեմարաններում (Աստծո արհայությունում), իսկ որմը կայրվի (Մատթ. ԺԳ. 30): Վերջին դատաստանի ժամանակ Մարդու Որդու՝ երկրի բնակիչներին հնձելը պատկերված է Հայտնության զբոսում (ԺԳ. 15-16):

սպառազինություն, լանջ բառերը տեղադրելով հոգևոր փառահեղության ու պերճանքի ոլորտներում ու պատկերելով սքանչացմամբ («Դո՛ւ ես ազուցել ձիու զորությունը». <կամ> երկնային թագավորի երկնային ձիու անբավ գեղեցկությունը, կամ աստվածային ու երկնային զորությունը, կամ լուսեղեն զրահը, ո՞վ կարող է մարմնավորներից պատմել ստուգությունը...»): Բառապատկերները՝ վերը):

Հորի գրքի հաջորդող շարադրանքում Աստված նկարագրում է ձիու ուժն ու զայրույթը պատերազմի ժամանակ՝ ինչպես է նա որոտում, դոփում, դուրս գալիս դաշտ, արհամարհում նետերը, ինչպես են նրա վրա շողշողում աղեղն ու սուրը, ինչպես է լսում փողի ձայնը, վա՛շ-վա՛շ կանչում պատերազմի հոտն առնելիս և այլն: Մեկնիչը պատկերում է նժույգի, կառքի ահեղության բոլոր հնարավոր հայտնությունները հոգևոր պատմության մեջ (Բն. 175-182ա):

ԼԹ. 21. Ձին «դաշտ է ելնում զորությամբ» (իմա՝ իսրայելացիներն անապատ են ելնում և պաշտպանվում հանապազորյա թշնամուց հրով ու ամպով), ԼԹ. 24. «չի հավատում, մինչև չի հնչում փողը» (իմա՝ եգիպտոսից մարդկանց հանող Քրիստոսի ծնունդն ավետող Մարիամի թմբուկը և Մովսեսի օրհներգությունը), ԼԹ. 25. «հեռվից առնում է պատերազմի հոտը» (նրա, ինչ պետք է տեղի ունենար անապատում)՝ «սուրավով» սրտմտությամբ Ամադեկի և Աստծո թշնամի այլ ազգերի վրա, և «փնչացնելով»՝ ահ տարածելով կառած և իշխանությունը:

Կառած և իշխանությունից սկսվում է խորհրդապատկերի փոխակերպությունն ու տեղադրումը քրիստոսաբանական դաշտ՝ տարբեր սուրբգրային հարասություններով: Այս հատվածի բնագիրն ունի շատ խաթարված մասեր: Այստեղ միակցված են բոլոր հնարավոր խորհրդահանգույցները՝ քերովբեների կառքին բազմած Աստվածության, Խաչ-ձին բարձրացող պատերազմող Հեծյալի, արդար մարդկանց վերամբարձող կառքի: Այնուհետև նույնը հեղինակը

տեղագրում է փրկչագործական ոլորտ, սա անջատում է նախորդ մեկնություններից «իմանալի ձի» արտահայտությամբ: Այսպիսով դարձյալ՝ բոլոր տեղիները մեկնում է նախ մի եղանակով՝ պահպանելով պատկերի «ծավալային ամբողջականությունը», այնուհետև՝ մյուս, և ստեղծում ոգեղեն ձիու խորհրդանիշը՝ արտաքին ձևերի ու փառահեղությունների բոլոր մանրամասներով՝ որպես տեսիլ, իրական գոյություն հոգևոր աշխարհներում:

Երկնային կառքի պատկերից (մարդկանց ավար վերցնող, իր հետ տանող, հավթարձող) մեկնիչն անցնում է Զի-հաշ ալլաբանություն (Բն. 182ա):

***Խաշ-ձի.** Խաշի՝ որպես թշնամու դեմ պատերազմի գործիքի հանգուցյուն այն նույնացվում է ձիու հետ, իսկ Խաշի՝ որպես փրկություն, մարդկանց վերամբարձման միջոցի համատեքստում ձի-կառքի հետ: Ճերմակ երիվար հեծած Գառան պատկերը Հայտնության գրքից է (ԺԹ. 11-13, 19-20): Այն հարասում է Գրիգոր Նարեկացին Խաշին նվիրված ներբողում: Նույն ներբողում այլուր ևս հայտնվում է Խաշ հեծնելու պատկերը, իսկ քառաթև Խաշը նույնացվում Զաքարիայի տեսիլի աշխարհի չորս կողմեր սուրացող, Աստծո զայրույթը շիջեցնող չորս կառքերի հետ, որ միաժամանակ սրտերը սանձող մեկ երասանով են առաջնորդվում (Զաք. 2. 6):

Խաշը իր վրա Բնակվողի նշանն է ամենագոր, ում մասին խորհրդանշաբար պատմվել է Հայտնության գրքում՝ արդեն եղածը որպես ապագա ներկայացնելով Գառան պատկերում, որ, հեծած ճերմակ երիվարին, վանում է վիշապի ժպրհության հարձակումը («Ճառ լուսոյ Խաշին», ՄՀ ԺԲ, էջ 938): Խաշը կրում է իր վրա «հեծելութեամբ» Հիսուսին (նույն տեղում, էջ 951): Խաշը տիեզերքի չորեքժապյան եզերքների պահպան կնիքն է, որ խայթող եղջյուրներում փառալծորդ սաստկությամբ հագեցնում է Աստծո ցասման բարկությունը, ըստ Զաքարիայի՝ չարիքի

բազմութունը, և դեպի շորս կողմեր «ձիրնթաց» շտապելու խորհրդական տեսիլով նվաճում է զգաստացնող մեկ երասանի ուղղությամբ ժողովուրդների ու ազգերի սրտերը: (ՄՀ ԺԲ, էջ 938, հաշ-քերովբեական կառք նուշնացումը տե՛ս նույն տեղում, էջ 935):

Քրիստոսի կյանքի իրադարձությունները այժմ էլ արթնացվում են ձիու զորեղության, հաղթության կերպերով (հաշի վրա հեծնել ու կռվել թշնամու դեմ, «որոտալ»՝ հաշի վրա, հողը փորել սմբակով՝ երկրի ու երկինքների ցնցում և այլն): Եվ դարձյալ՝ պատկերները համապատասխանեցված են բոլոր այլաբանական նրբագծերում:

«Պարանոցի զրահ»-ը զոռությամբ կարծրացող արյունն է (բառապատկերները՝ վերը), «լանջի փառք»-ը (քանի որ լանջը կապվում է սրտի, հոգու «արիական» հատվածի հետ) «թափանցիկ»՝ աննյութ, ոգեղեն հանդգնությունը, հակառակորդների դեմ լուսեղեն ահեղ իշխանությունը: Ձին «որոտում է դաշտում»․ նույն դաշտում, որտեղ միանդջյունն իր գերեզմանի ակոսը քաշեց, ձին հեծնում է իր հաշն ու «որոտում»՝ կանչում հաշի վրա, «դոփում»՝ դղրդում են խաչելության ժամին երկինքը երկնավորներով և երկիրը երկրավորներով, ու խավարում են լուսավորները, պատռվում վեմերը, բացվում գերեզմանները և այլն: Նրա վրա «շողշողում են» կատաղած եբրայեցիների «աղեղն ու սուսերը», խոցվում է կողը:

Ձեռագրի այս հատվածի ավարտի նշումը ցույց է տալիս, որ երկու էջ բնագրից բացակայում է: Հաջորդ էջում արդեն ձիու զորության մասին պահպանված պատառիկներից անցում է բազեին: Համառոտ տարբերակն ունի բացակայող ԼԹ. 24-25-ի մեկնությունը (ՄՄ 1138, 228բ)՝ դարձյալ Քրիստոսի զոհաբերության համապատկերում: Այն հիշեցնում է «ո՞վ է դա»-ի մեկնության սկիզբը:

Ձին չի հավատում, մինչև փող չհնչի (իմա՝ հրեշտակները «փողում են», ավետում են Քրիստոսի գերեզմանի մոտ նրա հարուժյունը կանանց), իսկ երբ հնչում է փողը, վա՛շ-վա՛շ է կանչում... սուրալով ու փնչացնելով (մեկն՝ կանայք «վա՛շ-վա՛շ» տալով գեղեցիկ ընթանալով [«վագս» գեղեցիկս առնելով»]) Գալիլեա ու այնտեղ դուռը փակելով, «փնչացնում են» առաքյալների երեսներին, թե՛ վերցրե՛ք Սուրբ Հոգին [Յովհ. Ի. 22]):

Համառոտ տարբերակում պահպանված մեկ նախադասություն ակնարկում է, որ ձիու խորհրդապատկերը մեկնվել է հավանաբար դարձյալ վառ նկարագրություններով, նաև երրորդ շերտում արդեն Քրիստոսից հետո սրբերի և առաքյալների իրագործումների ոլորտում:

«Դարձեալ՝ ձիոյ նմանեցան առաքելոցն դասք՝ զգեցեալ զաւրութիւն Սուրբ Հոգւոյն ի բարձանց» (ՄՄ 1138, 228բ):

Ձի-աստվածային զորություն, ձի-Քրիստոս տեսարանն այս մեկ-նություն առավել ներշնչված, կիզակետային հատվածներից է:

Հաջորդող շարադրանքում արդեն (բազե, արծիվ) Քրիստոսի մարդեղացումն իր զոհաբերվողի նվիրումից, միեղենությունից (միա-եղջյուրի՝ Աստվածության ու մարդկության վրա լուծի քաշում, սրանց անանջատություն) ու ծառայել-հատուցելուց (միաեղջյուր), խաչի վրա հաղթանակող կովոդի պերճանքից ու ուժից (ձի) պետք է անցնի ավելի խորհրդագրված դաշտ՝ զոհաբերության մշտնջենականության, կամավորության, վայրէջքների ու վերելքի գոյաբանական խորքերի բացահայտումով:

Լթ. 26-27. Պատկերվում են անշարժ, օդում կանգնած և թևերը տարածած, հարավը դիտող բազեն և վեր սլացող արծիվը, թևատարածության անշարժությունը մեկնվում է որպես զոհաբերության կամավորություն, սրա հետ կապված մեկնիչը հարասում է

եսայուն («Ու նա վշտից իր բերանն անգամ չի բացում: Ինչպէս ոչ-խար՝ նա մորթուելու տարուեց, և ինչպէս գառ՝ անմոռունչ կանգնած է խուզողի առաջ»¹, Ես. ԾԳ. 7): «Հարավը դիտելը» Քրիստոսի հայացքն է՝ ուղղված դժոխքին ու նրա հայտնությունն այնտեղ. Բազեն պայծառանում է դժոխականների առաջ երկնաւոր և «մարդկեղեն» միավորությամբ՝ ազատագրելով կապվածներին ու խավարի մեջ գտնվողներին հորդորելով հայտնվել (Ես. ԽԹ. 8-9), Աստվածությանը Բազեն նմանեցվում է գեղեցկությամբ, քաջությամբ ու թեթևությամբ, որ Աստծո մեջ գրսևորվում են որպէս արագահասություն, ամենատեսություն (Բն. 187-192):

ԼԹ. 27 («Կամ քո՞ հրամանով է արծիվը բարձրանում»²). Ինչպէս նշել ենք, ամենուր տիեզերական էջքին հաջորդող հոգու վերապացքը կապվում է արծիվի հետ՝ մյուս բոլոր «ՄՎ է դա»-ի մեկնություններում ևս: Այստեղ այն հնարավորինս զարգացվում է ու ծավալվում տիեզերական ել և էջքի փոխկապակցվածության բոլոր խորքերով՝ երբ էջքն իր ծայրագույն կետում հեղաշրջվում է վերելքի (այս շարժումը Նարեկացու տաղերի մեծ մասի հանգույցն է): Սա մեկնիչը պատկերում է նախ արծիվ-Քրիստոսի խոնարհումով՝ մարդեղացմամբ և տիեզերքն իր թևերի վրա ավար առած վեր բարձրանալով, այնուհետև այս համբարձումից հետո էլ կրկին՝ արդեն Սուրբ Հոգու էջքով: Առաջին հատվածում ներբերում է համապատասխան սուրբգրային հարասությունները՝ Յովհ. Գ. 13 («Արդ, ոչ ոք երկինք չի ելել, եթէ ոչ նա, որ իջաւ երկնքից»), Եփ. Դ. 9 («Ելաւ»-ն ի՞նչ է, եթէ ոչ այն, որ իջաւ նախ երկրի ստորին կողմը»): Այս համատեքստում ԽԶ. 6 սաղմոսը մեկնիչը մեջբերում և լրացնում է ըստ իրեն անհրաժեշտ համատեքստի՝ «Աստուած բարձրացաւ օրհնութեամբ, և մեր Տէրը՝ փողի ձայնով»³. հեղինակը շարունակում է [փողի ձայնով] օրհնութեան ձայն է հնչեցնում երկրի վրա առաքյալների բազմությունը կույսի հետ: Երկնային վերելքին երկրից արձագանքում է օրհնությունն ու բազմաձայնում վերինների սոսկումի

հետ: Ել և էջքի պատկերն իր գեղարվեստական արտահայտությունն է ստացել նաև եկեղեցուն նվիրված Գրիգոր Նարեկացու տաղում: Մեկնիչը դարձյալ պատկերում է Համբարձման երկնային տեսարանը Սաղմ. ԻԳ. 7 և Եսայու ԿԳ. 1 տեղիների հիման վրա: Սրան դարձյալ հավելում է Զաքարիայի և Եսայու տեսիլները՝ ոգեկոչելով տիեզերական հնձանահարի այստեղ արդեն արծվանման թագավորի պատկերը: Ել և էջքի փոխթափանցման (Որդու մեջ) և գոյաբանական ելևէջումի (Երրորդության մեջ՝ Որդու Համբարձում, Հոգու էջք) տեսարանները վերաճել են մեծ տեսիլահանգույցի:

Ահեղ Աստվածությունը նմանեցվում է արծվի ահեղությունն ու քաջությունը, որ իջավ երկնից, խոյացավ սլանալով, պատերազմեց երկնի ներքո և սքանչելապես փրկություն իրագործեց, տիեզերքն ավար վերցրեց, ձգելով դեպի իրեն Աստծուց բոլոր հեռացածներին և, ողջ տիեզերքն իր թևերով վեր բարձրացնելով, նստեց զորության աջ կողմում՝ վերանալով աստվածային արծվի անպատմելի փառքով և սքանչելի զորությամբ: Սա տեսնելով՝ առաքյալները զարհուրում էին լուսեղեն արծվի աստվածության ահեղ փառքից: Հաջորդում են ել և էջքի վերաբերյալ հարասությունները:

Բարձրացնող Աստված-արծվի սուրբգրային նախատիպերից մեկն Օրինաց գրքից է³²⁴:

* Պատկերն օգտագործում է Նարեկացին Մատեանում.

«Եւ որպէս երբեմն ընդ Մովսեսի թեւս տարածեալ արծուոյն աւրինակաւ՝ ընկալար զնա,

³²⁴ «Նա հոգաց նրա պէտքերն անապատում... Իր բոյնն ու իր ձագերին թևի տակ առնող արծուի նման գրաց, տարածեց իր թևերն ու ընդունեց նրան, բարձրացրեց ու իր մէջքին դրեց նրան: Միայն Տէ՛րն էր տանում նրանց» (Բ. Օրին. ԼԲ. 10-12):

եւ ի հանգիստն հանդարտութեան երկրին բարութեան առաջ-
նորդեցեր,

եւ զԲանին կերակուր ջամբել հրամանատրեցեր վարդապե-
տութեանց» (Բան ԺԴ, Գ):

Այս վերասլաց շարժմանը հաջորդում է Սուրբ Հոգու առաքումը՝
դարձյալ ել և էջքի փոխադարձությունը շեշտող հարասություննե-
րով պիտի Տերը վեր բարձրանա, որ գա Մխիթարիչը (Յովհ. ԺԶ. 7),
նա, ով երկինքն է շինում, իր ավետիսը երկրի վրա է հաստատում
(Ամովս Թ. 6): Ինչպես նարեկացու Հոգու Գալստյան տաղում, «Մվ է
դա»-ում ևս պատկերվում է հրեղեն գետի հեղումն ու բաժակը: Այս
զուգորդումը, երկնային բաժակից ըմպումը, գալիս է սուրբգրային
նախապատկերից, երբ Հոգով ներշնչված տարբեր լեզուներով խո-
սող առաքյալներին մարդիկ հարբածի տեղ են դնում (Գործք. Բ.
13): Եվ տաղում, և՛ այստեղ այն այլակերտվում է բաժակի՝ Սուրբ
Հոգու շնորհների բխման տեսիլի, որ ասես ողողում՝ հեղեղում է ողջ
տիեզերքը՝ ավելի ու ավելի ծավալվելով: Մա պատկերվում է բոլոր՝
ձայնային, տեսողական և ճաշակման ոլորտներում (հնչում, ցո-
լացում, բխում. Բն. 194-206):

Այստեղ ներդրվագվում է Սուրբ Հոգու բաժակին նվիրված
փոքր ներբող (սկիզբը՝ «այս բաժակ անապական և աստուածային»,
հմմտ. զենումների երկրորդ շարքը [«այս զենումն»]): Այն ավարտ-
վում է, ինչպես սովորաբար մեկնությունների պատկերաշարերում
ու հարակրկնությունների կիզակետերում, իր և իր եղբայրակիցների
միացումով տեսարանին (այստեղ՝ բխումից արբեցող տիեզերքին.
«ընդ որս եւ մեք համաձայնեալ խոստովանեսցուք...»):

Սուրբ Հոգին իջնում է սաստիկ և ահավոր հնչմամբ, ո-
րոտներով ու շարժմամբ, կիզանող լեզուների բազմության
բաժանված <հոգե>բուխ և կայծակնատարափ ցոլաց-
մամբ: Գալով այսպիսի երկն<ավոր ավե>տիսով, մխիթա-

րիչ, <հրեղեն>, ուրախարար բաժակով, <ահավ>որ զորությամբ և <աստված>ության փառքով, մեկը Սուրբ Երրորդութունից՝ Թագավորակից և աթոռակից Սուրբ Հոգին հանգչում է առաքյալների դասի մեջ: Սա է հրեղեն գետի հեղումը՝ սաստիկ, ահաւոր և անպատմելի հորձանքներով Սուրբ Հոգու իջնելը վերնատանը, <առ>աքելական ժողովի <վրա>, որոնք <լ>ցվելով և լուսավորվելով <սրանով>, վարժեցրին իրենց անձերը, որով մեծ զարմանքով սքանչանում էր ազգերի բազմութունը՝ ապշած Սուրբ Հոգու ահեղ զորությամբ: Զարմանում էին, երբ անգետ, տխմար ձկնորսները սկսեցին խոսել չսած, չտեսած, չսովորած լեզուներով, և ոմանք ծաղրաբանելով ասում էին՝ արդյոք արբած են («Քաղցուալից»՝ քաղցուով³²⁵ լեցուն). և սա մարգարեություն էր, քանի որ առաքյալներն արբած էին պարզ մրուրից՝ Սուրբ Հոգու սուրբ ու սրբաբար ճառագայթներից³²⁶, երկնավոր և հրեղեն բաժակով և քանի որ «Բաղցուալից» էին> Աստվածային Հոգու շնորհների բխման Բաղցուությունից. և սրանով մարդկային հոգիներից վերացրին սատանայի գործերի դառնությունը:

Հաջորդող տեսարանն այս բաժակի (Սուրբ Երրորդության ձևակերպումներով) բխումն ու նրանով համատիեզերական արբեցումն է:

Անապական և աստվածային բաժակը՝ բխելով Հորից և ելնելով Որդուց, անանջատ, առանց սպառման և բաժանման,

³²⁵ «Քաղցու՝ արիւն խաղողոյ այն ինչ փմեալ նոր գինի շեւ փաջ եռացեալ, օշաբակ եւ բմպելի փաղցր»՝ ՆՔՀԼ:

³²⁶ Հմմտ. Գրիգոր Նարեկացի. «Տաղ քառասնարեայ գալստեան Տեառն».

Դու ի սրբութիւն սրբաբանի սուրբ,

Սուրբ եւ սրբութեան սիրող,

Սրբեա՛ զմեզ ի մեղաց՝ կենդանարար քո գալստեամբդ» (ՄՀ ԺԲ, էջ 636):

Արբեցրեց <առ>աքյալներին և լցրեց գավազանը, բխեց մարգարեներին, բնակվեց Մարիամի, հաստատվեց օրենքների, որոտաց Ավետարանի, տարածվեց հեթանոսների մեջ, լցրեց և պսակեց եկեղեցին, երկնային շնորհի <առ>ատաբանությունը բաժանվեց վարդապետներին, զորացավ մարտիրոսների, հան՝ դիսացավ ճգնավորների մեջ, փառքով առ՝ աքելական քարոզչության ան՝ մոռացությունը բաշխվում է <հրե>դեն զորքերի երկնային դասի հրակերպ զորություններին, քանի որ ինչպես առաքյալներով բաշխվեց տիեզերքին, այնպես հրեշտակապետների միջոցով Սուրբ Հոգու շնորհները բաշխվում են հրեշտակներին: Եվ «խոստովանվում» է ու երկրպագվում երկնավորներից ու երկրավորներից, բոլոր արարածներից Սուրբ Հոգին որպես Տեր և Աստված Հոր և Որդու հետ միասին: Որին համաձայն և մենք խոստովանենք ու երկրպագենք և փառավորենք Ամենասուրբ Հոգու ահեղ Աստվածությունը և աղաչենք, որ և մեզ արժանի դարձնի իր անպատում ու բարերար շնորհներին³²⁷:

Այսպիսի օրհներգություն է պսակում «Մվ է դա» մեկնության նախավերջին տեսարանը, որից արդեն հեղինակը պետք է համբառնա դեպի անգղի, արյան մեջ թաթախված էակների ու զենումների ոլորտ՝ նոր ու ավելի ծավալուն ներքող:

*** Բաժակի՝** Սուրբ Հոգու շնորհի, բայց ավելի հաճախ Քրիստոսի արյան պարունակի պատկերը հայտնվում է Մատեանում Բան

³²⁷ Հմմտ. Մատեան. Սուրբ Հոգուն նվիրված Բան Հե. Զ. «Բահանայս կատարելագործէ, իմաստունս կազմէ, քաղաւորս զաւրացուցանէ, Բաւոյքինս ընձեռէ, կեանս շնորհէ մահացելոց ի նորոգոյքին յարութեանն: Նոյն ինքն է աւծումն մարդացելոյն Աստուծոյ, մշտնջենատր հաւասարութեամբ ընդ Հաւ երկրպագեալ ի պատիւ մեծութեան Որդոյ անսահման փառատրութեամբ աւհնեալ յալիտեանս. Ամէն»:

Գ, Ա. «Ճաշակ քաղցրութեան, բաժակ բերկրութեան», Բան ԺԴ, Գ. «Աւազանին կենարար աւծմամբն եւ բաժական լուսոյ լցեր», Բան ԼԳ, Բ. «զբաժակդ արեան Արարչիդ» (հակադրում է սա իր «հիմարարար» թմրութեան գինուն), Բան ԼԴ, ԺԲ. «Պատարագ անմահ, սպանդ անվախճան, Նուէր մաքրութեան, ողջակէզ անծախ, բաժակ անսպառ»: Բան Հե, Բ-ում իր ստեղծագործութեանն անվանում է «պատարագ» ու միավորում տիեզերական զոհաբերութեան ու կոդահոս արջան բաժակի պատկերին.

«Մի՛ անհուր ողջակիզին սպանդ մոռասցի,
եւ մի՛ պատարագ ուխտի այս ճառի արտաքոյ ցրուեսցի:
Մի՛ ճաշակդ լուսոյ ինձ մահու լիցի,
եւ մի՛ բաժակ քո կողիցդ արեան ի դատապարտութիւն լիցի»:

* Սուրբ Հոգու Գալստեան տաղում հանդիպում ենք Սուրբ Հոգու հեղման բաժակի, նաև՝ բանական դրախտում խաշանիշ փայտի ճմլվող Ողկույզի պատկերներին (այս երկուսը կամ միայն առաջինը առհասարակ կապվում են Հոգու Գալստեան շարականների, տաղերի հետ³²⁸): Բաժակի խորհրդապատկերը հայտնվում է դեռևս Ծննդոց

³²⁸ Այստեղ շեշտվում է մի կողմից երկնից իջնող Սուրբ Հոգու անձրևի հեղեղը, որ ողողում ու դալարեցնում է տիեզերքը, մյուս կողմից՝ Սուրբ Հոգու բաժակը, որից ըմպում են առաքյալներն ու բաշխում հոգևոր տիեզերքին. բաժակի հատկանիշների մեջ պատկերանում են արեցնելը, հրեղենությունը և այլն. տե՛ս օրինակ Պենտեկոստի կանոնի վեցերորդ օրվա ԴԶ. Օրհնության բնորոշումները՝ **անմահարար բաժակ**, երկնից հեղվող Սուրբ Հոգի, որով արեցին Վերնատանն առաքյալները՝ արեցնելով ողջ տիեզերքը, առատապես մեր մեջ ծավալվող կենդանի հուր, **կենդանարար բաժակ** (ՄՀ Ը, էջ 262), նաև՝ «Տէր յերկնից»՝ հրեղեն լեզուներով սրբաբանվող, հողեղենների շուրթերին, երկնից հեղվող **հրածորան, հրաճաշակ** բաժակ (ՄՀ Ը, էջ 263), առաջին օրվա Դձ օրհնություն՝ «մեծածայն հնչումով... **հրազինեց անկիզելի** աշակերտներին, որի **անմահական բաժակով** արեցին առաքյալները» (ՄՀ Ը, էջ 251-252), երկրորդ օրվա ԲԶ օրհնություն՝ «Արեցրո՛ւ և մեզ ողորմությամբ **իմաստության բաժակիցդ**» (էջ 255), նույն օրվա «Ողորմեա»։ «Որ արեցրի **երկնավոր իմաստության գինիով**

գրքում՝ երազի մեջ, որ մեկնում է Հովսեփը (փարավոնի բաժակի մեջ ճմլվող ողկույզի հյուսիս. Ծննդ. Խ. 15), մարգարենների տեսիլներում և Հայտնություն գրքում՝ որպես պատժող, սաղմոսներում՝ փրկագործող սկիզբ, որից ըմպում են մարդը/ազգերը³²⁹: Ավետա-

հո սուրբ առաքյալների հոգիները, որոնք արբեցրին տրամած Ադամի որդիներին եղեմի այգու **նուախարար բաժակով**» (ՄՀ Ը, էջ 256): Ընդ որում, Պենտեկոստեի կանոնի շարականներին թերևս ամենաշատն է հատուկ լեզվի նոխորությունն ու պատկերավորությունը, հատկապես Սուրբ Հոգու բխման հրեղեն էության հետ կապվող հարուստ բառաբարդումները (դրանք են բացի վերիններից՝ հրաբուրո՜ւմ ծավալում, հրածորան լույս, հրացայտ սավառնաքների վրա նստող Հոգի, հարաշարժ աղբյուրի անհատահոս վտակ, հանկարծահաս հնչում, մեղների մեզը մաքրող «անհյուսական» գանձ, բոցատիպ լեզուների անեղագոշ սաստիկ հողմի հնչում, առաքյալների հրաշագարդում և այլն): Բաժակի խորհրդանշը հայտնվում է և այլու՝ կապված սրբերի կամ առաքյալների հիշատակման հետ, ովքեր այդ բաժակի հյուրը բաշխողներն են՝ Պետրոսն ու Պողոսը Քրիստոսի անմահ բաժակի մատուցակներն են (ՄՀ Ը, էջ 497), «Սրբոց Հոփսիմեանց» կանոնում սրան ներհյուսվում է հնձանի (այս դեպքում Հոփսիմյանների նահատակման) խորհուրդը, որ լցված է Քրիստոսի արյամբ. «տոնենք հավատարմությամբ նույներին հնձաններում (նրանց նվիրված տոնը՝ Ա. Թ.), որ արբած լինենք անմահական բաժակով» (ՄՀ Ը, էջ 286), Գրիգոր Լուսավորչի կանոնի շարականում միավորված են ողկույզի նմվելու (Քրիստոսի արյան), այդ արյան գինիով լցված ուրախարար բաժակի, հարավային հողմերի և հյուսիսային ազգերի սառնության հալեցման ու դալարեցնելու խորհրդապատկերները (հմմտ. «Ո՛վ է դա»-ի մեկն.). «ընձյուղ ողկուզաբեր ճմարիտ Որթի... որից տրամեցյալ ժողովուրդին բխեց բաժակն ուրախարար, որով արբելով զմայլվեցինք հոգևոր ուրախությամբ: Գարնանաբեր հնչում հարավային հողմի՝ աստվածային Հոգու հրով նառագայթող, որով հալվեց սառնությունը հյուսիսաբնակ ժողովուրդների կռապաշտության, և [նրանք] ծաղկած դարձան աստվածային գիտությամբ» (ՄՀ Ը, էջ 146):

³²⁹ Հմմտ. «Տէ՛ր իմ, ժառանգութեան եւ իմ բաժակի բաժին, ժառանգութիւնս դու ես կրկին ինձ վերադարձնելու» (Սաղմ. ԺԵ. 5). «Գլուխս իտղով օձեցիր, եւ քո բաժակն ինձ արբեցրեց անխառն գինու պէս» (Սաղմ. ԻԲ. 6). «Տիրոջ ձեռքի բաժակը լի է անապակ գինով, որ մատուցում է սրան ու նրան» (Սաղմ. ՀԴ. 9): Յասման բաժակի պատկերը հայտնվում է Ժ. 7 սաղմոսում՝ «Փոքորկի շունչն է նրանց բաժակի բաժինը», Եսայու տեսիլներում՝ «Զարթնի՛ր, զարթնի՛ր, ել կանգնի՛ր, Երուսաղէ՛մ, դո՛ւ, որ Տիրոջ ձեռքից խմեցիր նոս բարկութեան բաժակը, կործանման բաժակը, որ խմեցիր եւ դատարկեցիր» (Ես. ԾԱ. 17).

րաններում բաժակից ըմպումը պատկերում է Քրիստոսի ճակատագիրը, որի հետ նա պետք է նույնանա և փոխանցի այն աշակերտներին³³⁰։ սրա կիզակետն է խորհրդավոր ընթրիքը, երբ, վերցնելով գինու բաժակը, Քրիստոսն ասում է. «Այս է նոր Ուխտի իմ արինը, որ թափվում է շատերի համար»³³¹։

Որդու արյունահեղում-Համբարձմանը հաջորդող Սուրբ Հոգու էջքը, կենարար հրակերպ բխումն առաքյալների վրա ու նրանց արբեցումը, նախագոյություն ջրերը, որոնց մեջ շրջում է Հայրը, ամենայն ինչ ոռոգող ու կենսագործող Հոգու ջրերն ու ամենայն ինչ նորագործող Որդու արյունը, այս դրսևորումների արտահայտությունները՝ հուր, ջուր, գինի, միավորվում են տիեզերական բաժակի ու նրանից հեղվող հորձանքների տեսիլում։ Այստեղ ի մի են գալիս ջրի

[Աստված ասում է]. «Ահա քո ձեռքից հեռացրի կործանման բաժակը, իմ բարկության բաժակը, եւ դու այլեւս չես խմելու այն» (ՄԱ. 22). Երեմիայի տեսիլներում [Աստված ասում է]. «Անխառն գինու այս բաժակը վերցրո՛ւ իմ ձեռքից եւ խմեցրո՛ւ բոլոր ազգերին, որոնց մօտ կ'ուղարկեմ քեզ. նրանք կը խմեն այն ցմրուր եւ խեղճներ կը թոցնեն այն սրի անից, որ եւ նրանց վրայ եմ ուղարկելու» (Երեմ. ԻԵ, 15-17. տե՛ս նաեւ՝ Երեմ. ԻԵ. 27-28, ԽԹ. 12, Ողբ. Դ. 21), Ամբակումի տեսիլներում (Բ. 16), Հովհաննեսի Հայտնության գրքում (ԺԳ. 10, ԺԶ. 19, ԺԸ. 6)։ Վերջինում հառնում է նաև Աստծո ցասման գինու հնձանը կոխտողի պատկերը, ում պատմունանի վրա «քազավորների Թագավոր և տերերի Տեր» է գրված (Յայան. ԺԹ. 15-16)։ Կորնթացիներին ուղղված թղթում առաջայն ասում է՝ չեմ կարող ըմպել միաժամանակ դեղերի եւ Աստծո բաժակից (Ա. Կորնթ. Ժ. 20)։

³³⁰ Մատթ. Ի. 22-23 [Քրիստոսն ասում է Հակոբոսին և Հովհաննեսին] «Կարո՞ղ եմ խմել այն բաժակը, որը ես խմելու եմ, կամ մկրտուել այն մկրտությունը, որով ես մկրտուելու եմ... Իմ բաժակը կը խմեմ եւ այն մկրտութիւնը, որով ես մկրտուեմ եմ, կը մկրտուեմ» (հմմտ. Մարկ. Ժ. 38-39. այս տեղին հաւաստում է Նարեկացին Խաչի ներբողում. «մկրտութիւն արեան եւ բաժակ նաշակման մահու կցորդակից փրկութեան կենաց հարցողացն՝ որդոցն որոտման», ՄԶ ԺԲ, էջ 936)։ Քրիստոսը Գեթսեմանի պարտեզում աղոթում է Հորը, որ իրեն շրջանցի [տառապանքների] բաժակը, իսկ ւ տեսնելով քնած աշակերտներին, ասում, որ կիմի այն (հմմտ. Մատթ. ԻԶ. 39, 42, Դուկ. ԻԲ. 42. Քրիստոսի խոսքերում ըմպելիք բաժակի՝ որպէս խաչելության իրագործման ակնարկը տե՛ս նաև Յովն. ԺԸ. 11)։

³³¹ Մատթ. ԻԶ. 27, հմմտ. Մարկ. ԺԳ. 22-23, Դուկ. ԻԲ. 17-20, Ա. Կորնթ. ԺԱ. 25-27։

հետ կապվող հնարավոր բոլոր խորհրդաբանական հանգույցները: Եվ դարձյալ՝ աստվածային բաժակի հյուլին աշխարհին բաշխող մո- նետիկ-առաքյալները ոչ միայն այդ բաժակի մատուվակներն են, այլև իրենք իրենց արյամբ այն լցնողները:

Կատարիչ գործոյն մարմնացելոյ Բանին.	... Դաւղեաց յաշխարհէ տգիտու- թեան խաւար,
Ազգէր յառաքեալսն իշխանական կամաւք,	Ճառագայթ լուսոյ ծաւալեցաւ յերկիր:
Լեզուաց հրեղինաւք այսար ի վերնատանն:	Միածնին քարոզք եւ բաբունիք բարիք,
Յայգւոյն կենդանի արբին զբաժակն ուրախ,	Արբուցէ՛ք ըզմեզ յանմահական գինտոյդ.
Զմայլեալ վառեցան աստուածա- յին հըրովն.	Ռահիւք յարշխարհէ մեզ աւգ- նական լերուք,
Ողկոյզըն նմեալ ի խաչանիշ փայտին,	Հետեւել շաւղաց աստուածային արանցդ:
Գինի նորատունկ այսաւ՝ ի սուրբ Սիոն:	Յաւով ձեր արեամբ պըսակե- ցէք ըզմեզ... (ՄՀ ԺԲ, էջ 741-742):

* Էջքի և ելքի պատկերները փոխակերպվել են բանաստեղծա- կան ռիթմերում եկեղեցու տաղում՝ նույն հարասուլթյուններով մեկ տեսիլահանգույցի մեջ՝ հոգու արծվաթռիչ ընթացք, փոխի մեջ՝ կոխ- վող հնձան, և վերջապես շարունակությունը՝ ծովի մեջ թաթախված կենդանու ձագեր («Մվ է դա»-ի հաջորդող տեսարանը):

Երկինքն ի յերկիրս եւ երկիրս ի յերկինքն (հմմտ. Յովհ. Գ. 13)	... եւ յայն քառադեան գետն վտակք բղխենայր (Ծննդ. 2.10).
Վայրէջք ի խոնարհ եւ վերելք ի բարձունս.	Հոսէր, իջանէր անդր ի ծովն առաջին,
Երկին նոր, երկին լոյս արփիա- զարդեալ,	Ծովուն առաջնոյ անդր՝ երամբ աղանեաց,

**Վերին աւետիքն ի յերկիր ծա-
ւալին (Ամուխ Թ. 6):**

Գուշակք ի յէից եւթնատես միա-
կին,

Խորհուրդն երբեքան նոյն ի
թելս հողմոց.

Ծանոյց տեսանողն ի յերկուց
Թուոցելոցն,

Հարսինըք՝ կանայք արծուա-
թռիչք սրբնթաց:

**Ծովուն երկրորդի՝ ձագֆ արեամբ
թաթաւին.**

Ծաւալ ծով ծիծաղ քաղցր աւղով
շարժենայր...

Փոխ՝ Հատ՛ւն...

**Հնձա՛ն, հնձա՛ն կոխելով գոյն ի
գոյն բոսորի...**

Բաժա՛կ-բաժա՛կ մատուցաւ ի

**հրաւեռ հարսանեաց (ՄՀ ԺԲ, էջ
682- 683):**

ԼԹ. 30. Վերջապես, Հոբի գիրքը հասնում է իր բարձրակետին, որին պետք է հետևի փոխակերպությունն ու վերասլացքը. «Իսկ անգղն էլ քարանձաներում ու ծածուկ տեղերում նստում հանգստա-
նում է իր բոյնի վրայ, մնում է այնտեղ ու կեր է փնտրում: Նրա աչ-
քերը դիտում են հեռուից, իսկ նրա ձագերը զոհի արեան մէջ են
թաթախուած»: Անգղի նստելը մեկնիչը վերածնունդ է որպես Աստ-
վածություն անփոփոխություն, բույնը՝ որպես աթոռ:

Քարանձավ (Աստծո անհասանելիություն). մթին քարան-
ձավն Աստվածությունը թաքցնող շերտերն են, ըստ այդմ շարա-
դրվում են աստվածային մեգի ու խավարի, անջրպետման նկարա-
գրություններ (երկնային ոլորտներում ըստ Դիոնիսիոս Արիոպա-
գացու³³², և երկրի վրա՝ Աստծո հայտնության պահերին): Սրանք
ծածկելով միաժամանակ ասես արտահայտում են Աստծուն, վերց-
նում նրանից հատկանիշներ (որ առհասարակ «ժխտողական»՝ ա-
պոֆատիկ աստվածաբանության սկզբունքն է. Բն. 211-220):

Քարանձավի հետ համեմատվում են Տիրոջը ծածկող
ամպերը (շեշտվում են նրանց անմատուց, դիզված, խա-

³³² Տե՛ս Դիոնիսի Արիպագացոյ եպիսկոպոսի Աքեմացոց առ Տիմոթէոս ե-
պիսկոպոս Յաղագս խորհրդականի աստուածաբանութեանն, «Զի՛նչ է աս-
տուածայինն մէգ», *The Armenian version of the works attributed to Diony-
sius the Areopagite*, ed. by R. Thomson, Louven, 1987, pp. 224-226.

վարային, «լեռնաձև» աստվածային հատկանիշները), մեզը (շեշտվում է մթությունը), մառախուղը (թանձրությունը), «անճաշակ» երբեք չճաշակված ու խավարային ջրերը. այս բոլորը պարունակում են անպարունակելի Աստվածությունը: Ջրի տարերքի հետ առնչվող տեսիլներից զատ անջրպետումը ներկայանում է հրի՝ հրափայլ, մշտաբորբոք Աստվածության՝ երկնային հրեղեն զորքերին չկիզող, չայրող զորությամբ:

Նույնը ներկայացվում է երկրի վրա: Պատկերանում է երկնային ու երկրային արարածների արձագանքն այս անմերձենալի աստվածության մերձեցումների պահերին՝ Սինա լեռան վրա, ուր Աստված իջնում է մառախուղով, խավարային օդով ու ջրալից մեզով, որին ի պատասխան երկնային զորքը զարհուրած օրհնաբանում էր քաղցր փողի պես, և (մարդիկ՞) լեռան շուրջ հնչեցնում էին հեշտալի բարբառը: Նորից անդրադարձվում է երկնքում հարածամ օրհներգության, սրբասացության տեսարանով՝ երկնայինների զորքի՝ լուսեղեն առագաստի բնակիչների, անախտ հարսանիքի հավերժական հարսների դողն ահավորությամբ կիզանող, անշեջ, անմերձակա Աստվածության հրից ու սրբասացությունը:

Այնուհետև ներկայանում է բուն անջրպետման աստիճանակարգությունը: Ինչպես հողեղենների բնությունն է «տկարանում» տեսնել հրեշտակների հրեղեն և լուսեղեն բնությունը, այնպես հրեշտակների բնությունն է տկարանում տեսնել Աստծուն: Այդպես լույսն ունի տարբեր աստիճաններ, և բերվում են նրա ընկալման ու այդ լույսից անջրպետման գոյաբանական օրինակները՝ նախ արեգակի ու աստվածային ծայրագույն, անմերձենալի լույսի (առաջինը վեր է հողեղենների աչքի զորությունից, երկրորդից էլ ծածկվում, նրա առաջ նվաղում ու տկարանում են հրե-

ղենները), այնուհետև՝ երկնավորների ու երկրավորների, և վերջինների ու Աստծո միջև անջրպետի (ջրամած և օդատարած երկինք, ուր ճեմում են արևը, լուսինն ու աստղերը, իսկ Աստծո ու զորությունների միջև՝ թանձրացյալ խավարը, լեռնաձև հուրը, խավարային ամպերն ու «պնդական» ջրերը): Այս նույն աստիճանակարգությունը ներկայացված է փառաբանության՝ Աստծո կերակուրի հաջորդող տեսարանում:

Անգղ-աստվածությունը ծածուկ կերակուր է փնտրում (Յոբ. ԼԹ. 28)՝ սնվում է մարդկային և հրեշտակային փառաբանությամբ (Բն. 221-222):

Համատիեզերական փառաբանություն-աստվածային կերակուրը նկարագրվում է որպես սրբերի ուրախության ան<ախտ գոհաբերություն>, <բանավոր ան>արյուն կերակուր³³³, <խոսքի սր>բություն, բա<րի առաքին>ության գործեր, <շուրթերի> պտղաբերություն և երկնային հրեշտակների անլռելի ու մշտնջենավոր փառաբանություն: Ինչպես հրեշտակների <միջոցով> Աստծուն են մատուցվում արժանավորների բոլոր գործերն ու պտղաբերությունները, այնպես հրեշտակապետերի միջոցով՝ իրենց <և բյուրավոր> բազմության աղոթքը, ընծաներն ու պտղաբերությունները:

Շուրթերի պտղաբերության պատկերը հայտնվում է հետագա գոհաբերության տեսարանում («ընծա բանական և հոգևոր շուրթերի պտղաբերություն») և եզրափակիչ հատվածում՝ Մագորոթը ժամանակին բացելու առնչությամբ («մտքի շտեմարանները բացելով շուրթերի օրհնության պտղի փալլատակում»):

³³³ Հմմտ. Նարեկացի, Մատեան, Բան ԶԸ, Բ. «Հոռոտեացիս յայս նուէր բանի ամառին զոհի, թագաւոր երկնի» (հմմտ. Ծննդ. Ը. 21):

«Հեռաստանից դիտում են նրա աչքերը» (ԼԹ. 29). այստեղ աստվածային տեսողության մեջ շեշտված է ամենայն ինչ՝ անդունդներն ու բարձունքները տեսնելու կարողությունը (Բն. 224):

Ամենա<տես> և ամենաքննող Աստված<ություն> տեսնում է ամենայն ինչ՝ ծովը, <խավարային ջր>երի ան-<դունդները>՝ Երր<որդության> ծածկույթը, սրտի <մտա->ությունները, հրեշտակապետերի բա<րեբանությունն->ը, հրեշտակների <օրհնությունները>, ամենայն <երևե->լին> ու աներևույթը մերկապարանոց կան նրա առաջ (հմմտ. Եբր. Գ. 13):

Որպես գառ զոհաբերվածի («գառնազեն») կողի հրախառն ու քերովբեներին այրող՝ «քրովբեատուր» արյան, նոր ուխտի նոր զոհաբերության այս արյան ծարավ անգղի ձագերի ճախրանքը երկնային խորաններում, հրագույն արյան ճաշակմամբ աստվածացումը, ինչպես նաև աստվածային կերակուրի՝ փառաբանության տեսարանները «Ո՛վ է դա»-ի ամենաներշնչված պատկերներն են:

Արյան, արյան ճաշակմամբ փոխակերպության ամենապատկերավոր բնորոշումների մեջ դարձյալ շեշտված են աստվածությունն ու զոհաբերությունը (հրագույն դառնալ, արյունակերպվել, լուսափայլել):

Մեկնիչը հատուկ ուշադրություն է դարձնում «Թաթախվել» բառին՝ որպես առաքյալների ու մարտիրոսների արյան հեղում, այնուհետև եկեղեցու զավակների՝ Քրիստոսի արյան մեջ թաթախում՝ ճաշակում ու վերամբարձում (այս կրկնակի թաթախումը ներկայացված է և Համամ Ա.-ում): Տեսարանի ավարտին այս զավակների թեթևացմանն ու վերասլացքին պետք է հետևի մեկնիչը: Եվ այստեղ՝ փոխակերպության վերջին հանգույցում ու հոգու վերաալացքի սկզբում միակցված են ողջ մեկնության մեջ հոգու պայծառակերպումը խորհրդանշող բոլոր թռչունները՝ արծիվն իր զորավթյամբ,

բազեն քաջությամբ ու թեթևությամբ, աղավնին սրբությամբ ու ճերմակությամբ (Բն. 225-227):

Բազե, արծիվ, աղավնի. Բազե-արծիվ թռչունները մեկնության նախորդ հատվածում համապատասխանաբար Աստվածության թեթևությամբ և Աստվածության էջի ու վերապագի (մարդու հոգու դեպքում փոխակերպությամբ վերապացքի) զարմանահրաշ կարողությունների արտահայտիչն էին: Բազեն Աստվածությանը նույնացվում էր գեղեցկությամբ, քաջությամբ ու թեթևությամբ, իսկ անգղը՝ ահեղությամբ ու քաջությամբ: ԼՂ. 40 տեղիի (ագռավների հաց փնտրելու) մեկնության մեջ ևս շեշտված էին հոգու փոխակերպության երեք փուլերը. ավազանով թխությունից մաքրագործումն ու սպիտակեցումը, նոր լուսափայլ զգեստներով հանդերձավորումն ու թեթևացած վերասլացքը: Մեկնության եզրափակիչ պատկերում հոգին երկնավոր բազեի թևերով մերձենում է առ գոյություն իջնող ու բարձրացող արծվին, այնուհետև՝ բազեի թեթևությամբ ու արծվի իշխանությամբ (Քրիստոսի երկու զորություններով՝ Ա. Թ.) մոտենում Անգղ-Հորը (Բն. 288):

Երկրավորներից վերացած արծիվների երկրե երկիր ճախրանքը հոգևոր հացի որոնումներում շատ պատկերավոր է նկարագրվում: Վերասլացքը ձևակերպվում է որպես մարմնով անմարմնացած, հրեշտակացյալ, «երկնավոր» դարձած կեցություն (Բն. 229-230):

* «Մարմնով անմարմնացած» արտահայտությունը հայտնվում է Նարեկացու Գրիգոր Լուսավորչին նվիրված քարոզում՝ «մարմնաւոր անմարմին եւ մարմին հոգեւոր» արտահայտությամբ (ՄՀ ԺԲ, էջ 689. հմմտ. նույն քարոզում՝ «մարդ երկնային եւ հրեշտակ երկրային», էջ 688):

Իսկ մարտիրոսների՝ Քրիստոսի արյունը ճաշակելու և վերասլացման նույն պատկերը ներկայացված է «Սրբոց քառասնից եւ այլ վկայից» տաղի փոխում.

Արբեալի ի գինոյ իմաստութեանըն Հաւո,
 Զըտեալք ի բոցոյ Աստուածային հըրոյն,
 Ռահ գործեալ յերկինս, իմանալի թեամբ,
 Սըլացեալք ի նոյն ժամանեցին կանխաւ:
 Աշխարհի խաչեալք, անմահացեալք ընդ Տեառն...
 Ոսկիանըման եւ հրատեսակ արեամբ
 Ներկեալ անդամաւք, վարդի նըման փըթթեալ...
 Ամբարձմամբ ի յուս ըզհետ Փըրկչին մըտեալ... (ՄՀ ԺԲ, էջ 639):

Եկեղեցու տաղում, ինչպես տեսանք, պատկերված են արյան մեջ թաթախվող ձագերը.

...եւ յայն քառադեան գետն վտակք բղխենայր (Մննդ. 2:10).
 Հոսէր, իջանէր անդր ի ծովն առաջին,
 Մովուն առաջնոյ անդր՝ երամբ աղանեաց,
 Մովուն երկրորդի՝ ձագք արեամբ թաթախին... (ՄՀ ԺԲ, էջ 682):

«ՄՎ է դա». Անգղի ձագերն առաքյալների ժողովն ու մարտիրոսների բազմությունն են՝ Աստծո որդիներն ու ժառանգները, որ հզորների, թագավորների ու բռնավորների առաջ առանց երկյուղի նրա անունը քարոզեցին և իրենց արյունը հեղեցին ու պսակեցին: Եվ դարձյալ՝ «արյամբ թաթախված» ասում է եկեղեցու բոլոր ծնունդներին, որ Քրիստոսի արյամբ հանապազ, Սուրբ եկեղեցում ճաշակելով, թաթախվում են արժանավորապես և արբելով <աստված> անում, հրագույնացած արյունակերպվում և լուսափայլելով թեթևանում ախտակիր կյանքի ծանրությունից արծվի զորություն, բազեի քաջություն, աղավնու սպիտակություն և սրբություն ու սլանում դեպի անճառ խորհուրդների աստվածատեսություն:

Դիակը («ուր որ դիակ գտնեն, իսկույն այնտեղ են հայտնվում». ԼԹ. 30) Աստվածորդու մարմինն է: Արծիվները երկրավորներից վերացած սուրբ ճգնավորների դասն են՝

մարմնով անմարմնացած (վերը), որ թևատարած ու մշտնջենավոր աղոթքներով ու պահքով խառնվում են եթերաձեւ երկնաբնակ և աստվածամերձ հոգեղենների դասին, թևարկում աշխարհից աշխարհ՝ քաղցելով արդարության կերակուրների և ծարավի նոր և նորոգիչ զոհաբերությանը՝ նոր Ուխտի արյան, որ տիեզերքի մեղքերը լափեց-սպառեց («ծախել») գառնազեն կողից բխած հրախառն և քրով-բետտոշոր սուրբ արյունով:

Զոհաբերություն. Այս արյան ճաշակումով վերին ոլորտներում թևարկման տեսարանից բխում է «զենումն»-երի շարք՝ ներբողը Քրիստոսի երկրային կյանքի տարիների քանակով³³⁴ ու հեղվում տարածվում փրկագործության համատիեզերական տեսարաններով: Այն հետևում է «որ բղխեացն ի գառնազէն կողիցն» խոսքերին ու հորդում, բազմաձայնում բոլոր ժամանակների մեջ ու իրերի խորհուրդներում «զենումն» հարակրկնությունների վրա (Բն. 231-233).

«Զենումն, որ զդրունս երկնից եբաց եւ զմարդիկ հրաւիրեաց ի գերաշխարհիկ փառաւորութիւն:

Զենումն, որ հաղորդս արար զմարդիկ իւրոյ Աստուածութեանն...»:

Այս «զենումն»-երն ընթանում են տարբեր ուղիքով. սկզբում երեք «զենումն»-եր են, որ ընդմիջվում են չորրորդի վրա երկար կանգառով և Աբելի արյուն-Քրիստոսի արյուն համադրում-հակադրումով (առհասարակ «զենումն»-երում յուրաքանչյուր բացասական անդրադարձի վրա ուղիքը խախտվում է), հաջորդ չորսը կրկնակի թվարկումներով են (յուրաքանչյուր զոհաբերման տեսարան երկու գործողություն է պատկերում. Բն. 238-240).

³³⁴ Այս դիտարկումը տե՛ս 3. *Քչօսէան*, ՄՀ ԺԲ, էջ 884:

«Ձենումն, որ զանձն սպան եւ զսպանեալ զմարդն
յաւձէն կենդանացոյց:

Ձենումն, որ զդրունս դրախտին եբաց եւ զծնունդս
աւագանին եմոյծ...»:

Հաջորդ ինը «զենումն»-երը եռանդամ են (մեկը՝ քառանդամ):
Սրանք էլ ընդմիջվում են զոհաբերութեան խորհրդի գլխավոր տեսա-
րանով՝ երկնայինների զարմանքով Քրիստոսի վերբերից (Բն. 242-
250).

«Ձենումն, որ նկարեաց յաւրէնս, գուշակեցաւ ի մար-
գարէս, բաշխեցաւ յառաքեալսն:

Ձենումն, որ խաւարեցոյց զլուսաւորսն, դղորդեաց
զերկիր, պատառեաց զվէմս, յարոյց զմեռեալս...

Ձենումն, որ զգաւրս վերինս զարմացոյց, եւ հարցանէին
զԳառնն զենեալ, եթէ՝ «Զի՞ այդ վէրք ի ձեռս» (Ձաք. ԺԳ.6)
եւ ի կողս քո»:

Սրան հաջորդող տասներեքը (Բն. 254-266) առավել շեշտում
են բառը՝ փոխելով պարզ «զենումն» սկսվածքը «այս զենումն»,
«այս զենումն աստուածային», «այս աստուածային եւ երկնաւոր
զենումն», «զայս ահաւոր եւ աստուածային զենումն» հարակրկնու-
թյուններով: Սրանք առավել հանդարտ պատմողական են՝ խորհրդի
ամբողջական տեսարանը բացող, որ երբեմն միայն ընդմիջվում են
ավելի ռիթմավորված եռանդամ «զենումն»-երով: Այսպես տարբեր
ռիթմերով ու դարձերով հյուսվում է աղոթքի ընթացքը:

Այս շարանն ունի նաև իր բովանդակային հանգույցները:

«Ձենումն»-երը բացվում են Քրիստոսի փրկագործութեան
գլխավոր խորհրդով՝ մարդկանց բնակութեամբ երկնային տարածու-
թյուններում, որ նախորդող թռիչքի տրամաբանական շարունակու-
թյունն է (զենում, որ դուռը բացեց և մարդկանց հրավիրեց գերաշ-
խարհիկ փառավորութեան, հաղորդ դարձրեց իր Աստվածութեանը,
որի ահավոր խորհուրդը վեր է մտքից ու հրեշտակների ըմբռնումից):

Սրանց հաջորդում է հողի վրա առաջին անգամ թափված Աբելի արյան՝ Քրիստոսի զոհաբերության հետ զուգադրումների շարանը («Ձենումն առաւել խաւսի, քան զՀաբէլ, զի Հաբէլ սկիզբն արար մահուն»): Բերվում են սուրբգրային հարասություններ՝ որպես Աբելի արյան կանչ և Քրիստոս երկխոսություն (Բն. 234-237):

* Աբելի ու Քրիստոսի արյան, արյան աղաղակման տեսարանը (Եբր. ԺԲ. 24), մեկի միջոցով կյանքի ու մյուսով մահվան ազդարարումը հայտնվում է Մատեանի Բան Հե, է.-ում (Վերնատանը, այնուհետև եկեղեցում խորանից հավետ բաշխվում է, մատուցվում հզորի արյունը՝ ավելի մեծ բարբառով, քան Աբելի արյան գուժարկումն է, իր բերկրության մեծածայն բարբառով անմահության կենդանությունը սրա վրա ազդարարելով. նույնը Բան ԾԲ, Գ): Խաչի ներբողում պատկերվում է Փրկչի արյան մեծաբարբառ, առ երկինք առաքվող ձայնը. ինչպես Աբելն է մահվան «գուժատու», այնպես նա՝ կարապետ ու «ավետատու» կյանքի հարության («Ներբող ի Սուրբ Խաչն», ՄՀ ԺԲ, էջ 951):

Հմմտ. «ՈՐվ է դա». «Աբելի արյան գոշումն աղաղակում էր, թե՛ «Գալու է Գառը երկնավոր ու խափանելու մահը» ... և Քրիստոս ինքն էր գոշում հրեաներին...» (Բն. 236-237):

Հաջորդ երեք զենումներն անդրադարձնում են առաջին երեքը՝ բայց արդեն ոչ թե երկնքում (ընդմիջված երկրի վրա Աբելի զոհվելով), այլ երկրի կամ հոգևոր երկրի՝ եկեղեցու, նոր դրախտի տեսարանում (իր անձը սպանելով սպանված մարդուն օձից կենդանացում, դրախտի դռների բացում, ավագանի ծնունդներին այնտեղ ուղեկցում, եկեղեցու մեջ կենաց ծառի տնկում, սերովբենների փոխարեն քահանաներին որպես պահապան կարգում): Սա պատկերվում է վերելքի և էջքի, երկնավորների և երկրավորների միություն պատկերով (Բն. 238-241):

Դրվագվում է երկրային բնակեցումը երկնքում, այնուհետև երկնքի իջեցումը՝ խոնարհեցումը երկիր և այս երկուսի սերտաճումը

խորհրդաբանական տարածության մեջ, որի հանգույցն է տիեզերական զոհը: Երկուսն էլ երեք «զենումների» շարքով են՝ պսակվող շորորորգով:

Սրանից «զենումն»-երն անցնում են պատմությանը՝ հրեաների ավանդույթից, Քրիստոսի երկրային կյանքով մինչև այն հաջորդող դեպքերի ընթացքը: Ծավալումն «ընդլայնված» է՝ ոչ միայն երեքի փոխարեն ինը «զենումն»-երով, այլև յուրաքանչյուր «զենումն»-ի երեք անդամով (ամեն եռյակ բացվում է Երրորդության անձերից մեկին առավել բնորոշ հատկանիշով՝ ա. Քրիստոսի գալստյան նախանկարում, բ. հիվանդների բուժում, գ. գիտելիքի սփռում, տարածում): Այս շարքը ներկայացնում է գլխավորապես զոհաբերության գործվածքն իր քանդող-պատժող և ներգործող-մաքրագործող կողմերով՝ սկսած հրեական օրենքից Քրիստոսի հրաշագործություններով ու խաչելությամբ մինչև էջքը դժոխք: Պատկերաշարերում ընդգծված է զոհաբերության ահեղությունը, որ պետք է բերի իր բարձրակետին՝ երկնայինների սոսկումին (Բն. 242-251):

Ձենում, որ նկարվեց օրենքների մեջ, գուշակվեց մարգարեների մեջ, բաշխվեց առաքյալներին: Խավարեցրեց լուսատուներին, դղրդացրեց երկիրը, ճեղքեց վեմը, հարույթյուն տվեց մեռյալներին³³⁵: Տապալեց դժոխքը, արձակեց կապվածներին, կապեց ապստամբներին:

Լուսավորեց կույրերին, սրբեց բորոտներին, առողջացրեց անդամալուծներին: Չորրորդ օրն արձակեց, մահին զարհուրեցրեց, հրեաներին լռեցրեց: Ավանակին ընտանի դարձրեց³³⁶, կապանքները քանդեց, Իսրայելը դատապարտեց:

Տարածվեց հեթանոսների մեջ, կործանեց կուռքերը, բարձրացրեց եկեղեցին: Սրբեց պոռնիկներին, ավազակին

³³⁵ Ամեն նախադասության սկզբում չենք դնում «զենումն, որ» կամ «այս զենումն» հառակրկնություններ:

³³⁶ Այստեղ հավանաբար նաև հակադրություն կա վերոնշյալ վայրի ցիոի հետ:

հարազատ դարձրեց, մաքսավորին արդարացրեց: Իմաստուններին հիմարեցրեց, անբաններին խոսուն, ձկնորսներին հանճարեղ դարձրեց:

Այս ուրիշման էլ ընդմիջվում է իր կիզակետով (Բն. 251)՝ երրորդ անգամ մեկնություն մեջ հայտնվող Զաքարիայի հարասությունը:

«Զենումը, որ վերին զորքերին զարմացրեց, և հարցնում էին զոհաբերված Գառին, թե՝ «Այդ ի՞նչ վերքեր են քո ձեռքերին» (Զաք. ԺԳ. 6) և կողին:

Այստեղից հարակրկնությունները «զենումն»-ից փոխվում են «այս զենումն», այնուհետև «այս զենումն աստվածային»-ի: Այստեղ ծավալվում են ժամանակները՝ Քրիստոսի ուսմունքի քարոզչությունը, զոհաբերությունից ձգվող տիեզերական հեռանկարները (Բն. 252-254):

Խաչը փառավորեց և, բոցակերպվելով աստվածային արյամբ, «ահաւորացաւ» դիվական զորքերի վրա:

Մեռցնող մահին սպանեց, մեղքերը քաղեց, թշնամությունը վերացրեց: Խավարյալներին լուսավորեց, անգգամներին զգոնացրեց, հալածիչներին առաքյալ դարձրեց³³⁷: Պիղծ հերձվածողներից չճանաչվեց (այստեղ դարձյալ խախտվում է թվարկումների ուրիշման ³³⁸), աղբյուրացավ մարտիրոսների, հանդիսացավ ճգնավորների մեջ, պապանձեցրեց բռնավորներին:

Հաջորդող երեք «զենումն»-երում զոհաբերությունը նույնացվում է տարբեր առարկաների հետ, որ շեշտում են նրա գործառույթները՝ իշխանական («երկնաւոր» թագ, հրանյութերի ծիրանի,

³³⁷ Նկատի ունի Պողոս առաքյալին:

³³⁸ «Զայս աստուածային զենումն շարարուեստ եւ պիղծ հերձուածողաց ոչ ծանուցեալ՝ խառնակ համարեցան եւ նզովեցան յահաւոր փառաց զեմլոյն Քրիստոսի»:

զրահ հոգևոր ամրության, բոցեղեն սուր թշնամու դեմ), քահանայապետական (սեղան, որ պատրաստվեց Սողոմոնի ժամանակ, տեսավ Դավիթը, նաև տիեզերքն արբեցնող անապականություն՝ բաժակ): Այս շարքը ևս ընդմիջվում է չորրորդ «զենումն»-ով, որ դարձյալ բացա-սական սկիզբ՝ այս անգամ Հուդայի մատնությունն է պատկերում: Այստեղ ևս շեշտված է առարկայական կողմը, հաշից հրեաների փա-խուստը և հեթանոսների՝ այդ հաշը համբուրելը, գիրկն առնելն ու լուսավորվելը (Բն. 257-260):

Ննչեցյալների համար այն առաջնորդ է երկրից երկինք, պաշար քաղց չառաջացնող («անքաղցական»), նշան արքունական՝ անցնելու համար խավարի իշխանությունների ու պետությունների միջով, հավատացյալների հոգիներում՝ արքունական աստվածային մատանու <կնիք> հոգու գրատան մեջ, ճշմարիտ ու սրբասեր ճաշակողների համար՝ լույս մշտնջենավոր, անարժան ճաշակողների համար՝ խավար թանձրության, հուր բարկության, դատապարտող, կենդանիների եւ անկենդանների համար՝ մեղքերը վերացնող, կենդանիների և մահացածների համար՝ հույս ճշմարիտ ովսնանյաբեր, քահանայական դասի համար՝ զարդ երկնային գեղեցկության, գանձ ամբարված աստվածային մեծություն և անարժանների հոգիները կապելու երկնային հրամանների իշխանություն:

«Այս է արժուեն աստված» ծային Գառան, ում ձագերն արյան մեջ՝ թաթախվեցին, և ժողովվեցին արդարները՝ սրբերի դասը, «որ ճաշակեն զոհը, ու Վերացան» երկինքներ» (Բն. 265):

Այսպես ներբողի պատկերաշարերը շրջում են երկնային - երկրային ոլորտներով, այս երկուսի փոխթափանցման կիզակետով, միախառնով՝ յամբ անցնում հոգևոր պատմությունը՝ մինչև հաշվելություն ու Համբարձում, դրան հաջորդող քրիստոնեության տարածում, բոլոր ժամանակներում և հոգիներում հաշի խորհրդանիշների և գործառույթների ցուցադրություն: Այս շրջադարձերը նաև ռիթմավորված են:

Եվ այս ներշնչված տեսարանին մեկնիչը միահյուսում է վերջապես իր զոհաբերությունը և ի՛ր ճամփորդությունը Հոբի գրքի՝ այլևս Քրիստոսի արյան միջով անցած ու մաքրագործված պատկերներով՝ ավարտելով ամենը փառաբանությամբ: Մինչ այդ պատկերում է ստեղծագործության փոխակերպումը բանավոր զոհաբերության:

* Այստեղ մնում է միայն հավելել Մատեանում երկնային զենման բազմաթիվ պատկերներից թերևս ամենաազդեցիկը կամ դրանցից մեկը, որտեղ շեշտված է զոհի մշտակայությունն ու անսպառույթությունը, մանրատումն ու բաշխումը բոլոր անդամներին.

Եւ զցաւ քաղցոյս լլկանաց նեղոյս նուաղեցելոյս

Կենաց քո հացի՛ւդ բժշկեսցես...

Զկնիք մատանւոյն համարձակութեան ամէնառատ կամա՛ւք

մատուցես...

Ի յաւձին թունից մի՛շտ ամրացուցես

Զգուարակդ պարարակի եզինդ երկնայնոյ (Ղուկ. ԺԵ. 22-23),

Որ է միածին Որդիդ քո աւրհնեալ...

Ու մատուցեալ միշտ եւ անպակաս մնայ ի լուսեան՝

Յաւակայ զեմեալ ի սպանդարանի անթիւ սեղանոց

անսպառութեամբ,

Բոլոր՝ յամենեսին եւ բնաւ՝ յամենայնում...

Փշրեալ եւ բաշխի ի մասունս անհատս,

Զի զհամայնն հաւաքեսցէ առ ի նոյն մարմին իւրումն գլխոյ (Մատեան, Բան Խէ, Բ):

Բանավոր զոհաբերություն

Մարմնի ողջակիզում

Հոգին հագենում է արյամբ՝ ինքն էլ փոխարկվելով զոհի. նորակերպվում նրանով՝ այրվում, անուշահոտում ու բոցակերպվում. և ընծայում է իրեն Քրիստոսի զոհաբերության երկնային սեղանի վրա: Եվ մարմնի ողջակիզումով, այդ ողջակիզման բույրով ու լուսեղեն բոցավառումով նրա մեջ ծնվող խոսք-զոհաբերությունը մատուցվում է Աստծուն. «Այս միշտ և հանապազ» կենդանի ու չսպառվող նորոգիչ զոհաբերությունը թող և ինձ նորոգի» (կամ «և ինձ կնորոգի»): Բն. 266): Այս նորակերպության մեջ շեշտված են շուրթերը, լեզուն, անդամներն ու երիկամները. «...նորոգված հոգով բոցակերպված լեզ» վով, լուսաւորված, <ճշմարտելով կա> րմրալար շուրթերով <և արյան սոսկալի> խորհրդով արբած, <ան> ուշահոտ երիկամներով <խնկելով> եւ ողջակիզվելով բոլոր անդամներով» պատարագ կենդանի եւ սուրբ մատուցել երկնքում ու երկրի վրա զոհաբերվող Քրիստոսի առաջ, երկնավոր սեղանի վրա»:

Անդամների ողջակիզման, լեզվի բոցակերպման խորհրդաբանության մասին խոսել ենք վերը (զոհաբերության ճարպի այրման ու մյուռոնի յուղի մեջ «թաթախված» հոգու բռնկման նույնացումը, կամ այս նույն խորհրդի՝ տարբեր շերտերում իրագործումը). այստեղ բոցակերպվում, լույսի են փոխարկվում վերին հատվածները, իսկ դրա համար ողջակիզվում ու անուշահոտում առավել ստորինները՝ մարմնի անդամներն ու երիկամները:

Երիկամներ

Վերը նշեցինք, որ երիկամները ևս կապվում են զոհի պարարտացված հատվածների հետ, որ, ի տարբերություն կենդանու մյուս մասերի, դրվում են զոհասեղանին՝ որպես Աստծո կերակուր: «Ո՞վ է դա» բնագրում շեշտված է երիկամների անուշահոտումը:

Գրիգոր Նարեկացին Մատեանում երիկամների հետ կապում է այլ խորհրդաբանություն: Անտիկ-միջնադարյան ուսմունքով հոգին ունի երեք շերտ՝ ստորին՝ «ցանկական», որ զգացումների ու տենչանքների ոլորտն է, բարձրագույն դրսևորմամբ՝ Աստվածային սիրո պարունակն ու արտացոլողը, ըստ այդմ նաև զգացումների հետ առնչվող հավատի գոտին, միջին՝ «արիական» հատվածը, որ առավել կամքի, իրագործումների ոլորտն է, հոգու պարունակներում ստորին երևույթների դեմ կռվողն ու վերինները հաստատողը, ըստ այդմ [ապագայի] իրագործումների հետ կապվող հույսի գոտին, և վերին՝ բանական հատվածը՝ աստվածային մտքերի հայելին: Սրանց հետ առնչվող մարմնի հատվածներն են համապատասխանաբար երիկամները, սիրտը, ուղեղը:

Գրիգոր Նարեկացին այս տրամաբանությունը Մատեանում օգտագործում է երիկամների, սրտի ու լեզվի (վերջինը՝ որպես բանական մասի արտահայտիչ) խորհրդապատկերները միասին: Բան հե, Ա-ում հոգին հրահանգում է սրտում տնկելով բարիքների հույսն ու հավատի գոտիով պնդացնելով երիկամների երկու մասերը՝ «ցանկականի» գործիքի «կրկնապղտոր» խորհուրդները («եւ գաւտեաւն հաւատոց պնդեալ զերիկամանցդ երկակի մասունս՝ զկրկնապղտոր խորհրդոցդ ցանկականիդ գործարան»), խոստովանել բարերար Աստծուն իր գաղտնի մտքերը՝ որպես արդեն իրագործված արարքներ: Բան ԺԲ, Բ-ում նշում է՝ ոչ թե տուրքերը, այլ դրանք բաշխողին է կարոտում... ոչ կյանքի փափագով, այլ կենարարի հիշատակով է միշտ «ճենճերում», ոչ վայելքների տարփանքներով է հեծում, այլ «հանդերձողի» (պատրաստողի կամ ընծաներ տվողի՝ Ա. Թ.) տենչանքներով երիկամներով կականում (ողբում): Բան ԿԴ, Դ-ում դարձյալ նշվում են սիրտն ու երիկամները. լքված սրտի անպտուղվածամբ, երիկամների հիմարությունը անբեր անդաստանի վերածված անձը ոռոգում է աղբյուրում իր որոտացող հոգուց բխող արտասուքի վտակներով:

Ազգեա՛ վերստին առ սոյն կերպարան լքեալ կրկին ողորմութիւն...
Ի կարծրացեալս մեղաք անբեր անդաստան՝
Երիկամանցս յիմարութեան եւ անպտուղ սրտիս լքութեան
Ձի առեալ նպաստ աւժանդակութեան ի գթութենէ կամաց
ամենակալիդ՝
Որոտասցէ, բղխեսցէ հոգիս՝ ընծայեալ աշաց վշտագնեցելոյս
Վտակս արտասուաց արբուցանողաց:

Բան ՂԳ, Թ-ում նշվում է առ Աստված համբարձվող բազկի, երիկամների գործակցության, սրտի հեծության, լեզվի ու շուրթերի ձայնարկության մասին (դարձյալ՝ շեշտված են հոգու երեք մասերի հատվածները):

Մատենանի հեծության պատկերներում բազմիցս հայտնվում են երիկամները՝ որպես ներքին պարունակներում տառապանքի վայր: Այս հատվածներում արդեն նրանք օգտագործված են ամենաընդհանուր նշանակությամբ՝ որպես գաղտնի ապրումների ու խորհրդածությունների արտահայտիչ: Բան ԿԶ, Է-ում նարեկացին նկարագրում է այս հեծությունն ու տաճարում իր անձի այրումը տարբեր հատվածների մանրամասնումով՝ սրտի հառաչանքով տապանալ, խղճով խոցոտվել, շնչի բոցով ճենճերել, արտասուքների աղի ցողով այրվել, երիկամների ազդեցությամբ կիզվել, խոսքի թախանձանքով երերալ ու կողկողագին հեծությամբ դողալ և այլն: Բան ԿԷ, Բ-ում պատկերում է սիրո անընդունակ, մեղքերի լարով իր քաշվելը, երիկամների խոցոտումը:

Երիկամների գաղտնածածուկ խորհուրդների ու Աստծո ամենիմացության, երիկամների տառապանքի պատկերների նախահիմքը ևս Սուրբ Գրքից է՝ գլխավորապես Դավթի սաղմոսներից: Դարձյալ՝ նրանք հաճախ հիշատակվում են սրտի հետ միասին (Սաղմ. Է. 10՝ Աստված ներկայանում է որպես սրտերի ու երիկամների քննիչ, նույնը՝ Երեմիայի աղոթքներում՝ Երեմ. ԺԱ. 20, ԺԷ. 10, Ի. 12, նաև՝ Յայտն. Բ. 23. Սաղմ. ԺԵ. 7-ում Դավիթը նշում է պիտի օրհներգեմ

Տիրոջը. գիշերն անգամ երիկամներս խրատում էին ինձ. Սաղմ. Իճ. 2-ում թախանձում է՝ փորձի՛ր ինձ, Տե՛ր, և քննի՛ր ինձ, փորձի՛ր երիկամներս ու սիրտս, Սաղմ. ՀԲ. 21-ում պատկերում սրտում հրի բորբոքումն ու երիկամների գունափոխումը, Սաղմ. ՃԼԸ. 13-ում իր երիկամների՝ Աստծո ստեղծումն ու մոր որովայնից ընդունելը): Ողբի տեսարաններում նկարագրվում է երիկամների խոցոտումը (Յոբ ԺԶ. 14), նրանց մեշտեղից կիսվելը (Երեմ. Ողբ Գ. 13. տե՛ս նաև Ա. Մակ. Բ. 24 երիկամների դող):

Վերջապես պատկերանում է նաև շուրթերի՝ խոսքերի ու երիկամների՝ գաղտնի խորհուրդների՝ մտքերի ու ապրումների անհամապատասխանությունը. Տերն անօրենների շուրթերի վրա է, բայց հեռու երիկամներից (Երեմ. ԺԲ. 2. աշխարհաբար թարգմանված է «սրտերից»): Այս հատվածը հարասում է նարեկացին.

«Բերանովս՝ մերձ առ ստացողն, եւ հեռի՝ երիկամամբք» (Մատեան, Բան ԻԸ, Բ): Նույնը շեշտված է Սողոմոնի Իմաստության գրքում (Սող. Ա. 6. իմաստուն ու մարդասեր հոգին չի արդարացնում շուրթերով հայհոյողներին, քանի որ նրանց երիկամների վիճակն է Աստված):

Մեկ այլ տեղ այս նույն համատեքստում նարեկացին նշում է շուրթերով ճշմարտելու և երիկամներով ստելու մասին. «շրթամբք ճշմարտեմ եւ ստեմ երիկամամբք» (Բան ՀԱ, Գ):

Եվ ահա այս բոլոր հանգույցները միանում են զոհաբերության ներբողին հաջորդող փոխակերպության տեսարանում «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության մեջ: Արցան ճաշակումից, նրա սոսկալի խորհրդով արբելուց հետո անձը փոխակերպվում է զոհի, յուղի այրմանն (մարմին) ու բոցակերպությանը (լեզու) ներհյուսվում է երիկամների ու շուրթերի համաբանությունը վերոնշյալ համատեքստում երիկամների խնկալը, անուշահոտումը և շուրթերի «ճշմարտելը» (Բն. 266): Նորագործության այս հանգույցում գումարվում է արչամբ փոխակերպության ևս մի միավոր՝ կարմրալար շուրթերը, որից պետք է ծնունդ առնի նորասացիկ երգը:

Կարմրալար շուրթեր

Կարմրալար շուրթերի խորհրդաբանությունը գալիս է երգ երգոցից («Իբրեւ զլար կարմիր եմ շրթունք քո, եւ խաւսք քո գեղեցիկ»։ Երգ. Դ. 3)։ Այս համեմատությունը մեկնիչը վերածել է խորհրդաբանական «ծավալն» ամբողջությամբ ամփոփող մեկ բառի (մի բան, որ առավել բնորոշ է Նարեկացու բառաստեղծությանը)։ Երգ երգոցի մեկնություններում «կարմիրը» վերապրվում է որպէս Քրիստոսի արյունը ճաշակած շուրթերի՝ խոսք-մտքի արյունաներկում, մաքրագործում, իսկ «լարը»՝ որպէս այդ շուրթերով՝ նոր խոսքով այլոց որսալու, բռնելու ու միավորելու գործողություն։

Գրիգոր Նարեկացին պատկերին անդրադառնում է երկու անգամ երգ Դ. գլխի մեկնության մեջ (Երգ Դ. 1-5-ում ներբողվում է սիրեցյալի դեմքը, մարմինը³³⁹)։ Դ. 3.-ում շեշտում է շուրթերի արնաներկ կարմրությունը՝ ավետարանական և ամենայն հոգևոր խոսքով խոսելն ու լարի թակարդումը. խոսքը կարմրացյալ շուրթերով դուրս գալով՝ բռնում, կարթում է մարդկանց և «բարվոք քաշումով» ձգում առ Աստված (ՄՀ ԺԲ, էջ 799-800)։

Քիչ հետո՝ Երգ երգոցի՝ սիրեցյալի բարեմասնությունների գովաբանության ավարտին դարձյալ անդրադառնում է մարմնի անդամներին՝ ըստ առաքյալի (Ա. Կորնթ. ԺԲ, 14-22, Քրիստոսի մարմնի անդամներ- եկեղեցի՝ եփ. Ե. 29-30), ու սրանց խորհրդաբանությանը։ Շեշտում է կարմիր շուրթերի կապն ատամների հետ, միասին հոգևոր դժվարին ուտելիքի «որոճալից» մանրատում-մեկնումն ու մարմնի՝ եկեղեցու մյուս անդամներին բաշխումը (սրա խորհրդաբա-

³³⁹ Հմմտ. «... քո աչքերը նման են աղանիների... քո վարսերը նման են այծերի հօտերի... քո ատամները նման են խուզած ոչխարների հօտերի... քո շուրթերը նման են որդան կարմիր թելի... քո պարանոցը նման է Դաթի աշտարակին... քո երկու ստիմֆները նման են այծեամի երկուռեակ ուլերի»։

նությունը տե՛ս վերը): Այստեղ նա հետևում է Գրիգոր Նյուսացուն: Վերջինս շատ ավելի ընդարձակ է անդրադառնում շուրթերին՝ նրանց քրիստոսաներկ կարմրության, միասնական լարի, նաև՝ հավատի կարմրության և սիրո լարի մեկնությամբ³⁴⁰:

Կարմրալար շուրթերի պատկերից ներշնչվել է Հովհաննես Պլուզ Երզնկացին՝ ըստ Նյուսացու կապելով սերը լարի, իսկ կարմիրը՝ հավատի հետ: Սրան վրադրվում է սուրբգրային այլ տեղի՝ իսրայելացիների դռան սեմերի (իմա՝ շուրթերի) մաքրագործումը գառան արյամբ (հմտ. Ելից ԺԲ. 7): Գրիգոր Լուսավորչին նվիրված ներբողում այս այլաբանությունն օգտագործում է խոսքից բխող եկեղեցագործության ներշնչված նկարագրության հանգույցում: Լուսա-

³⁴⁰ «Իբրեւ զլար կարմիր են շրթումք քո, եւ խաւք քո գեղեցիկ». կարմիր լար է անվանում [Սողոմոնը] գեղեցիկ խոսքը: Ատամների գեղեցկությունը շուրթերի սպասավորությամբ է սահմանվում, քանի որ ատամներով՝ վարդապետների պատմություններով, եկեղեցու մարմինն է խոսում: Եվ այս պատճառով նախ ատամներն են «կտրվում» ու լվացվում (Երգ Գ. 2-ում սիրեցյալի ատամները համեմատվում են լողավազանից դուրս եկած խուզած ոչխարների հետ՝ Ա. Թ.) ... և ապա [Սողոմոնը] «կարմիր թելով» շուրթերի շուրջը լորն է ներկում՝ ծաղկեցնում («եւ ապա կարմիր լարով տեսակ շրթանցն շուրջ ծաղկէ»). հմտ. Երգ Գ. 3. «քո շուրթերը նման են որդան կարմիր թելի, եւ գեղեցիկ է քո խօսքը քո շուրթերին»), երբ ողջ եկեղեցին, ըստ բարիքի ձայնակցության, մի շուրթ է դառնում և մի ձայն: Կրկնակի է գեղեցկության խորհուրդը [քանի որ Սողոմոնը] չասաց միայն «լար», այլ հավելեց ծաղկի «գեղեցկագույնությունը», որպեսզի յուրաքանչյուրով՝ լարով ու կարմրով, զարդարվի եկեղեցու բերանը: Լարով արտահայտվում է համակամությունը, որ ինքն ամբողջովին մի լար (թել) ու մի հյուսվածք լինի՝ տարբեր նյութերից մանված, իսկ կարմիրով՝ արյունը, որով միշտ բերանով խոստովանություն ենք բերում [նրան], ով փրկեց մեզ արյամբ: Քանի որ այս երկու վայելչությամբ լցված են եկեղեցու շուրթերը. երբ հավատն է պայծառանում, և սերն է նրա հետ ներդաշնակվում: «Կարմիր լարը» սիրով զորացած հավատն է՝ հավատն արտահայտվում է «կարմիր» բառով և որպես սեր թարգմանվում է «լարը» (**Գրիգորի եպիսկոպոսի Նիսացոյ Յաղագս Երզոյ երգոց**, ՄՄ 1013, 87աբ):

վորչի կարմիր ներկված լարի նման շուրթերից, նրանցից բխող խոսքից կառուցվում է եկեղեցին. դարձյալ շեշտված է միավորումը լարով, իսկ կարմիր արյան գույնով իրար են կաշում, մածուցվում և գունավորվում քարերը (հավատացյալները): Այդ շուրթերի սիրո լարը շարահարում է եկեղեցին, իսկ հավատի կարմիրը՝ գեղեցկացնում այն (սրան հակադրվում են այդ բերանը փակող հալածիչները):

«Արդ, ճանաչում է ձեզ Տերը, որ ավագանով դրոշմեց և ձեր հոգում տպավորեց հավատի կնիքը... օձեց ձեր դռների սեմերն ու տան վերնասեմերը՝ գործն ու խոսքը, շուրթերն ու բերանը արյամբ սոսկալի և ավելի մեծ, քան եգիպտոսի գառներինը, որ շմերձենա անդրանիկ զավակների սատակիչը: Ներկելով պայծառացրեց ձեռ շուրթերը՝ իբրև կարմիր լար, պատմելով Քրիստոսի արյան շնորհները, որ ձեզ արդարացրեց» (Երզնկացի, «Ես եմ հովին քաջ», էջ 544):

... (եվ ինչպե՞ս եք դունչկալ դնում բերանին և երասանակ՝ կզակին ³⁴¹) Կենդանաբուխ Բանը աղբյուրաբար բխեցնող, շնորհալի շարժումը շուրթերին,	[Բերանին] Որ Քրիստոսի սիրով է շարահարում՝ որպես լարով,
Գեղեցկախոսություն մամբ կարմիր ներկված լարի՝	եվ հավատի գույնով գեղեցկացնում իբր կարմրով,
Որից (որի նմանություն մամբ) շինելու եք Աստծո տաճարը՝	Որ լեզուն շարժող Բանից ծորացող մեղրն ու կաթն էր,
	Քրիստոսի տղաների կաթը անդարար,

³⁴¹ Այստեղ խոսում է Լուսավորչին հետապնդող Տրդատի ու նրա կամարաբներին մասին:

Լստ լարի ներդաշնակության՝ Եվ հավատի մեջ հաստատված-
 միացումներով, ների մեղրը քաղցրաճաշակ
 Եվ գեղեցիկ կարմրությամբ՝ Քրիս- (Երզնկացի, «Կանոն սրբոյն Գրի-
 տոսի արյան խորհրդով ներկված գոր Լուսաւորչին»³⁴²):
 ու մածուցված (ներկվածներ ու
 մածուցվածներ),

Աստծո ահեղ զորութիւնը՝ հեղվելով որպէս տիեզերական զո-
հաբերում ամենուր, հասնելով այն ճաշակող ու նրանով սրբագործ-
վող հոգուն, արյունաներկում է նրա շուրթերը, որ սրանք էլ վերա-
կերպվեն ու արտածեն «բանավոր շուրթերի կենդանի պտուղը»
եզրափակիչ վերառաքման ու փառաբանության հատվածում:

Եվ այստեղ կարմրալար շուրթերի պատկերին էլ վրադրվում է
Հոբի գրքում նկարագրված արարչության լարը. այն վերակերտվում
է աղոթքի ոսկե լարի (ԼԸ. 8):

Բայց մինչ նորագործութիւնից հետո իր այս պտղաբերութիւն-
նը, հեղինակը դիմում է եղբայրակիցներին՝ ընծայում, բաշխում
նրանց իր այս ծնունդը, ինչպէս անգղի ձագերին, մասնակից դարձ-
նում այս ճաշակմանն ու վերափոխությանը, այնուհետև Հոբի պատ-
կերներով վերասլացքին:

Զոհաբերություն-հոգևոր սնունդի բաշխում Խորան-հոգևոր խնջույքի սեղան-մտքերի սեղան

Այս պահից սկսած, բանավոր պտղի ծնունդին զուգահեռ, վե-
րափոխվում է Հոբի բնագիրը: Ստեղծագործական հնարանքի տե-
սակետից այս հանգույցում փոխվում է խոսքի եղանակը. հեղինակն
անդրադարձնում և ուղղում է այն հոգևոր աշակերտներին:

Ծիսական խորհրդաբանության առումով այս կետում զոհաբե-
րութիւնը փոխարկվում է հոգևոր սննդի, զոհասեղանը՝ հոգևոր ճա-

³⁴² Տե՛ս Հովհաննէս Երզնկացի, Բանք չափաւ, աշխատասիրությամբ Ա. Սրապ-
յանի, Երևան, 1986, էջ 163-164:

շակումների սեղանի: Մեկնիչը պատկերում է պատարագի խորանի զոհաբերությանը իր փոխակերպված մարմնի ու հոգու անդամների ողջակիզումն ու բոցակերպումը, նոր խոսքի բխեցումը, այնուհետև այս նույն պատարագի սեղանից տրվող սնունդը՝ հաղորդությունը, տվյալ դեպքում իր ճառը՝ բանական ընծան: Այդ ճառը մատուցվում է նույն զոհասեղանին՝ միախառնված այն արտածող անձին, ու այնտեղից հաղորդությանը բաշխվում եղբայրակիցներին: Այստեղ էլ զոհասեղանը վերածվում է ծեսին հաղորդվող եղբայրների մտքերի սեղանի:

Եվ վերջապես ճանաչողական առումով այս հանգույցից այն կողմ Աստծո կարողությունները վերածվում են մարդու արժնացող կարողությունների, նրա «սպառնալիք»-հարցադրումները՝ հոգևոր հեռաստաններում մարդու ճանապարհի ակնարկներին:

Այսպես հեղինակը եղբայրակիցների սեղանին է դնում իր բանական ընծան, նկարագրում աստվածային կերակրով հագեցում՝ կերակուրի պատրաստում, զոհաբերության ճաշակում՝ զոհաբերում շրջապատները (վերը): Եվ քանի որ սա զոհաբերություն է, քիչ անց խոսում է ընդունելի լինելու մասին.

«Արդ, ո՛վ երանելի ժառանգներ և որդիներ Վերին Երուսաղեմի և մանուկներ լուսեղեն ու պանծալի առագաստի, <եկե՛ք, լսե՛ք> այս նորասացիկ խոսքն ու նոր օրհնությունը, քանի որ գրված է, թե՛ «Օրհնեցե՛ք Տիրոջը նոր օրհնությամբ»³⁴³, և բանական ընծան ու հոգևոր շուրթերի պողաբերությունը և մեր մտքերի <հովիտների> աստվածային ծաղիկն ու <մեղրը՝ պա>տրաստված ամենօրյա բ<արություն>, լցված աստվածային առա<տաբուխ> բաժակի»³⁴⁴ ոսկեպատյան «արտաշիկագուն» հրախառն սուրբ արյամբ, որ մատուկվում է Տիրոջից, քանի որ Տիրոջ խոսքերը սուրբ են» (Բն. 267):

³⁴³ Սաղմ. Դե. 1, Սաղմ. Դե. 1, Ճեթ. 1:

³⁴⁴ Բնագրում այստեղ նշված է «ստեման» պետք է լինի «ստուման»:

Այստեղ զոհի պատկերը հագեցվում է հոգևոր սննդի բոլոր տարողություններով: Խոսքի հեղման հոգևոր խնջույքին՝ Նորասացիկ երգին միախառնվում է Տիրոջ խոսքը (քանի որ այդ խոսքերն են մեկնվել) և մատուցվում սեղանին: Իր խոսքը մեկնիչը բնութագրում է որպես հոգևոր շուրթերի պտուղ ու մտքերի ծաղիկ, [այդ ծաղիկի հովտում] ամենօրյա առաքինության մեջ պատրաստված <մեղր>, սրան միախառնվում է Տիրոջ խոսքը՝ նրանից մատուցվող առատաբուխ, հրաշեկ ու հրախառն սուրբ արյունը՝ լցված ոսկեպատյան բաժակի մեջ: Այս ամենը ճաշակում են երկնային առագաստի բնակիչները՝ նորագործ արյամբ օծվածները ³⁴⁵ (հմտ. ճրագով փեսայի սրահ մտնող կույսերի առակը, Մատթ. ԻԵ. 1-10):

Նորասացիկ երգի ծնունդի, այն հյուսելու մեջ շեշտված է ծաղկումը, պտղաբերությունն ու կերակուրի պատրաստումը: Արյան ճաշակման պատկերները շատ են «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության մեջ: Քանի որ այստեղ միաժամանակ իմանալի խնջույքի և հաղորդության տեսարան է, այն ներկայացված է բաժակի միջոցով: Բաժակի՝ Տիրոջ արյան պարունակի խորհրդաբանության մասին խոսել ենք վերը, այստեղ ըստ պատկերի նկարագրվում է նրա թագավորական և ծիսական ճոխությունը (ոսկեպատյան):

Մեկնիչը շարունակում է հոգևոր պտղաբերության տոնախմբությունը՝ եղբայրակիցների մտքերի սեղանին է Ամենասուրբ Հոգու շնորհով դնում իր մտքերի շտեմարանը և հորդորում այն ճիշտ կերպով ճաշակել:

Առյան հատկանիշներ. արյամբ փոխակերպություն

«Արտաշէկ» ³⁴⁶ բառով շեշտվում է արյան կարմրաներկությունն ու աստվածության բոցափայլությունը: Այս հատվածի բառահան-

³⁴⁵ Հոգևոր խորաթիկների ու աստվածային Ողկույզից նվաճ գինու բաժակի հոգևոր սեղանի պատկերը տե՛ս նաև Հովհաննես Պրուգ Երզնկացի (վերը՝ ճառեր և քարոզներ, էջ 525):

³⁴⁶ «Հրաշէկ, հրափայլ, շանթացեալ»՝ ՆԲՀԷ:

գույցի վրա հատուկ ուշադրություն է դարձնում Հ. Թամրազյանը՝ գուգահեռելով այն Անանիա Նարեկացու «Ներբողեան ասացեալ ի Սուրբն Կաթողիկէ եկեղեցի» երկի հետ. «սրովբէասարսափ աստուածակալ-ծակն սեղանոյն առ լցմանէ արտաշիկագոյն արտաձգութեամբ... հրախառն կայլակաւ կողահոս հիւթից հորդահոս վտակաց»³⁴⁷: Հետաքրքիր է, որ այստեղ Անանիա Նարեկացին համադրում-հակադրում է Սինա լեռան վրա Աստվածահայտնությունը և երկնային/երկրային խորանը [Սինա լեռան վրա] եռքի մեջ պտտվող («եռանդնապտոյտ») կայծակնատարափ շանթերի ցոլացումն ու սերովբեասարսափ Աստվածակայծակ սեղանից «արտաշիկագոյն արտաձգութեամբ» լցվելուց՝ իբրև եռքի մեջ գտնվող հնոցից, հրանուտ հոսմամբ հեղումը (երկուսն էլ Աստվածահայտնության պահեր են՝ Սինա լեռան վրա և հաղորդության պատարագի վրա Սուրբ Հոգու էջքի)³⁴⁸: Նկարագրության մեջ, ելնելով այս համադրությունից (Աստված շանթեր ու կայծակներ է արձակում Սինա լեռան վրա), արյան մեջ շեշտված է հրացայտությունը՝ նրա հրեղեն արձակումը (աստվածակայծակ սեղան, արյան եռացող հնոց), իսկ շանթերի մեջ՝ եռքը, որ հատուկ է հեղուկին («եռանդնապտոյտ կայծակնատարափ շանթիցն ցոլմանց»):

«Ո՛վ է դա»-ի մեկնության մեզ հետաքրքրող հատվածում Աստվածային կերակուրի՝ արյան ու կրակի կապն արտահայտված է «ամենահրաշեկ» («արտաշիկագոյն») և «հրախառն» բառերով: Արյան ճաշակման, արյամբ փոխակերպության տեսարանները հայտնվում են այս երկի մի շարք հանգուցային պահերում՝ ամեն անգամ այլակերտվելով ըստ մեկնվող տեղիի:

Երբ պետք է շեշտել արյան գույնով թելի ներկումը հոգևոր զգեստավորման համար (Հոբի գրքում կանանց հյուսելու ու ասեղ-

³⁴⁷ ՄՀ Ժ, էջ 637: Տե՛ս Հ. Թամրազյան, «Գրիգոր Նարեկացու «Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա»-ի երկը», ԲՄ 20, էջ 45-47:

³⁴⁸ Անանիա Նարեկացի, «Ներբողեան ասացեալ ի Սուրբ Կաթողիկէ եկեղեցի», ՄՀ Ժ, էջ 637:

նագործութեան արվեստը), հեղինակը նշում է այդ հյուսվածքի գույնն ու ցոլարձակումը (հրափայլ ծիրանի. Բն. 101), վերջին՝ փառաբանութեան պատկերում նույն այս տեղիի հետ կապված նկարագրում է արյան գույնով ներկվելն ու ոսկե և արծաթե նկարի պես փայլելը (Բն. 279), երբ պետք է պատկերել արյան զորութունը (ըստ Հոբի գրքի՝ միանգլջուրի զորութեան վրա հուշս դնելը), նկարագրում է արյան վերքերով սեփական վերքերի բժշկումը, մտքի ու զգայութեան բոցակերպութիւնը նրա հրափայլ ծիրանու գույնով, արեգակի պես խաչտալն ու ճաճանչելը (Բն. 156), երբ պետք է պատկերել արյամբ զրահավորումն ու հաղթանակը (Հոբի գրքում ձիու զրահը), պատկերում է ծիրանու գույնով արյան հրակերպելով արյան կարժրացումը խստութեամբ ու զորութեամբ (Բն. 182 ա): Այս տեսարաններում ամենուր շեշտված է թագավորական ծիրանին. նույն տրամաբանութեամբ Համբարձման տեսարանում Եսայու տեսիլի «բոսոր» կամ «կարմիր» բառը (զոհաբերված էակի արյունոտված հանդերձի գույնը) հեղինակը փոխարինել է «ծիրանի» բառով. «զի՞ այդ վէրք ի ձեռսդ» եւ կամ «հանդերձ քո ի գոյն ծիրանոյ արեամբ թացեալ» (Բն. 200. հմմտ. Ես. 49. 1, 2):

Հաջորդող պատկերներում առավել շեշտված է զոհաբերութիւնը, երբ նկարագրվում է արյան մեջ թաթախումը (անգղի ձագեր), մեկնիչը պատկերում է հրագույն դառնալը, արյունակերպվելը, լուսափայլելն ու թեթևացած սլանալը (երեք խորհրդաթուղտների զորութեամբ), երբ պետք է շեշտել արյան ճաշակմանը հետևող այդ սլացքի բերկրանքը, երկնայիմների պես ճախրանքը, նշում է արյան «քրովբեատուղոր» լինելը՝ երկնային փռովբեներին այրելն ու դարձյալ՝ հրախառն լինելը (Բն. 230): Վերջապես ամենի կիզակետում այդ արյունն ամբողջութեամբ նորակերտում ու փոխում է անձը, նրա տարբեր հատկանիշներն արտահայտվում են մարմնի ու հոգու տարբեր անդամներում՝ կարմրութիւնն ու լուսավորութիւնն անցնում է շուրթերին, հուրը կիզում է մարմինը, բոցավառում լեզվի պատրուկը, գինին արբեցնում ու օծում ողջ հոգին. նորոգութեան

այս հանգուցում շեշտվում է արյան անսպառ՝ «անծախելի» լինելը (Բն. 266):

Եվ արդեն համընդհանուր հաղորդության տեսարանում այդ արյունը մատուցվում է բաժակով Տիրոջ կողմից իմանալի սեղանին:

Ճաշակում

«Մ՛վ է դա»-ի մեկնության սկիզբը, թեև այն չի պահպանվել, առհասարակ ողջ մեկնությունն իր էությունամբ իսկ արտահայտում է Հայր Աստծո սկզբունքը՝ նրա հարցադրումները հոգուն³⁴⁹: Որդու սկզբունքն իր բարձրակետին է հասնում Հոբի գրքի մեկնվող տեղիի ավարտին ու հեղվում-սփռվում ողջ ստեղծագործությամբ «զենումն»-երի շարքով: Սրան հաջորդող հատվածի մեջ արդեն, որ վերաբերում է այդ արյան ճաշակմանը, յուրացմանն ու բաշխմանը, ամբողջությամբ թափանցված է Սուրբ Հոգու սկզբունքով (որի հետ առհասարակ միշտ կապվում է գիտելիքի «բազմացումը», տարածումն ու նրանով ներշնչումը. Բն. 267-274):

Հաջորդող շարադրանքում մեկնիչը հորդորում է չհապաղել վայելել այս զոհաբերությունը և չարհամարհել՝ որպես խենթ մտքով սրված խոսք, քանի որ մենք, նշում է, որքան կարողություն և զորություն ունեինք, մեր մտքերի հոգևոր շտեմարանները ձեր մտքերի սեղաններին՝ այս հոգևոր պտղաբերության հանդես մատուցեցինք Ամենասուրբ Հոգու շնորհներով: Մի՛ կերեք այն Իսրայելի պես տրտնջալով բարկացնելով Աստծուն: Մեջբերում է առաքյալի խոսքն այն մասին, որ ոչ մեկը չի կարող Քրիստոսին «Տեր» ասել, եթե ոչ Սուրբ Հոգով: Սուրբ Հոգին յուրաքանչյուր մարդու մեջ ըստ իր կարողությունների է շնորհներ բաշխում, բայց այս բոլորը նույն Հոգու

³⁴⁹ Խոսքն այստեղ բնականաբար բուն մեկնության նյութի՝ խորհրդաբանության մասին չէ, որտեղ ամենուր, ինչպես տեսանք, արտահայտված են առավելապես Քրիստոսի, բայց առհասարակ Երրորդության անձերից յուրաքանչյուրի խորհուրդները:

արտահայտություններն ու դրսևորումներն են (Ա. Կորնթ. ԺԲ 3-4): Ուրեմն փոքր շնորհն արհամարհելով Սուրբ Հոգուն ենք արհամարհում, որ բաշխում է ըստ անհրաժեշտության (չնչված, հավանաբար՝ <«ըստ պիտոյիցն»>) և ընդգրկման չափի, հնարավորության («ըստ բաականին»):

Եվ այստեղ բերում է աստվածային բովանդակությունը կրելու երեք խորհրդանիշ՝ ծովի ջուրն ամփոփող փոքր ամանի, գանձեր ամփոփող խեցեղեն ամանի և եթերայուղի անոթի (մի կողմից ամանի տկարության պատճառով նրա փոքր պարունակությունը չարհամարհելու, մյուս կողմից միայն Սուրբ Հոգու շնորհի, այլ ոչ թե այն պարունակող անոթը փառավորելու համատեքստում. Բն. 269-271):

Դեպի ծով կամ աղբյուր ընթացող ծարավ մարդիկ³⁵⁰, եթե չկարողանան ըմպելով կամ ամանով վերցնել ջրերի բազմությունը, որևէ մեկից չեն մեղադրվի կամ արհամարհվի: Եվ խեցեղեն ամանի մեջ, որ գանձի կարողության բազմությունն ունի ամբ<արած> (հմմտ. Բ. Կորնթ. Դ.7), իր ուժի կամ զ<որության> վաստակը չէ, այլ գանձապետի իշխանությունը: Եվ շիշը, որն իր մեջ անուշահոտ յուղ ունի (հմմտ. Երգ. Ա. 2), չպետք է պարծենա, թե ինքն իրենով, իր ուժով կամ զորությամբ է ստանում այն մեծագին յուղի ազնվությունը, այլ միայն նրա՛, որ ունի յուղի իշխանությունը: «<Եվ> չհպարտանա՛նք, <երբ լցված [լինի] որևէ մեկը>, <այլ> Աստծո շնորհով առնելով իմաստի <զո>րությունը, ցնծալով և զողովյամբ գոհություն մատուցենք զորություններ Բաշխողին»:

Այսպես հեղինակը մեկնում ամփոփում է իր մեջ բովանդակությունը (Հոբի գրքի մեկնությունը), այնուհետև անդրադարձնում, վերադարձնում Աստծուն:

³⁵⁰ Հմմտ. Ես. ԾԵ. 1, Հովհ. Է. 37, Յայտն. ԻԱ. 6, ԻԲ. 17:

* Եվ խեցեղեն ամանի, և՛ յուղի մասին Գրիգոր Նարեկացին խոսում է երգ երգոցի մեկնության մեջ՝ դարձյալ բացատրելով տիեզերական մեծ, անսպառ պարունակությունները փոքր անոթի մեջ տեղավորելու խորհուրդը. սրա նպատակն իսկ այն է, որ մեծարվի Աստվածային զորությունը, այլ ոչ այն ամփոփող անոթը: Այս արարչական հմտությամբ կառուցված է ողջ տիեզերքը: Բերում է օրինակ գոյաբանությունից՝ երկիր-երկինք (երկինքն ու երկիրը՝ դրված տկար հիմքի վրա և ամենայն ինչ անսասան ամփոփող իրենց մեջ), երկրորդ տիեզերքից (Բան- Աստվածածին), և մարդու աշխարհից (Սուրբ Հոգի- մտքի «որովայն»): Այստեղ որովայնը, որն ամփոփում է շնորհը, ինչպես «Մվ է դա»-ի մեկնության մեջ, նույնացվում է գանձ պահող խեցեղեն ամանի հետ:

«Քանզի այնպիսիներն են (հոգևոր սնունդը մտքի որովայնում ամփոփողները՝ Ա. Թ.) արդարև հոգևոր գանձի հոգեղեն ամանները: Ինչպես առաքյալն է ասում, թե՛ «Ունենք այս գանձերը խեցեղեն ամանների մեջ» (Բ. Կորնթ. Դ. 7): Եվ ինչպե՞ս է սա այսպես, ինչո՞ւ է խեցեղեն ամաններում այդպիսի պատվական գանձ դրվում: Սա ինքը՝ Պողոսն է մեկնում. «որպեսզի զորության գերազանցությունն Աստծուց լինի, այլ ոչ մեզանից» (Բ. Կորնթ. Դ. 7): Քանի որ դրանով առավել է երևում Աստծո զորությունը՝ տկար ամանի մեջ ծանրն ու անտանելին տանելը» (ՄՀ ԺԲ, էջ 850-851):

Եթերայուղի և շշի օրինակը գալիս է երգ երգոցից (երգ. Ա. «Քո ստինքներն աւելի լաւ են գինուց, եւ քո օծման իւղերի հոտը՝ բոլոր խնկերից: Քո անունը թափուած իւղ է անուշ»): Գրիգոր Նյուսացին նշում է թափվածը անզնին է, ինչպես Աստծո բնությունը, բայց ճանաչվում է անուշահոտությունից³⁵¹: Գրիգոր Նարեկացին փոխում է

³⁵¹ Nyssenus, *Homiliae in Canticum*, M PG 44:957B: Նյուսացու մեկնության մասին տե՛ս **Martin C. Wenzel**, “Pursuing God: The Role of Virtue in Gre-

շեշտադրումը՝ յուզն անգնին է և միայն ամանով է ճանաչվում: Իսկ աստվածային անուշահոտության նյութացու մեկնության վերաբերյալ պատկերում է Աստվածային յուզով բուրող առաքինություններն ու բարի գործերը, մեղքերից «տղայացած» անուշահոտումը: Աստվածային գիտությունն ու անունը «թափված յուզ է»՝ անհաս մեզ ու բոլոր արարածներին, բայց մեր բնությունը Կույսի միջոցով, որքան որ հնարավոր էր տեսնել յուզը, տեսավ (ՄՀ ԺԲ, էջ 772):

Վերջապես, «Ո՛վ է դա»-ի մեկնիչը աստվածային կերակուրի ամփոփումից, իր պարունակներում միայն այդ զորությունը՝ կերակուրը Բաշխողին դողությունամբ ու ցնծալով գովաբանելու հորդորից հետո վերադառնում է եղբայրակիցների հետ հոգևոր ճաշկերույթի պատկերին: Եվ ճաշակումը վերափոխում է օծման՝ պսակման: Նյութական հղիական սնունդին հակադրվում է պայծառացած ու համեմված հոգևոր սնունդը (վերն անապատականներին բնութագրում էր որպես համեմված ու խնկացող բանջար), մարմնական ոռովայնի լցվելուն՝ մտքի կերակրով մտքի լուսավորումն ու հոգու պայծառացումը: Ըստ այդմ, կերակուրն այստեղ էլ վերակերպվում է մտքի՝ գլխի պսակման (սեղանն արտակիտված է իմանալի ծաղիկներով), որից սկսվում է պսակողին փառաբանելը (Բն. 272-273)³⁵²:

«Արդ, ինչ որ Սուրբ Հոգու շնորհներից> տրվեց, և եկավ մեր մտքին, այն էլ պտղաբերեցինք և դրեցինք սեղանին՝ ընդունող-ճաշակողների առաջ: Արդ, մոտեցե՛ք այս ի-

gory of Nyssa's Homilies on the Song of Songs," in *Gregory of Nyssa: In Canticum Canticorum: Analytical and Supporting Studies*. Proceedings of the 13th International Colloquium on Gregory of Nyssa (Rome, 17-20 September 2014), ed. Giulio Maspero et al., *Vigiliae Christianae*, Supplements 150 (Leiden, 2018), pp. 539-549.

³⁵² Խորախկների բնութագրումով՝ հոգևոր ու զգայական սեղանների համադրումով այս հատվածը որոշ առնչություններ ունի Սեբեթիանոսի ճառի հետ (տե՛ս բնագրի ծան. 528):

մանալի ծաղիկներով «արտակիտված» սեղանին՝ ո՛չ հղիացած խորտիկների աղտեղի հնարագիտ<ության, այլ պայծ>առացած և համեմ<ված, ոչ> զգայական աչքերն ու< մարմնական որովայնը լցնող <կերակուր>ներով, այլ հոգևոր սեղան[ին]՝ զարդարված հոգևոր կերակուրներով, որ միտքն է լուսավորում և հոգին պայծառ ու լուսավոր պսակով պսակում» (նկատի ունի ծաղիկներից հյուսվող պսակը՝ Ա. Թ.):

Այսպես արարչական բոլոր տեսիլներն անցկացնելով զոհաբերության քավարանի միջով՝ սա ճաշակելով ու վերածելով ողջակիզման, խնկարկման և առ Աստված բարձրացող կարմրալար զոհաբերության՝ բոցակերպ լեզվի նորոգված ասքի, կանչելով սրա ճաշակմանն ու ունկնդրությանը, անդրադարձնելով ու բաժանելով՝ որպես աստվածային սեղանի աստվածային սնունդ՝ հրափայլ արյուն, մտքերի ծաղիկ, շուրթերի պտղագործություն ու հանապազ առաքինության հավաքած մեղր, պսակելով գլուխը, մեկնիչը վերստին, առանց մեջբերելու բնագիրը, անցնում է Հոբի գրքի պատկերներին: Այս պատկերները ոգեկոչում է սրբնթաց՝ որպես աղոթք Հոբի տեսիլներով, որտեղ ամենի կենտրոնն ու հանգույցը դառնում է նրանց մեջ ճամփորդողը (Բն. 274-286):

Այդ պատկերներն արդեն մշակվել-յուրացվել են, վերածվել անանուն ուղիների, որոնցից ասես նոր լույս է ճառագում՝ արտաշիկագույն, բոցափայլ, ամենը ողողող հրեղեն արյան, որ ուղեկցում է հոգին նոր ուղեծրերով, իմաստային օժումների նոր հանգույցներով: Եվ հոգին հյուսում է իր «նորասացիկ» երգը, վերցնում այդ պատկերները՝ նրանց միջով անցնելով հոգևոր տիեզերքի իր ճակատագրով և իր հետ տանում իր խոսքի հաղորդությունը ստացածներին:

Հոբի բնագրի արարչագործ տիեզերական լարին, մարդու շուրթերի կարմրալար զոհաբերությանը վրադրվում է տիեզերական ա-

ղոթքի հրեղեն լարը, որի աղբյուրը Դիոնիսիոս Արեոպագացին է³⁵³: Այս եռապատկերը (անդունդների վրա քաշված, կարմիր շուրթերից դուրս եկող և երկինքներն ու երկիրը կապող աղոթքի լարեր) «ՄՎ է դա»-ի խորհրդաբանական առանցքներից ու վերափոխության հանգույցներից է: Տիեզերական խորհուրդներն ամփոփած մարդը նորից դրվագվում է հոգևոր տիեզերքի կենսաշղթայի մեջ:

274. «Արդ, այս նոր ոսկեճաճանչ պսակը դնելով ձեր գլխին՝ գոհացե՛ք պսակողից և եկեք մեզ հետ <արթ>-ն<ա>ցած փառաւորե՛նք երկնի ու երկրի հիմքերը դնողին... (Յոբ ԼԸ. 7), հարդատեսակ ու մթին չարի խորհրդի փականքները... տրորե՛նք ուժով, իբրև հրեղէն լարեր, սուրբ աղոթքները երկի՛նք առաքենք (Յոբ ԼԸ. 5)»:

Եվ հոգին շրջում է Հոբի պատկերներով տեղադրելով իրեն նրանց բոլորի կիզակետում, որ դարձել են իր իսկ հոգու ուժերը, իրեն հանդիպող էակները և իր հետագիծը եղբայրակիցների համար: Եվ հասնելով այս տարածքներ, հանձնում է այդ ոգեղեն կայաններին պատկերները, որ կրել էր, ու որոնց մեկնություն ուղիներով հասել էր այստեղ, և հայում է այլևս այդ պատկերների նոր բռնկումներին, որոնց հետքերով իր իսկ հետքերով կրկին պետք է քայլ առ քայլ անցնի նույն, բայց նոր, տիեզերական հավատամքների, երազանքների ու կարողությունների ճանապարհը:

³⁵³ Այս գուգանեոր նկատել է Հ. Թամրազյանը: Արեոպագիտյան բնագրում նկարագրվում է ինչպես տիեզերական աղոթքի լարից բռնած մարդիկ, փորձելով նրա ծայրը մոտեցնել, իրականում իրենք են վեր բարձրանում. «Եվ որպես... երկնի ծայրից վերից վար կախված բազմալույս մի լար, բռնելով նրանից, ձեռք-ձեռք փոխելով կարծելով, թե փաշում ենք այն, իրականում, ոչ թե այն՝ վերևից կախվածն ենք դեպի մեզ փաշում, այլ մենք ենք ելնում առ բարձրագույն բազմաճանճանչ ճառագայթների պայծառությունը» (բնագիրը տե՛ս *The Armenian Version of the Works Attributed to Dionysius the Areopagite*, ed. by R. Thomson, p. 149-150, տե՛ս Հ. Թամրազյան, Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան դպրոցը, Ա., էջ 314-315):

Եզրափակում. Արդ, այս նոր ոսկեհաճանչ պսակը դնելով... եկե՛ք մեզ հետ, <արթնաց> ած փա՛ռք տանք երկ-նի և երկրի հիմքը դնողին (ԼԸ. 4), չարի խորհրդի հարդատեսակ մթին փականքներն (ԼԸ. 6) Աստծո հաղթական զորության կոխենք ոտքով, իբրև հրեղեն լար (Յոբ ԼԸ. 5)՝ սուրբ աղոթքները երկի՛նք առաքենք, <ծածկատես> Քրիստոսին ապավինելով՝ փակե՛նք մեղքերի ծովը (ԼԸ. 8)³⁵⁴, և վերառաքվելով քաջապես նայե՛նք ակնկալվող (խոստացված) կյանքին³⁵⁵, նախահայրերի հետ՝ <ճանաչ>ված արդարությանը, իբրև պայծառ <աստղ> փայլե՛նք, հրեշտակների հետ օրհնենք Աստծուն (ԼԸ. 7): Պատրաստենք մեր անձերը՝ լցված սրբությանը, համարձակ տեսնելու մեծ ու անվերջավոր առավոտը (ԼԸ. 12), երբ ահավոր Արեգակ-Քրիստոսը <կ>ծագի <մեր վրա>՝ փայլելով փառքով, <և> գեղեցիկ Արուսյակի (ԼԸ. 13) <հետ> ցնծալով խայտա՛նք նրա առաջ, արժանավոր գործերի սրբությանը փայլեցնենք մեր հողեղեն բնությունը պատվական ոսկու գույնով (հմմտ. ԼԸ. 14) և լույսն ամբարիշտներից մերժելով մեր մե՛ջ ամփոփենք (ԼԸ. 13, 15) և Աստծո զաւրությանը խորտակե՛նք ամբարտավան սատանային (ԼԸ. 15), հավատով

³⁵⁴ Հմմտ. Ներսես Լամբրոնացի. «Որ զփրկական ֆո զաջդ (ՄՄ 2613 տարընք՝ զհաչդ) լաղելոցս ի ծով աշխարհիս առ ֆեզ վերածիչ» («Մեկնութիւն սաղմոսաց», ՄՄ 1526, 384բ): Հնարավոր է՝ այստեղ, ինչպես անողղակիորեն Լամբրոնացու վերոնշյալ պատկերում, մեղքերի ծովի մեջ խեղդվելուց փրկությանը համադրվում է ջրերի վրա փայլող և մարդուն (Պետրոսին) փայլեցնող ու աչք մեկնող Քրիստոսի խորհուրդը (Մատթ. ԺԴ. 22-33, Մարկ. 2. 45-52, Յովհ. 2. 15-21): Ըստ մեզ, հնարավոր ընթերցում է «երկնանեմն» (ըստ նախավերջին երեք տառերի ուրվագծերի)՝ նկատի ունենալով վերառա՛ման պատկերը, ինչպես նաև նույնա՛րմատ բառերի զուգակցման մեկնիչի սիրելի հնարանֆը («գտուրբ զաղաթս յերկի՛նս առա՛մեսցում, ի <երկնանեմն> Քրիստոս ապալի՛նելով»):

³⁵⁵ «Քաջապես նաեսցո՛ւմ ընկալիս կենցաղոյս»:

հասնենք ծովի ավազանի ակունքին և Հոգու քննության մանդոնների խորության հետ շրջենք (ԼԸ. 16), փակենք մահվան դռները (ԼԸ. 17) և չհամաձայնենք մտնել նրա մոտ մեռելոտի գործերով, ինչպես առաջին ազգը: Շտապենք մտնել երկնի դռներից՝ զարգարված բարձի գործերով և հանդերձյալ երկրի <բարիքները> վայելենք, ուր աստվածության լույսն է հանապազ օթեանում (ԼԸ. 19): Եվ չգնանք տեսնելու ձյան շտեմարանի տեղը (ԼԸ. 22)՝ ձախակողմյանների ժողովը, չհամաձայնենք գնալ կարկտի գանձերի գեհենի պտղի մոտ (ԼԸ. 22), քաղցրության հարավը մեր անձերում կրենք, և սատանայի գործերը՝ իբրև վնասակար եղյամ (ԼԸ. 24), նրա զորությամբ հալեցնենք: Պատրաստված երկնավոր անձրևը (ԼԸ. 25-26)՝ Աստծո Որդու բերանից հոսող ավետարանական լուսավոր գիտությունը, որով արբենանք որպես ծարավածներ և մեր անապատացած անձերը կանաչազգեստ և ծաղկածին դարձնենք (ԼԸ. 27) և ցողի սրբությամբ շավիղները մեր անձի՝ մեջ ընկալենք՝ Սուրբ Հոգին (ԼԸ. 27), անիծաբեր մեղքերի սանին քաջաբար տրորենք (ԼԸ. 29) և երկնից անկյալ եղյամը՝ սատանային, իբրև հոտած լեշ և ծորացող ջուր արհամարհենք (ԼԸ. 30), սրբությամբ մտնենք՝ վերառաքվելով Բազմաստեղքի մոտ (ԼԸ. 31), փայլենք անմարմինների դասի հետ (ԼԸ. 32) և Հայկի պես գեղեցիկ փայլելով Աստծուն ընդունենք³⁵⁶: Բացենք մեր մտքի շտեմարանները և անցնենք, իբրև Մազարոթ փայլեցնելով մեր շուրթերի օրհնության պտուղը (ԼԸ. 32) և իբրև Գիշերավար պայծառանանք հոգով աշխարհի խավարային կողմում (ԼԸ. 32): Համբարձվենք Խաչի թևերով երկնի շրջանների մոտ և լուսավորների հետ ճանաչենք խաչվողի խոնար-

³⁵⁶ Հայկը մեկնվում էր որպես Մարիամ:

հումը» (ԼԸ. 33)³⁵⁷: Արհամարհենք խավարի մեզըն ու ախտերի խոնավությունն այսպանենք (ԼԸ. 34), հարձակվենք՝ իբրև շանթ, բռնկված Հոգու արհել զորությունամբ, իբրև հեշտ վառվող խոտ (ԼԸ. 35): Աստվածային զորությունամբ զինված՝ դեգերենք Հոգու արթնությունամբ գեղեցիկ դռների առաջ և, <Քրիստոս> իմաստ եկեղեցական/երկյուղած³⁵⁸ կանանց նմանվելով (Յոբ ԼԸ. 36) և նրա արյամբ ներկվելով՝ իբրև ոսկու և արծաթի նկար, գեղեցիկ փայլենք (ԼԸ. 36) Քրիստոսի առաջ, լուսեղեն ամպով վերանանք (ԼԸ. 37) և հողացյալ մեղավորներին թողնենք՝ որպես կոխան անշեշ գահների (ԼԸ. 37-38): Երկնային Գառը, որ նաև առյուծների կերակուրն է, արժանավորությամբ ուտենք և հզորանանք (ԼԸ. 39), և կողահոս արյամբ վիշապների հետ արբենք և խորագետ լինենք (ԼԸ. 39), մեր մեղքերի ազավացյալ սևությունը ապաշխարության հրով սրբենք, և

³⁵⁷ Պատկերը համաձայնեցվում է մեկնության մեջ տիեզերական ել և էջի նկարագրություններին, ինչպես նաև Հոբի գրքի տեղիին (ԼԸ. 33. «Կ'իմանա՞ս երկնի բարեշրջությունները կամ առհասարակ **երկնի ներքո** տեղի ունեցածները»): Իր տեղում այն մեկնվում էր որպես «երկնատը» մտքով երկրավորներից վերացած, Աստծու Հոգու «երկնատը» զորությամբ երկնի ներքո կատարվելիքների իմացում (մարգարեներ): Գարձյալ շեշտված էր վերառաֆումն ու էջը:

³⁵⁸ Հմմտ. Յոբ «Ո՞վ ետ կանանց իմաստութիւն նկարակերտութեան»: Ի սկզբանե մեկնության բնագրում եղել է «եկեղեցականաց»՝ գրիչը ջնջել է «եց»-ը և ավելացրել «ր» (տե՛ս բնագրի ծան. 532): Երկուսն էլ հավանական են, քանի որ «կինը» կապվում է եկեղեցու հետ, մյուս կողմից երկյուղածությամբ արյան հոգևոր ճաշակումը ևս այս մեկնության պատկերների առանցքն է (հմմտ. Պատարագի հաղորդությունը ստանալու սարկավագի ֆառոգը. «Երկիւղիւ եւ հաւատով յառաջ մատի՛մ եւ սրբութեամբ հաղորդեցարու՛մ...»): Երկրորդ՝ տանարի դռների առաջ (ոչ ներսում) հոգու արթնությամբ լինելու պատկերը ևս համաձայնեցվում է երկյուղածության հետ: Սրան հաջորդում է հաղորդությանը մասնակցությունը՝ Քրիստոսի արյամբ ներկվելը (պատարագի հաղորդությանը նախորդող հատվածում չմկրտվածները դուրս են հրավիրվում եկեղեցուց):

աղալնու ձագերի պես անմեղանայով ճաշակե՛նք առյուծ-
ների կերակուրը (ԼԹ. 41): Եղջերունների ու եղնիկների ձա-
գերի հետ արագորեն վազե՛նք օձի պարանոցի վրայով և ա-
ռաքինական սմբակներով ջարդե՛նք վիշապի գլուխը (ԼԹ.
1): Կապանքներից և հակառակի հարկերից անապատա-
սեր վայրի էջերի հետ ազատվա՛ծ լինենք՝ երկնի բար-
ձունքներ վերանալով, և ցնծությամբ շրջե՛նք գեղեցիկ դա-
լարիքի մեջ (արածենք. ԼԹ. 5, 8), հոգիացյալ անոսրացած
ուսով բարձե՛նք կենաց լուծը, որով միեղջերուն բարձրա-
ցավ, հուսալով նրա բազում զորության վրա (ԼԹ. 9-11):
Որպես արքունական ձի՝ ոսկի զրահով զարդարված է նա՝
գեղեցկացած երկնավոր թագավորի փառքով (ԼԹ. 19),
կայթե՛նք Հոգու մտրակով սատանայի եգիպտական զորքի
վրայով և ընկղմե՛նք այն կարմիր հրի գեհենի ծովի մեջ
(ԼԹ. 21, 24): Երկնավոր բազեի թևերով Սուրբ Հոգու զորու-
թյամբ մերձենա՛նք առ գոյություն քաղցր իջնող և բարձ-
րացող արծվին (ԼԹ. 26-27), բազեի <քաջո՞ւթյամբ³⁵⁹ և
<արծվի՞> իշխանու<թյամբ> (ԼԹ. 26-27) ժամանե՛նք ահե-
ղա՞չ ուք և ամենակալ Հայր Աստվածության մոտ՝ անգղի
նմանվող, որի ձագերը արյան մեջ թաթախված՝ ավազանի
ծնունդները (ԼԹ. 27, 30), գիշեր ցերեկ անլուելի մեծա-
ձայնությամբ սրբասաց վերնական զորքի հետ միասին
հավերժ աղաղակում են Երրորդության փառքը, «ընդ որս եւ
մեք համաձայնեալ խոստովանեսցուք գերեքլուսեան ան-
բաւութիւն եւ զմի Աստուածութիւն Հայր եւ Որդոյ եւ Սուրբ
Հոգւոյն այժմ եւ միշտ յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն»:

³⁵⁹ Մեկնության մեջ բազեն աստվածությանը նմանեցվում էր գեղեցկությամբ, փառքով ու թեթևությամբ, բայց վերափոխության տեսարանում շեշտվում էր փառքունը (Բն. 188, 227)

ԲՆԱԳԻՐ

**ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ «Ո՞Վ Է ԴԱ»-Ի ԱՍԱՅԵԱԼ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ
ՆԱՐԵԿԱՅԻՈՅ³⁶⁰**

[5ա] ...³⁶¹

³⁶⁰ Վենետիկ ձեռ. 339: Սկզբի թերթերն ընկած են: Ձեռագիրը վերանորոգված է, նրա յուրաքանչյուր թերթ շերտատված է երկու մասի, և նոր թղթի ամեն երեսին փակցված է մի մասը: Այն ունի երեք համարակալում (թերթի ներքևում կենտրոնում և երկուսը՝ ներքևից կենտ թերթերի աջ և զույգ թերթերի ձախ կողմում: Համարակալումներից երկուսն ըստ թերթերի են՝ 3-ից և 5-ից սկսվող [ընտրել ենք երկրորդը], մեկը՝ ըստ էջերի): <> Փակագծերում ամփոփված են բնագրի շնչված և մեր առաջարկած ընթերցումները. բոլոր այն դեպքերում, երբ թեկուզև աղոտ ուրվագծվում են բառերը, տառերից մաս, նշանը չենք դնում: [] Փակագծերում ներկայացված են գրչի բաց թողած տառերը, ... նշանով՝ թափված հատվածները՝ տողերը կամ էջերը, / նշանով՝ միայն մի քանի տառեր: Ամփոփոխ ենք թողել բնագրի՝ «Մատենագիրի հայոց»-ի հրատարակության նախադասությունների համարակալումը (հմմտ. *ՄՀ ժԲ*, էջ 885-910, աշխատասիրութեամբ *Յ. Քլօնէհանի*)՝ նաև այն դեպքերում, երբ դրանց տրոհումը տարբեր է կամ լրացվել է միջանկյալ նախադասություններով: Այն էջերն ու հատվածները, որոնք բաց են թողնված առաջին հրատարակության մեջ, առանձնացրել ենք սկզբում և ավարտին + նշանով (նշված չեն առանձին բառերն ու լրացված նախադասությունները): Մասն համարակալել ենք ըստ նախորդ նախադասության (օրինակ՝ եթե նախորդող տեղիի թիվն է 12, հավելյալ նյութինը՝ 12 ա): Ծանոթագրություններում բերվում են միայն հնարավոր տարբերություններն ու բնագրային նշտումները. բոլոր այլ կարգի տեղեկությունները համապատասխան բաժիններում են:

³⁶¹ Հմմտ. Համառոտ. (առաջաբանը՝ վերք). «Ո՞ր էիր մինչ ես հիմունս արկանեի երկրի» (Յոբ. ԼԸ. 3-4): [**ՄԼ**.] Աստանաւ հարկաւոր է տեսակս դնել եւ բաժինս որոշել իմանալիս եւ ի զգալիս: «Հիմունս արկանեի երկրի». այս նշմարիտ գլինելութիւն երկրի ցուցանէ: Է եւ այլ՝ բանական «երկիր»՝ ստեղծումն մարդոյն խորհրդով Նորոգութեանն, եւ «երկիր» դարձեալ իմանի դրախտն: Դարձեալ՝ «հիմունս արկանել յերկիր» ցուցանէ զկուսածին մարմինն, որ ի կուսէն: **ԲՆ**.՝ «Յե՛ր վերայ հաստատեցան ախբ դորա» (Յոբ ԼԸ. 6): **ՄԼ**.՝ Զբազմատեսակ խորհուրդս արիւնացն ցուցանէ, զի հզաւրաց եւ անշափից ախից նմանեալ էր զոհիւ եւ նուիրաւն: Եւ բազում կահիւ սպասիւցն (* սպասուցն), որ ի տանարին գտանէր եւ արիւն ցլուցն եւ նոխազացն եւ պէսպէս մկրտութիւն: **ԲՆ**.՝ «Ո՞վ արկ ի վերայ դորա լար» (Յոբ ԼԸ. 5): **ՄԼ**.՝ «Լար» ասէ զարիւնապահ դատատեսն, որ յետ Մովսէսի (* Մովսիսի), որ իբրեւ զլարս ուղղակշիռ (* ուղա-

[«Յորժամ եղեն աստեղի ծերի, ամենայն հրեշտակի աստեղաց արհմեցին զիս մեծաձայն. եւ ամենայն հրեշտակի գովեցին»։ Յոբ ԼԸ. 7] ...³⁶²<խնկ>ոց եւ ի հոտ ան<ու>շ<ից ցն>ծան ...³⁶³<ասա>ց անձինս ամպարշտացն։ Բերկրի եւ ցնծա[յ], զի խիստ խաւար է մեղք եւ մառախուղ եւ խաւարեցուցանէ զմիտս եւ զգայութիւնս ճաշակողացն զդառնութիւն պտղոյ նորա³⁶⁴։

2 Արդ, խաւարի բարերարն Աստուած քաղցր սիրով եւ բազում գթութեամբ ընդ արգարոյն Յովբայ, որպէս թէ աւետիս տալով եւ ուսուցանելով նմա զցնծութիւն հրեշտակաց, որ վասն մարդկան, վասն զի սքանչելի զարմանալեալք սոսկացան բազմութիւնք հոգեղէնք զուարթ[ն]ոցն ընդ անքնին սէր եւ խնամ Արարչին [5բ] առ

կշիռս) Աստուածային արհմաբն չափէին զգնացս հակառակող ժողով[րդեան]։ Դարձեալ՝ լարս իմանի զգաւագանս ցեղիցն՝ ժողովեալ Յեսուայ (* Յեսուա) եւ բաժանեալ զերկիրն (Յեսու ժԳ.-ժԹ.)։ Դարձեալ՝ լարս իմանի, որ իբրեւ զլարս բաժանեալ զլեզուս առաքելոցն՝ ի վիճակ առեալ զբոլոր տիեզերս։ ԲՃ.՝ «Ո՞վ արկ զվէմն անկեան ի դմա» (Յոբ ԼԸ. 6). ՄԿ.՝ «Վէմ անկեան» անուանէ Հայր զՔրիստոս զՈրդի իւր, որպէս ասէ մարգարէն՝ «Ահա դնեմ ի հիմունս Սիոնի վէմ» (հմմտ. եւ. ԻԸ. 16)։ [ԲՃ.]՝ «Յորժամ եղեն աստեղի ցիւր, ամենայն հրեշտակի աստեղաց արհմեցին զիս մեծաձայն» (հմմտ. Յոբ ԼԸ. 7. «աստեղի ծերի»)։ ՄԿ.՝ Ոմանք գեկեղացականս ասացին եւ ոչ աստղ նա, զի աստղն ամենայն երեւելիք եւ աներեւոյթ եղեալ են յԱստուծոյ։ Բայց թուի, թէ յորժամ Քրիստոս ծնաւ եւ զվեզ մանկացոյց եւ նորոգեաց եւ կանգնեաց զարարածս իւր նոր երեւմամբն իւրով։ Դարձեալ՝ աստեղաց լուսատր բնութեան նման երեւցան նահապետն, որ յառաջ, քան զգալն Քրիստոսի իբր ի զիշերի հաւատովն փայլեցին հրեշտակաց առաջնորդութեամբ։ Եւ արհմեն զԱստուած հրեշտակի միշտ ի բարի գործս մարդկան։ Եւ յորժամ ծնաւ Քրիստոս, օրհնէին հրեշտակի եւ ասէին. «Քառք ի բարձունս...» (ՄՄ 1138, 226աբ, 1426, 69բ)։

³⁶² Հմմտ. Ծննդ. Ը. 21, Ելից ԻԹ. 25, ԻԹ. 41-42, Ղեւտ. Ա. 13, Բ. 2, 12, Գ. 16, Դ. 31, Զ. 15, 21, Ը. 21, ԺԷ. 6, ԻԳ. 13, Բ. Եզր. 2. 10, Եզեկ. Ի. 41, Եփ. Ե. 1, Փիլ. Դ. 18, Բ. Կորնթ. Բ. 15։

³⁶³ 2 տող չիք։

³⁶⁴ Այս հատվածի համատեքստն անհասկանալի է. գուցե պատկերում է օրհնաբանությունների (հաջորդող տեսարանը) <բաղբյուրյան ու> անուշահոտությամբ և ամբարիշտների սննդի դառնության ու խավարի հակադրությունը։

իւրս<ն արարածոց>³⁶⁵ որպէս եւ ին<քն> մ<արգարէին եցոյց> ...³⁶⁶
<բա>րեկամաց իւրոց³⁶⁷:

3 Արդ, զայս սէր տեսեալ երկնաւոր հրեշտակացն՝ աւրհնեցին ի գալ մըտանել ի կուսական արգանդն³⁶⁸, աւրհնեցին մեծածայն ի ծնանելն ի Բեդղահէմ³⁶⁹ եւ ի մարոյն սարսեալ սպասաւորէին եւ փարէին եւ հով[ու]ացն ուրախութիւն աւետարանէին եւ «փառս ի բարձունս» բարձրացեալ՝ ձայնիւ մեծածայնութեամբ աղաղա<կ>էին ի բարձունս «եւ զխաղաղութիւն յերկիր» (Ղուկ. Բ. 14), վասն զի Քրիստոս է խաղաղութիւն (Եփ. Բ. 14), որ էբարձ զթշնամութիւն եւ ասաց, եթէ «Զխաղաղութիւն զիմ տամ ձեզ» (Յովհ. ԺԳ. 27):

[6ա] 4 Դարձեալ՝ աւրհնեցին մեծածայն բոլոր զաւրութիւնք հրեշտակաց, յո՛րժամ վասն մեր մկրտեք Լոյսն մա<րմն>ացեալ եւ Գառն անարատ [ի] Յորդանան³⁷⁰, եւ Սուրբ Երրորդութիւնն փառքցն յայտնապէս ցուցաւ աշխարհի՝ աւրինակ մկրտելոցն լուսաւորութեամբ աւազանին, յորժամ Հայր ի վերուստ վկայէ զՈրդւոյ³⁷¹, եւ Հոգին Սուրբ «թեւաւք աղանւոյ արծաթապատ» (Սաղմ. Կէ. 14)³⁷² իջանէր ի վերայ Միածնին, <եւ> Որդի զխաւարային գազանն <սպ>անանէր եւ զաւազանն պա<տ>րաստէր՝ լցեալ զաւրութեամբ Սուրբ <Հ>ոգւոյն՝ լուսաւորել զհեթանոս<ս>ս:

5 Դարձեալ՝ ահաւորութեամբ եւ մեծաւ սոսկալեաւք աւրհնեցին, [6բ] <յոր>ժամ բարձրացաւ կամաւ վասն մեր ի վերայ Խաչին

³⁶⁵ Ընթերցումը Ա. Տերյանի:

³⁶⁶ 2 տող՝ չիք (նոյն թերթի հաջորդ երեսն է):

³⁶⁷ Այստեղ ամենայն հավանականությամբ խոսքը Հոբին այցելած բարեկամների, նրանց կշտամբանքների մասին է, ովքեր, ըստ մեկնությունների, չէին հավատում, որ այդքան տառապանքներ կրող Հոբն արդար է Աստծո առաջ: Աստված հայտնվելով ու անձամբ խոսելով Հոբի հետ՝ իր սերն ու Հոբի անառատությունն է այդպիսով ցույց տալիս:

³⁶⁸ Մատթ. Ա. 18, Ղուկ. Ա. 26-38:

³⁶⁹ Մատթ. Բ. 1, Ղուկ. Բ. 4-5:

³⁷⁰ Մատթ. Գ. 13-17, Մարկ. Ա. 9-11, Ղուկ. Գ. 21-22:

³⁷¹ Մատթ. Գ. 17, Մարկ Ա. 11, Ղուկ. Գ. 22:

³⁷² Հմմտ. Մատթ. Գ. 16, Մարկ. Ա. 10, Ղուկ. Գ. 22, Յովն. Ա. 32:

(Մատթ. Իէ. 51-53), յորժամ սասանեալ դ<դ>ըրդեցան արարածք, եւ սուգ ա<ռեա>լ լուսա<ւոր>քդ, խաւարեցան³⁷³:

6 Դարձեալ՝ արհնեցին մեծաձայն, յորժամ յարեան ի մեռելոց՝ տապալեալ զդժոխս ահեղ զաւրութեամբ, եւ աւետիս մատուցանէին կանանցն մեծաւ ցնծութեամբ, եւ կա<ն>այքն՝ առաքելոցն, եւ շուրջ զգերեզմանաւն եւ ի ներքս, իբրեւ զձայն փողոյ զերգս արհնութեան հնչեցուցանէին³⁷⁴:

7 Աւրհնեցին դա<ր>ձեալ մեծաձայն ի համբառնա<լ> ամպովք յերկինս եւ հազարք հազարաց եւ բիւք բիւրուց <հր>եշտակաց եւ հրեշտակապետաց [7ա] առաջի եւ զկնի աղաղակէին, թէ՛ «Համբարձէ՛ք, իշխանք, զդրունս ձեր ի վեր» (Սաղմ. ԻԳ. 7), որպէս եսա-[յ]իաս եւ Դ<աւ>իթ Հոգիովն գոչեն (հմմտ. ես. ԿԳ. 1-2):

Աւրհնի դ<ար>ձեալ յաւիտեանս յաւիտենից ի բոլոր արարածոց՝ ի հրեշտակաց եւ ի մարդկանէ, Սուրբ Երրորդութիւնն ի յերկինս եւ ի յերկրի անլուելի մեծաձայնութեամբ:

8 «Փակեցի զծով դրամբք, յորժամ ծնաւ յորովայնէ մաւր իւրոյ, եղի նմա զմէզ ի հանդերձս եւ զմառախուղ ի խանձարուսս, եղի նմա սահմանս եղեալ փականս եւ դրունս, եւ ասացի՝ ցայդ վայր եկեսցես եւ այլ մի՛ անցանիցես, այլ այդրէն ի քեզ խորտակե[ս]ցիմ ակիբ քո» (Յոբ ԼԸ. 8-11):

[7բ] 9 «Փակեցի զծով դրամբք». <զծով անու>անէ զաւրէնսն աստուա<ծագիծս>³⁷⁵ փակեալ տասն պա<տգամ>աւքն³⁷⁶ գր<եա>լս ի գիրս Ա<ր>ինացն: 10 «Յորժամ ծնաւ յորովայնէ»՝ 11 զՄովսէս

³⁷³ Մարկ. Ժե. 33, Դուկ. ԻԳ. 44:

³⁷⁴ Հմմտ. Մատթ. ԻԸ. 1-10, Մարկ. ԺԶ. 1-10, Դուկ. ԻԳ. 1-10:

³⁷⁵ Տէ՛ս նաև ստորև՝ «աստուածագիծ արինացն տպաւորմամբ» (Բն. 12): Հմմտ. Մատեան, Բան ԾԱ, Ե. «Ի տապանակն աստուածագիծ ոչ էր ապափնել, զի ընդ գարշուքեան ձուլածուփն էր փոխանակեալ»:

³⁷⁶ Հմմտ. համառոտ, ըստ տարածության սակայն հնարավոր է նաև «պա<տովրա>նաւն», ինչպես առաջին աշխատասիրողի տարբերակով (ՄՄ 1138, 226բ, ՄՄ 1426, 69բ):

աւրէնսդիր ասէ «զկայտառ»³⁷⁷ մանուկըն վասն ահին փարաւոնի ընկեցիկ արարեալ ի շրջանսն Նեղոսի (Ելից Բ. 1-3):

12 «Եւ<դ>ի նմա զմէզ ի հանդերձ եւ զմառախտոյ ի խանձա-
րու» (Յոբ ԼԸ. 9): 13 Ի շրոցն առեալ աւրէնսդիր մարգարէն մտա-
նէր ի յամպն, անցանէր ընդ հուրն եւ ընդ մէզն (Ելից ԺԳ. 21-22) եւ
ընդ մառախտոյն՝ զարհուրեալ եւ դողացեալ ի շանթաձիգ նետիցն
հրեղինաց, յահաւոր բորբոքմանէ անբաւութեան հրոյն, որ ծախէր
զլե[ծա]առնն, եւ <ո>րոտագոչ փողոցն հնչումն (Ելից Ի. 16-20), զի
առաջի փառացն Տեառն մտեալ՝ զարհուրանալք <ա>սէր եթ<է>՝
«Զահի հարեալ եմ եւ <դող>ամ» (Եբր. ԺԲ. 21), զի այնպէս ահագին
էր տեսիլն: Եւ զգեցեալ երեսաց նորա զփառս անմարմնոցն, եւ
լուսաւորեալ դիմաւք իջանէր յաստուածաբնակ լե<ա>ռնէ ահեղ
տեսակաւ, աստուածային լուսով փառաւորեալ, զտախտակսն կտա-
կարանացն գրկաբերեալ աստուածագիծ աւրինացն տպաւորմամբ
եւ քողածածուկ առագաստիւ ծածկեալ զփառս աստուածազարդ
երեսաց լուսոյ (Ելից ԼԲ. 15-17), զի ոչ կարէին հայել աչք անար-
ժանիցն՝ տեսանել զփառս երեսաց արդ[ժբ]արոյն (Ելից ԼԳ. 8-11):

14 «Եդի նմա սանմանս» (Յոբ ԼԸ. 10), 15 զսահմանեալ ժա-
մանակս աւրինացն ասէ, որ Քրիստոսիւ խափանելոցն էր: 16 «Ե-
դեալ փականս եւ դրունս» (Յոբ ԼԸ. 10)՝ 17 «փականս» ասէ
զդըպիրսն եւ զաւրինացն վարդապետսն, «դրունս» ասէ զքահանա-
յական դասս ղետապցւոցն պաշտանէից բազմութեան, որք պաշ-
տէին զպաշտան խորանին:

18 «Ասացի՛ ցայդ վայր եկեսցես, եւ այլ մի՛ անցանիցես, այլ
այդրէն ի քեզ խորտակե[ս]ցիմ պլիք քո» (Յոբ ԼԸ. 11): 19 Մինչեւ
ցգալն Քրիստոսի եւ զնոր Աւրէնս աստուածային աւետարանութեանն
սաստկագոյն հրամանաւ եւ քաղցր վարդապետութեամբ սերմանել ի
մարդիկ եւ արգել[ճա]ուլ եւ խափանել զստուերական աւրինացն

³⁷⁷ Ելից Բ. 2, հմմտ. Գործք Է. 20, Եբր. ԺԱ. 23:

զխափանելի <զհր>ամանս³⁷⁸ եւ զգործս, զի «հինն էանց, եւ ամենայն ինչ նոր եղեւ» (Ք. Կորնթ. Ե. 17) Քրիստոսի գալստեամբն:

20 «Այլ ի քեզ խորաակեցիմ ալիք քո» (Յոր. ԼՂ. 11): 21 Ալեաց մոլեգնութեան ծովու նմանեցուցանէ զանաստուած միտս շարութեան եւ ռիսութեան եւ նախանձու զլրբենի դպրացն եւ փարիսեցւոցն, յորժամ տեսանէին զամենակեցոյց զաստուածային նշանսն եւ սքանչելիս, զալիս շարութեանն բարձրացուցանէին եւ բանիւք հայհոյութեամբ կամէին յաղթել ճշմարտութեանն³⁷⁹ եւ կամէին սպանանել՝ շար եւ տիրասպան մշակքն, տեսեալ զՏէր [9բ] այգւոյն, ասէն ցմիմեանս. «Սաչ է ժառանգն, եկայք, սպանցուք զսաչ, եւ մեր լիցի ժառանգութիւն»³⁸⁰: 22 Որ եւ սպանին իսկ զմիշտ կենդանին: 23 Բայց զայգին ոչ ժառանգեցին սպանողքն³⁸¹, այլ մեք՝ հեթանոսք, որք ի բացեալ կայաք ա<ո>աջագոյն յայգւոյն վայելչութեան, եւ հաւատաւք ժառանգեցաք զնա եւ ժառանգք Քրիստոսի եղաք եւ <որ>դիք Աստուծոյ³⁸² եւ բնակող արքայութեան նորա հաւատաւք սրբութեանն, որ ի Քրիստոս: 24 Եւ նոքա կուրացան, խափանեցան եւ անկան, խոտորեցան եւ փշրեցան յալիս եւ յեղջիւրս (Սաղմ. ՀԳ. 11) ի զաւրութիւն եւ ի պարծան<ս>աւրինացն:

«Եթէ առ քեւ կարգ[10ա]եցի զլոյս առաւատուն» (Յոր. ԼՂ. 12): 25 «Առաւատ» զՔրիստոս ասէ, որպէս եւ մարգարէն յայտ<նա>պէս գոչէ, եթէ՝ «որպէս զառաւատ պատրաստական գտցուք զնա» (Ովսէ, 2. 3) կարգել զառաքեալն ի Հա<ւ>րէ: 26 Զի որպէս առաւատն լուծիչ է թանձրութեան խաւարի գիշերուոյ, նոյնպէս գալուստն Քրիստոսի լուծիչ եւ ալրիչ է թանձր<ու>թեան մեղաց խաւարի գիշերուոյ, զի խիստ խաւարաւ ծածկեալ էին միտք եւ հոգիք

³⁷⁸ Ընթերցումը Ա. Տերյանի:

³⁷⁹ Հմմտ. Մատթ. ԺԲ. 25-29 (հմմտ. Մարկ. Գ. 23-27, Դով. ԺԱ. 14-22) և ԻԲ. 41-46 (հմմտ. Մարկ. ԺԲ. 35-37, Դով. Ի. 41-44):

³⁸⁰ Հմմտ. Մատթ. ԻԱ. 38, Մարկ. ԺԲ. 7, Դով. Ի. 14:

³⁸¹ Հմմտ. Մատթ. ԻԱ. 33-40, Մարկ. ԺԲ. 1-9, Դով. Ի. 9-16:

³⁸² Հմմտ. Հռոմ. Ը. 14, 16-17, Մատթ. Ե. 9, Դով. Ի. 36, Ա. քոլոթ 3ովհ. Գ. 1-2, Հռոմ. Թ. 26, Գաղ. Գ. 26, Փիլիպ. Բ. 15:

մարդկան սատանայական գիշերոյ մեղացն կուրութեամբ: 27 եւ մարգարէն դորդեալ ի դժնդակ խաւարէս յայսմանէ, ծանուցեալ Հոգւովն զգալուստ Արեգականն արդար[10բ]ութեան՝ + Որդւոյն Աստուծոյ, աւետիս տայ ծագման լուսոյն Քրիստոսի եւ եկեղեցւոյ, եթէ՝ «Լուսաւորեա՛, լուսաւորեա՛ երուսաղէմ, զի հասեալ է լոյս քո եւ փառքն Տեառն Խաչին ի վերայ քո ծագեսցին, զի ահա խաւար ծածկեաց զերկիր, եւ մառախուղ՝ զհեթանոսս»+ (հմմտ. եւ. 4. 1-2):

28 «Արուսեակն ետես զկարգ իւր՝ <հ>ասանել ի վերայ թեոց երկրի, թալթալիել զամբարիշտս ի նմանէն» (Յոր ԼԸ. 13):

+ 28 ա «Արուսեակ» զմեծն ի ծնունդս կանա[ն]ց զՅովաննէս կարապետն ասէ, զի որպէս Արուսեակն գեղեցիկ վարսիւք իւրաւք խայտալ[յ] ի ժամ առաւաւտուն՝ ազդ առնելով ծագման արեգականն, նոյնպէս [11ա] Յովաննէս յորովայնէ խայտալ <եւ քարոզել>³⁸³ սկսաւ զգա<լու>ստն Քրիստոսի (Ղուկ. Ա. 39)+:

+ 28 ա «Ետես զկարգ իւր»՝ այսինքն զչափս իւրոյ³⁸⁴ քարոզութեանն, զի բազում անկամ <ա>սէր ցփործողսն հրէից, թէ՛ «չեմ ես Քրիստոս, այլ առաքեալ եմ ա<ռ>աջի նորա» (Յովհ. Գ. 28), եւ եթէ՛ «ոյր հարսն է, նա է փեսայ, իսկ բարէկամ փեսային միայն ուրախ լինի» (Յովհ. Գ. 29), եւ եթէ՛ «որ ի վերուստն գայ, ի վերոյ է, քան զամենայն» (Յովհ. 31), եւ եթէ՛ «եւ մկրտեմ զձեզ ջրով, զկնի իմ գայր, որ յառաջ իսկ էր, քան զիս, որ չեմ արժանի, եթէ լուծից զկաւշիկս նորա»³⁸⁵: Այս է «տեսանել զկարգն՝ հասանել ի վերայ թեոց երկրի թալթալիել զամպ[11բ]ա<րիշ>տս ի նմանէն»+:

29 «Թեւս» կոչէ զկող<մս>³⁸⁶ Յորդանանուն՝ զսա<հ>մանս Հրէաստանի, յորս շրջէրն Յովաննէս եւ մկրտէր եւ քարոզէր ապաշխա-

³⁸³ Հմմտ. Համառոտ. «զի որպէս Արուսեակն առաւաւտուն ազդ (* ասդ) առնէ առաւաւտուն (* չիֆ) ծագելոյ արեգականն, նոյնպէս եւ նա յորովայնէ սկսաւ փարոզել զգալուստն Քրիստոսի» (ՄՄ 1138 226բ, ՄՄ 1426, 69 բ):

³⁸⁴ Զեռագրում՝ «իւրոյ»:

³⁸⁵ Հմմտ. Մատթ. Գ. 11, Մարկ. Ա. 7, Յովհ. Ա. 26:

³⁸⁶ Համառոտ՝ «զկողմն» (ՄՄ 1138, 226բ, ՄՄ 1426, 69բ):

րել՝ «ձայն բարբառոյ՝ն հնչեալ յանապ>ատէ» (հմմտ. Յովհ. Ա. 23). այսինքն է՝ յերկնից հրամանէ հոգւոյն զաւրովեամբն <եղի>այի³⁸⁷, զարթուցանել զթմբր<ու>թիւն դանդաշեալ ազգին հրէից, եթէ՝ «Ապաշխարեցէք, զի մերձեալ է արքայութիւնն երկնից» (Մատթ. Գ. 2):

30 «Թափափել զամպարիշտս ի նմանէն»: 31 Ասելն ցհրէայսն, եթէ՝ «Ծնո՛ւնդք ի ժից, ո՞յ էցոյց ձեզ փախչել ի բարկութիւնէն, որ գալոցն է, արարէ՞ք այսոյհետեւ պտուղ արժանի ապաշխարութեան», զի «ահաւասիկ տապ[12ա]ար առ ար<մին ծա>ռոյ դնի» (Մատթ. Գ. 7-8, 10): 32 Այս<պիսի> սաստկա<գոյն յ>անդիման<ու>թեամբ դարձ<ուցանէր յԱստուծոյ Տանն Յա>կոբեան (Միք. Գ. 4), զ<վերին եւ զաստուա>ծագնաց ճանապարհն՝ <ի լեառն Տեառն> (Միք. Գ. 1-2)³⁸⁸:

33 «Եւ թէ քո՞ առեալ <զհողն կաւ ստեղծ>եր կենդանի <եւ խաւ>սուն, եղիւ զնա ի վերայ երկրի» (Յոբ ԼԸ. 14): 34 Այս պարզաբար զստեղծումն մարդոյն ասէ յանարգ բնութենէ կաւոյ՝ բանական իմաստութեամբ պատուեալ աստուածային պատկերին վեհագոյն հարստութեամբ, զոր մեր յառաջագոյն ասացեալ է:

35 «Մերժեցե՞ր զլոյսն յամբարշտաց եւ զբազուկս ամբարտաւանից խորտակեցե՞ր» (Յոբ ԼԸ. 15). 36 «Մերժեցե՞ր զլոյսն յամպարշտաց»՝ զմերկանալն սատանայի [12բ] ա<կ>նարկէ աստուածային եւ յե<րկն>աւոր պայծառութեան լուսոյ<ն> եւ ի գեղեցիկ

³⁸⁷ Հմմտ. Մատթ. ԺԱ. 14, Դուկ. Ա. 17:

³⁸⁸ Հնարավոր մյուս ընթերցումն է՝ «ասստկա<գին յ>անդիմանութեամբ դարձ<ուցաներ զազգս Յա>կոբեան զ<աւակացն առ աստուա>ծագնաց ճանապարհն <ի լեառն Տեառն>: Այստեղ մեկնիչը հարասում է Հակոբի որդիներից Աստծո երես դարձնելն (Միք. Գ. 4) ու ապագայում Տիրոջ Տաճարի լեռը բարձրանալու տեսիլը. «Գալի՛ք օրերում յայտնի կը դառնայ Տիրոջ տաճարի լեռը՝ հաստատուած լեռների գագաթների վրայ... եւ շատ ժողովուրդներ կը շտապեն դէպի նա... եւ կ'ասեն. «Եկէ՛ք բարձրանանք Տիրոջ լեռը եւ Յակոբի Աստծո տունը» (Միք. Գ. 1-2):

տեղւոյ դասապե<տու>թեանց³⁸⁹ հրեղինաց զուարթն<ոց հեռանալ>ն, խաւար զգենուլ եւ աղ<տեղանալ³⁹⁰>: 37 «Մերժեցե՛ր զլոյսն յամբարշտաց<ն>»: 38 Մերկանալն Յուդայէ գառաքելութեան շնորհն եւ խաւարանալն մատնութեամբն եւ արծաթսիրութեամբն: 39 «Մերժեցե՛ր զլոյսն յամպարիշտացն»՝ 40 զլուսաւորիչ շնորհն Հոգւոյն ի տանէն Իսրայէլի, որ խաւսէրն <յ>աւրէնս եւ ի մարգարէս եւ գուշակէր տեսիլս եւ յայտնութիւնս ի ձեռն սրբոց քահանայից եւ մարգարէից, որպէս Զաքարիաս՝ հայրն Յովաննու Մկրտչի, եւ այլք, որք արժանաւոր[13ա]ութեամբ պաշտէին զպաշտաւն տ<աճա>րին, այսպիսի լուսաւոր<ու>թեան աստուածային <փառս> մերժեցան ի տանէն Յակ<ովբայ, որ ի հեթա>նոսս աղբիւրացաւ (Գործք ԺԳ. 46-49³⁹¹): Զի յետ <խաչելութեան>³⁹² կենարարին փառք տաճարին յայտնապէս աղաղակէին, եթէ՝ «Գնամք աստի եւ այլ <ոչ> եւս դառնամք»: 41 Եւ՝ «Ո՛ւր արդեւք երթիցէք». «Ի հեթանոսաց եկեղեցիս երթամք»՝ ասեն³⁹³:

42 «Զբազուկս ամպարտաւանից խորտակեցիք»՝ 43 Խաչիւն՝ զհրէիցն եւ զսատանայի՝ ի դժոխս եւ յերուսաղէմէ եւ յամենայն տեղիս: 44 Զսոյն խորհուրդս Աստուածամայր կոյսն Մարիամ յայտնէ՝

³⁸⁹ Համառոտում նշված է՝ «յանուանէն եւ ի լուսոյն եւ ի տեղւոյն» (ՄՄ 1138, 226բ, ՄՄ 1426, 69բ): Ամբողջական տարբերակում արտացոլված են միայն վերջին երկուսը:

³⁹⁰ Այստեղ հավասարապէս հնարավոր են «աղատանալ» և «աղատանալ» բայերը՝ մի դեպքում բայը հակադրվում է նախորդող «մերկանալու» պատկերին, մյուս դեպքում աստվածային լույսին:

³⁹¹ Հակադրվում է Միք. ե. 7 տեղիին. «Եւ եղիցի մնացորդն Յակոբայ ի հեթանոսս ի մէջ ազգաց բազմաց, իբրեւ զցաւ անկեալ ի Տեառնն եւ իբրեւ զգառինս ի վերայ սիզոյ...»:

³⁹² Ընթերցումը Ա. Տերյանի:

³⁹³ Հմմտ. եգեկ. ԺԱ. 23. «Ու Տիրոջ փառքը փաղափ միջից վեր բարձրացաւ, կանգ առաւ այն լեռան վրայ, որ փաղափ դիմացն էր»: Եգեկ. ԽԳ. 4. «Տիրոջ փառքը արեւելք նայող դռնով տանար մտաւ»: Փառքի Տանար վերադարձի պատկերը մանուկ Հիսուսի ընծայումն է՝ փառասուն օրականում նրա ժամանումը եկեղեցի:

ասելով, եթէ՝ «Յրուեաց զամպարտաւանս մտաւք սրտիւք եւ քահեաց զհզարս յաթոռոց» (Ղուկ. Ա. 51): [13բ] 45 Ամպարտաւանս մտաւք եւ սրտիւք զհրէայնս եւ զսատանայ ականարկէ՝ միաբանեալս ամպարտաւանութեամբ սրտիցն չարութեամբ <ի վեր> այ անմե<ղ> եւ անարատ Գառին, <զ>քահանայա>պետ<ա>ց³⁹⁴ զհզարս յաթոռոց՝ զկեղծաւոր եւ զլիրբ դպիրսն եւ զփարիսեցիսն, որք մովսէսական աթոռովն (Մատթ. ԻԳ. 2) ամբարտաւանեալք, հզարագոյնս պարծէին: «Զխոնարհս բարձրացոյց»³⁹⁵ զանձինս հեզ եւ քաղցրաձայն առաքելոցն՝ լցեալք երկնաւոր շնորհին բարութեամբ: «Բարձրացուցանել զխոնարհս»՝ 46 դարձեալ զհեթանոսս է իմանալ ի կռամով եւ ի դիւանուէր մեղացն խաւարէ, եւ ի կործանմանէ կանգնեալս [14ա] ...³⁹⁶ աստուածեղէն բարձր<ութեան, պայծառ>ականալիլ եւ սպիտականալ պա>յծառացեալ լուսով <Աստուածութեան³⁹⁷>ն իբրեւ զարծուիս վեր<անալ ի կ>ատարս երկնից բարձրութեան>:

47 «Երթեա՞լ իցես յակն ծովու <եւ> ընդ հետս անդնդոց շրջեցա՞ր» (Յոք ԼԲ. 16): 48 «Ակն» է իմանալ զՀայր, եւ «ծով»՝ զեր<ի>ս Անձնաւորութիւնն զանչափ եւ <զ>ահեղ փառս բնութեան զուգական <եւ> անորոշ եւ միաւորական Աստուածութեանն Հայր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն, որպէս ցուցանէ զանբաւութիւն եւ զանքննութիւն ահագին խորոց բնութեան երից երանելի սուրբ եւ հոգե<կեցոյց³⁹⁸> [14բ] ...³⁹⁹ եւ անբաւ են սա...⁴⁰⁰ քան զամենայն մի<տա> ...⁴⁰¹ եալ,

³⁹⁴ Ընթերցումը Ա. Տերյանի:

³⁹⁵ Հմմտ. Սաղմ. ԻԹ. 23, Ղուկ. Ա. 52:

³⁹⁶ Մեկուկես տող՝ չիֆ, էջը շեղակի պատսված է. առաջին կետում բացակայում է տողերի սկիզբը:

³⁹⁷ Ըստ Ա. Տերյանի՝ «[երկնայնոց]ն»:

³⁹⁸ Ընթերցումը Ա. Տերյանի:

³⁹⁹ Մեկուկես տող՝ չիֆ, էջը շեղակի պատսված է. առաջին կետում բացակայում է տողերի վերջավորութիւնը (նույն թերթի մյուս երեսն է):

⁴⁰⁰ 2 բառ:

⁴⁰¹ 1-2 բառ:

քան զժամանակ> ...⁴⁰² Թիւնս մտաւք միայն նը<կարեալ> եւ այսոքիկ յոյժ աղաւտա<կանացն⁴⁰³> չափաւորապէս:

49 «Եւ կամ զ<յետս> անդնդոց շրջեցա՛ր» (Յոբ ԼԸ. 17): 50 Անդնդ<ոց> խորութեան եւ ահագնութեան նմանեցուցանէ զմիաւորական բնութիւնն եւ զխորհուրդ եւ զպատիւ երից Անձնաւորութեանն՝ անտե<ս> եւ անքնինս ի հրեշտակաց եւ ի մարդկանէ: 51 Դարձեալ՝ անդնդոց խորութեան ծովու նմանի անճառ եւ անհաս խորհուրդ տնարէն[15ա]<ութեանն Որդւոյն Աստուծոյ>:

...⁴⁰⁴ ասաց աստուածեղէն լուսոյ<ն պայծ>առութեամբ լուսաւորեալ փ<առ>աւորեցան: «Տեղի խաւարի»՝ <ժ>ողովք եբրայեցւոցն, զոր եւ ինքն՝ ամենասուրբ լոյսն կենաց Քրիստոս ուսուցանէր աշակերտացն, ասելով. «Զոր ասեմ ձեզ ի խաւարի, ասացէք ի լոյս» (Մատթ. Ժ. 27): 52 «Զոր ասեմս ի խաւարի». այսինքն՝ ի տանս Յակոբա[յ], «ասացէք ի լոյս». այսինքն՝ ի հեթանոսս քարոզեցէք, զի լոյսս հեթանոսաց յայտնեցա[յ]⁴⁰⁵:

53 «Երթեա՛լ իցես յըշտեմարանս ձիեան, կամ զգանձս կարկտի տեսեա՛լ իցես» (Յոբ ԼԸ. 22): 54 «Շտեմարանս ձեան» է իմա-

⁴⁰² 1 բառ:

⁴⁰³ Ընթերցումը Ա. Տերյանի:

⁴⁰⁴ Երկուսուկես տող չիք: Իրականում այստեղ բացակայում է մեկ քերթ ԼԸ. 17-18, մասամբ ԼԸ. 19 տեղիների մեկնությամբ: Հմմտ. Համառոտ. «ՔՖ՝ «Բանայցե՛ն քեզ անիւ դրոմք մահու» (ԼԸ. 17): ՄԿ՝ Այս զահեղ անն Քրիստոսի ասէ, որ ի խաչին ժամանակի հասեալ ի դժոխս, փշրեաց՝ առեալ յաւարի զդասս մարգարէից եւ զարդարոցն: ՔՖ՝ «Փելամո՛ւտ իցես լայնութեան առ ի ներոյ երկնից» (ԼԸ. 18): ՄԿ՝ Ոմանք ի սրբոց վարդապետաց զկուսական ամենասուրբ արգանդն ասացին «երկիր», յորում լոյս Աստուածութեանն բոլոր բնութեամբ «ազաւ»: «Ի (*եւ) տեղի խաւարի» (Յոբ ԼԸ. 19)՝ սատանա[յ] եւ դժոխք եւ դաս մեղաւորաց եւ անմաւատից: Դարձեալ՝ «տեղի խաւարի...» (ՄՄ 1138, 227ա, ՄՄ 1426, 69բ): Յոբ ԼԸ. 18. տեղիի մեղքերումից հետո իրականում մեկնվում է ԼԸ. 19-ը (հմմտ. «զի՛նչ երկիր իցէ, յորում լոյսն ազանիցի»):

⁴⁰⁵ Հմմտ. Ա. Մնաց. ԺԶ. 24, Սաղմ. Թ. 12, ԺԷ. 50, ԽԵ. 11, ՂԵ. 3, 10, ՃԴ. 1, Ես. ԺԹ. 4, Մաղաք. Ա. 11, Գործք Ժ. 45, ԺԳ. 46, ԺԵ. 7-10, ԻԲ. 21, ԻԶ. 19, Հոռմ. ԺԵ. 9, 16, Գաղ. Ա. 16. Բ. 2, Եփ. Գ. 8, Կող. Ա. 27, Ա. Տիմ. Գ. 16, Յայտն. Ժ. 11:

նալ [15բ] ...⁴⁰⁶ <սանդարամետակա> նին⁴⁰⁷ կապանաւք, զոր<ս> ...⁴⁰⁸ սատանայակիր մեղաւք <կապեց> եալք եւ պնդեալք անկենդ<ան> մեռելութեամբ եւ դանբանագէշ պղծութեամբ մերկացեալք ի բարեպաշտութենէ երկնազարդն պտղոց եւ ի կանաչաբոյս եւ ի ծաղկազարդ դալարութեանց լուսատեսակ եւ յերկնաւոր առաքինութեանն գնացից, իբրեւ զձիւնս դիզացեալս սրտիւք եւ մտաւք ընդ սատանայի կան եւ պահին հալման անշէջ գեհենին:

55 եւ «գանձս կարկտի» է իմանալ զմեծագոյն ամպարշտեալս՝ զմարդասպան<ս> [16ա] <եւ> զարուագէտս եւ զա<նասնազա>նցս⁴⁰⁹ եւ որք ընդ այլազգիս <պղծին⁴¹⁰>: 56 Դարձեալ՝ «շտեմարան» է իման<ալ> զջրահեղձոց ամպարշտեալ<ս> առ ն<ո>յովն ժամանական, եւ «գանձս կարկտի»՝ ըզժանդագործ սողոմա[յ] եցիսն՝ դառնագոյն բարկութեամբ վասն դառն գործոցն չարութեան դառնագոյն տանջեալ հրով եւ ծծմ[բ]ով:

57 «Գանձս կարկտի» է իմանալ դարձեալ զազգն Իսմա[յ] էլի՝ զանողորմ եւ զժպիրհ որդիսն Հագարու, որ հրամանաւ ցասմամբ Աստուծոյ իբրեւ զկարկուտս բարկաճայթս սփռեցան՝ ահագին գոշմամբ եւ արիւնախած ժանեաւք սրտմտեալ իբրեւ [16բ] <զգազան>ս գիշակերս, եւ անյայ<տացուցին> եւ ցամաքեցուցին զարիւ<ն ամե>նայն կենդանեաց եւ աւա<րե>ալ կործանեցին զազգս ամենայն, որպէս եւ Տէր խաւսի <մա>րգարէին, եթէ՝ «Գաւազան բարկութեան իմոյ ի ձեռս նոցա» (Ես. Ժ. 5⁴¹¹):

⁴⁰⁶ 2 տող՝ չիֆ: Ըստ Համառոտի՝ «զժողովուրդս ամպարշտաց անհաւատից մեղաւորաց» (ՄՄ 1138, 227ա, ՄՄ 1426, 70ա):

⁴⁰⁷ Ընթերցումը Ա. Տերյանի:

⁴⁰⁸ 1 բառ:

⁴⁰⁹ Ըստ Համառոտի (ՄՄ 1138, 227ա, ՄՄ 1426, 70ա):

⁴¹⁰ Ըստ Համառոտի (ՄՄ 1138, 227ա, ՄՄ 1426, 70ա):

⁴¹¹ Հմմտ.՝ «Ո վերջնում դարի... ելցէ զօրականն Իսմայէլի յանապատէն Եթիբայ եւ ժողովեսցէ զՓաբատն... Քանզի ազգքն, որ ելանեն ի ճիւխտոյ, ուտեն զմարմինս եւ ըմպեն զարիւնս գազանաց, նոյնպէս եւ զամենայն պիղծս եւ զկարինս, զսողունս եւ զմեռելոտիս, զվիժածս կանանց. զենցեն զմանկունս եւ

58 «Համբարեալ՝ կայցէ քեզ ի ժամանակս թշնամեաց, յաւ մարտի եւ պատերազմի» (Յոր ԼԸ. 23): 59 Դարձեալ՝ չարագոյն է խիստ եւ անզգամ կարկուտ է իմանալ զհիւսիւսային ազգացն բազմութիւն, զորս ծովարգելն արար Աղեքսանդրոս Մակեդոնացին, եւ ի ժամանակս յետինս հրամանաւն Աստուծոյ ելանեն իբրեւ զկարկուտ եւ զմարախ բազ[17ա]մութեամբ⁴¹², եւ իբրեւ զգազանս սրտմտեալ գոչելով եւ մոնչելով յափշտակեն եւ կոխեալ կործանեն զերկիր եւ պղծեալ գարշեցուցանեն զազրակերութեամբն իւրեանց⁴¹³: 60 Որ-

տացեն ուտել մարդ իւրեանց: Եւ ապականեցին զերկիր, եւ ոչ ոք իցէ, որ կարիցէ կալ առաջի նոցա» («Տեսիլ սրբոյն Մեթողի՝ եպիսկոպոսին Պատարայ եւ վկայի, յաղագս անցելոյն, ներկայիս եւ ապանեացն, ասացուածք յԱստուծաշունչ զրոց, զոր թարգմանեալ է Տեառն Ստեփաննոսի՝ Սիմեաց եպիսկոպոսի», աշխատասիրությամբ Ա. Թոփչյանի, *ԲՄ* 23, էջ 352, 363-364): «Ո՞վ է դա»-ի մեկնիչն այս իրողությունը կարծես իրագործված է համարում և անշատով հյուսիսային դոմերի բացման, այնտեղից այլ ազգերի վայրագ ներխուժման մարգարեությունից, որ հաշորդող շարադրանքում է:

⁴¹² Հմմտ. Դատ. 2. 5.-ում արդեն «մարախն» օգտագործվում է որպես պատկերավոր արտահայտություն, որից օգտվում է մեկնության հեղինակը. «Զի ինքեանմ եւ խաշինք իւրեանց ելանէին, եւ զվրանս իւրեանց բերէին, եւ հասանէին իբրեւ զմարախ բազմութեամբ. եւ ոչ գոյր թիւ նոցա... եւ հասանէին յերկիրն Իսրայէլի ապականել զնա»: Սա զուգահեռվում է եգիպտացիներին ուղարկված Աստծո յոթ պատիժներից մեկի՝ հարձակվող «մարախի» (մորելյ) բազմության հետ (կարկուտը մյուս պատիժն է՝ ելից Թ. 18, 22-34 [հմմտ. Սաղմ. ԶԳ. 32], կարկտի՝ որպես աստվածային պատժի խորհրդանիշի պատկերներ տե՛ս Ես. ԻԸ. 1, ԼԲ. 19, Յայտն. Ը. 7, ԺԱ. 19, ԺԶ. 21):

⁴¹³ Կեղծ-Մեթողիոսի վախճանաբանական ստեղծագործության մեջ նկարագրվում է հյուսիսային ցեղերի մեկուսացման համար դարպասների կառուցումը, վերջին օրերում այդ դարպասների բացումը և ցեղերի ներխուժումը («Յայտնություն». բնագիրը տե՛ս *ԲՄ* 23, էջ 352-353, աշխատասիրությամբ Ա. Թոփչյանի): Սա կապվում է վերջին օրերում Գոգի ու Մագոգի ներխուժման հետ (եգեկ. ԼԸ. տե՛ս վերը՝ ծան. 118), նաև երեմիայի տեսիլի հետ (Մ 41-42. «ահա հիսիսից մի գորագունդ է գալիս, մի մեծ ազգ...»): «Սա սպան գիւրեհ եւ տիրեաց աշխարհաց, հաղաբաց եւ միաւորեաց զերկիրն շուրջանակի մինչեւ ի ծովն, որ կոչի Արեգ Քաղաք, եւ անդ տեսեալ ազգս պիղծս եւ դժուարատեսակս յորդոցն Քամայ, որ ուտէին զտոդունս եւ զամենայն զազրալի նընիս...եւ զմարմինս մեռելոց ոչ թաղէին, այլ ուտէին: Զայս տեսեալ Աղեֆսանդրո՞ւ՝ ապա

պէս եւ տեսանողն ցուցանէ, զի հարկանեն ի սմբակս իւրեանց երիւ-
վարացն զեւ<ր>կիր՝ աւերեալ եւ կործանեալ զազգս ամենայն մար-
տիւ եւ պատերազմաւ՝ մանաւանդ զորդիսն Իսրաւ[չ] էլի եւ զազգն
հրէից (հմմտ. եզեկ. ԻԶ. 11): 61 Որպէս տեսանողն Երեմիաս տեսա-
նէր զկաթսաւ[չ] յեռանդման ի կողմ հիւսիւսի, եւ Տէր մեկնէ, եթէ՛
«Յերեսաց հիւսիւսոյ բորբոքեցին շարիք ի վերայ երկրի» (Երեմ. Ա.
13-14):

[17 բ] 62 «<Ա>հաւասիկ ես միախուռն կոչեցի զամենայն թա-
գաւորսն հիւսիւսոյ, եւ արկցեն ավոռս ի վերայ դրանցն Երուսաղէ-
մի» (Երեմ. Ա. 15): 63 Դարձեալ պիղծ քան զամենիսեան եւ անաս-
տուած «կարկուտ» է իմանաւ<ւ> զնեռնն՝ լցեալ ամենապիղծն շարու-
թեամբ, եւ զհաւանեալսն նորին, զոր «Տէր Յիսուս սատակեցէ Հոգ-
ւով բեր<անոյ> իւրոյ» (Բ. Թեսաղ. Բ. 3):

64 «Ուստի՞ ելանիցէ եղեամ<ն> կամ սփռեսցի հարաւ ի ներ-
քոյ երկնից» (Յոթ ԼԸ. 24). 65 «Եղեամն» եւ «ձիւն» եւ «կարկուտ»
եւ «սառն» եւ «խորշակ» եւ որ ինչ այսպիսիք են, ի հակառակ կող-
մանց եւ ի վնասակար բանակէ բանսարկուին է իմանալ՝ զշարա-
րուեստ մշակս այգւոյն պղծութեան սատանայի գործոյն՝ զդասակս
պիղծ հե[18ա]<ր> ձուածողաց, որք անաւրէն եւ ժանդախաւս յիմա-
րութեամբ բանից⁴¹⁴ լցին զշտեմարանս սատանայի եւ իբրեւ զշարա-

խորհեցաւ չտալ թոյլ բնակիլ նոցա յերկրի սրբում եւ պղծել զնայ գարշելի
գործովք իւրեանց... Ժողովեաց զամենեսեան զնոսա... եւ զհետ մտեալ վա-
րեաց զնոսայ մինչեւ ի ծագս հիւսիսոյ... Վաղվաղակի խնդրեաց յԱստուծոյ,
եւ լուս աղօթից նորայ եւ հրամայեաց երկուց լեռանց, որ յորչորջին Զով Հիւ-
սիսոյ, եւ մերձեցան ի միմեանց կանկունս ԲԺ... Հստ մարգարէին Եզէկիէի, թէ՛
«յԱւուրս յետինս ի կատարածի աշխարհի ելցեն Գով եւ Մագով յերկիրն Իս-
րայէի» (հմմտ. եզեկ. ԼԸ.)... զորս արգել Աղեֆսանդոս ի ծագս տիեզերաց...
Յայնժամ բացցին դռնմ հիւսիսոյ յանկարծակի, եւ լեցեն ազգք փակեալք ի
ներուստ, եւ սասանեսցի ամենայն երկիր յերեսաց նոցա... Բանգի ելեալք ի
հիւսիսոյ ազգք ուտիցեն զմարմինս մարդկան եւ ըմպիցեն զարիւն գազանաց,
եւ ո՛չ կացցէ ընդդէմ նոցա երկիր» (ԲՄ 13, էջ 348-351):

⁴¹⁴ Մատենանում հերձվածողները բնորոշվում են որպես «մոլեգնաճառ բերան»
ունեցողներ, որ փակում է եկեղեցին (Բան ԺԲ, Ա):

թոյն «եղեամն» յարձակեցան ի վերայ արդարութեան արմտեաց երկնաբեր ցորենոյն հաւատոյն սրբութեան, եւ կամեցան սովամահ առնել զմանկունս եկեղեցւոյ եւ աւագակաբար կողոպտել յուղղափառ հաւատոյն ճշմարիտ խաւատովանութենէ: 66 Իսկ սուրբ եւ աստուածազգեստ հարքն, ժողովեալք ի նիկիայ եւ ի Կոստանտինուպոլիս եւ յնիքսոս, իբրեւ զհարաւս քաղցրաշունչ եւ զհոգեհոնող եւ զաստուածախաւս վարդապետութեամբն իւրեանց շնչեալ՝ իբրեւ զհարաւ ջերմ [18բ] եւ հ<արաւայի>ն զաւրութեամբ ի Սուրբ Հոգւոյն աստուածային ազգմանէ սփռեցին ի ներքոյ երկնից զճշմարի<տ> հաւատոյն զերկնաւոր քարոզ<ու>թիւն եւ հալեալ չքացուցին զթիւնաւոր եղեամնն չար եւ պիղծ հայհոյութեան նոցա:

67 «Ո՞վ պատրաստեաց զհոսանս սաստիկ անձրեւոց եւ զհանապարհս ամպրոպաց՝ տեղեալ ի յերկրի, ուր ոչ գոյ մարդ յանապատ յանմարդի՝ յագեցուցանել զանկոխն եւ զանջնն եւ բղխեցուցանել զբոյս դալարոյ» (Յոբ ԼԲ. 25-27): 68 «Հոսանս սաստիկ անձրեւոց» է իմանալ զաւետարանական քարոզութիւնն՝ երկնաւոր շնորհաւք Հոգւոյն որոտացեալ ի վերուստ, աստուածային ամպովք իջեալ ի վերուստ, իբրեւ «զհոսանս [19ա] սաստիկ անձրեւոց», ի վերայ անապատացեալ եւ անզարդ անձանց հեթանոսաց: Եւ փոխեցին զգոյն տխրութեան ոգւոց ճենճերոց⁴¹⁵ պղծութեանն դիւաց՝ գործել առագաստ լուսոյ ի ներքս⁴¹⁶ ի խորութեան սրտիցն ընդարձակութեան իմանալին ձեղուանց, յորում ասաց երկնաւոր թագաւորն հանդերձ Հարբն եւ Սուրբ Հոգւովն բնակել ի նոսա (հմմտ. Յովհ. 2. 57), որով դալարացան այսպիսի երկնաբուղիս եւ լուսաշիթ անձրեւ[ալ]ք անապատք հեթանոսաց, եւ կանաչազգեստք եղեն եւ

⁴¹⁵ Հմմտ. Մատեան, Բան ԾԱ, Բ. «Եւ դիւանեններ զոհարան պատրաստեալ կազմեաց, գրկեալ զարքայն երկնաւոր ի յարայականն կայից»:

⁴¹⁶ Հմմտ. «Ջրոյն կենդանւոյ նորագործն աւագանի մաքարա՛նդ նիւթ... գ'առնկղմեալսն ի տգեղ գունոյն յեղեալ փոփոխես եւ լընտանութիւն արեանն Յիսուսի ներկեալ զարդարես եւ նորոգ ծնելոցն ծածկոյթ լուսաւոր զՔրիստոս զանձամբ արկանես» (Նարեկացի, «Ներքող ի Սուրբ Խաչն», ՄՀ ԺԲ, էջ 950):

լուսազգեստք աւագանաւն եւ պայծառացան եկեղեցաբոյս ուղխիւ քաղցրութեան ճաշակով՝ դալարացեալ ի մեղացն ձմեռնային շորութենէ [19բ], եւ վարդարեալ աստուածային զգեստի<ն>, որ անհաւատութեամբն էին մերկացեալ<ւ> եւ տգեղացեալ, եւ յանմարդի յանասնաբարոյ գազանութենէն մ<ա>րդակերպք եղեն՝ կերպարանակից լինելով աւագանիւն մարդացելոյն վասն մեր: Եւ յագեցան լիապէս կենդանական անձրեւին առատութեամբ եւ զուարթացան ծաղկախիթ պայծառութեամբ ի փշազգածն թառամութենէ:

69 «Յագեցուցանել զանկոխն եւ զանշէմն» (Յոբ ԼԸ. 27): 70 Զի յառաջագոյն սմբակակոխք էին դիւաց, եւ ոչ էին լե<ալ> տեղի ընթացից լուսափայլ ոտից առաքելոցն, որք կոխեցին «զաւծս եւ զկարիճս եւ զամենայն զաւրութիւն սատանայի» (հմմտ. Դուկ. Ժ. 19) եւ շինեցին զդիւա[20ա] ձաւն եւ զաւերա<կն> ի բարեաց զանձինս նոցա բնակարան սրբութեան Որդւոյն Աստուծոյ, ուստի «բղխեաց» ազգի ազգի բարութեան եւ աստուածային առաքինութեան «բոյս» երկնագեղս «դալարութեան» (հմմտ. Յոբ ԼԸ. 27):

71 «Յո[ւ]ր յարգանդէ ելանէ սառն կամ զեղեամն, ո՞ ծնաւ յերկինս, որ իջանէ իբրեւ զջուր ծորեալ» (Յոբ ԼԸ. 29-30): 72 Որպէս եւ նախաբանեալ յառաջագոյն ասացաք, «եղեամն» եւ «ծին» եւ այսպիսիք ի դէմս թշնամ[ւ]ոյն է իմանալ: «Յո[ւ]ր յարգանդէ ելանէ սառն»՝ ի սատանայի արգանդէ ազգի ազգի խորհուրդք դաժան եւ չարագոյն պղծութեան, եւ սերմանի ի սիրտս արբանեկաց իւրոց եւ կամարարաց իւրոց եւ մածուցանէ իբրեւ զսառն [20բ] եւ պնդ<ացեալ>⁴¹⁷ քարինս եւ կարծրագոյնս եւ անլոյծս առնէ, իբրեւ զերկաթ, եւ յանպտղութիւն դարձուցանէ:

⁴¹⁷ Մատենի նմանատիպ մի պատկերում օգտագործվում է «պնդակազմ» բառը. «Կարծեմ քեզ հոսամուտ է, եւ լոյծն՝ քեզ պնդակազմ» (Բան ԾԳ, Ա): «Պինդ» բառից նաբեկացու մյուս բառաբարդումն է «պնդակցորդ»-ը՝ «կարծրակերտ կարկառ, պնդակցորդ, փայտապատուար» (Նաբեկացի, «Պատմութիւն Ապարանից Ս. Խաչին», ՄՀ ԺԲ, էջ 914). այս բառի համար տարածությունը փչ է: «Ո՞վ է դա»-ում կիրառվում է «պնդական» բառը՝ դարձյալ կապվելով ջրի

73 «Եւ զեղեամն ո՞ ծնաւ յերկիր, որ իջանէ, իբրեւ զջուր ծո-
րեալ» (Յոբ. ԼԸ. 30): 74 «Եղեամն» է իմանալ զբանասարկուն եւ
զվարս իւր ի յերկիրնս ընդ հրեշտակս պայծառապոյն ճոխութեամբ
եւ ընդ նոսին դասապետեալ փառաւորապէս: 75 Իսկ յորժամ կամե-
ցան աստուածանալ եւ զաթոռ իւր արկանել ի վերայ գերազարդ
ամպոցն եւ լինել նման Բարձրելոյն, յայնժամ փոխանակ լուսոյն
խաւարեալ եւ խաւար զգեցեալ եւ յարուսեկածեւ զգեստուէն եւ յաս-
տուածային պայծառութենէն զազրա[21ա] կերպեալ, յաղագս համ-
բառնալոյն յունակաւնութենէն թուլացաւ կործանեալ, ոչ կամաւ ան-
կաւ խաւարապատ տգեղութեամբ եւ «իբրեւ զջուր շրջեալ» եւ հո-
տեալ եւ զազրացեալ, ցանեալ ցրուեցաւ յանդունդս խաւարի՝ վա-
նեալք ի վիշապաց, կշտամբեալք եւ հալածեալք ի սրբոց՝ կան եւ
մնան այրման եւ դատապարտութեան անշէջ գեհենին:

76 «Խեղամո՞ւտ իցես կարգի Բազմաստեղաց» (Յոբ ԼԸ. 31).
77 «Բազմաստեղս» ցուցանէ զգեղեցիկ դասապետութիւն հրեշտա-
կաց՝ աստուածային լուսափայլութեամբ կարգեալ եւ փառաւորեալ
ըստ իւրաքանչիւր պատուի եւ արժանաւորութեան, անքնին եւ ան-
շափ [21բ] եւ անթուա<կան բ>ազմութեամբ Հոգւով բերանոյ Տեառն
աճեցե<ա>լք եւ լցեալք զերկնից լուսեղէ<ն> կամարաց աւդեղէն եւ
լուսեղէն ընդարձակութիւն⁴¹⁸, եւ ի բոցարձակ ճառագայթից սաս-
տիկ <հրո>յ եւ լուսոյ փառաց Աստուածութեանն, եւ իբրեւ զաստեղս
նուաղեալ եւ ծածկեալ յարեգակնային ճառագայթիցն՝ նուաղին եւ
արգելուն զփայլումն ծագման: 78 «Կարգ» ասէ զիւրաքանչիւր
զպանծալիս եւ զանճառ փառս եւ զդասապետութիւն զբարձրագու-
նից եւ զստորնագունից՝ շուրջ կացեալ զփառաբանութեամբ զահեղ

պնդացման հետ, բայց հակառակ՝ աստվածային անջրպետոյթյան խորհրդա-
նիշով. «զխաւարն քանձրացեալ եւ զհուրն լեառնաձեւ», «ըզպնդական ջուսն
խաւարայ<ին ամպաւ> կացոյց անջրպետեալ». Բն. 219): ՆՔՀԼ-ում վկայված,
տառերի փոխարինումով համապատասխանող այլ բառերից է «պնդաձիգ»-ը:

⁴¹⁸ Հմմտ. Սաղմ. ԼԲ. 6. «Եւ բանի Տեառն երկինք հաստատեցան, եւ հոգւով
բերանոյ նորա ամենայն զարուրթինք նոցա»:

եւ զհրափայլ Աստուածութեամբն՝ հրափայլ թելովք ծածկեալ զդէ[22ա]մս իւրեանց:

79 «Կամ քո՞ <ք>ացեալ իցէ զպատրուակ Հայկին» (Յոբ ԼԶ. 31). 80 «պատրուակ» ասէ զորովայն ամ<ե>նասուրբ կուսին Մարիամու Աստուածածնին՝ իբրեւ զաստղ երկնաւոր սրբեալ յամենայն մե<ե>ղսային կրից եւ լուսաւորեալ, յորժամ «ծագեաց» մարմնոյն անբաժին միաւորութեամբ «արեգակն արդարութեան» Քրիստոս՝ ունելով «զբժշկութիւն ի թեւս» իւր, որպէս եւ մարգարէն գոչէ (Մաղաք. Դ. 2), եւ այլ մարգարէ փակել հրամայէ դրանն արեւելից եւ մի՛ ումեք մտանել, բայց արքային Իսրայէլի (տե՛ս Եզեկ. ԽԴ. 2). ելցէ եւ մտցէ եւ կուսական արգանդն անլոյծ եւ փակեալ մնասցէ յետ ծննդեան եւ Կոյս եւ Մայր, եւ մայր եւ դիացուցիչ Որդւոյ [22բ], զոր եւ մարգարէ զԿուսի յայտրիկ Աստուածամար հրաշս սքանչելեաւք պատմէ՝ ասելովն. «Ահա կոյս յղասցի եւ ծնցի <Ո>րդի, եւ կոչեսցեն զանուն նորա Նմմանուէլ»⁴¹⁹, <որ> թարգմանի՝ ընդ մեզ Աստուած, վասն զի յառաջագոյն վասն մեղաց մերոց հեռացեալ էր եւ ոչ էր ընդ մեզ: 81 Իսկ յորժամ էառ զմեր մարմինս ի Կուսէն, ընդ մեզ եղեւ եւ բնութեամբ, եւ խնամով, զաւրութեամբ եւ սիրով:

82 «Կամ բանայցե՛ս զՄագորաւքն ի ժամանակի Խրումն» (Յոբ ԼԶ. 32). 83 «Մագորաւթ» զմեծ դասապետն հրեղինաց է ուսանել՝ զԳաբրիէլ, յաւետաւորութիւն առաքեալ հայկանման Կուսին՝ երջանիկ եւ եր[23ա]անելի Տիրուհւոյն՝ հրեղէն թեւաւք սաւառնեալ. «Ուրա՛խ լեր, բերկրեա՛լ» եւ «Տէր ընդ քեզ» (Ղուկ. Ա. 28), ասէր: 84 Դարձեալ՝ «Մագո<րաւ>թ» է իմանալ <զե>ղիա մարգարէ՝ զկարապետ երկրորդ գալստեանն Քրիստոսի (հմմտ. Մատթ. ԺԱ. 13), որ ի վերջին ժամանակս իջանէ Ենոքիւ հանդերձ՝ առ ի յանդիմանութիւն նեոինն պղծի: 85 եւ «Գիշերաւառ» զարդարն Ենովք է իմանալ, որ ի ժամանակսն առաջինս վառեալ բարեպաշտութեան խորհրդաւք՝ իբրեւ զաստղ ճաճանչաւոր փայլէր: 86 Դարձեալ՝ «Մագորաւթ» է

⁴¹⁹ Եւ. Է. 14, հմմտ. Մատթ. Ա. 23:

իմանալ զվէմն եկեղեցի, որ Պետրոս, եւ «Գիշերավառ»՝ զանաւթ ընտրութեան Քրիստոսի Պաւղոս, եւ վարս զչոր[23բ] եքտասան թղթոցն հոգեղէն բարբառս, որով փախոյց եւ մերժեաց զմոլորութիւն խաւարին կռապաշտութեան եւ լուսաւորեաց զգիշերայած միտս մարդկան լուսով աստուածային քարոզութեան:

87 «Գիտասցե՞ս զըջանս երկնից» (Յոբ ԼԸ. 33). 88 «ըջանակս երկնից»՝ զգասս մարգարէից է իմանալ, որ նախքան զգալուստ Որդւոյն Աստուծոյ զանձինս իւրեանց տաճար սրբութեան Հոգւոյն պատրաստեցին եւ երկնաւոր մտաւք⁴²⁰ եւ խորհրդաւք⁴²¹ վերացեալք յերկրաւորացս՝ երկնաւոր զաւրութեամբ Հոգւոյն Աստուծոյ գիտացին զլեւսն առհասարակ եւ զլինելոցն ի ներքոյ երկնից:

89 «Կոչեսցե՞ս զմէզ [24ա] բարբառով, եւ դողութեամբ լ[ի սաս]տիկ ջրով լսիցէ՞ քեզ» (Յոբ ԼԸ. 34): 90 «Կոչեսցես զմէզ»՝ այս զամենակալ իշխանութիւն հրամանացն իւրոց ցուցանէ Աստուած, որ ի Սինէական լերինն միգապատ եւ մառախլապատ առնէր զլեռնն ահեղ սքանչելեալք՝ ջրալից յորձանաւք, եւ որոտագոյ թնդիւք սաստկութեամբ դղորդէր զլեռնն, եւ անմաքուր եւ գազանական անձինք ժողովրդեանն ի փախուստ դառնային յերեսաց հրադէզ կայծականցն՝ յահեղ բորբոքմանէ հրոյ Աստուածութեանն կիզանող զաւրութենէ: 91 Դարձեալ՝ «կոչել զմէզ»⁴²², յորժամ ընդրեալն Աստուծոյ եղիա սովամահ սաստկութեամբ պատու[24բ]<հասեա>ց զտիեզ<երս> եւ ապա ժող<ով>եալ զամենայն Իսրայէլ ի բարձր լեռնն Կարմեղոս հանդերձ պիղծ թագաւորաւն Աքայաբաւ եւ դատապարտեաց զնոսս յանդիմանութեամբ բերանոյ իւրոյ, եւ յաղաւթս եկաց առ Տէր Աստուած զաւրութեանց՝ տալ անձրեւ: 92 եւ նոյն ժամայն մթացան երկինք միգաւք եւ ջրալից ամպովք, որ եւ լծեալ զկառնն Աքայաբաւ հրամայէր, զի ոտանաձայն անձրեւի է (տե՛ս Գ. Թագ. ԺԸ. 18-35):

⁴²⁰ Բնագրում մտովք:

⁴²¹ Բնագրում խորհրդովք, լուսանցում ուղղած խորհրդաւք:

⁴²² Բնագրում զմեզ:

93 «Արձակեսցե՞ս զշանթս, եւ գնասցե՞ն եւ ասիցեն քեզ, թէ զի՛նչ է» (Յոբ ԼԸ. 35): 94 Այս զշանթածիզ բարկութիւն հրեղէն անձրեւացն է իմանալ՝ արձակեալս ի վերուստ, [25ա] տեղացեալս ի Տեառնէ ի վե<րայ> Սողոմոնյեցւոց եւ Դոմորացւոց ժանդագործաց՝ ջնջել զնոսա յերկրէ (Ծննդ. ԺԹ. 14): 95 Դարձեալ՝ «շանթ արձակել» ի խնդիրն եղիայի ի վերայ շերտ<ի>ցն եւ ողջակիզացն, որ եւ զմարգարէսն ամաւթոյ եւ Բահաղու եւ անտառացն, որով տապալէր: 96 Դարձեալ՝ «շանթ արձակել» հրամանաւն եղիայի ի վերայ յիսնիցն եւ յիսնապետացն կիզուլ զնոսա (Գ. Թագ. ԺԸ. 36-46)⁴²³:

97 «Ո՛վ ետ կանանց իմաստութիւն ուտայնանկութեան կամ հանճար նկարակերտութեան» (Յոբ ԼԸ. 36): 98 Կանանց աւրինակաւ բազում անկամ մարգարէքն զերուսաղէմ անուանեն, որպէս եւ ասեն, եթէ [25բ] «Ոչ թէ կոչ>ցէ գքեզ իբրեւ զկին մի լքեալ» (Ես. ԾԴ. 6), եւ թէ՛ «Ուրա՛խ լեր, դո՛ւստր Սիռովնի»⁴²⁴, եւ եթէ՛ «Ուրա՛խ լեր, <ա>մո՛ւլ, որ ոչ ծնանէիր» (Ես. ԾԴ. 1), եւ որք միանգամ այսպիսիք են, ի դէմս եկեղեցւոյ ակնարկէ:

99 «Ո՛վ ետ կանանց իմաստութիւն». այսինքն է՝ եկեղեցւոյ իմաստութիւն, եթէ ոչ «Քրիստոս՝ Աստուծոյ զաւրութիւն եւ Աստուծոյ իմաստութիւն» (Ա. Կորնթ. Զ. 24): 100 «Եւ հանճար նկարակերտութեան»՝ 101 Սուրբ Հոգւոյն աղբիւրական շնորհք, բղխեալ երկնաւոր զաւրութեամբ, բղխեալ յանգիւնս նորա, ըստ մարգարէին, եթէ՛ «Աղբիւր ի տանէ Տեառն ելցէ» (Յովէլ Գ. 19)՝ արբուցանել զվիճակեալսն Հոգւոյն երփն երփն եւ պէսպէս զանազանութեամբ՝ իբրեւ ըզնկարս գեղեցիկս զարդուց՝ [26ա] գունակաւորեալ եւ պայծառացեալ ի գոյն հրափայլ ծիրանւոյ, ներկեալ ճաշակմամբ մարմնոյ եւ արեան Տեառն, <բ>ազմատեսակ շնորհաց աղբիւրք՝ բարժանեալ ի ձեռն արժանաւոր սրբութեան եւ երկնագնաց առաքինութեանց մանկանց եկեղեցւոյ, որք կարգին ի պաշտաման խորանին Տեառն, խառնի գունդս հրեշտակաց՝ ելեալ ի բնակութիւն վերինն երուսաղէմի»:

⁴²³ Այստեղ մեկ տող կարծես ջնջել է ինքը՝ գրիչը:

⁴²⁴ Սոփ. Գ. 14, Զաֆ. Բ. 10, Թ. 9:

102 «Ո՞վ թուէ՛ գամպս իմաստութեամբ եւ կամ գերկինս յեւրօկիր խոնարհեցոյց» (Յոբ ԼԲ. 37): 103 Անշափութեան ամպոց բարձրութեան նմանեցուցանէ՛ զբոլոր բազմութիւն տիեզերագումար սրբոց՝ զառաքելոց, զմարգարէից, զվարդապետաց, զմարտիրոսաց, զարդարոց, սրբոց [26բ] ճգնաւորաց, հարց եւ հայրապետաց եւ բաւրնդակ իսկ զծնունդս եկեղեցւոյ. ծածուկ խորհրդով լուսով աւագանին զկերպարանս Աստուածութեանն առեալ՝ ոչ ընկեցին մեղաց ճաշակով 104 Ըզսոսս գամենիսին՝ զայսպիսի արեգակնային ճառագայթիւք լցեալ աստուածային լուսով ամպս պայծառացեալս եւ խնկեալս: «Ամպս թուէ՛» իմաստութիւնն Աստուծոյ Քրիստոս եւ շնորհք եւ Փրկիչ մարդկան, յորժամ՝ գալիս ընդ ամպս երկնից՝ սաստիկ եւ՝ ահաւոր իշխանութեամբ դատել հրով բարկութեամբ զամպարշտեալսն եւ պսակել եւ փառաւորել զերանելի եւ զգովելի ընդրեալ դասս աշակողմանն, յորժամ սլանան ամպս (հմմտ. Յայտն. ԺԳ. 14-16)...

⁴²⁵

[29 ա] մոլորեցուցանել զբազումս ի հեթանոսաց մինչեւ պատկեր / պղծին յանուն կանկնել ի Հոռոմ քաղաքի: 105 եւ մեծն Պետրոս՝ սլացեալ՝ իբրեւ թեաւք, խոյացեալ իբրեւ զարծուի, իբրեւ զառեւծունս վստահացեալ աստուածային ուժիւքն, շրջէին վստահացեալ ի մէջ ապստամբող եւ խոտորեալ ազգին հրէից մեծամեծ եւ ահաւոր սքանչելեաւք:

⁴²⁵ Այստեղ դատարկ է երկու քերթ (27ա-28բ), որոնք առանձնացվել են, բայց սրանց ոչինչ չի փակցվել: Բացակայում է Յոբ ԼԲ. 37-39-ի մեկնությունը («եւ գերկինս յերկիր խոնարհեցոյց», 38. «եւ հեղեալ կայ իբրեւ զհող փոշի», 39. «Ուսայցե՛ս առիծուց կերակուր եւ զանձինս վիշապաց յազեցուցանիցե՛ս»): Հմմտ. Համառոտ. «Յորժամ գալիս, յայնժամ «երկինք յերկիր խոնարհին» (Յոբ ԼԲ. 37), «եւ հեղեալ իբրեւ զփոշի» (Յոբ ԼԲ. 38.)՝ ձախակողման դասքն յերկրի ծանրացեալք: ԲՆ՝ «Մածուցի գնա իբրեւ զվիմալ խորանարդ» (ԼԲ. 37): ՄԿ՝ Այս զանփոփոխութիւն անկեղցն ի դժոխս ասէ, «խորանարդ» զանբալ խորութիւն ասէ: «Առիւծ» եւ «վիշապ» (Յոբ ԼԲ. 39.) զդասս առաքելոցն ասէ, որ հրով Հոգւոյն յազեցան եւ յերկնից իջեալ հացին եւ եղեն խորագէտ իբրեւ զվիշապս եւ իբրեւ զառիւծ գոչեցին ի վերայ դիւաց» (ՄՄ 1138, 227բ, ՄՄ 1426, 70ա):

106 «Ո՞վ պատրաստեաց ագռաւու կերակուր, զի ձագֆ նորա առ Տէր աղաղակեց» ին, մոլորեալք խնորեն կերակուր» (Յոր ԼԷ. 41): 107 Թու<ի> ինձ, եթէ ձագք ագռաւուց՝ որդիք հեթանոսաց, հրեղէն հացին կարաւտացան, որ[29բ] ով առեւծ<քն կե>րակրեցան եւ հզար<ացան>: «Ագռ<աւք» եւ «ձա>գք իւրե<ա>նց»՝ հեթանոսք <ասէ, որ որպէս ագռաւք> սեւացեալք⁴²⁶ անհաւատութեամբ <եւ> թխացեալք կռոցն պղծութեամբ՝ աղաղակեցին առ Տէր, զի հասեալ է աւր փրկութեան իւրեանց, եւ գտի<ն> զառեւծուց եւ զարծուեացն կերակուր, եւ մերկացան աւազանաւն զժանդակերպութիւն մեղա<ց> թխութեան, եւ սպիտակացան <Հոգւ>ովն Սրբով, լուսեղէն եւ երկն<աւոր> պատմուճան<աւքն>, եւ ճշմ<արի>տ հաւատոց խոստովանութեամբ» Սուրբ Երրորդութեանն ճաշակեցի<ն>՝ զհացն իջեալ յերկնից, եւ եղ<են>՝ արծուիք վե<րացեալք թռուցեալք⁴²⁷ [30 ա], թեթեւացեալք <եւ սպիտ>ակացեալ<ւ>ք, անմե<ղ եւ> սուրբք՝ ելին ի յերկինս <սլա>ցան, ասելով, եթէ՝ «Հնդիկք յառաջագոյն ձեռն տացեն առ Աստուած» (Սաղմ. Կէ. 32), զոր եւ դշխոյն հնդկաց ի նոյն խորհուրդ եկն՝ լսել զիմաստ<ու>թիւնն Սողոմոնի՝ յարինակ հաւատոցն հեթանոսաց ի Քրիստոս, զի Սողոմոնի իմաստութիւնն եւ թագաւորութիւնն աւրինակ էր Քրիստոսի: 108 <Որպէս> ինքն Քրիստոս ասէր ցհրեայսն, <եթ>է՝ «դշխոյն հարաւոյ դատեսցէ զազգս զայս» յաւուրն դատաստանի, «զի եկն ի ծագաց երկրէ՝ լսել զի<մ>աստու-

⁴²⁶ Համառոտ. «զի մեղալ էին սեւացեալք»: Այստեղ սակայն «հեթանոսք» բառից հետո «զ»-ի մասնիկ չկա. բացի այդ այն կրկնություն կլինե՞ր հաջորդող թխության պատճառի ավելի մանրամասն նկարագրության հետ: Համառոտում վերոնշյալի պարզեցված վերաշարադրանքն է. կան բառեր, որ բացակայում են ընդարձակ բնագրում (ընդգծված են շեղ տառատեսակով): Սակայն այս էջում վնասված հատվածները շատ չեն և վերականգնելի են. «եւ «ձագս ագռաւուց» գորդիս հեթանոսաց ասէ որք հրեղէն հացին կարաւտացան, զի մեղաւք էին սեւացեալք եւ լուսացան աւազանաւն յառաքելոցն եւ կերան զհոգեւոր հացն» (ՄՄ 1138, 227բ, ՄՄ 1426, 70ա):

⁴²⁷ Ըստ Ա. Տերյանի՝ «վերացեալք ի բարձունս»:

Թիւնն Սողոմոնի, եւ ահաւասիկ մեծ, քան զՍողոմոնն է աստ»⁴²⁸: 109 Դարձեալ՝ մեծն Դաւիթ զխորհու[30բ]րդ սեւացեալ <ա>գռաւուցս այսոցիկ ցուցանէ ի յերկնի<ց ա>ռաքեալ սոցա կերակուր, <ե>-թ<է՝ «ա>յն, <որ տ<աչ նոցա՞>՝ ձագուց ագռաւուց կերակուրս, որք կարդան առ նա» (Սաղմ. ՃեՁ. 9): 110 Դարձեալ՝ զխորհուրդ դարձի հեթանոսաց եւ ժառանգ Քրիստոսի լինել յայտնեաց Աստուած ագռաւովքն եղիայի, որ սպասաւորէրն նմա յանապատսն: 111 եւ զարմանամ, թէ զհա՞րդ առնոյր յանձն մարգարէն կերակրեալ> սրբէ ի պիղծ թռչնոյն: 112 Գիտ<եա՛, սիր>ելի՛, զի յայնմ ժամանակի ագռաւս սրբագոյն գտաւ, քան զտունն Իսրայէլի, որ ոչն կարէր սպասաւորել եւ ոչ մարգարէին Աստուծոյ վասն սաստիկ պղծութեան կոռոցն մոլորութեան [31ա] ...⁴²⁹ եւ զերկնայինսն բանիւ կատարեալս եւ Հոգւով լցեալս յիմանալի հուր եւ լոյս, ա<նմա>րմին էութեամբ ընդ Աստուծոյ յաւել<եալ⁴³⁰, Հաւրն յ>արածգեալ մշտնջեն<աւորութեամբ⁴³¹>: 113 <Դա>րձեալ Ժ<տէր ա>յրն Աստուծոյ եղիայ քա<նզի սեւ>ացեալ ագռաւն մտանէր ի <տաճ>արն եւ առնոյր ի քահանայական մասնէ զոհիցն եւ բերէր ճաշ եղիայի (Բ. Թագ. Ժէ. 3): 114 Աւրինակեալ եցոյց սեւացեալ ագռաւս այս զխորհուրդ լուսաւորութեան <դ>արձի հեթանոսաց, եւ առնու զքահանայական իշխանութիւն ի տանէն Իսրայէլի եւ սպիտակաթեւ աղանակերպեալ հաւատաւք սրբութեամբ սպասաւորել Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

115 «Գիտիցե՛ս զժամանակս ա<մու>լ <ե>րա<մո>ց եւ [31բ] քահանաւաց» (հմմտ. Յոր ԼԹ. 1) հնդկաց եւ ոմերիտաւ<ցւոց եւ> եգիպտացւոց եւ սկիւթ<ացւ>ոց, հռոմոց եւ բիւր<աւոր ազգա>ց, պա<ղե>ստինա<ցւոց եւ ասոր>ւոց հա<մբից Հագ>արոյն⁴³² իմանալի եւ

⁴²⁸ Հմմտ. Մատթ. ԺԲ. 42, Դուկ. ԺԱ. 31:

⁴²⁹ Այստեղ թերթ է պակասում: Բացթողումն արտացոլված է համարակալումներից մեկում միայն (46-րդ էջից անցնում է 49-ին [համարակալված ըստ էջերի]):

⁴³⁰ Ընթերցումը Ա. Տերյանի:

⁴³¹ Հնարավոր է նաև «մշտնջենակցութիւն» (մշտնջենակից» բառից) և «մշտնջենակեցութիւն» (մշտնջենակեաց»-ից):

⁴³² Ընթերցումը՝ Ա. Տերյանի:

զգա<լի>, տեսանելի եւ ոչ տեսանելի: «Փա<ման>ակս յամրաց Բա-
րանձաւաց»՝ զժամանակս լինելութեան երկնաւոր զաւրացն ասէ, յոր-
ժամ «Բանիւ Տեառն երկինք հաստատեցան, եւ Հոգւոյ բերանոյ նորա՝
<ամե>նայն զաւրութիւնք երկնից» (Սաղմ. ԼԲ. 6) <ան>չափ <եւ> ան-
թուելի բազմութեան ժամանակս ծննդեան ասէ, յորժամ կամեցան
գոյացուցանել՝ զհրեշտակային զաւրսն⁴³³ [32 ա] ...⁴³⁴ <հ>արցն
միայնա<կեցաց> նորոք եւ լուսաւոր բազմութիւն, զի հոգեղէն
հրեշտակացն բա<զ>մութիւնք լցին զքարանձաւս երկնից՝ աւդեղէն եւ
ջրեղէն եւ զսուրբս եղեն, ամուրս խորանակապ բարձրութեանն, եւ
մարմնեղէն հրեշտակք՝ դասք սրբոց ճոհաւորաց, լցին զամենայն
կողմ <աշխարհիս> [32բ] ...⁴³⁵ <լցեալ ամենայն տի>եզերս՝ ոչ <մի-
այ>ն արք, այլ եւ կանայք, սրբոց բազ<մ>ութիւնք:

116 «Զգուշանայցե՛ս <եր>կան<ց եղա>նց եւ թուիցե՛ս լի<ով
զամիսս ծննդեան նոցա>», «Բազմանա<յցե՛ն> ի ծն<նդեան
իւրեանց. ելանիցեն անդրէն> եւ այլ ոչ եւս կրկնե<ցին>» (Յոբ.
ԼԹ. 1,2,4): / <Ո՛րք> արդեաւք ից<են ե>ղունք <երկանց>, եթէ ոչ
եկ<ե>ղեցիք հեթանոս<աց> [33ա] ...⁴³⁶ բարձրաբնակ եղջերուացն
<աստուա>ծային Հոգւոյն անսերմն եւ անարիւն յղացմամբ երկնեաց
աւ<ազ>անն եւ ծնաւ միանգամայն զբո<ւ>ր տիեզերս՝ ըստ մար-
գարէին, եթէ՝ «Ո՛վ ետես, կամ ո՛վ լուաւ, եթէ երկնեաց երկիր, եւ
ծնաւ ազգ մի ողջոյն միանգամայն>» (Ես. ԿԶ. 8) եւ սնոյց առաքե-
լական եւ մարգարէական <կաթա>մբ⁴³⁷, արինական խանձար-
<րաւք> եւ վարդապետական դա<ս>տիարակութեամբ. զարգացան
զաւրութեամբ մեծաւ ծնեալքն ի Հոգւոյն եւ ի ջրոյ՝ որթք եղանց եւ
զաւակք եղջերուաց երագոտք եւ կայթոտք վազիւք առաք<[33բ]>ե-

⁴³³ Հմմտ. Համառոտ՝ 1138, 227բ, 1426, 70ա:

⁴³⁴ 8 տող՝ չիֆ:

⁴³⁵ 8 տող՝ չիֆ (նույն թերթի մյուս երեսն է):

⁴³⁶ 1 տող: Տողի սկզբում ուրվագծվում է՝ «[դիմեա՞] ի վերայ»:

⁴³⁷ Ըստ բառերի տարածության պետք է լինի «կաթամբ», սա վերականգնվում է նաև համառոտի միջոցով:

լական ելանիցեն կալթելով ի վերայ լերանց Բեթելա[յ], այսինքն՝ ի սատանայ<ի ա>նաւրէն բարձրացեալ ամբար<տ>աւանութեանն <բնակու>թեան, <ը>նդ ինքեան <ուն>ելով զերագլնթաց նմանեալ այծեման եւ որթուց եղանց եղբարորդին «վազ<ս> առնելով ի վերայ լերանց Բեթելա<յ>» (հմմտ. Երգ Բ. 9) կոխելով զաւծս եւ զկարիճս եւ զամենայն զաւրութիւն թշնամույն (հմմտ. Ղուկ. Ժ. 19):

117 «Բազմամայցե՞ն ի> ծնընդեան իւրեանց, <ե>լան<ի>ցեն եւ այլ ոչ եւս կրկնեսցին» (Յոր. ԼԹ. 4): 118 Զայսպիսի յաղթութիւնս կատարելով՝ գեղեցկատեսիլ եղնորթքս այս քրիստոս<ա>կան զաւրութեամբն բարձրացան ի յեղջերուացն բարձրագոյն լերինս՝ կարգ[34ա]եալք ի տեղի անկեղոցն հրեշտակացն. հրաժարեալ յերկրէ եւ յերկրաւորացս՝ ելին միանգամայն յերկինս եւ այլ ոչ եւս դառնան յերկիր:

119 «Ո՞վ ե<թո>ղ զցի<ո> ազատացեալ, եւ ո՞վ է, որ <ելոյծ> զ>կապանս նորս, ո՞վ ետ զառապարս նմա ի բնակութիւն եւ կայեանս նմա զաղտաղտուկս: 120 Ծաղր <ա>ռնէ զբազմամբոյս փաղափաց <եւ զբա>մ<բասա>նս հարկահանաց ոչ լսէ. դիտէ զլերինս արատոյ իւրոյ եւ զ<հետս ա>մենայն <դ>ալարւոյ շրջի խնդրել» (Յոր. ԼԹ. 5-8): 121 «Զցիռս» զայս մեք էշ վայր<են> ի ասեմք, որ արին<ա>կ է վայրենամիտ երբայեցւոցն անհնազանդութեան եւ ապրստամբութեան, ան<ընտա>նի ⁴³⁸ վայրագութեամբ խարդա[34բ]խող եւ թիւր մտաւք եւ խոտորեալ սրտիւ<ք>՝ անկուշեալք եւ կիցս ընկեցեալ ի տեառնակողմն կոյս:

122 «Ո՞վ եթող զցիռ ազատացեալ» (Յոր ԼԹ. 5)՝ 123 զհարայէ՛ ի խիստ ծառայութենէ եգիպտացւոցն եւ ի բռնութենէն փարաւոնի, եւ յանհնարին եւ ի բազմատեսակ տառապանացն եւ չարչարանացն կաւագործ եւ յաղիւսարկ կտտանացն, եթէ ոչ ամենազաւր աշն Աստուծոյ եւ սաստիկ հրաման պատուհասի<ն> եւ առաջնորդութիւն մեծին Մովսէսի եւ բազմատեսակ նշանացն զաւրութիւն (ե-

⁴³⁸ Ընթերցումը Ա. Տերյանի:

լից Դ, ԺԴ): 124 «Ո՞ր ելոյծ զկապանս նորա»՝ 125 այս առակէ զկապանս լեզուին Մովսէսի, քանզի ասէր, եթէ՝ «Նրբաձայն եւ ծանրալեզու եմ» (Ելից Դ. 10) [35 ա]: 126 Դարձեալ՝ «Ո՞վ ելոյծ զկապանս»՝ խիստ <կապանս> բռնութեանն փարաւ<ո>նի ի վերայ ժողովրդեանն Իսրայէլի, քանզի ասէր, եթէ՝ «Ոչ գիտեմ զՏէրն եւ զԻսրայէլ ոչ արձակեմ»⁴³⁹:

127 «Ո՞վ եղ զառապարս նմա կայեանս եւ բնակութիւն նմա զաղտաղտուկս» (Յոբ ԼԹ. 6). «առապար» զմեծ եւ ընդարձակ եւ զանշափ անապատն Սինեա է իմանալ, քառասունամեա[յ] ժամանակաւ շրջել ի նմա: 128 «Եւ բնակութիւն նմա զաղտաղտուկս»՝ 129 եւ այս <բազում> անկամ դիպէր նոց<ա> յանապատին՝ աղի եւ դառն ջուրքն, <յո>ր եւ տրտնջեալ զԱստուծոյ եւ զՄովսիսէ: 130 եւ հարեալ Մովսէս ի վիմին գաւազանան՝ վտակս ահագինս բղի<ե>-ցոյց՝ <ի> յընպումն դառնացող ազգին (Ելից Ժէ. 5-7): [35բ] 131 Դարձեալ՝ «աղտաղտուկն» իման<ամբ> ի բն<ակ>ութիւն վայր<ս>ն՝ <պատուիրանքն> եւ արէնքն, զի կնքեալք <ունին յ>ինքեան զխորհուրդ աղին ճշմարտութեան, որ յայտնեցաւ յեկեղեցւոյ Քրիստոսի:

132 «Ծաղր առնէ զբազմամբոյս քաղաքաց, եւ զբամբասանս հարկահանաց ոչ լսէ» (Յոբ ԼԹ. 7): 133 Ահ պատէր զազգս ամենայն եւ զթագաւորս իւրեանց, որք պատերազմէին ընդ նոսա, եւ բազումք յիշէին զհարուածսն եւ<գ>իպտացւոց եւ փարաւոնի, զաւ<ր>աց իւրոց հեղձումն ի ծովուն եւ զարհուրեալ տագնապէին: 134 եւ հրամայէր նոցա Աստուած՝ կորուսանել զնոսա եւ ոչ խնայել: 135 եւ ահա<որ>ացե<ա>լ⁴⁴⁰ անուն Մովսէսի եւ Իսրայէլի [36 ա] <ի վերայ> ...⁴⁴¹ <դ>առն<ա>յին <ի նոցա եւ զկուռս> եւ զդիսն նոցա եւ

⁴³⁹ Ելից Ժ. 20, ԺԱ. 10:

⁴⁴⁰ Տե՛ս ստորեւ՝ «ահատուրացաւ ի վերայ դիւական զատացն»: ՆՅՀՀ-ում այս բառը վկայված է միայն Նարեկացու այս ստեղծագործությամբ:

⁴⁴¹ Այստեղ երկու տող և մնացյալ տողերի սկիզբը պատուված է. երևում են առաջին տողից միայն վերը նշված «երկնի... ր», երկրորդ տողից՝ «կ...ք առնէին» հատվածները:

զքաղ՝աքս ս>րով այրէին եւ հարկատուս <առ>նէին եւ ծառայս, յոր-
ժամ ոչն <մե>ղանչէին յաւրէնսն Աստուծոյ:

136 «Դիտ<է> զԵրինս արատի իւրոյ եւ զհետ<ս ա>մենայն
դալարոյ շրջի խնդրել» (Յոբ ԼԹ. 8). <<դիտէ զԵրինս արատի>>
յերկնից <առաքեալ յերկ>նէն իջեալ⁴⁴² մանանայն⁴⁴³ <իբրեւ զգինծս
ծածկե>ալ⁴⁴⁴ լորամարգին, քառս<սնամեայ> ժամանակաւ այն<ու
կերա>կրեալ յանապատին:

137 «Զհետ <ա>մենայն դալարոյ շրջի խնդրել». 138 <ընդ>ա-
բոյս⁴⁴⁵ արինացն ազգի ազգի խորհրդոցն դալարութեան եւ Հոգ-
<ւոյն Սրբոյ կան>աշութեան:

139 Դարձեալ՝ ցոռոյս [36 բ] արի<նակ է իմանալ> լ<եռն>ակե-
ցիկ⁴⁴⁶ ա<նապատ>ասէր <եսայ>իաս եւ զեղիսէոս եւ զՅով<հան-
նէս> զատեալս եւ ազատեալս ի <կապ>անաց⁴⁴⁷ սատանայի աս-
տուածային <Հոգ>ւոյն ուրախութեամբն բնակեալ<ք> յանապատս
եւ յառապարս, զատեալք եւ ազատեալք յերկր<աւ>որ զբաղմանց,
համեմե<ալք եւ> խնկեալք աղիւնճ<ք>: <Դարձեալ՝ «ցիռք»> եւ որ
յետ Քրիստոսի գալըստ<եանն են՝ բազմ>ութիւն սրբոց ճգնաւորաց
<եւ սրբո>ցն միայնակեցաց՝ նոցին <աւ>րինակաւ հոգեւոր վարիւք
լու<ս>աւորեալք, «ծաղր առնելով զքաղաքս» զբաղականս՝ զբնակս
գործեաց սատանայի, <որ>[37 ա]ոց յիշատակն նոցա կորընչի ա-
<ղա>ղակաւ. ինքեանք երկնային քաղաք<ին> բնակողք գոլով եւ ե-
րամակիցք հոգեղէն հրեշտակաց, ի հարկաց բանսարկուին ոչ ունա-

⁴⁴² Հնարավոր է «յերկնից <պատրաստեալ ի Տեառ>նէն իջեալ մանանայն», քեւ եմքաղրվող ջնջված երկու տառի վերնում (Տն) պատվո նշան չի երևում:

⁴⁴³ Տե՛ս Ելից. ԺԶ. 32-35, Ղեւտ. ԺԱ. 9, Բ. Օրին. Ը. 3, 16, հմմտ. Նէեմ. Թ. 24, Սաղմ. ՀԷ. 24, Յովն. Զ. 31, 49, 59, Յայտն. Բ. 17:

⁴⁴⁴ Հմմտ. Սաղմ. ՃԴ. 40, 35, Եզր. Բ. 23: Ըստ Ելից գրքի կարող է լինել նաև «զբանակն ծածկեալ» (հմմտ. Ելից, ԺԶ, 13-14):

⁴⁴⁵ «Ընդաբոյս» բառը Նարեկացին, ըստ ՆՀԲԷ-ի, օգտագործում է Խաչի Ներքո-
ղում. «ըստ ընդաբոյս բնածին բարի բարուցն բուսոյ»:

⁴⁴⁶ Բառն օգտագործում է, ըստ ՆՀԷԷ-ի, Մովսես Խորենացին:

⁴⁴⁷ Հմմտ. Համառոտ. ՄՄ 1138, 227բ, ՄՄ 1426, 70ա:

կեալք, ըստ երկրածին անկելոցն, այլ վերամբարձեալ թեաւք Հոգւոյն՝ գիտելով «զլերինս արաւտի»՝ զերկինս կամ զեկեղեցի՝ ճարակելով անարատութեամբ զհացն կեն<ա>գործեալ ի յերկնից եւ ընտելոցս <հ>ացն <աստուած>ազգեստից, գտեալ զայս արաւտ աստուածային՝ զաւրացեալք ի Հոգւոյն:

140 «Զհետս ամենայն դալար<ւ>ոյ շրջի<ն> խնդրել» (Յոբ ԼԹ. 8): 141 զհետ աստուածախ<աւ> պատուիրանաց եւ վարդ<ապ>ետականաց, կամ զանազան [37բ] եւ <գե>ղեցկածաղիկ եւ բազմատեսակ առաքինութեան լուսազարդ<եալ եւ> ծաղկեալ աւետա<րա>նա>կան գրոց: Երկնաւոր եւ անուշահոտ Գրոց Սրբոց 142 այս զհետ «ամենայն դալարոյ շրջի խնդրել»:

143 «Եթէ կամիցի՞ քեզ միեղջերոյին ծառայել» կամ հանգչել առ մա<ու>ր քո, կ<ապ>եսցեն՝ սամետիւմ լուծ նմա, կամ ձգեսցէ՞ ակաւս ի դաշտ<ի քում>: 144 Յուսացեն՝ ի նա, զի բա<զում է զա>ւրութիւն նորա: 145 Հաւատայց<ե՞ւ>, եթէ հատուցանիցէ քեզ սեր<մ>անիս եւ ամփոփ<իցէ զկալ քո>» (Յոբ ԼԹ. 9-11): 146 «Ոմանք ի վարդապետաց<ս իմաստ>նոց զահագնութիւն զաւր<ութեան> ուժոյ միեղջերոյս այսպէս <ցուց>[38ա] ին, որք զբարս ամենայն կենդանեաց խաւսեցան, եթէ՞ ան<չա>փ զ<աւ>րաւ<ո>ր է, որ զփիղ ահագ<ին> գազան յեղջիրսն առնու եւ արածէ՞⁴⁴⁸: 147 Եւ մեծն Դաւիթ յիշէ զբարձրագոյն հզաւրութեան ուժոյ սորա ասելով, եթէ՞ «բարձր եղիցի, <որ>պէս միեղջերուի եղջիր իմ» (Սաղմ. ԶԱ. 11): 148 Զսոյն եւ Աստուածն ամենայնի ասէ, եթէ՞ «բազում է զաւրութիւն նորա» (Յոբ ԼԹ. 11.): 149 Արդ, շնորհիւն Աստուծոյ իմացաբ զհզաւրութիւն աստուածային միեղջերուիս. այս ի վեր, քան զեղանակս:

⁴⁴⁸ Նմանատիպ պատմություն չկա «Բարոյախօս»-ում: «Աշխարհացոյց»-ում նկարագրվում է մեկ այլ՝ առասպելական կենդանի, որ «ճանկ» ունի մեջքին, լեզվով սպանում է փղին և այստեղ էլ նրան մեջքին է դնում ու փայլում. «Լինի անդ գազան շաւարշան, որ լեզուան զփեղ սպանանէ, եւ բառնայ ի ճանկն՝ զոր յողինն ունի եւ գնայ» (Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացոյ Յաւելուածով նախնեաց, Վենետիկ, 1881, էջ 44):

150 «Եթէ կամիցի՞ր Բեգ միեղջերոյն ծառայել»։ 151 արդարեւ, կամեցաւ Քրիստոս Որդի Բարձրելոյն յահագին լուսոյ փառաց Հաւր խոնարհեալ եւ ծառայակ[38բ]ան կերպիւ ծնանել <ի> կնոջէ ի Բեթղահէմ եւ խանձարրապատեալ տղայապէս՝ հանգեալ ի մսուր յանբանից։ 152 Ամաչեսցեն աստանաւր ամպարիշտ հերձուածողացն ժողովք, որք երկուս բնութիւնսն բարժանեն զմի Որդին եւ զմի Քրիստոսն՝ Ղեւոն⁴⁴⁹ եւ Նեստոր, Փղաբիանոս եւ Սամոստացին, Թէոդորոս եւ Դիողորոս⁴⁵⁰, զի միեղջիր ասացաւ ի Հաւրէ ծնեալն, ի Կու<սէ>ն գեղեալն ի մսուր, եւ ոչ երկու միեղջիր. այսինքն՝ յԱստուածութենէն եւ ի մարդկութենէն, մի բնութիւն եւ մի Որդի եւ մի Աստուած, որ ի վեր, քան զամենայն բարձրացեալ, քան [39ա]...⁴⁵¹

«Կապիցէ սամետիւմ <նմա լուծ>ն» (Յոր ԼԹ. 10). «լուծ»՝ զաստուածընգալ Խաչ<ն Փրկչ>ին ասէ, «սամիք»՝ Աստուած<ութիւնն եւ մար>դկութիւնն անոր< ոչ⁴⁵² միաւորութեամբ միա>ցեալ, բարձրացեալ ի Խաչն⁴⁵³։ «Ս>ամետէ»՝ բեւեռք՝ հ<արեալ ի մարմինն⁴⁵⁴>, քանզի էր մար<դկութիւնն եւ> Աստուածութիւնն ի մա<րմնի առանց> բարժանելոյ առ<անց հ>ատա<նել>ոյ ընդ մարմնոյն <զաւր>ութեամբ՝ ի Խաչն եւ ի գերեզմ<ան>ն եւ ընդ հոգւոյն՝ ի դժոխս, զի <նա

⁴⁴⁹ Նկատի ունի Լեւոն Բ. Պապին, ում «Տոմար»-ը Քաղկեդոնի ժողովի (451 թ.) կաւոր վավերացումներից մեկն է։

⁴⁵⁰ Փղաբիանոս պատրիարքը 448 թ. դատապարտել է եվտիմեսի ուսմունք՝ սահմանելով Քրիստոսի երկու բնության բանաձևը։ Պողոս Սամոստացին (Սամոսատի եպիսկոպոս 260-268 թթ.) համարվում է նեստորականության նախահայրը (Նեստոր՝ 428-431 թթ.), 4-րդ. դարի ասորական գործիչներ Դիողորոս Տարսուսացին և Թեոդորոս Մոպսուեստացին զարգացրել են նեստորական ուսմունքը։ Հմմտ. Նարեկացի. «Բայց քանզի բանականապես ողբալ պատմությունս զասան ի վատքար կրանս կորստական կամաց մոլորութեանն Թէոդորի եւ Դիողորի...» («Պատմություն Ապարանից Ս. Խաչին», ՄԶ ԺԲ, էջ 916)։

⁴⁵¹ 4 տող՝ չիք։ Ամբողջ թերթից պահպանվել է միայն միջնամասը։

⁴⁵² Համառոտ՝ «անորիշ» (ՄՄ 1138, 227բ, ՄՄ 1426, 70ա)։

⁴⁵³ Համառոտ՝ «բարձրացաւ ի Խաչին»։

⁴⁵⁴ Ըստ համառոտի՝ ՄՄ 1138, 228ա։

զա>մենայն յամենայնի բաւ<անդակէ>: ...⁴⁵⁵ [39 բ] <խորհր>դա-
կան⁴⁵⁶ ճեղք<եալ երկու>ց միութեամբ ընկղմեալ մ<արմինն յահ>ա-
գին փառս Աստուածութեանն, որպէս հատ մարգարտի՝ յահագ<ին
խորս> ծովու: «Կամ ձգեսցէ ա<կաւս ի դաշ>տի Բում» (Յոբ ԼԹ. 10).
«դաշտ» զերուսաղէմ ասէ, <«ակաւս»>՝ զգերեզմանն աստուածային:

«Յուսայցե՞ս» ի նա, զի բազում է զաւրու<թիւն նորա>» (Յոբ
ԼԹ. 11). արդարեւ, յուսացան ի նա <ամենայն> արարածք եւ ակն ու-
նին եւ <հաւատան> աստուածային եւ հզաւր միեղջերու<ին>, զի ծա-
նեան զսայ գոլ «Աստուծոյ զաւրու<թիւն> եւ Աստուծոյ իմաստու-
թիւնն» (Ա. Կորնթ. 2. 24) կենարար եւ <աստուած>ային գալստեանն
եւ որ գալոցն է [40ա] <ամենաս>աստ իշխանութեամբ, աստուածա-
յինն փառաւք <եւ> «հատուցեալ սերմամբն»՝ երկնաւոր եւ ամենա-
սուրբ վարդապետութեամբն: 153 Լցան շտեմարանք մարմնոց մերոց
կենարար եւ աստուածային ցորենովն, որ էջն յերկնից՝ հոգեւոր
ատոքութեամբն պարարտացեալ, որ զնմանութիւն երիկաման սորա
եկեր յանապատին եւ յալլ տեղիս, եւ Յակոբայ ձգեաց բաշխողին
զբարութիւն (հմմտ. Բ. Օրին. ԼԲ. 14), եւ լցան <տուն>ք մեր լիու-
թեամբ գին[ւ]ոյ. Աստուածային եւ երկնաւոր Ողկոյզին էին հնձան
<յա>րեալ քաջապէս ի տան սիրել[ւ]ոյ, ա<ն>ձամբ զանձն եւեթ զնել
(Ձաք. ԺԳ. 6) ի վերայ հեթանոսաց՝ վէրս յինքն ընճալալ, զոր եւ հիա-
ցելոցն հոգեղինաց պարզաբար պատմէին հարցանելն [40բ], եթէ՞
«Զիա՞րդ վէրք ի ձեռս քո», եւ կամ «ընդէ՞ր մթացեալ հանդերձ
<քո>» (Ձաք. ԺԳ. 6): 154 Ասէ. «Հնձան հարի միայն ի յըմպումն
հ<ե>թանոսաց, եւ ի նոցանէն ոչ ոք <էր> ընդ իս» (Նս. ԿԳ. 3): 155 եւ
ընդէ՞ր ոչ ասաց, եթէ՞ ի հեթանոսաց ոչ ոք էր ընդ իս: 156 Զի նոքա
կանգնեցին զիսաշն՝ հնձան եղեալ<ը> արեան Որդւոյն Աստուծոյ, եւ նո-

⁴⁵⁵ 4 տող՝ չիք, պահպանվել է միայն թերթի միջնամասը (նույն թերթի հաջորդ երեսն է): ՄՄ 1426-ի լուսանցում պահպանվել է հատվածը, որ այստեղ բացակայում է. «ի մարմնի նորա բնակէ լրումն Աստուածութեանն բաւանդակ ընկղմեալ մարմինն յահագին փառս աստուածութեան...» (70ա):

⁴⁵⁶ Ընթերցումը Ա. Տերյանի:

քա կթեցին զողկոյզն ճշմարիտ Որթոյն եւ ճմլեցին եւ ժողովեցին ի գուբ, այլ վայելել ոչ արժանացան այգեգործքն՝ դժրողք, այլ հեթանոսք նոքա վիրաւքն բժշկեցան ի վիրաց իւրեանց՝ եւ բոցակերպեալ փայլեցան <մ>տաւք եւ զգայութեամբ ի գոյն հրաւփայլ՝ ծիրանւոյ՝ արժանաւուրապէս՝ ճաշակելով զաստուածային արիւնն հեղեալ [40ա⁴⁵⁷] ...⁴⁵⁸ գեղեցիկ խայտալով եւ ճաճանչելով որպէս արեգակն: Ծարաւեալք զարութեամբ սրոյ թշնամւոյն ...⁴⁵⁹ <թնդ>իւք եւ որոտմամբ ...⁴⁶⁰ [40բ] եւ մարգարէն կառս ...⁴⁶¹ հեծեալ զՔրիստոս, որով <հեծեալ լինին եւ վերան>ան արարածք, զի հեծեալսն եւ երիվարսն անբարձանելի են ...⁴⁶² ինչ, որպէս աւրիւնակ/նաւք ...⁴⁶³ [41 ա⁴⁶⁴] ... <ու>րեք, եթէ պարտ էր <բնակար>ան Հաւր իմոյ, եւ «տուն իմ աղաւթից կոչեսցի» (Մատթ. ԻԱ. 13) ամենայն <հեթան>ոսաց: 157 եւ վասն զի երուսաղէմ տուն <Աստուծոյ կոչ>եցեալ է (Սաղմ. ՃԻԱ. 9), եւ Իսրայէլ՝ Որդի Աստուծոյ եւ <ժողովուրդ Աստուծոյ, զի ցփարաւոն ասէ. «<Զորդի ի>մ անդրանիկ Իսրայէլ արձակեալ» (Ելից Դ. 22-23): եւ դարձեալ «սիրելի» կոչէ <զհարսն՝ տարացոյց Աստուած>ամաւրն: եւ <դարձեալ «սիրելի» կոչէ> զԻսահակ վասն ...⁴⁶⁵ <Տիրո>ջ խաչելութեանն Քրիստոսի կամեցաւ պատարագել: 158 եւ «տուն Աբրահամու» կոչէ... [41բ] ...⁴⁶⁶ <զմշակս նորա եւ զա>յս քարկոծեցին եւ սպանին>⁴⁶⁷:

⁴⁵⁷ Սխալմամբ համարակալումը կրկնված է:

⁴⁵⁸ 1 տող՝ ջնջված: Այս թերթից պահպանվել է միայն մի փոքր ծվեն՝ յուսմանչյուր էջում առաջին 5՝ այն էլ կիսատ տողերը:

⁴⁵⁹ 1 բառ

⁴⁶⁰ 12 տողերը՝ պատռված:

⁴⁶¹ 1 բառ:

⁴⁶² 2 բառ:

⁴⁶³ 12 տող՝ պատռված:

⁴⁶⁴ 4 տող՝ չի: Այս թերթը (այս և հաջորդ էջերը) դարձյալ մասամբ է պահպանվել՝ յուսմանչյուր էջում 13-ական տող, որոնցից 5-ը՝ կիսատ:

⁴⁶⁵ 1 բառ:

⁴⁶⁶ 4 տող՝ չի: Հաջորդող 13 տողերը՝ կիսատ:

⁴⁶⁷ Տե՛ս Մատթ. ԻԱ. 39, Մարկ. ԺԲ. 7, Դուկ. Ի. 15:

«Ամփոփիցէ զկալ f<n>» (Յոբ. ԼԹ. 12). «կալ»՝ զ<աւր դատա>ստանին ակնարկէ, <որ ի> կա<տ>արածին, որպէս եւ ի <կամ>արարն ասէ. «Ոչ եթէ Հայր դատի զոք, այլ զամենայն դատա<ստան>ս ետ ի ձեռս Որդոյ իւրոյ» (Յովհ. Ե. 22) իշխանութիւն եւ <զարուծիւն դատ> առնել, յորժամ ժողովեսցէ> /այ կալք. եւ զբ<արի ցորեանն զվերն>ոյն զժողովս ընտրել<ոց սրբ>ոցն աջակողման դասուց ի յ<եր>[42ա]կնից շտեմարանն անփոփէ յաստուածազարդ խորանացն պանծալի եւ ցնծատեսակ բնակութիւն, եւ զյարգատեսակ ժողովս մեղա<որ>աց ձախակողմանն անիծելոց դասուց, իբրեւ զյարդ կամ իբրեւ զփոշի թեթեամեալք սատանայական եւ կորստաբեր մեղաւք եւ շար խորհրդաւք վերացեալք, իբրեւ զյարդ ի շար գործոց փութապէս կ'կատարուան ճեպելով՝ ոչ ածել զահ Արարչին զմտաւ եւ ոչ զյարուծիւն մեռելոց եւ զաւր ահեղ դատաստանին: 159 Զսոսա իբրեւ զյարդ եւ իբրեւ զխռիւ արկանէ մեծ կալապետն միեղչերուն Քրիստոս [42բ] ի հուրն անշէջ գեհեւնին սատ>անայի⁴⁶⁸:

160 «Թեւ բո<ուցելոց նէեղ>եսաց» (Յոբ ԼԹ. 13). 161 Այս ստուգապէս եւ ճշմարտութեամբ ցուցակ զվերամբարձեալ տարածումն թեւոց անարատ բազկի Աստուածորդոյն ի վերայ Խաչին զ«ելին, ելի» ն կարդալով (Մատթ. Իէ. 26, Մարկ. ԺԵ. 34), եւ արարածք զարհուրեցան:

162 «Եթէ յղացի ասիդն եւ նէեսայն, զի արկցէ ընդ հողով զձուս իւր» (Յոբ ԼԹ. 14). 163 զայս խորհուրդ բանի մեծ վարդապետն Սեբերիանոս ասէ, թէ ասիդն զազան է ի փղշտացւոց աշխարհին եւ արկանէ ձու ընդ բերանն, եւ հատանի ործ ի բերանոյն, եւ յործոյն ծնանի նեսայն: 164 Զայս անախտ եւ անսերմն [43ա] ծնընդեան Քրիստոսի <տարա>ցոյց դնէ:

«Եթէ դո՛ւ ագուցեր ձիոյ զաւուրփին եւ <զգեցոյ>ցեր զ<բան ընդ> պարանոց<աւ նո>րաւ, եւ արկեր զնովաւ զսպ<առ>ագիմու-

⁴⁶⁸ Հմմտ. Մատթ. Գ. 12, Դուկ. Գ. 17:

թին եւ զփառս լանջ<աց> նորա եւ զյանդգնութիւն: 165 Որոտ<այ
ի դ>աշ<տ>ի եւ տաբր հատանէ, ելան<է ի> դաշ<տ> զաւրութեամբ,
ի պատահել նետից արհամարհէ եւ ոչ դարձցի <յետ> յերկաթոյ:
166 Ի վերայ նորա շող<ան ա>դեղն եւ սուսեր, եւ շարժին <վա-
հա>նի եւ նիզակի, եւ բարկութեամբ ապականէ զերկիր: 167 Եւ ոչ
հաւատայ, մի<ն>չեւ փող հարկանի, եւ իբրեւ փող հարկանի, նա
վա՛շ- վա՛շ կարդա[յ]: Ի հեռաստանէ առնու զհոտ պատերազմի՝
վազս ա<ն>նելով եւ փոնչելով» (Յոբ ԼԹ. 19-25): [43բ] 168 «Ձայս
աստուածային ձի<ոյ զար>ութիւն եւ զտեսակ վայելուչ <զե>ղոյ
զչքնաղ կերպարանս, <նոյն>պ<էս> <արդ>արեւ զ<սխրա>ւի⁴⁶⁹ պեր-
ճութիւն եւ զվ<ե>րա<տարփ>իկ⁴⁷⁰ եւ զխրոխտ եւ զանհամեմ<ատ>
զեղեցկութիւն <մե>ծ արքայն Սողոմոն առակա<բ>անէ խորհրդիւ
ասելով, եթէ՝ «Զիոյն իմոյ ի կառսն փարատնի նմանեցուցից
զֆեզ, սիրելի՛ իմ» (Երզ Ա. 8), <քան>զի հզարագոյն էին եզիպ-

⁴⁶⁹ Կամ «զ[ցանկա]լի»: «Սխրալի» բառը Նարեկացին Մատեանում օգտագոր-
ծում է երկու անգամ՝ կապված Քրիստոսի մարդասիրության (աննառ բարու-
թիւն, սխրալի մարդասիրութիւն, սարսափելի ներողութիւն, սոսկալի երկայն-
մտութիւն»։ Բան ԺԵ, Բ) և արյան հատկանիշի հետ («Ջարհուրեալ ի սխրալի
եւ յանբաւելի արեան վտակի Գառնիդ երկնատորի, որով սրսկեալ միանգամ ի
մշտնջենաւորս համայն մահրեցաւ»։ Բան ԻԸ, է)։ Ապարանքի Սուրբ Խաչի
պատմության մէջ Վասիլ և Կոստանդին եղբայրներին համեմատում է նժույգ-
ների, այնուհետև թռչունների հետ՝ խոսելով դարձյալ կոհակների մասին, օգ-
տագործելով «սխրալի» բառը. այստեղ շատ են «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության
հետ պատկերային առնչությունները. «սփանշելի, սխրալի, եւ սաքսասարասն
սրահի իմաստունն Սողոմոնի, իբրեւ զգոյզս ձիոց լծելոց հանդարտական
հպատակութեամբ զմկանունս մասանց մարմնոց անդամոց իւրեանց մատու-
ցին յընդունակութիւն հանգստեան իրանաց նոցին։ Եւ հետս շաղագ երթեւե-
կութեանց փայտակերտ լաստաց՝ անխարխախ յարկաց եւ անշունչ կառաց, զե-
րագոյն դիմաց, երկնագոյն դաշտաց... անկայուն յատակաց ի կոյտս կոհա-
կաց, կապոյտ կոտակաց, իբր ի թռիչս ատոց ի թեւ թեթեւ եւ յարագընթացս
ամպաշու թռչնոյ երկթեւեան կենդանոյ զամենեմութ անցեալ տիրեցին»
(«Պատմութիւն Ապարանից Սուրբ Խաչին», ՄՀ ԺԲ, էջ 914-915)։

⁴⁷⁰ Ըստ Ա. Տերյանի՝ «զվ[ե]րա[մարտ]իկ»։

<տացւոցն զարուոն ձիք եւ պատեր<ազմող⁴⁷¹>՝ կառքն եւ երիվարքն ահեղութեամբ ուժովք ելեալք զկնի Իսրայէլի՝ հարկանել սատակել, ջնջել <զյիշ>ատակ նորա յերկրէ: 169 Վասն այնորիկ ճշմարիտ զարավարն երկնաւ[44ա]որ եւ նախանձոտ հրեշտակական զարուութիւնսն ի նմանութիւն կառաց եւ երիվարաց ընդդէմ Եգիպտացւոցն զինեաց՝ զանդունդս ծովուն հերձեալ, եւ զջուրսն պարսպեալ՝ զԻսրայէլ անցուցանէր, եւ ընդ փարաւոնի պատերազմեալ՝ ընկղմեաց ի խորս (ելից ԺԿ): 170 Այս հրեշտակական զարուութիւնս, որ յաւգն ժողովրդեանն առաքեալ յերկնից եւ զյաղթութիւնն ի ծովուն գործէր հակառակ Եգիպտացւոցն, եւ զգացեալ Եգիպտացւոցն, եթէ՛ «Տէր յերկնից պատերազմի ընդ մեզ փոխանակ Իսրայէլի: 171 Ասեն, փա[խ]իցուք յերեսաց նոցա» (ելից ԺԿ. 25):

172. «Եթէ դո՞ւ ազ[44բ]<ու>ցեր ձիոյ զարուութիւն» (ԼԹ. 19), <կամ⁴⁷²> զայսպիսի երկնաւոր թագաւորի զձիոյ երկնաւորի զանբաւ գեղեցկութիւն, կամ զաստուածեղէն եւ զեր<կ>նաւոր զարուութիւն, կամ զլուսեղ<էն> զրահ, կամ զհրեղէն սպառազինութիւն եւ զհոգեղէն զփառս աստուածազարդ լանջաց եւ զթափանցիկ եւ զթեւատարած երա<ն>ութիւն եւ զահեղ եւ զհզաւ<ր> ուժգնութիւն ո՞վ կարէ ի մար<մնաւ>որացս պատմել զհաւաս<տութիւն>, զի յետ Աստուծոյ անճառաբար եւ անքննելի նմա ի հոգեղինացս ահագինս որոտացեալ ի լայնաձիգն եւ ի կարմրաներկն եւ դաշտաձեւ ծովուն «տափր հատան[45ա]ելով» ահա<ւոր եւ տա>րփացեալ⁴⁷³ եւ կուտակեալ յորձանաւ<ւ>ք սրտմտեալ յանդնդոց ի վերայ փարաւոնի եւ Եգիպտացւոցն, ընկղմեաց զնոսա:

471 Ըստ Համառոտի (ՄՄ 1138, 228ա, 1426, 70ա):

472 Ըստ Ա. Տերյանի՝ «վայել է»:

473 «Տարփացեալ»-ն արտահայտում է ցանկության սաստկություն, հնարավոր է նման կերպ արտահայտվում է ալիքների մոլեգնությունը: Այստեղ, ըստ երևույթին, իրեն բնորոշ ձևով «տափր հատանել»-«տարփել» բաղաձայնությամբի կուտակումով մեկնիչը փորձում է խտացնել պատկերը:

173 «Ելանէ ի դաշտ զաւրութեամբ» (ԼԹ. 21)՝ 174 յանապատն, այլ թիկունս ամրութեան ժողովրդեանն, քան զհօրն եւ զամպն զաւրութեամբ պարսպեալ հանապազորդ զԻսրայէլ ի թշնամեաց (Ելից. ԺԳ. 22):

175 «Եւ ոչ հաւատա[յ], մինչեւ փոռ հառ» կանի, եւ իբրեւ փող հառկանի, նա վա՛շ- վա՛շ կառդա[յ]»՝ «վազս առնելով եւ փռնչելով» (ԼԹ. 25): 176 Փող հարկանել ասէ զթմբուկն Մարիամո՛ւ՝ քեռն Ահարոնի (Ելից ԺԵ. 20), որ հանդերձ ամենայն կանանցն բազմութեամբ հարկանէր փող աւետեաց վասն [45բ] ծննդեանն Քրիստոսի ի Կուսէ <վասն փր>կե<լ>ոյ ազգի մարդկան յեգիպ<տ>ոսէ. այսինքն՝ ի դժոխոցն՝ ի փարաւոնէ յաներեւոյթ բռնաւորէն: 177 Հարկանէր փող եւ երանելին Մովսէս ամենայն ժողովրդեամբն հանդերձ՝ ասելով. «Աւրհնեսցուք զՏէր, զի փառաւք է փառաւորեալ» (Ելից ԺԵ 1, 21):

178. «Ի հեռաստանէ առնու զհոտ պատերազմի» (ԼԹ. 25)՝ 179 որ դիպելոցն էր <նոցա յանապ>ատին եւ յերկրին Քանան<ու>՝ «վազ»ս առնելով եւ փռնչելով՝ դ<իմեա>լ սրտմտութեամբ ի վերայ Ամաղեկայ եւ այլոց ազգացն թշնամեաց Աստուծոյ՝ «փռնչելով»՝ ահարկանելով եւ սաստելով ամպարշտաց սաս<տիկ> իշխանութեամբ կառածեւ ահ<աւորութեամբ>: Եւ ամենայն ուստեք [46ա] յայտ է, զի զամենայն պատերազմ, որ <ընդ երկնաւոր> թագաւորի իջեալ ի <յերկ>նից, անցանէր առաջի զաւրացն նոցա՝ ահարկանելով, կառաց եւ երիվարաց նմանութեամբ, որպէս <առաջի ասորոց զաւրութեամբ>՝ իւր, նոյնպէս եւ առ այլ թշնամիս: <Եւ այլք>՝ ճշմարտութեամբ գիտէին <զյայտնութիւնն ըստ ժամանա>կս ժամանակս խորհրդոցն Աստուծոյ, ծ<ան>աւթք եւ տեղեակք, ...⁴⁷⁴ <որպէս> Եղիս<էոս, որ տեսանէր> լուսեղէն կառս եւ զերիվարս ի խնդիր ելեալ Եղիայի եւ աղաղակեաց. «Հայր, Հայր, կառքդ Իսրայէլի եւ հեծեալք դորա» (Դ. Թագ. Բ. 12): 180 Եւ այս հրեղէն կառաց եւ երիվարաց

⁴⁷⁴ 1 բառ:

բազմութիւն [46բ] իջանէր />լ գեղիսէոս <այդժամ տես⁴⁷⁵>ան ըմբռնել զ<եղիս եւ աս>որ<ւ>ոց քինացեալ ...⁴⁷⁵ <պատ>մելոյ զխորհուրդս շարու<թեան> թագաւորին Ասորոց արքային Իսրայէլի եւ հարեալ զն<ոսա...⁴⁷⁶>, ինքն ելանէր ի լեառն <եւ հարցանէր> ցաւտանեակն, թէ՛ տեսանե՞ս ինչ, եւ նա ասէ եւ <տայ պատասխանի> «բազում ...⁴⁷⁷ զլեառն <հ>րե<ղէն ձիաւք եւ հրեղէն կառ>աւք եւ <շուրջ գեղիսէիւ>» (Գ. Թագ. 2. 8-17): Տեսեալ յուլա<...⁴⁷⁸> ի խնդիր իջե<ալ> Հոգւոյն եղ<իսէին> աղաղակե<ալ>, թէ՛ «Հա<յր, Հայր, կառ>քդ Իսրայէլի, <եւ հեծեալ>ք դորա <տեսեալ> [47ա] թէ ամենայն արժանաւորք երկրայ<ինք այս հրեղէն կառաւք <եւ երիւար>աւք պահպանին յերկրի ի ...⁴⁷⁹ անգաւուրոյն եգիպտացւոց որպէս եւ երգողն յայտնապէս ց<ու>ցանէ, թէ՛ «Բանակք հրեշտակ<աց> Տեառն շուրջ է գերկիւղածաւք իւրա<ւք> եւ պահէ զնոսա» (Սաղմ. 1Գ. 8), եւ ամենայն ար<դ>արոց եւ արժանաւորաց հոգիք այս հրեղէն կառաւքս յափշտա<կ>ին եւ վ<եր>անան ի յերկինս՝ յանդիման լինել փառացն Աստուծոյ, եւ յերեւել Փրկչին մերոյ Աստուծոյ ի յերկնից հայրենի փառաւք եւ ահեղ իշխանութեամբ, յարուցեալքն ի գերեզմանացն՝ բազմութիւն արդարոց եւ սրբոց: Այս հրեղէն կառք եւ երիւարք յափ[47բ]<շտակիցեն ըն>դ առաջ Տեառն <որպէս յաղագս՝ դատաստան>ինքն կենարարն ասէ. «<եւ առ>աքեսցէ զհրեշտակ<ս իւր փողով եւ ժող>ովեսցէ զընտրեալս նորա <ի շոր>ից հողմոց ի ծագաց երկնից <մ>ինչ ի ծագս նորա» (Մատթ. ԻԳ. 31): 181 եւ Պաւղոս ամպ եցոյց զայս աւղաթուիչ <եւ> վերամբարձեալ յաստուածային կառս, թէ՛ «Ամպաւք յափշտակեսցուք ընդ առաջ Տեառն» (Ա. Թեսաղ. Դ. 16): 182 եւ Յուդա Մակաբայեցի եւ եղբարք իւր պ<ա>տերազմեալ ընդ հեթանոսս՝ իջեալ ժողովրդեանն

475 1 բառ:

476 1-2 բառ:

477 1 տող՝ չիֆ:

478 1-2 բառ:

479 1 բառ:

եւ <աւ>րինացն ի տաճարին յայտնա<պէս տես>անէին զԱստուածային եւ գեղեցիկ զաւրավարն հեծեալ ճերմակ ձիով իջեալ ի յերկնից անցանէր (Բ. Մակ. Գ. 25, ԺԱ. 8) ...

+⁴⁸⁰182 ա. [48ա] ... <զգաւ>րան Անտիոքայ ...⁴⁸¹ եւ Տրիփոն. սա եւ <զհ>եթանոսաց արհամարհ<ելով>՝ զնետողս եւ զաղեղնաւորս <եւ զկառ>ս, «վազս առնելով» ի վերայ <անհաւա>տ բանակի նոցա անկ<անէր յեր>կի<ր, «փռնչել>ով», թէ սա ...⁴⁸²

«Եթէ <դո՞ւ ագուցեր ձիոյ զգաւր>ութիւն», <դարձեալ՝ իմանալ> ի է զայս ձի <զհաչն հեծեալ⁴⁸³>...⁴⁸⁴ <կ>ենար<արին եւ «ազ>ուց<եալ>ը»⁴⁸⁵ զաւրութիւն Աստուծոյ:

[48բ] ...⁴⁸⁶ Ժամաս...⁴⁸⁷ եւ արէնսդիրս ...⁴⁸⁸<Աստուծ>ոյ զաւրութիւն ի ձիոյն ոչ <վերացաւ> եւ ոչ բարժանեցաւ յաւիտեան:

«Արկեր զրահ զպարանոցաւ նորա»՝ զարինն Աստուածորդւոյն ծորեալ զհաչին ի գոյն ծիրան<ւոյ> հրակերպեալ եւ կարծրաց<եալ> <խստ>ութեամբ եւ զաւրութեամբ: Եւ «փառս լանջաց» նորա զյանդգնութիւն զթափանցիկ եւ զլուսեղէն եւ զաստուածային ահեղ իշխանութիւն ասէ ընդդէմ հակառակորդաց:

⁴⁸⁰ Այս թերթը եւ վնասված է, առաջին հինգ տողերը պատռված են, վերջին հինգը՝ հիմնականում ջնջված: Հատվածի խիստ համառոտված շարադրամբը կա ՄՄ 1426-ի լուսանցում, ընդարձակ բնագրում բացակայում են միայն շեղված չորս բառերը. «Եւ Յուդա[յ] Մակաբա[յեցի] եւ եղբ[արք իւր] պատերազմէ[ին] ընդ հեթանոսս, յայտնապէս տեսանէին զայս աստուածային զաւրավարս՝ հեծեալ նե[ւ]մակ ձիով իջեալ յերկնից զնիզակն ճաւճելով դափր հատանէր զգորսն Անտիոքու «վազս առնել եւ փռնչել», որպէս [ի] վերա[յ] անհատաթիցն» (ՄՄ 1426, 70բ):

⁴⁸¹ 1 բառ:

⁴⁸² 1 տող՝ չիք:

⁴⁸³ Հմմտ. Համառոտ (ՄՄ 1138, 228բ, ՄՄ 1426, 70բ)- Վանական վարդապետ, Նարեկացի, «Ներբող ի Սուրբ Խաչն» (վերը):

⁴⁸⁴ 1 բառ:

⁴⁸⁵ Հնարավոր է նաև՝ «<յար>ուց<եալ>»:

⁴⁸⁶ 4 տող՝ չիք, հաջորդ 3-ը՝ պահպանված մասամբ:

⁴⁸⁷ 1 տող՝ չիք:

⁴⁸⁸ 2-3 բառ:

[49 ա] «Որոտայ ի <դաշտ>ի եւ տաբր հ<ատ>անէ», <այն դաշտն յայ>տնէ, որ միեղջերուն «ակաւս <ձգ>եաց» (Յոբ ԼԹ. 10)՝ զգերեզմանն յերուսաղէմ: Եւ ի նոյն դաշտի բարձրացաւ ի լծակս քառաթեւին, զոր <բ>անս «ձի» անուանեաց: <<Ո>րոտալ» աս<է>՝ զձայն կենարարին ի վերայ իտալի<ն> եւ ականդել զհոգիին: «Տաբր հատաներ»՝ զգղորդելն երկնի երկնաւորաւքն <եւ երկրի> երկրաւորաւքս զխաւար<ումն լուսաւորացն>՝ զպատառ<ումն վիմացն>, <զբացու>մն գերեզմ<անաց>, զյար<ու>թիւն ննջեցելոց սրբոց: «Ելանէ ի դաշտ զա<րու>թեամբ» ի դժոխոց կործանումն զաւրութեամբ Աստուածութեանն: «Ի պատահել նետից արհամարհէ»՝ բանք չարութեան եւ հայհոյութեան հրէից: [49 բ] «Ի վերայ նորա շողա<ն աղեղ> սն առ ս<ո>ւեր եւ շարժին վա<հան[ա]յ> զգ<նիզ>ակի» (Յոբ ԼԹ. 23):+

183. Եւ զայս ի ժամ խաչել<ութեան> կատաղեալ եբրա[յ]եցիքն գործէին ի վերայ Տեառն իւրեանց, ընդ որս եւ ինքն Քրիստոս ասէր, եթէ «Իբրեւ ի վերայ աւազակի՞ ելէք սուսերաւք եւ բրաւք ունել զիս» (Ղուկ. ԻԲ. 52): 184 Եւ դասք զինուորաց<ն> վահանաւք եւ նիզակաւք պահէին ի վերայ իտալին, ուր եւ Ղընկիւհնոս երանելին հարիւրապետն խ<ոց>եաց գեղարդամբ զկողն, եւ բղ<խե>աց վաղվաղակի արիւն եւ ջուր<ն>: 185 Եւ որ խոցեացն, ետես ի ներքո[յ] զլոյս Աստուածութեանն եւ հաւատաց, եւ վկայեաց վասն անուան նորա: 186 Եւ նոյն զինուորացն դասք կաշառեալք (Մատթ. ԻԸ. 12-15) <զինուրք պահէին զգերեզմանն...>⁴⁸⁹ [50ա] <առ> ի բազմութիւն,

⁴⁸⁹ Ըստ համառոտի: Ընդարձակի պահպանված հատվածում հաջորդ էջի հետ բովանդակային կապ չկա, դատարկ ու չփակցված թերթ թողնված չէ, սակայն դարձյալ համարակալումներից մեկում արտացոլված է այս թոփշը (տողատակի լուսանցում 86 էջահամարի կողքին նշված է 87-88՝ բացակայում է մեկ թերթ): Համառոտում պահպանվել է հետևյալ հատվածը. «Եւ զինուորքն զինով պահէին զգերեզմանն: Բն՝ «Ոչ հաւատա[յ], մինչեւ փող հարկանի» (Յոբ ԼԹ. 24): ՄԿ՝ «փող»՝ ձայն հրեշտակապետացն շուրջ զգերեզմանաւն ատետիս տային կանանցն, թէ՛ «յարեաւ», եւ կանայքն՝ առաւելոցն «վա՛շ-վա՛շ» տարով (հմմտ. Յոբ ԼԹ. 25), «վազս» գեղեցիկս «առնելով» գ՝ ի Գալիլեա, եւ մտեալ ի ներս դրովն (* դրամն) փակելովք, «փռնչելով» (հմմտ. ԼԹ. 25) յերես (* յերեսս)

այսոքիկ են <ամենը>նտիրք զաւրութիւն Աստուծոյ, <«կառ»սն» եգիպտականս եւ զերի<վար>սն ի ծով ընկղմեաց՝ զզաւրսն <բա>ն-սարկուին, որպէս ի Գերգես<աց>ւոց աշխարհին՝ սարսեալք <ի> ձայնէ երկնաւոր հեծելոյն, <ը>ստ այսպանելի զազրութեան իւր<ե>անց՝ զերամակս խոզիցն ար<ա>րին ապաւէնս իւրեանց եւ հեղ<ծա>ն ի ծովուն, որպէս փարաւոն՝ <ի ծո>վն Կարմիր (Մատթ. Ը. 28-34):

187 «Եթէ քո՞ իմաստութեամբ երաց բազէ տաւածեալ զքեւս իւր անշարժ դիտէ ընդ հարաւ» (ԼԹ. 26): 188 Բազէի գեղեցկութեան <եւ> քաջութեան եւ թեթեւութեան նմանեցուցանէ զերագահաս [50բ] եւ զամենատես Աստուածու<թիւնն Որդւոյ⁴⁹⁰>:

189. «Տաւածեալ զքեւս իւր ա<նշարժ> դիտէ ընդ հարաւ», 190 «անշ<արժ>»՝ զկամաւ գալն ասէ ի զենու<մն> հաշին: 191 Եւ մարգարէն զայս բազէ «գառն անմեղ ի սպանդ վարեալ» ասէ եւ որպէս զորոջ առաջի կտրչի ոչ բանալ զբերան (Ես. ԺԳ. 7): Այս է «անշարժն», զի կամաւ եւ ոչ բ<ռ>նութեամբ եկն ի հաշն: Զի եթէ ի հա<րկ>է էր ըմբռնեալ, ի նմին բա<նտի դռն>ապանակցացն⁴⁹¹ ար<ծակել⁴⁹²> տալ ոչ կարէր, այլ սա ինք<նի>շխ<ան>ութեամբ զամենայն յանձն էառ, մերում մահուն հաւասարեաց միշտ կենդանին եւ ի վիմի փակեցաւ պարունակողն երկնից⁴⁹³:

[51ա]<«Դիտէ» ընդ հարաւ>՝ 192 սաստէ ի դժ<ո>խս սոսկալի զաւրութեամբ՝ արծակել զարգելեալսն, որպէս երբեմն սաստէր փա-

առաւելոցն (հմմտ. Մատթ. ԻԸ. 6-8, Մարկ. ԺԶ. 6-7, Դուկ. ԻԳ. 6-8). «Առէ՛ք Հոգի Սուրբ» (Յովն. Ի. 22): Դարձեալ՝ ձիոյ նմանեցան առաւելոցն դաս՝ զգեցեալ (* զգեցեալ) զաւրութիւն Սուրբ Հոգւոյն ի բարձանց» (ՄՄ 1138, 228ա, ՄՄ 1426, 70բ):

Մեան համառոտում մեկնության վերջին պատկերն է, որին հետևում է եզրափակումը (տե՛ս ուսումնասիրության համապատասխան բաժնում):

⁴⁹⁰ Նաև ըստ Համառոտի:

⁴⁹¹ Կամ այս երկու բառի փոխարեն՝ բա/նտ/ապանակցացն:

⁴⁹² Նաև՝ «արձակութիւն»:

⁴⁹³ Այստեղ երեք տող բաց է թողնված, սակայն կարծես պարզապես գրված չէ թրթի այդ հատվածը, քանի որ արտաքինից շնչվածի հետևե՛ր չկան:

րաւոնի՝ արձակել զԽորայէլ ի դժոխական կապանացն եգիպտացւոց: 193 Եւ բազէն երկնաւոր սուրբ եւ մարդկեղէն միաւորութեամբ առ դժոխականսն <պ>այծառանայր՝ «ասելովն կապ<եցելոցն, թ>է՝ «եւ լէք», եւ որոց ի խաւար<ի իցեն> թէ՝ «յայտնեցարո՛ւք» (Յս. ԽԹ. 9):

194 «Թէ քո՛ հրամանաւ վերանայ արծուի» (ԼԹ. 27): 195 Ահեղութեան եւ քաջութեան արծուի նմանեցուցանէ զահեղ Աստուածութեանն զաւրութիւն Քրիստոսի, որ էջն [51բ] ի յերկնից խոյացեալ եւ գ<այր սլացեալ⁴⁹⁴>՝ իբրեւ զարծուի, յորս եւ ա<րար փրկու>թիւն սքանչելապէս եւ պատերազմունս ի ներքոյ երկնից, եւ առ զտիե<զ>երս ի յաւարի: Ձգելով առ ինքն զամենայն հեռացեալսն յԱստուծոյ, զբոլոր տիեզերս վերամբարձեալ ի թեւս իւր՝ նստաւ ընդ աջմէ Զաւրութեանն ահեղ եւ անպատմելի փառաւք, եւ սքանչելի զաւրութեամբ վերացեալ էր աստուածային արծուոյս, զ<որ տեսե>ալ առաքելոցն, զարհուր<էին եւ սոսկ>ային (Գործք Ա. 9-11) յահեղ փառաց Աստուածութեանն այն> լուսեղէն արծուոյն: 196 Եւ այն իջող եւ ելող արծուին ասէ, եթէ՝ «Ոչ ոք ել յերկինս, եթէ ոչ, որ էջն յերկնից՝ Որդի Մարդոյ, որ էն յերկինս» (Յովհ. Գ. 13), եւ եթէ [52ա] «Տեսանիցէք զՈրդի մարդոյ, զի ելանիցէ, ուր էրն զառաջինն» (Յովհ. ԺԴ. 62), եւ եթէ՝ «Ես առ Հայր երթամ» (Յովհ. ԺԴ. 12). եւ Պաւղոս երանելի ասէ. «Որ ելն զինչ է, եթէ ոչ, զի էջ նախ ի ստորին կողմ երկրի: 197 Որ էջն նոյն է, եւ որ ելն ի վերոյ, քան զամենայն երկինս» (Եփ. Գ. 9): 198 Եւ Դաւիթ արքա[յ] ասէ, եթէ՝ «Համբարձաւ Աստուած արհնութեամբ, եւ Տէր մեր ձայնիւ փողոյ» (հմմտ. Սաղմ. ԽԶ. 6)՝ զձայն արհնութեան ի յերկրի հնչեցուց<անէ> առաքելոցն բազմութիւն <հանդեր>ձ Սուրբ Կուսին համբարձ<ե>լոյ արծուոյն ի յերկինս: Եւ հիացեալք սոսկալի ահաւորք հոգեղէն զաւրացն հազարա-

⁴⁹⁴ Հմմտ. ՆԲՀԼ «խոյանամ» բառահոգովածը («իմֆն խոյացեալ սլացեալ գայր ըստ արագութեան նմանութեան արծուոյ». Ագաթ.): Հնարավոր այլ տարբերակներն են «գահալիթեալ», «գրոհեալ», նկատի ունենալով հաջորդող պատերազմի, առ իմֆը ողջ տիեզերքը ձգելու ու վեր բարձրացնելու տեսարանը՝ նաև «գահակեալ» («ձգել կամ շուրջ արկանել [լարս, որոգայթս]»՝ ՆԲՀԼ):

ւոր եւ բիւրաւոր բանակք, դողացեալ եւ սարսեալ ահեղ սքանչեւեալք ի փառաց [52 բ] Միածնին, եւ գոչէին առ վերագոյն իշխանութեանց եւ պետութեանց դասս՝ համբառնալ զգրուոնսն, զի մտցէ թագաւոր փառաց (Սաղմ. ԻԳ. 7), որքան ծանալթ էին խորհրդոյն անճառ տնաւրէնութեանն, ձայնէին առ վերագոյնսն՝ ազդ առնելով զահաւորութեան խորհուրդն, թէ՛ «Բացէ՛ք զ>գրուոնս եւ ելէ՛ք ընդ առաջ երկն> ից Արքային: 199 Իսկ որք <անմարմինքն> էին, ըստ Եսայեա[յ] բ<ազմութիւնք զաւր>ութեան<ց> ասէին ցմիմեա<նս սոսկա>ցեալք, եթէ որպիսի <է այս> թագաւոր ահեղ եւ սոսկալի փառաւք եւ բազում ճոխութեամբ եւ սաստիկ իշխանութեամբ գայ ի յերկրէ եւ բանա<լ> զգրուոնս մեզ հրամայէ եւ ելանել [53ա] ընդ առաջ (հմմտ. Սաղմ. ԻԳ. 7): 200 եւ յա>փոտենից ոչ ոք լուաւ, եթէ երկնաւոր թագաւոր ոք, մարմնով եւ անմարմնական զաւրաւք վերացեալ, եմուտ ընդ այս գրուոնս՝ երկնաւոր եւ աստուածային հրամանաւքն կնքեալ. եւ հարցեալ զթագաւորն սակս գիտելոյ զխորհուրդն՝ ասեն. «զի՞ այդ վէրք ի ձեռսդ» (Ձաք. ԺԳ. 6)⁴⁹⁵ եւ կամ՝ «հանդերձ քո ի գոյն ծիրանոյ արեամբ թացեալ» (Ես. ԿԳ. 2): 201 Պատասխանեալ արծուանման թագաւոր<ն> եւ ուսուցեալ զբոլոր զաւրութիւնս երկնից զխորհուրդ շարշարանացն՝ ասէ. «Այս է, զոր վիրաւորեաց ի տան սիրել[ւ]ոյ իմոյ» (Ձաք. ԺԳ. 6) եւ եթէ՛ «Հնձան հարի միայն առանց աւգնականի իմոյ» (Ես. ԿԳ. 3) աստուածային ուժիս զաւրութեամբ: [53բ] 202 եւ գիտա՛, սիրելի՛, <զի ճայթ/հնչ>ումն ե՛ւ որոտումն, ե՛ւ թնդիւն յոյժ լինէր ի յերկինս ի վերացման ահեղաշուք եւ երկնաւոր արծուին, որպէս եւ մարգարէամայրն Աննայ Հոգւովն գոչէր զայս երկնաւոր արծուոյ հզաւրութիւն՝ ասելով, եթէ. «Տէր յերկինս եւ որոտաց» (Բ. Թագ. ԻԲ. 14): 203 եւ այս դարձեալ ակն<արկէ>⁴⁹⁶ զիշումն Սուրբ Հոգւոյն սաստ<իկ> եւ ահա-

⁴⁹⁵ Սովորաբար այս տեղին մեջբերվում է նման կերպ (վերը. Նարեկացի, «Տաղ Համբարձմանն Քրիստոսի»): հմմտ. Ձաք. ԺԳ. 6. «Ձի՞նչ են վերդ այլոքիկ ի մէջ ձեռաց բոց. եւ ասացէ: Զորս վիրաւորեցայ ի տան սիրելոյ իմոյ»:

⁴⁹⁶ Ըստ Ա. Տերյանի՝ «ակն <ունի>»:

ւոր հնչմամբ եւ որոտ<ի>ւք եւ շարժմամբ <եւ> հ<ոգեք>ուղիս⁴⁹⁷ եւ կայծակնատարափ ցոլացմամբ կիզանող լեզուացն <հրեղէն բազ>-մութեամբ բարժանեալ (հմմտ. Գործք. Բ. 3-4), որպէս մարգարէահայր մարգարէն Ամովս զայս ահաւոր խորհուրդ յայտնապէս գոչէ Հոգւովն, եթէ՝ «Որ շինէ [54ա] զհամբառնալն իւր յերկինս եւ զաւետիս իւր յերկրի հաստատէ» (Ամովս Թ. 6), այս է աստուածային եւ երկնաւոր աւետիք, զոր փրկող արժուին խոստացաւ աշակերտացն, եթէ՝ «Ահաւասիկ եւ առաքեմ զաւետիս Հաւր իմոյ ի ձեզ» (Ղուկ. ԻԴ. 48) եւ՝ «եթէ ես ոչ երթայց, Միսիթար>իչն ոչ եկեսցէ» (Յովհ. ԺԶ. 7) եւ եթէ՝ «նա եկեալ, <յանդի>մանեսցէ զաշխարհս վասն <մեղաց>» (Յովհ. ԺԶ. 8): <եւ> եկեալ այսպիսի երկնաւոր աւետեալք եւ Միսիթարիչ <եւ հրե>ղէն ուրախարար բաժակաւ <ահաւ>որ զաւրութեամբ եւ փառաւք <աստուա>ծութեանն, մի ի Սուրբ Երրորդութենէն՝ թագաւորակից եւ աթոռակից Սուրբ Հոգին հանգեաւ ի դասս առաքելոցն, ըստ նախագուշակ ձայնին [54բ] Յովելիա[յ] մարգարէի <թէ>՝ «<Հեղից> յոգ[լ]ոյ իմոյ ի վերայ ամենայ<ն մարմ>նոյ, եւ մարգարէասցին ուստերք ձեր եւ դստերք» (Յովէլ Բ. 28): 204 եւ արդ, այս է հեղումն հրեղէն գետոյն՝ սաստիկ եւ ահաւոր եւ անպատմելի յորձանաւք իջումն Ամենասուրբ Հոգւոյն ի վերնատունն <ի վերայ առ>աքելական ժողովոյն: Սովաւ առլ>ցեալ եւ լուսաւորեալ <պարա>պեցան անձամբ <յանձինս իւրեանց>, զոր տեսեալ պար-<թեւաց եւ մարաց⁴⁹⁸> եւ եղեմացւոց⁴⁹⁹ եւ այ<լ այսպիսի> ազգաց բազմութիւն սքանչան>ան մեծաւ զարմանալով ը<նդ> նորագործ եւ ընդ ահեղ զաւ<րու>թիւն Սուրբ Հոգւոյն պակուցեալ: [55ա] Զարմ<ա>նային, յորժամ ըսկսան անգէտ եւ ախմար ձկնորսքն զանլուր եւ զանուսումն եւ զանտես լեզուսն խաւսել, եւ ոմանց խաղաբանեալ ասէին, եթէ՝ «Քաղցուալիցք իցեն» (Գործք Բ. 13): Եւ կարի դէպ մարգարէութիւն էր այս նոցա, զի արբեալք էին ի մրրոյ պարզ,

⁴⁹⁷ Ըստ Ա. Տերյանի՝ «<հողմոց> ուղիս»:

⁴⁹⁸ Հմմտ. Գործք Բ. 9-10:

⁴⁹⁹ Լուսանց՝ «եղեմացւոց»:

սուրբ եւ սրբարար ճառագայթից Սուրբ Հոգւոյն, երկնաւոր եւ հրեղէն բաժական: Քաղցուալիցք⁵⁰⁰ եղէն ի քաղցրութեանէ բղխման՝ Աստուածային Հոգւոյն շնորհաց, եւ բարձին սոքաւք զդառնութիւն գործոց սատանայի ի հոգւոյ մարդկանէ:

205 Այս բաժակ անապական եւ աստուածային՝ բղխեալ ի Հաւրէ եւ առեալ յՈրդւոյ ոչ որոշման եւ ոչ սպառմամբ [55բ] եւ ոչ բաժանմամբ

Արքոյց <զառ>աքեալսն, ելից զաւագանսն, բղխեաց ի մարգարէս, Բնակեաց ի Մարիամ, հաստատեաց զաւրէնս, որոտաց յԱւետարանս,

Տարածեցաւ ի հեթանոսս, լցոյց եւ պսակեաց զեկեղեցիս, բաժանեցաւ երկնաւոր շնորհին <առ>ատաբանութեամբ ի վարդապէտս,

Զաւրացաւ ի մարտիրոսս, հանդիսացաւ ի ճգնաւորս,

Փառաւք առաքելական քարոզութեան անմոռաց(ու)թեամբ⁵⁰¹ բաշխի յերկնային <դասուցն հրեղ>էն⁵⁰² զաւրացն հրակերպ զաւրուութիւնս,

Զի որպէս ի ձեռս առաքելոցն ի տիեզերս բաշխեցաւ, <նոյ>նպէս եւ ի ձեռս հրեշտակապետաց [56ա] ի հրեշտակս բաշխի զարութիւն եւ շնորհք Սուրբ Հոգւոյն:

Եւ միանգամայն խոստովանի եւ երկրպագի յերկնաւորաց եւ յերկրաւորաց եւ յամենայն արարածոց որպէս Տէր եւ Աստուած ընդ Հաւր եւ Որդւոյ Սուրբ Հոգին:

206 Ընդ որս եւ մեք համայնձայնեալ խոստովանեսցուք եւ երկրպագեսցուք եւ փառաւորեսցուք զահեղ Աստուածութիւն Ամեն-

⁵⁰⁰ Ըստ Ա. Տեյլանի՝ «Վանգի փաղցրեալ»:

⁵⁰¹ Ընթերցումը Ա. Տեյլանի: Այս բառի պահպանված հատվածում սակայն կարծես հստակ են «ծա» տառերը՝ կազմելով «-ծարաց(ու)թեամբ» անհասկանալի վերջավորությունը:

⁵⁰² Այստեղ կարող է լինել և «յերկնային <խորան>էն», որ ավելի տրամաբանական է, սակայն տարածությունը կարծես ավելի շատ է:

նասուրբ Հոգւոյն եւ աղաչեսցուք, զի եւ զմեզ արասցէ արժանի ան-
պատում եւ բարերար շնորհաց իւրոց ընդ ըն<ծայեալ եւ⁵⁰³> սրբա-
սէր ծառայից իւրոց յառաջասելոց:

207 «Եւ անկղ ի վերայ բունոյ իւրոյ նստեալ դադարիցէ ի
բարանձաւս վիմաց, [56բ] եւ ծածուկ կա[յ] եւ խնդրէ կերակուր:
208 Ի հեռաստանէ դիտեն աչք նորա եւ ձագք նորա արեամբ
թափափն, ուր <ուրե>ք գէշ իցէ, անդ վաղվաղակի գտանիցին»
(Յոբ ԼԹ. 27-30):

209. «Անկղ» զՀաւրէ իմանալ ահաւոր եւ ամենակալ իշխանու-
թեամբ, եւ «բոյն»՝ զհրեղէն եւ զքրովբէական զանձեռագործ եւ զգե-
րազանցեալ զարփիածնեմ զաթոռն եւ կամ անշափ եւ ահեղ բարձ-
րութիւն <եւ լայ>նութիւն երկնից, որպէս եւ մարգարէիւն ասէ, <ե>-
թէ՝ «Երկինք աթոռ իմ են, եւ երկիր պատուանդան ոտից» (Գործք Է.
49): 210 «Նստեալ եւ դադարեալ» ասէ զանշարժ եւ զանփոփոխելի
Աստուածութիւնն:

211 «Ի բարանձաւս վիմաց կա[յ] ի ծած[57ա]ուկ եւ խնդրէ
կերակուր»: 212 Քարանձաւաց ամբուլթեան նմանեցուցանէ զանմա-
տոյց եւ զլեռնածեւ եւ զդիզացեալ խաւարային զամպսն, զմթա-
ցեալ զմէգսն եւ զթանձրացեալ զմառախուղն եւ զխաւարային եւ
զանձ<աշակ> ջուրսն վերնականս շուրջ պա<րունակեալ զանպարու-
նա>կելի⁵⁰⁴ Աստուածութեամբն <անպարունա>կ⁵⁰⁵ արքայն զայս...⁵⁰⁶
<որպէս Դաւթի ա>սելով. <«Եդ զխաւարն ի ծածկոյթ իւ>ր, <եւ շուրջ
զնովաւ են յարկք իւր> եւ խա<ւարային ջուրք մինչեւ յ>ամպս աւդոց»
(Սաղմ. ԺԷ. 12): 213 Արդ, այսպէս ահեղ եւ անքնին պատրաստու-
թիւն կազմեալ ամենիմաստ խորութեամբ խորհրդոցն Աստուծոյ
[57բ]՝ առ ի ծածկոյթ եւ յանջրպետութիւն հրափայլ եւ մշտաբորբոր
եւ ահաւոր Աստուածութեանն՝ առ ի յոշ կիզուլ եւ ծախել եւ կիզուլ

⁵⁰³ Ընթերցումը Ա. Տերյանի, ըստ մեզ՝ «ըն[տանութիւն]»:

⁵⁰⁴ Ըստ Համառոտի:

⁵⁰⁵ Ընթերցումը՝ Ա. Տերյանի:

⁵⁰⁶ 1-2 բառ:

զդասս հրեղէն զաւրացն երկնաւորաց: 214 եւ այս խաւարային աւ-
դով եւ ջրալից միգով եւ մառախղով էջ ի Սինէական լեառնն, յոր-
ժամ արին<աղ>ւէր զԻսրայէլ, եւ ե<րկն>աւոր զաւրացն բազմ<ու-
թիւնք զար>հուրեալք զձայն արհնու<թեան>, իբրեւ զփող քաղցր
եւ զհեշտալի զբարբառն շուրջանակի հնչեցուցանէին: 215 եւ
լեառնն դղորդեալ շարժէր յահեղ փառացն Աստուծոյ (Ելից ԺԹ. 16-
19): 216 նոյնպէս յերկինս երկնային զաւրքն վերինք անմարմնա-
կանք եւ յաւերժական հարսունք անախտ հա[58ա]րսանեաց՝ բնա-
կողք լուսեղէն առագաստին, ահաւորութեամբ դողան ի կիզանող
անշէջ եւ անմերձակա[յ] հրոյ Աստուածութեանն եւ սոսկացեալք
միայն զսրբասացութեանն զձայնս երեքկին աղաղակելով, որպէս եւ
մեծն Նսայիաս տեսանէր զսրովբէսն թեւասքողեալս եւ ծածկապա-
տեալ զդէմս եւ զոտս յահաւոր փառաց Բարձրելոյն, եւ զարհուրեալք
տագնապաւ «զՍուրբ Սուրբ»ն աղաղակէին (Նս. 2. 3) <եւ որպ>էս
բնութիւն հողեղինացս տ<կարանայ> զհրեղէն եւ զլուսեղէն բնու-
թիւն հրեշտակաց տեսանել, նոյնպէս բնութիւն հրեշտակաց տկարա-
նա[յ] զԱստուած յիւր բնութեանն տեսանել, զի որպէս հողեղէն
կենդ[58բ]անիք պշուցեալ ընդ բոլորակերտ գնդաձեւութիւն արե-
գական անբաւ հրոյ եւ լուսոյ, եւ տկարացեալ աչացն զաւրութիւն ի
բաց պակասի, 217 նոյնպէս եւ հոգեղէն եւ հրեղէն կենդանիքն ի
ծայրագոյն եւ յանմերձենալի լուսոյ եւ ի հրոյ Աստուածութեանն
նուաղին եւ տկարանան եւ ծածկեն զինքեանս: 218 եւ որպէս զայս
ջրամած եւ աւդատարած երկինս, որ արեգակն եւ լուսին եւ աստեղք
ճեմին, ընդ երկնաւորսն եւ ընդ երկրաւորսս անջրպետս կազմեաց, 219
նոյնպէս զխաւարն թանձրացեալ եւ զհուրն լեառնաձեւ ե<դ⁵⁰⁷>,
ըզպնդական ջուրսն խաւարայ[59ա]<ին ամպաւք⁵⁰⁸> կացոյց ան-
ջրպետեալ <ընդ ին>քեան եւ ընդ բոլոր զաւրու<թիւնս> երկնից:

⁵⁰⁷ Համառոտում այստեղ «և» է, այս ձեռագրում սակայն «ե» է, հաջորդ տառը՝ ջնջված (ամենուրեք և-ն այստեղ մեկ տառով է գրվում և, այլ ոչ եւ):

⁵⁰⁸ Հմմտ. Համառոտ:

220 «Անդ կա[յ] ի ծածուկ <եւ խնդ>րէ կերակուր» (ԼԹ. 28). 221 զփառաբանութիւն> հրեշտակաց եւ մարդկան, զի <այս է կերակ>ուր ուրախութեան ան<ծախելի⁵⁰⁹ զենում>ն Աստուածութեանն <եւ բանաւոր ան>արիւն կերակուր՝ <զբանից սր>բութիւն եւ գործք բա<ւրի առաքին>ութեան եւ պտղաբերութիւնք <շրթանց> սրբոց եւ անլուելի եւ մշտ<նջենա>ւոր փառաբանութիւն <երկնա>ւոր հրեշտակաց: Զի որպէս <ի ձե>ռն հրե<շ>տակաց մատուցանի <ա>մենայն գործք եւ պտղաբերութիւնք արժանաւորաց առաջի Աստուածութեանն, 222 նոյնպէս եւ ի ձեռն հրեշտակ[59բ] ապետաց մատուցանի իւր<եանց եւ բ>իւրոց բազմութեան աղաւթք <եւ ընծ>այք⁵¹⁰ եւ պտղաբերութիւնք առաջ<ի Աստուած>ութեանն:

223 «Ի հեռաստանէ զիտեն աչք նորա» (ԼԹ. 29) 224 Այս զամենա<տես> եւ զամենաքննող Աստուած<ութիւնն ասէ>, որ ծով եւ անդո<ւնդք խաւարային ջր>ոց՝ ծածկոյթ երբ<որդութեանն, մտա>ծ>ութիւնք սրտից եւ բա<ւրեբանութիւնք> հրեշտակապետաց եւ <աւրհնութիւնք> հրեշտակաց եւ ամենայն <երեւելիք> եւ աներեւոյթք պարզ եւ մե<րկապ>արանոց կան առաջի Աստուածութեան (հմմտ. եբր. Դ. 13)⁵¹¹, որպէս եւ մարգարէն ասէ, եթ<է>՝ «Ամենակա՛լ Տէր, աչք քո բաց են՝ նստել եւ տեսանել զամենայն ճանապարհս որդւոց մարդկան» (տէս երեմ. ԺԶ. 17):

[60 ա] 225 «Եւ ձագք նորա արեամբ թաւթաւին» (ԼԹ. 30). 226 «Զագք» զժողովս առաքելոցն եւ զբազմութիւնս մարտիրոսացն ասէ <ո>րդիք եւ ժառանգք Աստուծոյ եղեն եւ առաջի թագաւորաց եւ հզաււրաց եւ բռնաւորաց զահեղ անուն նորա առանց երկիւղի քարոզեց<ի>ն եւ զարիւնս իւրեանց հեղին եւ պսակեցան: 227 Եւ դարձեալ՝ «արեամբ թաւթաւալ» ասէ զամենայն ծնուն<դս> եկեղեցւոյ, որք արեամբ Քրիստոսի հանապազ ի սուրբ եկեղեցիս ճաշա-

⁵⁰⁹ Ըստ Ա. Տերյանի՝ «ան[ֆննին]»

⁵¹⁰ Վերականգնումը Ա. Տերյանի:

⁵¹¹ Հմմտ. Համառոտ. «Զամենատես աստուածութիւն ասէ, որ ծով եւ անդունդք եւ ամենայն երեւելի եւ աներեւոյթ պարզ եւ մերկ կան առաջի նորա»:

կելով թաւթաւին արժանաւորապէս եւ արբեալ <աստուա> ծանան, հրագունեալ արիւնակերպին եւ լուսափայլեալ թեթեւանան ի ծանրութենէ ախտակիր [60 բ] կենցաղոյս ի զարուծիւն արծուոյ, եւ ի քաջութիւն բագէի, եւ ի սպ<իտ>ակութիւն եւ ի սրբութիւն աղանոյ] սլանան թեթեւութեամբ առ աստուած<ա> տեսութիւն անճառելեացն խորհրդոց:

228. «Ուր ուրեմ իցէ գեշ, ամոր վաղվաղակի հասանիցէ» (Լթ. 30). 229 Այս մարմին եւ արիւն Աստուածորդուն է, որպէս եւ ինքն՝ Որդին ասէ, եթէ՝ «Ուր գէշն իցէ»՝ անդր <ա>րծուիք ժողովեցին» (Մատթ. ԻԴ. 28): 230 Այս արծուիք աստուածային վերացեալք յերկրաւ<ւ> որացս յառաջասացեալ բա<զ>մութիւն դասուց սրբոց ճգնաւ<որ>աց, մարմնով անմարմնացեալ<ք> յերկրի եւ հրեշտակացեալ եւ երկնաւոր լեալ, թեւատարած եւ [61ա] <մշտնջենա>ւոր աղաւթիւք եւ պահ<աւք խա>ռնին ի դասս եթերաճեմ <երկն>աբնակ եւ աստուածամերձ հոգեղինացն, թեւարկեն աշխարհաց աշխարհ՝ քաղցեալք արդարութեան կերակրովն եւ ծարաւեալք արեամբ Նոր Ուխտին նոր եւ նորոգիչ զենմամբն, որ զմեզս տիեզերաց ծախեաց հրախառն եւ քրովբէտառոյտ սուրբ արեամբն, որ բղխեացն ի գառնազէն կողիցն:

231 Զենու՞մն, որ զդրունս երկնից եբաց եւ զմարդիկ հրաւիրեաց ի գերաշխարհիկն փառաւորութիւն:

232 Զենու՞մն, որ հաղորդս արար զմարդիկ իւրոյ Աստուածութեանն:

233 Զենու՞մն, որ ի վեր, քան զմիտս <ե>ւ զխորհուրդս հրեշտակային արժ[61բ]անաւորութեանց եւ հազ<իւ ինչ> հասանելի նոսա այս ահաւոր<ւոր> աստուածային խորհուրդ:

234 Զենու<մն, որ> առաւել խաւսի, քան զՀաբէլ (հմմտ. եբր. ԺԲ. 24), զի Հաբէլ սկիզբն արար մահու, իսկ այս երկնաւոր Գառն աստուածային զենու՞մն մահու եղեւ կատարած: 235 Աբէլ յերկրէ յերկիր դարձաւ, իսկ Քրիստոս՝ Գառն զենեալ, ի յերկրէ յերկինս համբարձաւ, արիւնն Աբէլի՝ յանէծս եւ ի դաւ<տ>ապարտութիւն Կա<յ>եհնի սպանողի, իսկ արիւնն Քրիստոսի՝ ի դատապարտութիւն սատա-

նայի եւ Յուդայի եւ հրէիցն սպանողաց: 236 Գոշումն արեանն Աբէլի աղաղակէր, <ե>թէ՛ «Գալոց է Գառնն երկնաւոր եւ խափանելոց զմահ», գոչէ եւ [62ա] <մարգարէն> յաւիտենական ուխտին շն<ո>րհեալ մեզ ի թողութիւն, եթէ՛ «Ուր է, մահ, յաղթութիւն քո»⁵¹²: 237 Արիւնն Աբէլի գոչէր, եթէ՛ գալոց է Քրիստոս, եւ խաչել <ի> հրէից, եւ Քրիստոս ինքն գոչէր ցհրէայան, եթէ՛ «<Յ>արենէ Աբէլի արդարոյ մինչեւ յարիւնն Զաքարիա որդւոյ Բարեքեա[յ] խնդրեսցի յազգէ յայսմանէ» (տե՛ս Մատթ. ԻԳ. 35):

238 Զենուժն, որ զանձն սպան եւ զսպանեալ զմարդն յաւձէն կենդանացոյց:

239 Զենուժն, որ զգրունս դրախտին եբաց եւ զծնունդս աւազանին եմոյծ ի բնակութիւն:

240 Զենուժն, որ զծառն կենաց տնկեաց յեկեղ[եց]ւոջ եւ փոխանակ սրովբէիցն, զքահանայս կացոյց պահպանողս:

241 Զենուժն, որ զերկինս երկնաւորաւքն [62բ] յերկիր խոնարհեցոց <յց ե> զերկ<իր> երկրաւորաւքս յերկինս բարձ<րաց> ոյց:

242 Զենուժն, որ նկարեաց յաւրէնս, գուշակեցաւ <ի> մարգարէս, բաշխեցաւ յառաքեալսն:

243 Զենուժն, որ խաւարեցոյց զլուսաւորս, զղորդեաց զերկիր, պատառեաց զվէմս, յարոյց զմեռեալս:

244 Զենուժն, որ տապալեաց զդժոխս, արձակեաց զկապեալսն, կապեաց զապստամբն:

245 Զենուժն, որ զկոյրս լուսաւորեաց, զբորոտս սրբեաց, զանդամալոյծս առողջացոյց:

246 Զենուժն, որ զչարէքաւրեայն արձակեաց, զմահ զարհուրեցոյց, կարկեցոյց զհրէայսն:

247 Զենուժն, որ զյովանակն ընտանեցոյց (հմմտ. ես. Ա. 3), զկապանսն [63ա] ելոյ<ծ,⁵¹³ զԻսրայէ>լ դատապարտեաց:

⁵¹² Ովսէ ԺԳ. 14, Ա. Կորնթ. ԺԵ 55:

⁵¹³ Հմմտ. Յոք 1Ը. 5. «Ո՞ր երոզ զցիտ ազատացեալ, ո՞վ ելոյծ զկապանս նորա»:

248 Զենուժն, որ տարածեցաւ ի հեթանոսս, զկուռսն կործանեաց, բարձրացոյց զեկեղեցի:

249 Զենուժն, որ զպողոնիկս սրբեաց, զաւազակս ընտանեցոյց, զմաքսաւորս արդարացոյց:

250 Զենուժն, որ զիմաստունսն յիմարեցոյց, զանբանս բանեղս արար, զձկնորսս հանձարեղս գործեաց:

251 Զենուժն, որ զզարս վերինս զարմացոյց, եւ հարցանէին զՊառնն զենեալ, եթէ «Զիա՞յդ վէրք ի ձեռս» (Զաք. ԺԳ. 6) եւ ի կողս քո»:

252 Այս զենուժն զհաշն փառաւորեաց եւ, բոցակերպեալ աստուածային արեամբն, ահաւորացաւ ի վերայ գիւական զաւրացն:

253 Այս զենուժն զմահ մեռուցիչ մեռոյց, [63բ] զմեղս <քաւ>եաց⁵¹⁴ զթ<շնա>մ<ու>թիւն եբարձ:

254 Այս զենուժն աստուածային զխաւարեալս լուսաւորեաց, զանսգամս զգաւնացոյց, զհալածիչս առաքեալս արար:

255 Զայս աստուածային զենուժն չարարուեստ եւ պիղծ հերձուածողաց ոչ ծանուցեալ՝ խառնակ համարեցան եւ նզովեցան յահաւոր փառաց զենլոյն Քրիստոսի:

256 Այս զենուժն աստուածային աղբիւրացաւ ի մարտիրոսս, հանդիսացաւ ի ճգնաւորս, կարկեցոյց զբռնաւորս:

257 Այս զենուժն աստուածային քրիստոսասէր թագաւորաց թագ երկնաւոր եւ ծիրանի հրանիւթեաց, եւ զրահ հոգեւոր ամբ<ու>թեան, եւ սուր բոցեղէն ընդդէմ թշն[64ա]<ամույն...⁵¹⁵ ամենակ>ալին <...⁵¹⁶ որ> ծանուցեալ սուրբ եւ տիեզերակալին Կոստանդիանոսի եւ Հեղինէի դժխոյին, փարէին զսովաւ եւ ի հրեշտակաց սպասաւորեցան⁵¹⁷:

⁵¹⁴ Կամ «<ֆակ>եաց», «սրբեաց» հնարավոր չէ, քանի որ բառի սկզբում տառի երկար պոչի ծայրն է երեւում:

⁵¹⁵ 1 բառ:

⁵¹⁶ 1 բառ:

⁵¹⁷ Հայ եկեղեցին տոնում է Բրիստոնետոյան հովանավոր, հոռմեական կայսր Կոստանդիանոս Մեծի (275-337 թթ.) և իր մայր Հեղինէի հիշատակի օրը, վերջինիս է վերագրվում Խաչափայտի գյուտը Երուսաղեմում (326 թ.):

258 Զայս աստուածային եւ երկնաւոր զենուժն <որ թափ>ովն մեծի արքային Սողովմոնի յառաջագոյն զսեղանսն պատրաստէր եւ զգէն<լիսն> զենոյր եւ գհրաւիրական հան<գոյն> կոչել բարձր քարոզուիթեամբ զտի<եզ>երս՝ ուտել զմարմին Աստուածորդւոյն եւ ընպել զարիւն նորա, եւ հաւատաւք իմաստնանան:

259 Զայս աստուածայ<ին> զենման սեղան զխաչն մեծին <Դ>աւթի յայտնապէս տեսեալ՝ պատրաստ արար յանդիման նեղչաց [64բ] հրէից զբաժակն անապականու<թեան> արբենալ տիեզերաց:

260 Զայս ահաւոր եւ աստուածային զենուժն ոչ ծանուցեալ պղծին Յուդայի, վաճառեաց անաւրէն քահանայիցն, եւ նոցա, բեւեռեալ ի խաչին, զարհուրեալք ի փախուստ դարձան, եւ հեթանոսք ծանեան եւ գիրկս արկին, համբուրեցին եւ գիրկս արկին եւ լուսաւորեցան:

261 Այս աստուածային զենուժն հաւատով ննջեցելոցն ահաւոր առաջնորդի յերկրէ ի յերկիրնս եւ պաշար անքաղցական եւ նշան արքունական ի ձեռին՝ հատանել անցանել ընդ իշխանութիւնս՝> եւ ընդ պետութիւնս խաւարին:

262 Այս զենուժն աստուածային մատանի արք[65ա]<ունական, կնի>ք աստուածային ի գրապ<ահ>ն հոգւոց հաւատացելոց:

263 Այս երկնաւոր եւ աստուածային զենու<մ>ն լոյս մշտնջենաւոր՝ ճշմարիտ եւ սրբասէրն ճաշակողաց եւ խաւար թանձրութեան եւ հուր բարկութեան եւ դատապարտող՝ անարժանութեամբ ճաշակողաց:

264 Այս աստուածային զենուժն լուծիչ մեղաց ի կենդանս եւ <ա>նկենդանս եւ յոյս ճշմարիտ <ո>վսա<ննայաբեր⁵¹⁸ կե>նդանեաց եւ մեռելոց:

265 Այ<ս աստուա>ծային եւ երկնաւոր զենուժն <զ>արդ երկնաւոր գեղեցկութեան քահանայական դասուց եւ գանձ համբարեալ աստուածային մեծութեամբն եւ իշխանութիւն երկնաւոր հրամանաց՝ կապել զանձ[65բ]ինս անարժանից:

⁵¹⁸ Այս բառը ՆՀՖԼ-ում վկայված է միայն Նարեկացու ստեղծագործությամբ. «Երգ ովսամնայաբեր, արեայանեմ ում» («Տաղ ի Յարութիւն Ղազարու», ՄՀ ԺԲ, էջ 645):

Այս է ար<իւնն աստուած>ային Գառինն, որոյ ձա<գքն ի յա-
րիւն>ն թա[ւ]թաւեցան, եւ ար<դարքն> ժողովեցան սրբոցն դասք,
<զի ճաշ>ակեացին զգենումն, եւ <վ>եր<ացան> ի յերկինս⁵¹⁹: 266
Այս միշտ եւ հանա<պազ> կենդանի եւ անծախելի Զենումն նորոգիչ
եւ զիս նորոգեացէ նորոգեալ հոգւով, բոցակերպ<եալ լեզ>ուաւ, լու-
սաւորեալ, ճշմարտեալ⁵²⁰ կար>մրալար շրթ<ամբք, եւ սոսկալի>⁵²¹
խորհրդով⁵²² արբեալ <արեանն, ան>ուշահաւտ երիկամաւք <խնկեալ>
եւ ողջակիզեալ բոլոր անդա<մաւք> պատարագ կենդանի եւ սուրբ
մատուցանել ի յերկինս եւ ի յերկրի առաջի զենլոյն Քրիստոսի ի
վերայ երկնաւոր սե[66ա]ղանդին:

267 Արդ, ո՛վ երանելի ժառանգք եւ որդիք Վերին Երուսաղէմին
եւ մանկունք լուսեղէն եւ պանծալի առագաստի, <եկայք լուար>ուք
զայս բան նորասացիկ եւ աւրհնութիւն նոր, զի գրեալ է, եթէ՝ «Աւրհ-
նեցէք զՏէր յաւրհնութիւն ի նոր»⁵²³ եւ ընծայ բանական եւ պողա-
բերութիւն հոգեւոր շրթանց եւ ծաղիկ աստուածային <ի հովտաց>⁵²⁴

⁵¹⁹ Հմմտ. վերբ. Բն. 227 «Եւ դարձեալ՝ «արեամբ քաւքաւեալ» ասէ զամենայն
ծնունդս» եկեղեցոյ, որք արեամբ Քրիստոսի հանապազ ի սուրբ եկեղեցիս
նաշակելով քաւքաւին... եւ արբեալ <աստուած>անան... թեթեւանան ի ծան-
րութենէ ախտակիր կենցաղոյս... պանան թեթեւութեամբ առ աստուած<ա>-
տեսութիւն աննառելեացն խորհրդոց»: Բն. 230. «Այս արծուիք աստուածային
վերացեալք յերկա<ւ>որացս ...բա<զ>մութիւն դասուց սրբոց ճգնաւ<ո-
ր>աց... թեատարած... <խա>ռնին ի դասս եթեաւնեմ <երկն>աբնակ եւ աս-
տուածամեծ հոգեղինացն...»:

⁵²⁰ Ընթերցումը՝ Ա. Տերյանի: Հմմտ. «Շրթամբք նշմարեմ» (Մատեան, Բան
ՀԱ. Գ, նաև Բան Ե, Ա, Բան Լ, Ա, ԼԲ, Ա, ԾԵ, Ա, ՀԵ, Է, ՂԲ, Գ): «Նոյնպէս եւ
«պորտն» (Երգ է. 2)՝ նշմարեալ եւ մաքրեալ ի մեղաց, ընդունարան լինի Հոգ-
ւոյն շնորհաց եւ զինւոյն անապակի» («Մեկնութիւն Երգոց երգոյն Սողոմոնի»,
ՄՀ ԺԲ, էջ 850):

⁵²¹ Ընթերցումը՝ Ա. Տերյանի:

⁵²² Հմմտ. «Վասն որոյ կրկին մեծացուցեր Բեզ անուն աննառ՝ ի խորհուրդս
սոսկալիս» (Բան ԼԵ. Ա). «Սոսկալի խորհրդով խաչին ըմբռնեալ» (Բան ԿԶ. Զ):

⁵²³ Սաղմ. ՂԵ. 1, ՂԷ. 1, ՃԽԹ 1, Ես. ԽԲ. 10:

⁵²⁴ Հնարավոր է նաև «խորոց» (ըստ Ա. Տերյանի), ինչպէս նաև «տնկոյն/
պտղոյն/մաքութեն[թեան]»: Հմմտ. Մատեան. Բան ԿԼ, Գ. «Եւ անա տարակու-
սիմ՝ ունայն ի բարեաց, մաքութեան ծաղիկ ոչ ունիմ եւ ոչ իւր ողորմութեան».

մերոց խորհրդոց եւ <զմեղը՝ պա>տրաստեալ ամենաւ[ը]եա[յ] բ<ա-
րու>թեամբ⁵²⁵, լցեալ աստուածային առա<տաբուղիս> ստեման ոս-
կեպատեան արտաշիկազոյն հրախառն սուրբ արեամբն՝ մատըռուա-
կեալ ի ձեռանէ Տեառն, վասն զի բանք Տեառն սուրբ են եւ պար-
զեալ, առ որս լինին [66բ]՝ «Բանք Տեառն որպէս արծաթ ընտրեալ
եւ պարզեալ» (Սաղմ. ԺԱ. 7), եւ մատչելն ի սա մի՛ դանդաղանաւք
եւ մի՛ արհամարհանաւք եւ մի՛ իբրեւ զխորթս խենթական մտաւք
բան սրեալ, զի մեք որքան ունէաք կար եւ զարուիլն, յշտեմարանս
մտաց մերոց զայս հանդէս հոգեւոր պտղաբերութեան ի սեղանս
մտաց ձերոց մատուցուք ի շնորհաց Ամենասուրբ Հոգւոյն: 268 եւ
մի՛ իբրեւ զԽարայէլ տրտնջելով ուտիցէք զայս հոգեւոր կերակուր
(հմմտ. Ղեւտ, ԺԱ. 6-7), զի մի՛ բարկութիւնն Աստուծոյ ի վերայ
տեղասցէ, զի գրեալ է, թէ՛ «Ոչ ոք կարէ ասել զՏէր Յիսուս, եթէ ոչ
Հոգւովն Սրբով» (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 3) եւ եթէ՛ «Ումեմն ի Հոգւոյն տուեալ
է [67ա] <բան իմաստութեան>, այլում՝ բան գիտ<ութեան>» եւ թէ՛
«բաժինք շնորհաց են, <այլ Տէր ն>ոյն է, այլ զայս ամենայն <յա-
ջ>ողէ մի եւ նոյն Հոգի» (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 4): 269 եւ այսպէս, գիտելի
է, եթէ փոքր ինչ շնորհս գոր[ա] առնոյին ծառայք Աստուծոյ, եւ ար-
համարհէ ոք զՀոգին Սուրբ, արհամարհէ եւ բարկացուցանէ, որպէս
թէ տկար գոլ զարուիլն Սուրբ Հոգւոյն՝ ոչ <կարել> տալ զմեծա-
գոյն: 270 Այլ նա <ըստ պիտոյիցն⁵²⁶> եւ ըստ բաւականին բաշխէ
զշն<որ>հս իւր, զի ծարաւիքն, որք ի ծովն <ըն>թանսն կամ յաղ-
բերն, եթէ <զբա>զմութիւն ջրոցն ըմպ<ե> լ կամ բառնալ ամանովն ոչ

Առաջին երկուսը՝ ծաղիկ- խոսքի և ծաղիկ- Բանի նույացումով՝ հմմտ. Մա-
տեան, Բան ՀԵ. Ե. «Եւ կամաւ ընծայեալ Խաչին՝ **ամբարձաւ զծաղիկն պաղոյն
կենաց ի ծայրս լուսեան անմահականն տնկոյ**»:

⁵²⁵ Հնարավոր է և «բերկրութեամբ», տարածությունը բիշ է ավելի տրամաբա-
նական «բարեբանութեամբ/բարեբուսութեամբ/բարեխոսութեամբ» տարբե-
րակների համար:

⁵²⁶ Ըստ Ա. Տերյանի՝ «յամենայնի»:

կար՝ աւ> ցեն, ոչ յումեքէ մեղադրին⁵²⁷ կամ արհամարհին, եւ ամանն խեցեղէն (հմմտ. Բ. Կորնթ. Դ. 7), որ [67բ] զբազմութիւն կա՝ րուլութեան> գանձուցն ունի համբ՝ արեալ>, ոչ է յինքեան ուժի կամ զա՝ ւրութեան> գործ, այլ գանձապետին իշխան> ութիւն, եւ շիշն, որ զանո[ւ] շահոտ իւղ ունի յինքեան, մի՛ պարծեսցի յինքեան ուժոյ կամ զա՝ ւրութեան ստանալ զայն մեծագին իւղոյ ազնուութիւն, այլ որ ունին զիշխանութիւն իւղոյն: 271 <եւ> մի՛ հպա՝ ր> տասցուք, յորժամ լցեալ ոմն (հմմտ. Ա. Կորնթ. Դ. 7), այլ զաւ> րութիւն իմաստից առեալ ի շն՝ որ> հացն Աստուծոյ՝ ցնծալով եւ դողութեամբ գոհութիւն մատուցուք բաշխողին զ՝ ար> ութիւնս (հմմտ. Սաղմ. Բ. 11): 272 Արդ, զոր ինչ ի շնորհ՝ ացն> Հոգւոյն տուաւ, եւ եկն ի միտս, զայն պտղաբերեցաք եւ եղաք <ի> [68ա] սեղան առաջի ընդունող ճաշակողաց: 273 Արդ, մատիք առ այն իմանալի ծաղկաւ արտակիտեալ սեղան ոչ յղփական խորտկաւք խորհրական հնարագիտ՝ ութեան, այլ պա> յծառացեալ եւ համեմբ՝ ալ ոչ կերակրաւ> ք զգայական աշ՝ աց եւ> մարմնաւոր որովայնի լցուցանող, այլ հոգեւոր սեղան հոգեւոր կերակրաւք զարդարեալ, որ զմիտսն լուսաւորէ <եւ> զհոգին պայծառ եւ լուսաւոր <պ> սակովս պսակէ⁵²⁸:

274 Արդ, զայս նոր ոսկեճաճանչ պսակ եղեալ ի գլուխս ձեր՝ գոհացարո՛ւք զպսակողէն

եւ եկա՛յք ընդ մեզ, <արթ> ն<ա> ցեալ փառաւորեսցո՛ւք [68բ] զհիմնակողն երկնի եւ երկրի:

Հյարդատեսակ եւ զմիին աղիս շարին խորհրդոյ յաղթական զարութեամբն Աստուծոյ առ ոտն կոխեսցուք:

Իբրեւ զհրեղէն լարս, զսուրբ զաղաւթս յերկի՛նս առաքեսցուք:

⁵²⁷ Մեղան՝ լուսանցում մեղադրին: Հմմտ. Ես. ԾԵ. 1, Հովհ. Է. 37, Յայտն. ԻԱ. 6, ԻԲ. 17:

⁵²⁸ Հմմտ. «Կամ զի՞նչ հաւասարութիւն սեղանոյ Քրիստոսի եւ խոհեակական սեղանոյ հրէից» («Երանելոյն Սեբեթիանոսի խօսք վասն Զատիկի, Կաթարոսաց, որ կոչին Ամարաւոք եւ վասն խոհակերաց» Ճառ Հինգերորդ. տե՛ս Սեբեթիանոսի Եմեսացոյ Գաբաղացոյ եպիսկոպոսի ճառք ժե, աշխատասիրութեամբ Հ. Մ. Աւգերեանի, Վենետիկ, 1830, էջ 88):

ի <ծածկատեսն⁵²⁹> Քրիստոս ապաւինելով՝ փակեացո՛ւք զծով մեղաց

եւ վերառաքեալ քաջապէս նաեացո՛ւք ընկալիս կենցաղոյս:

Ընդ նախահարսն՝ ծանուցեալս⁵³⁰ արդարութեամբ, իբրեւ զա՜ստեղս՝ պայծառս փայլեսցո՛ւք, ընդ հրեշտակս արհնեսցո՛ւք զԱստուած:

Պատրաստեսցո՛ւք զանձինս՝ լցեալ սրբութեամբ, համարձակ տեսանել զառաւատն մեծ եւ անկատարած,

յորժամ ահաւոր Արեգակն Քրիստոս ծագեսցի ի վերայ մեր՝
[69ա] փառաւք փայլեալ,

<եւ ընդ> Արաւսեակն գեղեցիկ, ցնծալով՝ խայտասցո՛ւք ընդ առաջ նորա:

Զհողեղէնս մեր բնութիւնս ի գոյն պատուական ոսկւոյ փայլեսցո՛ւք արժանաւոր գործաւք սրբութեամբ,

եւ զլոյսն՝ մերժեալ յամբարշտաց, ի մե՛զ ամփոփեսցուք:

Եւ զարութեամբն Աստուծոյ զամպարտաւանն սատանայ խորտակեսցո՛ւք:

Հաւատաւք հասցո՛ւք յակն ծովու աւազանին եւ ընդ հետս անդնդոց խորութեան Հոգւոյն քննութեամբ շրջեսցո՛ւք:

Փա՜կեացո՛ւք զդրունս մահու եւ մի՛ յաւժարեսցուք մտանել ընդ նա մեռելոտի գործաւք, որպէս զազգն առաջինս,

փութասցո՛ւք մտանել ընդ դրունս երկնից՝ [69բ] զարդարեալ բարձի գործովք:

Զբարիս հ>անդերձեալ երկրին վայճելեսցուք>, ուր լոյս Աստուածութեանն հանապազ <ագ>անի:

Եւ զետեղս մի՛ երթիցուք տեսանել զշտեմարանս ձեան՝ զժողո՜ւքս ձախակողմանն,

եւ մի՛ յաւժարեսցուք երթալ ի գանձս կարկտի՝ ի պտուղ գեհենին:

⁵²⁹ Ընթերցումը՝ Ա. Տերյանի (տե՛ս Մատեան, Բան ԺԲ, Գ): Ըստ նախավերջին երեք տառերի ուրվագծերի հնարավոր ենք համարում և «երկնանեմն» բառը:

⁵³⁰ Ընթերցումը՝ Ա. Տերյանի:

Զհարաւ քաղցրութեան ի յանձինս մեր կրեսցո՛ւք եւ զգործ սա-
տանայի՛ իբրեւ զեղեամն վնասակար, նորին զարութեամբ հալեսցո՛ւք:

Զպատրաստեալ անձրեւն երկնաւոր՝ հոսեալ ի բերանույ Որդւոյն
Աստուծոյ, զաւետարանական լուսաւոր գիտութիւն արբեցո՛ւք, իբրեւ
զծարաւիս,

Եւ զանապատացեալ անձինս մեր կանաչազգեստս եւ ծաղկա-
ծինս [70ա] արասցո՛ւք:

Եւ զշաւիղս ցողոյ սրբութեամբ <յանձինս> մեր ընՇալցուք
զՍուրբ Հոգին,

զանիծաբեր սանն մեղաց քաջապէս առ ոտն կոխեսցո՛ւք

Եւ զանկեալ եղեամնն յերկնից՝ զսատանայ՝ իբրեւ զգէշ հոտեալ
եւ իբրեւ զշուր ծորեալ, արհամարհեսցո՛ւք:

Սրբութեամբ մտցո՛ւք՝ վերացեալք ընդ Բազմաստեղսն, փայլե-
ցո՛ւք ընդ դասս անմարմնոցն, եւ իբրեւ զՀայկն գեղեցիկ փայլելով,
զԱստուած ընՇալցուք:

275 Բացցո՛ւք զշտեմարանս մտաց մերոց եւ անց<ց>ո՛ւք՝ իբրեւ
զՄագորաւթն՝ փայլելով զպտուղ աւրհնութեան ի շրթանց մերոց:

Եւ իբրեւ զԳիշերավարն պայծառ<աս>ցո՛ւք հոգւով խաւարա-
յին կողմ աշխարհիս:

276 Համբարձցո՛ւք ի շրջ[70բ] անս երկնից թեւաւք Խաչին

Եւ ընդ լուսաւորս ծանուցո՛ւք զԽ<ոնարհումն⁵³¹> Խաչելոյն:

277 Արհամարհեսցո՛ւք զմէզ խաւարի եւ զգիծութիւն ախտից
այպանեսցո՛ւք:

278 Յարձակեսցո՛ւք՝ իբրեւ զշանթ վառեալ Հոգւոյն ահեղ զաւ-
րութեամբ, իբրեւ զխոտ գիրածախեալ:

279 Աստուածային զարութեամբն զինեալ՝ դեգերեսցո՛ւք Հոգ-
ւոյն արթնութեամբ առ դուրս գեղեցիկ եւ Ք<րիստոս> իմաստ կա-

⁵³¹ Վերականգնումն ըստ Հոբի տեղիի (ԼԸ. 33. «կ'իմանա՛ս երկնի բարեշրջու-
թիւնները կամ առհասարակ երկնի ներքո տեղի ունեցածները») և սրա մեկնու-
թյան (վերը՝ ծան. 357. երկնային մտքով թեթևացած երկինք **բարձրացող** ու այն-
տեղից **երկնի ներքո** կատարվելիքներն իմացող մարգարէներ):

նա[ն]ցն երկեղականաց⁵³² նմանեալք, եւ նորին արեամբն ներկեալ՝
իբրեւ զնկարս ոսկւոյ եւ արծաթոյ գեղեցիկս փայլեսցո՛ւք:

Ընդ առաջ Քրիստոսի լուսեղէն ամպաւք վերասցո՛ւք եւ զհողա-
ցեալ մեղա<ւ> որս կոխան անշէջ գեհենի՛ն թող[71ա]ուցուք:

280 Զերկնաւոր զԳառնն, զորս եւ զկերակուր առեւծուցն,
արժան<աւո>րութեամբ կերիցո՛ւք եւ հզարասցո՛ւք:

281 Եւ զարիւնն կողահոս ընդ վիշապսն արբցո՛ւք եւ խորա-
գէտք լիցուք:

282 Զագռաւացեալ սեւութիւն մեղաց մերոց հրով ապաշխա-
րութեամբ սրբեսցո՛ւք, եւ իբրեւ զծագս աղանեաց անմեղացեալք՝
ճաշակեսցո՛ւք զառեւծուցն կերակուր:

283 Ընդ եղջերուսն եւ ընդ որթս եղանց երազապէս վա՛զս առ-
ցուք ի վերայ պարանոցի աւձին. եւ առաքինական սմբակաւք ջար-
դեսցո՛ւք զգլուխ վիշապին:

284 Ի կապանաց եւ ի հարկաց սատանայի ընդ անապատասէր
ցիռսն ազատացեալք լիցուք՝ ի յերկնից բարձր[71բ]ութիւնն վերա-
նալով, եւ ցնծութեամբ զհետ գեղեցիկ դալարւոյն շրջեսցո՛ւք:

285 Հոգւացեալ եւ անաւարացեալ ուսովք բարձրցո՛ւք զլուծն կե-
նաց, յորում միեղջերուն բարձրացաւ՝ յուսալով ի բազում զաւրու-
թիւն նորա:

286 Որպէս զարքունական ձի ոսկի զրահիւք զարդարեալ է
փառաւք երկնաւոր թագաւորին գեղեցկացեալ, 287 կայթեսցո՛ւք
մտրակաւ Հոգւոյն ի վերայ եգիպտական զաւրուն սատանայի եւ
ընկղմեսցո՛ւք ի ծով Կարմիր հրոյն գեհենին:

⁵³² Ի սկզբանե եղել է «եկեղեցականաց»՝ գրիչը ջնջել է «եց»-ը և ավելացրել «ր»։ Միաժամանակ «կանացն» բառի մեջ «ն»-ն չկա, ըստ որի կարող ենք ընթերցել՝ «խմաստկանացն»։ Բնագիրն այսպիսով կարող է ընթերցվել՝ «Ք[րիստոս]իմաստ կանա[ն]ցն եկեղ[եց]ականաց նմանեալք» կամ «Ք[րիստոսի] իմաստկանացն՝ երկեղ[ած]ականաց նմանեալք»։ Ըստ Հոբի գրքի սակայն խոսքն այստեղ կանանց մասին է։ «եկեղեցի» կամ «երկյուղած» բառի համար տե՛ս բնագրի վերլուծության ծանոթագրությունը (ծան. 358)։

288 Թեւաւք երկնաւոր եւ գեղեցիկ բազէին՝ Սուրբ Հոգւոյն զաւրութեամբ, առ գոյութիւն քաղցր իջե՜ալ՝ եւ վերացեալ արծուոյն մերձեսց[72ա]՝⁵³³։

<Քաջու> թեամբ բազէին եւ իշխանու<թեամբ արծո>ւոյն ժամանեսցո՛ւք առ ահեղաշուք եւ ամենակալ Աստուածութիւն Հաւր՝ <ան>կեղ նմանեալ։

Որոյ ձագք արեամբ թաւթաւեալ ծնունդք աւազանին ի տուէ եւ ի գիշերի անլռելի մեծաձայնութեամբ զփառս երրորդութեանն ընդ սրբասաց զարսն վերն<ակ>անս անհատապէս՝⁵³⁴ աղաղակեն։

Ընդ որս եւ մեք համաձայնեալ խոս<տ>ովանեսցո՛ւք զերեքլուսեան անբաւութիւն եւ զմի Աստուածութիւն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն այժմ եւ միշտ յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն։

⁵³³ Բագեի առնչությամբ վերընթացի ու վարընթացի պատկերները տե՛ս վերը (ԲՆ. 194-204)։

⁵³⁴ Հմմտ. Մատեան, Բան ԻՔ. «Անպակաս ձայնիւ, անհատ բարբառով Բեզ վերընծայել գոհաբանութիւն եւ փառս մեծութեան Հաւրդ Բոյ...»։

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

ՀԱՎԵԼՎԱԾ Ա.

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՈՍԿԵՔԵՐԱՆԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ (ՎԵՆ. 822)

[16ա] «Ո՞վ է դա, որ թա[ք]ուցանե⁵³⁵ յինէն զխորհուրդս ժողովեալ» (Յոբ ԼՂ. 2): Եւ վասն զի անարատ էր եւ ամբիժ իւրոյ գնացին, ոչ ուղղալէս յԱստուծոյ զդատաստանսն ի վերա[յ] հասեալ վարկանէր, այլ ապիրատութեամբ ի սրտի իւրում⁵³⁶ զայնոսիկ խորհուրդ ածէր: Կշտամբեալ յԱստուծոյ յանդիմանի ի ձեռն այ[ն]քան անճառ խորհրդոց հեգնկանաւ վարեալ հարցափորձութեամբ, որպէս զի ասել, թէ՛ զայքոսիկ յանձին ունիս գիտել, ահա եւ զայսոսիկ պարտիս իմանալ: Վասն զի ես առաւել զքեզ վարձուց կամիմ արժանաւորել եւ զծածկեալդ ի քեզ զհամբերութիւնն յանդիման կացուցանեմ առ ի վարդապետութիւն բազմաց: Եւ դու պատրաստութիւն համարիս զխորհուրդդ, զանհասից բուռն հարեալ ես զքննութեանց:

«Ո՛ւր էիր, մինչ ես հիմունս արկանէի երկրի» (Յոբ ԼՂ. 4): Եւ ապա նախ զՈրդ[ւ]ոյ զիշումն դնէ յերկիր, ասելով՝ «ով է, որ եդ [16բ] զվէմ ա[ն]կեան ի դմայ» (Յոբ ԼՂ. 6). «վէմ անգեան»՝ զՈրդի՝ յաշխարհ մարմնով, զի որպէս անկեան վէմ զերկուսին ժողովէ զորմս, այսպէս մարմնացեալ Բանն զերկուսն միաւորեաց զազգս:

«Աստեղս ծերս» (Յոբ ԼՂ. 7) զնախապետս: «Փակեալ զծով դրամք» (Յոբ ԼՂ. 8)՝ աւրինաւք՝ զմարդիք, «յորժամ ծնաւ յորովայնէ մաւր իւրոյ ելանել» (Յոբ ԼՂ. 8)՝ զՄովսէս:

«Թէ առ քե՛ւ կարգեցի զայն եւ Արուսեակն» (Յոբ ԼՂ. 12-13)՝ զՈրդոյ անճառ ծնունդն:

«Կամ թէ քո՞ առեալ զհողն՝ կաւ ստեղծեր կենդանի» (Յոբ ԼՂ. 14)՝ զնախաստեղծն:

«Մերժեցե՞ր զլոյսն յամբարըշտաց» (Յոբ ԼՂ. 15)՝ զՀոգ[ւ]ոյն շնորհն ի հրէից:

⁵³⁵ Ուղղագիծ փակագծերով նշված են գրչի բաց թողած տառերը/բառերը: Զեռագրում առաջին նախադասությունը մտնում է ստեղծագործության խորագրի մեջ:

⁵³⁶ Գրված է «իւր յԱստուծոյ», այնուհետեւ ջնջած փոխած «իւրում»:

«Զբաղուկս ամբարտաւանից խորտակեցե՛ր» (Յոբ ԼԸ. 15)՝
զդիւաց իշխանութիւնն խաշին:

«Հասեա՛լ իցես յակն ծովու» (Յոբ ԼԸ. 16)՝ զԱստուածութիւնն
անիմանալի յետեմանն:

«Ընդ խորս անդնդոց շրջեցա՛ր» (Յոբ ԼԸ. 16)՝ զխորս աստուա-
ծային խորհրդոյն:

«Բանայցե՛ն քեզ ահիւ դրունք մահու» (Յոբ ԼԸ. 17)՝ յորժամ ի
դժոխս Որդի ժամանէ: «Եւ բարապանաց դժոխոց ի տեսանել [17ա]
զքեզ սարսիցե՛ն» (Յոբ ԼԸ. 17)՝ ահիւ արձակել զգերեալսն:

«Զի՛նչ երկիր իցէ, յորում լուսն ագանիցէ» (Յոբ ԼԸ. 19)՝ զաս-
տուածային կոյսն ասէ: «Կամ զի՛նչ տեղի խաւարին» (Յոբ ԼԸ. 19)՝
զնեոիրն բնակութեանն վայր:

«Երթեա՛լ իցես ի շտեմարանս ձիան» (Յոբ ԼԸ. 22)՝ զբնակութիւնս
դիւացն: «Գանձս կարկտի» (Յոբ ԼԸ. 22)՝ զմեղաւորացն ոգիս ի դժոխս:

«Ուստի՞ ելանիցէ եղեամն» (Յոբ ԼԸ. 24)՝ զՀոգ[ւ]ոյն շնորհն:
«Հարաւ ի ներքո[յ] երկնից» (Յոբ ԼԸ. 24)՝ զմարգարեալսն: «Զան-
կոխն եւ զանշէնն» (Յոբ ԼԸ. 27)՝ զկռապարիշտս: «Բխեցուցանել
զբուս դալարո[յ]» (Յոբ ԼԸ. 27)՝ զհաւատս:

«Յո՞[ւ]ր արգանդէ ելանէ սառն» (Յոբ ԼԸ. 29)՝ զսատանա[ւ] ի
պեղծ կուտէ: «Իբրեւ զշուր ծորեալ» (Յոբ ԼԸ. 30)՝ զանկումն յերկնից:

«Բազմաստեղս» (Յոբ ԼԸ. 31)՝ զառաքեալսն, «պատրուակ Հայ-
կին» (Յոբ ԼԸ. 31)՝ զտնարէնութիւնն Տեառն: «Մազոր[աւ]դ» (Յոբ
ԼԸ. 32)՝ զԳաբրիէլ, «Գիշերավար» (Յոբ ԼԸ. 32)՝ զՈրդի:

«Շրջանակ երկնից» (Յոբ ԼԸ. 33)՝ զմարգարէաւս, «սաստիկ
ջրով» (Յոբ ԼԸ. 34)՝ զվարդապետս, «արձակել զշանթս» (Յոբ ԼԸ.
35)՝ զհրըշտակս, «կանանց իմաստութիւն» (Յոբ ԼԸ. 36)՝ սգա[ւ]ու-
թեանց ներգործութիւնսն:

[17բ] «Ո՛վ թուէ զամբս» (Յոբ ԼԸ. 37)՝ զսուրբս:

«Մածուցի զնոս[ա, որպէս] վիմաւ խորանա[ր]դ» (Յոբ ԼԸ. 38)՝
զժողովալութիւնսն մարմնոյ:

«Որսայցե՛ս առուծուց կերակուր» (Յոբ ԼԸ. 39)՝ առաքելոցն
զհաւատսն: «Զանձի[ն]ս վիշապաց յայգեցուցե՛ս» (Յոբ ԼԸ. 39)

զՀոգ[ւ]ոյն Սրբոյ՝ ի նոսա զշնորհ[ւ]սն: «Նստցեն ի խիշտս» (Յոբ ԼԶ. 40)՝ ի ժամ խաչելութիւնն զաւղեալք ի Վերնաշտան:

«Ագռաւուց կերակուր» (Յոբ ԼԶ. 41) զկոշտ[ւ]ն հեթանոսաց⁵³⁷:

«Յամուրաց քարանձաւաց» (Յոբ ԼԹ. 1)՝ զանհ[ա]ս Որդ[ւ]ոյն զտնարէնութեանն, «երկանց յեղանց» (Յոբ ԼԹ. 1)՝ զկուսական ծնունդն: «Փրծանիցին որդիք նորա» (Յոբ ԼԹ. 4)՝ զաւագանին ապրեալսն:

«Յիւ ազատացեալ» (Յոբ ԼԹ. 5)՝ զմարդկա[ւ]ն ոգ[ւ]ոցն զիշխանաբար զարձակումն: «Ծաղր արասցէ զքաղաքաւ» (Յոբ ԼԹ. 7)՝ ոչ կարաց ընթռնել զհոգի նորա դժոխք: «Զբամբասանս հարկահանաց ոչ լսէ» (Յոբ ԼԹ. 7)՝ ոչ կարաց սատանա[ւ] ընթռնել: «Դիպէ զլերինս» (Յոբ ԼԹ. 8)՝ զհոգի սրբոցն, որ ի դժոխս: «Զհետ ամեն դաւարո[ւ] շրջի» (Յոբ ԼԹ. 8)՝ զբովանդակ արդարոցն:

[18ա] «Միեղջրի» (Յոբ ԼԹ. 9)՝ նոյն ինքն Տէրն, «մսուր»՝ զանապական զմարմին, «լուծ» (Յոբ ԼԹ. 10)՝ զհաշն, «սամետէ»՝ զբեւեռ, «ակաւս»՝ զհաւատացելոց սիրտսն, «հատուցանել ըստ սերման» (Յոբ ԼԹ. 12)՝ զհաւատացելոցն զպ[տ]ուղն, «կալ»՝ զդատաստանն:

«Թեւք թռուցելոյ նէեղասաց» (Յոբ ԼԹ. 13)՝ զոգ[ւ]ոյն վերամբարձումն:

«Յղասցի ասիւզ եւ նիսեան» (Յոբ ԼԹ. 13)՝ զերկուցն ազգաց բա[ր]ի գործս կամ զշարս⁵³⁸: «Արկցէ յերկիր զձուս իւր»՝ (Յոբ ԼԹ. 14)՝ զմարմնոյն թաղումն, «եւ մոռացաւ, թէ ուր ցրուեաց» (Յոբ ԼԹ. 15)՝ զտեղիս մարմնոյն, «ի ժամանակ ի բարցունս» (Յոբ ԼԹ. 18)՝ սրբոցն մարմինքն ի վերայ ամբոց, «ծաղր արասցէ» զշարին «հեծեալս» (հմմտ. Յոբ ԼԹ. 18):

«Երիվար» (Յոբ ԼԹ. 19)՝ զհաշն, «եւանէ ի դաշտ զաւրութեամբ» (Յոբ ԼԹ. 21)՝ զխաչելն արտաքո[ւ] քաղաքին եւ հիացուցա-

⁵³⁷ Համամ Ա. բնագրում նույն կերպ մեկնվում է առյուծների կերակուրը. «Ուսայցե՞ս առուծոց». զառաքեալսն ասէ, իսկ «կերակուր»՝ զհաւատս առաքելոցն եւ զհեթանոսաց կոշումնն»:

⁵³⁸ Հմմտ. Վանական:

նող զարուծիւնսն յերկինս յերկրի: «Բարկութեամբ ապաւանէ» (հմմտ. Յոբ ԼԹ. 24) զմեղս եւ զանարէնութիւն: Ասէ՛ «քաջալերեցարո՛ւք, ես յաղթեցի թշնամ[ւ]ոյն աշխարհի» (Յովհ. ԺԶ. 33): [18բ] «Ի հեռաստանէ առնու զհոտ պատերազմի» (Յոբ ԼԹ. 25)՝ գալուստ նեռանն:

«Բազկէ տարածեալ զթեւս» (Յոբ ԼԹ. 26)՝ Տէրն ի հաշին տարածեալ զբազուկն:

«Վերան[ալն] արծուոյն» (Յոբ ԼԹ. 27)՝ համբառնալն յերկինս:

«Անգղ ի վերա[յ] բունո[յ]» (Յոբ ԼԹ. 27)՝ Հայր՝ յաթոռ փառաց, «խնդրել կերակուր» (Յոբ ԼԹ. 28)՝ զմարդկան հաւատս: «Ի հեռաստանէ դիտեն աչք նորա» (Յոբ ԼԹ. 29)՝ զկանխատեսութիւնն յամենայնի: «Եւ ձագք նորա արեամբք թալթալին» (Յոբ ԼԹ. 30)՝ զորդիացեալքն աւագանին եւ ներկեալքն անապական արեամբն⁵³⁹: «Ուր ուրեք իցէ գէշն, անդ վաղվաղակի գտանիին» (Յոբ ԼԹ. 30)՝ նոյն ինքն սրբոցն հոյլքն ընդ առաջ մարմնացեալ Բանին:

Արդ, համառուտ բան այս է՝ թէպէտ զկերպարանս սգեցաւ անապական Տէրն, ծառա[յ] ոչ երբէք ասի. ազատ, ըստ այնմ, թէ՛ ազատ է որդին⁵⁴⁰: Եւ թէպէտ եւ առաքեաց զնա Աստուած ի նմանութիւն մարմնո[յ] մեղաց, մեղաւ[ո]ր ոչ երբէք ասի, այլ ցանգ անմեղ ըստ Գրոյն, թէ՛ «ի նմա մեղք [19 ա] ոչ են» (Թուղթ Ա. Յովհ. Գ. 5), եւ ոչ արար մեղս: Եւ թէպէտ եւ զգեցաւ զհողեղէն բնութիւնս, հողեղէն ոչ երբէք ասի, այլ երկնաւոր եւ հոգեղէն եւ Տէր եւ ստացող հողեղինաց: Եւ թէպէտ եւ էառ զմարդկա[յ]ին շունչ եւ համակեալ ունի ց[ի]նքեան, շնչաւոր ոչ երբէք ասի, այլ միշտ հոգեւոր: Ըստ այնմ, թէ՛ «մարդն առաջին Ադամ ի շունչ կենդանի, երկրորդն Ադամ ի հոգի»⁵⁴¹ կենդանարար» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 45): Եւ թէպէտ եւ յարարածոցս եղեւ մարդ, արարած անհնար է ասել, այլ ամենեւին անեղ

⁵³⁹ Հմմտ. Մենութիւն ընթերցուածոց. «անապական արեամբն կերակրեալ» (Կ. Պոլիս, 1727-1728, էջ 108):

⁵⁴⁰ Հմմտ. Յովն. Ը. 36, Հռոմ. Ը. 21, Գաղ. Գ. 13:

⁵⁴¹ Գրիշը սխալմամբ երկու անգամ կրկնում է «ի հոգի»:

եւ արարիչ եւ անձեռագործ, ըստ գրոյն, թէ՛ «Աստուած եմ ես եւ ոչ մարդ ի միջի ձերում սուրբս» (Ովսէ ժԱ. 9): Եւ թէպէտ ստեղծական եւ ստացական մարմին գոյնացոյց ինքնեան, ինքն ոչ կարէ ասիլ ստեղծուած եւ ստացուած, այլ ստեղծող եւ ստացող, ըստ այնմ, թէ՛ «սա է, որ ստացան, արար եւ ստեղծ զքեզ» (Հմմտ. Բ. Օրին. ԼԲ. 6): Եւ թէպէտ եւ երկու ծննդովք փառաւորեալ է՝ Էւ Որդի Աստուծոյ ասի, Էւ Որդի Մարդոյ, սակայն ի խոստովան[19բ]ական հաւատս, յորժամ հատուցանի կաթողիկէ եկեղեց[ւ]ոջ միաբանական պտուղ շրթանց, հոտ անուշից ի պատարագ Աստուծոյ, ոչ է հնար երկածին ասել զՔրիստոս, բայց Միածին եւեթ: Եւ ոչ երկուց Որդ[ւ]ոյ հնար է կարծիս ունել, բայց միոյ, զի ընդ Հաւր ծննդեամբն փրկեալ է կուսական ծննունդն: Զի ասէ՛ «յորովայնէ յառաջ, քան զԱրուսեակ ծնա[յ] զքեզ» (Սաղմ. ՃԹ. 3), եւ «դու ես որդի իմ սիրելի» (Մարկ. Ա. 11, Դուկ. Գ. 22): Եւ ոչ երկութիւն [դ]իմաւորութեանն Քրիստոսի տեսանի: Զի որպէս կատարեալ Աստուած իմանամք զՀայր եւ կատարեալ Աստուած՝ զՈրդի, եւ կատարեալ Աստուած՝ զՀոգին Սուրբ, եւ երիս Աստուածս ոչ հաւանիմք ասել, բայց միայնապէս կատարեալ Աստուած: Եւ կատարեալ մարդ իմանամք զՔրիստոս: Բայց երկուս անձինս եւ երկուս բնութիւնս անհնար է ասել, այլ մի անձն եւ մի բնութիւն: Արդ, որպէս յապականութիւն⁵⁴² մարդկան պարտ է խոստովանել զմարմինն եւ ապա[կա]նացու ոչ աս[ի] [20ա], նոյնպէս ի բնութենէ մարդկան գիտել ար[ժ]ան է զմարդկութիւնն եւ երկու բնութիւն ոչ ասել: Զի որպէս ապականացու անվայելու է ասել, եւ երկու բնութիւն անվայելու է ասել: Քանզի որպէս խառնելովն զապականութիւնն Էբարձ, միանալովն եւ ընգղմելովն զմարմինն յԱստուածութիւնն, զերկութեան Էբարձ⁵⁴³: Վասն այսորիկ սկիւբն հաւատո[յ] ի Քրիստոս յանապականութենէ եւ ի միաբանութենէ: Եւ երկու բնութիւն եւ ապականութիւն արտաքո[յ] խոստովանութենէ: Եւ որպէս զապականութեանն անյիշատակ առնեմք ի բանս հաւ[ա]-

⁵⁴² + «է», այնուհետեւ՝ ջնջված:

⁵⁴³ Հմմտ. Նարեկացի (ԲՆ. 152):

տոյ եւ ոչ երբէք ասեմք ապականութիւն ի տէրունական մարմինն վասն անապական Աստուածութեանն բնութեամբ միանալոյն ի մարմնին, նոյնպէս յետ միանալոյն ոչ անջատեմք զբնութիւնսն ի միմիեանց եւ ոչ յերկուս որդիս հատանեմք զՄինն եւ զանբարժանելին: Արդ, կամ սուտ արա զճշմարիտ [20 բ] վարդապետսն, կամ մի յաշաղեր զփրկութիւն դաւանութիւնն վերստին եկեալ անապականութեանն մերոյ ի մարմինն Տեառն Յիսուսի, որ կորեալ յսկզբան յանցանաւքն յառաջին թողումն ասել եւ զարտաքնոյն, զի ապականութիւն եղծումն եւ բարձումն ասեն: Եւ զհարգ մարդ է զմարմինն ապականագործ եղեալ ասել, որ գեղեցիկ էր տեսանելեալք, քան զամենայն որդ[ւ]ոց մարդկան եւ ճառագայթք որպէս լոյսո[ւ]յ հատանէին, որ սպիտակն էր եւ կարմիր եղբարորդի հարսինն ընդրեալ ի բիրոց⁵⁴⁴ «իբրեւ զլար կարմիր շրթունք նորա» (Երգ Գ. 3) եւ «ի բերանո[ւ]յ նորա բխէ արդարութիւն եւ զաւրէնս եւ զաղորմութիւն ի լ[ե]զուի իւրում կրէր» (Առակ Գ. 16):

Արդ, զի՞արդ իշխէր ապականութիւն տիրել ի մարմինն, որ արդարութեան ածեալ է ընդ մէջ եւ ճշմարտութեամբ պատեալ զկողս իւր, յորում մեղք դաժապարտեցան եւ ապականութիւն ն[ո]վաւ ծանուցաւ, որով դրունք դժոխոց [21ա] խորտակեցան, եւ մահ լուծաւ, եւ յարութիւն ամենայն տիեզերաց հաստատեցաւ առհաւատչեայ յարութեամբ նորա: Արդ, որ ոք ասէ զմարմինն Աստուծոյ ապականացու յետ միաւորութեանն եւ ասէ բաժանումն յԱստուծոյ է ի մարմնին եւ ոչ առաւել խոստովանի մի Աստուած անապական եւ մի բնութիւն անմահ եւ մի երկրպագեալ, զի է Աստուած եւ մարմինն մի բնութիւնն եւ մի դէմ աներկբայանալի, եղիցի նզովեալ: Որ ասէ զմահն Տեառն կենդանարար եւ զշարշարանսն փրկարար՝ ապականացու, եւ ոչ առաւել խոստովանի, եթէ շարշարանաւքն անշարշարելի եւ մահումբն՝ անմահ, որպէս Աստուած, որում ամենայն ինչ դիւրին է, նզովեալ եղից[ի]:

⁵⁴⁴ Տե՛ս Երգ երգոց՝ Ա. 12, 13, Բ. 3, 9, 10, 17, Ե. 1, 6, 8, 9, 16, 17, Զ. 2, Է. 11, 13, Ը. 1, 5, 14:

ՔԵՐԹՈՂԱՀԱՒՐՆ ՅՈՎԵԼԵԱՅ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՍԱԿԱՒ ԲԱՆԻՍ ՅՈՒՐԱՅ

(ՄՄ 3342, 1ա)

«Ասէ Տէր զՅոր ի մրրկէս յամպոյ» (Յոր ԼԸ. 1). «Ո՛վ է դայ, որ թաքուցանէ յինէն զխորհուրդս» (Յոր ԼԸ. 2), վասն զի ամբիժ եւ անարատ ունէր զիւր զգնացան, եւ ոչ ուղղապէս զԱստուծոյ դատաստանն վարկանէր եւ ի խորհուրդս իւր տարակուսէր, վասն որոյ եւ տանջէրն՝ անգիտանայր զյեղանակն: Սակս որոյ կշտամբեալ յանդիմանէր յԱստուծոյ՝ ի ձեռն⁵⁴⁵ այնքան ճառելեաց արարեալ հարցափորձութիւն, որպէս զի ասել, թէ զայսոսիկ բան ունիս գիտել, եւ զայս պարտիս իմանալ, վասն զի եւ առաւել վարձուց կամիմ զքեզ արժանաւորել եւ զծածկեալդ ի քեզ համբերութիւն կամիմ վարժարան լինիլ բազմաց, եւ դու անվայելո՞ւչ համարիս զխորհուրդս անհասիցդ իրաց: Արդ, ասա՛ «ո՛ւր էիր ի հիմնարկութեան իմում աշխարհի» (Յոր ԼԸ. 4): Եւ ապա նախ զՈրդույ իջումն դնէ յերկրի ասելով. «ո՛վ եղ զվէմ անկեան» (Յոր ԼԸ. 6)՝ զՈրդի ասէ մարմնով «վէմ», զի որպէս վէմ անկեան ժողովէ, զորկուսին ումսն, այսպէս մարմնացեալ բանն, զոր կուսին միաւորեաց զազգս: «Աստեղք ծերք» (Յոր ԼԸ. 7) զնահապետսն ասէ, «փակեալ զդրամբք» (Յոր ԼԸ. 8) աւրինաւք՝ զմարդիկք ասէ, «յորժամ ծնաւ յորովայնէ մաւր իւրոյ ելանել» (Յոր ԼԸ. 8)՝ զՄովսէս ասէ: Եթէ՛ «առ քե՛զ կարգեցի զլոյսն առաւաւտուն եւ Արուսեակն ետես զկարգ իւր» (Յոր ԼԸ. 12-13)՝ զՈրդույ անճառ ծնունդն ասէ: «Կամ թէ քո՛ ա[ռեալ]...» (Յոր ԼԸ. 14):

⁵⁴⁵ Այստեղ «Ք» տառ կա, բայց վերևում երկու կետ (ջնջման նշան):

**ՀԱՎԵԼՎԱԾ Բ.
ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒԱՅ⁵⁴⁶**

Վասն է՞ր ասէ, եթէ «Ո՛վ է դա, որ թագուցանէ յինէն [զխորհորդաւ]» (Յոբ ԼԸ. 2), ապիրատուութիւն խորհեցաւ Յոբ ի մօտ իւրում, յորժամ հարուածք հասին նմա ի Տեառնէ. եթէ վկայ^{1*} ինձ Աստուած, եթէ՛ «^{2*} արդար^{3*}, աստուածապաշտ՝ մեկնեալ յամենայն իրաց շարեաց» (Յոբ Բ. 3): Խորհէր, եթէ ընդէ՞ր էած զայս ի վերայ իմ, անիրաւ խորհէր առնել զԱստուած: Վասն այնորիկ ասաց Աստուած. «Ո՛վ է դայ» (Յոբ ԼԸ. 2)⁵⁴⁷:

⁵⁴⁶ ՄՄ 1888 (ԺԲ. դար) և ՄՄ 1851-ը (ԺԴ. դար) համապատասխանում են՝ նաև բացթողումների, սուրբգրային մեջբերումների տարբերակումների մեջ: ՄՄ 1888 ձեռագիրը սակայն հետագայում խմբագրել են երկուսը. նրանցից մեկը երբեմն ջնջել է եղած մեկնությունն ու տեղադրել իր տարբերակը, թափացրել տողից վեր բուն գրչի ուղղումները: Բոլոր տարբերությունները այս հետագա միջամտության արդյունք են (մի քանի բացառություններն են գրության հնացած ձևերն ու վրիպումները՝ ինչպես *յայգեցուցանել*, *գիշերայվար*, *մարտեւ*, *կանաց*. տարբերությունների մեջ արտացոլված չեն գաղտնավանկի «ը»-երը, փերականակամ-ուղղագրական սխալները՝ «յ»-ի բացակայությունը կամ ավելորդ «յ»-ի առկայությունը [դերանուններ, հրամայական եղանակ և այլն], թե՛ հոլովներում «ի»-ի հնչյունափոխվող «ւ»-ի բացակայությունը. հստակության ու միօրինակության համար արտացոլել ենք բոլոր՝ նաև ձեռագրի գրչի մանր ուղղումներն ու հավելումները): ՄՄ 1888-ը խմբագրող գրիչների տարբերակներն առանձնացնում ենք՝ + նշանով, եթե հավելում է, - եթե ջնջած և փոխած է, *՝ եթե տարբերակ է: Բոլոր այս դեպքերում ՄՄ 1888-ի նույնիսկ ճիշտ ուղղումները ներկայացրել ենք տարբերությունների մեջ, բուն գրչի ուղղումները՝ բնագրում. մնացյալ վերը բերված հատուկեմտ տարբերությունները որևէ նշան չունեն (բոլորը ներկայացված են առանձին [*] թվահամարներով.): Ուղիղ (տարբերություններում շեղ) տառատեսակով ընդգծում ենք «եղիշեի» հետ ընդհանուր հատվածները: Նույն սկզբունքով տողատակում «եղիշեի» ու Համամ Ա.-ի բաց թողնված մասերը ներկայացվում են +, տարբերակները՝ * նշանով:

^{1*} վկայ, *երկրորդ գրիչ*՝ + եաց ՄՄ 1851 վկայեայ

^{2*} + Յոբ

^{3*} + ամարատ

⁵⁴⁷ Հմմտ. Համամ Ա., Համամ Բ., Համառոտ:

«Յորժամ եղեն աստեղի ծերի» (Յոբ ԼԸ. 7)՝ զնախահարսն⁵⁴⁸
ասէ:

«Փակեաց^{1*} զծով դրամբի» (Յոբ ԼԸ. 8) զՄովսէս եւ զաւ-
րէ[ն]սն ասէ⁵⁴⁹:

«Զմէգ^{2*} հանդերձ» (Յոբ ԼԸ. 9). վասն զի ծածկեալ կայր խոր-
հուրդ տնարէնութեանն յաւրէնսն⁵⁵⁰:

«Յայդ^{3*} վայր եկեսցես եւ այլ մի՛ [անցանիցես]» (ԼԸ. 11).
^{4*}⁵⁵¹ գալն եւ^{5*} ծնանելն^{6*} Քրիստոսի:

«Լոյս առաւատու» ասէ^{7*} (Յոբ ԼԸ. 12). «առաւատ» կոչէ
զմարմնանալն^{8*}, «Արասեակ»՝ զՔրիստոս, «կարգ»՝ զգալստեան
ժամանակն ասէ:

«Թաւրափել զամբարիշտսն» (Յոբ ԼԸ. 13)՝ զհրեայս եւ զհեթա-
նոսս⁵⁵²:

«Մերժեցե՛ր զլոյս յամբարըշտաց» (Յոբ ԼԸ. 15). «լոյս»՝
Քրիստոս⁵⁵³, «ամբարիշտք»՝ հրեայք եւ հեթանոսք⁵⁵⁴:

⁵⁴⁸ «Եղ.» + «եկեղեցի լուսատու է նշանակումն»:

^{1*} - փակեցի

⁵⁴⁹ «Եղ.» + «կամ զչափ ամենայն գոյից»:

^{2*} +ի

⁵⁵⁰ «Եղ.» *«ի յափտեան»։ Համամ Ա. «Վասն զի ծածկեալ կայր Քրիստոսի
տնարէնութիւնն յաւրէնս եւ ի մարգարէսն»:

^{3*} ՄՄ 1851 ցայտ

^{4*} + զաւրէ[ն]սն ասէ, որ մինչեւ ցՅովաննէս

⁵⁵¹ Հմմտ. Վանական. «աւրէնք եւ մարգարէք մինչեւ ցՅովաննէս, զի լրումն աւ-
րինացն Քրիստոս է»:

^{5*} Հավելել է բուն ձեռագրի գրիչը, թավացրել՝ խմբագրող երկրորդ գրիչը:

^{6*} *զգալն եւ զծնանելն

^{7*} ՄՄ 1851 չիք

^{8*} զմարմնալն. + ան (թավացրել է երկրորդ խմբագրողը)

⁵⁵² Համամ Ա. + «որ մնային ոչ հաւատալ ի Քրիստոս»։ Վերջինիս մոտ
կրկնվում է այս և հաջորդ տեղիի մեկնությունը:

⁵⁵³ Համամ Ա. + «եւ Հոգւոյն շնորհն ի հրէից»:

⁵⁵⁴ «Եղ.» + «որք ոչ հաւատացին տնարէնութեան Քրիստոսի»:

«Զբազուկս ամբարտաւանից խորտակեաց» (3Իբ ԼԸ. 15)՝
զդեւս ասլ⁵⁵⁵:

«Հասեալ իցես յակն ծովու» (3Իբ ԼԸ. 16). «ակն ծովուն»
անհասանելի բնութիւն^{1*} Աստուծոյ ^{2*556}:

«Ընդ հետս անդընդոց շրջեցա՞ր» (3Իբ ԼԸ. 16). «անդունդք»
անհասանելի էութիւն^{3*557}:

«Բանայցե՞ն քեզ անիւ դրոմք մահու» (ԼԸ. 17). «դրոմք
մահու»՝ դժոխք⁵⁵⁸:

«Զի՞նչ երկիրն^{4*} իցէ» (ԼԸ. 19). «երկիր»՝ կոյսն, «լոյսն»՝
Քրիստոս⁵⁵⁹:

«Տեղի խաւարի» (ԼԸ. 19)՝ դժոխք⁵⁶⁰:

«Երթեալ իցես յշտեմարանս նեան» (ԼԸ. 22) զտանջանսն
սատանայի ասլ⁵⁶¹, «եղեմն»^{5*562} եւ «հարաւ» (ԼԸ. 24)՝ զշնորհս

⁵⁵⁵ «Եղ.» + «Եւ զչար բռնատրսն»:

^{1*} * բնութիւնն

^{2*} + է (հմմտ. «Եղիշէ»)

⁵⁵⁶ «Եղ.» + «Եւ ծնունդն Որդ[ւ]ոյ ի Հաւրէ»:

^{3*} + Աստուծոյ

⁵⁵⁷ «Եղ.» * «անհասական էութեան նախախնամութիւն»:

⁵⁵⁸ «Եղ.» + «Եւ մահ եւ ապականութիւն»:

^{4*} երկիր, նոյն գրիչը՝ + «ն»

⁵⁵⁹ «Եղ.» + «բնակեալն ի նմա»:

⁵⁶⁰ Վանական «դժոխքն եւ տարտարոսն...»- Համամ Ա. «զնեղինն բնակու-
թեան վայրն»:

⁵⁶¹ «Եղ.»* + «պատրաստեալ զտանջանսն սատանայի եւ կամարաց նորա»:

^{5*} + (լուս.) զսատանայ, սաղ[ն]ամանեմ [տ]անջել ա<ս>է, Յոբայ մե<կն>իչն
Կի[ւ]րեղ

⁵⁶² «Եղիշէն» որպէս Սուրբ Հոգու շնորհ մեկնում է «հարավը», իսկ Համամ Ա.-ն՝
թե՛ «հարավը», թե՛ «եղյամը»: Մյուս մեկնություններում սառը տարրերը չարի
խորհրդանիշներ են, ըստ որի հեղինակը կամ գրիչն այս հավելումն է արել
«Կյուրեղ Նորասպեհեացու» (իմա՝ «Մեկնութիւն ընթերցուածոց»)-ի հեղինակի)
անունով: Հմմտ. Համամ Ա.՝ «զսատանայի տանջանացն տեղիսն»- «Մեկն.».
«զսատանայի եւ զդիւացն տանջանաց տեղիսն ասլ»:

Հոգ[ւ]ոյն, եւ «գհոսանս սաստիկս» (ԼԸ. 25)՝ զՔրիստոսի վարդապետութիւնն⁵⁶³:

«Զնանապարհս ամբոպաց» (ԼԸ. 25)՝ զմարգարեիցն Բարդուղիմէոսին:

«Յազեցուցանել^{1*} զանկոխն» (ԼԸ. 27) զմուտս հեթանոսաց ասէ⁵⁶⁴:

«Խելամո՞ւտ արասցես կարգի Բազմաստեղաց» (ԼԸ. 31) զամենայն նախահարսն ասէ⁵⁶⁵, «պատրուակ Հայկինն» (ԼԸ. 31)՝ զտնարէնութիւնն Քրիստոսի⁵⁶⁶:

«Գիշերավարն^{2*} ի վերայ վարսից» (ԼԸ. 32). «Գիշերավարն»՝ սատանայ, որ մարտեալ^{3*} ընդ Աստուծոյ⁵⁶⁷:

«Կոչեսցե՞ս զմէզ» (ԼԸ. 34). «մէզ» զդէսն ասէ⁵⁶⁸:

«Արձակեսցե՞ս զլանթս» (ԼԸ. 35)՝ «շանթս» զհրշտակս^{4*} ասէ⁵⁶⁹:

«Ո՞վ ետ կանանց^{5*} հաննար» (ԼԸ. 36). «կին» զեկեղեցի^{6*} ասէ⁵⁷⁰, իսկ «հաննար»՝ զպէսպէս շնորհսն⁵⁷¹:

⁵⁶³ «Եղ.» + «Եղեալ գետս ի բնակարանս հոգ[ւ]ոյն»:

^{1*} յազեցուցանել

⁵⁶⁴ «Եղ.» * «հեթանոս, որ եւ մարգարեիմն շինեցան ի Քրիստոս»: Համամ Ա. «գհեթանոսաց կոապաշտութիւն, որ մտիմ ի հատս Քրիստոսի»:

⁵⁶⁵ Համամ Ա. *+ «զառաֆեալսն եւ զեաթնարփի շնորհս Հոգւոյն Սրբոյ ի նախահարսն կամ ի մարգարէսն, կամ...», «Եղ.». «զամենայն կարգս առաքինութեան... ի հոգեկիր առաքինիսն»:

⁵⁶⁶ Հմմտ. Համամ Ա.:

^{2*} Գիշերավարն

^{3*} մարտել

⁵⁶⁷ «Եղ.» + «Եւ ընդ սրբոց նորա եւ յաղթեցաւ»:

⁵⁶⁸ «Եղ.» + «որ հանապազ մարտնչէին ընդ մարդկան»:

^{4*} զհրշտակս

⁵⁶⁹ «Եղ.» + «որք յԱստուծոյ պահապանս կարգեալ են»:

^{5*} կանաց

^{6*} ՄՄ 1851 զեկեղեցի

⁵⁷⁰ «Եղ.» + «որ իմաստութեամբ յինքն ժողովէ զցրուեալսն որպէս զմայր»: Իսկ «բազում»...»:

⁵⁷¹ «Եղ.» + «Հոգւոյն Սրբոյ»:

«Զերկինս յերկիր խոնարհեցոյց» (ԼԸ 37)՝ զհրշտակս^{1*} ընդ մարդկան միատուրեաց⁵⁷²:

«Եւ հեղեալ կայ իբրեւ զշուր» (ԼԸ 38)՝ զշնորհս⁵⁷³ Հոգւոյն Սրբոյ ասէ, ըստ այնմ, եթէ՝ «հեղից յովոյ^{2*} իմոյ ի վերա[յ] ձեռ⁵⁷⁴»:

«Մածուցի զնա խորանարդ» (ԼԸ 38)՝ զեկեղեցի ասէ⁵⁷⁵, քանզի ասէ «ի վերայ այդր վիմի շինեցից»:

«Ռուսայցե՛ս առիւծուց կերակուր» (ԼԸ 39). «առիւծ» զառա-
հեալսն ասէ⁵⁷⁶, «կերակուր»՝ հեթանոսս^{3*} 577:

«Զանձինս վիշապաց» (ԼԸ 39). «վիշապ» գղեսն ասէ⁵⁷⁸:
«Սարսիցեն ի խիշտս» (ԼԸ. 40). այսինքն՝ ի դժոխս, «Եւ նստցեն
դարանակալ ի մայրիս». «դարանակալ»՝ մարդկան, որ իբրեւ «զա-
ռիւծ գոչէ սատանայ» (Ա. Պետ. Ե.):

«Ո՛վ պատրաստեաց ագոատուց կերակուր» (ԼԸ 41). «ագ-
ուալ»⁵⁷⁹ հեթանոսք, «կերակուր»՝ քարոզութիւն առաքելոցն⁵⁸⁰:

1* զհրշտակս

572 «Եղ.» *+«միատուրեալ՝ արարեալ փառաբանիչս իւրոյ տէրութեան»:

573 «Եղ.» * «զառատաշնորհս»- Համամ Ա. «զշնորհս»:

2* յովոյ

574 «Եղ.» * «ամենայն մարմնոց»:

575 Համամ Ա.+ «Եւ գծովկալություն հաւատացելոց»: «Եղ.» * «զհիմունս
եկեղեց[ւ]ոյ»:

576 «Եղ.» +«աստուածեղէն զարութեամբ ուղկանին ածել ի հաւատս»:

3* հեթանոսս (հմմտ. «Եղ.»)՝ ուղղ. զհեթանոսս (քաղաքեղ է երկրորդ խմբա-
գրողը):

577 «Եղ.» *+ «զհեթանոսաց ասէ՝ մկրտել զամենայն հեթանոսս»- Համամ Ա.
*+ զհաւատս առաքելոցն եւ զհեթանոսաց կոչումն

578 «Եղ.» +«աստիկս զայրացեալ ի կլանել»:

579 «Եղ.» +«սեւացեալ»:

580 Համամ Ա.:

«Ձագֆ նորա առ Տէր աղաղակեսցեն». «ձագֆ»^{1*} զծնունդս մարդկան ասէ, որք հաւատացին ի Տէր եւ ապրեցան արեամբ Տեառն զարգացան նորին կաթամբն⁵⁸¹:

«Յամուրաց փարանձաւաց» (ԼԹ. 1)՝ ամրացեալ որպէս թռչունս ի փարանձաւս. այսինքն՝ յեկեղեցի: «Զգուշանայցես երկանց եղանց» (ԼԹ. 1)՝ զմարմնանալն Քրիստոսի ասէ⁵⁸². «եղն»՝ զկոյսն⁵⁸³: «Սնուցանիցե՞ս^{1*} զմանուկս նորա» (ԼԹ. 3). «մանուկս»^{2*} սուրբ^{3*} աւագանինն ծնունդս⁵⁸⁴:

«Փրծանիցե՞ն որդիք նորա» (ԼԹ. 4)՝ զերծանիցեն ի կոապաշտութենէ աւագանին ծննդեամբ. եւ ոչ դառնալ ի հայրենի շատուածսն՝ այս է «ելանիցեն եւ անդէն ոչ կրկնիցեն»:

«Ո՞վ եթող զցիռ^{4*} ազատացեալ» (ԼԹ. 5)՝ զմիանձնացեալսն^{5*} ասէ⁵⁸⁵, իսկ ասելն «զբամբասանս հարկահանաց» (ԼԹ. 7)՝ «հարկահան»^{2*} սատանայ, որ ոչ երբեք^{6*} հարկի ի նմանէ^{7*} մեղս^{8*} գործել:

«Դիտէ՛ զլերինս արատի^{9*} իւրոյ» (ԼԹ. 8). «լեառնն»՝ եկեղեցի⁵⁸⁶, որպէս մարգարէն ասէ՝ «եկայք ելցո՛ւք ի լեառն Տեառն»

1* ձագ

581 Համամ Ա.՝ «որ հաւատացին... եւ զարացան նորին կաթամբն»:

582 «Եղ» * «Զանցաւ ծնունդն Քրիստոսի»:

583 «Եղ.» + «սուրբ ծննդովք, զոր ասէ...»:

1* «ց»՝ հալ. (Թավացրել է խմբագրողը)

2* ՄՄ 1888 մանունս ուղղ. մանկունս, ՄՄ 1851 մանուկ ուղղած մանուկս

3* * զսուրբ

584 Համամ Ա.: «Եղ.» + «անեցուցանել առ Աստուած»:

4* զցիռ

5* զմիանձնացեալսն. «ն»՝ հալ. (Թավացրել է խմբագրողը)

585 «Եղ.» + «զատանգսն ի զբազմացն աշխարհիս»:

2* հարկահան

6* երբեք

7* - ի մարդկանէ

8* * զմեղս

9* արատու

586 «Եղ.» * + «եկեղեց[ւոյ եւ ի Սուրբ Գիրս ասէ»:

(Ես. Բ. 3), իսկ «արաւտ»՝ պատուիրանքն Աստուծոյ, ըստ այնմ, եթէ՝ «դալարեցան դաշտք անապատի» (Յովել Բ. 22): Այսպէս եւ միւս մարգարէն ասէ՝ «ի ջուրս հանգստեան^{1*} եւ ի դալարավայր^{2*} սնուցանել» (Հմմտ. Սաղմ. ԻԲ. 2)⁵⁸⁷, զի ինքն այլ[ս] խորհէ լինել^{3*}, զոր եւ^{4*} այլու բայց^{5*} իրիցագոյն բանի^{6*} վարդապետէ^{7*} 588 «Բնակել ինձ ի տան Տեառն ընդ երկայն ատուրս»⁵⁸⁹:

Եթէ կամիցի՞ քեզ միեղջերուն ծառայել» (ԼԹ. 9). «միեղջերուն»՝ Քրիստոս⁵⁹⁰, «լուծ»՝ Խաչն, «սամետէք»՝ բեւեռք *Խաչին*:

«Յղասցի^{8*} ասիթն» (ԼԹ. 13). մարախ^{9*} 591 «ասիթն» սողուն է սեաւ եւ է ի փաղշտացոց^{10*} երկրին: «Փսխէ». այն է՝ ձուն իւր յերկիր արկեալ, եւ բուսանի ծառ ի փսխածէն ոսկետերեաւ եւ անտի^{11*} ծնանի «զնիսայն», որ բարձրանայ^{12*} ի բարձունս. այսինքն՝ ի Խաչն⁵⁹²:

1* հանկստեան

2* դալարավայրս

587 «Արաւտ»-ի «Եղիշէ»- Համամ Ա. մեկնությունը նույնն է. այստեղ շարադրված է ըստ Համամ Ա.-ի՝ հաջորդող հատվածում նորից վերադառնալով «Եղիշէին»:

3* ՄՄ 1851՝ ինքնախորհ է լինել: «Եղ.» «զի ինքն ախորժէ լինել»:

4* Հավելել է գրիչը, թավացրել՝ խմբագրողը:

5* * Բայցայայտէ

6* * Բանի

7* «ղ»՝ հավ. (թավացրել է խմբագրողը)

588 «Եղ.» * «զոր եւ յայտնի ասէ»:

589 Սաղմ. ԻԲ. 6, հմմտ. Սաղմ. ԻԶ. 4:

590 «Եղ.» + «որով բարձրացաւ ի Խաչին վասն ազգի մարդկան»:

8* ՄՄ 1851 յուղասցի

9* - եւ նետայն

591 Այստեղ խմբագրողն ուղղել է գրչի սխալը, քանի որ «մարախը» սրան նախորդող տեղիի «նետեղասն» է (ԼԹ. 13):

10* փաղշտաց/ոց

11* անդի

12* ՄՄ 1851 բարձրանալ

592 «Եղ.» + «որ ոչ ըստ այլ մարդկան ծնեալ»:

«Ծաղր առնէ զերիվարս» (ԼԹ. 18)՝ զսատանայէ^{1*} ասէ: «Ի հեռաստանէ առնու զհոտ» (ԼԹ. 25)՝ նախ գիտէր եւ յառաջն⁵⁹³:

«Եկաց բազէ տարածել զքեւս» (ԼԹ. 26). «բազէ»՝ Քրիստոս, «թեւս»՝ ի վերայ Խաչին, ըստ այնմ, եթէ՝ «տարածեաց զքեւս»⁵⁹⁴:

«Կամ թէ քո՞ հրամանաւդ»^{2*} վերանայցէ արծուի» (ԼԹ. 27)՝ «արծուի»՝ զԱստուածութիւնն ասէ^{3*595}:

«Անգղ ի վերայ բունոյ նստեալ դադարիցէ» (ԼԹ. 27)՝ զՀայր նշանակէ, քանզի ոչ ասի խոնարհել եւ մարմին զգենուլ, քանզի այս Որդոյ է: «Ի ծածուկ խնդրէ կերակուր» (ԼԹ. 28). այսինքն՝ զփրկութիւնն մարդկան⁵⁹⁶, իսկ «ֆարանձաս վիմաց» զթագնութիւնն եւ զոչ գիտելին⁵⁹⁷ յայտ առնէ⁵⁹⁸, քանզի «մէզ եւ մարախուղ»^{4*} շուրջ^{5*} գնովաս» (Տմմտ. Բ. Օր. Դ. 11): Եւ «ձագ նորա արեամբ թաւալին» (ԼԹ. 30). «ձագ» զհաստացեալս ասէ^{6*599}՝ «արեամբ թաւալեալ»՝ զմարմինն եւ զարիւնն Քրիստոսի, քանզի^{7*} «որ ուտէ զմարմին իմ, ըմբէ զարիւն իմ, նա յիս բնակեցցէ, եւ ես՝ ի նա» (Յովն. Զ. 57)^{8*}:

1* ՄՄ 1851 զսատանայ

593 «Եղ.»՝ *+«Քանզի գիտէր զամենայն յառաջագոյն, զոր ինչ առնելոցն էր»՝ Համամ Ա. *+«Կանխաւ յառաջագոյն գիտէ զգալուստ նեղինն»:

594 «Եղ.»՝ *+ «Քրիստոս բազում համբերութեամբ ի Խաչին տարածեալ զձեռս իւր, ըստ այնմ՝ «տարածեաց զքեւս» իւր, եւ ընկալաւ զնա»:

2* հրամանաւս

3* - զՔրիստոսի զհամբառնալն ասէ

595 «Եղ.» + «վերացեալ մարմնով առ Հայր»:

596 «Եղ.» + «իմ փրկութիւն այն է, զի արարից զկամս Հար» (Յովն. Դ. 34):

597 «Եղ.»՝ *«զտանելին»:

598 «Եղ.» + «վասն Աստուածութեանն»:

4* * մառախուղ

5* շուր. «ջ»՝ հալ. (թալացրել է խմբագրորդ)

6* ալ. «ս»՝ հալ.

599 «Եղ.» + «աշխարհիս՝ հիմար եւ Աստուծոյ՝ իմաստուն»:

7* քանզ. «ի»՝ հալ. (թալացրել է խմբագրորդ)

8* + (երկրորդ խմբ.) եւ զմարտիրոսս ասէ «ձագ», որ «արեամբ» թաւալեցան

Այլ մեկնություններ Յոբայ կարճառաւորի ասէ՝^{1*}

«Վէմ անգեան» (Յոբ ԼԸ. 6) զմոդոյ ասէ⁶⁰⁰, «աստեղս ծերս» (ԼԸ. 7) զնահապետսն ասէ⁶⁰¹, «փակեալ զծով» (ԼԸ. 8). այսինքն՝ աւրինաւքն, «յորժամ ծնաւ յորովայնէ» (Յոբ ԼԸ. 8)՝ զՄովսէս ասէ⁶⁰²: Որ գրէ, թէ՛ «առ քեզ կարգեցեր զլոյս» (ԼԸ. 12) եւ «Աւաւսեակ» (ԼԸ. 13)՝ զՈրդի⁶⁰³: «Մերժեցեր զլոյս յամբարշտաց» (ԼԸ. 15)՝ զՀոգւոյն շնորհսն^{2*} ի հրէիցն ասէ⁶⁰⁴: «Բարապանս» (ԼԸ. 17) զՈրդւոյ աւսէ⁶⁰⁵: «Կամ զի՞նչ տեղի խաւարի» (ԼԸ. 19) զնեռն ասէ: «Գանձ կարկտի» (ԼԸ. 22) զարգելեալս ի դժոխս^{3*} ասէ: «Եղեմն» (ԼԸ. 24) զՀոգւոյն^{4*} շնորհս^{5*} ասէ, «հարաւ» (ԼԸ. 24) զմարգարէսն ասէ⁶⁰⁶, «զանկոխն եւ զանշէնն» (ԼԸ. 27) զկռապաշտութիւն ասէ⁶⁰⁷: «Սառն» (ԼԸ. 29) զսատանայ ասէ⁶⁰⁸: «Ժբրեւ զջուր ծորեալ» (ԼԸ. 30) զանկեալն^{7*} յերկնից ասէ⁶⁰⁹: «Բազմաստեղք» (ԼԸ. 31) եւթն

1* + աւ[ելի⁷]

600 «Եղ.» + «զի «նիմն» այլ ոք ոչ կարէ դնել...»:

601 Համամ Ա. *+ «աւրինամն՝ զմարդիկ, «յորժամ ծնաւ յորովայնէ մար իւրոյ»՝ ելանել զՄովսէս ասէ»:

602 Համամ Ա.:

603 «Եղ.» + «ասէ մարմնով»:

2* շնորսն

604 Համամ Ա. + «եւ ի հեթանոսաց, որք ոչ հաւատացին ի Քրիստոս»:

605 Նկատի ունի դժոխքի պահապանների վախն այնտեղ իշած Որդոյ:

3* դժոխ. «ս» (հետագա հաւ.)

4* զՀոգիոյն

5* շնորս

606 Համամ Ա. *+«...եղեմն»՝ զՀոգոյն շնորհսն առ մարգարէսն ազդել: «Կամ սփռեցի հարաւ ի ներոյն երկնի»՝ Հոգ[ւ]ոյն Սրբոյ շնորհսն յառաւելան...»:

607 Հմմտ. Համամ Ա. «կռապաշտութիւն, որ մտին ի հատս Քրիստոսի»:

6* ՄՄ 1851 է

608 Համամ Ա.:

7* զանկանելն

609 Համամ Ա.:

են, զեքնարփի շնորհսն ասէ, կամ արն երնեւորդ⁶¹⁰: «Պատուակ Հայկինն» (ԼՂ. 31) զտնարէնութիւն⁶¹¹ Տեառն ասէ: «զՄագարաւն» (ԼՂ. 32) գԳարիել ասէ, «Գիշերավար^{1*}» (ԼՂ. 32) զՈրդի ասէ⁶¹²: «Շրջանս երկնից» (ԼՂ. 33) զմարգարէսն ասէ, «զմէգ», «սաստիկ ջրով» (ԼՂ. 34) զվարդապետութեան շնորհս⁶¹³ ասէ, «արծակէ զշանթս^{2*}» (ԼՂ. 35) զհրեշտակս^{3*} ասէ⁶¹⁴: «Կանանց^{4*} իմաստութիւն» (ԼՂ. 36) զգաստութիւնս մեր⁶¹⁵ ասէ: «Ով թուէ զամբս սաստիկս» (ԼՂ. 37) զսուրբս ասէ⁶¹⁶: «Մածուցի զնա վիմաւք» (ԼՂ. 38) զմարմինն ասէ⁶¹⁷, «որս^{5*} առիւծուց» (ԼՂ. 39) զառաքելսն ասէ, «անձինք վիշապաց»՝ նոյն է⁶¹⁸, «նստին ի խիշտս^{6*} իւրեանց» (ԼՂ. 40)՝ ի ժամ խաչելութեանն է⁶¹⁹: «Առեւծուց^{7*} կերակուր» (ԼՂ. 39) կոշումն հեթանոսաց ասէ⁶²⁰: «Յամ[պ]րոպաց⁶²¹

610 «Եղ.» *+ «զեքնարփի շնորհս Հոգոյն ասէ կամ զատուս արարչութեան եւ կամ զարն եարներորդ»:

611 «Եղ.» *«զտնտեսութիւն»:

1* «զՄագարաւն... ասէ» (գրչի հաւ.). «Գիշերավար». + «եր» (գրչի հաւ.).

612 Համամ Ա. *+ «զՈրդ[ւ]ոյ իշումնն յերկնից»:

613 «Եղ.»- Համամ Ա. *«մէգ՝ զդեան...», «սաստիկ ջրով»՝ «Եղ.»* «վարդապետութիւն շնորհաց...»- Համամ Ա. «վարդապետութեան շնորհսն...»:

2* զշաքս. «ն»՝ հաւլ.

3* զհրշտակս

614 Համամ Ա. +«եւ զառաքելսն...»: «Եղ.» (առաջին միավորի մեջ) + «որք յԱստուծոյ պահապանս կարգեալ են մարդկան»:

4* ՄՄ 1851 կանաց

615 «Եղ.» *«զգաստութիւն մտաց մերոց ի պատուիրանս Տեառն»- Համամ Ա. *«զգաստութիւն եւ զներգործութեան տեսակս...»:

616 Համամ Ա.: «Եղ.» + «զթերեան յերկրէ, ցեալս ի Հոգոյն»:

617 Վան.՝ «զժուծկալութիւն մարմնաց»:

5* *որսայցես

618 Այս մեկնությունը համապատասխանում է միայն Նարեկացուն:

6* խիշս. «տ»՝ հաւլ (թավաքրել է խմբագիրը)

619 «Եղ.» + «ի ժամ խաչելութեան թողին զնա եւ փախեան»:

7* ՄՄ 1851 առիւծուց

620 Համամ Ա. +«զհաւատս առաքելոցն»:

621 Պետք է լինի «յամուրաց»: ՄՄ 1888-ի գրիչը տառ է ջնջել յամ...րոպաց, նույնը՝ տառի տարածությունը թողնելով, կրկնել է 1851-ի գրիչը:

փարանձաւաց» (ԼԹ. 1) զանհաս տնարէնութիւնն ասէ զՌդդայ
 յերկնից գկուածին^{1*} ծնունդն^{2*} ասէ: «Փրծանել որդւոյ» զաւագա-
 նին շնորհս ասէ» (ԼԹ. 4)⁶²²: «Ծաղր առնէ զհաղափաւ եւ զերիվա-
 րաւ, որ զբաղմամբք զհարկահանաց նա ոչ լսէ» (ԼԹ. 7). այսինքն՝
 սատանայ⁶²³: «Դիտէ զլերինս»՝ գտուրս⁶²⁴ ասէ: «Միեղջերու»^{3*}
 (ԼԹ. 9) զՏէրն ասէ, «մտուր» զմարմինն ասէ, «սամեռէս» (ԼԹ. 10)
 զհաշն՝ բեւեռաւքն⁶²⁵ ասէ, «ակաս» (ԼԹ. 10) զմիտս հաւատացե-
 լոց^{4*} ասէ, «հատուցանել զսերմանիս ի կալ» (ԼԹ. 12) զհանդեր-
 ձեալ դատաստանն⁶²⁶ ասէ: «Թեւս թռուցելոց»^{5*} զեղեալս նորո-
 գեալ ասէ⁶²⁷: «Զասիքն եւ զնիսայն» (ԼԹ. 13) զամենեցուն յարու-
 րիւնն ասէ, ի ժամանակի բարձրացին արդարն առաջի
 Տեառն⁶²⁸: «Ծաղր առնել» (ԼԹ. 18)՝ զշարին⁶²⁹ հեծեալս առաջի
 Տեառն⁶³⁰: «Ելանէ ի դաշտ» (ԼԹ. 21)՝ արտաքոյ քաղաքին զհաշն ա-
 սէ⁶³¹: «Բարկութեամբ ապականէ զերկիր» (ԼԹ. 24)⁶³² ասէ՝ «Ես

1* ՄՄ 1851 գկուսին (այնուհետեւ հավելել է)

2* ծնունդն

622 Համամ Ա. * «աւագանին շնորհաւ ապրեալն ի կոպաշտութենէ»:

623 «Եղ.» * «Այսինքն՝ զսատանայէ եւ զհպարտացեալ զաւրաց նորա»: Իմաս-
 տը կրնատման արդյունքում:

624 «Եղ.» + «Աստուծոյ»:

3* ՄՄ 1851 միեղջիւրու

625 Համամ Ա. * «բեւեռաւ՝ Խաչին»:

4* ՄՄ 1851 հաւատացելոցն

626 «Եղ.» * «Զհանդերձեալ դատաստանին զհատուցումն նշանակէ»:

5* թուցելոց. «ո»՝ հավ.

627 Համամ Ա. + «մարախ կամ զհոգ[ւ]ոց վերամբարձումն ի Քրիստոսի գալս-
 տեանն՝ զեղեալսն...»: «Եղիշեն» նեղասի մմանատիպ մեկնություն ունի
 առաջին մասում. «նեղասաց», որ է մարախ եւ ցուցանէ *զնորոգեալսն* ի հողոյ
 զարդարսն»:

628 «Եղ.» * «յապականութենէ անապական յառնել ի ժամանակի, յորում բարձ-
 րացին արդարն առաջի Տեառն»:

629 «Եղ.» * «Տերամբ զշարին սատանայի»:

630 Համամ Ա. * «զսատանայ եւ զնորին չարութեան հեծեալսն առաջի Տեառն»:

631 Հմմտ Համամ Ա.՝ «արտաքոյ քաղաքին զխաչիլն»:

632 «Եղ.» + «խրախոյս տուեալ հաւատացելոց Խաչի իւրոյ. «Ես յաղթեցի...»:

յադրեցի աշխարհի» (Յովհ. ԺԶ. 33): «Ի հեռաստանէ՞^{1*} առնու՞^{2*} զհոտ պատերազմի» (ԼԹ. 25)՝ զնեռն ասէ՞⁶³³: «Բագէ» (ԼԹ. 26) զՏէրն ի հաշին ասէ՞⁶³⁴: «Արծուի»՝ զհամբառնալն^{3*} յերկինս ասէ՞⁶³⁵, «անգղ»^{4*} զՀայր ասէ՞⁶³⁶, «գէշ» զմարմինն ասէ՞⁶³⁷:

^{1*} հեռաստաւ. «ն»՝ հաւ.

^{2*} առնոյ

⁶³³ «Եղ.» + «որ պատերազմէ ընդ սուրբս, որ հանդերձեալ են կշտամբել զստոքին նորա, որ են ենովք եւ Եղիայ»:

⁶³⁴ «Եղ.» *«Քրիստոս բազում համբերութեամբ ի հաշին տարածեալ զնեռս իւր, ըստ այնմ...»:

^{3*} համառնալն. «բ»՝ հաւ. (թաւացրել է խմբագրողը)

⁶³⁵ Հմմտ. Համամ Ա. «աստուածային զաւրութեամբն վերացաւ յերկինս»:
«Եղ.» առաջին մաս. «զԱստուածութիւն ասէ՛ վերացեալ մարմնով առ Հայր»:

^{4*} ՄՄ 1851՝ անկղ

⁶³⁶ «Եղ.» *«զանշարժելի բնութիւն Աստուծոյ նշանակէ»:
Առաջին հատվածում՝ «զՀայր նշանակէ»:

⁶³⁷ «Եղ.» + «որ ժողովումն աստուածագանից արծուեաց լինի»:

**Հավելված Գ.
ՀԱՄԱՄ Բ⁶³⁸. (ՎԵՆ. 1244⁶³⁹)**

[374 բ]. Համամա[յ]. «Ո՞վ է դա, որ թագուցանէ յինէն զխոր-
[հուրդս ժողովեալ զբանս ի սրտի եւ համարի յինէն թափուցա-
նել]» (Յոբ Ա. 2): Ապիրատուքին համարեցաւ Յոբ ի մտի իւրում,
յորժամ հարածք հասին նմա ի Տեառնէ. եթէ վկայեաց ինձ Աս-
տուած, թէ՛ «այր արդար, աստուածապաշտ՝ մեկնեալ յամենայն
իրաց չարաց» (Յոբ Ա. 1): Խորհէր, թէ ընդէ՞ր աժ զայս ի վերա[յ]
իմ: Անիրաւ խորհէր առնել զԱստուած: Վասն այնորիկ ասաց
Աստուած. «Ո՞վ է դա, որ թագուցանէ յինէն զխորհ[ուրդս]: Առ բա-
րեկաման ասէ, որք վասն վշտին համարէին, թէ յանցանս ունի եւ ոչ
յայտնէ: Ասէ Աստուած՝ «մի՞թէ զուր եւ անգիտութեամբ վկայեցի
վասն արդարութեան» (Յոբ Ա. 2): «Ժողովեալ զբանս ի սրտի եւ հա-
մարի [յինէն թաքուցանել]» (Յոբ ԼԸ. 2). ոչ է ձեզ իրաւացի առնել,
այլ գիտակ զԱստուած իմանալ «սրտի եւ երիկամաց»⁶⁴⁰:

«Պընդեա իբրեւ այր զմէջ քո» (Յոբ ԼԸ. 3)՝ արիաբար կաց ի
դիմամարտ[375ա]ութեան չարին եւ զի առաջի Աստուծոյ կաս,
իբրու զի այր մարդ ես:

«Հարցից քեզ» (Յոբ ԼԸ. 2) մի հանդուգն, որպէս զնախահայրն:

⁶³⁸ Համամ Ա. բնագրի հետ ընդհանրություններն ընդգծել ենք ուղիղ տառա-
տեսակով, «եղիշէի» հետ՝ ուղիղ և թավ տառատեսակով, Նարեկացու անու-
նով բնագրի զուգահեռները, և «Բարոյախօս»-ի պատմությունները, քանի որ
սրամբ բառացի չեն, հղված են տողատակերում: Վանականի բաժնում ներկա-
յացված են ինչպես «Բարոյախօս»-ի բնագրերը, այնպես Համամ Բ.-Վանա-
կան աննշությունները:

⁶³⁹ Բնագրի ջնջված հատվածները ներկայացրել ենք <> փակագծերում, հավե-
լումները [] փակագծերում: Սուրբգրային բոլոր մեջբերումները գրիչը կրճատել
է, ամենուր եւ-ը գրել մեկ տառով. օրինակ՝ առևձ, «ո»-ն փոխել ենք «ա»-ով:

⁶⁴⁰ Սաղմ. Է. 10, Սաղմ. ԻԵ. 2, Սաղմ. ՀԲ. 21, Երեմ. ԺԱ. 20, Երեմ. ԺԷ. 10, Երեմ.
Ի. 12, Յայտն. Բ. 23:

«Ո՞ւր էիր, մինչ ես հիմունս արկանէի [երկրի]» (Յոբ ԼԸ. 4). որպէս ոչ էիր անդ, նոյնպէս ոչ կարես քննել զդատաստանս իմ եւ զիրաւունս:

«Ո՞վ էարկ զվէմ անկեան ի դմա» (Յոբ ԼԸ. 6). միջնատա-րերքս, որով կցեցան Բ. ծայրք անկեան: Եւ զՈւրդի ասէ, որ մարմնանալովն միացոյց զԲ. ազգս՝ զհրեշտակ եւ զմարդիկ:

«Մ՛վ եդ զչափ դորա» (Յոբ ԼԸ. 5)՝ զհարաւ հարթ թանձրայատակ զառիհետ եւ զհիւսւս անաւարահող բարձրալերինս եւ զառիվեր ըստ բանի իմաստնոյն, թէ «ձգեաց զհիւ<սիս>ի զոչընչի եւ հաստատեաց զերկ<իր> ի վերա[յ] ոչընչի» (հմմտ. Յոբ ԻԶ. 7), որ «բարձեալ ունի <զերկի>ն, <<ո>ր կրէ զամենայն բանիւ զաւրութեան իւրո[յ]» (Եբր. Ա. 3)⁶⁴¹:

«Յորժամ եղեն աստեղք ծերք, ամենայն հրեշտակք [աստեղաց արհնեցին զիս մեծածայն]» (Յոբ ԼԸ. 7) [375բ]. այսինքն՝ ցիրք եւ տարածք եւ վասն վայելուչ կազմածո[յ] նոցա եւ բազմութեան արհնեցին զՏէր իմանալի զաւրութիւնքն, զի չեւ էր անկեալ ապրստամբն, զի «ամենայն» ասէ: Եւ դարձեալ՝ զնախահայրն ասէ, զի ի ստեղծանել մարդոյն գովեցին զստեղծիչն ամենայն հրեշտակք նորա:

«Փակեցի զծով դրամբք» (Յոբ ԼԸ. 8). զեզերսն իմասցուք եւ զաւազսն, եւ զի դրունք են ջուրց առ միմեանս, իսկ զառաւելոյն փակեալ է հրաման Արարչին: Եւ դարձեալ՝ զՄովսէսի արէնսն եւ զժողովուրդն եւ զնոր ժողովուրդս՝ արինաւք Աւետարանին: «Յորժամ ծնաւ յորովայնէ մաւր ի[ւրոյ]» (Յոբ ԼԸ. 8). որպէս ասէ Յուդիթ. «որ արարիչդ ես ջրոյ» (Յուդ. Թ. 16), իսկ զՄովսէս ի ծնանելն իւրում նշանակեաց շնորհք Հոգ[ւ]ոյն Սրբոյ, զի լիցի նոցա արէնադիր:

[376ա]«Եղի նմա զվէզ ի համդերձս եւ զմառ[խուղ նմա ի խանձարուրս]» (Յոբ ԼԸ. 9). ըստ ճառիս յայտնի է, զի յոլովակի ծածկի սովաւ էրես ծովու: Իսկ առ ի միտս՝ ծածկեալ կայր խորհուրդ տնաւեցնութեանն Քրիստոսի յարէնսն:

⁶⁴¹ Այստեղ իրականում մեկնվում է հաջորդող՝ «կամ ո՞վ արկ ի վերայ դորա լար» տեղին (Յոբ ԼԸ. 5. տե՛ս Վանական վարդապետի մեկնությունը):

«Եդի սահման եւ դր[ունս: Ասացի] ցայդ վայր եկ[եսցես] եւ այլ մի [անցանիցես]» (հմմտ. Յոբ ԼԲ. 10-11). ծովու՝ զաւազ եւ զտարերսն: Եւ արէնք եւ մարգ[արէք], մինչեւ զՅով[հաննէս], զի լրումն արինացն Քրիստոսի ծնունդն է⁶⁴²:

«Այլ այդրէն ի քեզ խորտ[ակեսցին] ալիք քո» (Յոբ ԼԲ. 11). նաւորդաց ծանալթ է խստութիւն եւ հանդարտութիւն: Եւ ալէկոծիչք պատիժք արինացն Քրիստոսի խափանեցան, յորժամ արդարացոյց նա զանցաւ[որա]՝⁶⁴³:

«Եթէ առ Բե՛ւ կարգեսցի լոյսն առաւ[աւտու]» (Յոբ ԼԲ. 12). այն, որ յառաջնումն աւուր համասփիւռ էր եւ ի չորրորդումն ակն տնջեան եղեւ: Եւ առաւաւտ կոչէ զմարմնանալն Որդ[ւ]ոյ:

[376բ] «Արաւսեակն ետես զկարգ իւր» (Յոբ ԼԲ. 12). զՈրդ[ւ]ոյն անհառ ծնունդն ասէ, ըստ ժողովողին, եթէ՝ «Ծագէ արեգ[ակն] եւ մտանէ [արեգակն]» (Ժող. Ա. 5), որ իբրեւ «զարաւսեակ»: Յով[հաննէս] ետես զկարգ իւր եւ ասաց, թէ՝ «չեմ ես Քրիստոս, այլ առաք[եալ եմ առաջի նորա]» (Յովհ. Գ. 28)⁶⁴⁴:

«Հասանել ի վերայ թեւոց [երկրի], թաթափել զան[բարիշտս]» (Յոբ ԼԲ. 13). լոյսն Քրիստոս զսատանա[լ] թաւթափեաց ի յերկնից, եւ որք հաւատացին ի Քրիստոս եւ լւան քարոզութեան Աւետ[արանին], թաւթափեցին զանբարշտութիւն: Եւ մնացեալքն ի մեղս ի հրէից եւ ի հեթ[անոսաց] ինքեանք անկան ի տանջանսն յաւիտեանական:

«Կամ թէ քո՞ առեալ զհողն ստեղծեր [կենդանի եւ խաւսուն եդիր զնա յերկրի]» (Յոբ ԼԲ. 14). անդ զստեղծումն նախաստեղծին ասէ եւ զի էառ զհողացեալ մեղաւք զբնութիւնս մեր եւ արար Որդիս Աստուծոյ:

«Եւ մերժեցե՞ր զլոյսն յանբարշտաց» (Յոբ ԼԲ. 15)՝ սատանա[լ], զի ի պայծառութենէն, զոր ունէր, զրկեցաւ եւ խաւար կոչե-

⁶⁴² Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 14-19):

⁶⁴³ Վանական՝ «գլանցաւորս»:

⁶⁴⁴ Նարեկացի (Բն. 28):

ցաւ, [377 ա] եւ մարդն՝ ի Հոգ[ւ]ոյն վասն մեղացն, եւ հրէայքն՝ զշնորհս Հոգ[ւ]ոյն Սրբոյ եւ **զլոյս Աւետարանին**, որպէս Յուդաս⁶⁴⁵:

«Զբազուկս անպարտաւանաց խորտ[ակեցեալ]» (Յոբ ԼԸ. 15). զդեւան ասէ եւ զփարաւոն եւ զԱմազէկ եւ զՍենաքերիմ եւ զԳոլիադ եւ զՆաբոգոդոնոսոր եւ զհրէայսն. եւ զարութեամբ աստուածային հաշիմ՝ զիշխանութիւն դիւացն, ըստ այնմ, թէ, «ցրեաց զանպարտաւանս եւ քակեաց զհփաւրս յաթոռոց]» (հմմտ. Դուկ. 51-52)⁶⁴⁶:

«Հասեալ իցես յակն ծովու» (Յոբ ԼԸ. 16). զլեւիաթանն ասէ, զի գնդական արգելու զակն անդրնդոց եւ այնչափ թողացուցանէ, մինչեւ զի բաւական ծածկիլ իւրում մարմնոյ: Այլեւ **զանճառելի եւ զանճասանելի զհայրական ծնունդն** ասէ եւ զ'առ ի կուսականն, որ երկոքինն անիմանալիք են մարդկային մտաց:

[377 բ]. «Ընդ հետս անդրնդոց շրջեցա՛ր» (Յոբ ԼԸ. 16), տեսե՛ր զլոյսն, որ ճայթռէր ի ջրայնոցն վայելչութիւն: Իսկ ընդ անհուն խորս աստուածային խորհրդոցն ո՞ հասանիցէ: Զի «անդունդք» է անհասական էութիւն [Աստուծոյ]:

«Բանայցե՛ն քեզ ամիս դրումք մահու» (Յոբ ԼԸ. 17). Որդին Աստուծոյ, յորժամ ի դժոխս էջ եւ աւերեաց: Զի ոչ յումքէ խորշեցաւ մահ, բայց յայնմանէ, որ ոչ ըմբռնեցաւ: Եւ «բարապանաց դժոխոց] ի տեսանելն ըզքեզ [սարսիցե՛ն]» (Յոբ ԼԸ. 17). «բարապանքն» զարհուրեալ ակամա[յ] արձակեցին զարգելեալսն:

«Խելամո՛ւտ իցես լայնութեան] զառ ի ներք[ոյ երկնիցս]» (Յոբ ԼԸ. 18). երկրաշափքն թէպէտեւ ասացին զլայնութիւն երկրիս ՂՌ. ասպարէս, այլ ոչ է գիտելի մարդոյ, բայց նմա միայն, որ «չափեաց զերկին թզաւ եւ զ[երկիր ամենայն՝ քլաւ]» (Ես. Խ. 12):

«Զի՞նչ երկիր իցէ, յորում լոյսն ազանի» (Յոբ ԼԸ. 19). «լոյսն» մինչեւ եղեալ էին ամանքն [378ա], յերեկուն ժամու ժողովեալ կցէր յարփին վերին: Եւ լոյսընկալ զԱստուածածինն ասէ եւ զԱստուծընկալ գերեզմանն: «Կամ զի՞նչ տեղի խաւարի» (Յոբ ԼԸ. 19). «տե-

⁶⁴⁵ Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 35-40):

⁶⁴⁶ Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 44):

դի խաւարի»՝ դժ[ոխք] եւ տարտարոսն, յորում բնակէ խաւարա-
սէրն սատ[անայ] եւ նեոն:

«Շրթեալ՝ իցես յշտեմ[արանա] ձեան եւ զգաննս [կարկտի
տեսեալ՝ իցես]» (Յոբ ԼԲ. 22). *ի սաստիկ հնչմանէ հիւսուոյ ձմերայ-
նոյ զշիթս անձրեաց ի ձիւն դարձուցանէ, հողմ եւ աւդ՝ զջուր սա-
ռուցեալ բանիւն Աստուծոյ: Ըստ այնմ՝ «դնէ զձիւն, որպէս ասր»
(Սաղմ. Ճեթ. 16): Սակայն «ըշտեմարան ձեան»՝ բնակութիւն դիւացն,
եւ «գանն կարկտի»՝ ոգիք մեղատուացն ի դժոխս եւ ի տանջանս:*

«Համ[բ]արեալ կայցէ յաւր մարտի եւ պատ[երազմի]» (հմմտ.
Յոբ ԼԲ. 23). այս իմանի ի բանալ Դարբանդին⁶⁴⁷ եւ ի ժամանակս
երեւելոյ նեոինն:

«Ուտի՞ ելանէ եղեմն կամ սփոյի [հարաւ ի ներքոյ երկնից]»
(Յոբ ԼԲ. 24). *զշնորհս Հոգ[ւ]ոյն Սրբո[ւ]յն* ասէ առ մարգ[արէս] եւ
առաք[եալսն] [378 բ]:

«Ո՞ պատրաստեաց զհոսանս սաստիկ [անձրեաց]» (Յոբ
ԼԲ. 25)՝ զՔրիստոսի վարդապետութիւնն ասէ:

«Զնանապարհս ամբոպաց տեղեալ [յերկիր]» (Յոբ ԼԲ. 25)
զմարգարէիցն ֆարոգութիւնն ասէ:

«Յագեցուցանել զանկոխն եւ զանշէն» (Յոբ ԼԲ. 27). *զամպոց
յուզմունս ասէ եւ զորոտմունս: «Բխեցուցանել զբոյս դալ[արոյ]»
(Յոբ ԼԲ. 27)՝ ոչ միայն ի մարդկան պէտս, այլեւ ի վերա[ւ] ծովու: Եւ
«յանշէն եւ յանկոխ» տեղիս անձրեւէ, զի վայելչացի տարրն երկրի
եւ ի պէտս վայրաբնակ կենդանեաց: Եւ զմուտս հեթ[անոսաց]
ասէ՝ զկոխան եղեալսն ի դիւաց:*

«Յո՞յր արգանդէ ելանէ սառն եւ գեղեմն [ո՞ ծնաւ յեր-
կինս⁶⁴⁸]» (Յոբ ԼԲ. 29). «սառն»՝ սատա[նայ] եւ հալումն՝ անկա-
նելն «որպէս ջ[ուր ծորեալ]» (հմմտ. ՝ Յոբ ԼԲ. 30):

«Խելամո՞ւտ իցես կարգի բազմաստեղի» (Յոբ ԼԲ. 31). *սայլ
աստեղացն առանց եզանց ընթանան⁶⁴⁹: Թէպէտեւ քաղդէացիքն*

⁶⁴⁷ Աշխարհացոյց **Մովսէսի Խորենացոյ** Յաւելուածով նախնեաց, էջ 27:

⁶⁴⁸ Վանական՝ «յերկիր»:

⁶⁴⁹ Այս հատվածը բացակայում է Վանականի մեկնության մեջ:

խոստանան գիտել ՌՇ. աստղ, որով վարեն զծննդաբանութիւն, ոչինչ կարեն յայտնի ասել [379ա] վասն նոցա, իսկ Արարիչն թւէ եւ յանւանէ կոչէ զնոսա: Եւ առ ի միտս զառաք[եալս] եւ զմարգ[արէս] եւ զամենայն նախահայրսն իմանամք:

«Կամ թէ քո՞ բացեալ իցէ զպատրակ Հայկ[իմ]» (Յոբ ԼԲ. 31). աստղ մի պայծառ լուսով մերձ ի նա եղեալ ծածկէ զնա, որպէս այլ աստղ պատրակ է զԲազմաստեղն աւուրս Խ.: Իսկ առ խորհուրդ՝ զտնարէնութիւնն Որդ[ւ]ն[յ] ասէ, որ պատրակեցաւ յարգանդի Կուսին:

«Մագորովքն» (Յոբ ԼԲ. 32). Եւ սա ի մեծագոյն աստեղացն է, որ ընդ ժամանակս ժամանակս երեւի եւ այժմ ծածկեալ է ի մթա-տեսակ աստեղն, զոր «Մագորովթ» կոչէ: «Գիշերավար» (Յոբ ԼԲ. 32) առ տեղեան յայտնի է, առ ի միտս՝ սատանա[յ], որ մարտեաւ ընդ Տեառն եւ յաղթեցաւ:

«Կոչեացե՛ս զմէզ բար[բառով եւ դողութեամբ] եւ լի սաստիկ ջր[ով լուիցէ՞ քեզ]» (Յոբ ԼԲ. 34). Ինքն միայն գիտէ զայս, որ ամպով երեւէր Մովսէսի եւ լի սաստիկ ջրով լսէր Եղիա[յ]ի [379 բ] եւ գումարէ ի ներքոյ երկնից⁶⁵⁰, երբ եւ կամի եւ զդէսն յանդունդս առաքէ, սոյնպէս յարինէ զվարդապետս եկեղեց[ւ]ոյ:

«Արձակեցե՛ս զշանթս, եւ գնասցէ» (Յոբ ԼԲ. 35). Աստուծոյ միայն է կարելի խստութեամբ ամպոց եւ հողմոց ճնշել, պատառմամբն հօր շանթի ընկենուլ, որպէս ի Սողոմ, եւ յայլ բազում տեղիս, նոյնպէս եւ զառաքումն հրեշտակաց առ սուրբն՝ ի զարացուցանել եւ առ անբարիշտսն՝ ի <պակուցումն>⁶⁵¹:

«Ո՛վ ետ կանանց իմաստութիւն ուստայնանկութեան] եւ հանճար նկ[արակերտութեան]» (Յոբ ԼԲ. 36). առ տեղեան յայտնի է բ<ա>նս, իսկ առ ի միտս կին գեկ[եղեցի] ասէ եւ **հանճար՝ զպէսպէս շնորհս**, որ «գերկինս յերկիր խոնարհեցոյց» (Յոբ ԼԲ. 37)՝ զհրեշտակս ընդ մարդկան միատրեաց:

⁶⁵⁰ Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 90-91):

⁶⁵¹ Զնշլված. հմմտ. Վանական. «Եւ տակաւին լինի ի պակուցումն ամբարշտեցոյց»: Սողոմայեցիների մասը հմմտ. Նարեկացի (Բն. 94):

«Ո՞ր թէ՛ զամպս իմաստու[թեամբ] եւ հեղեալ» [կայ իբրեւ զհող փոշի]» (Յոբ ԼԸ. 37-38)⁶⁵². *զոր աւրինակ աւդս ի միջոցի աստ հեղեալ տարածեալ կա[յ], եւ ծրծեն ի սմանէ ամենայն կենդանիք, սոյնպէս շնորհի [380ա] Հոգ[ւ]ոյն Սրբո[յ], ըստ այնմ, թէ՛ «հեղիցի Հոգ[ւ]ոյ [իմոյ ի վերայ ամենայն մարմնոյ. եւ մարգարէացին ուստերք ձեր եւ դստերք ձեր]* »⁶⁵³:

«Մածուցի գնա իբրեւ խորանարդ» (Յոբ ԼԸ. 38). *գեկեղեցի ասէ ըստ այնմ, թէ՛ «ի վերա այդր վ[իմի շինեցից գեկեղեցի]»* (Մատթ. Է. 25):

«Ուրասցեն՝ս առեւծուց կերակուր» (Յոբ ԼԸ. 39). *սորա ի մոնչեւն իւրեանց որսան կեր[ակուր] ըստ մարգ[արէին]*⁶⁵⁴: *Այլ նշանակէ զառաք[եալսն] եւ նոքամ՝ զհեթ[անոսս], եւ կերա[կուր]՝ զմարմինն Տեառն: «Եւ զանձինս վիշ[ապաց] յագ[եցուցանիցեն՝ս]»* (Յոբ ԼԸ. 39). **զդեսն** *ասէ եւ զչարսն ի մարդկանէ մեղաւք եւ աւարէ[նութեամբ]:*

«Սարսեցեն՝ն ի խշտիս [իւրեանց]» (Յոբ ԼԸ. 40). *ըստ այնմ, թէ՛ «ի ծագել արեւու ժող[ովին եւ ի մորիս իւրեանց դադարեն]»* (Սաղմ. ՃԳ. 22) *եւ հեթ[անոսս] ի սպառնալեաց դժ[ոխքի] եւ գեհ[եհին]: «Նստիցին դարանա[կալի ի մայրիս]»* (Յոբ ԼԸ. 40), *զի ըմբռնեալ զտկարագոյնսն արասցեն իւրեանց կեր[ակուր]. այսպէս եւ այն, որ աներեւութաբար «գոչէ եւ խնդրէ, թէ զո՞ կլ[անիցէ]»* (Ա. Պետր. Ե. 8):

«Ո՞ր պատրաստ[եաց] ագո[ւտուց] կեր[ակուր], եւ ձագք նոր[ա առ Տէր աղաղակեցին]» (Յոբ ԼԸ. 41). *ասի, թէ ի ծնանելն այս թռչուն սպիտակաթոյր է գունով, յորմէ աւտարանան ծնողքն, որպէս թէ ոչ իւր իցէ: [380բ] եւ ի լորձն, որ իջանէ ի կըտըցացն, մժղուկք*

⁶⁵² Այստեղ ետեւառաջություն կա. հմմտ. Յոբ ԼԸ. 36-38. «Ո՞վ ետ կանանց իմաստութիւն կամ հաննար նկարակերտութեան: Ո՞ր թուէ զամպս իմաստութեամբ եւ գեղինս յերկիր խոնարհեցոյց եւ հեղեալ կայ իբրեւ զհող փոշի»:

⁶⁵³ Յովել Բ. 29. հմմտ. Գործք, Դովկ. 17-18:

⁶⁵⁴ Հմմտ. Սաղմ. ՃԳ. 21, Սաղմ. ԻԱ. 14:

ժողովին եւ նովաւ կերակրին, մինչ ի դարձ մաւրն: Առակէ այսու զհեթ[անոսս], որք անտես լեալք, մինչ ի հեթանոսութեանն էին, ե-կեալ Տէրն, կեր[ակրեաց] զնոսա քարոզութեամբ առ[աբեցոցն]⁶⁵⁵:

«Յամուրաց քաւանն[աւաց]» (Յոր ԼԹ. 1), զի յամուր քաւան-նաւս բնակեն, այսպէս եւ հր[ե]շտակակրան մարդիկ՝ յեկ[եղեցիս] ընդ հովանեաւ հոգեւոր վիմին, եւ այլք՝ յանապատս եւ յայրս եւ ի ծ[երպս]:

«Զգուշացա՞ր երկանց եղ[անց]» (Յոր ԼԹ. 1). ընտանի կենդա-նեաց մարդիկ են խնամող, իսկ վայրեացն՝ Աստուած, այսպէս Կոյսն Սուրբ ծնաւ զՈրթն աւձահալած:

«Սնուցանիցն՞ս զմանկունս նոցա», եւ «բազմ[անայցե՞ն ի ծննդեան իւրեանց]» (Յոր ԼԹ. 3, 4). զմանկունս եկ[եղեցույ]՝ ծնեալ աւագ[անաւ], որդիս Աստուծոյ լեալ, ըստ այնմ, որ ասէ, թէ՛ «երկ-նեաց երկիր եւ ծնաւ [ազգ մի ողջոյն միանգամայն]» (Ես. ԿԶ. 8)⁶⁵⁶:

«Ելանիցեն եւ անդէն այլ ոչ եւս [կրկնիցին]». (Յոր ԼԹ. 4), որ-պէս ծնունդք եղանց համարձակ շրջին, այսպէս եւ սոքա ի կողմն **զերծեալք**, այլ ոչ եւս դարձցին չաստուածոց՝ [381 ա] յառաջին սովոր[ութիւնսն]՝ ի հայրենի հաստուածն⁶⁵⁷:

«Ո՞ր եթող զցիռ ազատացեալ» (Յոր ԼԹ. 5). սոքա առանձին երամակ եղեալ յանապատս՝ ոչ անկանին ընդ բեռամբ, այսպէս եւ հարքն եւ անապատակա[նա]:

⁶⁵⁵ Հմմտ. «*Physiologus*» (*Physiologus, The Greek and Armenian Versions*, pp. 193-194):

⁶⁵⁶ Մեջբերումը տե՛ս Նարեկացի (Բն. 116):

⁶⁵⁷ Համամ Բ.-ն միավորում է Վանական վարդապետի և «Նդիշե»-Համամ Ա. մեկնությունները. հմմտ. Վանական. «Ելանիցեն եւ անդրէն այլ ոչ եւս կրկնե-ցեն». (Յոր ԼԹ. 4). Ի կոտսն եւ յառաջին սովորութիւնսն, որպէս ծնունդ եղանց ի կատարման հասակին համարձակ շրջին, այնպէս եւ տե՛ս... ի բարձունս ե-լիցն սպասեն... խայտացեալ ի վերայ լեռնացեալ հպարտութեան շարին»: «Նդ.»՝ «ոչ դառնան ի հայրենի շատուածսն», Համամ Ա. «ոչ դառնայցեն ի հայրենի աստուածսն», «Մեկն. ընթերց.»՝ «ոչ դառնայցեն ի պաշտան կողմն»: Այստեղ «հաստուած»-ը՝ որպէս ստեղծված, մարդու կողմից կերտած մի բան (տվյալ դեպքում կոտի պատկեր) բառախաղով հակադրվում է «Աստուած»-ին: Հմմտ. Ագաթ. «Վասն դիցն, զորս կոչես դու **աստուածս**, ստոյգ իսկ են **հաստուածք**» (տե՛ս ՆԲՀՀ-ի «հաստուած» բառահոլովածը):

2ի «ծաղր արասցէ զգաղափաւ» (Յոր ԼԹ. 7). որպէս այն կենդանի՝ վասն վայրենութեանն, այնպէս սուրբն ամենայն միանձունքն ելեալք ի լերինս եւ յանապատս⁶⁵⁸ զԵգիպտացիսն եւ զքաղաքական ամբոխ կենցաղոյս:

«Դիտէ զլեր[ինս] արատի» (Յոր ԼԹ. 8). «լեառն»՝ եկ[եղեցի], որպէս ասէ մարգ[արէն]. «եկայք ելցո՛ւք ի լեառն] Տեառն» (Ես. Բ. 3): «Արատ»՝ պատփրանքն Աստուծոյ, ըստ այնմ, որ ասէ, «դալարացան դաշտ անապատի» (Յովել Բ. 22) եւ միւս այլ մարգ[արէս] ասէ, թէ՛ «ի ջուրս հանգստեան եւ ի դալար վայրս սնուցանել» (հմմտ. Սաղմ. ԻԲ. 2):

«Եթէ կամիցի քեզ միեղջերուն ծառայել եւ հանգչել առ մսուր քո» (Յոր ԼԹ. 9). Սիմաքոս «սղոց» եղջիւր ասէ. ծովակ է յաշխարհն փղշտացոց, եւ ծարաւեալ [381բ] գազանք եւ սողունք եւ թռչունք վայրացն ոչ իշխեն ըմպել, մինչ գա միեղջերուն եւ բժշկէ եղջերան զջուրն եւ ապա նախ ինքն ըմպէ եւ ապա՝ այլքն: Եւ որ կամին որսալ, կացուցանեն յանց ի նորա կոյս զարդարեալ եւ անուշահոտացուցեալ եւ այնպէս ըմբռնեն զն[ա]⁶⁵⁹:

«Կապեցե՞ս սամ[եաթիմ] զլուծ կամ ձգել ակասս [ի դաշտի քոմ]» (Յոր ԼԹ. 10). Թէպէտեւ «զամենայն ինչ հնազանդ արար» (Կորնթ. ԺԵ. 26), այլ զսա ազատ յամենայն հարկաց ցուցանէ: Բայց հոգեւոր իմացմամբ ծովն՝ բնութիւնս, թիւնքն՝ մեղքն, «միեղջերուն»՝ Քրիստոս, կոյսն՝ Աստուածածինն, «լուծն»՝ Խաչն, «սամոսիք»՝ բեւեռն, «արար»՝ Աւետարանն, «ակասն»՝ հաւատն:

«Թեւ թոուցելոցն [նէղասաց]» (Յոր ԼԹ. 13). մարախս <ո>մանք թռչուն ասեն զսա գեղեցիկ ի Միջագետս: Բայց ազգէ մարախաց, արինակ <է սա> զարդարոցն վերամբառնալն ամպաւք ի հանդիպումն [382 ա] տէրունական գալստեան:

«Յղասցի ասիթն» (Յոր ԼԹ. 13). Ակեղաս բազէ ասէ, բայց սողուն է ասիթն սեաւ ի փղշտացոց երկրին: Զնուն ընդ բերանն

⁶⁵⁸ Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 139):

⁶⁵⁹ Հմմտ. «Բարոյախօս» (ԲՄ 23, էջ 327):

փսիւէ, եւ բուսանի ծառ ոսկեգոյն ոսկեթել եւ ոսկետերեւ եւ կոշի ծառն մէկսա, աստուստ թագաւորական հանդերձք գործին: Ակեղաս տառեղն թարգմանեաց զնէսայն, բայց է սա ջորեակն: Եւ որ «արկ զնուն», «մոռացաւ [թէ ուր ցրուիցէ, եւ զազանմ անապատի կոխեսցեն]» (Յոր ԼԹ. 15). զարմանք է սմա, թէ յերկիր թաղէ զծուն եւ մոռանալ[լ] եւ կոխան լինի:

«Վերացի ի բարձունս եւ ծաղր առնէ» (Յոր ԼԹ. 18). նման է մարախոյ եւ ձիաձեւ իմն է դէմքն: Զի զ' ար մեծ ասէ եւ վերանալն Փրկչին յերկինս յետ կատարելոյ զտնարինականսն եւ «ծաղր արաբեալ» զսատ[անայ]:

«Եթէ դո՞ւ ագուցեր ձիոյ զաւրու[թիւն] եւ արկեր [զրահ ընդ պարանոցաւ նորա]» (Յոր ԼԹ. 19). սա ոչ թէ քան զամենայն կենդանիս զարաւոր է, [382բ] այլ ի գործ պատերազմին միայն է, որոյ նշանակաւ իմանամք զԽաչն, յոր հեծեալ Տէրն⁶⁶⁰, աւերումն դժոխոցն արար եւ ազատումն գերելոցն, ըստ մարգարէին՝ «Ելեր դու ի կառս քո», եւ քարոզութիւն խաչելոյն ընդ «դաշտս» տիեզերաց:

«Որոտալ[լ] ի դաշտի եւ տաբր հարկ[անէ]» (Յոր ԼԹ. 21). զձայնէն ի Խաչին եւ զվիմաց պա[տառումն]⁶⁶¹:

«Ի պատահել նետից արհամարհեաց եւ [ոչ դարձցի յերկաթոյ]» (Յոր ԼԹ. 22). ձիոյն յայտ է այսոքիկ, զոր առնէ: Բայց Տէրն արհամարհեաց զհալ[լ] հո[լ]ական բանս հրէիցն եւ խաչահանուացն⁶⁶²:

«Եւ ի վերալ[լ] նորա շողան աղեղն եւ սուսեր» (Յոր ԼԹ. 23). ի ժամ պատերազմի ծանալթ է տեսողացն, այլ Տեառն մերոյ՝ զի ի վերալ[լ] յարեան «սուսերաւք եւ բրաւք» զինւորք Պիղատոսի⁶⁶³ եւ Հերոսի⁶⁶³:

«Եւ բարկութեամբ ապականէ զերկիր» (Յոր ԼԹ. 24). երեւելի է, զոր առնեն հեծելազորքն, այլ Տէր մեր՝ զմեղս եւ զանարէնու-

⁶⁶⁰ Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 182ա):

⁶⁶¹ Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 182 ա):

⁶⁶² Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 182 ա):

⁶⁶³ Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 183):

թիւն: [383ա] «Եւ ոչ հաւատաւ[յ], մինչեւ փող հարկանի» (Յոբ ԼԹ. 24). Բազում ազգի ազգի ձայնք են փողոց, զոր գիտէ ձի զպատերազմի եւ զխաղաղութեան, որպէս ծանեան կանաչքն, զի ի ժամ հաշին «ի հեռաստանէ կացեալ» (Յոբ ԼԹ. 25) եւ Յարութեան աւետեացն մերձ լսէին, զոր պատմեցին առ[աքելոցն]⁶⁶⁴:

Նա «ի հեռաստանէ առնու զհոտ պատ[երազմի]» (Յոբ ԼԹ. 25). *ասի վասն ձիոյն նախագիտակ գոլ պ<ատ>երազմին, իսկ Տէր մեր՝ զի գուշակեաց վասն նեղինն, ասելով. «Թէ այլ ոք եկեսցէ յիւր անուն, զնա ընդունիցիք»* (Յովհ. ե. 43):

«Կամ թէ ի Բոմմէ՞ իմաստութենէդ եկաց բ[ազէ տարածեալ գրեալ]» (Յոբ ԼԹ. 26): *Յաշխարհն հնդկաց ընդդէմ հարաւակողման մայրեացն ի յաւդ անդր անշար<ժ զթեւ> կա[յ] տարածեալ բազէ: Մինչ <ուժգին>⁶⁶⁵ շարժիցի անտառն ի հողմոց[յ], <եւ աղա>ւնիքն յոստոցն անկանիցին յատակս, <եւ> նա ի վերա[յ] արծակի եւ ըմբռնէ: [383 բ] եւ Տէր մեր ի հաշին տարածեաց զբազուկսն իւր. ըստ այնմ տարածեաց «զթեւս իւր»:*

«Կամ թէ Բո՞ հրամանաւ վերանա[յ] <արծուի>» (Յոբ ԼԹ. 27). *ահագին եւ թագաւորական թ<ուչու>նս այս վերանա[յ] բարձրաթռիչ գոլ<ով մեր>ձ⁶⁶⁶ յարփին: Եւ անտի իջեալ՝ լւանա[յ] աղբերն եւ մանկանա[յ]: Եւ Տէր մեր եկեալ՝ արար նորոգումն բնութեանս եւ վերացաւ յերկինս առ Հայր ի յաթոռս քերովբէ[ական]⁶⁶⁷:*

«Եւ անկղ ի վերա բունոյ նստեալ դադ[արէ]» (Յոբ ԼԹ. 27). *ասեն, թէ Բ. բոյն առնէ՞ ի միումն զձագն հանէ եւ ի միւսումն՝ զբերած խայծն դնէ: Եւ ծնունդն այսպէս ասի, թէ վանակն, որ գտանի ի հնդիկս, ի միջի այլ ունի շարժուն: Զայն բերեալ՝ ի բոյնն դնէ ընդ իւր, եւ ի շարժել ակինն ի մէջ վանականն, ծնանի անկղն՝ անդուստ*

⁶⁶⁴ Հմմտ. Համառոտ մեկնություն (ՄՄ 1138, 228 բ, ՄՄ 1426, 70բ):

⁶⁶⁵ Ըստ Վանական վարդապետի:

⁶⁶⁶ Ըստ Վանական վարդապետի:

⁶⁶⁷ «Բարոյախօս»-ում արժվի պատմությունը՝ տե՛ս վերը. *Physiologus, The Greek and Armenian Versions*, pp. 100-102, pp. 173-174:

յղացեալ, որ է նշանակ անախտ ծննդեանն Քրիստոսի⁶⁶⁸: «Անկղ» Հ<այր> իմանի [384ա] եւ «բոյնն»՝ քերովբէական արթուն: Քանզի Հայր ոչ խոնարհեալ առ մարմին, այլ այս Որդ[ւ]ոյ է:

[384բ] «Ի ծածուկ <իւն>դիւ է կերակուր» (Յոր ԼԹ. 28-29). **զփրկութիւն <մար>դկան, ալլեւ զբարի գործս:** «Ի փառանձաւս» (Յոր ԼԹ. 22). **այսիւնքն՝ զքաֆնութիւն եւ զոչ գիտելն յայտ առնէ, քանզի «ամպ եւ մէգ շուրջ է գնովա» ըստ մարգարէին (Բ. Օր. Դ. 11, Ե. 22), զի ինքնիշխան է:**

<<Ի հեռ>աստամէ դիտեն աչի իւր» (Յոր ԼԹ. 30). <բ>նաւորական զաւրութիւն ամենայն կենդ<ա>նեաց ա<ռ>եալ է Աստուծոյ, իսկ անկեղն՝ <ա>ռա<ւ>ել զսրատեսութիւն: Այնքան, զի ազդեալ ի հեռուստ վասն անկածի իրիք շաղղաց գիշի, զոր բերեալ <արիւնա>-թոթաւ լինին ձագքն ի յու<տեղն> կամ թէ ի ծնանելն արեւաթ<ոթաւ ծն>անին: Բայց խորհրդաբար զորդիացեալսն աւագանաւն ասէ:

«Ի ծածուկ ան>դ կա[յ]» եւ «դիտեն աչի ն[որա]» (ԼԹ. 28-29), վասն զի «աչք <նորա> ի տնանկս հային» (Սաղմ. Ժ. 5) եւ ն<ա>խախնա<մու>թեամբ՝ յամեն<եսեան>՝ յերկնաւորսն եւ յերկրայ<ինս>:

«Եւ ձագք նորա արեամբ ք<աթալին>» (Յոր ԼԹ. 30), որք տէրունական արեամբն զմայլեալ ուրախացան, ըստ իւրում անսուտ բանին, որ ասէ, թէ՛ «որ ուտէ զմարմին իմ եւ ըմպէ զարիւն իմ, նա յիս բնակեցէ, եւ ես՝ ի նա» (Յովհ. Զ. 57)՝ սուրբք ամենայն՝ ոմանք՝ արեամբ վկայեալ, եւ կէսք՝ արեամբ չափ նահա<տա>կեալք: Եւ դու, որքան կամիս, ձեռնհաս է քեզ վասն միութեան Բանին եւ մարմնոյն եւ արեան հեղման եւ ճաշակման եւ բանին Աստուծոյ ի <Որդի> ընդ Հայր եւ ընդ Ամենասուրբ Հոգ[ւ]ոյն. Այժմ եւ միշտ եւ յանվ<ախճան> յաւիտեանս. Ամէն:

⁶⁶⁸ Հմմտ. *Physiologus, The Greek and Armenian Versions*, pp. 124-127:

**ՀԱՎԵԼՎԱԾ Դ.
ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒՐԱՅ ԱՐԱՐԵԱԼ ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ**

(ԼԸ-ԼԹ. ԳԼՈՒԽՆԵՐ) ⁶⁶⁹

Նախաշաւիղ ⁶⁷⁰

*«Նաւասեցաւ Տէր յամպոյ եւ ի մրրկէ անտի առ Յոր» (հմմտ. Յոր
ԼԸ. 1) եւ ասէ՛ «Ո՛վ է դա» (Յոր ԼԸ. 2) եւ որ ի կարգին ինչ՝^{1*}:*

*Վասն ամբիծ եւ անարատ ունէր զիւր զգնացսն՝^{2*}, ոչ ուղղակի
վարկանէր զգատաստանն Աստուծոյ եւ ի խորհուրդս իւր տարակու-*

⁶⁶⁹ A. ՄՄ 1166, 1303 Թ., գրիչ՝ Դանիէլ, անանումֆ (82ա-89բ): B. Վեն. 1627, 1415 Թ., գրիչ՝ Վարդանէս կրօնավոր, տեղի՝ Կոներաց Մովսիսայեաց Աստուածածնի վանք (77բ-84բ): C. ՄՄ 1167, ԺԷ (106բ-114բ), D. Վիեն. 289, ԺԹ. (նկարագրությունը տե՛ս *Յուդակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա*, կազմեց Հ. Յակովբոս Վ. Տաշեան, Wien 1895, pp.153-154): Զենմ նշում տառերի բացթողումները՝ նաև բառավերջում կամ բառամիջում ձայնավորների միջև անհրաժեշտ «յ»-ի բացակայությունը, ավելորդ «յ»-ի առկայությունը (հրամայական եղանակում և այլն), թե՛ հոլովներում «ի»-ի հնչյունափոխվող «ւ»-ի բացակայությունը, գաղտնավանկի «ը»-երի առկայությունը (այս շորսը հատուկ են հատկապես ձեռ. B-ին): Զենմ նշում «աւ»-«օ» տարբերությունը՝ բացառությամբ հատուկ անունների: Տարընթերցումները ներկայացնում ենք առանձին թվահամարներով և * նշանով:

Այստեղ անհրաժեշտ է նշել, որ Վիեննայի՝ ավելի ուշ շրջանի ձեռագրի գրիչը կարծես խմբագրել է Վանական վարդապետի բնագիրը՝ մասնավորապես ամբողջացրել սուրբգրային մեջբերումները, ճշգրտել սրանք, Վանականի մոտ եղած եռնաառաջությունները կարգավորել (տե՛ս օրինակ Յոր ԼԸ. 29-30, ԼԸ. 38-ի մեկնության հատվածը): Բոլոր այս դեպքերում հարազատ ենք մնացել երեք ավելի վաղ ձեռագրերին՝ իրենց մասնակի կամ *փոփոխված* սուրբգրային մեջբերումներով. որոնց փոխված տարբերակի համաձայն կառուցված է և մեկնությունը (օրինակ Յոր ԼԸ. 38՝ ջրի, այլ ոչ փոշու մեկնությունը, ԼԹ. 20՝ պարանոցին «ան», այլ ոչ զրահ հագցնելն ու ըստ այդմ մեկնությունը), և որոնք նույն կերպ մեջբերում է Վանականի համառոտող Համամ Բ.-ն:

⁶⁷⁰ Բուն մեկնությունները նախորդող նախադրական հատվածների այս անունը միայն D-ում է:

^{1*} A *չիք* եւ... ինչ, D *չիք* խասեցաւ... կարգին ինչ

^{2*} D գնացսն, A + եւ

սէր եւ վասն որոյ^{1*} տանջէրն^{2*}, անգիտանայր զեղանակն: Սակս որոյ կշտամբեալ յանդիմանէր^{3*} յԱստուծոյ յաղագս անճառելեաց արարեալ հարցափորձութիւն, որպէս զի ասել, թէ՛ զայսոսիկ^{4*} բան ունիս զիտել, ապա եւ զայսոսիկ պարտիս իմանալ, վասն զի եւս^{5*} առաւել վարձուց կամիմ զքեզ արժանաւորիլ^{6*} եւ զծածկեալդ ի քեզ համբերութիւն կամիմ վարժարան լինել բազմաց, եւ դու՛ անվայելո՞ւշ համարիս զխորհուրդ անհասիցդ իրաց, զի յորժամ մարտեաւ մատնիչն, եւ ո՛չ յաղթեաց, դարանամուտ եղեւ, եւ ո՛չ ըմբռնեաց^{7*}: Յայնժամ Տէր մարտին հրաման ետ, զի հրաժարեսցէ^{8*} ի մարտնչելոյ, իբրեւ ետուն յաղթութիւն^{9*} Յոբայ^{10*} վերինք եւ ներքինք, ամաչեաց սատանայ ամենայն զաւրաւքն, զի զրպարտեցաւ:

Եւ զի մի հպարտացի Յոբ եւ կորուսցէ զյաղթութիւնն, զի սովոր է առնել զայս հպարտութիւն՝ որպէս^{11*} խոնարհութիւն ժրութեամբ բարձրացուցանել^{12*} զկարաւտութիւն, զի հպարտութիւն զյաղթողն խաբէ, եւ խոնարհութիւն զպարտաւորն զաւրացուցանէ: Վասն այնորիկ զգուշացաւ Տէր եւ բանիւ մարտեաւ ընդ նահատակին իւրոյ, զի յորժամ յաղթիցի ի Տեառնէ իւրմէ, ծանիցի^{13*} զտկարութիւն իւր: Յայնժամ յետ խոնարհութեանն ըմբռնեսցէ^{14*} զպսակն բարձրութեան:

1* D ո՞յր

2* A տանջիւմ

3* AD յանդիմանիւր

4* D այսոսիկ

5* B եւ

6* D չիք եւս... արժանաւորիլ

7* A ըմպռնեաց

8* D հրաժարեսցի

9* D յաղթութիւն ետուն

10* D ամենուր Յոբ

11* BC՝ ընդ

12* D բարձրացուցանէ

13* D ծանիցի

14* D ըմբռնեսցէ

Այլեւ զկիրս նախաստեղծին ի պատճառս պատուիրանազան-
ցութեանն^{1*} կրէր^{2*} յանձն իւր, վասն որոյ պատմէ Մովսէս, թէ^{3*} իւ-
րաքանչիւր եղելոցն վկայեաց Աստուած, թէ՛ «բարի են», եւ մար-
դոյն՝ ոչ⁶⁷¹։ Զի թէպէտ բաւական էր ասելն՝ «արար զմարդն ի
պատկեր իւր» (Ծննդ. Ա. 27), սակայն զի գիտէր, եթէ եղծանելոց է^{4*}
նա զփառսն, զոր ունէր^{5*}, երեւեցոյց Աստուած զՅոր, որ հրեշտակա-
կան վարս ունէր^{6*} եւ մեծութեամբ թագաւորութեանն^{7*} բերէր զնմա-
նութիւն, մինչ^{8*} ի դրախտին էր նախաստեղծն^{9*}։ Դարձեալ՝ անկ-
մամբն^{10*} յախտս զյետս պատուիրանազանցութեանն^{11*} զցաւալից
կեանս նշանակէր։ Եւ թէ վասն է՞ր թողացաւ^{12*} արդարն վկայեալ^{13*}
ի վիշտսն՝ զի հպարտացեալ էր սատանայ, զի եղծ^{14*} գողաբար^{15*}
պատրանաւք արարեալ^{16*} մահկանացու զպատկերն Աստուծոյ, որ-
պէս թէ յաւիտեան ունիցի զյաղթութիւնն, եհան Աստուած ընդդէմ

1* BC՝ պատուիրանազանցութիւնն

2* D պատուիրանազանցութեանն, զոր կրէր

3* D չէր

671 Հմմտ. Ծննդ. Ա. 4, 8, 10, 12, 18, 21, 25։ Կնոջ ու տղամարդու արարումից հետո Աստված հրահանգում է նրանց անել, բազմանալ, սնվել, լցնել երկիրն ու իշխել բոլոր արարածներին (28-29), վեցերորդ օրվա ավարտին միայն, ըստ Ծննդոց գրքի, նա տեսնում է, որ ամենը, ինչ առհասարակ ստեղծել էր, բարի է (այստեղ հատուկ չի նշվում, ինչպես արարման մյուս օրերի դեպքում, հենց այդ օրվա մասին, և մարդու արարման վերաբերյալ Աստծո անմիջական վերաբերմունքը չի արտահայտվում. Ծննդ. Ա. 31)։

4* D էր

5* D ունի

6* D չէր երեւեցոյց... ունէր

7* D թագաւորութեան

8* D յորժամ

9* B նախաստեղծ

10* B C անկամբն

11* D յուխտս զհետս պատուիրանազանցութիւնն

12* D թողացաւ

13* D վկայեալ արդարն

14* BDC գեղծ

15* D գողարար

16* D չէր

նորա զարդարն Յոբ ախոյեանն^{1*}672, որ նոյն աւրինական մարտուցեալ, ի՛նքն յաղթեցաւ ի նմանէ, որ վերստին դառնալովն յառաջին պատին, զերկրորդն Ադամ նկարագրէր զՏէր մեր՝ զայն, որ աղքատացան վասն մեր ըստ Յոբայ եւ հաշիւն յառաջին փառսն դարձոյց զնախաստեղծն ծննդովք իւրովք^{2*}:

Եւ այժմ խաւսի Աստուած ընդ նմա «յամպոյն»^{3*} (հմմտ. Յոբ ԼԸ. 1) առաջի բարեկամացն իւրոց, եւ յայտնէ զանքննելի իրաց դատաստանացն իւրոց ի մարդկանէ: Եւ թէ՛^{4*} ընդէ՞ր «յամպոյն»՝ նշան քաղցրութեան Յոբայ, եւ «մրրիկն»՝ սպառնալիս բարեկամացն^{5*}, զի ամենայն^{6*} ուրեք սովոր է Աստուած, ամպովք երեւեալ^{7*}, զանճառ բնութեանն^{8*} փառս տպաւորեալ ի նմա^{9*}:

[Մեկնութիւն⁶⁷³]

«Ո՞վ է դա, որ թաքուցանէ^{10*} յինէն զխորհուրդս^{11*}» (Յոբ ԼԸ. 2): Առ բարեկամսն ասէ, որ վասն վշտին համարէին, թէ յանցանս ունի

1* A ախոյեան

672 Հմմտ. «Ո՞վ է դա»-ի համառոտ մեկնությունը. «Բննողաց յայտնի է՝ զի մեծ պարծանաւ հպարտանալոյ չաւն ի վերայ բնութեանս մարդկան յետ ձգելոյն զԱդամ, կարծեւ, թէ մինչեւ ցյալիտեան յաղթող երեւցոյց (* երեւցայց) ազգի մարդկան: Վասն այնր հան զարդարն իբրեւ զհաշ զաւրական ընդդէմ ախոյանին» (ՄՄ 1138, 225բ, 1426, 69ա):

2* C իւրով

3* D ամպոյն

4* D եթէ *ի/ս* եւ թէ

5* D բարեկամաց

6* D յամենայն

7* A երեւել D երեւիլ

8* DC բնութիւնն

9* D զանճառ բնութեան փառսն տպաւորիլ ի նմա

673 ABC-ում նախադրական հատվածի ու մեկնության տարանջատում չկա («մեկնություն» պայմանական խորագիրը մենք ենք դրել, D-ում նշված է «Գլուխ երեսուն եւ ութերորդ»): Այստեղից սկսած ուղիղ տառատեսակով ընդգծել ենք այն հատվածները, որ չկան Համամ Բ.-ում, իսկ մյուս աղեսները ներկայացրել տողատակերում:

10* AD թաքուցանէ

11* D զխորհուրդ + «ժողովեալ զբանս ի ստի եւ համարի յինէն թագուցանել» (Յոբ ԼԸ. 2)

եւ ոչ յայտնէ. «մի՞թէ զուր եւ անգիտութեամբ վկայեցի վասն արդարութեան դորա» (հմմտ. Յոբ Ա. 2): Սովին բանիւ յանդիմանէ զստեղծուածն առաջին, որ կարծէր զխորհուրդ աստուածանալոյն թափուցանել^{1*} եւ զՅոբ՝ զի անիրաւ համարէր զինքն ի փորձութիւնս^{2*}: Եւ հարցմամբն^{3*} զգաստացուցանել^{4*} կամի, զի ի միտ առցէ, զոր հանդերձեալ է հառել: Զայս առ ամենայն սուրբսն տեսանեմք ասացեալ յԱստուծոյ, սոյն արիմաւ՝ վարժիչք առ վարժեալսն:

«Ժողովեալ զբանս ի սրտի եւ համարի յինչն թաքուցանել^{5*}» (Յոբ ԼԸ. 2). որպէս ժողովեաց Եւա^{2*} զԺանտաբուխ^{3*} բանս աւձին եւ համարէր զանխլանալ յԱստուծոյ, ըստ այնմ ոչ է ձեզ իրաւացի առնել, այլ գիտակ զԱստուած իմանալ «սրտի եւ երկկամաց^{6*}»⁶⁷⁴:

«Պնդեա՛ իբրեւ այր^{7*} զմէջ քո» (Յոբ ԼԸ. 3). մի՛ մեղկիցիս^{8*} ըստ նախաստեղծիցն, այլ արիաբար կաց^{9*} ի գիմամարտութեան^{10*} չարին եւ զի առաջի Աստուծոյ^{11*} կաս, իբրեւ զի այր մարդ ես:

«Հարցից զքեզ, եւ տուր ինձ պատասխանի» (Յոբ ԼԸ. 2)՝ մի՛ յանդուգն, որպէս զԱդամ:

^{1*} AD թագուցանել

^{2*} D փորձութիւն

^{3*} DC հարցմամբ

^{4*} ABC սգաստացուցանել

^{5*} D թագուցանել

^{2*} DC եւ սա

^{3*} D զԺանտաբուխ

^{6*} A իրկամանց D երկկամանց

⁶⁷⁴ Սաղմ. Է. 10, Սաղմ. ԻԵ. 2, Սաղմ. ՀԲ. 21, Երեմ. ԺԱ. 20, Երեմ. ԺԷ. 10, Երեմ. Ի. 12, Յայտն. Բ. 23:

^{7*} D զայս

^{8*} D մեղկիցես

^{9*} C չիք

^{10*} D կաց ի դիմամարտութեան փխ՝ ընդդիմամարտութեան:

^{11*} D C չիք

«ՄԼը էիր, մինչ ես հիմունս արկանէի երկրի» (Յոբ ԼԸ. 4), որով կարանով^{1*} պնդեցի^{2*} ես^{3*} գերկին. ի դէպ ելանէ առ սատանայ եւ առ Ադամ, եթէ՛ դո՛ւմ, որ աստուածանալոյ կամէիք, ո՛ւր էք, եւ առ Յոբ թէ՛ որպէս ոչ էիր անդ, նոյնպէս ոչ կարես քննել զդատաստան^{4*} իմ: Այլ եւ զայն գեկուցանէ, զի Որդի եւ Հոգի միայն էին արարչակից, զի իմաստութեամբ Որդով հիմնարկեաց եւ Հոգով, որ^{5*} է հաննար, պատառեաց զանդունդս: «Հիմն երկրի» երկինքն է^{6*}, եւ դու մի՛ զարմանար, թէ ի վերոյ կայ նա, զի ի կենդանոջ նախ ուղեղն սկսանի գոյանալ. եւ այլազգ՝ զի որպէս ի վերոյ կան, նմանապէս եւ ներոյ^{7*}, քանզի^{8*} շուրջ պատեալ է հրեղէնն:

«ՄԼ՝ վ^{4*} էարկ վէմ^{9*} անկեան ի դմա» (Յոբ ԼԸ. 6). թէպէտ եւ զմիջնատարերքս, որով^{10*} կցեցան երկու ծայրքն, «անկեմավէմ^{11*}» ասեմք, սակայն զՈրդի ասէ մարմնով, որ միացոյց^{12*} զերկուս^{13*} ազգս՝ ըստ այնմ՝ «վէմն, զոր անարգեցին, նա եղեւ զլուխ անկեան» (Սաղմ. ԶԺԷ. 22)^{14*} այն, որ ի միջոցի շինեաց գերուսա-

^{1*} D կարանամ

^{2*} AB պնտեցի

^{3*} D չիք

^{4*} A զդատաստանն DC զդատաստանս:

^{5*} D չիք

^{6*} D երկինք եմ

^{7*} D ի նմանէ ի ներոյ փ/ս. նմանապէս եւ ներոյ

^{8*} D զի

^{4*} D ո՛վ է, որ

^{9*} D զվէմն

^{10*} D որովք

^{11*} D անկիւնավէմ

^{12*} D մարմնով, որ միացոյց փխ՝ որ մարմնով միացոյց

^{13*} D գերկու

^{14*} ABC չիք ըստ այնմ... անկեան. գուցե այս մեջբերումը ևս D-ի գրչի հավելումն է. այն չկա և Համամ Բ.-ում:

դեմ եւ, անդ միացեալ ի մարմին^{1*}, միաւորեաց զհրեշտակս եւ զմարդիկ⁶⁷⁵:

«ՄՎ^{2*} եդ զչափ դորա» (Յոբ ԼԸ. 5). թէպէտ տարածումն երկրի անչափ երեւի մարդկան տկարութեան, այլ նա^{3*} կշռով արար զամենայն՝ որպէս գտեղի շինուածոցն, այնպէս եւ զհրէայսն^{4*} արինամն^{5*}: Եւ հարցմամբ Հայր զինքն ցուցանէ դնող վիմին, զոր մարգարէիմն գուշակեաց դնել ի^{6*} հիմունս եկեղեցոյ, զոր եկեալ^{7*} հաստատեաց ի վերայ հաւատոյն Պետրոսի:

«Կամ ո՞վ արկ^{8*} ի վերայ դորա լար» (Յոբ ԼԸ. 5)՝ զհարաւ հարթ թանձրացատակ զ'առ ի հետս եւ զհիւսիս^{9*} անաւարահող բարձրալերինք եւ զառիվեր: Սակայն իմաստնոյն հաւատարմացի բան, թէ^{10*} «ձգեաց զհիւսիսի զոչնչի^{11*} եւ հաստատեաց զերկիր ի վերայ ոչնչի» (հմտ. Յոբ ԻԶ. 7), զի «զախս^{12*}» (Յոբ ԼԸ. 6). այսինքն՝ զխառնուրդս^{13*} անհաս ի մարդկայնոցս^{14*} երկնի եւ երկրի բարձեալ^{15*} ունի. այն, «որ կրէ զամենայն բանիւ զարուրթեան իւրոյ» (Եբր. Ա. 3): Նա իսկ^{16*} լարաբաժին^{17*} արար ի ձեռն Յեսուայ

1* D ի մարմնի

675 Հմտ. Համամ Ա.:

2* D ո՞

3* D այլեւ փ/ս. այլ նա

4* B զհրայսն:

5* C արինամ D զհարսն՝ առաքինամ փ/ս. զհրէայսն՝ արինամ

6* D չիք

7* D + Տէրն

8* D էարկ

9* ABC զհիւսիս

10* D զի

11* D զհիւսիս ոչնչի C զհիւսիս ոչնչի

12* D զախս

13* D խառնուրդս

14* D մարդկայնոյ

15* D բարձեալ

16* D իսկ նախ փ/ս. նա իսկ

17* AB լարայբաժին

որդւոցն^{1*} Իսրայէլի^{2*} գերկիրն պարգեւաց (Յեսու ԺԳ. 7-33)^{3*}: Եւ Հոգ-
ւովն՝ ի Վերնատանն^{4*} բաժանեալ լեզուաւքն ի ձեռս առաքելոցն⁶⁷⁶:

«Յորժամ եղեն^{5*} աստեղք ծերք, ամենայն հրեշտակք աստեղաց
աւրհնեցին զիս^{6*} մեծաձայն» (Յոր ԼԸ. 7). «ծերք»՝ այսինքն ցիրք եւ
տարածք: Եւ վասն վայելուչ կազմածոյ^{7*} նոցա եւ բազմութեանն^{8*}
աւրհնեցին զՏէր իմանալի^{9*} զաւրութիւնքն: Այսու յայտնէ, զի տա-
կաւին չեւ էր անկեալ ապստամբն^{10*}, զի^{11*} «զամենայն» ասէ: Եւ զի
յերկուս^{12*} բաժանեաց՝ «հրեշտակք աստեղաց» եւ «հրեշտակ
իմ»⁶⁷⁷, յայտ է, զի եւ զաստեղս «հրեշտակս»^{13*} կոչէ. այսինքն՝
սպասաւորք հրամանի կամաց^{5*} Արարչին: Իսկ նշանակաւ զնա-
հապետսն ասէ եւ զամենայն սուրբսն՝ սկսեալ յառաջնոցն^{14*} մին-
չեւ զվերջինսն, ոյք արհնաբանիչք եղեն Աստուծոյ, որպէս ի ժա-
մանակի^{15*} Տեառն տնաւթնութեանն ի ծննդենէն^{16*} մինչ^{17*} ի վե-
րանալն^{18*} յերկինս երեւին արարեալ⁶⁷⁸:

1* A որդիոցն

2* AB Իսրայէլի

3* AD պարգեւեաց

4* D ի Վերնատունն

676 Վերջին երկու նախադասությունը հմմտ. Համառոտ (վերը՝ ծան. 361):

5* ABC եղան

6* C չիք

7* D կազմուածոյ

8* D C բազմութեան

9* B իմանալ

10* A B ամբստամբն

11* D որ

12* C երկուս

677 Ակնարկում է ԼԸ. 7-ի շարունակությունը. «ամենայն **հրեշտակք աստեղաց**
արհնեցին զիս մեծաձայն, եւ ամենայն **հրեշտակք իմ** գովեցին»:

13* D «հրեշտակս» աստեղս

5* C կամացն

14* DC յառաջնոց

15* ABC ի ժամանակ

16* D ի ծննդենէ

17* DC մինչեւ

18* C վերանալ

678 Հմմտ. Նարեկացի՝ հրեշտակների փառաբանությունը Քրիստոսին (Բն. 1-7),
աստղ-նահապետներ՝ Համամ Ա.:

«Փակեցի զծով դրամբք^{1*}» (Յոբ ԼԸ. 8). զեզերսն իմասցուք եւ զաւազն^{2*}, եւ զի դրունք են^{3*} ջուրց առ միմեանս: Իսկ զառաւելուն փակեալ է հրաման Արարչին. այսպէս՝ ժողովուրդն՝ արիւնամն, հոգեւոր արիւնամ^{4*} Աւետարանին՝ զնոր ժողովուրդս: «Յորժամ ծնաւ յորովայնէ մար իւրոյ ելանել» (Յոբ ԼԸ. 8)՝ յորժամ ծնաւ զնա արարչական Բանին^{5*}, որպէս ասէ Յուդիթ. «որ արարիչդ ես ջրոյ»^{6*}: Իսկ զՄովսէս^{7*} ի ծնանելն^{8*} իւրում նշանակեաց շնորհք Հոգւոյն Սրբոյ, զի էր «կայտառ» (Ելից Բ. 1) եւ զի լիցի^{9*} նա արէնադիր⁶⁷⁹:

«Եդի նմա զմէզ ի հանդերձ եւ զմառախուղ նմա^{10*} ի խանձարուրս» (Յոբ ԼԸ. 9). Ըստ ճառիս յայտնի է, զի յոլովակի ծածկի սովաւ երես^{11*} ծովու, իսկ զ'առ ի միտսն այցելի է^{12*}, զի^{13*} զջրածինն^{14*} Մովսէս եմոյժ յամպն եւ ի մէջն: Այսպէս տնարիւնական խորհուրդն Քրիստոսի^{15*} ծածկեալ կայր արիւնամ եւ մարգարէիւմ,

1* A դրամբ

2* D զաւազն

3* D C չիք

4* D արիւնակամ

5* D Բանիւ

6* D ջուրց

7* D Մովսէսս

8* D ի ծնանիլն

9* D լինիցի

679 Հմմտ. Նաբեկացի (Բն. 9): Վանական վարդապետը նաև բացատրում է մանուկ Մովսէսի Սուրբ Գրքում վկայված կայտառությունը (նրա վրա իջած Սուրբ Հոգու շնորհից):

10* D չիք

11* D երեսս

12* D առ ի միտս ասելի է

13* D + գժամանակ

14* D զջրածինն

15* D չիք

ծածկեաց իսկ եւ մարմնովն^{1*} զԱստուածութիւնն եւ շնորհաւ ա-
ւագանիւն՝ զորդիս եկեղեցոյ:

«Եղի սահմանս եւ ի դրունս»^{2*} (Յոբ ԼԸ. 10). ծովու^{3*} զաւազ եւ
զտարերսն, եւ աւրինատրացն՝ խրատս զգոշատու^{4*}:

«Ասացի՛ ցայդ վայր եկեսցես եւ այլ մի^{5*} զանց արասցես» (ԼԸ.
11). ծովուն յայտնի է տեսողացն^{6*}, եւ արէնք եւ մարգարէք^{7*} մին-
չեւ ցՅովաննէս^{8*}, զի լրումն արինացն Քրիստոսն է⁶⁸⁰: «Այլ այդրէն^{9*}
ի քեզ խորտակեսցին ալիք քո» (Յոբ ԼԸ. 11). որ եւ ծանաւթ է նա-
ւորդաց խստովթիւնն^{10*} եւ հանդարտովթիւն: Եւ ալէկոծիչ^{11*} պատ-
ժիչ արինացն Քրիստոսիւ խափանեցան, յորժամ արդարացոյց նա
զյանցաւորս:

«Եթէ առ քե՛ւ կարգեսցի լոյսն առաւաւտին^{12*}» (Յոբ ԼԸ. 12)
այն, որ յառաջնումն^{13*} աւուր համասփիւռ^{14*} էր եւ ի չորրորդումն
ակն տունջեան^{15*} եղեւ⁶⁸¹, նախքան զգո գոյացութիւն^{16*}: Սակայն

1* C մարմնով

2* D «եղի նմա սահմանս՝ եղեալ փականս եւ զդրունս»

3* D չիք

4* D զգոշատու

5* D մի այլ

6* A տեսողաց

7* D մարգարէիւ

8* BC ցովաննէս D ցՅօհաննէս

680 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 19):

9* D անդրէն

10* D խստութիւն

11* D + եւ

12* D եթէ առ քեզ կարգեսցի զլոյսն առաւաւտում

13* A յառաջնում D ի յառաջնում

14* A համասփիւռ

15* B տըւընջեան A C տունջեան

681 Հմմտ. «Աւղ. լոյսն առաջին, որ տուաւ լուսատուել գերկիր, ցիր բնութիւն ու-
նէր, եւ տաւորն արեգական կազմեցաւ լինել աման առաջին լուսոյն, զի զոր աւ-
րինակ այլ իմն հուրն է, եւ այլ իմն՝ նրագն... սոյնպէս եւ յստակ, սուրբ եւ ան-
աղտ լուսոյն կազմեցան լինել ամանի լուսատուրին, որ եղեն» (Քարսեղ
Կեսարացի, Յաղագս վեցօրեայ արարչութեան, էջ 172-173):

16* D գո գոյացութիւն փխ՝ զգոյացութիւն

Տէր մեր «Արեգակն» անուանեալ՝ իբրեւ զառաւատ պատրաստական գտաւ հաւատացելոց մարմնովն⁶⁸²:

[79բ] «Եւ Արաւսեակն^{1*} ետես զկարգ իւր» (Յոբ ԼԸ. 12). զՈրդւոյ անճառ ծնունդն ասէ⁶⁸³, զի զամենայն^{2*} ըստ կարգի կատարեաց եւ վերացաւ ըստ ժողովողին. «Ծագէ արեգակն եւ մտանէ» (Ժող. Ա. 5)⁶⁸⁴, որոյ առաջի եկեալ Յովհաննէս^{3*} «ետես զկարգ իւր». յայնմ^{4*} ասէ՝ «չեմ ես Քրիստոս^{5*}, այլ նա է Քրիստոս^{6*}» (Հմմտ. Յովհ. Գ. 28)⁶⁸⁵, որ զամենայն բանս մարգարէիցն ըստ կարգի կատարեաց:

«Հասանել ի վերայ թեւոց երկրի, թաւթափել զամբարիշտս^{7*} ի նմանէ» (Յոբ ԼԸ. 13). զամբարշտեալսն^{8*} սատանայ թաւթափեաց յերկնից: Որպէս ի ծագել առաւատու սուգանին ամենայն շարագործ⁶⁸⁶, այսպէս մինչեւ^{9*} Յովաննէս^{10*} եհաս ի վերայ եզերացն Յորդանանու՝ «ահա տապաւ առ արմատս ծառոյ^{11*} կայ»⁶⁸⁶ որք

682 Համամ Բ. ազատ է վերաշարադրում այս հատվածը՝ օգտվելով «եղիշեից». հմմտ «եղ». «Առաւատ զմարմնացեալն Քրիստոս կոչէ». Համամ Բ.՝ «Եւ առաւատ կոչէ զմարմնանալն Որդոյ»:

1* D Արուսեակ

683 Համամ Ա. «զՈրդոյ զաննառ ծնունդն նշանակէ»:

2* D ամենայն

684 Այս մեջբերումը Համամ Ա.-ում Յոբ ԼԸ. 11-ի մեկնության մեջ է:

3* D Յօհաննէս

4* D այն

5* D Քրիստոսն

6* D Քրիստոսն

685 Նարեկացի (Բն. 28ա): Առաջին կեսը՝ Արուայակ-Քրիստոս համադրությամբ երկրորդում է Համամ Ա.-ին:

7* A զամպարիշտս

8* A զամպարշտեալսն

686 Հմմտ. վերը՝ Chrysost. In Job, p. 648:

9* BD մինչ:

10* D Յօհաննէս

11* D ծառոց

686 Նարեկացի (Բն. 31):

հաւատացին, թաւթափեցին զամպարշտութիւն, իսկ մնացեալքն յամպարշտութեան իմեանմ անկան:

«Կամ թէ քո՞ առեալ զհողն, կաւ ստեղծեր կենդանի եւ խաւսուն եղիր զնա յերկրի» (Յոբ ԼԸ. 14). Կարգաւ բերէ զպատմութիւնն եւ հարցմամբն յանդիմանէ, թէ ո՞ր ստեղծմանն չես իրաւագետ, զի՞ զդատաստանն^{1*} Աստուծոյ քննել^{2*} ժախ^{3*}. եւ զի էառ զհողացեալ մեղաւք զբնութիւնս^{4*} եւ արար որդիս Աստուծոյ, զի անդ զստեղծումն^{5*} նախաստեղծին ասէ:

«Եւ մերժեցե՞ր զլոյսն^{6*} ամպարշտաց» (Յոբ ԼԸ. 13). սատանայ է^{7*}, զի ի^{8*} խաւար^{9*} դատեցաւ ի հրեշտակային^{10*} պայծառութենէն, ոչ ունի զնոյն լուսատւ բնութիւնն^{11*}, որպէս^{12*} եւ ոչ մարդ զոգի իւր՝ վասն մեղացն⁶⁸⁷, նոյնպէս զշնորհս^{13*} Հոգւոյն Սրբոյ՝ ի հրէիցն եւ զլոյս Աւետարանին: Այսպէս մերժին ի լուսոյ երեսաց Աստուծոյ ամենայն ամբարիշտ^{14*}, որպէս Յուդաս եղեւ⁶⁸⁸:

1* D դատաստանն

2* D քննել

3* D ժախ

4* D բնութիւնս

5* D ստեղծումն

6* ABC զլոյս

7* D սատանան է

8* C չիք

9* D խաւարի

10* A հրշտակա[յ]ին D հրեշտակացն

11* D բնութիւն

12* DC նորա

687 Այս հատվածը Համամ Բ.-ն փոխել է՝ ընկալելով հոգին որպես Սուրբ Հոգի. «սատանա[յ], զի ի պայծառութենէն, զոր ունէր, գրկեցաւ... եւ մարդն՝ ի Հոգւոյն վասն մեղացն»:

13* D շնորհս

14* A ամպարիշտ

688 Ամբողջ տեղիի մեկնությունը Նարեկացուն վերագրվող բնագրի վերաշարադրանքն է (Բն. 35-38):

«Զբազուկս^{1*} ամբարտաւանից^{2*} խորտակեաց^{3*}» (Յոբ ԼԸ. 15)՝
զփարաւոնին^{4*}, զԱմաղէկայն, զԳողիադուն^{5*}, զՍենեքերիմայն, զՆա-
բուգոդոնոսորայն^{6*} եւ զՀրէիցն, եւ աստուածական զաւրութեամբ
հաշին՝ զիշխանութիւն դիւացն։ Ըստ այնմ՝ «ցրուեաց զամբարտա-
ւանս^{7*}» մտաւք սրտից^{8*} (Հմմտ. Դուկ. 51-52)⁶⁸⁹։

«Հասեալ իցես յակն ծովու» (Յոբ ԼԸ. 16). տեսե՞ր, ասէ, զի
լեւիաթան^{9*} գնդակաւքն արգելու զակն անդնդոց եւ այնչափ թողա-
ցուցանէ, մինչ զի բաւական ծածկիլ^{10*} իւրոյ մարմնոյն։ Սակայն
զԱստուածութեանն^{11*} իմանալի բնութեանն ասէ, այլեւ զՈրդւոյ
ծնունդն⁶⁹⁰՝ զառաջին կամ զերկրորդն^{12*} 691, կամ զՀոգւոյ բխումն^{13*},
եւ զի^{14*} ոչ ոք եհաս յակն ծովու, զայս զանճառելիս զիա՞րդ իմաս-
ցի^{15*}։

1* C զզբազուկս

2* B անպարտաւանից

3* D խորտակեցե՞ր

4* D + եւ

5* D զԳողիաթոյն, + եւ

6* C զՆաբոգոդոնոսորայն

7* A զամպարտաւանս

8* D սրտի յիւեանց

689 Հմմտ. Նաբեկացի՝ հրեաների հիշատակումն ու սուրբգրային մեջբերումը (Բն. 43. վերջինս այնուհետեւ շարունակում է մեկնել մեջբերումը), Համամ Ա.՝
դիւերի հատվածը. «զդիւաց իշխանութիւն՝ հաշին»։

9* D լեւիադան

10* D ծածկիլ բաւական

11* D զԱստուածութենէ

690 Հմմտ. «Եղիշե»՝ Աստծո և Որդու մեկնությունը, իսկ Երրորդության երեք ան-
ձերի շեշտադրումը երկրորդում է Նաբեկացուն։

12* D զերկրորդումն

691 Համամ. Բ.-ն ազատ է վերաշարադրում այս հատվածը. «Այլեւ զանճառելի
եւ զանհասանելի զհայրական ծնունդն ասէ եւ զ'առ ի կուսականն, որ երկո-
քինն անիմանալիք են մարդկային մտաց»։

13* DC բղխումն

14* D չիք

15* D իմասցիս

Եւ «ընդ հետս^{1*} անդնդոց շրջեցա՛ր» (Յոբ ԼԸ. 16), տեսե՛ր զլոյսն, որ ճայթռէր^{2*} ի ջրայնոցն ի վայելչութիւն: Թէեւ այս իցէ հնարաւոր, ընդ խորս աստուածային խորհրդոցն ո՞ հասանիցէ՞ որ նստի ի ֆերովբէս^{3*} եւ հայի յանդունդս (հմմտ. Դան. Գ. 55). այն, որ կատարեալ զտնարինականսն⁶⁹², էջ ի խորս դժոխոց եւ եհան զարգելեալսն, զորոյ արինակն նկարեաց ի Յովնան^{4*} ի փոր կիտին լինելն (Յովն. Բ. 1):

«Բանայցե՛ն քեզ արհւ դրունք մահու» (Յոբ ԼԸ. 17). այս յայտնի է, զի ոչ յունեքէ խորշեցաւ մահ, բայց^{5*} յայնմանէ, որ ոչ ըմբռնեցաւ ի նմանէ՝ Որդին Աստուծոյ, յորժամ ի դժոխս ժամանեաց: Եւ «բարապանաց դժոխոց տեսեալ՝ սարսեցին» (Յոբ ԼԸ. 17), յորժամ ի Խաչին ասաց՝ «Հա՛յր, ի ձեռս քո աւանդեմ զհոգի իմ» (Ղուկ. ԻԳ. 46), փախստեայ անկաւ մատնիչն ի դժոխս, զի թերեւ զգերեալսն պահել կարասցէ: Իսկ Տէր^{6*}, որ զարդարութիւն արինացն ելից ինքեամբ^{7*}, անոր իջեալ, տապալեցաւ ամենայն^{8*}, զոր տեսեալ մարգարէին եւ արդարին, ուրախ եղեն: Եւ բարապանքն զարհուրեալ ակամայ^{9*} արձակեցին զարգելեալսն^{10*}:

«Խելամուտ^{11*} իցե՛ս լայնութեան զառ^{12*} ի ներքոյ երկնից» (Յոբ ԼԸ. 18). դարձուցանէ ի ծովու^{13*} սփանչելեացն ի լայնութիւն երկրիս եւ որ ինչ լուսով արեգական տեսանի, զորոյ չափ թէպէտ

1* BC հետ D եւ թէ՛ «հետս...»

2* D հառագայթէր

3* C ֆերովբէս D ֆերալբէս

692 Միայն տնօրինական խորհրդի մասը համապատասխանում է Նարեկացուն:

4* B C՝ Յովնան, D ի Յովնան

5* D բաց

6* D Տէրն

7* C յինքեամբ

8* D տապալեաց զամենայն

9* D կամաւ

10* D զգերեալսն

11* A խելայմուտ

12* D զոր

13* D ի ծով

եւ^{1*} ասացին երկրաշափքն ՂՌ.^{2*} ասպարէս, այլ ոչ է գիտելի մարդոյ, բայց նմա միայն, որ «չափեաց զերկին»^{3*} թզաւ^{4*} եւ զերկիր քլաւ» (Ես. Խ. 12): Իսկ առ ի միտս՝ գիտովեան Աստուծոյ չափաւոր իմաստիւք տուաւ^{5*} մարդկան, այլ անհուն է իբրեւ ջուրս^{6*} բազումս, որ ծածկեն զծովս:

«Զի՞նչ երկիր իցէ, յորում լոյսն ագանիցի, կամ զի՞նչ տեղի խաւարի^{7*}» (Յոբ ԼԸ. 19). լոյսն, մինչեւ եղեալ էին ամանքն, երեկուն ժամու^{8*} ժողովեալ, կցէր յարփին վերին: Իսկ յետ լինելոյ լուսաւորականացոյ ասի^{9*} յիմաստնոց^{10*} ըստ շրջաբերութեան երկնի լիմել զընթացսն^{11*}: Բայց Մովսէս յայսմանէ ինչ ո՛չ ճառեաց, միայն ասէ՝ զարեգակն^{12*} տունջեան^{13*} եւ զլուսին եւ զաստեղս՝ զիշերոյ իշխան (Հմմտ. Ծննդ. Ա. 16), եւ զտեղի «ագանելոյն» ոչ յաւել, որում հետեւին^{14*} ամենայն աստուածայնոց պատմութիւնք: Բայց միգուցե այլաբանեալ է տեղիս: «Տեղի»՝ լուսընկալ^{15*} զԱստուածածին կոյսն^{16*} ասէ, որ կրեաց իննամսեայ ժամանակաւ, եւ գեթեզմանն՝ գերիս միայն աւուրս^{17*}:

1* D չիք

2* A չիք ՂՌ. լուսանցքում նշված՝ որչափն ոչ նշանակեաց, D իննսուն հազար ասպարէզ

3* D զերկին չափեաց

4* D թզով

5* B տըւաւ D մտաւ

6* D զջուրս

7* ABC չիք կամ... խաւարի

8* D երեկոյն ժամուն

9* D դասի

10* D իմաստնոց

11* D լիմիլ ընթացան

12* BC զարեգակնն

13* B տըւընջեան AC տուընջեան

14* A հետեւին

15* C լուսոյն կալ

16* D զԱստուածածինն կոյս

17* D աւուրս միայն

«Կամ զի՞նչ տեղի խաւարի» (Յոբ ԼԸ. 19). «խաւար» «տեղի» ոչ ունի եւ ամենայն անտեղի անգոյ է, այլ է^{1*} նա պակասութիւն լուսոյ, իսկ «տեղի խաւարի»^{2*} դժոխքն եւ տարտարոսն, յորում բնակէ^{3*} խաւարասէրն եւ նեռն⁶⁹³ «տեղի» հանգստեան «խաւարին»։ Այլ Աստուծոյ խաւարն լոյս է, որպէս՝ «արահետ արարի հեթանոսաց»^{4*}, յորս մերձեցաւ, ըստ որում հրաման ետ առաքելոցն՝ «զոր ասեմ ձեզ»^{5*} ի խաւարասէր տանս Յակոբայ^{6*}, ասացէ՛ք ի լոյս հեթանոսաց» (Հմմտ. Մատթ. Ժ. 27)⁶⁹⁴։

«Երթեա՛լ իցես յշտեմարանս»^{7*} ձեան եւ զգանձս կարկտի տեսեա՛լ իցես» (Յոբ ԼԸ. 22). ի սաստիկ շնչմանէ^{8*} ձմերայնոյն^{9*} զշիթս անձրեւաց ի ձիւն փոխարկէ, հողմ եւ աւդ^{10*} մաքուր՝ զջուր սառուցեալ Բանիւ Աստուծոյ։ Ըստ այնմ՝ «վաղվաղ ընթանան պատգամք նորա։ Դնէ զձիւն, որպէս զասր^{11*}» (Սաղմ. Ճեթ. 15-16)։ Եւ այլ զանազանաբար ասի վասն սոցա^{12*} ի մարդկանէ, յաղագս որոյ ոչ ինչ կարի ստուգի։ Սակայն նշանակաւ «շտեմարան ձեան»՝ բնակութիւն^{13*} դիւացն, եւ «գանձ կարկտի»՝ մեղաւորացն^{14*} ոգիքն ի դժոխս⁶⁹⁵։

1* DC չիք

2* D «խաւար տեղի... իսկ «տեղի խաւարի» կրկնած երկու անգամ

3* D բնակի

693 Համամ Ա. «զնեռնին բնակութեան վայրսն»։

4* D յարահետ արար ի հեթանոսաց

5* D չիք ասեմ ձեզ

6* D Յակոբայ

694 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 51)։

7* D ի յշտեմարանս

8* A շշմանէ

9* D ձմերայնոյ

10* AB աւք

11* C ասր D գաստ

12* D Աստուծոյ

13* DC բնութիւն

14* D մեղաւորաց

695 Հմմտ. Համամ Ա. «մեղաւորք արգելեալք իցեն ի դժոխս»։

«Համբարեալ^{1*} կայցէ քեզ յար^{2*} մարտի եւ պատերազմի ի ժամ[անակս թշնամեաց] 3*» (Յոբ ԼԸ. 23). Աստուած որպէս զինու մարտնչի ընդ թշնամիսն իւր^{4*}, որ ոչ այլ ումեմէ ձեռնհաս առնել, թէպէտ առասպելէն վասն կախարդաց: Եւ մի՛ դու զայն յիշեսցես, որ^{5*} յեգիպտոս, զի եւ անդ իսկ առ աշս գործէին Յանէսեանմն (տե՛ս Բ. Տիմ. Գ. 8), բայց Աստուած զգալի^{6*} դարձուցանէր, զի արժանի էին կրկին պատժոց: Նոյնպէս եւ թէ այլուր պատահի՝ ըստ Աստուծոյ թողացուցանելոյ եւ ոչ ի զարուրենէ ումեմ: Որպէս խրատեաց Աստուած այսու հարուածով զեգիպտոս, զհամանացիսն եւ զտունն^{7*} Իւրայելի^{8*}, նոյն արիւնակ տեսցես եւ զյարուցմունսն ի վերայ ազգաց աշխարհաց^{9*} ի հին եւ ի նորս, ընդ որս իմանի եւ ժամանակ երեւելոյ նեոխնն. *զԴարբանդայ դռանն*^{10*} բանալն նեոխնն հրամանաւ⁶⁹⁶:

1* A, Համամ Բ.՝ համարեալ D ամբարեալ

2* D ցար

3* Համամ Բ.՝ նույնը «Համբարեալ կայցէ յար մարտի եւ պատ[երազմի]». D խմբագրել և տեղին մեջքերել է ամբողջական և ավելի ճշգրիտ. «[Հ]ամբարեալ կայցէ քեզ ի ժամանակս թշնամեաց յար (ցար) մարտի եւ պատերազմի»:

4* D չիք թշնամիսն իւր

5* D չիք

6* D ի զգալի

7* D զտուն

8* AB Իւրայելի

9* DC չիք

10* BC գդարբանդարդանդադոանն B զբարդանդադոանն լուսանցքում հավ. դարբանդ. Համամ Բ.՝ Դարբանդադոտ

⁶⁹⁶ Կասպից ծովի մոտ գտնվող Դարբանդի դռների մասին հիշատակվում է «Աշխարհացոյց»-ում. «Որոյ ըստ հիւսիսոյ՝ Մասիսքան ազգն բնակեալ են ի Վարդանեան դաշտին, մինչեւ ցԿասքից ծովն, յոր բազուկն Կակասայ հպի, յորմէ ածեալ է զպարիսպն Դարբանդայ, այսինմն Կապ եւ դոտն՝ քաղաք պահակին ճորայ՝ աշտարակ անագին ի ներս ի ծովուն կացուցեալ» (Աշխարհացոյց Մովսեսի Խորենացոյ Յաւելուածովք նախնեաց, էջ 27): Վանական-Համամ Բ. բնագրում աղոտ ակնարկ է պահպանված Նարեկացու ընդարձակ մեկնությունից (վերջինս այս պատկերը միավորում է նախորդ տեղիին՝ «գանձ կարկտի»՝ Յոբ ԼԸ. 22. հյուսիսային ազգերի ներխուժումը համեմատում վեր-

«Ուստի՞ ելանիցէ եղեամն^{1*} կամ սփռեսցի հարաւ ի ներքոյ երկնից^{2*}» (Յոբ ԼԸ. 24). դիտին է Աստուծոյ փոփոխել ըստ յեղանակացն^{3*} զայս ի պարզ ցրտոյն զանաւոր ցաղումն^{4*} եղեման^{5*}, որպէս զցաղն առաւատու^{6*} ի գողտրիկ ժամանակ^{7*}: Իսկ առ ի միտս զշնորհս Հոգւոյն Սրբոյ ասէ, որ զարէն քաղցր ցաղոյ իջանէր առ մարգարէսն եւ^{8*} առաքեալսն, զոր^{9*} վերաշրջեաց սատանայ ի սուտ մարգարէսն եւ ի հերձուածողսն ցուրտ բանիւ, որպէս զեղեմն^{10*697}:

«Կամ սփռեսցի հարաւ ի ներքոյ երկնից» (Յոբ ԼԸ. 24). «շտեմարանն» է նորա^{11*} հիւսիսակողմ^{12*} սառնամանեաց^{13*}, նոյնպէս հարաւ՝ ջերմին աւոյոյ վասն արեգականն յար ընդ այն ընթացից,

ջին ժամանակներում կարկտի հեղեղի հետ. Բն. 57-61): Առհասարակ «Աշխարհացոյց»-ում հղումներ կան Հոբի գրքի մեզ հետաքրքրող ԼԸ. գլխին («Խելամո՞տ իցես լայնութեան առ ի ներքոյ երկնից, ո՞րչափ իցէ, զի՞նչ երկիր իցէ, որում լոյսն ազանիցի»։ Յոբ ԼԸ. 17-18), երբ հեղինակը խոսում է երկրագնդի մասերի, սրանց բնակվածության, հարավի խիստ ջերմության ու հյուսիսի սառնության պատճառով անբնակ լինելու, անձանոթ վայրերի ու երկրների վերաբերյալ ոչինչ չասելու մասին՝ մեջբերելով նաև Հոբի ԻԶ. 6 տեղին («Ըստ Յոբայ, եթէ «զերկիր ի վերայ ոչընչի կառուցեալ զերկիր»։ Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացոյ, էջ 8-9)։

1* BC եղեմն

2* D + կամ սփռեսցի հարաւ ի ներքոյ երկնից

3* D եղանակացս

4* A ցանումն

5* D եղեմն

6* D ցաղն յառաւատուն

7* A ամակս

8* D + առ

9* D որ

10* D յեղեմն

697 Միավորված են Համամ Ա. (եղյամ՝ Հոգու շնորհ) և Նարեկացու (եղյամ՝ հերձվածների սառեցնող խոսք) մեկնությունները։

11* A են որպէս է ք/ս. նորա

12* AB հիւսիսակողմ D հիւսիսակողմն

13* BDC սառամանեաց

եւ այն ելանէ ի գարնանային յեղանակն^{1*}: Ըստ այնմ եւ շնորհֆ Հոգւոյն Սրբոյ շնչեալ^{2*} յառաքեալսն⁶⁹⁸՝ հալածեաց նոքամ գցրտամտութիւն^{3*} յազգաց^{4*} հեթանոսաց:

«Ո՛ր պատրաստեաց զհոսանս սաստիկ անձրեաց» (Յոր ԼԸ. 25). յայս նման է^{5*} առատութեան^{6*} ուսուցչաց սերմանող մարգարէ-իցն եւ առաւել բեղմնատու^{7*} ի կալ պատրաստող առաքելոցն ցորեան բանին, զոր ամոքեալ եղին ի սեղան հոգեւոր վարդապետֆ եկեղեցւոյ:

«Զճանապարհս ամպրոպաց^{8*} տեղեալ յերկիր» (Յոր ԼԸ. 25). զամպոց յուզմունս ասէ եւ զորոտմանս^{9*}: «Ո՛րվ^{10*} է հայր անձրեւի» (Յոր ԼԸ. 28), եւ կամ որո՛վ կապով կապեալ է բերան ամպոցն^{11*}: Հարցանէ այսու վասն իջման հոծ եւ մեծակաթիլ անձրեւաց, զոր առնումք ի հնչումն Հոգւոյն Սրբոյ ի Վերնատունն^{12*}, եւ առաքելաւմն^{13*} անձրեւեաց^{14*} յընդունողսն:

«Յագեցուցանել զանկոխն եւ զանշէնն» (Յոր ԼԸ. 27). զկոպարիշտսն ասէ, զկոխան եղեալն ի դիւաց, ուր ոչ անուանեցաւ^{15*} Քրիստոս, իսկ յորժամ արարադրեալ Աւետարանաւն ծնանին^{16*}

1* D եղանակն

2* D C շնչեաց

698 Համամ Ա. «Հոգւոյն Սրբոյ շնորհսն յառաքեալսն»:

3* D զսրտամտութիւն

4* BDC ազգաց

5* BDC չիք

6* ADC առատութիւն

7* ABC բեղմնատու

8* BDC ամբրոպաց

9* D զորոտման

10* D ո՛ր

11* D ամպոյն

12* D Վերնատանն

13* D առաքելովքն

14* D անձրեւաց

15* B C անուանին D անուանեն

16* BDC չիք Քրիստոս... ծնանին

արդիւնս շահեկանս: «Բխեցուցանել զբոյսս դալար[ւ]ոյ»^{1*} (Յոբ ԼԲ. 27)՝ ասա՛ ինձ, որո՞վ բերանով ըմպեն^{2*} բոյսք եւ տունկֆ^{3*} զանձրել^{4*} եւ^{5*} զառատութիւն իւր ուսուցանէ այսու: *Զի ոչ միայն ի մարդկան պէտս եւ ի բնակութիւն, այլեւ ի վերայ ծովու: Եւ «յանշէն եւ յանկոխ» տեղիս անձրեւէ. մի^{6*} զի վայելչասցի տարրն երկրի միաբանութեամբ այլոցն, եւ երկրորդս^{7*} ի պէտս վայրաբնակ կենդանեաց: Իսկ նշանակաւ հեթանոսաց առակէ «բխեալ»^{8*} ի սրտե՛ս⁶⁹⁹:*

«Յո՞յր արգանդէ ելանէ սառն, եւ զեղեամն^{9*} ո՞ր ծնաւ յերկիր»^{5*}, «կամ^{6*} զերկինս^{7*} ո՞ր հալեաց» (Յոբ ԼԲ. 29-30), «եւ հեղեալ կայ»^{8*} 700 (հմմտ. Յոբ ԼԲ. 38): Առ տեղեաւս ի նախասացեալսն հանգումակի^{9*}, իսկ նշանակաւ^{10*} «սառն»՝ սատանայ^{11*}, եւ հա-

1* BDC չիք բխեցուցանել զբոյսս դալարոյ

2* B ըմբին C ըմպին

3* C տուն:

4* D զանձրելս

5* AD չիք

6* D մինչ

7* A երկրորդ D եւս փ/ս. եւ երկրորդս

8* D բղխեալ

699 Հմմտ. Համամ Ա. «զհեթանոսաց կոապաշտութիւն», Նարեկացի. «զի յառաջագոյն սմբակակոխք էին դիաց... եւ ոչ էին լե[ալ] տեղի ընթացից... առաքելոցն, որք... շինեցին... զանձինս նոցա բնակարան... ուստի բղխեաց ազգի ազգի բարութիւն» (Բն. 70):

9* A զեղեմ BC զեղեմն

5* D յերկինս D + զի իջանէ իբրեւ զջուր ծորեալ

6* D եւ

7* D զերեսս երկնից

8* D չիք եւ հեղեալ կայ

700 Մեկնիչը խառնել է Յոբ ԼԲ. 29-ը տեղին («որ իջանէ իբրեւ զջուր ծորեալ») ԼԲ. 38-ի հետ («եւ հեղեալ կայ իբրեւ [զհող փոշի]»): Իր հերթին Յոբ ԼԲ. 38-ում մեջբերում է «հեղեալ կայ իբրեւ զջուր» ձևով ու մեկնում ըստ սրա (Համամ Բ.-ում միայն «հեղեալ»):

9* B հանկումակի

10* D նշանակաւս

11* D «սառն»՝ սատանայ փխ՝ առատանայ

լումն՝ անկեայն յերկնից⁷⁰¹: «Յորո՞յ արգանդէ ելանէ եղեամն^{1*}»՝ բանսարկոյիմ^{2*} եւ^{3*} խախաց եղեալ^{4*} մեծացուցանէ զընդունողսն⁷⁰²:

«Խեղամո՞ւտ իցես կարգի Բազմաստեղացն^{5*}» (Յոբ ԼԸ. 31). խոստանան քաղդէացիք գիտել ինչ վասն սոցա^{6*}, բայց^{7*} ոչ ինչ կարեն յայտնի ասել, թէպէտ եւ համբաւեն հազար եւ հինգ հարիւր աստղ, որով վարեն զծննդաբանութիւնն^{8*} եւ զմանունսն յոլովս ի միասին եղեալ, զի մի ծածկիցի նուագութեամբն լոյս նոցա: Իսկ արարիչն թուէ^{9*} եւ յանուանէ կոչէ զնոսա^{10*}: Իսկ առ ի միտս զառաքեալսն⁷⁰³ եւ զամենայն սուրբս^{11*} է իմանալ:

701 «Յեղիշէ»-Համամ Ա.:

1* ABC եղեմն

2* BC բանսարկոյիմ, A բանսարկութիւն փոխված բանսարկութեան կամ հակառակը:

3* D չիք

4* D խաղացուցեալ

702 «Խախացոց»-ը արածող կենդանիների որովայնի պարկն է, որտեղ մակարդվում է կաթը, «խախաց»-ը պանրի մակարդն է, իսկ «խախացել»-ը մածուցելը՝ նԲՀԼ: Այստեղ Վանական վարդապետը պատկերում է ջրի պնդացումը եղյամի՝ «խախաց» լինելը չարի սառը որովայնում («խախաց եղեալ մեծացուցանէ զընդունողսն»)՝ հավանաբար պետք է լինի «խախաց եղեալ մածուցանէ զընդունողսն»: Մյուս ընթերցումով բանսարկության եղյամն է դուրս գալիս և մածուցում՝ այս դեպքում ոչ թե իր (չարիի որովայնի) մեջ ընդունվողներին, այլ նրանց, ովքեր ընդունում են եղյամն իրենց մեջ: Նույնը, բայց սրտի մածուցման, ֆարի պես պնդացման պատկերով ներկայացված է Նարեկացուն վերագրվող բնագրում (Բն. 72):

5* D Բազմաստեղաց

6* D սորա

7* ABC չիք

8* D զծննդաբանութիւն

9* B թուէ

10* D չիք

703 Համամ Ա.:

11* D սուրբսն

«Կամ թէ՛^{1*} քո՞ բացեալ իցէ զպատրուակ Հայկին» (Յոր ԼԸ. 31). աստղ մի պայծառ լուսով մերձ ի նա եղեալ՝ ծածկէ զնա, որպէս եւ այլ եւս միւս^{2*} աստղ պատրուակէ՝ «զԲազմաստեղն»^{3*} աւուրս^{4*} քառասունս^{5*}: Իսկ առ խորհուրդ^{6*}՝ զտնարէնութիւնն Որդւոյ ասէ, որ^{7*} պատրուակեցաւ ի մարմինն^{8*} յարգանդ Կուսին⁷⁰⁴, եւ խորհուրդն՝ ի մէնջ:

«Եւ ածիցե՞ս^{9*} զՄազարովթն^{10*} ի ժամանակի իւրում» (Յոր ԼԸ. 32). եւ սա ի մեծագոյն^{11*} աստեղացն է, որ ընդ ժամանակս ժամանակս երեւին^{12*}՝ հանգումակ սմին^{13*} ի ժամանակս տնարէնութեան Տեառն, Գաբրիէլ երեւեալ սրբոյ Կուսին, աւետարանէր զուրախութիւնն տիեզերաց, նոյնպէս եւ Յովաննէս^{14*} եւ Պետրոս՝ զլուս առաւելոցն: Եւ եղիս լուսեղէն պատգամաւն իւրով կարապետէ զերկրորդ գալուստն⁷⁰⁵: Եվ զի ամենայնիւ^{15*} ջանայ նմանեցուցանել զիւրն երեսումն պեղծն^{16*} անապատի գալստեանն Քրիստոսի, յառաջընթացս եւ քառոցս կորստեան ազդէ: Եւ ասի այս, թէ որպէս ի ծննդեան^{17*} Փրկչին «պատրուակ Հայկին» բա-

1* D եւ *ի/ս*. կամ թէ

2* D միւս եւս:

3* D զԲազմաստղն («մ»-ն բաց թողնված)

4* D յաւուրս

5* C քառասուն

6* D ի խորհուրդ

7* D որպէս

8* D ի մարմին

704 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 80), Համամ Ա. «զտնարէնութիւն Տեառն»:

9* D եւ կամ բանայցե՞ս

10* D զՄազարաթն

11* A B մեծայգոյն

12* D երեւի

13* B հանկումակ սմին D հանգոյն սմին C հանգումակս մին

14* D Յովաննէս

705 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 83): Հետագա մեկնությունը՝ Համամ Ա. (տե՛ս վերը):

15* D յամենայնի

16* D պիղծն

17* D ծննդեանն

ցաւ (Յոբ ԼԸ. 31), այնպէս եւ անդ յայտնի ա՛յն աստղ^{1*}, որ այժմ ծածկեալ է ի^{2*} ներքոյ քաւ եւ մթառեսակ աստեղն^{3*}, զոր «Մագարովք» կոչէ: Եւ «գԳիշերավարն» ի վերայ վարսից իւրոց փառշիցէ» (Հմմտ. Յոբ ԼԸ. 32). Աստուծոյ դիրին^{4*} է զհարաքանչիւսն^{5*} ի կարգի կացուցանել, իսկ նշանակաւ՝ Որդին Աստուծոյ «ի վերայ վարսից Մագարովքին»՝ այսինքն փառազութեանն^{6*} Յովհաննու^{7*}, եմուտ ի ժողովուրդն^{8*} եւ զվերակացու^{9*} մեղացն սատանայ «փառշելով» յերեսացն՝ յաղթելով յանապատին, եւ յետ վերանալոյն երեւեալ, կոչեաց զՊաւղոս վրէժխնդիր արինացն⁷⁰⁶:

«Գիտիցես՞ զշրջանակս նորա» (Յոբ ԼԸ. 33). այսինքն^{10*} գերկնից, զի «շուրջ» ասի պատի^{11*} զամենայնիւ^{12*}, զոր իմաստունմ հինգերորդ^{13*} մարմին ասացին եւ անդադար շրջաբերութիւն: Եւ թէ ուստի՞ ծանեան^{14*} զայս՝ ի լուսաւորացոյ^{15*} շրջագայութենէ^{16*}: Սակայն դասմ մարգարէիցն Էին⁷⁰⁷, որ յերկրի գոլով, գերկնային խորհուրդն շրջապատեցին զլեալսն եւ զլինելոցն⁷⁰⁸:

1* D աստղն

2* BC չիք

3* D աստեղ

4* D դիրին

5* C զհարաքանչիւսն

6* D փառազութեամբ

7* D Յովհաննու BC Յովհաննու

8* D ժողովուրդ

9* C վերակացու

706 Համամ Բ.-ն այստեղ հետևում է «եղիշէին» (վերը):

10* D այս

11* A պատիլ BC պատիւ

12* D ամենայնիւ

13* BD հինգերորդ

14* D ծանեալ

15* AB լուսաւորացոյ

16* B շրջապայութենէ

707 Հմմտ. «եղիշէ»՝ «գմարգարէսն ասէ», Համամ Ա.՝ «գմարգարէսն յիւրաքանչիւր ժամանակի յարուցեալ փառգոյ»:

708 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 88):

«Կոչիցե՞ս զմէզ բարբառով, եւ լի՞^{1*} սաստիկ ջրով լսիցէ՞ քեզ» (Յոբ ԼԸ. 34). սկսեալ յանդունդս^{2*} ըստ կարգի եհան զբանս մինչ ի վերին հրեղէն երկինն^{3*}, զոր «շրջանակ» կոչեաց, եւ ապա ի-ջոյց^{4*} դարձեալ յաւ^{5*} այդր: Ասա՛ ինչ^{6*}, որո՞վ բերանով բարբա-ռին նոխա^{7*} կամ որո՞վ լարով կապեալ է ի նմա ջուրն, այլ ինքն միայն գիտէ զայս, որ ամպով երեւէր Մովսէսի^{8*} եւ լի ջրով լսէր եղի-այի^{9*} 709: Եւ գումարէ ի ներքոյ երկնից, երբ եւ կամի, սոյնպէս յաւրինէ զվարդապետս եկեղեցւոյ⁷¹⁰:

«Արձակեսցե՞ս^{10*} զշանթս^{11*}, եւ գնասցե՞ն եւ ասացեն քեզ, թէ զի՛նչ է» (Յոբ ԼԸ. 35). Աստուծոյ միայն է կարելի ի խստութեանն^{12*} ամպոյ խստութեամբ հողմոյ ճնշել^{13*} պատառամբն հուր շանթիս^{14*} ընկենուլ^{15*}, որպէս ի Սողոմ⁷¹¹, եւ յայլ^{16*} բազում տեղիս, եւ տա-կափն լինի ի պակուցումն ամբարշտելոց^{17*} եւ այլազգ⁷¹²: Ասա՛

1* D զի

2* D յանդունդսն

3* DC երկին

4* D զիջոյց

5* D աւ

6* AD ինչ

7* C չիք

8* BD Մովսիսի

9* D եղիայի լսէր

709 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 90-91):

710 Հմմտ. Համամ Բ.՝ «Երբ եւ կամի եւ զդեան յանդունդս առաջէ («եղիշե» «զդեան ասէ»), սոյնպէս յորինէ զվարդապետս եկեղեց[ւ]ոյ»:

10* D արձակիցես

11* D շանթս

12* B խստութեանն

13* C ճնշել D խստութիւն հողմոյ ճնշել *փ/ս*. ի խստութեանն ամպոյ խստու-թեամբ հողմոյ ճնշել

14* D շանթս

15* C ընկուլ

711 Սողոմ՝ հմմտ. Նարեկացի (Բն. 94):

16* C այլ

17* A ամպարշտելոց

712 Այս և հետագա մեկնությունը պարզեցնում է Համամ Բ.-ն ու ձևակերպում որպես ուղարկվող հրեշտակների երկակի առաքելություն:

ինձ, թէ հնազանդեսցի՞նք քեզ կարգ գուարթնոցն^{1*} եւ ունկնդիր լիցի՞նք^{2*} յառաքեալսն^{3*} զնոսա^{4*} ի գործ, գնայցե՞նք որպէս փայլական եւ եկեալ ասիցե՞նք՝ «հաւասարիկ եմ» (հմմտ. Դուկ. Ժ. 17-18)⁷¹³: Էս ասել եւ վասն հրոյն, որ էջն ի պատարագն Աբելի, եւ որ ի կարգին է՝ մինչ^{5*} ի գալուստ Բանին⁷¹⁴: *Նոյնպէս եւ զառաքումն հրեշտակաց առ սուրբ արս, զոր ունիս առձեռն գտանել ի Հին եւ ի Նոր կտակարանս*^{6*}, այսպէս զառաքեալսն իմասցումք, վասն որոյ ասէ՝ յայնժամ «եղից զհազարապետսն^{7*} Յուդա դամպարս^{8*}, եւ այրեսցեն^{9*} յաջ եւ յահեակ» (հմմտ. Զաք. ԺԲ. 6)⁷¹⁵:

«Ո՛ր վ^{10*} ետ կանանց իմաստութիւն եւ հանճար նկարուց ոստայնանկութեան^{11*}» (հմմտ. Յոր ԼԲ. 36). Թէպէտ բնութեամբ իմաստուն է ստեղծեալ մարդ, բայց արուեստ ոչ ամենեցուն է, այլ որոց Աստուած շնորհէ՝ որպէս Բերսելիէի^{12*} եւ որոց ընդ նմա է, իսկ խորհրդական բանիւ ասել՝ «կին»՝ *եկեղեցի*^{13*}, ըստ Յովաննու^{14*} (հմմտ. Յովհ. Գ. 29) եւ ըստ առաքելոյ^{15*} (հմմտ. Եփ. Ե. 25), ուստի

1* A գուարթնոցն BC զըւարթնոցն

2* D լինին

3* A յառաքելն

4* D ընդ նոսա

713 Հմմտ. Համամ Ա. «զհրեշտակս ասէ եւ զառաքեալսն»:

5* D մինչեւ

714 Հմմտ. Նարեկացի (Եղիշայի, այլ ոչ Աբելի զոհաբերութիւն. Բն. 95):

6* D կտակարանսն

7* DC զհազարապետս

8* D դամբարս

9* D այրեսցին

715 Վերջին նախադասութիւնը՝ Համամ Ա.:

10* D ո՞

11* BC ոստայնակութեան D ոստայնանկութեան եւ հանճար նկարուց

12* D Բերսելիէի

13* D եկեղեցին

14* D Յովաննու

15* D առաքելոյն *փ/ւ.* ըստ առաքելոյ

ուսան հրեշտակի^{1*} բազմապատիկ իմաստութիւն Աստուծոյ, որք անկանեն զբազմահանմար առաքինութիւնս ի հանդերձ փեսային⁷¹⁶:

«Ո՛ր թուէ^{2*} զամպս^{3*} իմաստութեամբ^{4*}» «Եւ հեղեալ կայ իբրեւ զշուր^{5*} 717» (Յոբ ԼԸ. 37-38). որպէս շիթ անձեւաց թուեալ^{6*} են նմա, այնպէս եւ սուրբ⁷¹⁸ ամենայն եւ հրեշտակք, որք սպասաւոր^{7*} եղեն կամաց նորա^{8*} յամենայն ուրեք: Եւ զոր աւրինակ աւգս^{9*} ի միջոցի աստ հեղեալ տարածեալ կայ, եւ որք ծծեն ի սմանէ, շեն մոռացեալ առաջի Աստուծոյ, սոյնպէս շնորհք Հոգւոյն հեղեալ, ըստ մարգարէին, ի վերայ ամենայն մարմնոյ^{10*} (Յովէլ Բ. 28, 29), եւ որք առինն, պտղաբերեալ^{11*} ունին:

«Մածուցի զնա, իբրեւ վիմալ խորանարդ» (Յոբ ԼԸ. 38). թէպէտ վասն ամպոց ասէ եւ զայս, որ երեւին^{12*} ի վերայ մեր երկին^{13*}, սակայն զժուժկալութիւն մարմնոց^{14*719} ասէ, որք ի զանազան տեսցին առաքինութիւնս՝ հաստատեալք ի վերայ հաւա-

1* A հրշտակք

716 Տարբեր է Համամ Բ.-ից. վերջինս հետևում է «Եղիշինն»:

2* B թուէ

3* C զամս

4* Նույնը՝ Համամ Բ. D իմաստութեամբ զամպս + «Եւ զեկինս յերկիր խոնարհեցոյց»

5* D իբրեւ զհող փոշի

717 Վանականը փոխել է տեղին (D-ն նիշտ է մեջբերում). տե՛ս վերը՝ ծան. 700:

6* B թուեալ

718 Հմմտ. Համամ Ա. «զսուրբս», Նարեկացի (Բն. 103. միայն սրբերի մեկնությունը առանց նկարագրության):

7* BC սպասաւոր

8* D չիք

9* D ապ

10* D մարմնոց

11* B պտղաբերալ

12* AB երեւիս

13* D երկինք

14* DC մարմնոյ

719 Համամ Ա. «զեկեղեցի եւ զժուժկալութիւն հաւատացեցոյ ի Քրիստոս»:

տոյն^{1*} Պետրոսի, եւ որք ոչ այսպէս՝ ի տարտարոսն ընդ գործակցին իւրեանց տուծեսցեն^{2*}:

«Որսայցե՞ս առիւծուց»^{3*} կերակուր» (3որ ԼԸ. 39). սոքա ի մոնչէն իւրեանց որսան կերակուր, որպէս պատրաստէ խնամողն, ըստ մարգարէին (Սաղմ. ԺԳ. 21, ԻՍ. 14): Այլ նշանակէ զառաքեալսն, զորս թագաւորս եւ իշխանս կացոյց տիեզերաց եւ որսորդս, որոց կերակուր է փրկութիւն հաւատացելոց, եւ ի նոցունց կերակրիլ^{4*}, «զի արժան է մշակն կերակրոյ իւրոյ» (Մատթ. Ժ. 9), եւ կերակրեցին զնոսա տէրունական մարմնովն⁷²⁰:

«Եւ զանձինս վիշապաց յագեցուցե՞ս» (3որ ԼԸ. 39). թէպէտ կենդանի^{5*} են սոքա, կերակրին, որպէս բնատրեալ է նոցա արարչին: Սոյնպէս զշարացեալսն^{6*} ի մարդկանէ ի դառնալն զղջմամբ՝ կերակրեաց շնորհն^{7*} Հոգւոյն Սրբոյ⁷²¹:

«Սարսեցե՞ն»^{8*} ի խշտիս իւրեանց» (3որ ԼԸ. 40). ըստ այնմ «ի ծագել արեւու ժողովին ի տեղիս իւրեանց» (Սաղմ. ԺԳ. 22), զի մի մարդկան պատահիցեն^{9*}, բայց ասէ զառաքեալսն ի ժամ Խաչին

^{1*} D հաւատոցն

^{2*} A ժուծեսցեն D տուծեսցինն B ժուծեսցեն լուսանցքում տ (տուծեսցեն)

^{3*} A առեւծուց

^{4*} C կերակրել

⁷²⁰ Հմմտ. Համամ Ա.:

^{5*} D կենդանիք

^{6*} D զշարշարեալսն

^{7*} ABC շնորհք

⁷²¹ Հմմտ. Համամ Ա. «զՀոգւոյն Սրբոյ շնորհս ի նոսա տպատրել», «Եղիշե». «զդեսն սաստիկս զայրացեալ ի կլանել», Համամ Բ. «զդեսն ասէ եւ զշարսն ի մարդկանէ մեղօք եւ անօրէնութեամբ»»: Վանականը վերցրել է Համամ Ա. մեկնությունը՝ հավելելով դևերի՝ որպէս չար ուժերի մեկնությունից որոշ տարր: Համամ Բ.-ն միավորել է «Եղիշեի» ու Վանականի մեկնությունները (հանելով վերջինից Համամ Ա.-ի մեկնության մասը):

^{8*} D սարսեցին

^{9*} ABD պատահիցին

ի Վերնատանն^{1*} յահէ^{2*} հրէիցն⁷²², այլեւ հեթանոսք՝ ապաւինեալ^{3*} յեկեղեցի, սարսեալք ի սպառնալեաց^{4*} գեհենոյն^{5*}:

«Նստցին դարանակալք ի մայրիս» (Յոբ ԼԸ. 40), զի ըմբռնեալ զտկարացեալսն, արասցեն իւրեանց կերակուր^{6*}: Այսպէս եւ նա, որ^{7*} «գոչէ եւ խնդրէ, թէ զո՞ր կլանիցէ» (Ա. Պետ. Ե. 8)⁷²³, որջացեալ^{8*} ի մեղսասէր ոգուջ^{9*}, զտկարացեալսն ի հաւատս առնէ իւր կերակուր:

«Ո՞ր պատրաստեաց ագոռուց կերակուր». (Յոբ ԼԸ. 41). զկոշումն հեթանոսաց ասէ, որք սպիտակացան աւագանան ըստ անմեղութեան աղանեսաց⁷²⁴ կերակրեալք «Բանիւ, որ ելանէ ի բերանոյ Աստուծոյ» (Ես. ԾԵ. 11): «Եւ^{10*} ձագք նոցա առ Տէր աղաղակեսցեն^{11*}» (Յոբ ԼԸ. 41), ըստ այնմ՝ «ո՞ր^{12*} տայ կերակուր^{13*}» (Սաղմ. ՃԼԵ. 25) ձագուց ագոռուց, եւ թէ՛ «ամենեւեան բեզ սպասեն, եւ դու տաս նոցա կերակուր^{14*} ի ժամու» (Սաղմ. ՃԳ. 27):

1* Ծ Վերնատունն

2* Ծ անէ

722 Հմմտ. Համամ Ա. «ի ժամանակի խաչելութեան»:

3* Ծ ապաւինեալ

4* Ծ յսպառնալեաց

5* Ա գեհոյն

6* Ծ ի կերակուր

7* Ծ զոր

723 Հմմտ. «եղիշէ»:

8* Ծ որջացեալ

9* Ծ մեղասէր հոգուջ

724 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 107, 114):

10* Ծ զի

11* Ծ աղաղակեցին

12* * ABC որ

13* * Դարձյալ Ծ մեջբերել է ավելի ճշգրիտ. այս դեպքում պահպանել ենք վերջինի տարբերակը

14* Ծ կերակուր նոցա

Ասի, թէ ի ծնանել այս թռչուն^{1*} սպիտակաթուր է գունով, յորմէ աւտարանան ծնաւդէն, որպէս^{2*} թէ ոչ իւր իցէ: Եւ ի լորձն, որ իջանէ ի կտցացն^{3*}, ժողովին մժղուկք^{4*}: Նովաւ կերակրի, մինչ ի դարձ մարն: Առակէ այսու զծնունդս մարդկան, որ անտես լեալք^{5*}, մինչ^{6*} ի հեթանոսութեան էին, եկեալ Տէր^{7*} ծնեալ աւագանաւն կերակրեաց զնոսա^{725 8*}:

«^{9*} Յամուրաց^{10*} քարանձաւաց» (Յոր ԼԹ. 1)՝ թռչունք, զի յամուր անձաւս բնակեն^{11*}, այսպէս հրեշտակակրան մարդիկ՝ յեկեղեցի^{12*} ընդ հովանեաւ հոգեւոր վիմին եւ յանապատս եւ յայրս: Նաեւ անհաս տնարէնութիւն Որդոյ⁷²⁶ զանիւլացաւ ի սատանայէ:

1* D ի ծնանիլն այս թռչնոյ փ/ս. ի ծնանել այս թռչուն

2* C ծնալով նորա փ/ս. ծնալովն որպէս

3* D կտացն

4* D մժխունք

5* C եղեալ D որքան տեսեալ փ/ս. որ անտես լեալ

6* D չիք

7* D Տէրն

725 Հմմտ. «Տեսէ՛ք, ասէ, զագուս, զի ոչ սերմանեն եւ ոչ հնձեն» (Ղուկ. ԺԲ. 24), ի ձեռք սաղմոսին ասէ. «Այն, որ տայ անասնոց կերակուր ձագոց ագոստոց եւ որ կարդան առ նա» (Սաղմ. 147. 9) եւ Յոր ասէ. «Ո՞ր պատրաստեաց ագոստոց կերակուր»: Յորժամ հանէ ագուս զձագն ի ձուտն, զնան հայր եւ մայրն եւ մոռանան զնոսայ: Իսկ ի մոռանալ ծնաւագն՝ յԱստուծոյ խնամոցն կերակրին: Զի գիշորին լինի ի բերանոցն, եւ որդն ծնանի եւ ի նեխոյ գիշորենէ ժողովին հանճի եւ մժղուկք եւ ի հաննոցն կերակրին: Իսկ առ ի մարդիկ լինին ագուս եւ ձագ նորա մեղատրք, որ բոլորով սրտի գոչեն առ Աստուած եւ հառաչեն առ Տէր, եւ տայ նոցա կերակուր Հոգոյն» (տե՛ս *Physiologus, The Greek and Armenian Versions*, pp. 193-194):

8* D Լճ. գլխի մեկնության ավարտից հետո Գլուխ երեսուն եւ իններորդ

9* Նույնը՝ Համամ Բ. D + եթէ գիտիցես զժամանակս ծննդեան::

10* D ամուրաց

11* D բնակին

12* D + սուրբ

726 «Յեղիշե»-Համամ Ա.:

«Զգուշանայցե՞ս երկանց եղանց» (Յոր ԼԹ. 1). ամասուն կեն-
դանեաց մարդիկ^{1*} խնամողք, իսկ վայրեացն՝ Աստուած, այսպէս
Կոյսն Սուրբ, յորժամ ծնաւ զՈրթն^{2*} աւճահալած ոչ ի կամաց առն,
այլ «զգուշաբար», որպէս գիտէ Սուրբ Հոգին միայն⁷²⁷:

Եւ «բազմանայցե՞ն ի ծնունդս իւրեանց» (Յոր ԼԹ. 3,4)՝ աւազա-
նաւն որդիս Աստուծոյ լեալ^{3*}, ըստ հիացման մարգարէին, թէ՛
«երկնեաց երկիր եւ ծնաւ ազգ մի ողջոյն միանգամայն», «ո՞ ետես»,
ասէ, «զայս, զի Սիոն^{3*} ծնաւ զմանկունս իւր» (հմմտ. Ես. 49, 8)⁷²⁸:

«Եւանիցեն եւ անդրէն^{4*} այլ ոչ^{5*} եւա կրկնեսցեն» (Յոր ԼԹ. 4) ի
կուռսն եւ յառաջին սովորութիւնսն: Որպէս ծնունդ եղանց ի կա-
տարման^{6*} հասակին համարձակ շրջին, այնպէս սոքա եւս ի
սրտի^{7*} եղեալ ի բարձունս ելիցն^{8*} սպասեն: «Փրժանիցին որդիք նո-
ցա» (Յոր ԼԹ. 4) ի ծննդենէ աւագանաւն արձակեալք ի կապոյ մե-
ղաց՝ խայտալով ի վերայ լեռնացեալ հպարտութեան չարին⁷²⁹:

«Ո՛ր եթող զցիւռ ազատացեալ» (Յոր ԼԹ. 5). սոքա առանձին ե-
րամակս եղեալ առաջնորդութեամբ իշայրոյն, յանապատս^{9*} արաւ-
տական եղեալ՝ ոչ անկանին ընդ բեռամբ, այսպէս զԻսրայել յանա-

1* Ծ մարդիկք

2* Ծ գորդն

727 Հմմտ. Համալ Ա. «Կոյսն՝ ոչ յարենէ եւ ոչ ի կամաց մարմնաց»: Քրիստոս-
Որքի խորհրդապատկերը տե՛ս Յովհ. փ. 1, 4-5:

3* Ա լինեալ

3* Ծ Սիոն

728 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 116):

4* Ծ անդէն

5* Ծ չիք

6* Ծ ի կատարումն

7* Ծ յեւս սրտի չի/ս. եւս ի սրտի

8* Ծ ելցեն

729 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 116-117). «որք եղանց ... եւանիցեն կայքելով ի
վերայ լեռանց Բեթլեւ[ի]. այսինքն՝ ի սատանայ<ի ա>մարէն բարձրացեալ
ամբար<տ>աւանութեանն <բմակու>թեան... բարձրացան... կարգեալք ի տե-
ղի անկելոցն հրեշտակացն»:

9* Ծ յամպս

պատինն ոչ հարկաւ իւրի^{1*730}: Բայց զայն ասելի^{2*} է, զի զմարդկա-
յինս հոգի^{3*} ազատաբար արձակեաց ի վերայ Խաչին Տէր^{4*}: Այլեւ
զմենամնա^{5*} ազատս եթող: Իսկ Իսրայել՝ ազատեալ յեգիպտո-
սէ եւ յալլ գերութեանցն, ոչ էառ^{6*} զլուծ փաղցր, վասն որոյ ամփոյթ
արար զնոցանէ եւ արձակեաց զհեթանոսս եւ «ելոյծ զկապանս
նոցա» (Յոր ԼԹ. 5), որպէս ելոյծ^{7*} զկապանս^{8*} լեզուին Մովսէսի^{9*}
(Ելից Դ. 10) սփանչեւեամ⁷³¹, այսպէս զմարդիկ՝ ի մեղացն^{10*}:

*Զի «ծաղր արասցէ զքաղաքաւ» (Յոր ԼԹ. 7). որպէս այն կենդա-
նի՝ վասն վայրենութեանն^{11*}, այսպէս^{12*} Իսրայել^{13*} յանապատին՝ զե-
գիպտացիսն եւ զայլս, որոց յաղթեաց^{14*}, այսպէս սուրբք ամենայն
զքաղաքական ամբոխ^{15*} կենցաղն⁷³²: Քանզի եւ Տէր մեր ծաղր
արար զմահ եւ զդժոխս, զի ոչ կարաց^{16*} ըմբոնել զնա⁷³³: «Զբամ-*

1* C իրֆ

730 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 123):

2* A ասելիֆ

3* B լուսանցքում ոգի D չիք

4* D Տէրն

5* D միամնունս

6* BC առ

7* BCD ելուծ

8* D չիք նոցա... զկապանս

9* B Մովսիսի D Մովսիսի լեզուին

731 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 125):

10* D ի մեղաց

11* D վայրենութեան

12* B այսպիսի[ի]

13* B C Իսրայել

14* D յաղթեալ

15* D ամբողջ

732 Այստեղ Համամ Բ.-ում ետեառաշուրջուն կա. հմմտ. «որպէս այն կենդանի՝
վասն վայրենութեանն, այնպէս սուրբն ամենայն միամնունքն ելեալ ի լեռինս
եւ յանապատս» զեգիպտացիսն եւ զփաղափական ամբոխ կենցաղոյս»:

16* D կարացին

733 Հմմտ. Համամ Ա. «ոչ կարաց ըմբոնել զհոգի նորա ի դժոխս եւ ոչ մարմին
նորա ետես զապականութիւն, կամ սուրբն ոչ ըմբոնէին ի կենցաղոյս վատ-
բար իրս»:

բասանս հարկահանաց ոչ լսէ» (Յոբ ԼԹ. 7). ^{1*} ընտանի էշ, զի անմիտ է, ոչ գիտէ զբամբասանս: Բայց յայտ է, զի հոգեւոր մարդոյ է ասացեալ, որ ոչ լսէ սատանայի ծառայել մամոնայի (հմմտ. Մատթ. 2. 24): Որպէս^{2*} Իսրայել^{3*} ազատ էր ի հարկահանաց ե-գիպտոսի^{4*} յանապատին, այնպէս սուրբ, որ ծառայ են Աստուծոյ՝ ի կայսերական հարկաց, իսկ զՏէր մեր՝ զի ոչ կարաց ըմբռնել մեղամբ սատանայ:

«Դիտէ զլերինս արաւտի իւրոյ» (Յոբ ԼԹ. 8). ըստ ազատաբարոյ կենդանոյն: Եւ Իսրայել զհետ էր մանանային յանապատին (Ելից ԺԶ. 32) ⁷³⁴, այնպէս ամենայն սուրբ՝ զհետ պատուիրանին: Յայս տեսցես զեղիա եւ^{5*} զեղիսէ եւ զՅովաննէս^{6*}, ըստ այնմ, թէ՛ «դալարացան դաշտք անապատի» (Յովէլ Բ. 22) ⁷³⁵:

«Եթէ կամիցի՞ քեզ միեղջերուն ծառայել^{7*}» (Յոբ ԼԹ. 9). Սիմաքոս^{8*} «սղոց» եղջիւր ասէ⁷³⁶. ծովակ է յաշխարհն^{9*} փղշտացոց^{10*},

^{1*} B տողի վերելում հավելում եւ

^{2*} D որ

^{3*} D յեգիպտոսէ

^{4*} D չիք

⁷³⁴ Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 136):

^{5*} D չիք

^{6*} C զՅովաննէս D զՅովաննէս

⁷³⁵ Վանականը միավորում է Համամ Ա.-Նարեկացի բնագրերը (ըստ Նարեկացու, սնունդը՝ նաև անապատականներ): Հմմտ. Համամ Ա. «Դիտէ զլերինս արաւտի»՝ զսրբոց ասէ, զկրանատուրաց... Իսկ «արաւտ»՝ պատիրանին Աստուծոյ. ըստ այնմ, թէ՛ «Իսրայելացան դաշտ անապատի» (Յովէլ Բ. 22): Նարեկացի (Բն. 139). «Իարձեալ՝ ցոյս արի՜նակ է իմանալ>... <Եսայ>իսս եւ զեղիսէս եւ զՅով<հաննէս>... համեմ<եալ եւ> խնկեալ աղիւն<ք>»:

^{7*} D + քեզ

^{8*} D Սիմաքոս

⁷³⁶ Սաղմոսագ գրի և Հոբի որոյ հայրաբանական մեկնություններում սղոցը (հուն. πρίον) մեծ ձուկ է (հետեւելով «Վեգիլիան»-ի Սիմաֆոսյան թարգմանությանը. տե՛ս G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, 1961, p. 1132): Այս կենդանին վկայած է եւ «Բարոյախօս»-ի բնագրում. «Բարոյախասն ասէ. է գազան ին՝ ի ծովու, որ կոչի սղոգ, եւ թես երկայն ունի բրաձես» (բնագիր տե՛ս՝ «Նորաոք իմաստասիրագ վասն գազանագ եւ սղոց յաղագս արդարոց եւ մեղատուաց արիմակի», *ՔՄ* 23, էջ 307, հմմտ. *Physiologus, The Greek and Armenian Versions*, p. 94):

^{9*} DC աշխարհն

^{10*} A փղշտացիոց

յորմէ ըմպեն^{1*} ամենայն թունաբեր^{2*} գազանք եւ սողունք վայ-
րացն^{3*}, յոր ոչ իշխին մաւտիկ թռչունք^{4*} եւ չորքոտանիք⁷³⁷, մինչ գայ
միեղջերուն եւ բժշկեալ եղջերաւքն^{5*} զջուրն, նախ ինքն ըմպէ^{6*}, եւ
ապա՝ ալլքն^{7*}: Եւ որ^{8*} կամին որսալ, կացուցանեն^{9*} յանց ի նորա
կոյս^{10*}՝ զարդարեալ եւ անուշահոտացուցեալ, եւ այնպէս ըմբռնեն⁷³⁸:

1* AB ըմբեն

2* D թինատր

3* D վայրեացն

4* D իշխեն մաւտիկ թռչունք փխ՝ իշխեն մերձենալ թռչունքն

737 Համամ Բ.-ում կրճատման արդյունքում բոլոր թվարկվող կենդանիներն են
ցանկանում ըմպել, այլ ոչ նրանց մի մասը թունավորվում, մյուս մասը՝ ցան-
կանում ըմպել. «Եւ ծարաւեալ գազանք եւ սողունք եւ թռչունք վայրացն ոչ
իշխեն ըմպել, մինչ գա միեղջերուն եւ բժշկէ»:

5* B եղջիրաւքն

6* B ըմբէ

7* ABC չիք եւ ապա ալլքն

8* D որք

9* D + յոր

10* D + մի

738 Հմմտ. «Բարոյախօս»: Այս մեկնության մեջ կույսի հատկանիշների շեշտումը
հատվածը մոտեցնում է, ինչպես նշել ենք, «Բարոյախօս»-ի Բ. խմբագրությա-
նը. «Հնար գտին որսորդք, զի բերեն աղջիկ մի կոյս, որ յոյժ մաքուր եւ սուր է
մարմնով յամենայն խորհրդոց եւ մերձատրութեան առն, եւ զարդարեն զնա
պայծառ զգեստով եւ աւծանեն զնա անուշահոտ եւ ծանրագին իւղով եւ տան
ընդ նմա հաղցրաձայն փնարս: Եւ յորժամ երգէ զձայնս հեշտալուրս, ունկն դնէ
միեղջիրն, եւ լսէ զձայն փնարի եւ հոտոտէ ի հեռաստանէ զհոտ իւղոյն անու-
շութեան, գայ առ նա եւ հանգչի ի ծոց նորա... Եւ այնչափ մեծապէս կապի ի
սէր նորա, մինչեւ առցէ զնա ընդ իւր եւ բերցէ թագաւորութիւնն: Նոյնպէս Աս-
տուած Բանն, որ է իմանալի միեղջերու, եւ ոչ կարեն նենգաւոր որսորդք յաղ-
թել զաւրութեան նորա: Եւ Կոյսն Մարիամ, որ զգեստով սրբութեան եւ առաքի-
նութեան զարդարեաց զանձն իւր եւ ի հոգեւոր հոտ անուշից մաքրութեան եւ
պայծառութեան ուրախացաւ: Եւ ձայն երգոց աղաւթից հաճոյ եղել Բանին Աս-
տուծոյ եւ նա եկն ի վերին բարձանց եւ յերկնային լեռնէն ի ծոց Կուսին: Եւ յոր-
ժամ ծնաւ ի նմանէ, ետ զանձն իւր կամաւ ըմբռնել յորսորդաց կամաւոր մա-
հուաւք» («Նորառ իմաստասիրաց վասն գազանաց եւ սողնոց», *ՔՄ* 23, էջ 327):

«Կամ հանգչել^{1*} առ մտուր Բ^{2*}» (Յոբ ԼԹ. 9), «Կապեսցե՞ս սամեսուր^{3*} լուծ նմա կամ ձգիցե՞ս^{4*} ակաւս ի դաշտի քում» (Յոբ ԼԹ. 10). Թէպէտ ասէ^{5*}, թէ «զամենայն ինչ հնազանդ արար^{6*} ի ներքոյ ոտից նորա» (Կորնթ. ԺԵ. 26), այլ զսա ազատ յամենայն հարկաց ցուցանէ: Բայց հոգեւոր իմացմամբ՝ «ծովն»՝ բնութիւնս, եւ «թոյնքն»՝ մեղքն, եւ «կոյսն»^{7*} Աստուածածինն, «միեղջերուն^{8*}»՝ Բանն^{9*}, եւ «մտուր»՝ անապական մարմինն^{10*}, եւ «լուծ»^{11*}՝ Խաչն, «սամեսէ^{12*}»՝ բեւեռքն^{13*}, «արար»՝ Աւետարանն, «ակաւս»՝ հաւատն յոգիս^{14*} մարդկան⁷³⁹:

«Յուսացի՞ս ի նա, զի բազում է զաւրոյթին նորա^{15*} հատուցանել^{16*} Բեզ զսերմանիս^{17*}, ամփոփել զկալ Բ» (հմմտ. Յոբ ԼԹ. 11-12)՝ որ ի տանէ Դարբի ծագեաց^{18*} մի՛ յերկուց եղջիր^{19*740} եւ մտադիրն ծառայեաց բազմաց, ի^{20*} նա է «յոյս» հաւատա-

1* AB հանկչել D հանգչիլ

2* Համամ Բ.-ն նախորդ տեղիի հետ կցված է մեջբերում:

3* ABC սամեսաւ

4* BC ձգիցե՛ս

5* D ասել

6* ABC արարեւ

7* D + Սուրբ

8* BC միեղջերու

9* D + Աստուած

10* D մարմին

11* AB լոյծ

12* D սամէս

13* B բեւեռքն է

14* D ի հոգիս

739 Հմմտ. Համամ Ա. «ակաւս»՝ «զմիտս եւ զսիրտս հաւատացելոց», բոլոր մեկնություններում, ինչպէս Հոբի գրքում, բացակայում է «արար»-ը:

15* D եւ թողուցո՛ւս ի նա զամենայն գործս Բ: Հաւատայցե՛ս, թէ

16* D հատուցանէ

17* BC + Բ

18* D չիք

19* ABC եղջեր

740 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 152):

20* C զի («զ»-ի վրա ջնջման նշան)

ցելոց: «Սերմ»^{1*}՝ փարոգութիւնն եւ քարեգործութիւնն, որ առնեն «կալ»՝ դատաստանն^{2*} եւ «անփոփոխումն»^{3*} աշակողմեանցն^{4*} յարփայութիւնն⁷⁴¹: Եւ դարձեալ՝ «միեղջերու»^{5*} մարդ սուրբ, որ միայն առ Աստուած հայի եւ զնա առնէ փրկութեան պատճառ եւ զաւրութեամբ նորա հարկանէ զսատանայ, քանզի աւճահալած է կենդանիս:

«Թեւք թռուցելոյ նէեղասաց»^{6*} (Յոբ ԼԹ. 13). ոմանք զսա թռչուն ասեն գեղեցիկ ի Միջագետս: Բայց որպէս ինձ թռի^{7*}, ազգ է մարախոյ, աւրինակ է սա զհոգւոյն վերամբարձ գոլն ի մահուն, այլեւ զարդարոցն՝ ամպովք^{8*} ի հանգիպումն տէրունական գալստեանն»^{9*} 742:

«Յղասցի ասիդն»^{10*} (Յոբ ԼԹ. 13). Ակեղաս»^{11*} «բազէ» ասէ⁷⁴³, բայց զարմանալի է, թէ բազէ զծուն^{12*} «յերկիր արկանէ» (Յոբ ԼԹ. 114). յայտ է, թէ եւ այս^{13*} ազգ է մարախոյ, թէպէտ ոմանք թռչուն

1* D սերմն

2* D դատաստանի

3* D անփոփոխումն

4* D աշակողմեանց

741 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 158-159), Համամ Ա.:

5* D միեղջերուն

6* AB նէեղասաց

7* B թռի

8* ABC ամպովք

9* D գալստեանն

742 Հմմտ. Համամ Ա. «զհոգւոց վերամբարձումն ի Քրիստոսի գալստեանն՝ զեղեալսն նորոգելով»:

10* D+ եւ նէեսայն

11* D Ակիպաս

743 Հմմտ. Ակիպասի թարգմանությունը՝ ἄ σιδα καὶ νεσσά-ի փոխարեն՝ ἔ ρωδιοῦ καὶ ἰ ἐρακος. վերջինն իսկապես բազեն է (տե՛ս Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum auctoritate Academiae Scientiarum Göttingensis editum, Vol. XI.4: Iob, ed. Joseph Ziegler (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982, p. 393):

12* D զծուն

13* A սս

զարաւոր զսա ասեն, մինչ կարող զառիծ^{1*} եւ գերիվար^{2*} սպանանել, որ թուի^{3*} յասացելոցս, թէ այն է, զոր Մովսէս դէտացոցն «պասկուն»^{4*} անուանեաց (Ղեւտ. ԺԱ. 13)⁷⁴⁴: «Եւ նէե-սայն» (3որ ԼԹ. 13) եւ զսա «տառեղն» թարգմանեաց Ակեղաս^{5*}, նոյն եւ սմա զարմանք, թէ յերկրի թաղէ զձուս: Բայց է սա ջորեակն, թէպէտեւ ոմանք գազան^{6*} ասեն զսա գոլ՝ զնէեսայն^{7*}: Սողուն է «ասիդն»^{8*} սեւագոյն յաշխարհն^{9*} փրղշտացոց եւ արկանէ ձու ընդ բերանն փսխել, եւ բուսանի ծառ՝ ոսկեգոյն, ոսկեթել, ստորմա-կերպ՝ այսինքն խառնագոյն⁷⁴⁵: Եւ կոչի ծառն նէեսայ: Աստուտ թագաւորական^{10*} հանդերձք^{11*} գործին, յայս^{12*} ծառ կենդանա-կերպի ասիդն: Եւ որ «արկ^{13*} զձուն», «մոռացաւ, թէ ուր ցրուե-ցաւ» (3որ ԼԹ. 15), զի «ոչ ետ նմա Աստուած^{14*} բաժին հաննա-

1* A զառեծ

2* D գերիվայր, + պատառել եւ

3* B թուի

4* DBC պասկունան

744 «Աշխարհացոյց»-ում «պասկուն»-ի մասին այլ մի փոքր անհասկանալի պատմություն կա. այն Սյունյաց կողմից է գալիս, նրան սպանում են սայլի բեռով ու երկաթե վանդակով: Նրա մոտ վագում է փագրը (ըստ Ս. Մալխասյանցի, վերջինն անհայտ կենդանի է, որին չպետք է շփոթել փագրու ձկան հետ՝ տե՛ս Հայերէն բացատրական բառարան, Դ, Երևան, 1945): Անհամբերությամբ, չժուժկալելու արդյունքում երկուսն էլ՝ փագրը և պասկուն ընկնում են ծովն ու խեղդվում (Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացոյ, Վենետիկ, 1881, էջ 44):

5* D Ակիդաս

6* D գազանք

7* AB զնէեսայս

8* BCD ասիթն

9* D աշխարհն

745 Մեջբերում է Համամ Ա.-ին («սեւագոյն յաշխարհն» հատվածից) և բացա-տրում նրա օգտագործած «ստորմակերպ» բառը:

10* D հունձք

11* DC հանդերձ

12* C այս

13* D էարկ

14* D չիք

րոյ^{1*}» (Յոբ ԼԹ. 17)⁷⁴⁶: Իսկ որ գազան ասեն «գասիթն», ընդ բերանն ասի բերիլ^{2*} յորձոյն^{3*}, ուստի բուսանի «նէեսայն», եւ վասն^{4*} այլակերպ^{5*} ծննդեանն^{6*} նմանեցուցանել է անախտ ծննդեանն^{7*} Քրիստոսի⁷⁴⁷: Այսոքիկ միայն զաւրութիւնք են բանի՝ վասն հակառակ ասացուածոյն անհաստատ երեւեալ: Այլ յաւէտ նմանի մարախոյ «արկանելն^{8*} զձուն» եւ «մոռանալն», եւ «կոխան լինելն^{9*}» եւ «ի ժամանակի բարձրանալն^{10*}» (Յոբ ԼԹ. 14, 15, 18):

Եւ «ծաղր առնել զհեծեալսն եւ զերկարն» (Յոբ ԼԹ. 18), *քանզի ձիաձեւ իմն է ձեւադիմաց^{11*} մարախոյ*, եւ թէպէտ յուացեալ ոք իցէ ի զաւրութիւն բազկի եւ յերկարս ոչինչ կարէ վճարել մարախոյ, զի զոր^{12*} մեծ ասէ զնա Աստուծոյ մարգարէն^{13*}, քանզի տկարն նորա հզարագոյն է, քան զմարդիկ: Բայց այլաբանութեամբ ասացոյ՝ «ասիդ եւ^{14*} նէեսայ»՝ զգործս^{15*} բարի կամ չար, «արկցէ յերկիր»՝ զմարմնոցս թաղումն, «մոռացաւ»՝ զժամանակ յարութեանն, զի յապալ լինելոց է, «կոխեցին գազանք» (Յոբ ԼԹ. 15)՝ զմեղատուսն սատանայ, «վերացի ի բարձունս»

^{1*} A ի հանճարոյ

⁷⁴⁶ Համամ Ա... Հորի այս տեղին մեկնիչներից մեջբերում է միայն նա:

^{2*} D չիք

^{3*} D յորձոյն

^{4*} D չիք

^{5*} DC այլ կերպ

^{6*} C ծննդեան

^{7*} AB ծննդեան

⁷⁴⁷ Հմմտ. Համամ Ա.:

^{8*} C արկանել

^{9*} ABD լինիլն

^{10*} DC բարձրանալ

^{11*} D ձեւ դիմաց

^{12*} ABC գաւ

^{13*} D չիք

^{14*} D ասէ դեւ փիւ ասիդ եւ

^{15*} AD գործս

(հմմտ. Յոբ ԼԹ. 18)՝ սրբոցն վերանալն⁷⁴⁸, զի «լոեցոյց^{1*} ի նմանէ զհանճար^{2*}» (Յոբ ԼԹ. 17), վասն զի ոչ գիտեն, մինչ փող հարկանի^{3*} յարութեան: «Ծաղր արասցէ զհեծեալն^{4*}»՝ զչարն եւ զվեղսն: Այլեւ զվերանալ Փրկչին յերկինս՝ յետ կատարելոյ զտնաւորինականսն «ծաղր արարեալ» զմահու բռնութեան^{5*749}:

«Եթէ դո՞ւ ագուցեր ձիոյ զաւրովին» (Յոբ ԼԹ. 19). ասաց զթոշունն^{6*} արհամարհող ձիոյ, դարձաւ ասել վասն զաւրութեան^{7*} ձիոյ: Ոչ քան զամենայն կենդանիս^{8*} է զաւրաւոր, այլ ի գործ պատերազմին ամենայնի^{9*}, որոյ նշանակաւ իմանամք զհաշն^{10*}, յոր հեծեալ Տէր, աւարումն արար^{11*750} գերելոցն^{12*} եւ ազատեաց^{13*}, ըստ մարգարէին՝ «Ելեր դու ի կառս քո»⁷⁵¹:

⁷⁴⁸ Հմմտ. Համամ Ա.՝ «արկցէ ... զծուս իւր»՝ զմարմնոյն թաղելն յերկիր... «բարձրացի ի բարձունս»... Որդին Աստուծոյ ի հաշին եւ արդարքն մարմնով ի վերայ ամպոց»:

^{1*} DC չ/ք

^{2*} D զի ի նմանէ ոչ է հանճար չ/ւ. զի լոեցոյց ի նմանէ հանճար

^{3*} D՝ մինչ ոչ հարկանի փողն չ/ւ. մինչ փող հարկանի

^{4*} BC հեծեալն

^{5*} A բնութեան D բռնութեամբ

⁷⁴⁹ Հմմտ. Համամ Ա. «Արկցէ յերկիր զծուս իւր»՝ զմարմնոյն թաղելն յերկիր, «ու մոռացաւ, թէ ուր ցրեաց»՝ զտեղի մարմնոյն, «ի ժամանակի բարձրացի ի բարձունս»։ այսինքն՝ Որդին Աստուծոյ՝ ի հաշին, եւ արդարքն մարմնով՝ ի վերայ] ամպոց: «Ծաղր արասցէ զերկվարեաւ եւ զհեծելեալ»՝ զսատանայ եւ զնորին չարութեան հեծեալսն առաջի Տեառն»:

^{6*} C զթոշունս

^{7*} B զաւրովին

^{8*} D կենդանիսն

^{9*} A ամի այն է չ/ւ. ամենայնի

^{10*} D զՍուրբ հաշն

^{11*} D յաւարումն չ/ւ. աւարումն արար

⁷⁵⁰ Հմմտ. Նաբեկացի (Բն. 182 ա). «<դարձեալ՝ իմանալ>ի է զայս «ձի»՝ <զիպան հեծեալ>»:

^{12*} A գերելոցն արար

^{13*} A չ/ք եւ ազատեաց

⁷⁵¹ Պատկերն արտացոլում է Աստծո գալստյան Ամբակումի և Բերովբեների կառքի եզեկիւնի տեսիլները (Ժ. 16-19. «Եւ Տիրոջ փառքը տաճարի մուտքի գալթից բարձ-

«Ելանէ ի դաշտ^{1*}» (ԼԹ. 21)՝ զասպարէսն^{2*}, զոր կրթեալն է նա, այլ ի^{3*} Խաչն արտաբոյ քաղաքին՝ ի Գողգոթայն⁷⁵² եւ քարոս-
զուծին խաչելոյն ընդ դաշտս տիեզերաց:

«Եւ արկեր զահ զպարանոցաւ^{4*} նորա» (հմմտ. ԼԹ. 20). կամ զարդսն^{5*}՝ ասէ եւ կամ զի բնութեամբ ան եւ^{6*} հաստատութիւն է ի լանջսն, այլ զհիացուցանող զարութիւն Խաչին է իմանալ՝ ներկեալ արեամբ Տեառն⁷⁵³, որ անագին է^{7*} դիւաց:

րացաւ ու նստեց ֆերովքների վրայ: Փերովքներն էլ... համբարձան երկրից, անիւ-
ներն էլ նրանց ետեւից»՝ 18-19, Ամբ. Գ. 8. «որպէսզի բարձրանաս քո ձիու վրայ,
իսկ քո հեծնելը փրկութիւն է»): Առհասարակ կառփին բազմելը Խաչ բարձրանա-
լուն նույնացման հետ մեկտեղ Աստծո, նրա իշխանության հաստատման (ապա-
գա) փառավորության արտահայտիչն է (եկից. ԺԳ. 17-18՝ Տերը խոստով է փառա-
վունի կառփերի ու հեծելագործի առաջ իր փառավորվելու մասին, Երեմ. ԺԷ. 25՝
Աստված աստով է ինչպես իր պատգամները պահելու դէպքում Երուսաղեմի դռնե-
րով կմտնեն թագավորներ, կբազմեն Դավթի զանին, կբարձրանան իրենց կառ-
փերն ու կհեծնեն երիվարները): Աղամի ու Եվայի պարականոն զրքի հունարեն
տարբերակում Աստված ժամանում է դրախտ՝ նստած ֆերովքների կառփին (տե՛ս
Magnalia dei Biblical History in Epic Verse by **Grigor Magistros**, critical Text
with Introduction, Translation And Commentary by **A. Terian**, Leuven-Paris-
Walpole, MA, 2012, p. 95): Այս խորհրդապատկերն է մշակված ու ծավալված
Գրիգոր Նարեկացու Հարության (սայլիկի) տաղում (ՄՀ ԺԲ, էջ 727-730): Տե՛ս
նաև վերը՝ ներմակ ձի հեծած Հայտնության պատկերը (ԺԹ. 11-13) և սրա Նա-
րեկացու հարասումը Խաչի ներքողում «Գառն հեծեալ ի ներմակ երիվար...»
(ՄՀ ԺԲ, էջ 938), «Ո՛վ է դա»-ի մեկնության մեջ:

1* Դ դաշտս

2* Դ զասպարէսն

3* Դ չիք

752 Հմմտ. Ա. «Ելանէ ի դաշտ զարութեամբ»՝ արտաբոյ[յ] քաղաքին զխաչին»:

4* Դ գրահս պարանոցաւ

5* Ա զարդսն, *ավելացրած* զարդարսնսն Դ զարդարսն

6* Դ ան եւ փխ՝ գրահ, որ

753 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 182ա). «Արկեր ...»՝ զարինն Աստուածորդոյն ծո-
րեալ զԽաչին... կարծրացեալ չխստ>ութեամբ եւ զարութեամբ»:

7* Դ էր

«Որոտայ ի դաշտի եւ տափր հատանէ»։ զձայնեալն^{1*} 754 ի հա-
շին եւ զպատառումն վիմացն^{2*}։ Այլեւ յայն դաշտի, որ միեղջերուն
զակասն ձգեաց, որ է գերեզմանն եւ սիրտ հաւատացելոցն^{3*} 755։

«Ի պատահել նետից արհամարհեաց եւ ոչ դառնայ յերկաթոյ^{4*}»
(Յոբ ԼԹ. 22). ձիոյն յալտնի է, զոր առնէ։ Բայց Տէր արհամարհեաց
զհայհոյական բանս հրէիցն^{5*} 756։

Եւ «ի վերայ նորա շողայ աղեղն եւ սուսեր^{6*}, եւ շարժին^{7*} վա-
հանի եւ նիզակի» (Յոբ ԼԹ. 23), որ ինչ յերկուցն առ միմեանս
յարձակելոյն լինի ի ժամ պատերազմի, ծանաւթ է տեսողացն^{8*}, այլ

1* D զձայնելն

754 Հետաքրքիր է, որ վենետիկյան ձեռագրում (B) «ձայնեալ» բառի վրա խոսքո-
վային խազանչանն է, այն ավելի ընդհանուր ու հանախաղեպ զարդարում
(մեղիսմատիկ) երգասացություններին բնորոշ խազ է։ Սրա վրա եղանակվում,
մասնավորապես, նարեկացու «Հատուն» տաղի (հաշի վրա Քրիստոսի ձայնը
պատկերող) առաջին մեղիսմատիկ վանկերը.

Վանական, «Մեկնութիւն Յոբայ».

(Վեմ. 1627, 83 ք)

Նարեկացի, «Տաղ եկեղեցոյ».

բ. տուն

(ՄՄ 763, 325ա):

2* D վիմաց

3* BC հաւատացելոց

755 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 182 ա):

4* D երկաթոյ

5* D բանսն հրէից

756 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 182 ա). «բանք շարութեան եւ հայհոյութեան հրէից»:
Համամ Բ.-ն այստեղ խոստորում է Վանականից. «արհամարհեաց զհաճական
բանս հրէիցն եւ խաշահանաւացն»:

6* D սուսերն

7* D շարժուն

8* D տեսաւոյաց

Տեառն մերոյ՝ զի յարեան ի վերայ^{1*} «սուսերաւք եւ բրաւք» (Ղուկ. ԻԲ. 52) եւ ի Խաչին տիգան մատեան ի կողմ⁷⁵⁷, որով զինու եւ ինքն զարթեալ ի վերայ խաւարասէր իշխանին «եւ բարկութեամբ ապականէ զերկիր» (Յոբ ԼԹ. 24): Երեւելի է, զոր առնեն հեծելաւքն^{2*}, այլ Տէր մեր՝ զմեղս^{3*} եւ զանարէնութիւն^{4*} 758:

«Եւ ոչ հաւատայ, մինչեւ փող հարկանիցի» (Յոբ ԼԹ. 24). բազում ազգի ազգի ձայնք են փողոց, զոր գիտէ ձի զպատերազմի եւ զխաղաղութեան, որպէս ծանեան կանայքն: Զի ի ժամ Խաչին «ի հեռաստանէ» (Յոբ ԼԹ. 25) կացեալ՝ Յարութեան աւետեացն մերձ լսէին^{5*}, զոր ուսուցին առաքելոցն⁷⁵⁹, եւ նոքա փողեցին տիեզերաց:

«Եւ իբրեւ փող հարկանի, նա վաճ-վաճ կարդայ»՝ «վազս առնելով եւ փոնջելով» (Յոբ ԼԹ. 25)՝ ո՛չ երիվարն, այլ հեծեալն, որպէս Տէր Խաչին^{6*} փաշալերս տուեալ, թէ՛ «յաղթեցի» (հմմտ. Յովն. ԺԶ. 33)՝ «փոնջելով» ի վերայ մահու եւ դժոխաց⁷⁶⁰:

Նա «ի հեռաստանէ առնու զհոտ պատերազմի» (Յոբ ԼԹ. 25). ասի վասն ձիոյ նախագիտակ գոլ պատերազմի՝ վրնջելով եւ «փոնջելով^{6*}», իսկ Տէր մեր՝ զի^{7*} գուշակեաց վասն գալոյ նեռինն՝

^{1*} A ի վերայ յարեան

⁷⁵⁷ Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 183-184):

^{2*} D հեծելեամբ

^{3*} D + մեր

^{4*} D զանաւրէնութիւնս

⁷⁵⁸ Հմմտ. Համամ Ա. «պատառեաց զգիր մեղաց եւ անաւրէնութեան մերոյ»:

^{5*} D չիք աւետեացն ...լսէին

⁷⁵⁹ Հմմտ. Համառոտ. «փող»՝ ձայն հրեշտակապետացն շուրջ զգերեզմանան աւետիս տային կանանցն, թէ յարեալ եւ կանայքն՝ առաքելոցն... «փոնջելով» յերեսս առաքելոցն՝ «առէ՛ք Հոգի Սուրբ» (ՄՄ 1138, 228 բ, ՄՄ 1426, 70բ):

^{6*} D Տէրն ի Խաչին

⁷⁶⁰ Համամ Ա.: «Եղիշեն» այս մեջբերումով մեկնում է նախորդող տեղին (Յոբ ԼԹ. 24. «Բարկութեամբ ապականէ զերկիր»):

^{6*} A փորնգելով D փոնջելով

^{7*} D չիք

«եթէ այլ ոք եկեացէ», ասէ^{1*}761 «յիւր անուն, զնա ընդունիցիք» (Յովհ. ե. 43): Եւ թէ^{2*} պատերազմում լինիցին, մինչ «կայցէ ի տեղոջն սրբութեան», որ ասացեալն է ի Դանիէլէ (Դան. Թ. 27), զնոյն եւ առաքեալն ի գիրսն^{3*} իւրեանց ցուցին⁷⁶², Յոհաննէս^{4*} ասէ՝ նեղինք բազումք եկեալ են (Թուղթ Ա, Յովհ. Բ. 18), եւ Պաղոս թէ՛ գալոց է «որդին կորստեան» (հմմտ. Բ. Թեսաղ. Բ. 3)⁷⁶³:

«Կամ թէ ի քումմէ^{5*} իմաստութենէ եկաց բազէ տարածեալ զթեւս՝ անշարժ դիտելով^{6*} ընդ հարաւ» (Յոր. ԼԹ. 26)՝ յաշխարհն հնդկաց ընդդէմ հարաւակողման մայրեացն ի յաւդ անդր անշարժաբար^{7*} կայ տարածեալ, մինչ ուժգին շարժեցիք անտառն ի հողմոյ, եւ աղանիք յոստոց անկանիցին յատակսն, ի վերայ յարձակին: Իսկ Տէր մեր՝ անշարժն^{8*} ըստ բնութեանն, շարժեցաւ ի գթոյ^{9*} եւ ի հաշին տարածեաց զբազուկսն եւ խոնարհեցուցեալ զգլուխն յուսն աջոյ հայել^{10*} ընդդէմ հարաւոյ՝ առ ի դիտել^{11*} զբնութիւնս մեր:

1* D առ ձեզ *փ/ս.* ասէ

761 Հմմտ. Համամ Ա. «կանխաւ յառաջագոյն գիտէ զգալուստ նեղինն»:

2* D եթէ

3* D գիրս

762 Մատթ. ԻԳ. 15, հմմտ. Մարկ. ԺԳ. 14:

4* BC Յոհաննէս D Յոհաննէս

763 Վանական վարդապետն իր հարաստությունները սովորաբար վերցնում է Նարեկացու մեկնությունից, վերջինում այս հատվածը չի պահպանվել, սակայն կարող ենք ենթադրել, որ, հավանաբար, այս սուրբգրային մեջբերումները, որ չկան այլ մեկնություններում, Նարեկացուց են:

5* A քումէ

6* D դիտէ

7* D անշարժ

8* D անշարժ

9* ABC գթոց

10* D ուսոյն աշաւ հայիլ *փ/ս.* յուսն աջոյ հայել

11* D գիտել

«Կամ թէ քո՞ հրամանաւ վերանայ արծուի՞» (Յոբ ԼԹ. 27). ա-
հագին եւ թագաւորական թռչունս այս վերանայ՝ բարձրաթռիչ գո-
լով, մերձ յարփին⁷⁶⁴: Եւ անդուստ իջեալ^{2*} լուանայ՝^{3*} յաղբերս եւ
մանկանայ զծերութիւնն: Եւ^{4*} Տէր մեր եկեալ՝ արար նորոգումն
բնութեանս, ըստ մարգարէին^{5*} «նորոգեսցի^{6*} որպէս արծուոյ^{7*}
զմանկութիւնն^{8*} քո» (Սաղմ. ՃԲ. 5): Եւ ապա վերացաւ առ Հայր: Եւ
«որ էջն ի ստորին կողմն երկրի՝ նոյն է^{9*}, որ ելն ի վերոյ, քան զա-
մենայն» (Յովն. Գ. 13)⁷⁶⁵: Եւ ի գալստեանն^{10*} իւր առ նա ժողո-
վին ամենայն սուրբն^{8*}, «որ մարմինն^{9*} իցէ»^{10*}, անդր «ժողո-
վեսցին^{11*} արծուի^{12*} վաղվաղակի» (Մատթ. ԻԳ. 28)⁷⁶⁶:

«Եւ անգղ^{13*} ի վերայ բունոյ իւրոյ նստեալ^{14*} դադարիցէ^{15*}»
(Յոբ ԼԹ. 27). ումանք ի միմեանց ծնեալ բազմակեաց են յանգե-

^{1*} B արծուի

⁷⁶⁴ «Բարոյախօս»-ում արծվի պատմությունը՝ տե՛ս վերը, *Physiologus, The Greek and Armenian Versions*, pp. 100-102, pp. 173-174:

^{2*} D չիք

^{3*} D լուանի

^{4*} D որպէս եւ

^{5*} D այնմ

^{6*} AB նորոգեսցէ

^{7*} B արծու D արծուի

^{8*} D մանկութիւն

^{9*} D չիք

⁷⁶⁵ Մեջբերումը հմմտ. Նարեկացի (Բն. 197):

^{10*} BC գալստեան

^{8*} D սուրբ ամենայն

^{9*} D + ասէ

^{10*} D + ինքն

^{11*} D ժողովին

^{12*} C արծիւք

⁷⁶⁶ Մեջբերումը՝ Համամ Ա.:

^{13*} C անկղ

^{14*} B նստիլ D չիք

^{15*} C դադարիցի

դաց^{1*}, ոմանք Բ. ^{2*} բոյն ասեն՝ մին^{3*} զձագն եւ մին՝ զլէ^{4*}: Եւ կիսոց ծնունդ այսպէս ասի՝ վանական, որ գտանի ի հնդիկս, ի միջին այլ ունի շարժուն: Զայն բերեալ՝ ի բոյնն դնէ ընդ իւրեաւ^{5*}, եւ ի^{6*} շարժել ականն^{7*} ի մէջ վանականն, ծնանի անգղ^{8*}՝ անդուստ յղացեալ, որ է՝ նշանակ անախտ ծննդեան Որդւոյ^{9* 767}: «Անգղն»^{10*} Հայր իմանի, եւ «բոյն»՝ քերո[վ] բէական^{11*} աթոռն⁷⁶⁸, եւ «նիստ» եւ «դադար»՝ զի նա ոչ խոնարհեալ առ մարմին, այլ Որդի⁷⁶⁹:

1* C յանկեղաց

2* D երկու

3* D զմինն

4* A չիք ոմանք Բ. բոյն... մին՝ զլէ BC հավելված է լուսանցքում D մին՝ զլէ փխ. միան՝ զլէն

5* D ի բոյնն դնէ փխ՝ ի բոյն իւր դնէ

6* BC չիք

7* DC ական

8* C անկղ

9* D իւրոյ

767 Հմմտ. «Բարոյախաւսն ասէ զանգեղէ, թէ ի բարձուանդակի եւ ի կարկառս եւ ի փառանձաւս եւ ի կատարս լեռանց բնակէ եւ յորժամ կամեսցի, երթայ ի հնդիկս եւ առնու զակն դիւրածին, եւ ական այն ընկուզագարդ է բոլորակ: Եթէ կամեսցիս շարել, այլ ական ի ներքո խաղայ եւ հնչէ իբրեւ զակակ եւ ձայն տայ: Եւ եթէ երկ հասանիցի նմա, երթայ նստի անկղն ի վերայ նորա եւ ծնանի անցաւ: Եւ դու, ո՛վ մարդ, եթէ յղանայցէ հոգիդ քո ի շար յիշատակաց սատանայի, ընկալ յանձն զիմանալի դիւրածին ական, որոյ իցէ միւս դիւրածին ական: Երեւելի ական՝ Աստուածածինն Մարիամ, որ ունէր զիմանալի ական յորովայնի՝ զկենարարն մեր Յիսուս Քրիստոս» (տե՛ս *Physiologus, The Greek and Armenian Versions*, pp. 124-127):

10* C անկղն

11* D փերօթական

768 Հմմտ. Նարեկացի (Բն. 209). «Բոյն»՝ զհրեղէն եւ զգրովբէական զանձեռագործ եւ զգերազանցեալ զարփիանեմ զաթոռն»:

769 Հմմտ. Համամ Ա. «Բանգի ոչ ասի նմա խոնարհիլ եւ մարմին զգենուլ, զի այս Որդոյն է», «Նոյիշե»՝ «Բանգի ոչ ասի խոնարհեալ եւ մարմին զգեցեալ, որպէս զՈրդի»:

Եւ «ծածուկ կայ» (Յոբ ԼԹ. 28), զի անտես է, քանզի անմարմին է^{1*}: Եւ «խնդրէ կերակուր»՝ զփրկութիւն մարդկան, այլեւ զբարի գործս մարդկան եւ զփառաբանութիւն իմանալեացս^{2*} եւ զգալեացս^{3*770}:

Եւ «քառանձաւ^{4*}»՝ զինքնիշխան^{5*} ամբողջութիւնն:

«Ի հեռաստանէ դիտեն աչք իւր. եւ ձագք նոցա արեամբ^{6*} թաթաւին» (Յոբ ԼԹ. 30): Բնաւորական զարուծութիւն ինչ ամենայն կենդանեաց տուեալ^{7*} է^{8*} յԱստուծոյ^{9*}: Իսկ անգղ առաւել զսրատեսութիւն^{10*}՝ այնքան, զի ազդեալ ի հեռուստ վասն անկածի^{11*} իրիք շաղղաց^{12*} [գիշի^{13*}], զոր բերեալ արիւնաթաթաւ լինին ձագք յուտելն, կամ թէ^{14*} ի ծնանելն արիւնաթաթաւ ծնանին: Բայց խորհրդաբար^{15*} զորդիացեալսն աւազանաւն ասէ «ձագ», որ տէրունական արեամբն զմայլեալ՝ ուրախացան:

«Ի ծածուկ անդ կայ եւ դիտէ» (ԼԹ. 28-29), վասն զի «աչք նորա ի տնանկս հային» (Սաղմ. Ժ. 5) եւ նախախնամութեամբ՝ յամենեսեան յերկնաւորս^{16*} եւ յերկայինս^{17*}:

1* D չիք

2* A իմանալեացն

3* D իմանալեաց եւ զգալեաց

770 Միավորված են Համամ Ա.-ի և Նարեկացու մեկնությունները. հմմտ.՝ Համամ Ա. «...կերակուր»՝ զհաստատ ի նոցանէ եւ զփրկութիւն նոցա», Նարեկացի (Բն. 220). «...կերակուր»՝ զփառաբանութիւնն հրեշտակաց եւ մարդկան»:

4* D քառանձաւ

5* D ինքն իշխան

6* D արեամբք

7* B արեալ

8* D չիք

9* C Աստուծոյ

10* C սրատեսութիւն

11* D անկաւծի

12* D շաղկաց

13* Ըստ Համամ Բ.-ի:

14* D չիք

15* D չիք

16* A յերկնատրսն

17* D յերկինս եւ յերկնայինսն փ/ս. յերկնատրս եւ յերկայինս

«Եւ ձագք^{1*} նորա արեամբ թաթաւին» (Յոր ԼԹ. 30) սուրբքն^{2*} ամենայն՝ ոմանք արեամբ վկայեալ, եւ կէսք՝ արեամբ չափ նահատակեալք: Եւ դո՛ւ որքան կամիս, ձեռնհաս է քեզ վասն միութեան մարմնոյն եւ Բանին եւ արեան հեղման եւ ճաշակման⁷⁷¹:

^{1*} A ձագն BC ձագ

^{2*} BCD չիք

⁷⁷¹ A մտածեա՛ եւ յարմարեա՛ (գրիչ)

D հաջորդում է ԼԹ. գլխի մյուս տեղիների մեկնությունը՝ մինչ ավարտ (ԼԹ. 28-34): ABC մեկնության այս հատվածն առանձնացված է. հաջորդող շարադրանքը նոր գլխատառով է սկսվում:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ Ե.

Ի բանէն Յոբայ Բարսղի ասացեալ⁷⁷² (ՄՄ 1138)

[216 ա]. Բն.՝ «բազէ տարածեալ [զթեւս]» (Յոբ ԼԹ. 26). մկ.՝ *ի հնդիկս ընդդէմ հարաւակողման մայրեացն ի յաւդ անդր կայ տարածեալ. մինչ ուժգին շարժի անտառն ի հողմոյ եւ աղաւնիքն յոստոցն անկանին յատակսն, ի վերայ յարձակին*⁷⁷³:

Ասի վասն ձիոյ նախագիտակ գոլ պատերազմի փոնկալով (հմմտ. Յոբ ԼԹ. 25)⁷⁷⁴:

Բն.՝ «Թէ քո՞ հրամանաւ վերանա[յ] արծուի» (Յոբ ԼԹ. 27). մկ.՝ *ահագին եւ թագաւորական թռչունս այս վերանա[յ] մերձ յարփին: Եւ անտի իջեալ լուանայ յաղբերս, եւ մանկանայ գծերութիւնն*⁷⁷⁵:

«Անկղ» (Յոբ ԼԹ. 27) ասեն Բ. բոյն առնէ՝ ի միւսն զձագն հանէ, եւ ի մին՝ զբերախայծն դնէ: Ումանք ի միմեանց ծնեալ բազմակեաց են յանկեղաց: Եւ կիսոց ծնունդ այսպէս ասի՝ վանակն, որ գտանի ի հնդիկս, ի միջին այլ ունի շարժուն: Զայն բերեալ ի բոյնն դնէ ընդ իւր, եւ ի շարժել ականն ի մէջ վանականին, ծնանի անկղ՝ անդուստ յղացեալ, որ է նշանակ անախտ ծննդեան Որդւոյ⁷⁷⁶:

Բն.՝ «Գիտիցե՞ս զշջանս նորա» (Յոբ ԼԲ. 33). մկ.՝ *այս է՝ զերկնից, զի շուրջ ասի պատիլ զամենայնիւ, զոր իմաստունն Ե. մարմին ասացին եւ անդադար շրջաբերութիւն: Ուստի՞ ծանեան զայս՝ ի լուսաւորաց շրջագայութենէ*⁷⁷⁷:

⁷⁷² Ուղիղ տառատեսակով նշված են այն հատվածները, որ բացակայում են Համամ Բ.-ում:

⁷⁷³ Վանական-Համամ Բ-ի ֆրիտոսաբանական մեկնությունը՝ «Իսկ Տէր մեր անշարժն ըստ բնութեանն...», բացակայում է:

⁷⁷⁴ Վանական-Համամ Բ. «Իսկ Տէր մեր...» չի փ:

⁷⁷⁵ Վանական-Համամ Բ՝ «Եւ Տէր մեր եկեալ...» չի փ:

⁷⁷⁶ Վանական-Համամ Բ՝ «Անգղն» Հայր իմանի...» չի փ:

⁷⁷⁷ Վանական՝ «Սակայն դաւ մարգարէիցն էին, որ յերկրի գոլով...» չի փ:

Բն.՝ «Կամ թէ քո՞ առեալ զկան ստեղծեալ» (Յոր ԼԸ. 14). մկ.՝
բռ ստեղծմանն չես իրագէտ. զի՞ զդատաստանն Աստուծոյ քննել
ժախ⁷⁷⁸:

Յոհ⁷⁷⁹. Բն.՝ «Ածիցես զՄազորովթն» (Յոր ԼԸ. 32). մկ.՝ սա ի
մեծագոյն աստեղացն է, որ ընդ ժամանակս ժամանակս երեւին⁷⁸⁰:

Փիլ. Բն.՝ «Երթեա՞լ իցես յակն ծովու» (Յոր ԼԸ. 16). մկ.՝
տեսե՞ր, ասէ, զի լեւիաթայն գնդակաւքն արգելու զակն անդընդոց
եւ այնչափ թողուցու, մինչ զի բաւական ծածկիլ իւրոյ մարմնոյն⁷⁸¹:

Ոգ. [Որոգենես⁷⁸²] Բն.՝ «Ընդ հետս անդընդոց շրջեցա՞ր» (Յոր
ԼԸ. 16), մկ.՝ տեսե՞ր զլոյսն, որ ճայթռէր ի ջրայնոցն վայելչութիւն:
Թէա այս իցէ հնարաւոր, Աստուծոյ խորհրդոցն ո՞ հասու լինի⁷⁸³:

Բն.՝ «Համբարեալ կայցէ» (Յոր ԼԸ. 23). մկ.՝ զգարպանդա-
դրանն բանալն նեոիրն հրամանաւ⁷⁸⁴:

Բարսղ. Բն.՝ «Կամ թէ քո՞ առեալ⁷⁸⁵ զպատըռուակ Հայկիրն»
(Յոր ԼԸ. 31). մկ.՝ աստղ մի պայծառ լուսով մերձ ի նա եղեալ ծած-

⁷⁷⁸ Վանական՝ «Եւ զի էառ զնողացեալ մեղաւ գրնութիւնս եւ արար ողիս Աս-
տուծոյ»՝ չիք: Մեկնությունը տարբեր է Համամ Բ.-ից և նույնը Վանականի հետ:

⁷⁷⁹ Ոսկերեւանի թե՛ ամբողջական, թե՛ շրթա մեկնություններից հանված պա-
տառիկ-մեկնություններում բացակայում է ԼԸ. 32 տեղիի մեկնությունը (համտ.
Johannes Chrysostomos, *Commentarius in Iobum*, p. 190, **Joannes Chrysostomos**, *Fragmenta in Job (in catenis)*, *MPG*, 64, pp. 648-649):

⁷⁸⁰ Վանական՝ «հանգումակ սմին ի ժամանակս տնարէնութեան Տեառն...»՝ չիք:

⁷⁸¹ Վանական. «Սակայն գկատուածութեանն իմանալի բնութեանն ասէ»՝ չիք:

⁷⁸² Որոգենեսի պահպանված և հրատարակված հունարեն պատարիկների մեջ
չկա Հոբի ԼԸ. 16 տեղիի մեկնությունը: Տե՛ս **Origenes**, *Homiliae in Job*
(fragmenta in catenis, typus I) *MPG* 12, pp. 1032-1049. p. 1044: **Origenes**,
Homiliae in Job (fragmenmta in catenis, typus IOEII), *Analecta sacra*
spicilegio Solesmensi parata, vol. 2, Paris 1884, p. 384, **Origenes**, *Homiliae*
in Job (fragmenta in catenis, typus II), *MPG* 17, pp. 57-105.

⁷⁸³ Վանական. «որ նատի ի Բերովբէս...»՝ չիք: Համամ Բ.՝ հմտ. Վանականի
նախորդ տեղիի մեկն. «Ձի անդունդի է անհասական էութիւն [Աստուծոյ]»:

⁷⁸⁴ Զկա Վանականի մեկնության սկզբի ընդարձակ հատվածը:

⁷⁸⁵ Այս բառը տարբեր է և՛ Վանական վարդապետից, և՛ Համամ Բ.-ից (երկու-
սում էլ փխ.՝ «բացեալ իցէ»):

կէ զնա, որպէս եւ այլ եւս միւս աստղ պատրուակէ զԲազմաստեղն աւուրս Խ.⁷⁸⁶:

Բարսղ. ԲՆ.՝ «Ո՞ր պատրաստեաց ձագուց ագռաւուց կերակուր» (Յոր ԼԸ. 41). մկ.՝ ասի, թէ ի ծնանելն այս թռչուն սպիտակ է գունով, եւ փախչին⁷⁸⁷ ծնաւոքն: Եւ ի լորձն, որ ելանէ ի կտցացն, ժողովին մժղուկը եւ նովաւ կերակրի, մինչեւ ի դարձ մաւրն⁷⁸⁸:

ԲՆ.՝ «Եթէ առ քե՞զ կարգեաց զլոյս առաւաւտուն» (Յոր ԼԸ. 12). մկ.՝ այն, որ յառաջնումն աւուրն համասփիւռ էր եւ ի Դ. ակն տուրնջեան եղեւ նախֆամ զո՞ր գոյացութիւնն⁷⁸⁹:

Եփր. ԲՆ.՝ «Խեղամո՞ւտ իցես կարգի բազմաստեղաց» (Յոր ԼԸ. 31). մկ.՝ սայլ աստեղաց առանց եզանց ո՞րպէս ընթանան⁷⁹⁰ նախախնամութիւնն եւ մարդեղութիւնն: Խոստանան քաղդէացիք/գիտել ինչ վասն [216 բ] սոցա, ոչինչ կարեն յայտնի ասել, թէպէտեւ համբաւեն Ռ. եւ Շ. աստղ, որով վարեն ծննդաբանութիւնն⁷⁹¹:

«Ասիդն» (Յոր ԼԹ. 13). սեւագոյն ի փղիշտ սողուն է: Արկանէ ձու ընդ բերանն փսխեալ, եւ բուսանի ծառ ոսկեգոյն ոսկեթել, ստորմալերպ՝ այս է խառնագոյն, եւ կոչի ծառն նէաս: Աստուատ թագաւորական հանդերձք գործին: Յայս ծառ կենդանակերպի ասիդն⁷⁹²:

⁷⁸⁶ Վանական-Համամ Բ. «Իսկ առ խորհուրդ...»՝ չիք:

⁷⁸⁷ Տարբեր է և՛ Վանական վարդապետից, և՛ Համամ Բ.-ից (փխ.՝ «յորմէ ատարանան»):

⁷⁸⁸ Վանական-Համամ Բ. «Առակէ այսու...»՝ չիք: Բացակայում է նաև սկզբի Վանականի ընդարձակ մեկութիւնը:

⁷⁸⁹ Վանական. «Սակայն Տէր մեր...»՝ չիք:

⁷⁹⁰ Բացակայում է Վանական վարդապետի բնագրում, տե՛ս Համամ Բ.: Հաջորդող «նախախնամութիւն եւ մարդեղութիւն» բառերը բացակայում են երկուսում էլ:

⁷⁹¹ Վանականը շարունակում է խոսել Բազմաստեղի մասին, այնուհետև նշում. «Իսկ առ ի միտս...»՝ չիք:

⁷⁹² Դարձյալ բացակայում է Վանականի երկար նկարագրությանը հաջորդող այլաբանական մեկնությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Ձեռնագիր ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

Գրի<գո>րի նարե<կացոյ Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա»-ի – Վեմ. 399, 5ա-72ա:

Գրիգորի եպիսկոպոսի նիսացոյ Յաղագս երգոյ երգոց – ՄՄ 1013, 41ա-120ա:

Գրիգոր Նազիանզացի, Ի սուրբ Պասքայ – ՄՄ 946, 100բ-127բ:

Եղիշէ, Վասն բանիցն Յոբայ, զոր խաւսեցաւ Աստուած ընդ Յոբայ եւ առողջացոյց զնա, նորին այլաբանութեամբ եկեղեցւոյն – ՄՄ 933, 408ա-412ա, ՄՄ 4774, 291բ-296բ, ՄՄ 4789, 361բ-365բ, ՄՄ 5334, 13ա-19բ:

[Բարոյախօս] **Խրատք իմաստասիրաց վասն գազանաց եւ սողնոց. Յաղագս արդարոց եւ մեղաւորաց օրինակի** – ՄՄ 2285, 277ա-286բ:

Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա, որ թաք[ուցանէ...]» – ՄՄ 1138, 225բ-228բ, ՄՄ 1426, 69ա-70բ:

Մեկնութիւն Յոբայ արարեալ Վանական վարդապետի – ՄՄ 1166, 1ա-99ա, ՄՄ 1167, 6ա-127ա, Վեմ. 1627, 1ա-94բ, Վիեմ. 289, 4ա-184ա:

Յովնաննու Ոսկեբերանի Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա»-ի – Վեմ., 822, 16ա-21ա:

Նախադրութիւն Յովբայ – ՄՄ 3514, 144բ-146ա, Վեմետիկ, 339, 395ա-397ա:

Ներսէսի Լամբրոնացոյ Մեկնութիւն սաղմոսաց – ՄՄ 1526, 1ա-852բ, ՄՄ 2613, 3ա-681ա:

Կիւրդի Եռասաղեմացոյ Կոչումն ընծայութեան – ՄՄ 975, Ճառ Թ., 75ա-84բ:

Համամա[յ] «Ո՛վ է դա, որ թագուցանէ...» – Վեմ. 1244, 374բ-384բ:

Չորրորդ շաբաթին երեքշաբաթի ատուրն. «Ո՛վ է դա, որ թաքուցանէ...» – ՄՄ 1007, 162ա-166ա, ՄՄ 3795, 110բ-113բ, ՄՄ 2039, 108ա-110բ, ՄՄ 2042, 68բ-71բ, ՄՄ 2757, ՄՄ 4853, 98բ-103ա:

Փերթողահաւուն Յովելայ Մեկնութիւն սակաւ բանիս Յոբայ – ՄՄ 3342, 1ա:

ՏՊԱԳԻՐ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

Անանիա Նարեկացի, «Ներքողեան ասացեալ ի սուրբն Կաթողիկէ եկեղեցի», *Մատենագիրք հայոց, Ժ հատոր, Անթիլիաս-Լիբանան, 2009, էջ 619-646:*

Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացոյ Յաւելուածովք նախնեաց, Վենետիկ, 1881:

Աստուածաշունչ. Հին եւ Նոր Կտակարանների եբրայական եւ յունական բնագիրներից թարգմանուած, Կ. Պոլիս, 1896:

Աստուածաշունչ մատեան Հին և Նոր Կտակարանաց ըստ ճշգրիտ թարգմանութեան նախնեաց մերոց ի հելլենականն հաւատարմագոյն բնագրէ ի հայկականս բարբառ, աշխատասիրութեամբ Հ. Յ. Զօհրապեան վրդ.-ի, Վեն. 1805:

Աստուածաշունչ մատեան Հին և Նոր Կտակարանների, Էջմիածին, 1994:

Բարսեղ Կեսարացի, *Յաղագս Վեցարեայ արարչութեան, աշխատասիրութեամբ Կ. Մուրադյանի, Երևան, 1894:*

Բարսեղ Կեսարացի, *Գիրք պահոց, աշխատասիրութեամբ Կ. Մուրադյանի, Էջմիածին, 2008:*

Գանձարան, Մատենագիրք հայոց, ԺԳ հատոր, Գիրք Ա, աշխատասիրութեամբ Վ. Դևրիկեանի, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008:

Գանձարան, Մատենագիրք հայոց, ԺԳ հատոր, Գիրք Բ, աշխատասիրութեամբ Վ. Դևրիկեանի, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008:

Գրիգոր վարդապետի **Արշարունեաց** եպիսկոպոսի արարեալ *Մեկնութիւն ընթերցուածոցն Կիւրղի երոտաղէմացոյ, Կ. Պոլիս, 1727-1728:*

Գրիգորիսի Արշարունյոյ Քորեպիսկոպոսի *Մեկնութիւն ընթերցուածոց*, աշխատասիրութեամբ **Հ. Ք. Զրաքեանի**, Վենետիկ, 1964:

Գրիգոր Նարեկացի, «*Մատեան ողբերգութեան*» (աշխատասիրութեամբ **Պ. Խաչատրեանի**, **Ս. Ղազինեանի**), «Գանձտետր» (աշխատասիրութեամբ **Ա. Քէօշկէրեանի**), «Մեկնութիւն երգոց երգոյն» (աշխատասիրութեամբ **Լ. Յովսէփեանի**), Ներքողներ (աշխատասիրութեամբ **Մ. Արաքեանի**), «Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա»-ի», աշխատասիրութեամբ **Յ. Քէօսէեանի**, *Մատենագիրք Հայոց*, ԺԲ հատոր, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008:

Եղիշէ, «Վասն բանիցն Յոբայ, զոր խասեցաւ Աստուած ընդ Յոբայ եւ առողջացոյց զնա», «Նորին այլաբանութեամբ եկեղեցոյն», աշխատասիրութեամբ **Լ. Խաչիկեանի**, **Յ. Քէօսէեանի**, *Մատենագիրք Հայոց*, Զ հատոր, Անթիլիաս-Լիբանան, 2007, էջ 1006-1011:

Եղիշէ, «Արարածոց մեկնութիւն». *Մատենագիրք Հայոց*, Ա հատոր, աշխատասիրութեամբ **Յ. Քէօսէեանի**, **Լ. Խաչիկեանի**, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003:

Իսիֆիոսի երիցոյ Երուսաղէմացոյ Մեկնութիւն Յոբայ, աշխատասիրութեամբ **Հ. Ք. Զրաքեանի**, Վենետիկ 1913:

Կիւրեղ Երուսաղէմացի, *Կոչումն Ընծայութեան*, Կ. Պոլիս, 1727-1728:

«[Համամայ ասացեալ] «Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա»-ի», աշխատասիրութեամբ **Յ. Քէօսէեանի**, *Մատենագիրք Հայոց*, Թ հատոր, Անթիլիաս-Լիբանան, 2008, էջ 522-527, նոյնը՝ էջ 528-533:

Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-ԺԲ դդ., աշխատասիրոյթյամբ **Ա. Մաթևոսյանի**, Երևան, 1988:

Հովհաննէս Երզնկացի, *Բանք չափաւ*, աշխատասիրոյթյամբ **Ա. Սրապյանի**, Երևան, 1986:

Յովհաննէս Երզնկացի, *Ճառեր և քարոզներ*, աշխատասիրոյթյամբ **Ա. Տեր-Սրապյանի**, **Է. Բաղդասարյանի**, Երևան, 2013:

Շարական, Մատենագիրք հայոց, Ը հատոր, կազմողներ Վ. Ներսիսյան, Գ. Մադոյան, Անթիլիաս-Լիբանան, 2007:

Սեբերիանոսի եմեսացոյ Գաբաղացոյ եպիսկոպոսի ճառք ժե, աշխատասիրութեամբ **Հ. Մ. Աւգերեանի**, Վենետիկ, 1830:

Ստեփանոսի Տարօնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, աշխատասիրութեամբ **Գ. Մանուկեանի**, Մատենագիրք Հայոց, ժե հատոր, Գիրք Բ, Երևան, 2011:

Սրբոյն եփրեմի «Մեկնութիւն եւ սկիզբն Յոբայ» – **Հ. Ա. Վարդանեան**, Դասական մանր բնագիրներ եւ ձեռագրական համեմատութիւններ, Վիեննա, 1913:

Սրբոյն եփրեմի Մեկնութիւն եւ սկիզբն Յոբայ, Հանդէս ամսօրեայ, 1912, էջ 666-674:

Վարդան Արեւելցի, Մեկնութիւն սաղմոսաց – «Մեկնութիւն... յօրինեալ սփանչելի Աստուածաբանութեամբ սուրբ եւ երջանիկ տեառն մեծին Վարդանայ Բարձրբերդցոյ... ի խնդրոյ արհիական տեառն Յօնաննու Բագրատունոյ՝ առաջնորդի սուրբ Ուխտին Հաղբատու, եւ աշակերտաց իւրոց...», Աստրախան, 1797:

Փիլոնի եբրայեցոյ Մեկնութիւն Ծննդոց եւ Ելից, ճառք ի Սամիսոն, Ի Յովնան, աշխատասիրութեամբ **Հ. Մ. Աւգերեանի**, Վենետիկ, 1826:

Փիլոնի Հեբրայեցոյ ճառք Թարգմանեալք ի նախնեաց մերոց, որոց հելլեն բնագիրք հասին առ մեզ, աշխատասիրութեամբ **Հ. Գ. Զարբհանալեանի**, Վենետիկ, 1892:

Ancient Christian Commentary on Scripture, Old Testament VI: Job, ed. **Manlio Simonetti and Marco Conti**, eds. ACCS OT 6, Thomas C. Oden, Illinois, 2006.

Cyrilli Hierosolymorum archiepiscopi Opera quae supersunt omnia, 2, *Catecheses ad illuminandos 1-18*, ed. by **W.- K. Reischl, J. Rupp**, Munich, **Cyrilli Hierosolymorum archiepiscopi Opera quae supersunt omnia**, MPG 33, pp. 367-1060.

Hésychius de Jérusalem *Homélies sur Job, version arménienne, Patrologia Orientalis* 42.1-2, ed. **Ch. Renoux**, transl. **Ch. Renoux, Ch. Mercier**, Turnhout: Brepols, 1983.

Johannes Chrysostomos *Kommentar zu Hiob/Commentarius in Iobum* (Patristische Texte und Studien, Bd. 35), herausgegeben und übersetzt von **Ursula und Dieter Hagedorn**. Berlin, 1990.

Joannes Chrysostomos, Fragmenta in Job (in catenis), *MPG*, 64, pp. 505-656.

Nysenus, *Homiliae in Canticum*, *M PG*, 44.

Origenes, Homiliae in Job (fragmenta in catenis, typus I) *MPG* 12, pp. 1032-1049.

Origenes, Homiliae in Job (fragnemta in catenis, typus IOEII), *Analecta sacra spicilegio Solesmensi parata*, vol. 2, Paris 1884.

Origenes, Homiliae in Job (fragmenta in catenis, typus II), *MPG* 17, pp. 57-105.

Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum, Vol. XI.4: Iob, ed. Joseph Ziegler, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982.

The Armenian version of the works attributed to Dionysius the Areopagite, ed. by **R. Thomson**, Louven, 1987.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Անանյան Շ. արղ., «Համամ Արևելյի՝ մեկնիչ Սուրբ Գրոց», *Էջմիածին*, 2006 (5), էջ 48-58:

Անադյան Հ., *Հայոց անձնանունների բառարան*, հատոր Ա, Երևան, 1942:

Անադյան Հ., *Հայերեն արմատական բառարան Դ*, Երևան, 1979:

Առաբեկյան Վ., *Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը*, Երևան, 1975:

Գաբամանեան Ա., *Նոր բառգիրք հայերէն լեզուի պատկերազարդ*, Կ. Պոլիս, 1910:

Արք. Կառուղիո Գուշերոտաթի, «Նարեկացու ծիսական պատկերների վերաբերեալ որոշ դիտարկումներ», *Բանբեր Մատենադարանի*, 23 (2016), էջ 30-36:

Զարպհանայան Հ. Գ., *Հայկական հին դպրութիւն, Վենետիկ*, 1932:

Թամրազյան Ա., «Մարդու կազմության տեսության վերախմաստավորումը հայ միջնադարյան մեկնողական ավանդույթում», *Էսսեներ և Ուսումնասիրություններ*, Երևան, 2013:

Թամրազյան Ա., «Զայնի, երաժշտական հնչողության փոխակերպումները Գրիգոր Նարեկացու պատկերային համակարգում», *Բանբեր Մատենադարանի*, 23 (2016), էջ 61-102:

Թամրազյան Ա., «Մեկնության չորս եղանակների կիրառությունը Հովհաննես Պլուզ երգնկացու ստեղծագործություններում», *Բանբեր Մատենադարանի*, 24 (2017), էջ 141-175:

Թամրազյան Ա., «Մեկնութեան չորս եղանակների կիրառութիւնը Յովհաննէս Պլուզ երգնկացու «Ի ԾԹ. սաղմոսն» նառական մեկնութեան մէջ», *Բազմավէպ*, 2016 , 1-2, էջ 113-163:

Թամրազյան Հ., «Բանաստեղծության հարակայության խորհուրդն ըստ Գրիգոր Նարեկացու», *Բանբեր Մատենադարանի*, 22 (2015), էջ 35-47:

Թամրազյան Հ., *Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան դպրոցը*, Գիրք Ա, Երևան, 2013:

Թամրազյան Հ., *Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան դպրոցը*, Գիրք Բ, Երևան, 2016:

Թամրազյան Հ., *Գրիգոր Նարեկացին և Նարեկյան դպրոցը*, Գիրք Գ, Երևան, 2017:

Թամրազյան Հ., *Գրիգոր Նարեկացին և նորալատոնականությունը*, Երևան, 2004:

Թամրազյան Հ., «Գրիգոր Նարեկացու «Մեկնութիւն «Ո՞վ է դա»-ի երկը», *Բանբեր Մատենադարանի*, 20 (2014):

Թամրազյան Հ., *Նարեկյան դպրոցը*, Երևան, 1999:

Թովչյան Ա., «Կեղծ-Մեթոդիոսի «Հայտնության» հին հայերեն թարգմանությունը (ուսումնասիրություն և բնագրեր)», *Բանբեր Մատենադարանի*, 23 (2016), էջ 330-378:

Կոստանեանց Կ., *Համամ Արևելյի*, Վաղարշապատ, 1896:

Ղազարյան Ռ., Ավետիսյան Մ., *Միջին հայերենի բառարան* Երևան, 2009:

Ղազիկյան Ա., *Հայկական նոր մատենագիտություն, Վենետիկ, 1909-1912:*

Մալխասեանց Ս., *Հայերէն բացատրական բառարան*, Հատոր Ա, Երևան, 1944:

Մալխասեանց Ս., *Հայերէն բացատրական բառարան*, Հատոր Գ, Երևան, 1945:

Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց ի Վենետիկ, Բ, աշխատասիրութեամբ Հ. Բարսեղ Սարգիսեանի, Վենետիկ, 1924:

Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց ի Վենետիկ, Զ, աշխատասիրութեամբ Հ. Ս. Վրդ. Ճեմճեմեանի, Վենետիկ, 1996:

Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց ի Վենետիկ, Է, աշխատասիրութեամբ Հ. Ս. Վրդ. Ճեմճեմեանի, Վենետիկ, 1996:

Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանի, Զ, խմբ.՝ Գ. Տէր-Վարդանեանի, Երևան, 2012:

Միրզոյան Հ., *Գրիգոր Նարեկացու բանաստեղծական արվեստը*, Երևան, 2006:

Մուրադյան Գ., «Բարոյախօս (Physiologus) հայերեն խմբագրություններ», *Բանբեր Մատենադարանի* 23 (2016), էջ 291-328:

Սարիբեկյան Է., *Գրիգոր Տաթևացու «Լուծմունք Յոբայ» երկը*, Սեղմագիր, Երևան, 2015:

Սարիբեկյան Է., «Ո՞վ է դա»-ի մեկնությունները հայ մատենագրության մեջ (համեմատական վերլուծություն)», «Մատենադարան» Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ, Երիտասարդական երրորդ գիտաժողովի զեկուցումներ, Երևան, 2018 էջ 18-27:

Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի, Հատոր Ա, Հ. Գ. Աւետիքեան, Հ. Խ. Սիրմէլեան, Հ. Մ. Աւգերեան, Վենետիկ, 1836:

Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի, Հատոր Բ, Վենետիկ, 1837:

Վարդանեան Հ. Ա., Դասական մանր բնագիրներ եւ ձեռագրական համեմատութիւններ, Վիեննա, 1913:

Տեր-Պետրոսյան Լ., «Եփրեմ Ասորու «Հորի մեկնությունը» եզնիկ Կողբացու աղբյուրներից», *Բանբեր Մատենադարանի*, 16 (1994):

Տոնապատճառ ժողովածու Վարդան Հաղբատեցու, Վարդան Արեւելցու և Հովհաննես Գանձակեցու խմբագրությունները, Բնագիր, Մաս Ա, աշխատասիրությամբ *Ս. Յանջանյանի*, էջմիածին, 2016:

Charbonneau-Lassey L., *Le Bestiaire du Christ*, Bruges: Desclée, de Brouwer, 1940, անգլերեն ամփոփ թարգմանությունը՝ *The Bestiary of Christ*, transl. and abridged by **D.M. Dooling**, New York: Parabola Books, 1991.

Ervine R., *Gregory of Narek's Commentary on the Song of Songs*, Kalamazoo, Michigan, 2007.

Ferhat P., “Der Jobsprolog des Julianos von Halikarnassos in einer armenischen Bearbeitung”, *Oriens Christianus*, NS 1 (1911), pp. 26-31.

Lampe G. W. H., *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, 1961.

Mahé J.-P., « Traduction et Exégèse: Réflexions sur l'exemple arménien », *Melanges Antoine Guillaumont (Cahiers d'Orientalisme)*, Genève, 1988, pp. 243-255.

Mahé, Annie et Jean-Pierre, *Paroles à Dieu de Grégoire de Narek*, introduction, traduction et notes Leuven, 2007.

Mahé, Annie et Jean-Pierre, *Trésor des fêtes Hymnes et Odes de Grégoire de Narek* [Introduction, traduction et notes], Leuven, 2014.

Muradyan G., *Physiologus, The Greek and Armenian Versions with a Study of Translation Technique*, Leuven-Paris-Dudley, MA: Peeters, 2005.

Terian A., *Armenian Moralia: The Oft-repeated Discourses*. ականիս:

Terian A., “Narekac’i: The Exegete in His Exegesis.” In *Saint Grégoire de Narek et la liturgie de l’Église*. Colloque international organisé par le Patriarcat Arménien Catholique à l’Université Saint-Esprit de Kaslik (USEK), Liban. Actes publiés, ed. **Jean-Pierre Mahé, Paul Rouhana, and Boghos Levon Zekian**. *Revue Théologique de Kaslik* 3-4 (2009-2010), pp. 213-228.

Terian A., *The Festal Works of St. Gregory of Narek* [Annotated Translation of the Odes, Litanies, and Encomia], Collegeville, Minnesota, 2016.

Terian A., “Biblical Imagery in the ‘Ode for the Transfiguration’ by Grigor Narekac’i”, *Հանդէս ամսօրեայ*, 2014, էջ 233-244:

Terian A. *Magnalia dei Biblical History in Epic Verse* by **Grigor Magistros** (critical Text with Introduction, Transl. And Commentary), Leuven-Paris-Walpole, MA, 2012.

Thomson R., “Gregory of Narek’s Commentary on the Song of Songs”, *Studies in Armenian Literature and Christianity*, Variorum, 1994, pp. 453-496.

Thomson R., “Gregory of Narek and the Song of Songs”, «Հասկ» հայագիտական տարեգիրք, նոր շրջան, Ժ. տարի, էջ 35-44:

Wenzel M. C., “Pursuing God: The Role of Virtue in Gregory of Nyssa’s Homilies on the Song of Songs,” in *Gregory of Nyssa: In Canticum Canticorum: Analytical and Supporting Studies*. Proceedings of the 13th International Colloquium on Gregory of Nyssa (Rome, 17-20 September 2014), ed. *Giulio Maspero et al.*, *Vigiliae Christianae*, Supplements 150 (Leiden, 2018), pp. 539-549.

Вардазарян О., *Филон Александрийский в восприятии армянского средневековья*, Ереван. 2006.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խումբ	5
 ԳԼՈՒԽ I ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԱՍՏՎԱԾԱՅԻՆ ԽՈՍՔԻ ՊԱՐՈՒՆԱԿ, ԲԱՆԱՎՈՐ ԶՈՀԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ	
Բնագրի վերածումը կենդանի գոյության (Տաղեր)	11
Մարդ-Բնագիր (Մատեան)	19
Բնագիր-գոհաբերություն. 1. Բանավոր խնկարկություն, Հաշակում («Մատեան ողբերգութեան», «Մեկնութիւն «Ո՛վ է դա»-ի»)	24
2. Բանավոր ողջակեզ բոցավառվող ու անուշահոտող նարպ-մեռունի յուղ	39
3. «Ո՛վ է Դա» մեկնությունների գործառույթը. Նարեկա- ցուն վերագրվող մեկնության առաջին հանգույցը	47
Մեկնություն	55
 ԳԼՈՒԽ II ՀՈՔԻ ԳԻՐՔԸ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՅՔՈՒՄ	
Նախապատմություն. 1. Հոբի գիրքը և Մատեանի մտա- հղացքը	63
2. Հոբի գրքի անդրադարձները Մատեանում, մեկնությունը	69
3. Հոբի գրքի ԼԸ.-ԼԹ. գլուխները	84
Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող «Ո՛վ է դա»-ի մեկնու- թյան երկրորդ հանգույցը	88

«Ո՞վ է դա» հարցի տարողությունն ու անդրադարձումները Սուրբ Գրքում	92
Համբարձման շարականները, տաղերն ու գանձերը	99
«Ո՞վ է դա» հարցը Հոբի գրքում, մեկնության ներքին կա- ռույցն այս հարցի հանգույցի շուրջ	109

ԳԼՈՒԽ III «Ո՞Վ Է ԴԱ»-Ի ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Նարեկացուն վերագրվող «Ո՞վ է դա»-ի մեկնության գնահատականները և հեղինակային պատկանելության հարցը	115
«Ո՞վ է դա»-ի համառոտ մեկնությունները	125
«Ո՞վ է դա». Նախաբաններ	137
«Ո՞վ է դա». Մեկնություն (Եղիշե, Համամ Ա.)	154
Կյուրեղ Երուսաղեմացու «Կոչումն ընծայութեան» Թ. նաղը	192
Հովհան Ոսկեբերանին վերագրվող մեկնությունը	195
«Ո՞վ է դա»-ի անանուն մեկնություն	206
Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող «Ո՞վ է դա»-ի համեմա- տությունը «Եղիշե»-Համամ Ա. բնագրի հետ	209
«Ո՞վ է դա» մեկնությունների հետագա համառոտումներն ու տարբերակները. Վանական-Համամ Բ. բնագիրը (Հա- մեմատություն, Տարբերություններ, Համամ Բ. «Ո՞վ է դա»- ի մեկնության ուղղվածությունը)	215
«Ո՞վ է դա» լուծմունքը (Նարեկացուն վերագրվող բնագրի համառոտումը)	246

Գլուխ IV ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ «Ո՛Վ Է ԴԱ»-Ի ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Լեզուն որպես փոխակերպության գործիք	259
«Ո՛Վ Է ԴԱ»-ի մեկնությունը. Խորհրդապատկերներն ու հանգույցները	276

ԲՆԱԳԻՐ

Մեկնություն «Ո՛Վ Է ԴԱ»-ի» ասացեալ Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ.....	359
ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ	417
Հավելված Ա. Յովհաննու Ոսկեբերանի Մեկնություն	419
Հավելված Բ. Մեկնություն Յոբայ	426
Հավելված Գ. Համամ Բ.	438
Հավելված Դ. Մեկնություն Յոբայ արաբեալ Վանական վարդապետի (ԼԸ-ԼԹ. գլուխներ)	450
Հավելված Ե. Ի բանէն Յոբայ Բարսղի ասացեալ	496
Գրականության ցանկ	499

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ
«ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ «ՈՂ Է ԴԱ»-Ի» ԵՐԿԸ

ARUSYAK TAMRAZYAN
COMMENTARY ON “WHO IS THIS? (Job 38:2-39:30)”
ASCRIBED TO GREGOR NAREKAC’I

Էջադրումը, համակարգչային ձևավորումը՝ Շողիկ Զադոյանի

*Շապիկի վրա Հոբի և Նրան այցելած երեք թագավորների մանրանկարը
(ՄՄ ձեռ. 345, Աստվածաշունչ, Կիլիկիա, 1270 թ., գրիչ՝ Բարսեղ եպս.,
Հովհաննես եպս. Արքանդբայր, թերթ 487ա)*

Պատվեր՝ 2: Տպաքանակ՝ 250:
Գինը՝ պայմանագրային:

«Նաիրի» հրատարակչություն» ՓԲԸ
Երևան -9, Տերյան 91: